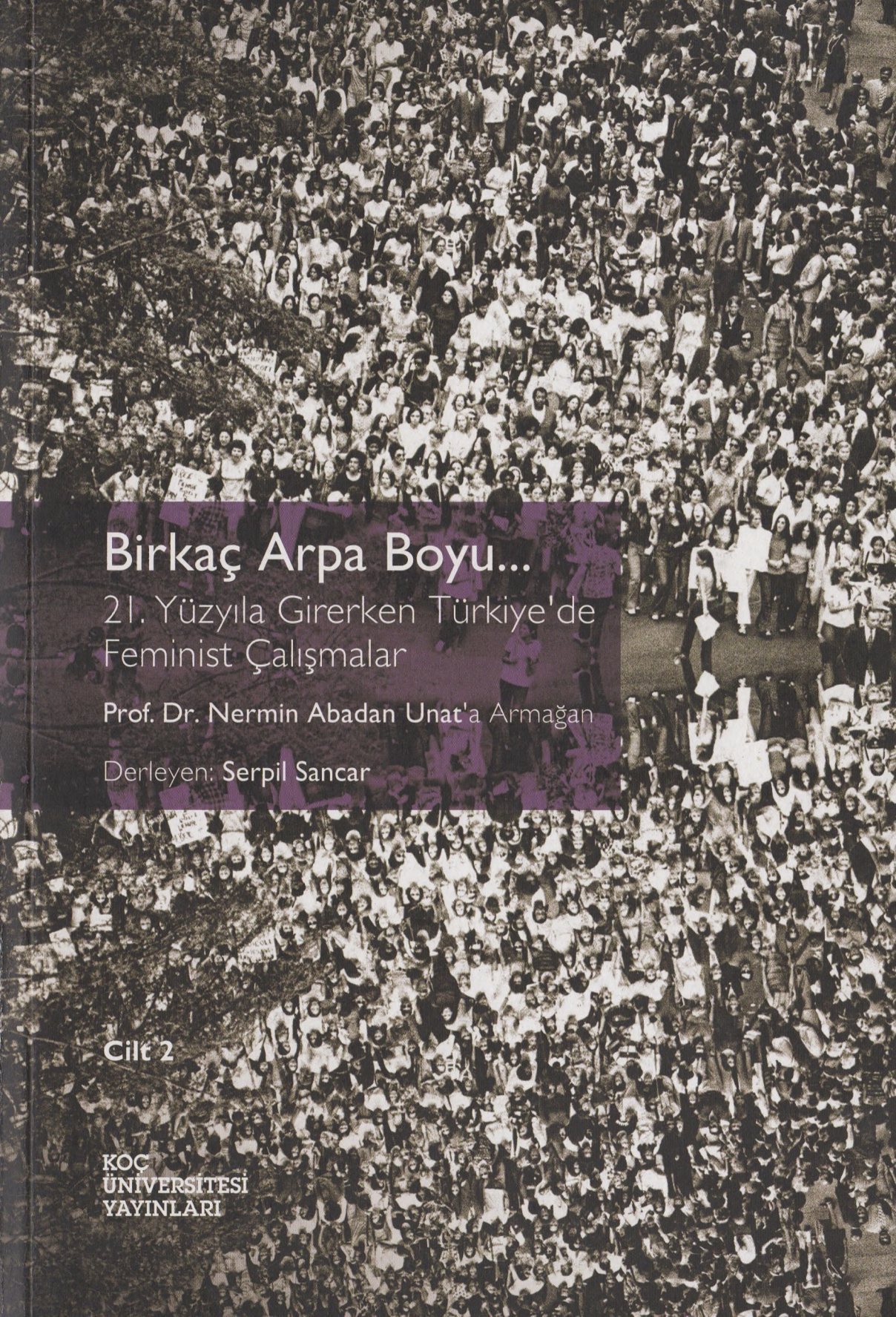

Birkaç Arpa Boyu...

21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar

Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan

Derleyen: **Serpil Sancar**

Cilt 2

KOÇ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

BİRKAÇ ARPA BOYU...

21. YÜZYILA GİRERKEN TÜRKİYE'DE FEMİNİST ÇALIŞMALAR

PROF. DR. NERMİN ABADAN UNAT'A ARMAĞAN

Koç Üniversitesi Yayınları: 9 — İkinci Cilt

Birkaç Arpa Boyu...
21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar
Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan

Derleyen: Serpil Sancar
Kitap editörü: Pelin Özer
Düzelti: Defne Karakaya, Hande Öğüt, Nursem Nursem Keskin Aksay
Yayıma hazırlayan: Defne Karakaya, Çiçek Öztek
Grafik uygulama: Sinan Kılıç
Kapak tasarımı: Altuğ Atik/ Tayburn Kurumsal

Baskı: Colorist Akademi Matbaacılık
Yeşilce Mahallesi Yılmaz Sokak No: 3 4.Levent/İSTANBUL
Tlf. (212) 270 78 78
Matbaa sertifika no: 18977
© Türkçe yayın hakları: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011
1. baskı: İstanbul, Eylül 2011

Takım ISBN: 978-605-61411-7-1
ISBN 978-605-61411-9-5
Sertifika no: 18318

Bu kitap geri dönüşümlü kâğıda basılmıştır.

Koç Üniversitesi Yayınları
Rumeli Feneri Yolu, 34450 Sarıyer-İstanbul
Tlf. +90 212 338 17 97
kup@ku.edu.tr • www.kocuniversitypress.com • www.kocuniversitesiyayinlari.com
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

Birkaç Arpa Boyu...

21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar

Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan

İKİNCİ CİLT

DERLEYEN:

SERPİL SANCAR

KOÇ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

İçindekiler

I. CİLT

Önsöz 9

1. NERMİN ABADAN UNAT'A ARMAĞAN

ESER KÖKER
Eflatun Kadifeden Küçük Bir Fil 17

SERPİL SANCAR
Nermin Abadan Unat'la Söyleşi 25

NERMİN ABADAN UNAT'IN KADIN ÇALIŞMALARINA KATKISI
Nermin Abadan Unat (Suley) 33

2. TÜRKİYE'DE KADIN ÇALIŞMALARININ YAKIN GEÇMİŞİNE BAKMAK

DENİZ KANDİYOTİ
Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları:
Gelecek İçin Geçmişe Bakış 41

SERPİL SANCAR
Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği:
Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler 61

3. KADIN EMEĞİNİN BİÇİMLERİ, SORUNLARI

YILDIZ ECEVİT
Türkiye'de Kadın Emeği Konulu Çalışmaların
Feminist Tarihçesi 121

GÜLAY TOKSÖZ — ÇAĞLA ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ
Göç Kadınlaşıyor mu? Türkiye'ye Yönelen Düzensiz Göçe İlişkin Yazına Toplumsal Cinsiyet ve Etnisite Temelinde Bakış 167

SEMA ERDER
Zor Ziyaret: Nataşa mı? Döviz Getiren Bavul mu?
Eski Doğu Bloku Ülkelerinden Gelen Kadınların Emek Piyasasına Girişi 191

AYŞE GÜNDÜZ HOŞGÖR
Kalkınma ve Kırsal Kadının Değişen Toplumsal Konumu:
Türkiye Deneyimi Üzerinden Karadeniz Bölgesindeki
İki Vaka'nın Analizi 219

EMEL MEMİŞ — ÖZGE ÖZAY
Eviçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe:
Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme 249

4. KÜRESELLİK, KAMUSALLIK VE MEKÂNDA CİNSİYET

FERİDE ACAR — YAKIN ERTÜRK
Kadınların İnsan Hakları: Uluslararası Standartlar, Kazanımlar, Sorunlar 281

MERYEM KORAY
Küreselleşen Eşitlik Politikalarına Karşı Küreselleşen Kapitalizm:
"Sol-Feminist" Bir Eleştiri 305

AYTEN ALKAN
Şehircilik Çalışmalarının Zayıf Halkası: Cinsiyet 343

OYA ÇİTÇİ
1979'dan 2010'a Neoliberal Dönemde Kadın Memurlar 415

5. KADINLARIN YAŞAMÖYKÜLERİ VE TARİH YAZILIRKEN...

AYŞE DURAKBAŞA
Türk Modernleşmesinin Kamusal Alanı ve "Kadın Yurttaş" 461

BELKIS KÜMBETOĞLU
Feminist Yöntem ve Kadın Çalışmalarına İlişkin
Bazı Sorular, Sorunlar 475

SERPİL ÇAKIR
Feminist Tarih Yazımı:
Tarihin Kadınlar İçin, Kadınlar Tarafından Yeniden İnşası 505

FUNDA ŞENOL CANTEK — ELİF EKİN AKŞİT
Kadınların Kuşaklar ve Sınıflar Arası Bilgi Aktarımları 535

PINAR MELİS YELSALI PARMAKSIZ
Kadınların Belleği:
Hatırlama, Anlatı, Deneyim ve Toplumsal Cinsiyet 571

II. CİLT

6. YAZIN, MEDYA VE SANATIN CİNSİYETİ

ÇİLER DURSUN
Türkiye'de 1975-2010 Arasında Haber, Habercilik ve
Gazetecilik Çalışmalarında Kadın Sorunlarına Bakış ve
Feminist Yaklaşımlar 603

MİNE GENCEL BEK
Ataerkillik, Piyasa ve Mesleki Değerler:
Medyada Aile İçi Şiddetin Temsili ve Üretim Pratikleri 649

S. RUKEN ÖZTÜRK
Türkiye Sinema Literatüründen Kadınlara Bakmak 679

GÜZİN YAMANER
Cumhuriyet Dönemi Tiyatrosunun Yarattığı
Cinsiyetçi İmgelem 701

ASLI GÜNEŞ
Aşk'ın Ekonomi Politiği: Popüler Aşk Romanları 731

7. KİMLİK, İNANÇ VE BEDEN POLİTİKALARI

ÖZGEN DİLAN BOZGAN
Kürt Kadın Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme 757

ZEHRA YILMAZ
Küresel İslam Hareketinde Kadının Yeni Temsil Biçimleri: Türkiye Örneği 801

ELİFHAN KÖSE
Dindar Kadınlığın Kurulumunda Tesettür:
Beden, Yazın ve Özneleşme 823

BERNA ARDA
Tıbbın Cinsiyeti ve Biyoetik Açısından Kadın 849

HÜLYA DURUDOĞAN
Namusun İlmiği 871

8. HUKUKUN GETİRDİĞİ KAZANIMLAR

GÜLRİZ UYGUR
2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi Işığında
Kadına Yönelik Şiddeti Önlemeye Yönelik Devletin Ödevi: Değişen Devlet
Anlayışı mı? 883

F. İREM ÇAĞLAR
Türk Hukuk Mevzuatı Çerçevesinde Annelik 915

SEVGİ USTA
"Koca, Birliğin Reisidir" Hükmünden "Edinilmiş Mal Rejimi"ne:
Evli Kadının Hukuki Durumu 943

Katkıda Bulunanlar 985
Dizin 997

ALTINCI KISIM

YAZIN, MEDYA VE SANATIN CİNSİYETİ

Türkiye'de 1975-2010 Arasında Haber, Habercilik ve Gazetecilik Çalışmalarında Kadın Sorunlarına Bakış ve Feminist Yaklaşımlar

ÇİLER DURSUN

Giriş

Türkiye'de medya ve iletişim çalışmaları alanında feminist bakış açısı ve kadın sorunlarına yönelik ilgi, gelişmiş Batı ülkelerindekilerle az çok eş zamanlı biçimde 1970'lerden başlayarak yavaş yavaş artmış; günümüzde medya ve iletişim çalışmalarının Türkiye'de var olan akademik zeminlerinde geçerli bir çalışma alanı olarak yer elde etmiştir. Yaklaşık kırk yıllık bu süreç, gelişmiş endüstrileşmiş ülkelerden az gelişmişlerine kadar hemen bütün ülkelerde büyük zorluklarla ve mücadelelerle yaşanmıştır. Feminist yaklaşımların ve kadın çalışmalarının, kendilerine akademik zeminlerde, ders müfredatlarında ve programlarda yer açabilmeleri, araştırma bütçeleri için fonlar bulabilmeleri, önerilerinin ve düşüncelerinin politika yapma süreçlerine dahil olması, iletişim ve medya çalışmaları alanındaki kadın bakış açısına da güç vermiştir. Esasında, iletişim ve medya çalışmaları alanının bizatihi kendisi de, özellikle eleştirel iletişim yaklaşımlarının yörüngesinden süzülerek gündelik olana müdahil olmayı hedefleyen "bilgi"siyle, feminist hareketlere ve kadın çalışmalarına ciddi bir destek sunagelmiştir. Özellikle kültürel çalışmalar alanı, feminist ilgilerin sadece iletişim çalışmalarında değil, genel olarak zemin kazanması açısından ciddi bir akademik damar yaratmıştır. Kültürel çalışmalar disiplinler arası alanının kendisini 1970'lerin başından itibaren adıyla sanıyla ortaya koyması ile feminist teorinin ve pratiğin tam da bu dönemde canlanması arasındaki bağ, rastlantısal sayılamaz.

Gerçekten de belirli toplumsal ve kültürel koşullar altında yaşamanın neye benzediğini, bu hissiyat yapısının içine nasıl yerleşildiğini, bu hissiyat yapısından hareketle nasıl eylemde bulunulduğunu kavramaya yönelen kültürel çalışmalar alanı, kadınların erkekler karşısında ikincilleştirilme mekanizmalarını keşfederek sergilemeye olanak verdi. Ataerkilliğin maddi temelinin sadece kadınların emeği üzerindeki denetimle bağlantılı kılınamayacağı; simgesel üretimin bu maddi

temellerden biri olduğu görüşü, ideoloji ve kültür meselelerini daha incelikli bir biçimde ele alma amacını güden kültürel çalışmalar alanından köklenmiştir. Ancak van Zoonen'in belirttiği gibi, "tüm feminist çalışmalar kültürel çalışmalar olarak adlandırılamazlar ve tüm kültürel çalışmalar da feminist çalışmalar değildir" (van Zoonen, 1997, s. 303). Kültürel çalışmaların feminist çalışmalara verdiği ivme, toplumsal cinsiyetin analitik bir kategori olarak tanımlanarak, toplumsal cinsiyet inşasında medyanın oynadığı rolün didiklenmesi noktasından başlatılabilir. Bu başlangıçla birlikte kodlanmış anlam yapıları olarak medya metinlerinin üretiminde, tıpkı toplumsalın diğer tarafları arasında olmadığı gibi, kadın ve erkek arasında da eşitliğin olmayışı, feminist medya çalışmalarının gündemine geri dönüşsüz biçimde girdi. Dizilerden filmlere, haberlerden reklamlara kadar çeşitli medya metinleri, eşitsizliğin göründüğü ve üretildiği alanlar olarak çözümlenirken, sonraki adımda kadınların özgürlük alanları yaratmasına sınırlar koyan hâkim yaşam koşullarına medya metinleri dolayımıyla nasıl yanıtlar oluşturduklarının incelendiği izleyici/okuyucu araştırmaları çıktı karşımıza. Sıradan kadınların gündelik yaşamlarında medyanın kullanımı gibi, van Zoonen'in ironik biçimde söylediği "alt düzey konular," feminist medya çalışmalarına dahil oldu (1997, s. 328). Elbette ki metinler ve izleyici/okurlar üzerine yoğunlaşarak ilerleyen feminist medya çalışmaları, üretim süreçleri ile medya kurumlarındaki örgütsel pratiklerin kadınların medya endüstrisindeki varlığını sorunlu hale getiren işleyiş mekanizmalarını sorgulamaya yönelik ekonomi politik ilgileri de 1990'lardan itibaren artan ölçüde hesaba katmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin yarattığı elektronik medya ortamı da, daha geniş bir feminist siyasal projenin gerçekleştirilebilirliği bakımından taşıdığı potansiyeller ve sorunlarla birlikte feminist medya ve iletişim çalışmalarının gündemine girmiştir.

Bu çok genel hatları işaret edilen feminist ve kadın odaklı medya araştırmalarının Türkiye'deki mevcut durumunu ve arka planını ortaya koyacak çalışmaların yapılması, kuşkusuz Türkiye'deki feminist medya çalışmalarına bütünlüklü bakılabilmesi açısından elzemdir ve umarız ki yakın zamanda kotarılacaktır da. Bu yazı ise, medya ürünleri arasında, gerçeklikle ilişkisini en iddialı biçimde kuran ve tam da bu nedenle politik ve ideolojik yeniden üretimde en tehlikeli olarak addedilebilecek haber ve habercilik çalışmalarının son otuz beş yılına odaklanmaktadır. Feminist medya eleştirisi kapsamında Batı ülkelerinde yapılan analizler, diğer medya içerikleri karşısında gazete ve televizyon haberlerine kadınların ilgisizliği meselesinden başlamış; haberlerde kadınların toplumsal cinsiyetinin hangi kodlar çerçevesinde temsil edildiğine yönelmiş; haber izleyicisi/okuru olarak kadınların anlam üretimi pratiklerine eğilmiş; giderek haber üretim süreçlerinde kadın gazetecilerin yaşadığı eşitsiz ilişkilerin saptanması ve mesleki pratiklerin cinsiyetçi doğasına odaklanmıştır. Kısaca ürün/

metin, izleyici/okuyucu ve üretim süreçleri olarak iletişim ve medya çalışmaları alanındaki temel araştırma zeminleri, feminist medya çalışmalarınca da üzerinde emek verilen zeminler olagelmiştir. Türkiye'de haber, habercilik ve gazetecilik üzerine yazılmış makale ve kitaplardan kadın sorunlarıyla ilgili olanlar ve/veya feminist bir bakış açısından yazılmış olanlar, araştırmamızın örneklemini oluşturmaktadır. Son otuz beş yıl, haber ve habercilik çalışmaları alanında Türkiye'deki entelektüel üretimin niteliğini saptamaya imkân veren bir dönem olarak düşünülebilir. Gerçekten de haber, habercilik ve gazetecilik çalışmalarında kadın sorunlarına odaklanarak yazılmış kitap, tez ve akademik makaleler geriye doğru tarandığında, bunların özellikle 1970'lerin ortalarından, hatta sonlarından itibaren tek tük belirmeye başladığı dikkat çekmektedir. Üretilen çalışmaların yaklaşımlarının, yöntemlerinin, kapsamlarının, terminolojilerinin ve ortaya koydukları sonuçların, haber ve toplumsal cinsiyet arasındaki bağı kuran bilginin Türkiye serüvenini görmeye fırsat vereceği umulmaktadır. Bu serüveni sergilerken, Batı literatüründe feminist haber ve habercilik çalışmaları çerçevesinde yapılmış çalışmaların birikimsel bilgisine de—karşılaştırma amacıyla değilse bile bazı eğilimlerin dinamiklerini açıklamak amacıyla—zaman zaman değinilecektir.

Elbette haber, habercilik ve gazetecilik çalışmalarında kadın sorunlarını ele alan veya feminist yaklaşımla yapılan ve burada çıkarılacak bilançoya dahil edilemeyen, gözden kaçmış ya da ulaşılamamış kitap ve makaleler olabilir. Araştırmamızın örneklemine giremeyen az sayıdaki çalışmanın, geniş örneklemimizdeki çalışmaların yöntem ve yaklaşımlarında beliren temel eğilimleri geçersizleştirmeyeceği, olsa olsa bu eğilimleri ayrıntılandıracak bir çeşitlilik katacağı düşünülmektedir.

Haber ve Habercilik Alanında Feminist Yaklaşımları Sınıflandırma Sorunu

Haber ve habercilik alanında feminist yaklaşımla gerçekleştirilen çalışmaların sınıflandırılması konusu, bu çalışma açısından temel bir sorun olarak belirmektedir. Bunun nedeni, değil haber ve habercilik alanında, medya ve iletişim çalışmalarının genel çerçevesinde bile hem feminist yaklaşımların kendi çeşitliliğini görmeye elverecek, hem de iletişim ve medya çalışmalarındaki temel analitik ayrımları göstermeye yarayacak bir ayrımın aynı anda yapılmasının zorluğudur. Eğer feminist medya çalışmalarını, radikal, sosyalist, liberal feminist medya ve hatta haber çalışmaları olarak bir ayrıma tabi tutarsak, bu takdirde iletişim çalışmalarında metin, alıcı ve üretim süreçleri olmak üzere üç analitik düzlemin gösterilebilirliği sorunlu hale gelir, bulanıklaşır. Öte yandan medya/

haber ve kadın araştırmalarını metin, okur/izleyici ve haber üretim süreçleri olmak üzere üç analitik düzleme odaklanarak ayırmaya kalktığımızda ise, farklı feminizmler arasındaki ayrımlar ile birinci, ikinci, üçüncü kuşak feminist hareketlerin sağladığı politik-tarihsel bağlamlar geride tutulmuş olacaktır. Sınıflandırmayı nasıl yapacağımıza ilişkin sorun, kuşkusuz ki bir odaklanma sorunudur ve bu çalışma açısından odak, haber, habercilik ve gazetecilik çalışmalarında feminist ilgilerin izini sürmek olduğundan, sınıflandırmayı da haber nosyonundan yola çıkarak yapmayı tercih ettik. Haber ve haberciliği metin, okur/izleyici ve haber üretim süreçleri olarak üç temel analitik düzleminden hareketle sınıflandırmak, feminist yaklaşımların nasıl ve ne ölçüde bu analitik düzlemlere taşınabildiğini saptamak açısından elverişli olacaktır. Dolayısıyla analitik başlıklandırma da bu doğrultuda yapılmıştır.

Haber, habercilik ve gazetecilik üzerine medya ve iletişim alanında yapılan çalışmalar, haber metinlerinde kadınların temsili üzerine, haberlerin okuyucusu ve izleyicisi olan kadınların anlamlandırma pratikleri üzerine ve haber üretim süreçlerinde kadın gazetecilerin istihdamı ve iş yapma pratikleri üzerine olmak üzere temelde üç analitik düzlemde gerçekleştirilmektedir. Kadınların toplumdaki değersizleştiriminin kökenlerini ve süregiden doğasını anlamaya çalışan feminist kuramlar, birçok medya ve iletişim çalışmasında üçlü bir ayrıma alınmaktadır: liberal feminist kuramın medya yaklaşımı, radikal feminist kuramın medya yaklaşımı, sosyalist feminist kuramın medya yaklaşımı... Bu ayrımda öğelerin ilişkili oldukları politik ve ideolojik zeminler, hem feminist düşüncenin içindeki parçalanmaya tam olarak karşılık gelmediğinden dolayı, hem de feminist kuram ve pratiklerin daha eklektik yapısıyla uyuşmadığından dolayı oldukça sorunlu görülmektedir[1] (bkz. van Zoonen, 1997, s. 305). İletişim ve medya çalışmaları alanı ise liberal çoğulcu ideolojinin kavramsal öncülleriyle biçimlenen kurumsal ya da ana damar yaklaşımlar ile Marksist ideolojinin kavramsal öncüllerinden kaynaklanan eleştirel yaklaşımlar olmak üzere iki farklı çizgiye ayrılmaktadır. Buradan hareketle liberal medya kuramının yön verdiği habere liberal yaklaşım ile Marksist ve neo-Marksist kuramın

1 Bundan dolayı feminizmlere dair ayrımı farklı biçimde yapan yazarlar da vardır. Örneğin, H. Leslie Stevens, feminist kuramları, kadının değersizleştirilmesi sorununu hangi düzlemde ele aldıklarına göre dört kategoriyle ilişkilendirmektedir: Biyolojici, bireyselci, sosyal psikolojici ve ekonomik/sosyokültürel düzlemlerdeki feminizmler (Stevens, 1994, s. 106). Bu feminist yaklaşımların çözüm önerilerine ilişkin düzlemleri de ayrıştığından, karşımıza yine dört tür feminizm çıkmaktadır: Biyolojik yönlendirme ve siyasal ayrılıkçılığı öneren radikal feminizm, bireysel davranış değişikliğini öneren liberal feminizm, sosyal psikolojik etkenlerin dönüştürülmesini öneren bilişsel/toplumsal öğrenme kuramları ve Fransız psikanalitik feminizmi, sosyokültürel ve ekonomik düzlemin dönüştürülmesini öneren Marksist ve sosyalist feminizm (s. 107).

yön verdiği habere eleştirel yaklaşım ayrımını, halen geçerliliğini sürdüren ve feminist medya kuramlarıyla[2] da örtüşen politik-ideolojik bir ayrım olarak bu yazıda alıkoyacağız. Metin, üretim ve dağıtım süreçleri ve okur/izleyici üzerine yapılan çalışmalardaki kadın sorunlarına yönelik bakış açılarını, temelde liberal feminist ve sosyalist feminist medya yaklaşımlarını bir başvuru noktası olarak kabul edip ayrıştırmaya çalışacağız.[3] Bu yaklaşımların farklılığı sadece politik ideolojik düzeyde değildir. Feminist medya yaklaşımlarının medya ve kadın bağlantısını araştırırken başvurdukları yöntemler ve kavramsal zeminleri de az çok ayrıştırılabilmektedir. Buna göre liberal feminist medya yaklaşımında daha çok ampirist yöntem ve tekniklerle pozitivist bilgi kuramı çerçevesinde araştırmalar yapılırken, önemli güncel bulgular ortaya konabilmiştir, ancak onlar da teorik savlar ileri sürmekte yetersiz kalmakla eleştirilmektedirler (Steevens, 1994, s. 155). Öte yandan sosyalist eleştirel feminist medya yaklaşımları çerçevesinde ise kavramsal ve teorik yönü güçlü, ancak yaşayan toplumsal bağlamı yakalamaktan uzak bir literatürün oluşması eleştirilmektedir.[4] Bu araştırma kapsamında kitaplar, makaleler ve tezler, yöntemlerindeki tercihleri ve kavramsal repertuarları açısından da incelendiğinden, Türkiye'deki feminist yaklaşımla veya kadın odaklı olarak gerçekleştirilen haber, habercilik ve gazete-

2 Hepsi de kadınların toplumsal alanda değersizleştirilmelerinin kökenlerini, nedenlerini ve bunun ortadan kaldırılması için çözüm yolları öneren feminist medya yaklaşımlarından liberal feminist medya yaklaşımında, var olan sistem içinde özgül ve daha çok yasal-yönetsel düzeyde yapılacak değişikliklerle kadınların medyada varlığının güçlendirilebileceği, bunun da hakkaniyetli bir temsil edilebilirliği sağlayacağı varsayılır. Marksist ve sosyalist feminist medya yaklaşımları ise, kadınların medyadaki durumlarının ve eşitsiz temsilinin değişebilmesi açısından çözümü, ya alt yapı düzeyinde ve toplumun kapitalist üretim tarzının topyekûn değişmesi olarak önerir ya da ideolojik üst yapı düzeyinde, toplumsal cinsiyete, ırka ve sınıfa dayalı tahakküm yapılarının ve bunların ideolojik işleyişlerinin sergilenerek değiştirilmesi olarak önerir. Bunlardan farklı olan zaman içinde zayıflayan radikal feminist medya yaklaşımındakiler için çözüm, kadınların kendi dillerinde konuşabilecekleri kendi medyalarını yaratmaları ve yaşatmalarındadır.

3 Radikal feminist konumun önerdiği ayrılıkçılığın geçerli bir çözüm olamayacağının farkına varılması, bu konumda olan feministleri sosyalist-feminist konuma daha çok yakınlaştırmış ve radikal feminizm güç kaybetmiştir (Steeves, 1994, s. 152). Bu durumda gerek genel olarak feminist yaklaşımlar ve özel olarak da medyaya feminist yaklaşımlarda iki geniş teorik-politik konum sivrilmiştir: Liberal feminist konum ve sosyalist feminist konum.

4 Teorik ve ampirik araştırmalar olarak ayrılabilir olmasına karşın, iletişim ve medya alanındaki araştırmalarda metodolojik yönsemeyle birlikte özellikle 1990'lardan itibaren sosyalist eleştirel feminist medya çalışmalarını ampirik yöntemlere, liberal feminist medya çalışmalarını ise teorik ve siyasal çerçevesini güçlendirmeye meylettiği görülmektedir.

cilik çalışmalarında hangi yöntemlerin ve kavramların yaygın olduğuna ilişkin izlenimler de paylaşılmaktadır.

Feminist hareketin kendi gelişimindeki dönemleştirmeler açısından haber çalışmalarına bakıldığında ise (arada daha öncü nitelikli ve kanon dışı araştırmalara tek tük rastlansa da) çok genel eğilimler saptanabilir. Örneğin 1970'lerin birinci dalga feminist hareketi sürerken, Batı'daki kadın odaklı ve/veya feminist medya çalışmalarında, haberlerde kadınların konu edilme tarzları ile kadınlık stereotiplerinin saptanması medya çalışmalarında öne çıkmıştır. İkinci dalga feminist hareketin yükseldiği 1980'lerde ise, gazete ve televizyonda yayınlanan haber metinlerinde kadınların konu ve haber kaynağı olarak nasıl ve ne ölçüde yer aldığına yönelik ilgilere ek olarak, kadınların haber örgütlerindeki varlığını, çalışma koşullarını ve mesleki pratiklerini ele alan araştırmalar belirmeye başlamıştır. Feminizmin 1990'lardaki üçüncü dalgası sürerken, kültürel çalışmalar yaklaşımının medya ve iletişim alanında artan eleştirel ağırlığına koşut olarak, kadınların haber izleme ve okuma pratiklerine odaklanan araştırmalar belirmeye başlamıştır.[5] Burada asıl önemli olan nokta, haber ve habercilik, gazetecilik çalışmalarının zaman içinde sayıca artmış, konu ve yöntem çeşitliliğine kavuşmuş olmasıdır. Daha da önemlisi, haber ve kadın odaklı araştırmalarda ne tür bir haber nosyonundan hareketle çalışıldığının da açık seçik kılınabiliyor olmasıdır.

Bu noktadan itibaren Türkiye'deki haber, habercilik ve gazetecilik çalışmaları alanında açık veya örtük feminist bir yaklaşımla gerçekleştirilmiş ve/veya kadın sorunlarını odağa alan kitap ve akademik makalelerin[6] yarattığı birikimi değerlendirebilmek için incelememize geçebiliriz.

---

5 Feminist medya üzerine çalışanlar, 1990'larda izleyici/okuyucuların medyada toplumsal cinsiyetin simgesel üretimini nasıl karşıladıkları ve kullandıkları hakkında çok az bir bilginin ortaya konduğundan yakınmaktaydılar (Steeves, 1994). Yakınmaların bir boyutunu da araştırmalarda yeni medya ve iletişim teknolojileri ile toplumsal cinsiyet arasındaki bağlantıları kurmaya yönelik ilginin bulunmayışı oluşturmaktaydı. O günden bu yana geçen yirmi yıllık zaman diliminde, gerek izleyici/okurların anlamlandırma ve alımlama pratiklerine ilişkin, gerek yeni medyaya ilişkin ve gerekse endüstrinin üretim süreci ve kurumsal pratikler alanına ilişkin oldukça çok sayıda araştırma yapılmıştır. Üstelik bu araştırmalar gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında medya ve kadın konularında karşılaştırmalı perspektiflerin gelişmesine olanak da sağlamıştır.

6 Bu çalışmaya başlarken haber, habercilik ve gazetecilik çalışmalarında bugüne kadar yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerini de incelemeye dahil etme amacıyla yola çıkılmıştı. Ancak tezlerin analize dahil edilmesi, yazıyı daha da kapsamlı hale getirecek ve kitap ve makalelerin incelenmesine yeterli alan ayrılamayacaktı. Bunun yerine feminist haber ve gazetecilik çalışmaları literatürünün gün yüzüne çıkmış ve kilometre taşı haline gelmiş çalışmalarını daha ayrıntılı inceleme yoluna gidilmiş, tezlerin incelenmesi başka bir çalışmanın konusu olarak bırakılmıştır.

Haber Metinleri Çözümlemelerinde Feminist Yaklaşım ve Kadın Sorunları

İletişim ve medya kuramlarında haber nosyonuna ilişkin temelde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır: a) Liberal haber anlayışı, haberi dünyada, yakın ve uzak çevremizde olup bitenlerin nesnel olarak resmedildiği metinler olarak görür. Gerçekliğin, olayların ve olguların olduğu gibi yansıtılabileceğini öne sürer. Bir bilgi türü olarak haberin nesnelliğine yapılan bu vurgular, pozitivist bilim ve bilgi anlayışından da güç alır. b) Marksist kökenli eleştirel haber anlayışında ise, gerçek bize çarpıtılmış haliyle ulaşmaktadır. Bilginin gerçekliği nesnel olarak yansıtabileceği örtük olarak bu anlayışta da bulunduğundan, hâlâ pozitivist epistemolojinin teorik öncüllerine dayalıdır. Haber, kapitalist sistemdeki var olan güç konumlarını desteklemeye, sürdürmeye ve yaygınlaştırmaya hizmet ettiğinden, başta kadınlar olmak üzere mevcut habercilik anlayışından en fazla zarar görenler, toplumsal güç ilişkilerinde ikincil konumda olan ve üzerinde hâkimiyet kurulmaya çalışılan kesimlerdir.

Eleştirel anlayış, yirminci yüzyılın son yarısından itibaren, pozitivizmle bağını zayıflatarak haber denilen bilgi türünün gerçeğin yansıtılmasıyla veya çarpıtılmasıyla anlaşılamayacağını ifade eder hale gelmiştir. Böylece eleştirel bakış, üçüncü bir konumda belirir: Haberin, dünyaya ve insana dair bir anlatı olarak kurucu bir rolü vardır ve haber, dünyanın nasıl bir yer olduğunu, insanlar arasındaki çeşitli türden ve düzeyden ilişkilerin ne'liğini hem sergileyen hem de yeniden inşa eden metinler olarak öncelikle insanın varlık bütünlüğüne dair bir müdahale sayılır (Dursun, 2004). Haber aracılığıyla insanın dünyasına müdahil olunur. Dolayısıyla haber, kimin nerede ne zaman ne yaptığı ile dar anlamda ilgili olsa bile, geniş ve hakiki anlamıyla bir *dünya bilgisi*dir. Bu niteliğiyle, insanın yeryüzündeki var olma tarzını da belirlemektedir. Çünkü gösterdiği olaylar ve ilişkilerle haber, insanlara bu olayları ve ilişkileri nasıl anlayacağına dair güçlü yorumlar önermektedir. Bundan dolayı haber, bir bilgi türü olmasının dışında, bir "ilişki" türüdür de: Şeylerin birbiriyle ilişkilendirilmesi, insanların birbirleriyle ilişkilendirilmesi ve şeylerin insanlarla ilişkilendirilmesi, haberler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Böylelikle haber, bu dünyaya dair zihnimizde oluşturduğumuz tasarımları da şekillendirmektedir. Yani tasarımlara dair bir tasarım, ikinci dereceden bir tasarımdır haber. Buradan hareketle haberin, kadınların erkekler karşısındaki tabi konumunu, kadınların ve erkeklerin zihinsel alanlarına sürekli sunarak var olan ataerkil yapılanmaları pekiştiren tasarımları ürettiği söylenebilir.

Feminist yaklaşımların haber anlatısının gerçeklik iddiasına ve bu anlatının cinsiyetçi taraflılığına yönelik eleştirileri, 1980'lerden itibaren gittikçe daha incelikli bir hal almıştır (Dursun, 2010). Haberlerin eril bir anlatı olarak kurulmasından dolayı cinsiyetçi bir doğası olduğu, kadınların haberlerde sadece

ritüelleştirilmiş rolleriyle temsil edildiği, varolan feminist görüşlerin de türdeş bir bakış açısının yansımasıymışçasına sunulduğu, kadın hareketinin saçma ve zırva bir çaba gibi gösterildiği, kadınlara haber kaynağı olarak çok az başvurulduğu en temel itiraz noktalarından olagelmiştir. Feminist haber yaklaşımları, haberlerde kadınların temsilindeki sorunlara yönelik saptamaları ve çözüm önerileri bakımından Stuart Allan'ın yetkin bir biçimde ayrıştırdığı üç temel eleştiri hattının gelişmesine yol açmıştır (Allan, 1998):

1) *Yansızlık konumu:* Bu konumdan eleştiri geliştiren ve daha çok da liberal feminist gelenek içinde yer alanlar, nesnelliği bir gazetecilik ideali olarak açıklarlar; ancak bu ideale eril normların hâkim olmasını sorun olarak görürler. En iyi haber, onlara göre, herhangi bir cinsiyetin tarafını tutmayan cinsiyet-yansız haberdir. Bu konumun yanlıları için sorun, "somut olguların" bilgisinin toplanması ve işlenmesine ilişkin yöntemlerin katı bir biçimde sistematikleştirilmesi ile çözülebilir.
2) *Denge konumu:* Bazı feministler, nesnelliğin cinsiyetlere özgül olduğunu öne sürerek, kadınların gerçekliğini ancak kadınların yakalayabileceğini ve ortaya koyabileceğini öne sürmektedirler. Daha çok radikal feminist medya eleştirelliği ile örtüşen bu konuma göre, kişisel deneyim hakikatin ta kendisidir ve kadın deneyimi ile erkek deneyimi biyolojik temellerinden itibaren farklılaşmaktadır. Kadın dünyasına özgü değerlerin karşıtı olan erkek değerlerinin habere katılmaması, ancak kadın gazetecilerin kaleminden haberin yapılması ile mümkündür. Medya kuruluşlarında en azından erkeklerle eşit sayıda kadın gazetecinin çalışması ve saygın haber kaynakları olarak erkekler kadar kadınların sesine de yer verilmesi, nesnelliğin ve dolayısıyla da hakikatin ortaya çıkması için yeterli görülür.
3) *Muhalif konum:* Nesnelliğe bakışı açısından daha köktenci olan ve sosyalist feminist medya yaklaşımıyla da örtüşen bu konumda, nesnellik kavramı bilen ve bilinen arasındaki ayrımı ürettiği ve ataerkil hegemonyayı meşrulaştırdığı için bütünüyle terk edilir. Olgular, kendi ideolojik ve dolayısıyla da cinsiyetçi üretim koşullarından ayrılamazlar. Üstelik bilen ve bilinen arasındaki yanlış bir ikiliği üreten nesnellik miti, akıl, mantık ve rasyonelliğin evrensel standartlarının oluşturduğu söylem alanından kadınların dışlanmasına yol açmaktadır. Kısacası neyin "hakikat" olduğu, bunu tanımlamaya kimin muktedir olduğu ile ilgilidir ve güçlüler tarafından belirlenmektedir. Güçlü ve bilen konumu, ataerkil sistemde erkeklere verilmektedir. Bu konumun sarsılması ve ikiliği üreten anlatım ve dilin dışında bir dil ile gerçekliğin inşa edilmesi en önemli politik adım sayılmaktadır.

Feminist yaklaşımlar, ataerkil ilişkiler altında haberdeki hakikatin, aslında Bakhtin'in ifade ettiği gibi, eril bir epistemolojinin ürünü monolojik bir haki-

kat olduğunu vurgularlar (aktaran Allan, 1998). Monolojik hakikat ilkesi, olguyu bulup çıkarmaya yönelik gözlem gibi biçimsel yöntemlerin yardımıyla, kişisel değerlerden arınmış şeffaf ve yansız bir dil boyunca hakiki bilginin ortaya konulabileceğini söyler. Kendisini nihai bir söz gibi ortaya koyan monolojik hakikat ilkesi, toplumsal ilişkilere de yerleşiktir. Oysa Bakhtin'in belirttiğine katılarak denilebilir ki, bilgi bilen kişiden ayrı düşünülmemelidir, toplumsal olarak yerleşiktir, perspektiflere göre değişken ve politikleşmiştir. Dolayısıyla haber denen bilgi türünün de diyalojik hakikat temelinde örgütlenmesi gerekir. Diyalojik hakikat gereği, hakikat, öznellikler arası temsil dinamikleriyle belirir; ontolojik statüsünün bir bağlamdan diğerine sürekli yeniden tanımlanması gerekir ve hakikat ancak böyle tasarlanabilir. Böylelikle daha önceden duyulmayan sesler, duyulur hale gelir. Kadınların sesi ve sözü gibi...

Türkiye'de haber metinlerinde kadınla bağlantılı konulara ve sorunlara yönelik ilginin öncü çalışmalarına 1980'lerden itibaren rastlıyoruz. 1980'ler, Türkiye'de dergi yayıncılığında önemli bir ivmenin başladığı bir dönemdir, feminist ve/veya kadın dergilerinde de sayıca ciddi bir artış ve satış rakamı yakalanabilmiştir. Bunun haber ve gazetecilik araştırmalarındaki karşılığı da belirmekte gecikmemiş, başta *Kadınca* dergisi olmak üzere yayımlanan kadın dergilerinin içeriklerini incelemeye yönelik bir ilgi baş göstermiştir.

Dergilerle ilgili ilk yayınlardan biri Ahmet Baydar'ın "Atatürk Dönemi Türk Basını, Kadına Yönelik Periyodikler: 1929-1938" yazısıdır. Kadına yönelik dergi ya da gazetelerin yayın geçmişleri ve kısa bir tarihçeyle başlayan yazıda, 1929'da çıkmaya başlayan *Hanımlar Alemi* dergisinin içeriğinden uzun alıntılarla, o dönemin kadınlara yönelik haberciliğinde ve gazeteciliğinde hangi konuların yer aldığı ve bunlara nasıl yaklaşıldığı ile ilgili örneklendirmeler yapılmıştır. Betimleyici düzeydeki bu çalışmayla Baydar, derginin reklamlarından haberlerine ve köşe yazılarına kadar içindeki farklı unsurları eleştirel ve yer yer alaycı bir üslupla incelemiş görünmektedir. İncelemeden varılan sonuç "cumhuriyet ile birlikte kadın magazin dergilerinde değişen toplumsal ve ekonomik koşullara uygun düşecek bir kadınlık kültürünün oluşturulmaya çalışıldığı"dır (Baydar, 1982, s. 201). Yazının metin analizine yönelik herhangi bir yöntemsel tercihi (içerik veya söylem çözümlemesi vb) bulunmamaktadır. Adeta serbest seçilmiş pasajlar üzerinden yazarın dergiler içinde düşünce gezintisi yaptığı izlenimi edinilebilir. Feminist yaklaşımlarla ve bilgi kuramsal yaklaşımlarla herhangi bir bağlantı kurulamayacak kadar afaki unsurlar içeren bir çalışmadır. Sadece bazı dergileri, yazarları ve konuları bildiriyor olmasından dolayı dikkate değerdir. Dergi içerikleri incelemelerindeki aynı özensizlik, "Bir Kadın Dergisi Üzerine: *Kadınca*" başlıklı yazıda da fark edilmektedir (Bayraktar, 1983). Kentli, orta sınıf, eğitimli ve çalışma yaşamıyla bağlantılı kadınlara seslenen kadın dergisi olarak tarif edilen *Kadınca* dergisine yönelik bu incelemede,

nitel içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Yazılar, cinsiyet ve evlilik, magazin, moda, güzellik, çocuk ve mutfak, reklamlar ve siyasal içerikli yazılar olarak sınıflandırıldıktan sonra, bu başlıkların altında konularına ilişkin bir sınıflandırma daha yapılarak bu konularla ilgili ne tür düşüncelerin geliştirildiği saptanmaya çalışılmaktadır. Sonuçta yazar, *Kadınca* dergisinin hem geleneksel hem de kentli özgür-çağdaş kadın rolleri arasında kadınları bir "rol belirsizliği"ne sürüklediğini, bu rol belirsizliğinin kadınlara rahatlama sağladığını ve bütün bu manipülasyonlarla derginin kadınları "pasifize ettiğini" öne sürmektedir (1983, s. 24-25). Yazı, ampirik yöntemlere dayalı gibi görünmekle birlikte nitel içerik analizinin birçok parametresinden yoksundur. Alanda yapılan başka çalışmalara hiç başvurulmamıştır. Derginin iddia edilen içerik sistematiği ile kadınların rol algılamaları arasındaki bağıntı bir okur araştırması ile de kurulabilecekken, yazıda bu boyut ihmal edilerek dergi içeriği ve okur etkileşimi ile ilgili iddialar afaki biçimde öne sürülmektedir. Yazının sosyalist-feminist yaklaşıma denk gelmediği açıktır; kadın dergilerinin kentli-okumuş kadınların yaşadığı toplumsal sorunların çözümüne yönelik ciddi destek verebileceği örtük kabulü dolayısıyla, liberal-feminist yaklaşıma yakın konumlanabilir.

Batı'da 1980'lerde, özellikle kültürel çalışmalar yaklaşımının verdiği ivmeyle, gazetelerde ve haberlerde kadınların nasıl temsil edildiğine yönelik bir ilgi iyice belirginleşmişken, Türkiye'de henüz haberlerde kadınların temsiline yönelik ciddi bir ilgi belirmemiştir ve bu yönde çalışmalara rastlanmamaktadır. Ancak "kadın dergilerinde kadınların yer alma biçimleri" gibi dolaylı bir odaklanmayla birlikte, kadın ve haber arasında metin düzeyindeki analitik ilgiler baş göstermiştir, demek çok da yanlış olmaz. Kadın dergileri üzerine çalışmalar, 1990'larda da sürdürülmüş, örneğin "Kadın Dergilerinde Kadın İmgesinin Kullanımı" (Yapar, 1999) başlıklı çalışmada olduğu gibi kadın dergilerine sadece yüzeysel bir inceleme yapma amacıyla yaklaşan, buna karşılık kadın hareketinin lehinde bile olsa oldukça spekülatif ve tartışmalı önermeleri kolaylıkla sıralayıveren, yöntem ve yaklaşımı açısından belirsizlik içinde akademik yazılar da yazılmaya devam etmiştir.

1990'larda genel olarak medyada ve özellikle de gazete haberlerinde kadın figürleri sorunlaştıran çalışmalar iki tematik hat üzerinden gerçekleştirilmiş görünmektedir: bir yandan "kadın ve medya," "medya ve cinsiyetçilik" gibi genel temalar çerçevesinde, diğer yandan da ulusal basında yer alan kadın imajına yönelik sorgulamalarla, esasında kadınların haberlerde yer alma tarzları ele alınmaya başlanmıştır. 1990'larda, bu iki tematik yönelim altında yapılan araştırmalar ve incelemelerin kitap veya makalelerle ortaya konulmaya başlandığını görüyoruz.

Örneğin, "Ulusal Gazetelerde Kadın İmajı" (1990) başlıklı makalede, ulusal gazetelerin okuyucularına kadını nasıl sunduğu, onu nasıl kimliklendirdiği ve ona ne tür roller yüklediği dört ulusal popüler gazetenin sadece haberleri analiz

edilerek incelenmiştir. İçerik analizi yöntemine dayalı bu araştırmada, önce kadın konulu haberlerin biçimsel özellikleri saptanmış; ardından magazin, sanat, ekonomi, spor, siyaset vb haber türlerinde kadınların hangi konularla bağlantılı olarak ve hangi özellikleri öne çıkartılarak sunulduğu ele alınmıştır. Yöntemi bakımından çeşitli sorunlar içeren bu araştırmanın sonucunda, kadınlarla ilgili konuların en fazla magazin haberlerine yer bulabildiği, daha çok iradi ve inisiyatif sahibi olarak değil fiziki özellikleriyle vurgulandığı ve ancak toplumsal normların dışına çıktığında flaş haberlere konu edildiği bulgularına ulaşılmıştır (Yaktıl, Güçhan vd, 1990). Haberi gerçeği yansıtan bir ayna olarak gören bu araştırma, basının toplumsallaştırıcı bir araç olarak kadını daha güçlü bir figür biçiminde sunabileceğini belirttiği için liberal feminist yaklaşımla da örtüşmektedir.

Feminist medya literatüründe sıklıkla atıf yapılan bir diğer çalışma Ayşe Saktanber'in yazdığı "Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne" başlıklı çalışmadır (1990). Yazı, kadınların medyada erkeklerin kadınlara dair yaptıkları ikili ayrım çerçevesinde temsil edilmesini sorunlaştırmaktadır: Cinselliğinden arındırılan "evlenilecek kadınlar" ve yoğun cinsel yüklemelerle kurulan "eğlenilecek kadınlar" ayrımı... Kitle iletişim araçlarıyla kadınların hangi içeriklerde buluştuklarını ve kadın programlarının yapısını da eleştiren çalışma, özellikle yazılı basında kadına yönelik konumlandırmaları aşabilmesi beklenen *Kadınca* dergisini ele alır (Saktanber, 1990, s. 202). Erkek söyleminin dışında bir kadınlık imgesi kurmaya çalışan dergi, Saktanber'e göre hedef kitlesinin kentli-orta sınıf kadınlardan oluşması nedeniyle, örneğin *Nokta* dergisi veya benzeri politik güncel haber dergilerindeki kadın aleyhine söylemler kadar toplumun geneline ulaşamamaktadır (1990, s. 203). Çalışma, kadınların haberlerde görsel bir malzeme olarak suiistimal edilerek yer almasının, basındaki mesleki anlamda dar görüşlülük ve erkek egemen söylemle bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Bu çalışma, medya-haber ve kadın bağlantısını açıkça sosyalist-feminist bir yaklaşımla ve eleştirel haber nosyonu çerçevesinde kuran ilk çalışmalardan sayılabilir. Bu bakımdan önemlidir. Ayrıca Batı feminist medya literatürünün geçerli çalışmalarına epeyce referansı da vardır. Daha da önemlisi Türk basınında kadınların nasıl temsil edildiğini ampirik ve nicel bir çalışmayla incelememekle birlikte, bu incelemeyi yapmak amacıyla çeşitli dergilerden, gazetelerden oluşturduğu örneklemin konuya doğrudan odaklı bir örneklem olduğu görülmektedir. Söz konusu örneklemi analitik olarak verimli bir biçimde değerlendiren bu savlı ve iddialı yazıyla, Türkiye'deki haber ve habercilik çalışmalarının sonraki yıllarda kadın sorunları ile buluşacağı, eklemleneceği istikametlere işaret edilmiş olmaktadır.

Haber çalışmaları alanında sayılamasa da, medyayı toplumsal gerçekliğin kurucusu olarak ele aldığı için haberle dolaylı bir bağlantı içinde bulunan feminist yaklaşımla kotarılmış çalışmalar 1990'ların başında belirmeye başlamıştır.

Mutlu Binark'ın "İletişim Araştırmalarına Kadın Müdahalesi: Kadın Gerçekliğine Kadın Gözüyle Bakma Gereği" başlıklı yazısı (1992), "toplumsal cinsiyet, toplumsal gerçeklik inşası" gibi toplumsal kuramın yapısalcılık sonrası güncel kavramlarıyla dokunan, Batı literatürüne başvurarak feminist medya ve iletişim yaklaşımlarının ayrım çizgilerini ortaya koyan, feminist sosyalbilim araştırma yöntemini ve feminist epistemeyi de gündeme getiren bir çalışma olarak alanı bütünlüklü görme olanağı sunmaktadır. Binark, "iletişim alanına müdahale" teriminin, iletişim alanında kadının varlığını talileştiren ve eril iktidar konumlarına bağımlı hale getiren birtakım sorunların varlığına işaret ettiğini hatırlattığı yazısında, Türkiye'deki kadın hareketleri ile iletişim araştırmaları arasında da bağ kurmaya çalışmaktadır. Binark, eleştirel bakış açısının medya çalışmalarında ağırlığını hissettirmesiyle birlikte, liberal çoğulcu gelenekten beslenen feminist yaklaşımın karşısında, yöntem, terminoloji, sorunsallar, bilgiye ve hakikate yaklaşımı vb açılardan daha güçlü bir feminist medya çalışmaları damarının Türkiye'de de gelişmeye başladığına dikkat çekmektedir (1992,s. 74-75). Eleştirisini, Batı'da feminist medya (ve haber) çalışmaları literatüründe izleyici ve okuyucu alımlama çalışmalarının yarattığı birikimsel bilginin Türkiye'de henüz bulunmayışına yöneltmektedir. Ne var ki, Batı literatüründe de izleyicilerin anlamlandırma ve yorumlama süreçleri, iletişim çalışmalarında metin analizi ve üretim süreçleriyle ilgili çalışmalardaki belirli bir doygunluğun ardından çalışılmaya başlandığı için, Türkiye'de henüz ne medya ve haber metni analizi düzleminde, ne de medya ve haber üretim süreçleri düzleminde yeterince araştırma yapılmadan izleyici alımlamasına geçilebileceğini beklemek uygun olmaz. Çünkü alımlama ve yorumlama etkinlikleri, hatta bilişsel süreçleri üzerine çalışmak, izleyiciye araştırma nesnesi olarak belirli bir yaklaşımın olgunlaşmasına gereksinim duymaktadır. Alımlama çalışmalarında izleyici/okuyucu medya ve haber iletilerinin her tür etkisine açık bir izleyici/okur değildir. Basit medya etkilerinin her türlü iletinin doğrudan etkisine açık edilgin taraflar olduğu anlayışından, izleyicilerin belirli sınırlılıklar altında da olsa etkin anlam üreticileri oldukları görüşüne geçiş yapılması, ya da en azından bu eleştirel görüşün de itibar görmesi gerekmekteydi. Nitekim genelde medya, özellikle de haber alımlama çalışmaları, henüz 2000'lerin sonlarında feminist veya kadın odaklı medya çalışanlarının araştırma gündemine dahil olmaya başlayacaktır.

1993 yılında Türk basınında kadınlara yönelik şiddetin nasıl yer aldığını ortaya koyan ve Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nin medyaya eleştirel yaklaşım geliştiren ekolünden Aysel Aziz, Eser Köker, Abdulrezak Altun, Mine Gencel ve Nilgün Tutal tarafından hazırlanan *Medya, Şiddet ve Kadın* başlıklı araştırma, 1990 yılında kurulan Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSGM) tarafından yayımlanmıştır. Batı ülkelerinde kadın, medya ve şiddet bağlamında o zamana dek yapılan çalışmaları da özetleyen bu araştırma,

Türkiye'de dönemin en iyi tiraj yapan yedi ulusal gazetesi üzerinde gerçekleştirilmiş bir içerik analizidir. Araştırma, kadınlara yönelik veya kadınların gerçekleştirdiği şiddet eylemi haberlerinde "egemen görüş ve değerlerin kullanım biçimine ilişkin bilgi" ortaya koymaya yöneliktir. Analiz birim, açıkça belirtildiği gibi (1993, s. 21) belirlenen gazetelerdeki haber metinleridir. Haber metninin dilinin analizi için 141 sorudan oluşan bir içerik çözümlemesi yönergesi toplam 121 habere uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan temel kavramlar tanımlanmış, haberler nicel ve nitel yönden kapsamlı bir çözümlemeye tabi tutulmuştur. Değişkenler arasındaki bağıntılar kurulmuş, kadına yönelik şiddet haberlerinde kullanılan haber dilinin (tanımlamaların, adlandırmaların, zaman kipliklerinin, deyimlerin, kaynak anlatımlarının vb) ciddi bir incelemeye alındığı gözlenmektedir. Araştırmanın bulguları, daha çok eviçi ve erkeğin kadına yönelttiği şiddetin haberleştirildiğini, en çok öldürmeyle sonuçlanan olayların haberleştirildiğini, şiddet haberlerinin magazinelleştirildiğini, şiddetin nedenlerinin geleneksel ataerkil yapı içindeki kadının konumunu yeniden üretecek şekilde daha çok "namus" ile bağlantılandırıldığını göstermektedir (1993, s. 52-53). Araştırma ekibi, haberlerde kadınların toplumsal gerçekliğinin aleyhine olan bu sunum tarzının soruşturulması açısından gazetelerin işleyiş mekanizmaları ve çalışanların mesleki anlayışlarının da ayrı çalışmalarda incelenmesi gerektiğini belirtmektedirler. Bu araştırma, haberin "nesnel ve tarafsız olduğu yanılsamasının" altını çizerek, eleştirel haber anlayışı zemininde konumlanırken; toplumsal cinsiyet eşitliğinin simgesel düzenle bağlantılı boyutlarını öne çıkarması bakımından kültürel çalışmaların ilgilerini paylaşmaktadır. Uygulanan metin analizi yöntemi ampiriktir ve pozitivist yaklaşım içindeki bu yöntemin sınırlılıkları açıkça dile getirilmektedir (1993, s. 21). Bununla birlikte sekiz ay gibi uzun bir süreye yayılmış ve yedi gazetenin bütün kadın ve şiddet bağlantılı haberlerini incelemek için daha elverişli bir yöntemdir ve araştırmacılar da genel bir manzaranın ortaya konulması açısından bu tekniğe başvurduklarını söylemektedirler. Gerçekten de araştırma, o güne kadar Türkiye'de haber ve kadın ekseninde yapılmış ilk kapsamlı, sistematik ve tutarlı çözümleme olması bakımından oldukça ufuk açıcıdır ve niteliklidir. Araştırmanın belki de tek zayıf yanı, medyaya ve habere ilişkin feminist yaklaşımların üzerinde kısa bir bilgi notu olarak yeterince durmamış ve politik konumlanmasını açık kılamamış olmasıdır. Bununla birlikte araştırmanın sosyalist-feminist medya ve haber yaklaşımına yakın olduğu söylenebilir. Çünkü araştırma haberi nesnel değil, gazetecilerin ortak yargılarıyla oluşan bir uylaşım olarak görmekte (s. 17), temsilde saptanan sorunların üstesinden gelinebilmesi için metinsel stratejiler önermenin yanı sıra haber üretim süreçlerinin önemine de dikkat çekmektedir.

1990'larda haber metinleri üzerine yapılan feminist veya kadın odaklı makalelerden devam edersek, 1995'te Eser Köker'in "Feminist Alternatif Medya"

başlıklı yazısına rastlarız. Feminist medya eleştirisinin dayanaklarını inceleyerek başlayan yazıda, kadın hareketinin medyayla bağlantısında yazılı basına ağırlık veren bir izlek takip edilmiştir. Haberi toplumun aynası olarak değil, gerçekliği inşa eden metinler olarak gören ve eleştirel haber anlayışına dayalı bu çalışmada Köker, fenomenolojik yaklaşımın önde gelen ismi Gaye Tuchman'ın görüşlerine başvurarak, gazetelerdeki çalışma pratiklerinin yapılanmışlığının haber metninde kadınların temsilini sorunlu kıldığının altını çizmektedir (1995, s. 30-31). Türkiye'deki feminist-alternatif medyanın, özellikle feministlerin kamusal kimliğinin kurulması açısından yaygın ulusal medyanın yarattığı sorunlara karşı bir dengeleyici güç olabileceği düşüncesi, yazıda geliştirilmektedir. Alternatif kadın dergilerinin Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerde yayımlanabilmesine karşın yerelleşememesi, feminist hareketin ve düşüncenin güçlenmesi açısından en temel sorunlardan biri olarak görülmektedir. Bununla birlikte Köker, "eşitlik isteyen kadınlar" olarak feministlerin, toplumsal hak talepleri ve bu talepleri dile getirmek için gerçekleştirdikleri eylem türleri nedeniyle, haberlerde garip ve tuhaf figürler olarak sunulmaktan yavaş yavaş çıkmakta olduğuna da dikkat çekmektedir (1995, s. 41-42).

KSGM'nin kurulduğu yıldan bu yana geçen otuz yıl içerisinde destekleyerek yayımladığı medya ve kadın sorunları kapsamındaki toplam beş çalışmadan ikincisi, Nilüfer Timisi'nin hazırladığı ve 1997'de çıkan *Medyada Cinsiyetçilik* kitabıdır. Kitap, iletişim teknolojilerinin kadınlar tarafından kullanılma tarzları, medyada kadın işgücünün ne ölçüde yer aldığı, reklamlarda ve haberlerde kadın imgeleri ve feminist medyanın özelliklerini ve örgütlenme biçimlerini Batı literatürünün önemli çalışmalarına ve güncel verilere dayanarak sergilemektedir (1997). Erkeksi bir anlatı tarzı olarak haberin dönüşmesi açısından üretim süreçlerinin ve iş yapma pratiklerinin farklılaşması gerektiğine dikkat çekilen kitabın ilgili bölümlerinde, özellikle gazetelerde kadınların mağdur olarak resmedilmesinin liberal haber değeri anlayışından kaynaklandığına dikkat çekilmektedir (Timisi, 1997, s. 43). Toplumsal cinsiyet, haber söylemi, feminizm gibi eleştirel sosyal bilimin terminolojisi ve kavramlarıyla dokunan çalışma, Türkiye'de radyodan dergilere, gazetelere feminist medyanın gelişim süreci ve özelliklerinin incelenmesini de içermektedir. Yazar, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından 1980'lere kadar dergi ve gazetelerde feminist bir bakış açısının sistematik olarak geliştirilmediği, ancak tek tük yazarlarda rastlandığının altını çizmektedir (Timisi, 1997, s. 63). Kitapta, "toplumsal cinsiyet ideolojisini erkekler lehine üreten ataerkil ideolojinin deşifre edebilme bilincinin kadınlar ve erkekler tarafından kazanılması gerektiği"nin altını çizen yazar, eleştirel haber nosyonu çerçevesinde ve sosyalist-feminist yaklaşıma, özelinde de kültürel çalışmaların teorik öncüllerine yoğun başvurularla çalışmıştır. Türkçe ve İngilizce geniş bir kaynakçadan yararlanan çalışma, teorik ve politik tutarlılık içinde-

dir. Üstelik KSGM'nin daha önce yayımladığı *Medya, Şiddet ve Kadın* başlıklı öncü çalışmadan daha manifest bir feminist yaklaşımla medya ve haberlerle toplumsal cinsiyet arasındaki bağlantıyı kurmuştur.

Türkiye'de ilk kez 1993 yılında bir kadının başbakan olması, haber metinlerinin çözümlenmesine yönelik çalışmalarda da karşılığını bulmuş ve Tansu Çiller'in haberlerde politik bir figür olarak nasıl temsil edildiği ve toplumsal cinsiyetin bu temsillerdeki rolü konusunda araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan biri de 1996 yılında yapılan ve *Gender and Media* adlı İngilizce bir derleme kitapta yer alıp Türkiye'de yayımlanan "The Role of Gender in Political News and Commentary in Turkish Newspapers: The Case of Tansu Çiller" başlıklı Mehmet Küçükkurt, Nurettin Güz ve Cengiz Anık tarafından ortaklaşa yapılan değerlendirmedir. Siyasal parti kongresi ve yerel seçimler süreçlerinde altı ulusal popüler gazetede yayımlanan haber, köşe yazısı ve editör yazılarının analiz edildiği bu çalışma, Tansu Çiller'in lehinde ve aleyhinde ifadelerin birbirinden ayrılıp haberlerin taraflılığının sorgulandığı bir nitel içerik analizi olarak belirtilmektedir (Küçükkurt, Güz ve Anık, 1996, s. 201). Yaklaşık altı yedi sayfada ana hatlarıyla ortaya konulan bu taraflılık sorununa odaklanması ve araştırmacıların liberal haber anlayışına dayalı olarak ampirik bir yönteme başvurması, Marksist yaklaşımlardan köklenen eleştirel bir medya çalışması yapılmadığına işaret etmektedir. Tansu Çiller'in genç, dinamik ve yenilikçi özelliklerle köşe yazılarında sunulurken, haberlerde özellikle seçim sürecinde toplumsal cinsiyetinin erkek siyasetçilerden daha çok öne çıkarıldığı ve böylelikle kamuoyunun dikkatinin çekilmeye çalışıldığı öne sürülmektedir (1996, s. 204). Toplumsal cinsiyetin siyasal süreçlerdeki kurulma biçimlerine ilişkin herhangi bir tartışmanın yürütülmediği bu çalışma, Batı'da bu bağlamda birikmiş literatür bilgisine de dayanmamaktadır. Sadece analiz edilen konu ve sürece dair, yöntemin kısaca belirtildiği, bulgulara daha fazla yer veren kısa bir değerlendirme yazısı niteliğindedir.

Yazıda, kadın siyasetçilerin varlığının ve güçlenmesinin bir fark yaratabileceği düşüncesi belirdiği için, çok örtük biçimde de olsa liberal-feminist yaklaşımlara yakın durduğu söylenebilir.

Yine aynı derlemede yer alan Olcay İmamoğlu'nun "The Perpetuation of Gender Stereotypes through Media: The Case of Turkish Newspapers" başlıklı yazısı da haberlerde toplumsal cinsiyete dair kalıp yargıların nasıl belirdiğini dört çok satan ulusal gazetenin kapak sayfalarında inceleyen bir çalışmadır (1996). Kadınlara ayrılan alanları, fotoğrafların türlerini ve toplumsal cinsiyet temsillerindeki çeşitli tipolojileri ortaya koyan çalışma, genel yayın politikaları farklılaşsa da bütün gazetelerin kadınları erkeklerle ilişkileri bakımından ve kadınsılıklarının belirgin olduğu bir tarzda temsil ettiğini öne sürmektedir (İmamoğlu, 1996, s. 215). Haberlerde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin, bilinçdışı bir ideolojinin etkisi altında kalan gazeteciler tarafından Batı'daki tem-

sil eğilimlerine paralel bir tarzda sunulduğunu belirten çalışma, toplumsal cinsiyetin medyadaki temsili konusunda Batı literatürüne sınırlı da olsa başvurmuştur. Hangi haber nosyonuna dayandığı belirgin olmamakla birlikte; çalışmada ideoloji, toplumsal cinsiyet, sembolik yok etme gibi eleştirel medya ve haber çalışmalarının kavramlarıyla açıklamalar yapıldığı için, eleştirel bir bakış açısı taşıdığı açıktır. Bununla birlikte sosyalist-feminist medya ve haber yaklaşımının unsurlarına dair bir farkındalığın yazıda geliştirilmemiş olması, yazının kolaylıkla sınıflandırılmasını da önlemektedir. Betimleyici düzeyde yapılmış, ampirik yöntemi yeterince temellendirilmemiş, ancak bazı temel sorunlara işaret ettiği için dikkat çekici bir çalışmadır.

Türkiye'de feminist kadın hareketine önemli ivme ve katkı sağlayan kadın gazete ve dergilerini incelemeye yönelik eğilim, 2000'lerde de devam eder. Filiz Koçali, "Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi" başlıklı yazısında (2002), kendisinin de kurucuları arasında bulunduğu bu feminist dergiyi incelemektedir. "İçeriden" yaşadığı süreci dışarıdan değerlendirmenin zorlukları olduğunu belirten yazar, *Pazartesi* dergisinin hangi koşullarda, nasıl çıktığını, genel yayın politikasının ne olduğunu ve ne tür bir örgütlenmeyi hedeflediklerini anlatır (s. 73). Türkiye'deki kadın hareketinin kurumsallaşmaya başlayıp feminist araştırmacıların ve aktivistlerin kendi projeleri çevresinde çalışmalarını yoğunlaştırdıkları ve kendilerini projelerle tanımladıkları bir dönemde 18 kadın tarafından kurulan *Pazartesi*, çok sayıda haber yayımlamayı hedefleyerek ve patronsuz olarak yayına başlamıştır (Koçali, 2002, s. 77). İlk sayılarda haberin ağırlığı zamanla yerini tahlil yazılarına bırakmış, dergide yayının asıl sahibi fiilen Yayın Kurulu kılınmıştır. Genel olarak feminizmi yaygınlaştırmayı ve geniş kadın kitlelerini kışkırtmayı hedefleyen bir dergi niteliğindedir ve Koçali'nin belirttiğine göre, en sağlam yanı politik duruşudur. Feminist kadın gruplarla sürekli ve sitemli bir ilişki kurmadığı ve kapalı bir ekip yayım görüntüsünden kurtulamayarak popülerleşemediği için derginin yaşadığı zorlukları içtenlikle paylaşan Koçali, sosyalist-feminist bir yaklaşımla çıkardığı yayına dair incelemesini de yine aynı kuramsal zeminde gerçekleştirmiştir. Bu yazı sistematik olarak dergi içeriğinin herhangi bir yöntemle incelenmesine dayalı olmayıp, yazıda daha çok serbest bir yorumlama yapılarak, "kadın dergiciliği deneyiminin paylaşıldığı" fark edilmektedir.

Siyasal İslamın ve Kürt hareketinin yine 1990'larda ivme kazanmasıyla İslamcı feminist ve Kürt feminist dergileri de ilgi ve araştırma konusu haline gelir.[7] Feminist İslamcı dergiler üzerine ilk çalışmalardan biri, Yeşim Arat'ın

7 İslamcı siyasi hareketlerin 1990'lardaki canlanması, türban yasağının haberlerde nasıl temsil edildiği ile ilgili karşılaştırmalı analizleri de artırmıştır. Bu türden haber metni çözümlemeleri, genel olarak eleştirel haber ve medya yaklaşımı çerçevesinde teorik bir

"Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri" başlıklı yazısıdır. 1985 yılında çıkmaya başlayan ve büyük çoğunluğu kadın yazarlardan oluşan dergi, Arat'ın saptamasına göre, "hayatı, ailesi, çocukları ve kocasının mutluluğu ile sınırlanmış ve mahkûmiyetleri dinle pekiştirilmiş ev kadınlarına seslenmektedir" (Arat, 1990, s. 94). Kadın haklarının ve olanaklarının sınırlandığı, bağımsızlığın söz konusu edilmediği dergi, tutucu bir ideolojiye sahiptir. Ancak yine Arat'a göre İslamın gereklerinin yerine getirilmesi yönünde kadınlar arasında toplumsal ağların kurulmasına ve aile dışında beceriler edinmesine olanak sağlayarak İslamcı kadınların o güne kadar eviçine sıkışmış olan yaşamını dışarı açacak bazı yan etkiler de yaratabilir (1990, s. 96). Derginin "ne ölçüde kadınlara yönelik eşitsizliği artırmadan dikey hareketliliğe ve çoğulculuğa izin verdiği" sorusundan hareketle yapılan nitel incelemede, sadece dini ideoloji çerçevesinde çoğulculuğun desteklendiği (s. 97), din kardeşliği ve ortak dini bağlara dayalı dayanışmaların Müslüman kadınlar için diğer dayanışma türlerinden daha geçerli ve gerekli olduğu (s. 98) derginin öne çıkardığı görüşlerdir. Arat, tutucu niteliğine rağmen derginin içeriğiyle kadınlara alternatif bir yaşam seçme olanağını araladığını iddia ettiği yazıda, derginin içeriğinden bunu destekleyecek örneklere yeterince yer vermemiştir. Dergi Müslüman kadınlara siyasal yaşamın önemini vurgulayan ve anayasal özgürlükler çerçevesinde bireysel haklar kavramını okuyucularının gündemine getiren yönüyle, Arat'a göre feminist bir dergi sınıfına girebilmektedir. Bunun temel parametresi olarak Arat, dergide öne sürülen tezlerin İslamcı kadınların hayat alanının genişlemesi bakımından olanaklar sunarak bağımsızlıklarını artırmasını dikkate aldığını belirtir. Dergi üzerine bu incelemenin sistematik bir nitel inceleme olmadığı, ampirik boyutundan çok yorumlayıcı bir perspektifin öne çıktığı gözlenmektedir. Yazıda, radikal feminizmin daha çok bağımsızlık ve dikey hareketliliğin yaratılması tezlerine dayalı feminist çerçevesi, incelemeye geçilmeden önce ana hatlarıyla da olsa ortaya konulmuştur. İnceleme, feminist ve eleştirel bir haber nosyonuna açıkça başvurur görünmemektedir. Ancak haberlerin ve yazıların dergiyi "ideolojik bir proje" olarak ortaya koyduğunu belirttiğinden (Arat, 1990, s. 93), haberin ideolojik bir inşa olduğuna yönelik çok çok örtük bir ima taşımaktadır, denilebilir.

Kürt siyasi hareketinin parlamento içi ve dışında örgütlü bir muhalefet gücüne kavuştuğu 1990'lar ikliminin sonunda, daha çok 2000'lerde, Kürt kadın dergilerinin çözümlenmesi de akademinin gündemine girmiştir. Necla Açık tarafından yazılan "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi" başlıklı

netliğe sahip olmakla birlikte, konuyu kadın hakları bağlamında veya feminist bir bakış açısıyla ilişkilendirmedikleri için, bu araştırmada kapsam dışında bırakılmışlardır.

çalışma, bunun örneklerindendir (Açık, 2000). Açık, Kürt kadınların politik eylemciler olarak etkin hale gelmesiyle, Kürt feminist grupların cinsiyetçilikle hesaplaşmayı ertelemeden bağımsız bir hareket haline dönüştüklerini belirterek başladığı çalışmasını, doğrudan seçtiği önemli dergilerin (*Yaşamda Özgür Kadın, Jin u Jiyan, Roza, Jujin*) incelemesiyle sürdürmüştür. Bu inceleme, öncelikle dergilerin yayın tarihçeleri, konu ve tema odakları, kadınlarla ilgili hangi konuların dahil hangilerinin hariç tutulduğu yönündeki saptamalarla başlamış; ardından "Kürt ulusal hareketinde kadın ve ülke, tanrıçalaşma, yurtsever anne, kendine yabancılaşma korkusu, kadınlara karşı cinsel şiddet ve bağımsız kadın hareketinin kuruluşlar çatısı altına alınması" tartışmalarıyla ilerlemiştir (Açık, 2000, s. 282-98). Yazıda kadınların daha çok Kürt siyasi hareketi içindeki merkezi konumunun altı çizilmekte, Kürt kadını imgesinin daha çok PKK'nın görüşlerini yansıtan *Yaşamda Özgür Kadın* dergisinde inşa edildiğini, öte yandan *Roza* isimli derginin belirli kadın rollerinin öne çıkarılmasını eleştirdiğini belirtmektedir (s. 304). Açık, kadınların ve erkeklerin özcü kavranışlarının, incelenen dergilerde hüküm sürdüğünü, bunun da erkeğin daha mücadeleci kadının daha çok korunmaya muhtaç kimlikler olarak sabitlenmesine yol açabileceği uyarısıyla yazıyı tamamlar. Açık'ın yazısı, sosyalist-feminist yaklaşıma dayalıdır. Aynı zamanda haber ve haberciliği bir kimlik inşası zemini olarak gördüğü, kullandığı terminoloji ve önermelerden anlaşılmaktadır ve eleştirel-feminist haber ve gazetecilik nosyonlarına örtük biçimde de olsa bağlıdır. Dergilerin içerik incelemelerini belirli temalar saptanarak karşılaştırmalı olarak sunan yazı, katı ve nicel ampirik bir yöntemi benimsememiş, daha yorumsamacı bir yöntemle kotarılmıştır.

İki binli yıllara gelindiğinde, haber metni analizi, haber üretim süreci ve mesleki pratikler veya haberin izleyicilerce alımlanmasına yönelik analiz diye kolayca sınıflandırılamayacak çalışmalar karşımıza çıkmaya başlamıştır. Bunun temel nedeni, haber, gazetecilik ve kadın bağlamındaki çalışmalarda birden fazla analitik düzlemin birlikte çalışılmaya da başlanmasıdır. Bu yönelim, iletişim ve medya çalışmaları alanındaki metin çözümlemeleri, üretim süreçleri ve izleyici/okur alımlama analizlerinin en az ikisinin birlikte gerçekleştirilmesine yönelik yeni akademik eğilimlerin bir sonucudur. Örneğin Nebahat Akgün Çomak ve Nilüfer Öcel'in "Türk Basınında Kadın" (2000) başlıklı yazıları, aslında kadınlara yönelik olarak 19. yüzyılda Osmanlı'da çıkarılan gazetelerde yazar olan kadınlar hakkında bir inceleme gibi görünmekle birlikte, daha çok bu gazetelerde yazdıkları yazılardan bir seçme yapılarak "kadının basında kendini dile getirişi"nin incelenmesi olarak yazılmıştır (Çomak ve Öcel, 2000, s. 128). Haber ve kadın ilişkisi düzleminde neyin nasıl analiz edildiğini anlamayı zorlaştıran bu genel başlık, çalışmanın kadın gazetecilerin mesleki deneyimleri ve anlayışlarının sorgulanması gibi de düşünülebilirdi. Bununla birlikte yazının asıl odağı, kadın gazetelerinde toplumdaki kadın-erkek ilişkilerinin nasıl olduğu ve

olmasının beklendiğine yönelik o dönemdeki kadın yazarların bakış açılarının sergilenmesidir. Bu nedenle bu çalışmayı haber, gazete analizi olarak sınıflandırmamız daha uygun görünmektedir. Kadının gazetelerde metalaştırılmasını eleştiren yazı, günümüzde gelinen aşamada "kadının basını değil basının kadını yönlendirdiği" belirtilerek sonlanmıştır. Habercilik ve gazeteciliği toplumsal sorumluluk anlayışı çerçevesinde kamuyu aydınlatması ve eğitmesi beklenen etkinlikler olarak görmesi nedeniyle yazının liberal haber anlayışına örtük biçimde dayandığı, buna karşılık teorik veya politik herhangi bir biçimde feminist yaklaşımlarla bağlantılı olmadığını söyleyebiliriz.

Haber, habercilik ve kadın sorunları bağlantısını birden çok analitik düzlemde kuran başarılı bir örnek, KSGM'nin medya ve kadın bağlamındaki üçüncü yayınıdır ve 2000 yılında kamuoyuna sunmuştur. Hülya Tufan Tanrıöver'in yazdığı *Popüler Kültür Ürünlerinde Kadın İstihdamını Etkileyebilecek Öğeler* başlıklı bu çalışma, cinsiyetçiliğin medya ürünleri aracılığıyla üretilme ve bunun da kadınların çalışma yaşamına katılımı açısından yaratabileceği etkiler üzerinde durmaktadır. Çalışan kadın imgesinin televizyon dizilerinde, haber programlarında ve ulusal gazetelerin kadın eklerinde nasıl temsil edildiğini içerik ve söylem çözümlemesi yöntemlerini bir arada kullanarak ortaya koyan araştırmada aynı zamanda izler kitlenin yorumlama pratikleri de analiz edilmiş ve bu amaçla kadın izleyiciler ve kadın eki okurları odak grup çalışmasına alınmıştır (Tanrıöver, 2000). Dizi filmleri bir yana bırakarak çalışmamız açısından önemli olan haber programlarına baktığımızda, bu araştırmanın hem haber içeriği analizi, hem haber üretiminde yer alan kadın çalışanların durumu ve hem de izleyicilerin haber programlarını yorumlama etkinlikleri olmak üzere, iletişim ve medya çalışmaları alanının üç önemli analitik sacayağını (metin, üretim süreci, izleyici-okur) hesaba kattığını görmekteyiz. İletişim araştırmacılarının her üçünün bir arada yapılarak ancak ele alınan konulara ilişkin bütünlüklü bir bilginin ortaya konulabileceğinde neredeyse hemfikir oldukları metin analizi, üretim süreci dinamikleri ve anlamlandırma pratikleri, ilk kez kadın sorunları odaklı bu çalışmada karşımıza çıkmaktadır. Tanrıöver, dönemin önemli haber programlarında ("Siyaset Meydanı", "Arena", "Yasemin'in Penceresinden" ve "Prizma") kadınlara nasıl yer verildiğini nitel ve nicel içerik çözümlemesi[8] ile söylem çözümlemesi yaklaşımını birlikte kullanarak; bu programlarda görev alan kadın medya çalışanlarının özellikleri ve programlardaki görevlerini, yapım sürecine dair görüşmeler

8 İçerik çözümlemesi, iletilerin görünen içeriğinin belirli ölçme birimleri (sözcük, cümle, paragraf, tema vb) geliştirilmesiyle analiz edildiği bir yöntemdir. Bu yöntem, dilin dünyayı olduğu gibi yansıttığı şeffaf dil anlayışına dayanan pozitivist bilgi kuramı çerçevesinde geliştirilmiş bir metin analizi yöntemidir. Araştırma sorusuna yönelik yanıt ararken, belirli sınıflandırmaların yaratılması ve üzerinde çalışılan iletinin içindeki içeriklerin sayılmasıyla gerçekleştirilir (Stacks ve Hocking, 1999).

ve gözlemler yaparak; nihayetinde haber programlarının izleyici gözüyle nasıl yorumlandığını da odak grup çalışmalarında gerçekleştirilen sistematik görüşme tekniği ile derlemiştir. Aynı şekilde gazetelerin kadın magazin ekleri için de üçlü bir analitik düzlem oluşturmuş; içerikte kadınların nasıl konu edildiklerini, ne tür temaların geliştirildiğini, ek yazarı kadınların habercilik anlayışlarını ve ek okurları kadınların okuma pratiklerini analiz etmiştir. Araştırma, metinlerde ve sektörel dinamiklerde var olan ve kadınların temsilinde handikaplar yaratan sorunları saptayarak, bunların üstesinden gelinmesi için politika ve eylem planı önerileriyle sonuçlandırılmıştır. Böylelikle haber ve habercilik-gazetecilik alanında kadınların temsilini ve varoluşunu iyileştirmeye yönelik stratejik öneriler, ilk kez geniş literatür taramasından ziyade çok yönlü bir alan araştırmasına dayalı olarak geliştirilmiştir. Sosyalist-feminist yaklaşımla ve habere ilişkin yine eleştirel bir çerçeveden gerçekleştirilmiş olan bu araştırma, ampirik yönü olan, ancak söylem çözümlemesi[9] gibi dil ve özne/özneleşme arasındaki bağlantıyla ilgili bir dolu teorik öncüle dayalı daha yorumsamacı bir yaklaşımı da—geliştirilmiş bir biçimde olmasa bile—devreye sokmaya çalışmıştır.

Hülya Tufan Tanrıöver'in, birden fazla analitik düzlemde haber ve kadın bağlantısını kuran çalışmalarından bir diğeri 2009'da yayımlanan "Gözlemlerden Eylemlere: Türkiye'de Cinsiyetçi Olmayan Bir Medyaya Doğru" başlıklı ve Ece Vitrinel ve Ceren Sözeri ile birlikte hazırladığı yazıdır. Bu yazıda bir yandan basın, radyo, televizyon ve internet olmak üzere farklı medya türlerinde kadın sorunlarıyla ilgili saptanan metin türlerinde kadınların ne oranda ve nasıl temsil edildiği söylem analizi ile ortaya konulurken, diğer yanda ise kadın çalışanların bu farklı medya mecralarındaki konumları irdelenmektedir. Ayrıca yazıda 2007 yılında kurulan ve medyada cinsiyetçilikle mücadele eden MEDİZ'in (Kadınların Medya İzleme Grubu) çalışma biçimi ve pratikleri etnografik bir çalışmayla sergilenmektedir. Bunlardan da anlaşılacağı üzere, yazıda birçok analitik düzlem vardır ve her bir analitik düzlemde başvurulan yöntem, açık seçik biçimde belirtilmiştir. Belirlenen yöntemler, analitik düzlemlerde açıklanmaya çalışılan konuları ele almak açısından oldukça uygun düşmektedir. Medyada cinsiyetçilik konusuna ve o güne kadar Türkiye'de yapılan çalışmalara kısaca değinen yazı, kadınların her bir medya türünde ne oranda yer bulabildiğini, farklı mecralarda hangi imgelerle sunulduklarını (eşit varlık, eş, anne, fedakâr kadın, magazin nesnesi, cinsel haz nesnesi, örgüt eylem öznesi, araçsal varlık) sergilemektedir. Farklı medya türlerinde çalışan kadınların oranları ve konum-

9 Öznenin dili kullanarak kendi öznelliğini yapılandırdığı, dilin mevcut toplumsal ilişkiler alanındaki mücadelelerin zemini olduğu, dil ve söylem pratikleriyle yalnızca öznenin değil belirli gerçeklik tanımlarının da inşa edildiği önermeleri, söylem çözümlemesinin kavramsal zeminini kurmaktadır. Söylem analizleri, metinlerin mikro analiziyle yetinmez ve onu diğer toplumsal pratiklerle bağlantılı kılmaya çalışır.

ları da sorgulanmakta, halen her bir medya mecrasında yönetici kadın gazetecilerin sayısının düşük olduğu belirtilmektedir. Yazının geri kalan bölümleri MEDİZ'in etkinlikleri ve stratejik çalışmalarıyla ilgilidir. Araştırma ekibi, iki binlerin sonunda bile Türkiye'de kadınların ataerkil toplumsal düzenin kadına ilişkin kalıp yargıları çerçevesinde temsil edildiğini, kadının haberlerde ve medyadaki görünürlük artışının "cinsel haz nesnesi" kılınmasındaki artış olarak belirdiğini saptayarak sonlanmaktadır. Sosyalist-feminist medya ve haber yaklaşımına dayalı bu araştırma, Türkiye'deki habercilik çalışmaları literatürüne yöntem ve yaklaşım bakımından tutarlı bir örnek olarak girmiştir.

Kadın dergilerine yönelik analitik ilgi doksanlı yıllar kadar yoğun olmamakla birlikte iki binli yıllarda da devam etmiştir. Süheyla Kırca (2001), "Kadın Dergileri: Popüler ve Politik Söylemin Buluştuğu Yer" başlıklı makalesinde 1990'ların etkin iki kadın dergisi olan *Kadınca* ve *Kim* dergilerini incelemektedir. İletişim alanında kültürel çalışmalar yaklaşımına yakın olduğunu girişten itibaren belirten yazar, kadın dergilerini "çelişen çıkarların ve söylemlerin uzlaşıldığı, modifiye edildiği, uyum sağladığı kültürel üretim alanları olarak gördüğü"nü açıkça belirtmektedir (Kırca, 2001, s. 139). Dergileri, "kadınların özel yaşamlarının politik yönlerini vurguladıkları için" kadın hareketine katkıda bulunan yayınlar olarak ele alan çalışma, nitel içerik analizi yöntemiyle dergilerin başat temalarını saptamıştır: cinsellik, aile ve evlilik, kendine güvenen çağdaş kadın imgesi, iş ve kariyer, modern erkek kimliği ve feminist politikalar... Her iki dergideki kadın ve erkek imgelerinin hangi anlatımlarla kurulduğunu karşılaştırmalı olarak gösteren yazı, özellikle cinsellik temasının işlenme tarzının, dergilerin popüler kültürel formlar olarak feminist hareketin anlaşılmasına katkıda bulunabildiğini öne sürmektedir. Marjinal veya yenilikçi söylemlerin, popüler basın tarafından merkeze çekilmesiyle bir tür bilinçlendirmeyi de gerçekleştirebildiğinden yola çıkarak, yazıda kadın dergilerinin bunu stratejik olarak uyguladığı ve uygulamalarının olumlu bulunması gerektiği söylenmektedir (Kırca, 2001, s. 145). Açık bir biçimde sosyalist-feminist medya ve haber kuramına dayalı olan bu çalışma, nitel içerik çözümlemesinden çok dergilerdeki söylemlerin ve kadın ve erkek öznelliklerle bağlantılı imgelerin geliştirilmesiyle ilgili olduğu için daha çok eleştirel söylem çözümlemesinin sınırlarında dolaşan yorumsamacı bir çalışma görünümündedir.

Hürriyet Konyar (2001), "1950'lerde Yeni Modern Kesimin Kadın Kimliğine Kadın Gazetesinden Bakışı" çalışmasında 1950'lerin önemli gazetelerinden olan *Kadın Gazetesi*'ni incelemektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ve çok partili hayata geçişin yarattığı koşullarda Demokrat Parti'nin (DP) modern Türk kadını yaratmasının platformu olarak iş gören *Kadın Gazetesi*, ideal Türk kadının kim olduğunu, kadın-erkek ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini, kadının toplumsal hayata katılım yollarını ve rollerini konu olarak işlemektedir (Konyar, 2001, s. 170-1). Yazara göre "ev kadınlığının toplumsallaşmasını" savunan gazete,

kadının iş yaşamındaki varlığını olumlu bulmakla birlikte, daha çok sosyal yardım etkinlikleri ve cemiyetler ile kadının topluma katkı sağlamasının altını çizmektedir (s. 173). Konyar, Cumhuriyet devrimleri ile kadınların elde ettiği kazanımların muhafazakâr politikalarla tehdit edilmeye başlandığı bu dönemde *Kadın Gazetesi*, kadınların her türlü baskıcı güce karşı haklarını savunmalarını vurgulamaktadır. Gazete, araştırmaya göre modern muhafazakâr bir çizgidedir ve Batı'daki kadın haklarına ve özgürlüklerine dair gelişmelerin—erkeğin hâkim konumunun sarsılmaması koşuluyla—Türkiye'ye uyarlanmasını desteklemektedir. Bu araştırma yazısı, liberal feminist yaklaşımla yazılmış olup, habercilik ve gazetecilik anlayışı da örtük biçimde de olsa liberal çoğulcu haber ve habercilik anlayışına denk düşmektedir. Araştırmada belirtilmemekle birlikte, gazetenin incelenmesi betimleyici nitel bir analiz görünümündedir.

Köşe yazılarında toplumsal cinsiyet sunumlarını analiz eden bir başka çalışma, Nimet Önür ve Ayşe Çatalcalı'nın (2002) kaleme aldığı "Medya Dilinin Cinsiyeti: Köşe Yazılarında Eril ve Dişil Sunumlarla Toplumsal Cinsiyetin Konumlandırılması" başlıklı yazıdır. Medyanın temsil özelliğinin kurucu yanına işaret ederek başlayan yazı, toplumsal cinsiyet farklılaşmalarına ilişkin teorik yaklaşımları kendi içinde ayırdıktan sonra (işlevselci kuram, çatışma kuramı, sembolik etkileşimcilik, feminist kuram), medya ve toplumsal cinsiyet arasındaki bağı nasıl gördüğünü sergilemektedir. Haber, bu yazıda, toplumsal cinsiyet kimliğine dair anlamları kuran kültürel bir metindir (s. 100). Araştırmada "gazetelerin toplumsal cinsiyet ayrımını pekiştiren içeriklere yer verdiği" hipotezi sınanmakta; bu sınama, iki çoksatar ulusal gazetenin anneler günü ve kadınlar günü nüshalarında uygulanan dört soruluk kısa bir içerik analizi ile gerçekleştirilmiştir. Sonuçlara göre, "haberlerde kadınlara anlamlı ve erkeklere araçsal roller verilmektedir" (s. 105), kadın köşe yazarları da anlatımlarında erkek norm ve değerleri ile toplumsal cinsiyete yaklaşmakta (s. 106), kadın daha çok özel alan ve eviçi alanla bağlantılı kılınırken erkek ise kamusal alanlar ve dış mekânlarla bağdaştırılmaktadır. Habere ve gazeteciliğe yaklaşımı eleştirel medya yaklaşımlarına denk düşen bu çalışma, örtük biçimde de olsa sosyalist-feminist politik zeminde konumlanmaktadır.

Kadınların toplumsal gerçekliğinin lehine bir haberciliğin geliştirilebilmesine yönelik eleştiriler ve stratejik öneriler içeren belki de en kapsamlı çalışma, IPS İletişim Vakfı tarafından gazetecilere yönelik olarak 2003-2006 yılları arasında Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde verilen eğitimler sonrasında[10] hazırlanan *Kadın Odaklı Habercilik* başlıklı kitaptır (2007). Hak haberciliği kitap dizisinin ikinci

10 Bu eğitimler kadın hakları savunucusu, aktivist, avukat, akademisyen ve gazetecilerden oluşan kalabalık bir grup uzman tarafından verilmiştir ve kitaptaki yazılar ağırlıklı olarak bu eğitimleri gerçekleştirenlerin ürünüdür.

kitabı olarak yayımlanan bu ortak çalışma, yaygın ulusal medya dışında alternatif medya mecrası olarak internet gazeteciliği yapan Bağımsız İletişim Ağı'nın bünyesinde hazırlanmıştır. Kitabın editörü Sevda Alankuş'un belirttiği gibi, ortak ve temel dert "geleneksel habercilik anlayışı içerisinde gazetecilik yapan yaygın medyanın neden olduğu kadın hakları ihlallerine dikkat çekerek, bu gazetecilik pratiğinin kadın odaklı habercilik anlayışı çerçevesinde nasıl dönüşebileceği konusunda yol gösterici olmaktır" (Alankuş, 2007, s. 26). Haberin, toplumsal gerçekliği yapılandıran "eril bir tür" olduğu vurgusunu ilk kez merkez alan bu çalışmada, toplumsal cinsiyetin kurulan bir şey olduğu ve insanın cinselliğinin sürekli bir oluş olarak görüldüğü, kadının biyolojik ve toplumsal kimliğinin ataerkinin yüküyle basmakalıplaştırılarak disiplin altına alınmakta olduğu gibi önemli ve çağdaş görüşler (Alankuş, 2007, s. 29) derlemenin bütün yazarlarının konumlandığı feminist zemine de teorik art yöreye de işaret etmektedir: sosyalist-feminizm ve sosyalist-feminist haber anlayışı.

Derlemede Önsöz dışında yer alan sekiz yazıdan kadın ve haber, gazetecilik çerçevesine sahip olan altısı da,[11] üzerlerinde ayrıntılı olarak durulmayı hak etmektedir. Bununla birlikte, bu yazı çerçevesinde daha ekonomik davranarak, yazıların kapsamlarına ve yaklaşımlarına kısaca değinmekle yetineceğiz. Eser Köker'in "Kadınların Medyadaki Hak İhlalleriyle Baş Etme Stratejileri" başlıklı yazısı, kadın ve medya ilişkilerinin tarihsel sürecine değindikten sonra, zaman içinde medyada kadının konumu ve haber üretim süreçlerinde bunun karşılığını sorguluyor (Köker, 2007, s. 117-48). Kadınların medyadaki kariyerlerinin önündeki engel anlamında "cam tavan"ın Türkiye'deki habercilik pratiklerinde nasıl yapılandırıldığını sorgulayan Köker, meslek kodlarının ve haber değerlerinin 19. yüzyıldaki oluşum sürecinde kadınların sektördeki zayıf varlığından dolayı haberin eril bir anlatı olarak kurulduğunun altını çiziyor (Köker, 2007, s. 140). Yazar, kadınların habercilik sektöründe önüne konulan engellerle mücadele etmeleri yönündeki stratejilerin de, izleyici ve okurlar ile birlikte yaratılacağını ve onları edilginlikten kurtaracak okumaya ve paylaşıma dayalı alanların, kadınların okur-izleyicilerle etkileşimiyle birlikte sektörde daha da güçlenebileceğini öne sürmektedir. "Medyada Kadınların Temsil Biçimleri

11 Kitabın ilk yazısı olan Avukat Filiz Kerestecioğlu'nun "Hukuk-Basın İlişkisi ve Kadınlara İlişkin Yasal Değişiklikler" başlıklı yazısı, doğrudan basın ve medya ile ilgili değildir. Kadın hakları bakımından var olan hukuki çerçeveyi çizdikten sonra bunların yaşama geçirilmesi açısından kadınların örgütlü dayanışmacı mücadelelerinin önemine dikkat çekmektedir. Takip eden ikinci yazı Hülya Gülbahar'ın "Kadına Yönelik Şiddet Genelgesi ve Medyanın Sorumluluğu" başlıklı yazısıdır. Bu yazıda da genelge üzerine yürüttüğü kısa bir tartışmanın ardından yazar, yazılı ve görsel basının üzerine düşen sorumlulukları ve yükümlülükleri netleştirmekte ve bunların uygulanmasıyla ilgili kaygılarında söz etmektedir (Gülbahar, 2007, s. 91-3).

ve Kadın Hakları İhlalleri" başlıklı yazıda ise Hülya Uğur Tanrıöver, kadınların habercilik ve gazetecilik sektöründe sayısal artışının, kadınların temsili ile ve hak ihlalleriyle ilgili sorunları kendiliğinden gidermeye yetmeyeceğini belirterek, asıl dönüştürücü sonucun "kadın ve erkek habercilerde var olan cinsiyetçi zihniyet kalıplarını kıracak bir eylemliliğin geliştirilmesi" ile alınabileceğini vurgulamaktadır (Tanrıöver, 2007, s. 149-65). Nadire Mater ve İpek Çalışlar'ın "Medyadaki Durumu Tersine Çevirmek" başlıklı yazıları ise, kadınların hak ihlallerine ilişkin haber örneklerinden yola çıkarak, şiddet, taciz, cinayet, tecavüz konulu bu haberlerde kullanılan dilde faillerin kuruluşu, tanımlamalar ve diğer dilsel öğeler açısından gazetecilerin ne tür eğilimlere sahip olduklarını sergilemektedir (Mater ve Çalışlar, 2007, s. 167-95). Gazetecilerle yapılan atölye çalışmalarında "töre ve namus cinayetleri" haberlerinde de benzer anlatım tekniklerinin öne çıktığı saptanmakta ve bu durum eleştirilmektedir. Sonraki yazı olan Burçin Belge'nin "Bianet ve Kadın Odaklı Habercilik" başlıklı yazısı, (2007, s. 196-208), Bianet zemininde deneyimlediği ve habercilik süreçlerinde kadın lehine bir anlatımı geliştirme pratiklerini paylaşmaktadır. Yoğunlukla kadın haber kaynaklarını seçmekten ataerkil dili ve sözcükleri yerinden eden yeni ifadeler geliştirmeye kadar kişisel habercilik serüveninde içinde yer aldığı kuruluşla birlikte geliştirilen, etik ve politik olarak kadının lehine olan bütün arayışlar ve uygulamaları örneklendirmektedir. Kitapta yer alan Beyhan Demir'in "Alternatif Kadın Medyası Örneği: *Pazartesi* Dergisi" yazısı ise, Türkiye'de kadın dergisi yayıncılığına kısa bir değininin ardından kendisinin de genel yayın yönetmeni olduğu *Pazartesi* dergisinin kadının geleneksel rollerini sorgulayan içeriği ile örgütlenme ve haber üretim süreci anlatılmaktadır (Demir, 2007, s. 209-16). Alternatif kadın medyasının Türkiye'deki güçlü bir örneği olan derginin, popüler kültürü aşağılayıp sırtını dönmeyen politik seçiminin daha sonra yaygın medya tarafından taklit edilen bir dergi olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yaygın medyada kadınlar için yapılmayanların bu dergi içerisinde ve çevresinde yapılmasına da dikkat çekilmektedir. Derlemedeki son yazı *Uçan Süpürge*'nin koordinatörlerinden Selen Doğan'ın "Uçan Süpürge Yerel Kadın Muhabirler Ağının Öyküsü ya da Hayat Haberdir" başlıklı yazıdır. Doğan, 2002'de başlayan alternatif kadın haber ağı örgütlenmesi deneyimlerini içeriden bir göz olarak bu yazıyla paylaşmaktadır. Yazıda yerel medyada kadınların daha çok yer alarak temsilinin haberlerde daha çok kadın lehine olabilmesi açısından bazı önerilerde de bulunmaktadır. Farklı kesimlerden ve eğitim düzeylerinden kadınları yazar olarak da okur olarak da ses vermeye yönlendiren ve gönüllü muhabirlik sistemi ile web sitesi aracılığıyla kamuya ulaşan bu projeyle, yerel medyada kadınlarla ilgili gündemin nasıl oluşturulabileceği ve bu süreçte karşılaşılan engellerin aşılması yönünde öneriler sunulmaktadır (Doğan, 2007, s. 217-29).

Haber ve habercilik süreçlerine ilişkin feminist yaklaşımları kendi içindeki ayrımların kavramsal öncülleriyle birlikte sergileyen ve tartışmasını yapan bir diğer yazı, Çiler Dursun'un "Kadına Yönelik Şiddet Karşısında Haber Etiği" başlıklı ve *Fe Dergi*'de yayımlanan çalışmasıdır (2010). Özellikle kadına yönelik şiddetin haberlerde temsil edilmesiyle ilgili ideolojik inşa sürecini eleştiren ve bu eleştiriyi, etik bir boyuta da taşıyan çalışma, ilk kez Türkiye'deki literatürde habere ilişkin feminist eleştirilerin teorik ayrım hatlarını epistemik statülerini de Stuart Allan'ın sorunlaştırdığı biçimiyle ortaya koymaktadır. Yansızlık, muhalif ve denge konumları olmak üzere üç farklı epistemik ve teorik konumu karşılaştırmalı olarak inceleyen yazıda, kadınların hakikatinin haberlerde dile gelmesinin ancak Bakhtin'in "diyalojik hakikat yaklaşımı"na başvurulduğu ölçüde olanaklı olabileceğinin altını çizmekte ve bu bakımdan gazetecilerin yeni bir haber kavrayışını benimsemeleri gerektiğine işaret etmektedir (Dursun, 2010, s. 22-4). Dünya basınında ve Türk basınında kadına yönelik ayrımcılık ve şiddet haberleri konusunda geliştirilen etik çerçeveyi de gözden geçiren ve eleştiren yazıda, gerçekleştirilebilir bir haber etiğinin, ancak yeni bir haber anlayışı zemininde gündeme gelebileceğini öne sürmektedir (2010, s. 28-29). Bu yeni eleştirel anlayışta haber, "insanın varoluşuyla doğrudan ve içsel olarak bağlantılı bir metindir" ve gerçeklik ise "insanların toplumsal dünyada birbirleriyle ilişkilerine dair geliştirdikleri, inandıkları ve savundukları imgesel tasarımlar arasındaki mücadelenin sonucundan başka bir şey değildir." Yazar, ancak habercinin kendi mesleğinin doğasını bu biçimde kavramaya başlamasıyla birlikte, toplumsal gerçekliğin kadın aleyhine olan yapılanmasının ve haberdeki cinsiyetçi söylemin üstesinden gelinebileceğine dikkat çekmektedir (Dursun, 2010). Bu çalışma da sosyalist-feminist haber nosyonuna dayalı ve ampirik yönü olmayan analitik bir çalışmadır.

KSGM'nin medya ve kadın ilişkisine dair yayınladığı dördüncü kitap "Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Haber Medyası: Alternatif Bir Habercilik" başlığını taşımaktadır. Çiler Dursun tarafından hazırlanan bu kitapta kadına yönelik şiddetle mücadele süreçlerinde, haberlerde kadın lehine anlamların neler olabileceği sergilenmekte, kadın lehine bu anlamların üretilmesi ve dolaşıma girmesi için gazetecilerin ve habercilerin neler yapabileceği konusunda bir izlek sunulmaktadır. Yazılı ve görsel medyada yer alan haberlerde, kadına yönelik şiddet ve ayrımcılıkla mücadele amacıyla geliştirilen mesleki etik kodların uluslararası düzlemde karşılaştırmalı olarak gözden geçirilmesinin ardından, haberin toplumsal gerçekliklere dair insanların zihinsel tasarımlarını inşa eden, dolayısıyla da toplumsal gerçekliği kuran ideolojik birer metin olduğunun altı çizilmektedir (2008, s. 51-61). Medyada cinsiyetçi söylemin genel çerçevesi ve kuruluşunun eleştirisinin yapıldığı bölümden sonra, haberlerin kadına yönelik şiddeti meşru ve doğal gösteren anlatım özelliklerinin üstesinden gelinmesi amacıyla habercilere ve gazetecilere alternatif bir haber dili önerilmektedir.

Çalışma, bu alternatif haber dilinin hayata geçirilmesi için hangi anlatı stratejilerine başvurulabileceğini, güncel örnekler üzerinden tartışmaktadır. Gerek eleştirel haber anlayışının teorik çerçevesi içinde yer alması, gerekse cinsiyetçi söylemin kodlarını kuran mekanizmalardan biri olarak haberleri sorgulaması dolayısıyla bu çalışmanın, örtük bir biçimde sosyalist-feminist haber ve medya çalışmaları zemininde durduğu söylenebilir. Çalışmada söylem çözümlemesi gerçekleştirilmiş olup, pozitivist bilgi kuramına dayanmayan yapısalcılık sonrası yaklaşımlar çerçevesinde yer almaktadır.

İki binli yılların sonuna doğru genel olarak medyanın ve özellikle de haberlerin kadın gerçekliği aleyhine temsillerinin ve pratiklerinin üstesinden gelinmesi konusunda medya kuruluşlarının kendi inisiyatifleri de baş göstermeye başlamıştır. Bu bağlamda en dikkate değer inisiyatif 2004 yılında *Hürriyet* gazetesinin başlattığı "Aile İçi Şiddete Son" kampanyası çerçevesindeki uğraşlarıdır. Bu çabasında 2005'ten itibaren sempozyumlar sürdürmüştür. En sonuncusunu 2007'de düzenlediği ulusal bir sempozyum ile gerçekleştiren *Hürriyet* gazetesi, özellikle kadın gazetecilerin ve akademisyenlerin katılımıyla, medyanın kadınlara uyguladığı sembolik şiddeti ve medyada kadınların varlığının yaratamadığı farkı sorgulamaya fırsat yarattı. Bu sorgulamanın ürünü olarak *Medya ve Aile İçi Şiddet 2007* başlıklı ve sempozyum konuşmalarını, tartışmalarını içeren kitap yayımlandı (Armutçu, 2008). Yaygın görsel ve yazılı basından muhabirden editöre, gazete sahibinden haber programı yapımcısına farklı konumlardaki kadın habercilerin ve kadın ve medya konusunda çalışmaları olan akademisyenlerin ve kadın odaklı sivil toplum örgütlerinin katılımıyla Türkiye'deki habercilik ve medya manzarasını saptamaya yönelik olarak geliştirilen anlatılar, çözüm önerileriyle de zenginleştirildi. Manzara elbette ki iç açıcı değildi. Bununla birlikte kadın habercilerin de belirli ölçüde de olsa liberal habercilik nosyonundan mesafeli özeleştirileri ve habere eleştirel bakan çerçeve içine yerleşebilmeleri, bu konularda ciddi bir farkındalığın oluştuğuna işaret etmektedir. Denilebilir ki mevcut habercilik anlayışı, değerleri ve mesleki kodları ile yetinilmeyeceğinin ve bundan sonra daha çok kadın lehine bir haberciliğin yapılabilirliğinin ufku, yaygın medya içinden de işaret edilmeye başlanmıştır.

Haber Üretim Süreçleri, Kurumsal Pratikler ve Kadın Gazetecilere Yönelik Çalışmalar

Feminist eleştirinin açtığı yeni ve radikal eleştirel hatta, eğer kadınların hakikatinin dile gelmesi amaçlanıyorsa, haber üretim süreçlerinin ve haber örgütlerinin yeniden yapılandırılmalarının da altı çizilmektedir (Ross, 2004). Bu yapılandırmada tek sorun haber medyası kuruluşlarında daha çok sayıda kadın

gazetecinin istihdam edilmesi değildir, orta ve üst düzey haber yöneticiliği konumlarında da daha çok kadın gazetecinin yer alması gerekmektedir. Pek çok araştırma, kariyer planlamaları açısından kadın ve erkek gazete yöneticileri arasında çok temel farklar olmadığını ve gazetelerde üst düzey haber yöneticiliğine talip kadın gazetecilerin erkeklerden çok da farklı bir profesyonellik anlayışı içinde olmadığını ortaya koysa da, bugün hâlâ pek çok gelişmiş ülkede haber kuruluşlarında kadınlar muhabir konumunda daha fazla, yönetici konumunda daha az iş bulabilmektedir. Yine muhabir olarak çalışan kadın gazetecilerin çoğu, onların eviçi sorumluluklarının adeta bir uzantısıymış gibi düşünülen sağlık, çocuk bakımı, moda, güzellik vb alanlarda haber yazmaya yönlendirilmektedirler. Bir başka eşitsizlik göstergesi, erkeklerle aynı işi yapan kadın gazetecilere, eğitim düzeyi ve diğer faktörlere bakılmaksızın daha az ücret ödenmesidir. Var olan bu koşullar altında ve eril haber dilinin baskısıyla kadın gazeteciler, yaptıkları işe yabancılaşmakta, haber üretiminin maço kültürü içerisinde kadın gerçekliği lehine yeni bir haberciliği geliştirme olanağı zayıflamaktadır. Kadın haberciler, kendi iradeleri üzerinde görünmez bir ağırlığı olan kariyer ilerlemesinin zor koşullarının ve medya örgütlerinin kapitalist işleyiş yapısının, gerçekliği kadın aleyhine yapılandıran anlamların üretiminden tek başına sorumlu olduğunu düşünmeye yatkındırlar. Böylelikle kadınların haberlerdeki temsilinin basmakalıplaştırılması ve erkek egemen toplumsal ilişkiler alanındaki ikincil konumlarını pekiştiren cinsiyetçi yargıların yeniden üretiminde bizzat kadın gazeteciler pay sahibi olmaktadırlar.

Haber üretim süreçlerinde haber kaynağı olarak kadınlardan çok erkeklerin seçilmesi, gazetecilerin haberdeki hakikat iddiasına güç katmak için daha çok erkeklerin sözünü öne çıkarmaları anlamına gelmektedir. Kadına yönelik şiddet haberlerinde, rutin olarak mağdurun kendisinden daha çok polis, jandarma, adli birim, mahkeme gibi kaynakların görüşlerine başvurarak haberlerin kurulması, kadın veya erkek polis-adliye muhabirlerinin başvurduğu bir uygulamadır. Ya da saldırganların fotoğraflarından çok şiddete maruz kalan kadınların fotoğraflarının verilmesi, cinsel şiddet haberlerinin pornografik veya mizahi anlatımlarla verilmesi ve fiziksel şiddet haberlerine ekonomik, cinsel ve psikolojik şiddet haberlerinden daha fazla yer verilmesi gibi temel eğilimler, kadın gazetecilerin haberlerinde de karşımıza çıkabilmektedir.

Haber kuruluşlarında türden cinsiyetçi eğilimleri güçlendiren iki boyut vardır (Allan, 2004): Bazılarına göre, zihinsel süreçleri farklı olduğu için haber yazarken kadınlar ve erkekler farklı anlatımlar ve ifadelendirmelerle gerçekliği ortaya koyarlar. Ciddi eleştiriler alan bu görüşe göre kadınlar, gerçekliği daha öznel, akıldışı, duygusal, yanlı, parçalı ve edilgin anlatımlarla sunarlar ve yazdıkları haberlerde de zihinsel faaliyetlerinin bu yanı açıkça öne çıkar. Buna karşılık erkek gazeteciler, gerçekliği, zihinsel faaliyetlerinin özelliği gereği, da-

ha rasyonel, soyut, tutarlı, tümleşik ve etkin ifadelerle sunarlar ve haberlerinde de nesnelliği sağlayabilen ciddi, değer yansız bir anlatım öne çıkar. Ancak özellikle sosyalist-feministler, kadın ve erkek gazeteciler arasındaki anlatım farkının biyolojik özelliklerde değil, haber üretim sürecindeki cinsiyetçi işbölümünden kaynaklandığını söylerler. Üretim sürecindeki cinsiyetçi yapılanmaya karşılık kadın habercilerin, haberlerini sorun yönelimli değil kişi yönelimli, olguyu yalıtılmış olarak değil bağlamı içinde görebilen, olayları nedenlerinden çok sonuçlarıyla ele alan ve klasik liberal çoğulcu haber nosyonu kodlarına pek de uymayan bir anlatımla kotarabildiği de görülmektedir.

Kadınlarla ilgili haberlerde üretim sürecini, kurumsal yapıyı, mesleki pratikleri ve kadın gazetecilerin durumunu ele alan çalışmalar, öteden beri Türkiye'de de ilgi çekmektedir, ancak kadınların haberlerde temsili konusu kadar çok sayıda araştırmaya ve çalışmaya konu olmamıştır. Bunun birkaç nedeni vardır. Öncelikle Türkiye'de haber üretim süreci ve gazetecilik sektöründeki pratiklere yönelik ilgi, 1970'lerin sonundan itibaren, çeşitli gazetecilik meslek kuruluşlarının düzenlediği tartışma platformlarında da belirdiği üzere, daha çok sektörün ekonomik bağımlılık tekelleşme ve lotarya olgusu, siyasal iktidarlarla ilişkili özgürlük konuları, sendikalaşma, yerel basının zayıflığı, basına yönelik yasal ve hukuki çerçevelerin anti-demokratik özellikleri gibi birkaç temel alandaki sorunlara yönelik olarak gelişmiştir. 1980'ler ve 1990'larda da görsel ve yazılı medya sektöründe "asıl sorunlar" olarak hep bu türden ekonomik ve siyasal dinamiklerle doğrudan bağlantılı "büyük" konular görülmüştür. Bu zeminde kadınların habercilik ve gazetecilik süreçlerinde gazeteci kimliklerinin nasıl oluştuğu, mesleki sorunları, bu sorunların kadınların haberlerde temsili üzerindeki belirleyiciliği vb konular daha "tali" görülmüş olabilir. Kadınların üretim süreçlerinde yaşadıkları güçlüklerin ve süreçlere "yerleşme" pratiklerinin ekonomi politiği, uzun süre daha çok erkek gazetecileri işaret eden bir "bütün gazetecilerin sorunları" genel çatısı altında gözden uzak kalmıştır. İkinci neden, haber üretim süreçlerinin, mesleki pratiklerin ve kimliklenmelerin çalışılması için medya kuruluşlarının haber ofislerinde araştırma yapabilmenin zorluklarıdır. Bu türden araştırmalar, ya kaynak bulamadığından ya da incelenecek medya kuruluşlarının katılmalı gözlem, derinlemesine görüşme gibi tekniklerle veri toplamaya kapılarını kapattıklarından ihmal edilmiştir. Son bir neden olarak, Batı'daki haber ve habercilik literatüründe kadın gazetecilerin mesleki kimliklenmelerinin, iş rutinlerinin ve pratiklerinin, çalışma koşullarının özellikle 1990'lardan itibaren çalışılmaya başlanması ve bunun karşılığının da Türkiye'de 2000'lerde belirmesidir. Bu sayılan nedenlerden dolayı çalışmamızın bu ara başlığında ele alabileceğimiz çok sayıda yazı ve kitap bulunmamaktadır.[12]

12 Bununla birlikte yazının sonundaki EK 1'den de anlaşılacağı üzere, akademik tezlerde bu türden araştırmalar yapılmaktadır ve bu da başka bir yazının konusudur.

İletişim alanının ilk kuşak kadın akademisyenlerinden Oya Tokgöz, 1986 yılında yazdığı "Türkiye'de Kitle İletişim Araçlarında Çalışan Olarak Kadının Konumu: Kadın Yönetici Olgusu" başlıklı makalesiyle haber üretim süreçlerinde yer alan kadınların durumunu saptamaya yönelik ilk ampirik çalışmalardan birini, belki de birincisini gerçekleştirmiştir[13] (Tokgöz, 1986). Kadının toplum içinde konumunun, Cumhuriyet devrimleri sonrasındaki eğitim-öğretim olanaklarındaki ve siyasi haklar konusundaki kazanımlara koşut olarak güçlendiğini ve meslek sahibi kadın seçkinlerin sayıca arttığını çıkış noktası olarak ele alan çalışma, örtük bir biçimde de olsa, liberal-feminist yaklaşımın politik ve teorik çerçevesine uygunluk göstermektedir. Tokgöz, kitle iletişim araçlarında kadınların çalışmaya yönelmesindeki temel dinamikleri de kısaca gözden geçirdiği bu çalışmasıyla, 1980'lerdeki kadın gazetecilerin erkek gazeteciler karşısında ne durumda olduğunu ve hangi yönetici konumlara[14] nasıl yükseltildiklerini kısmen de olsa sergileyebilmiştir. Gerçekten de yazarın belirttiği gibi, "kitle iletişim araçlarında çalışan kadınlar üzerine hemen hiçbir araştırmanın yapılmadığı" (1986, s. 266) söz konusu yıllarda, basındaki 15 kadın yönetici ile anket ve mülakat tekniklerinin birlikte kullanılması sonucunda ampirik bir çalışmanın yapılabilmiş olması kayda değerdir. Çalışma, pozitivist bilgi kuramıyla liberal-feminist yaklaşım arasındaki paralelliği sağlayan, ender araştırmalardandır. Katılımcıların anonim biçimde belirtildiği araştırmanın bulguları, o güne kadar var olan ve henüz günümüzdeki kadar tekelleşmemiş basın kuruluşlarında çalışan "yönetici kadınlar"a dair önemli sonuçlar sunmakla birlikte, çalışmaya asıl değerini veren husus, Tokgöz'ün basın kuruluşlarında kadın-erkek ayrımı ve eşitliği meselesinin, bir ara başlıkla altını çizebilmiş olmasıdır. Öyle ki çalışmada kitle iletişim kuruluşlarındaki kadın yöneticilerin, kadınların gazetecilik mesleği içinde iyi yerlere gelmeleri ve güçlenmelerini önemsedikleri ve kadın-erkek eşitliğine inandıkları bir bulgu olarak sunulsa da, bu yöneticilerin "hiçbir zaman evrensel anlamda feminist olmadıkları" da belirtilmektedir (Tokgöz, 1986, s. 275). Yazının sonucunda Tokgöz, gazetecilik alanında kadın yönetici ve çalışanların sayısı arttıkça medyanın çeşitli ürünlerinde (haberler, reklamlar vb) temsil edilen kadın imgelerinde özellikle cinselliğin bir sömürü unsuru olarak kullanılmasının otomatikman ortadan kalkacağına inanmadığını belirtmekte-

13 Bu konuda geriye dönük olarak yapılan ve kitaplar ile makaleleri kapsayan araştırmamızda, Tokgöz'ün araştırmasından önce, çalışan kadın gazetecilerle ilgili herhangi bir sistematik araştırmaya rastlanmamıştır. Yine de geçmişte bu yönde bir araştırmanın daha önce yapılmış olabileceği de ihtimal dahilindedir.

14 Kadınların gazetelerdeki yönetici konumları tek tek sayılmış değilse de, bunlar muhtemelen haber üretim süreçlerindeki temsilcilik, editörlük, genel yayın yönetmenliği gibi görevleri üstlenen kadınlardır.

dir.[15] Araştırma yazısında, gazetecilik alanında kadınların istihdamı ve çalışma koşullarıyla ilgili o zamana kadar oluşan kısıtlı yabancı kaynaklar göz önüne alınmamış, Batı'daki mevcut durumla herhangi bir karşılaştırma yapılmamıştır.

Türkiye'de haber ve habercilik, gazetecilik sektöründe çalışan kadın gazetecilere ilişkin güncel veriler de sunan ilk kapsamlı çalışma Ayşe Asker'in yazdığı *Kadın Gazeteciler* (1991) başlıklı kitaptır. Basın sektöründe 1990'ların başında fiilen çalışan 180 kadın gazeteciye uygulanan ankette yer alan 57 soru ile onların ekonomik, toplumsal ve kültürel özellikleri, mesleğe bakış biçimleri ve mesleki sorunları, kadın olmalarının yarattığı engeller ve farklılıklar ortaya konulmaktadır. Araştırma sonucunda kadın gazetecilerin çoğunluğunun orta sınıf ailelerde yetiştiği, yine çoğunun Basın Yayın Yüksek Okulları mezunu olduğu, kadın hakları konusuna özel bir duyarlılık göstermedikleri ve yalnızca kişisel olarak ilgilendikleri ve gazeteciliği geçinebilecekleri bir meslek olarak gördükleri bulgularına ulaşılmıştır (Asker, 1991, s. 100). Asker, gazeteciliğin çalışma koşullarının toplumdaki geleneksel kadın anlayışı ile çatışmasından dolayı, kadın gazetecilerde örtük bir tedirginliğe yol açtığını da öne sürmektedir (s. 100). Bu çalışma, pozitivist yaklaşım çerçevesinde ampirik yöntemlerle yapılmış olup, daha çok liberal haber anlayışındaki gibi haberin nesnel, tarafsız, kamuya gerçekliği sunabilen bir metin olduğu düşüncesi örtük bir biçimde hâkimdir. Basının kamuyu aydınlatma görevine paralel biçimde, kadın gazetecilerin de erkekler karşısında kadınların haklarının ve özgürlüklerinin sınırlarını genişletmek konusunda sorumluluk üstlenmeleri gerektiği belirtilmektedir. Cumhuriyet devrimleri sonrasında kadın haklarıyla ilgili devralınan mirasın korunması ve geliştirilmesi açısından kadın gazeteciler kritik önemde görülmektedir (Asker, 1991, s. 101). Çalışmada ataerkil değerlere yönelik kısa bir eleştirel vurgu giriş bölümlerinde bulunmakla birlikte, feminizm, toplumsal cinsiyet gibi kavramlara başvurulmamıştır. Kadınların mesleki gelişimleri açısından sendikal hak arama mücadelelerini sürdürmeleri, siyasette kota ayrılmasını desteklemeleri gibi daha çok yasal-yönetsel değişikliklerle toplumsal konumunun iyileştirileceğine yönelik vurgularıyla bu çalışma liberal-feminist yaklaşımın teorik politik çerçevesine denk düşmektedir.

Yukarıda haber metinlerinde kadın sorunları odaklı çözümlemeler bağlamında bir kez anılan Hülya T. Tanrıöver'in *Popüler Kültür Ürünlerinde Kadın İstihdamını Etkileyebilecek Öğeler* başlıklı çalışması da çok seyredilen haber programlarındaki kadın çalışanların varlığını, görevlerini konu edinmesi nedeniyle

15 Bu gerçekçi saptamanın sonunda önerisi ise, dönemin etkili feminist dergisi *Kadınca*'nın yazarlarından Seda Güler'den alıntılayarak belirttiği gibi "kadınların kendi haklarına kendilerinin sahip çıkması" ve bu yöndeki gelişmeler için erkek gazete yöneticilerinden fazla bir şey ummamalarıdır (s. 177).

haber üretim süreçleri başlığında bir kez daha anılabilir. Çoklu analitik düzeyleri ve eklektik metodoloji tercihleri nedeniyle çalışma, kadınların medyadaki istihdamını, dizi, haber programları ve gazetelerin kadın ekleri gibi üç içerik türü ile sınırlamıştır. Haber bültenleri ve gazetelerin ek dışındaki ana yapıları konu edilmediği için, sektörde haberciliğin asıl mecralarında var olan kadın çalışanların durumu ve üretim süreçlerindeki pratiklerine dair herhangi bir veriye çalışmada yer açılamamıştır.

"Medya Sektöründe Kadın İşgücü" başlıklı bir başka yazısında (2000) Hülya Tufan Tanrıöver, hem gazetecilik sektöründeki hem de film ve dizi sektöründeki kadın çalışanların varlığını, durumlarını, konumlarını ve sorunlarını ele almaktadır. Yazar, kadınların ücretli işgücü olarak çalışma yaşamına katılımlarıyla ilgili literatürdeki yaklaşımları kısaca gözden geçirdikten sonra, çalışmasındaki yaklaşım ve yöntemi açık bir biçimde belirtmektedir. Buna göre kültür endüstrisinin de patriyarkal bir yapıya sahip olmasından dolayı bunu toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde ele almak yönündeki tercihini, niteliksel araştırma yöntemine başvurarak yüz yüze derinlemesine görüşmelerle gerçekleştirmiştir. Basın sektöründe çalışan kadınlarla yapılan görüşmeler, sektör içindeki toplumsal cinsiyetçi zihniyetin varlığını önemli ölçüde göz önüne sermektedir. Tanrıöver, her ne kadar geçmişten bugüne geçen zaman içinde kadın gazeteci-habercilerin sayısında artış olduğunu kabul etse de, sayısal artışın sektörün erkek zihniyetinin de egemen olduğu dinamiklerinde bir dönüşümden çok, eğitimli kadınların iş yaşamına her alanda dahil olmasındaki artışla bağlantılı görmektedir (2000, s. 178). Üstelik bu artışın, tıpkı Batı'daki gazetelerdeki gibi, kadın okurları da çekmek isteyen gazetelerin kadın gazetecilerin oluşturacağı içerikle bunu gerçekleştirmeye yönelik stratejik planlamalarıyla ve hesaplarıyla ilgili olduğu da, araştırmada ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak günlük gazetelerin her kademesinde kadın yer almamakta, süreli yayınlar ile günlük yayınlar arasında kadın istihdamı ve konumlandırması açısından farklılık belirmektedir. Yatay ve dikey ayrımcılığın, kadınların yükselmesine engel olan, görünmeyen "şeffaf çatılar" ile işletildiği de vurgulanmaktadır (s. 181). Kadın gazetecilerin yönetici olarak "tercih edilmeme" nedenleri üzerinde epeyce duran yazı, ardından televizyon drama sektörünü aynı doğrultuda inceleyerek sonuçlanmaktadır. Bu çalışma, Tanrıöver'in KSGM tarafından 2000 yılında yayımlanan ve yukarıda anılan kapsamlı araştırmasından adeta bir özetleme niteliğindedir. Sosyalist-feminist haber ve medya yaklaşımının içerisinde yer almaktadır.

Gazetecilik 24 Saat başlıklı çalışma (2001), yine kadın iletişim akademisyenleri olan Yasemin İnceoğlu ve Yeşim Korkmaz tarafından hazırlanıp Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından yayımlanmıştır. Gazetelerde fiilen çalışan 50 kadın gazeteci ile yapılan ve ucu açık 40 sorunun yanıtlarının alındığı görüşmeler, temelde kadın gazetecilerin demografik özelliklerini ortaya koyan, haber

üretim süreçlerinde hangi görev ve sorumlulukları üstlenebildiklerini saptayan, cinsiyet ayrımcılığının sektördeki kadınlara yönelik sonuçlarını onların deneyimleri ve anlatımlarıyla sergileyen analitik boyutlara sahiptir. Ayrıca kadın gazetecilerin hem genel olarak Türk toplumunda hem de habercilik sektöründe daha geniş hak ve özgürlük elde edebilmeleri için Türkiye'de nelerin değişmesi gerektiğine yönelik yaklaşımları ve politik ilgileri de soruşturulmuştur. Genel olarak medyada ve özelinde de haberlerde kadın imajının ne olduğu ve ne yönde değiştirilmesi gerektiği de araştırmacıların kadın gazetecilere yönelttiği sorulardandır. Oldukça kapsamlı sorular olmasına ve gazetecilik alanındaki kadın varlığına dair genellemeler yapılabilecek veriler sunmasına rağmen, araştırmada yapılan 50 görüşmenin de olduğu gibi art arda sıralanması, okurun çalışmayı değerlendirmesini zora sokmaktadır. Araştırmada ucu açık sorular, anlaşılıyor ki yanıtların daha sistematik bir biçimde sunulması ve belirli eğilimleri ifade edebilmesi açısından, anket sorularına dönüştürülerek 40 farklı grafikte kadın gazetecilerin yanıtlarından çıkan eğilimler netleştirilmiştir. Ancak çalışmada bu grafikler üzerinde de herhangi bir açıklayıcı bilgi sunulmamaktadır. Grafiğe baktığında sorgu konusu olan durumla ilgili dağılım nedir, okurun anlamasına bırakılmıştır. Gazetelerde yönetici konumdaki kadın gazetecinin bulunmayışı, gazetecilikte bazı branşların (spor, siyaset, ekonomi) erkeklerin egemenliğine bırakılmış olması, ev ve aile yaşamı ile ilgili sorumluluklarının gazetecilikteki çalışma koşullarını zorlaştırdığı ve tersinin de geçerli olduğu gibi bulgular, araştırmada ortaya konulmaktadır. Haberlerde "kadın imajının dengeli yansıtılabilmesi" sorunu, sektördeki kadınların yönetici konumlarına erişmeleriyle büyük ölçüde ortadan kalkacakmış gibi düşünülmektedir (İnceoğlu ve Korkmaz, 2001, s. 258). Araştırmada iyi düzenlenmiş sorularla yüksek sayıdaki katılımcıdan elde edilen zengin veriler, sistematik hale getirilmemiş ve etraflıca yorumlanmamış görünmektedir. Gerek haberin gerçeği yansıttığı görüşüne örtük olarak da olsa dayanması, gerekse kadınların haber üretim süreçlerinde güçlü konumlar elde etmelerinin, haberciliği erkek egemen bir anlatı türü olmaktan çıkaracağı ve bunun da kadının medyadaki yeri açısından da toplumsal yeri açısından da otomatik olarak olumlu sonuçlar yaratabileceğine ilişkin iyimser beklentilere işaret etmesi nedeniyle bu çalışmanın, liberal-feminist haber ve gazetecilik yaklaşımı zemininde durduğu söylenebilir.

Türkiye'de var olan ve genel olarak basının sorunlarıyla ilgili habercilik ve gazetecilik literatüründe yer alan bazı kitap ve yazılarda ise, basında ve habercilik alanında kadınların varlığı ve sorunları, kısmi bir biçimde veya alt başlıklarda değinilmiştir.[16] Örneğin, 1996'da İsa Kayacan tarafından yazılan *Basınımızın*

16 2010 yılında yine genel olarak gazetecilerin özelliklerini ve mesleki tutumlarını saptamaya yönelik bir araştırma "Türkiye'de Gazetecilerin Kişisel Özellikleri ile Sosyal

Anadolu Cephesi başlıklı kitap, Türkiye'de var olan yerel basın kuruluşlarının kapsamlı bir dökümü niteliğinde olup, bu çalışmada "Anadolu'da Bayan Gazeteciler" ara başlığında, hemen bütün illerdeki kadın gazeteciler ve gazete sahiplerinden söz edilmektedir (Kayacan, 1996, s. 235-255). Bölümün başlığında da, anlatımında da kadın gazetecilerin "bayan gazeteci" olarak adlandırılması, çalışmanın zaten ataerkil bakışın ve dilin içinden yapılandırıldığını göstermektedir kuşkusuz. Anadolu basınındaki "bayan gazetecileri" beş gruba ayıran yazar, kâğıt üstünde gazetenin sahibi görünenler, gazetede fiilen ve mesaili olarak çalışanlar, gazete işiyle birlikte yan işler ve uğraşlar yapanlar, gazetecilik eğitimi almış veya üniversite mezunu olanlar, ulusal basının temsilciliğini yapanlar olmak üzere kadın gazetecileri sınıflandırmaktadır. Kendi içinde sorunlu olan bu sınıflandırma, kitabın bütünlüğünde de herhangi bir analitik amaca yarayan veya yazarın yazısının bu bölümüne temel teşkil eden bir sınıflandırma değildir. Yaklaşık yirmi sayfalık bu alt başlık, en azından 1990'lı yıllarda Adana'dan Zonguldak'a, Türkiye'nin farklı coğrafyalarında ismen hangi kadın gazetecilerin hangi görevlerde çalıştığını görebilmeyi sağlamaktadır. Çalışmanın herhangi bir feminist yaklaşıma veya yönteme dayanmadığı söylenebilir.

Kadın ve haber medyası ilişkisini farklı bir analitik düzlemde kuran ve kurumsal pratiklerin gerçekleştiği yasal politik zemine ilişkin eleştiriler içeren bir çalışma ise Mine Gencel Bek'in yazdığı "Medyada Cinsiyetçilik ve İletişim Politikası" başlıklı yazıdır (2001). "Türkiye'de iletişim alanına yönelik yasal düzenlemelerde cinsiyetçiliğin bir mesele olarak görülmemesine tepki" olarak yazılan yazı (Bek, 2001, s. 213), öncelikle medya ve cinsiyetçilik konusunda o güne kadar Türkiye'de yapılmış araştırmaları özetleyerek alandaki birikime işaret etmekte; ardından iletişim alanında cinsiyetçiliği değil cinselliği ve aileyi gören ve RTÜK'ün uygulamalarında karşımıza net olarak çıkan resmi politik anlayışı eleştirmektedir. Resmi olmayan medya politikası başlığında ise yazar, alternatif medyanın güçlendirilmesi gereğini, feminist ve kadın çalışmaları alanındaki akademisyenlerin ve kadın örgütlerinin eşgüdümlü olarak medya politikaları oluşturma süreçlerine müdahil olması gerektiğini öne çıkarmaktadır.

Haberlerde ve genel olarak da medyada cinsiyetçi söylemin ve kadın aleyhine temsillerin üstesinden gelecek, kadın örgütlerinin kendi gündemini kendi sözüyle dolaşıma sokabilecek müdahalelerde bulunabilmesi için medyayı nasıl kullanacağı ve nasıl bir yaklaşım geliştirmesi gerektiği konusunda da yayınlar

ve Mesleki koşullar Bakımından Gazetecilik Mesleğine Yönelik Tutumları" başlığıyla yayımlanmıştır (Banar, Karaca vd, 2010). Kadın gazetecilerin gazetecilik mesleğine yönelik tutumlarının ne olduğuna bir alt bölümün alt başlığında değinilmiş, kadın gazeteciler bütün katılımcıların %43'ünü oluşturmasına rağmen toplumsal cinsiyet ile gazetecilik mesleği arasında başka bağıntılara—araştırmanın kendi sınırlılıkları nedeniyle—bakılmamıştır.

2000'li yıllarda yapılmıştır. Bu yayınlar, haber üretim süreçlerinin eril örgütlenme ve işleyiş tarzının kadının sözü aleyhine yarattığı sorunların üstesinden gelebilmek açısından stratejiler öneren yayınlar oldukları için, haber üretim süreci ve kurumsal pratikler düzlemindeki çalışmalardan kabul edilebilir. Bu bağlamda üç yayın dikkat çekmektedir. İlki Eser Köker tarafından Türkçeye kazandırılan ve A. Ü. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KASAUM) tarafından basılan *Kadınlar İçin Medya Rehberi* başlıklı kitaptır (1995). İkinci kitap Mutlu Binark ve Mine Gencel Bek tarafından yazılan ve Kadın Adayları Destekleme Derneği ile AB tarafından desteklenen *Medya ve Cinsiyetçilik* (2000) başlıklı kitaptır. Üçüncü kitap ise Çiler Dursun ve Sema Becerikli tarafından yazılan ve KSGM tarafından basılan *Kadın Odaklı Sivil Toplum Kuruluşları ve Medya: Olanaklar, Sorunlar ve Çözümler* başlıklı kitaptır (2008). Bu üç çalışmanın ortak paydası, var olan yaygın medyada hâkim temsil tarzının dışında kadınların ve kadın sorunlarının gündemde olabilmesi için yaygın medyaya yönelik stratejileri belirlemek; alternatif medyayı kurmak ve sürdürebilmek çabasını desteklemek ve farklı medya mecralarında yer alabilmeyi kolaylaştıran öneriler sunmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevrilmiş bir yayın olduğu için Türkiye bağlamının katılmadığı *Kadınlar İçin Medya Rehberi*, hem haberlere girebilecek türden kadın örgütlerinin etkinliklerinin nasıl haberleştirilebileceğini anlatırken, hem de kadın gazetecilere yönelik olarak çok somut ve pratik önerilerde bulunmaktadır. *Medya ve Cinsiyetçilik* ise, medyada kadının temsili ile ilgili sorunları var olan literatür ve güncel örneklerle gözden geçirdikten sonra, medya planlaması aşamasından haber dilinin kurulmasına kadar, kadınlara habere ve medyaya dahil olma aşamalarının her biri için somut önerilerde bulunmaktadır. Ayrıca alternatif medya deneyimlerini ve yeni iletişim teknolojilerinin kadın hareketine de sunduğu olanakları da uluslararası çeşitli örneklerle karşılaştırmalı biçimde tartışmakta ve öne çıkarmaktadır. *Kadın Odaklı Sivil Toplum Kuruluşları ve Medya* başlıklı çalışmada ise, kitle iletişiminin liberal-çoğulcu sistemde örgütlenme biçiminin toplumsal alandaki güçsüzleştirilen, hâkim olunan kesimler açısından yarattığı temsil sorunlarının altı çizildikten sonra, yeni iletişim teknolojilerinin özelliklerinin bu sorunların üstesinden gelinmesi açısından özellikleri gözden geçirilmekte, ardından da kadın örgütlerinin kitle medyasını ve yeni medyaları savunuculuk çalışmalarında nasıl kullanabilecekleri ve harekete geçirebilecekleri yönünde önerilerde bulunmaktadır. Bu üç çalışmadan Dursun, Becerikli ile Gencel Bek ve Binark'ın çalışmaları eleştirel haber nosyonuna dayalıdır; bununla birlikte yaygın medyanın liberal çoğulcu haber nosyonuna dayalı mesleki pratiklerini de göz önüne alarak kadın sivil toplum kuruluşlarının haber üretim süreçlerine dahil olma imkânlarını göz ardı etmemektedirler ve önerdikleri stratejiler içinde buna yönelik olanlar da vardır. Bu çalışmaların tümü, açık veya örtük biçimde sosyalist-feminist yaklaşım çerçevesinde hazırlanmıştır.

Haber İzleyicisi ve Okuru Olarak Kadınları Anlamak Üzerine Çalışmalar

Haberlerin ne tür bir okura/izleyiciye seslendiği ya da ne tür bir okuru/izleyiciyi çağırdığı ile onların haberleri nasıl yorumladıkları konusuna, haber ve kadın odaklı çalışmalarda metin çözümlemeleri ve üretim süreçlerinden de daha az çalışılmıştır. Bu kısmen hâkim gazetecilik yaklaşımlarında kadın haber okuru ve izleyicisinin, kişisel olarak mahrem ve eve ait konularla (sağlık, moda, ilişkiler, güzellik ve çocuk bakımı vb) daha fazla ilgili olup, haberin erkek izleyici ve okura yönelik bir anlatı olarak görülmesiyle de ilgilidir. Erkek haber okuyucusu/izleyicisi ise ekonomi, politika, güvenlik vb daha genel ve kamusal alanın işleyişine dair konuları talep eder olarak görülür[17] (Dursun, 2010). Bu çalışmaların azlığı kısmen de, iletişim ve medya çalışmaları alanında izleyicilerin ve okurların anlamlandırıcı etkinlikleri üzerine araştırmaların diğer analitik düzlemlere göre daha geç tarihlerde artmasından kaynaklanmaktadır. İletişim alanında alımlama analizi, izleyici/okuyucu çalışmalarına yönelik en yeni araştırma prosedürlerinden biridir. 1980'lerden sonra medya izleyicilerine/okurlarına yönelik olarak eleştirel kuramlarda da ilginin artmasıyla bu türden çalışmalarda artış görülmektedir. Çıkış noktasında, beşeri ve sosyal bilim araştırmalarının insanlar üzerinde çalışılmasına yönelik sınırlılıkları yatmaktadır.

Alımlama analizi, kitle iletişim süreci ve alıcı ilişkisini, hem niteliksel hem de niceliksel araştırma tekniklerinden yararlanarak gerçekleştirmeye elvermektedir. Farklı toplumsal, ekonomik ve kültürel geçmişe ve cinsiyete sahip izleyicilerin, kitle iletişim araçları tarafından kodlanarak gönderilen iletileri, kendi konumlarının belirleyicilikleri altında anlamlandırdıklarını öne sürmektedir. Alımlama çözümlemeleri, zihnin alımlamayı nasıl örgütlediğine ilişkin sistematik verilere ulaşmaya çalışmaktadır. Bu, medyanın alımlama, kullanım ve etkisinin geçerli bir değerlendirmesinin kurulabilmesi için yapılan izleyici/okur üzerine bir analiz türüdür. Alımlama çalışması, aynı zamanda sosyal gerçekliğin anlaşılmasına hizmet eden bir sosyal eylemdir. Alımlama analizi, son yıllarda özellikle egemen kültür içinde yer alan alt kültür ya da grupların farklı okumalarını ortaya çıkarmak üzere yapılmaktadır. Dolayısıyla kadınların da genel olarak medya ürünlerini ve özelinde de haberleri nasıl anlamlandırdıkları da çözümlenmektedir. Eleştirel medya çalışmalarında, alımlama çözümlemesi yapılırken, okurların karşılaştıkları metinleri özgürce yorumlamadıkları ancak metinleri sınırlı sayıdaki tutarlı ve bütünlüklü üretim şemaları içinden anladığı düşüncesi öne çıkmaktadır (Budd,

17 Bu ayrım, kadınları ilgilendiren konularda kadın gazetecilerin haber içeriği üreteceği, erkekleri ilgilendiren konularda ise erkek gazetecilerin haber içeriği üreteceği dengesiz bir işbölümünün medya kuruluşlarında doğal sayılmasına yol açmıştır. Böylelikle ekonomi, politika, hükümet ve suç haberleri gibi "sert" ve "zor" haberlere erkek gazeteciler, cemiyet, moda, kültür-sanat, insan hikâyelerine dayalı haberler gibi "yumuşak" ve "kolay" haberlere kadın gazeteciler gönderilerek ayrım sürdürülmektedir.

Entman ve Steinman, 1990). Esasen alımlama analizi, pek çok iletişim araştırmacısına göre ampirik toplumbilimsel araştırmaların metodolojik öncüllerini sorgulayan ve bu öncüllerden ayrılan bir boyuta sahiptir[18] (aktaran Yavuz, 2005, s. 63). Alımlama çalışmaları, derinlikli söyleşi ve gözlemlerle okur/izleyiciler hakkında ampirik veriler elde etmeyi olanaklı kılar. Elde edilen bu veriler ise incelenen medya metnindeki içerikle birlikte ele alınır ve değerlendirilir. Hem metne, hem de okura yönelik ilgisiyle alımlama çözümlemeleri, belirli medya söylemlerinin ve içeriklerinin neden belirli toplumsal bağlamlardaki alıcılar için özel anlamlar taşıdığını açıklamayı da olanaklı kılar.

Eleştirel iletişim kuramlarının önemli ve güçlü bir kolu olan kültürel çalışmalar geleneği içinde, medya metinleriyle karşılaşan kişilerin ortak anlam üretmeleri, başat kültürel düzenleme ve işleyiş ile bağlantılı olarak açıklanmaktadır. Bir olayın veya konunun birden çok anlam haritası içinden düzenlenmesi ve okunması, yani çok anlamlılığı bu geleneğe göre olanaklıdır. Üstelik metnin okunması süreci, bir tür metnin yeniden üretimidir.[19] Metin karşısında okurun üretim şemaları ya da okuyucu konumları, üç temel varsayımsal konumda belirmektedir: okurun metindeki anlamı olduğu gibi kabul ettiği başat hegemonik konum, okurların metindeki çoğu anlamı kabul ederken bazılarını reddettiği müzakereci konum ve okurların metindeki anlamı bütünüyle reddettiği karşıt konum (Hall, 1980). Okur ve izleyiciler, metnin de toplumsal mücadelelerin bir alanı olduğundan hareketle, toplumsal kimlikleri ile metinde yapılanan anlamlar boyunca hareketlenen etkin özneler olarak görülmektedirler.

Sosyalist-feminist medya yaklaşımı çerçevesinde, kadınların aleyhine anlamların yine kadınlar tarafından nasıl anlamlandırıldığı, bu anlamlandırmaların toplumsal cinsiyetin yeniden üretimindeki karşılığı araştırmaya değer bir mesele olarak kabul edilmektedir. Kültürel çalışmalar yaklaşımıyla etkileşimi içinde sosyalist-feminist medya yaklaşımında sınırsız sayıda bir çok anlamlılık yerine metnin üretildiği, dağıtıldığı toplumsal yapının kültürel pratikleri ve özellikleriyle bağlantılı olarak sınırlı bir çok anlamlılığın metinlerde bulunabileceği düşünülür. Metinler, çeşitli yöntemlerle harekete geçirilebilen bir anlam-

18 Jensen ve Rosengren'e göre alımlama analizi, toplumbilimsel ve insani bilim perspektiflerini birleştirme girişimleri başlatmış, böylece eleştirel/ampirik, niteliksel, niceliksel gibi ayırımlar arasındaki keskin görünen farkları azaltmıştır. Bunun sonucunda, ampirik izleyici araştırmaları niteliksel bir gelişmeye doğru bir dönüşüm geçirmiştir (Jensen ve Rosengren, 1990, aktaran Yavuz, 2005, s. 91)

19 Bu yaklaşımlarda okuma da, metindeki ya da iletideki anlamı açığa çıkarmaya benzer bir şey olarak görülmez. Okuma, Stuart Hall'un belirttiği gibi, "[...] yalnızca belirli sayıdaki işaretlerin şifresini çözme ya da tanımlama kapasitesi değildir; aynı zamanda işaretleri kendileriyle ya da başka işaretlerle yaratıcı bir ilişki içine yerleştiren öznel kapasitedir" (2005).

lar potansiyeli ve heterojen ve çelişkili bütünlükler olarak kabul edilir (Fowler, 1991). Çoğu alımlama çalışmalarında izleyiciler, medya iletilerini çok anlamlı biçimde yorumlayan etkin ve heterojen bütünlükler olarak kavranmaktadır. Genel olarak bakıldığında hemen bütün izleyici/okur alımlama çalışmalarında odak grup yöntemiyle yarı yapılandırılmış sorularla ve haber yazdırma oyunu (*newsgaming*) da zaman zaman dahil edilerek, haberler karşısında farklı cinsiyet, eğitim, sınıf konumu, kültürel bağlamlarda yer alan insanların gerçekleştirdiği anlamlandırma etkinliği incelenmektedir.

Kadınların haberleri anlamlandırma biçimleri ile ilgili yapılmış çalışma sayısı, Türkiye'de yok denecek kadar azdır. Türkiye'de kadınların haber okuma ve izleme davranışlarını değilse bile, genel olarak radyo dinleme güdüleri ve davranışları hakkında Aysel Aziz tarafından yapılmış ve 1977 yılında yayımlanmış olan "Kadınların TRT Radyolarından Yararlanmaları" başlıklı araştırma yazısı, değinilmesi gereken çalışmalardandır. Daha çok TRT radyosundaki kadınlara yönelik kuşak programlarının içerikleri, yapım özellikleri ve oluşturduğu dinleyicilerin bu programlara yönelme nedenlerinin üzerinde duran yazıda, haber ve kadın ilişkisini anlamak açısından dikkat çekici saptamalar da yer almaktadır. Radyo, Türkiye'de ilk yaygınlaştığı dönemlerde haberlerin topluma hızla aktarılabildiği araç olarak görüldüğünden, radyo ile haber yayıncılığı arasında güçlü bir bağlantı hep kurulagelmiştir. Buna göre 1970'lerde kırsal kesimde ve kentlerde yaşayan kadınlar, radyoyu "haber veren" bir araç olarak görmekteyse de en fazla müzik ve eğlence programlarına rağbet ederken, haber ve haber programları diğer türlere göre çok az dinlenmektedir (Aziz, 1979, s. 48). Öyle ki siyasal seçim dönemlerinde bile kadınlar, radyoda yapılan seçimle ilgili programları ve haberleri, bilgilenmek amacıyla dahi olsa pek takip etmemektedir (s. 55). Araştırma, kadınların sosyoekonomik konumları ile radyo dinleme alışkanlıkları ve tercihleri arasında belirli bir bağlantının bulunduğunu, eğitimsiz kadınların duygusal rahatlama yaratan eğlenceli programları tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Bu araştırma, kitle iletişim araçlarını modernleşmenin motoru olarak gören ve dönemin hâkim yaklaşımları çerçevesinde görülebilir. Ampirik boyutları olan araştırma, Türkiye'deki kadınların ekonomik yaşama etkin katılımı ve eğitim düzeylerinin yükselmesi ile radyo izleme ve dinleme alışkanlıkları arasında olumlu bir bağlantı kurduğundan, liberal feminist bir yaklaşıma daha yakın durmaktadır.

Hülya Tufan Tanrıöver'in *Popüler Kültür Ürünlerinde Kadın İstihdamını Etkileyebilecek Öğeler* başlıklı çalışması, hem metin analizi ve haber üretim süreci pratiklerine dair hem de izleyici ve okurların yorumlayıcı etkinliklerine dair bölümler içerdiğinden, bu çalışmanın bazı alt başlıkları "İzleyici Gözüyle Siyasal Haberler" alt başlığı ile "Okuyucuların Gözüyle Gazete Kadın Ekleri Sayfaları" alt başlığını da analitik olarak izleyici/okur alımlama çözümlemesine da-

hil etmek olanaklıdır (Tanrıöver, 2000). Bu çalışmalar dışında yazılı, görsel ve elektronik basında yer alan haberlerin kadın izleyiciler/okurlar tarafından toplumsal cinsiyet ile bağlantılı okuma ve anlamlandırma boyutlarını ortaya koyan, yaklaşım ve yöntemi açıkça ortaya konmuş sistematik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte haberlere yönelik izleyici alımlaması çalışmalarını toplumsal cinsiyet boyutuyla gerçekleştirmiş olan ve Türkiye'nin kırkı aşkın iletişim fakültesinden sayıları yirmiye yaklaşan kadın sorunları araştırma ve uygulama merkezlerinin lisansüstü programlarından üretilen, ya da sosyal bilimlerin fazla göz önünde olmayan ya da yayın hayatına yeni başlamış ve henüz yeterince yaygınlaşmamış nitelikli periyodik yayınlarında basılmış akademik nitelikte çalışmalar kuşkusuz ki vardır. Bu yazının kapsamında bu çalışmalara erişilememiş olması, haber ve gazetecilik alanında kadın sorunları ve toplumsal cinsiyet odaklı araştırmalardaki temel eğilimlerin geçersiz olduğunu veya izleyici araştırmalarının da diğer analitik düzlemler kadar ilgi çektiğini ifade etmez.

Otuz Beş Yılın Bilançosu ve Öngörüler

Türkiye'de doğrudan haber, habercilik ve gazetecilik çalışmaları alanında olmayan ancak medya ve kadın ilişkisini eleştirel bir biçimde ele alan çalışmalar da yayımlanmıştır, yayımlanmayı sürdürmektedir. Bunlar arasında Nur Betül Çelik'in derlediği *Televizyon, Kadın ve Şiddet* (2000) kitabını, Zeynep Karahan Uslu'nun *Televizyon ve Kadın* (2000) kitabını ve Hatice Akdoğan'ın *Medyada Kadın* (2001) kitabını sayabiliriz. Bu kitaplarda genel olarak kitle iletişim araçlarında ve özelinde televizyonda kadınların çeşitli program ve anlatı türlerinde nasıl temsil edildiğini, kitle medyasında üretilen kadınlık hallerinin ve kimliklerinin eleştirisini ve medyayla kadın izleyicilerin etkileşimlerinin onların toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirici yapılanmasının ortaya konulduğunu görmekteyiz. Ayrıca reklamlar, dizi filmleri ve sinemada kadınların temsilleri Türkiye'de özellikle 2000'lerle birlikte önemli ölçüde ilgi çeken araştırma alanlarıdır. Batı literatürü, haberde ve habercilik alanında kadının varlığını ve geleceğini sorgulayan pek çok çalışma ile doludur. Bu çalışmalarda feminizme yakın teorik dilin ve konumlanmaların varlığı hissedilmektedir. Ancak haber ve habercilik, Türkiye'de feminist ve kadın odaklı medya yaklaşımlarında yavaş yavaş ilgi çeken bir çalışma dalı olarak belirmiştir. Oysa haberin toplumsal gerçekliği inşa etmesi, onu kurmaca boyutunun hemen ayırt edilebildiği diğer medya metinleri ve medya anlatılarından daha stratejik kılmaktadır. Bundan dolayı dizi filmler, yarışma programları veya eğlence programları dışında, hatta belki de ondan daha yoğun olarak, feminist medya çalışmalarında analitik bir ilgiyi hak etmektedir ve kazanmaktadır da. Başlangıçta haber metinlerinin önce liberal haber yaklaşımından hareketle, ardından da gittikçe artan öl-

çüde habere eleştirel yaklaşımlardan hareketle metin, anlatı, söylem, tür ve ideolojik olarak analiz edilmesi eğilimi, 1990'lardan itibaren habercilik sektöründe kadın gazetecilerin çalışma koşulları, bu koşulların ekonomi politiği ve cinsiyetçi ideolojisi zemininden incelenmeye başlandı. 2000'lerde ise Batı'daki feminist haber ve medya çalışmalarının gündemi, izleyici/okurların yorumlayıcı ve anlamlandırıcı pratikleriyle eril bir anlatı olan haberleri nasıl ele aldıkları ilgi çekmeye başladı.

Bir yandan iletişim ve medya çalışmaları alanında Marksist kökenli eleştirel yaklaşımların çeşitliliğinin ve özellikle kültürel çalışmalarla feminist çalışmaların birlikte yarattığı akademik gündem, diğer yandan feminist hareketin 1980'lerdeki politik ivme kazanmasıyla kadın araştırmaları için yarattığı gündem, Türkiye'de de karşılığını az çok bulduğundan dolayı, kadın sorunlarına odaklı, feminist yaklaşımlara dayalı veya toplumsal cinsiyet boyutu olan haber ve habercilik, gazetecilik çalışmalarında da belirli bir birikim gerçekleşebilmiştir. Bu nedenle haber, habercilik ve gazetecilik araştırmalarında feminist yaklaşımın varlığını yokluğunu, kadın sorunlarının hangi ölçüde ve hangi analitik düzlemlerde odakta olduğunu ve bu çalışmaların yöntemlerine dair yönelimleri ana hatlarıyla da olsa ortaya koymak artık olanak dahilindedir düşüncesiyle bu bilanço incelemesini yaptık. İncelemeyi yaparken, zaten sınırlı sayıda olan ve özellikle de ele aldığı sorunsalı, yaklaşım ve yöntem tutarlılığı açısından öncü sayılabilecek nitelikteki çalışmaların yeterli ölçüde değerlendirilebilmesi için, tezleri dışarıda bıraktık. Her biri Türkiye'deki haber ve kadın-toplumsal cinsiyet bağlantısını farklı düzlemlerden kuran bu çalışmalarda araştırmacıların gösterdiği emeğe koşut bir emeği, inceleme boyunca sarfetmeye gayret ettik. Çalışmalara ilişkin değerlendirmelerimize yönelik itirazlar elbette olabilir. Ancak bu değerlendirmelerle birlikte habercilik alanında toplumsal cinsiyet boyutunun birkaç önemli biçimde karşımıza çıktığını net olarak saptayabildiğimizi umuyoruz. Bu eğilimler şunlardır:

- Türkiye'deki feminist haber, habercilik ve gazetecilik çalışmalarında kadın sorunları ve toplumsal cinsiyet boyutu olan çalışmalar, gazetelerde ve televizyonlardaki haber metinlerinin analizleriyle başlamıştır.
- Haber metni analizleri, haber üretim süreçleri, mesleki pratikler ve izleyici/okur alımlama çalışmalarından daha ağırlıklı yer tutmuştur ve tutmaya devam etmektedir.
- Haber metinleri analizlerinin bir bölümü, kadınların haber medyası olan kadın dergileri ve gazetelerinin betimleyici nitel değerlendirmelerini kapsamaktadır; bir bölümü nicel içerik çözümlemesidir, ardından da özellikle 2000'lerde eleştirel söylem çözümlemesi yaklaşımı zemininde yapılan metin analizleri gelmektedir.

- Haber metninde toplumsal cinsiyet boyutunu katan eleştirel söylem çözümlemesi tarzındaki analizlerin haber nosyonuna yaklaşımları, analitik çabaları ve politik art yöreleri arasında büyük bir uygunluk gözlenmektedir.
- Liberal çoğulcu haber ve gazetecilik nosyonu çerçevesindeki çalışmalarda, toplumsal cinsiyet temsili nicel ve nitel içerik analizleriyle ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu haber anlayışından (medya 4. güçtür, haber yansız ve dengeli olabilir) hareketle kadını odak alan çalışmalar, örtük bir biçimde liberal haber ve medya nosyonuna dayanmaktadır; bunu açık kılacak ifadelere söz konusu yazılarda rastlanmamaktadır. Dolayısıyla da liberal-feminist haber yaklaşımı, daha çok örtük bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.
- Haberi, habercilik ve gazetecilik ile toplumsal cinsiyet boyutunu dert edinenler, daha çok kadın akademisyenler ve araştırmacılar olup, bunlar içinde bu ilgisini sürekli ve tutarlı biçimde sürdüren yeni bir kuşak özellikle 1990'lardan itibaren gelişmiştir. Aysel Aziz, Nermin Abadan Unat ve Oya Tokgöz'ün iletişim ve medya çalışmaları alanında ilk kuşak kadın akademisyenler olarak bıraktığı izleği, bu ikinci ve üçüncü kuşak kadın akademisyenler net bir biçimde sosyalist-feminist zeminden hareketle sürdürüyor görünmektedirler. İkinci ve üçüncü kuşaklar içerisinde, E. Köker, S. Alankuş, N. Timisi, M. Gencel Bek, M. Binark, Ç. Dursun ve H.U. Tanrıöver sayılabilir.
- Haber üretim süreçleri, kadın gazetecilerin mesleki koşullarının, gazetelerin cinsiyetçi örgütlenme ve işleyiş yapıları ile bunların meslek kültürünün ve ekonomi politiğinin çalışılması anlamında, Türkiye'de haber metinleri kadar çalışılmamıştır. Kadın gazeteciler üzerine araştırmalar, nadiren ve uzun aralıklarla ortaya çıkmaktadır. Haber kuruluşlarının cinsiyetçi kodları ve yapılanmasının saptanması açısından sadece kadın gazeteciler üzerinde değil, erkek gazeteciler ve haberciler üzerinde de araştırmaların yapılması gerekmektedir.
- Yerel medya kuruluşları, kadın sorunları bağlamında içerik ve üretim süreci olarak ihmal edilmiştir. Çalışmalar ağırlıklı olarak yaygın ulusal haber medyası üzerinedir. Yerel basında kadın gazetecilerin ne durumda olduklarına dair sistematik ve nitelikli araştırma bilgisi bulunmamaktadır.
- İzleyici/okurların haberlerde kadın sorunlarını nasıl algıladıkları, eril bir anlatı olarak haberdeki toplumsal cinsiyet inşalarını nasıl anlamlandırdıkları üzerine çalışmalar yok denecek kadar azdır ve yeni yeni başlayacağı düşünülmektedir. Türkiye'de medya okuryazarlığı konusundaki açılımlarla birlikte, sıradan insanlar için genel olarak medyaya özel olarak da gerçekliğin güçlü anlatımı olarak habere yönelik eleştirel bir farkındalığın geliştirilmesi çabaları artmıştır. İzleyici ve okurların bu bağlamda daha da öne çıkacağı umulabilir.
- Gazetecilik ve habercilik üzerine olup da toplumsal cinsiyeti sorunsallaştırmayan, ancak alt başlıklarında ya da bölümlerinde bunu işleyen çalışma-

lar da yapılmaktadır. Özellikle yeni medyaya ilişkin, medya okuryazarlığına ilişkin, genel olarak ayrımcılığa ilişkin çalışmalarda, çoğunlukla toplumsal cinsiyetin sorunlaştırıldığı gözlenmektedir. Bu çalışmalar arasında M. Binark ve M. Gencel Bek'in *Eleştirel Medya Okur Yazarlığı* kitabındaki "Eleştirel Medya Okur Yazarlığı İçin Öncelikli Eylem Alanı Toplumsal Cinsiyet" başlıklı bölümü, M. Binark'ın *Yeni Medya Çalışmaları* başlıklı derlemesinde yer alan Gamze Göker'in "İnternetin Kadın Hareketi Üzerindeki Etkisi" başlıklı yazısını (Göker, 2007) sayabiliriz.

- KSGM, medyada ve haberlerde cinsiyetçilik ve kadın aleyhine anlam yapılanmasını teşhis etme ve çözüm önerileri geliştirmeye yönelik yayınlara destek vermiştir. Bugüne değin medya ve kadın bağlantısını kuran altı yayın gerçekleştirmiştir. Gelecekte de özellikle haber üretim süreci ve izleyici/okurların alımlama pratikleriyle ilgili yayınları da desteklemesi umulmaktadır. Yine KSGM tarafından desteklenen ve henüz basılmamış bazı çalışmalar ve uzmanlık tezleri de, haber ve kadın sorunları literatürüne katkı sağlamak üzere gün ışığına çıkarılmayı beklemektedirler.

Kadınların haber medyasında görünür olmaları ile siyaset, politika ve ekonomik alanlarda görünür olmaları arasında görünmeyen bağlantılar vardır. Kadınlar, toplumsal alanda birer güç figürüne dönüştükçe, habere konu veya kaynak olarak daha fazla dahil olabilmektedirler. Kadın gazetecilerin medyada yönetici konumlarında sayılarının artması da önemli sonuçlar yaratabilecek kadar müdahil olabilecekleri anlamına gelmektedir. Ya da izleyicilerin/okurların artık cinsiyetçi ifadelerle dokunmuş haberleri izlemek, seyretmek ve dinlemek istemediklerinin anlaşılması ve bunu dönüştürmeye yönelik örgütlü çabalarının, haber medyasındaki cinsiyetçiliğin boyutlarını hafifletmeye katkısı olabilir. Herhangi bir düzlemdeki farkındalık ve mücadele, kuşkusuz ki bir anda ve tek başına köklü bir dönüşüme yol açmayacaktır. Belki de her düzlemdeki sürekli ve sistemli çabalarla, habercilik ve gazeteciliğin cinsiyetçi boyutları törpülenecektir. Ya da toplumsal ilişkiler alanında cinsiyetçiliğin üstesinden gelindikçe, habercilikte ve haberlerde bunun karşılığını görebileceğiz. Bütün bu olup bitenlerle düşünümsel ilişki kurabilmemizi sağlayan haber ve kadın bağlamlı araştırmalara ve haberciliğe yönelik feminist yaklaşımlara ise, bir "dünya bilgisi" olarak haberlerde toplumsal cinsiyetin belirleyiciliğini deşifre etmeleri nedeniyle, hep çok şey borçlu olacağız.

KAYNAKÇA

Açık, N. (2002) "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi," *90'larda Türkiye'de Feminizm*, der. A. Bora ve A. Günal, s. 279-306, İstanbul: İletişim.

Alankuş, S. (2007) "Önsöz: Neden Kadın Odaklı Habercilik?", *Kadın Odaklı Habercilik*, der. S. Alankuş, s. 25-66, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Alankuş, K.S. (1995) "Türkiye'de Medya Hegemonya ve Ötekinin Temsili," *Toplum ve Bilim*, sayı: 67, s. 76-110.

Akdoğan, H. (2001) *Medyada Kadın*, İstanbul: Ceylan.

Allan, S. (1998) "(En)Gendering The Truth Politics of News Discourse," *News, Gender and Power*, der. C. Carter, G. Branston, S. Allan, s. 121-37, Londra: Routledge.

Allan, S. (2004) *News Culture*, Berkshire: MacGraw Hill.

Arat, Y. (1990) "Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri," *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, der. Ş. Tekeli, s. 89-99, İstanbul: İletişim.

Armutçu, O. haz. (2008) *Medya ve Aile İçi Şiddet: Aile İçi Şiddete Son Konferans 2007*, İstanbul: Doğan Egmont.

Asker, A. (1990) *Kadın Gazeteciler*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti yayını.

Aziz, A., Köker, E., Altun, A., Gencel, M., Küçük, N.T. (1994) *Medya Şiddet ve Kadın: 1993 Yılında Türk Basınında Kadınlara Yönelik Şiddetin Yer Alma Biçimi*, Ankara: KSSGM yayını.

Aziz, A. (1979) "Kadınların TRT Radyolarından Yararlanmaları," *AÜ BYYO Yıllık 1977-1978*, Ankara, s. 35-58.

Banar, S., Karaca E., Karaca N., Günaydın B. (2010) *Türkiye'de Gazetecilerin Kişisel Özellikleriyle Sosyal ve Mesleki Koşulları Bakımından Gazetecilik Mesleğine Yönelik Tutumları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, no: 2029.

Baydar, A. (1982) "Atatürk Dönemi Türk Basını: Kadına Yönelik Periyodikler 1929-1938," *AÜ SBF, BYYO Yıllık 1981*, s. 177-201.

Bayraktar, Z. (1983) "Bir Kadın Dergisi Üzerine: *Kadınca*," *Gazi Üniversitesi BYYO Dergisi*, sayı: 2, s. 13-25.

Belge, B. (2007) "Bianet ve Kadın Odaklı Habercilik," *Kadın Odaklı Habercilik*, der. Alankuş, s. 296-308, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Bek, M.G. (2001) "Medyada Cinsiyetçilik ve İletişim Politikası," *Gazi İletişim Dergisi*, sayı: 10, s. 213-33.

Binark, M. (1992) "İletişim Araştırmalarına Kadın Müdahalesi: Kadın Gerçekliğine Kadın Gözüyle Bakma Gereği," *AÜ* İletişim Fakültesi Yıllık 1992-93, s. 61-78.

Bruin M. ve Ross, K. (2004) *Gender and Newsroom Cultures: Identities at Work*, USA: Hampton Press.

Budd, M., Entman, R.M. ve Steinman, C. (1990) "The Affirmative Character of U. S. Cultural Studies," *Critical Studies in Mass Communication*, sayı: 7 (2), s. 169-81.

Çelik, N.B.(2000) *Televizyon Kadın ve Şiddet,* Ankara: KİV Yayınları.

Çomak, N.A. ve Öcel, N.(2000) "Türk Basınında Kadın," *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı: 10, s. 123-133.

Demir, B. (2007) "Alternatif Kadın Medyası Örneği: *Pazartesi* Dergisi," *Kadın Odaklı Habercilik,* der. Alankuş, s. 209-16, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Doğan, S. (2007) "Uçan Süpürge Yerel Kadın Muhabirleri Ağının Öyküsü ya da Hayat Haberdir," *Kadın Odaklı Habercilik*, der. Alankuş, s. 217-224, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Dursun, Ç. (2008) *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Haber Medyası: Alternatif Bir Habercilik,* Ankara: KSGM Yayınları.

Dursun, Ç. ve Becerikli S. (2008) *Kadın Odaklı Sivil Toplum Kuruluşları ve Medya: Olanaklar Sorunlar ve Çözümler,* Ankara: KSGM Yayınları.

Dursun, Ç. (2010) "Kadına Yönelik Şiddet Karşısında Haber Etiği," *Fe Dergi*, sayı: 2 (1), s. 19-32.

Dursun, Ç., der. (2004) "Haberde Gerçekliğin İnşa Edilmesi Ne Demektir?", *Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi*, s. 89-150, Ankara: Elips Kitap.

Fowler, R. (1991) *Language in the News, Discourse and Ideology in the Press*, İngiltere: Routledge

Gencel-Bek, M. ve Binark, M. (2000) *Medya ve Cinsiyetçilik,* Ankara: Kasaum Yayını.

Göker, G. (2007) "İnternetin Kadın Hareketi Üzerindeki Etkisi," *Yeni Medya Çalışmaları*, der. M. Binark, s. 205-50, Ankara: Ütopya.

Hall, S. (2005) "Kodlama ve Kodaçımlama," *Medya ve İzleyici: Bitmeyen Tartışma*, der. Ş. Yavuz, s. 85-98, Ankara: Vadi.

İmamoğlu, O. (1996) "The Perpetuation of Gender Stereotypes through the Media: the Case of Turkish Newspapers," *Gender and Media*, der. N. Dakovic, D. Derman ve K. Ross, s. 209-20.

İnceoğlu, Y. ve Korkmaz, Y. (2001) *Gazetecilik 24 Saat,* İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti yayını.

Kadınlar İçin Medya Rehberi (1995) çev. E. Köker, Ankara: Kasaum yayını.

Kayacan, İ. (1996) *Dünyada ve Türkiye'de Gazetecilik: Basınımızın Anadolu Cephesi*, Ankara: Ece.

Kırca, S. (2000) "Kadın Dergileri: Popüler ve Politik Söylemin Buluştuğu Yer," *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi,* sayı: 1, s. 135-147.

Koçali, F. (2002) "Kadınlara Mahsus Gazete: Pazartesi," *90'larda Türkiye'de Feminizm*, der. A. Bora ve A. Günal, s. 73-85, İstanbul: İletişim.

Konyar, H. (2001) "1950'lerde Yeni Modern Kesimin Kadın Kimliğine Kadın Gazetesinden Bakışı," *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 2001*, s. 163-80.

Köker, E. (1995) "Feminist Alternatif Medya Üzerine," *Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yıllık 1995-96*, s. 23-44.

Köker, E. (2000) "Medya Çalışanlarının Cinsel Şiddeti Yorumlama Biçimleri," *Televizyon, Kadın ve Şiddet*, der. N.B. Çelik, s. 317-52, Ankara: Kiv Yayınları.

Köker, E. (2007) "Kadınların Medyadaki Hak İhlalleriyle Baş Etme Stratejileri," *Kadın Odaklı Habercilik*, der. Alankuş, s. 117-48, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Küçükkurt, M., Güz, N. ve Anık, C. (1996) "The Role of Gender in Political News and Commentary in Turkish Newspapers: the Case of Tansu Çiller," *Gender and Media*, der. N. Dakovic, D. Derman ve K. Ross, s. 200-8.

Mater, N. ve Çalışlar, İ. (2007) "Medyadaki Durumu Tersine Çevirmek," *Kadın Odaklı Habercilik*, der. S. Alankuş, s. 167-96, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Önür, N. ve Çatalcalı A. (2002) "Medya Dilinin Cinsiyeti: Köşe Yazılarında Eril ve Dişil Sunumlarla Toplumsal Cinsiyetin Konumlandırılması," *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, s. 95-110.

Saktanber, A. (1990) "Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş," *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın*, der. Ş. Tekeli, s. 195-215. İstanbul: İletişim.

Stacks, D.W. ve Hocking J.E. (1999) *Communication Research*, USA: Longman.

Steeves, H.L. (1994) "Feminist Teoriler ve Medya Çalışmaları," Medya İktidar İdeoloji, der. M. Küçük, s. 105-67, Ankara: Ark.

Tanrıöver, H.T. (2000) "Medya Sektöründe Kadın İşgücü," *Toplum ve Bilim*, sayı: 86, s. 171-93.

Tanrıöver, H.U. (2007) "Medyada Kadınların Temsil Biçimleri ve Kadın Hakları İhlalleri," *Kadın Odaklı Habercilik*, der. S. Alankuş, s. 149-66, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Tanrıöver, H.U., Vitrinel E. ve Sözeri C. (2009) "Gözlemlerden Eylemlere: Türkiye'de Cinsiyetçi Olmayan Bir Medyaya Doğru," *İletişim*, sayı: 10, s. 33-51.

Tanrıöver, H.T. (2000) *Popüler Kültür Ürünlerinde Kadın İstihdamını Etkileyebilecek Öğeler*, Ankara: KSGM yayını.

Timisi, N. (1997) *Medyada Cinsiyetçilik*, Ankara: KSGM Yayınları.

Tokgöz, O. (1986) "Türkiye'de Kitle İletişim Araçlarında Çalışan Olarak Kadının Konumu," *Ankara Üniversitesi SBF BYYO Yıllık*, Ankara, s. 261-277.

Uslu, Z.K. (2000) *Televizyon ve Kadın*, İstanbul: Alfa.

Yaktıl, G., Güçhan, G., Demiray E., Sağlık, M. (1990) "Ulusal Gazetelerde Kadın İmajı," *Kurgu Dergisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 223-39.

Yapar, A. (1999) "Kadın Dergilerinde Kadın İmgesinin Kullanımı," *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, sayı: 9, s. 75-80.

Yavuz, Ş., der. (2005) *Medya ve İzleyici: Bitmeyen Tartışma,* Ankara: Vadi.

Zoonen, L.V. (1997) "Medyaya Feminist Yaklaşımlar," *Medya Kültür Siyaset*, der. M. Binark ve S. İrvan, s. 301-35, Ankara: Ark.

Ataerkillik, Piyasa ve Mesleki Değerler: Medyada Aile İçi Şiddetin Temsili ve Üretim Pratikleri

MİNE GENCEL BEK

Giriş

Bu çalışma, aile içi şiddet konusunda BM Nüfus Fonu'nun teknik, Avrupa Birliği'nin maddi katkılarıyla gerçekleştirilen ve Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen "Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Projesi" nin[1] "iletişim" bileşenine dair yürütülen yayımlanmamış araştırmanın bazı sonuçlarının (Gencel Bek, 2008) bir özeti niteliğindedir.[2] Burada tekrarlama olmaması için, konunun hukuk, eğitim, siyaset boyutlarına, devlet düzeyinde nasıl kurumsallaşıp hukuk alanında nasıl ele alındığına[3] ancak bu çalışmanın konusuyla ilgili olarak değinilecektir.

1 Proje hakkında genel bilgiler, aile içi şiddet konusundaki mevcut yasal mevzuat, şiddet türleri konusundaki açıklamalar için bkz. http://www.aileicisiddet.net.

2 Bu çalışma aslında Nermin Hocanın kendisiyle yapılan söyleşi, Türkiye'de kadın ve şiddet konusunda pek çok çalışma yapılmakla birlikte "eksik olan şey, bütün bu bilgileri kullanabilecek akıllı bir devlet politikasıdır" (Kabaş, 2010, s. 249) şeklindeki görüşünü teyid eden bir katkıdır. Henüz genç bir araştırma görevlisiyken katıldığım, Prof. Dr. Aysel Aziz koordinatörlüğünde yapılan ve bundan 17 yıl önce KSGM tarafından yayımlanan çalışmayı (Aziz, A. vd [1994] *Medya, Şiddet ve Kadın. 1993 Yılında Türk Basınında Kadınlara Yönelik Şiddetin Yer Alış Biçimi,* Ankara: KSGM) daha da genişleterek, üç bölümünü kendim yazdığım bir derleme kitap formatında 2008 yılında yine KSGM'ye, yayımlanmak üzere tarafından teslim ettim. Ancak o tarihten bu yana kurumun Yayın Komisyonu defalarca çalışmamızı incelediği halde, bazı çekinceler ileri sürerek bir nevi sansür uygulamış ve çalışmanın basılmasına izin vermemiştir. Bu çekincelerden birisi çalışmada eşcinselliği ele almayışımızı sınırlılık olarak belirten vurgumuz; ikincisi ise medyada yer bulan "töre cinayetleri"nin sadece Kürtler tarafından işlendiğine dair algının tarafımızca eleştirilmiş olmasıdır. Bu çok önemli vurguları yayından çıkarmadığımız için basılmasına izin verilmeyişi, ne yazık ki, devletin aslında yirmi yıla yakın süredir ileri gitmeyip gerilediğini göstermektedir. Yine ne yazık ki bizim çalışmamız KSGM'nin yayımlamadığı tek çalışma da değildir.

3 Hem bu konularda hem de kadın hareketinin konuyla ilgili sürdürdüğü mücadelenin tarihsel dökümü konusunda bkz. Altınay, A.G. ve Arat, Y. (2008) *Türkiye'de Kadı-*

Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2007-2010'da,[4] genel olarak toplumsal cinsiyet eşitliği ve özgül olarak da kadına yönelik aile içi şiddet konularında toplumsal farkındalık ve zihinsel dönüşüm sağlama hedefinin gerçekleştirilebilmesi için işbirliği içerisinde olunacak kurum ve kuruluşlardan birisi de medya kuruluşlarıdır. Eylem Planı'nda da belirtildiği gibi, kuşkusuz bu konuyla ilgili alternatif malzemelerin basılması ve yayılması için bir mecra olma anlamında medyanın olumlu bir potansiyeli vardır. Nitekim Türkiye'de son yıllarda medya pek çok kampanyayı duyurmakta, hatta bizzat desteklemektedir. Medyanın kadın hareketi ve gündemini kamusal olarak görünür kılma gibi önemli bir misyonu olduğu ve bunu zaman zaman başarılı örneklerle yerine getirdiği kesindir. Öte yandan medya, Mojab ve Abdo'nun (2006, s. 3) söylediği gibi, "eril toplumsal cinsiyetin egemenlik uygulama *sistemi* veya *rejimi*"[5] olan ataerkilliğin üretildiği ve yeniden üretildiği toplumsal güçler ve kurumlardan sadece birisidir. Medyanın gücü, ilişkili olduğu diğer toplumsal kurumların bilgisini ve bakış açısını sunmakla, toplumun uzantısı olmakla sınırlı kalmaz, aynı zamanda bunları pekiştirme ya da dönüştürmeyi de içerir. Silveirinha'nın (2007, s. 69) Habermas'a yönelik eleştirisinden hareketle söylediği gibi, medyanın işlevi sadece kamuya çeşitli görüşleri yaymak değildir, medyanın bizzat kendisi de

---

na Yönelik Şiddet, İstanbul: Metis (çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir) ve Nazik Işık, S. (2002) "1990'larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler," *90'larda Türkiye'de Feminizm*, der. A. Bora ve A. Günal, s. 41-72, İstanbul: İletişim. Son yıllarda yapılan yasal değişikliklere ilişkin bilgilendirici ve değerlendirici bir çalışma için bkz. Kerestecioğlu, F. (2007) "Hukuk-Basın İlişkisi ve Kadınlara İlişkin Yasal Değişiklikler," *Kadın Odaklı Habercilik*, der. S. Alankuş, s. 67-84, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları. Ayrıca KAMER deneyimi için bkz. Akkoç, N. "Diyarbakır Ka-Mer'in Kuruluş Hikâyesi ve Yürüttüğü Çalışmalar," *90'larda Türkiye'de Feminizm*, der. A. Bora ve A. Günal, s. 205-16, İstanbul: İletişim.

4 Bkz. TC Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2007-2010*, Ankara, s. 27.

5 Bu çalışmada, Türkiye'deki görece yaygın kullanımı nedeniyle "ataerkil" kavramı seçildi. Erkeklik ve kadınlık konusundaki yaygın kabuller ve dönüşüm olanaklarını araştırdıkları çalışmalarında görüşmecilerin uğradığı şiddet ve ayrımcılığı "öznellik kapasitesinin örselenmesi" olarak tanımlayan Aksu Bora ve İknur Üstün (2005, s. 13, 41) ise ataerkillik yerine cinsiyet rejimi kavramını kullanırlar. Bunun nedeni olarak cinsiyet rejiminin toplumsal cinsiyetle daha ilişkili olmasını ve araştırdıkları algı ve zihniyet yapılarının modern öncesindeki kalıntılar yerine tam da modernlikle uyumlu olmasını belirtirler. Ataerkillik yerine "cinsiyet rejimi" kavramını kullanan bir başka çalışma için bkz. Sancar, S. (2004) "Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi," *Doğu-Batı*, sayı: 29 (7), s. 197-211.

kamusal tartışmayı biçimlendirir. Uluslararası toplumun epeydir gündeminde olan medya ve kadın konusu, özellikle 1995 yılındaki Birleşmiş Milletler Pekin toplantısından sonra, 1998 yılındaki Ulusal Eylem Planı'nda da görüldüğü gibi, Türkiye'de de son yıllarda resmi platformların gündemlerine girmeye başlamıştır. Türkiye'de kadına yönelik şiddetin önlenmesinin bir devlet politikası olduğunu vurgulayan 4 Temmuz 2006 tarihinde yürürlüğe giren (2006-17 sayılı) Başbakanlık Genelgesi'nde de (Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler) ve KSGM'nin 2007-2010 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı'nda da medya, çözüm önerilerinde işbirliği yapılacak kurumlardan birisi olarak sayılır.

Medya ve Aile İçi Şiddet Üzerine Araştırmalar ve Tartışmalar

Medya ve kadın üzerine yapılan çalışmalardan çoğu medyada kadının temsili üzerine odaklanır. Temsil meselesi günümüzde, sadece eşit haklar ve olanaklar konusunda değil sembolik düzlemde de mücadele veren kadın hareketi için önemli alanlardan birisi olmuştur (van Zoonen, 1994, s. 12). Medyada ağırlıkla yok sayma, önemsizleştirme, olumsuzlama, kurbanlaştırma ya da suçlama şeklinde (Cuklanz, 2006, s. 336), görülen bu hâkim temsil biçimleri kadına yönelik şiddetle ilgili medya ürünlerinde de karşımıza çıkar.[6] Şiddet ve toplumsal cinsiyet ilişkisi haberlerde toplumsal inşa perspektifinden araştırılırken, televizyon programlarının analizinde ise kültürel çalışmalardan yararlanılmakta, böylece medya metinlerinin kültürel bağlam içindeki rolü, anlamların iktidar ile ilişkisi sorgulanmaktadır. Bu çalışmalarda şiddet çoğunlukla suç, dedektif öykülerine dayanan kurmacalar ve TV filmlerinde araştırılmış, dünyada şiddet ve erilliğe dair var olan tanımlamalarla bu metinlerdekiler arasında bağlantılar gözlenmiştir (Cuklanz, 2006, s. 339).

Uluslararası literatüre bakıldığında kadına yönelik şiddet araştırmalarında en yaygın olarak işlenen konunun ise, medyanın en çok görünür kıldığı şiddet türlerinin, tecavüz ve cinsel saldırı olduğu görülür (Cuklanz, 2006, s. 337). Pek çok çalışma, kurmacalarda tecavüzcülerin anormal, sosyopat, sapık, şeytan şekillerinde temsil edildiğini ortaya koymaktadır (Cuklanz, 2006, s. 339-40).

6 Burada ağırlıkla şiddet boyutuyla ele alınacak cinsiyetçiliğin medyadaki diğer tezahürleri konusunda ayrıntılı bilgi içeren ve genel olarak medya, popüler kültür ve kadın konusundaki bellibaşlı araştırmaları ve tartışmaları sunan Türkçe kaynaklar için bkz. İrvan, S. ve Binark, M., der. ve çev. (1995) *Kadın ve Popüler Kültür*, Ankara: Ark; Timisi, N. (1996) *Medyada Cinsiyetçilik*, TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Genel Müdürlüğü, Ankara. Ayrıca bkz. Binark, M. ve Gencel Bek, M. (2007) *Eleştirel Medya Okuryazarlığı, Kuramsal Tartışmalar ve Uygulamalar*, İstanbul: Kalkedon, s. 147-206.

Kurmacaların yanı sıra, filmler ve video kliplerde de analiz edilen cinsel şiddetin[7] temsilinin analizi ise en çok haberlerdeki temsil üzerinden ele almaktadır.

Haberlerde Şiddete Uğrayan Kadınlar: Masum Kurbanlar ya da Hak Edenler

Meyers (1997, s. 28), araştırmacıların ancak son 15 yılda kadına yönelik şiddetle ilgili feminist kuramla, haber metni çalışmalarını bir araya getirmeye başladığını söyler. 1970'lerin ortalarına kadar Amerikan medyasında aile içi şiddetle ilgili haberlere rastlanmıyordu (Kitzinger, 2004, s. 15). Yapılan çalışmaların çoğunun, medyada hâkim temsil olan yabancılar tarafından işlenen cinsel şiddete dair olduğu uluslararası literatürde[8] aile içi şiddete ilişkin araştırmanın çok fazla olmadığı söylenebilir (Silveirinha, 2007, s. 71; Mc Canus ve Dorfman, 2005, s. 46).

Tecavüzcülerin çoğunun yabancı değil, kadınların yakınındakiler, tanıdıkları olmasına rağmen, medyada yabancıdan gelen beklenmedik seri saldırılar, her gün cereyan eden ve "sıkıcı" bulunan şiddet olaylarından daha fazla haber değerine sahip görülür (Kitzinger, 2004, s. 28). Böylece bu tür suçlar arada bir gerçekleşen, normal olmayan, patolojik suçlar olarak ele alınarak toplumsal reformu gerektirecek bir toplumsal sorun olmak yerine bir hukuk ve düzen meselesine indirgenir. Her tecavüz olayı, ataerkil iktidar ilişkilerinin bir sonucu olarak görülmek yerine sanki ilk kez oluyormuş gibi ayrıksı ve tesadüfi bir olay gibi haberleştirilir (Byerly ve Ross, 2006, s. 42-3). Tabloid basında da yabancılar tarafından uygulanan cinsel şiddetin aile içi şiddetten çok daha yüksek oranlar-

7 Filmlerde, video kliplerde, TV filmlerinde toplumsal cinsiyet ve şiddet ilişkisine dair araştırmaların bir özeti için bkz. Cuklanz, L.M. (2006) "Gendered Violence and Mass Media Representation," der. B.J. Dow, J.T. Wood, *The Sage Handbook of Gender and Communication*, Londra: Sage, özellikle s. 342-6; reklam içeriklerinde toplumsal cinsiyet ve şiddeti tartışan bir çalışma için bkz. Carter, C. ve Weaver, C.K. (2003) *Violence and the Media*, Buckingham: Open University Press..

8 Türkiye'de ise 1990'larda feminizm ile eleştirel iletişim araştırmalarından yararlanan, çoğunluğunu kadınların oluşturduğu akademisyenlerin araştırmalarıyla gündeme gelen şiddet ve kadın konusu, farklı medyada ve farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Türkiye'de yayımlanan şiddet, medya ve kadın konulu kitaplardan yazıda zaten yararlanılacağı için burada ele alınmayacaklar şöyle sıralanabilir: Aziz, A. vd (1994) *Medya, Şiddet ve Kadın, 1993 Yılında Türk Basınında Kadınlara Yönelik Şiddetin Yer Alış Biçimi*, Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Genel Müdürlüğü; Büker, S. ve Eziler Kıran, A. (1999) *Reklamlarda Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul: Alan; Çelik, N.B., der. (2000) *Televizyon Kadın ve Şiddet*, Ankara: KİV Yayınları; Türkiye'de gazetelerde kadına yönelik şiddetle ilgili yayınlanmış bir makale için ise bkz. Alat, Z. (2006) "News Coverage of Violence Against Women," *Feminist Media Studies*, sayı: 6 (3), s. 295-314.

da temsil edildiğini söyleyen Carter (1998) da bu hâkim temsilin dünyayı çok tehlikeli bir yer olarak temsil ettiğini, şiddeti gündelik hayatın kaçınılmaz bir parçası olarak sıradanlaştırdığını ve kadının toplumdaki eşitsiz yerini güçlendirdiğini savunur. Çünkü Morgan'ın da dediği gibi (2006) haberler kadınlara nasıl davranmaları gerektiğini söylerler bir bakıma: Eğer kadın "kurbanlar" toplumsal normların ya da kabul edilebilir davranışların sınırının dışındaysa şiddeti "hak eder." Gazeteler yabancılar tarafından saldırıya uğrayanları "masum" ve de şiddeti daha az hak edenler olarak görürken, tanıdıklarının saldırısına uğrayanları böyle görmez. Böylece şiddet evdeki tehditle ilişkilendirilmek yerine sokaktaki "şeytani yabancı" mitiyle patolojik olarak kavranır (Heidensohn'dan aktaran Morgan, 2006) ve kadınlar sıklıkla "tahrik edici" davranışlarından dolayı suçlanır (Byerly ve Ross, 2006, s. 43).

Meyers'in yerel TV haberlerinde kadına yönelik şiddet haberlerine ilişkin metin analizinde (1997) ulaştığı sonuçlar da bu yöndedir: Şiddete uğrayan kadınları iyi ve kötü kızlar karşıtlığında temsil eden haberlere göre kadınlar ya masum kurbanlardı ya başlarına gelene kendileri yol açmışlar ya da şiddeti kışkırtmışlardı. Bu haberler, yukarıda da belirtildiği gibi, kadınların uygun davranışlarının da sınırını çiziyordu. Eğer saldırıya uğrayan çocuk değilse, yaşlı değilse, ruh hastası biri tarafından saldırıya uğramamışsa, o zaman alkollü olduğu, uyuşturucu kullandığı, yeterince dikkatli davranmadığı, geleneksel kadınlık rollerinin dışına çıktığı şeklinde onu suçlayan ifadeler gazetecilerin kendileri ya da başvurduğu kaynaklar tarafından dillendirilebilir. Saldırgan erkekler ise âşık olduğu, kendilerini tutamadıkları için mazur görülür ya da canavar, psikopat olarak temsil edilir. Bu ise normal, sıradan erkeklerin bu tip şeyler yapmayacaklarını, ancak canavar ya da manyakların yapabileceklerini ima eder.

Haber metinlerinin, şiddeti kimin hak edip etmediğine dair yorumlarla dolu olduğunu söyleyen Morgan (2006), *Daily Mail* gazetesinde yayımlanan haberleri analiz ederek bunu somut bir biçimde gösterir. Haberlerde şiddete uğrayan kadınlarla sempati ya da empati kurulması eksikliğinin çarpıcılığını vurgulayarak dediği gibi, "kıskançlıkla bir boğa gibi öfkelenen koca" haberlerinde erkeğin kontrol eksikliği haklılaştırılır: Şiddetin asıl nedeni, kadınların başka bir ilişkisinin olması, "aşk üçgeni"dir ve dolayısıyla asıl suçlu kadındır.

İngiliz gazetelerinde görülen bu temsil, başka bir araştırmada Kanada gazetelerinde de saptanarak sorgulanmıştır. Wounvakis ve Ericson 1984'te yayımladıkları araştırmalarında (aktaran Mc Canus ve Dorfman, 2005, s. 46), analiz ettikleri üç Toronto gazetesindeki haberlerin neredeyse yarıya yakınında kadın "kurbanın" yanlışlarına dair bilgilerin yer aldığını ve çoğunlukla kadınların suçlandığını ortaya koydu. Mc Canus ve Dorfman, etkileyici bir biçimde araştırmalarında şiddet suçlarının arasında sadece kadına yönelik şiddet suçunda "kurbanın" suçlandığını ve erkek saldırganların eylemlerinin gizlendiğini ortaya koyduğunun

altını çizerler. (Lamb ve Keon'den aktaran Mc Canus ve Dorfman, 2005, s. 47). Kadına yönelik şiddet haberleştirilirken, haberlerde kadınları suçlama eğilimi, benzer bir biçimde, Pagelow'dan yapılan şu doğrudan alıntıyla etkili bir biçimde eleştirilir: "Bir kadının dövülme nedenlerini aramaya dair bir ilgi var. Aynı şey neden bir kadına tecavüz edildiğini sormaya da benzer. Bunlar diğer suçlara bu bakımdan hiç benzemiyor... Bir kişinin neden soyguna uğradığını, örneğin, çok az kişi sorar" (aktaran Carll, 2003, s. 1602-3). Gizleme aynı zamanda aile içi şiddet haberlerinde edilgen bir anlatım kullanılarak da yapılır. "Dövüldü" sözcüğünün kullanılmasıyla mağdurun cümlenin dilbilimsel merkezini oluşturması, okuyucunun dikkatini erkek saldırgandan uzaklaştırmasına yarar.

Nancy Berns (2004) 1970 ve 2002 yıllarında Amerika'daki dergilerde aile içi şiddetle ilgili yazıları analiz ettiği kapsamlı çalışmasında ana akım medyada aile içi şiddetin bir toplumsal problem olarak işlenmesi yerine mağdurların bundan sorumlu tutulduğunu (%67) ortaya koyar. Berns, bu temsilin şiddeti önleyebilecek yapısal ya da kültürel nedenlerin araştırılmasını, çözümlerin geliştirilmesini ve genel olarak toplumsal değişimi engelleyebileceğini savunur. Kadın dergilerinde şiddete uğrayan kadınlar bu durumun çözülmesinden sorumlu tutulurken, bunu başaranların cesaretleri övülürken de, anti-feminist bir çerçeveden konuya yaklaşan erkek dergileri kadınları şiddeti kışkırtmakla ya da erkeği terk etmemekle suçlarken de aslında aynı şey yapılır: Bu durumdan kadınlar sorumlu tutulur.[9]

Böylece, aile içi şiddet araştırmalarının ana vurgusu, medyada şiddete uğrayan kadınları suçlama ve şiddeti haklılaştırma olarak karşımıza çıkıyor. Medyada aile içi şiddetin toplumsal karakterinin altının çizilmemesi ise araştırmaların eleştirilerinden bir diğerini oluşturuyor. Haber kaynağı olarak kimlerin kullanılıp kimlerin kullanılmadığının araştırılması ise bu sonuca varılırken bakılan önemli boyutlardan birisi. Washington'da yayınlanan gazetelerde ölümle sonuçlanan aile içi şiddet haberlerine dair araştırmada (Bullock ve Cubert, 2002) bu haberler olayları sadece bir cinayet olarak işledikleri, aile içi şiddeti bir toplumsal sorun olarak daha geniş bir bağlama yerleştirmedikleri (sadece %10'unda yapılmış), aile içi şiddete ilişkin doğru bilgiler içermedikleri ve konuyla ilgili uzmanların görüşleri yerine ağırlıkla, "nötr bilgi kaynağı" olarak polis raporlarını ve yorumlarını haberde kullandıkları için eleştirilirler.

Rhode Island Coalition Against Domestic Violence'ın (Aile İçi Şiddete Karşı Rhode IslandKoalisyonu) 2000 yılında gerçekleştirdiği çalışma ise gazetecilerin aile içi şiddet cinayetlerini "öngörülemeyen özel trajediler" olarak ele

9 Bu çerçevenin dışında kalan, Berns'in (2004) liberal siyasal dergiler olarak adlandırdığı *The Nation* ve *The Progressive* dergileri ise feminizm ve adalet ekseninde daha alternatif bir söylem kurabilmişlerdir.

aldığını ortaya koymaktadır. Üstelik bu durum, cinayetin öncesinde başka zor kullanmalar, koruma kararları, ayrılıklar, hatta saldırganın daha önce birlikte olduklarını da öldürmüş olduğu durumların yer aldığı haberlerde bile değişmez. Haberler, "buralarda böyle şeyler olamaz," "şiddet aşklarının bir parçasıydı" (bir saldırganın kız kardeşinin "Onları o kadar sevdi ki, yanında götürdü" açıklamasının haberde yer alışında görüldüğü gibi) şeklindeki yaygın mitleri güçlendirdi. Kullanılan kaynakların, "ölenin arkasından kötü konuşma" konusunda isteksiz davranma eğilimi gösteren aileler, arkadaşlar, komşular olması da cinayet işleyenlerin önceki olumsuz sicillerine dair bir şey bildiklerini inkâr etmelerine ya da ölen saldırganlara dair olumlu tanımlamalar yapmalarına yol açtı. Kişinin birlikte çalıştığı arkadaşları ise kişinin birlikte olduğu kişiyi suçladılar (aktaran Washington State Coalition Against Domestic Violence, 2002, s. 4-5).

Bir diğer araştırmaya göre ise aile içi şiddet daha çok fiziksel ve cinsel boyutlarıyla görülürken oldukça yaygın olan psikolojik ya da duygusal şiddetin medyada fazla görülmediği tespit edildi. Tiran'daki araştırmacılar, medyanın şiddetin psikolojik etkileriyle ilgilenmekten ziyade cinsel şiddetin fiziksel sonuçlarını öne çıkardıklarını, evlilikte "sadakatsizlikle" ilişkili cinayetlerin neredeyse mizahi bir biçimde temsil edildiğini ortaya koydular (Eglantina ve Bregu, 2003).

Haberlerde şiddete uğrayan kadını suçlama ya da saldırganı haklılaştırma tutumlarını ortaya koyan çalışmalardan bazıları aynı zamanda kültür ve sınıf farklılıklarının altının çizildiğini de belirtir (Silveirinha, 2007, s. 71). Örneğin, yukarıda da yararlanılan, 1997 yılında yayımlanan *News Coverage of Violence Against Women, Engendering Blame* adlı kitabındaki eksikliğini 2004 yılında yayımladığı makalesinde gidermeyi amaçladığını belirten Meyers, bu kez temsildeki hâkim olan ve dışlananları, toplumsal cinsiyetin yanı sıra, ırk ve sınıfı içeren siyah feminist paradigmaya dayanarak analiz ederek ne ölçüde sınıfın, ırkın ve toplumsal cinsiyetin etkili olduğunu araştırır ve sonuç olarak Afrikalı kadınların haberlerde suçlandığını ve kendilerine uygulanan şiddetin ciddiyetinin azaltıldığını ortaya koyar (Meyers, 2004). Siyah kadınların ya da işçi sınıfından kadınların, beyaz orta sınıf kadınlar kadar olumlu çerçevelenmediği başka araştırmalarda da ortaya çıkan bulgulardan birisidir (Byerly ve Ross, 2006, s. 43; Cuklanz, 2006, s. 338-9).

İsveç medyasına dair bir araştırmada ise olayın derinliklerine inmek ve bütünlüklü bir resim sunmak gibi bir amaç taşımadan, diğer şiddet biçimlerinden farklı bir şekilde medyanın "namus cinayetleri"ne odaklanarak göçmen kadınları mağdur olarak göstermesi eleştirilir. Çünkü bu temsiller İsveç toplumunda yaşayan Müslümanlarla ilgili "biz" ve "onlar" ayrımının güçlenmesine hizmet eder (Rizvi, 2006, s. 232-3). Rizvi'nin An'aim'den aktardığı gibi "cinsiyete dayalı ayrımcılığı önlemeye çalışırken ırk, din, dil veya etnik köken temelinde bir ayrımcılığa başvurmamak gerekir" (aktaran Rizvi, 2006, s. 236).

Üretim Dinamikleri ve Dönüşüm

Liesbet van Zoonen (1994, s. 53) farklı ülkelerde ve farklı sektörlerde medya üretimi ve toplumsal cinsiyetle ilgili araştırmaların şu noktalarda ortaklık gösterip genelleştirmeler sunduğunu belirtir: Basın ve yayıncılık alanı erkeklerin hâkim olduğu medya endüstrileridir; hiyerarşik olarak basamaklar yükseldikçe kadın çalışan görme olasılığı daha azdır; kadınlar deneyim ve eğitimlerindeki farklılıklara bakılmaksızın iletişimde daha çok eviçi sorumluluklarının bir uzantısı gibi görülebilecek alanlarda çalışırlar; kadın çalışanlar aynı iş için daha az ücretlendirilirler; çoğu kadın, işyerinde erkek meslektaşlarının cinsiyetçi davranışına maruz kalır; işyerlerindeki mekanizmaların eksikliği ve var olan toplumsal değerler nedeniyle anne olanlar için medyada çalışmak ise hep zorlaştırılır. Bu eşitsizliklerin nedenleri ise dolaylı olarak sürdürülen, meslekteki ayrımcı pratikler ve karar vericilerin ayrımcı tutumlarıdır.

Medya ve aile içi şiddet konulu araştırmalar, ağırlıkla metin analizine dayansalar da, araştırmacıların medya içeriğinde, haberlerin inşa edilme biçimlerinde gördükleri sorun odakları; aile içi şiddetin görünür olup olmadığı, ya da başka bir ifadeyle, haber değeri taşıyıp taşımadığı; temsil edilen olaylarda ise hangi kaynakların sözünün kamusallaşıp hangilerinin sessiz kaldığı gibi tartışmalar da ister istemez konuyu haber sosyolojisiyle ve haberin üretim dinamikleriyle ilişkilendirdi. Sonuçta "haberler erkeklerin haber olduğunu söyledikleri"ydi (Kay Mills'den aktaran McCanus ve Dorfman, 2005, s. 46). Byerly (2004, s. 114) de haber odasının "eril hegemonyası" derken bunu kasteder: Beyaz, erkek, heteroseksüel ve feminizm düşmanı habercilik değerlerinin tanımladığı haberler de bu yöndedir.

Allan (1998, s. 121-2), feminist araştırmacıların gazetecilerin "hakikat" söylemini ve nesnellik iddialarını üç farklı açıdan sorguladığım söyler: Bunlardan birincisinde, bir gazetecilik ideali olarak nesnellik aslında eril normlar, değerler ve inançlar olduğu ve "gerçekte olanı" bozduğu için sorunludur ve yapılması gereken toplumsal cinsiyet açısından nötr haberciliktir; somut olguları tarafsızca toplamaktır. Gerçek dünyadaki hakikat ancak bu olgularla ortaya çıkarılacaktır. İkinci görüşü savunan feministlere göre ise, ancak kadınlar bir toplumsal grup olarak kadınlar hakkında konuşabilir. Kişisel deneyim ve denge önemli kavramlardır. Denge ise ancak haber kuruluşlarının eşit sayıda kadın ve erkek çalıştırmasından ve haber pratiklerinde değişiklikler yapılmasından (haber kaynağı olarak kadınların da temsili bir oranda seçilmesini güvence altına almak vb yollarla) geçer. Üçüncü görüşe göre ise olgusal ve ideolojik olan, toplumsal cinsiyete bağlı olan üretim koşullarından ayrılamaz. Hakikat, verili koşullarda, gerçekliği tanımlama iktidarına sahip olan tarafından belirlenir.

Bakhtin'i temel alarak ataerkil bilgi, akıl ve rasyonellik kavramlarındaki gerilim noktalarını belirlemeyi amaçlayan Allan (1998), gazetecilerin hakikat ta-

nımlarının eleştirisine girişir. Bakhtin'den hareketle haberin dilinin hiçbir zaman nötr olamayacağını söyleyen Allan'a göre olgular değerlerden ayrılamaz. Haber söyleminin toplumsal cinsiyete duyarlı analizi, sessizleştirmeye çalıştığı ötekilerin sesinde somutlaşmış alternatif hakikat tanımlarıyla sürekli bir irtibat içerisinde "hakikati" yapı çözümüne uğratmayı başarabilir. Böylece çok öznel, duygusal ya da yanlı bulunarak rutin bir şekilde yok edilen, direnen sesler için nesnellik alanının ötesinde alanlar yaratan, onları içeren bir eleştirel çalışma gerçekleşebilir. Böyle bir müdahalenin etik boyutu ise maço haber odası kültürüyle mücadele edecek kadın gazeteci sayısını artırmak kadar önemlidir. Türkiyeli araştırmacı Çiler Dursun (2008, s. 58-9) da, benzer bir biçimde "yeni bir gazetecilik, habercilik etiği olanaklı mıdır?" diye sorarak gazetecinin "gerçeği yansıtan meslek erbabı konumundan" vazgeçerek "insanı ve insanın varoluşsal değerini merkeze alan, çok taraflı ancak hükmedenin değil daima hükmedilenin yanında olan yeni bir konum" benimsemesini önerir. Rakow ve Kranich de (2002,[10] s. 519) kadınların haberlerdeki temsilinde bir iyileşme olabilmeleri için bir anlatı türü olarak haberde köklü değişikliklerin yapılması gereğine işaret etmişlerdir.

Burada, dünyanın dört bir tarafında kadın hareketindekilerin medyadaki hâkim temsillere karşı alternatif malzemeler üretmesi yoluyla da, Allan'ın sözünü ettiği "maço haber kültürü"yle mücadelenin gerçekleştiğini de eklemek gerekir. "Kadına Yönelik Şiddete Karşı 16 Eylemlilik Günü" diye çevirebileceğimiz Hırvatistan'daki "16 Days of Activism Against Violence Against Women" kampanyası; Hindistan'da, Uruguay'da üretilen müzik videoları gibi örnekler ana akım medyada da geniş bir izleyici kesiminin ilgisini çekmenin, toplumsal cinsiyet eşitliğini bu yolla savunmanın mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Sarnavka'ya göre (2003, s. 92-3), bu örnekler ana akım medyada kadınların sesini, böylece marjinal ve görünmez olmaktan çıkardıkları için çok önemlidir. Bunlara, feminist gazetecilerin ürettiği kadına yönelik şiddete ilişkin uluslararası çapta pek çok olumlu örneği ve medya izleme çalışmalarını da eklemek mümkündür (Byerly ve Ross, 2006, s. 175-7).

Global Media Monitoring Project (GMMP), Gender Links and the Media Institute for Southern Affrica (MISA), Women's Media Watch in South Africa, Women in Media and News (WIMN) gibi uluslararası oluşumlara (Byerly ve Ross, 2006, s. 188-202) Türkiye'den ise MEDİZ deneyimi (www.mediz.org) ve Filmmor Atölyesi'nin (www.filmmor.org.) *Namus Adına Neler Çektik* gibi filmleri örnek verilebilir.

10 Yazarların orijinal makalesi 1991 yılında yayımlanmıştır.

Türkiye'de Medyada Aile İçi Şiddetin Cinsiyetçi Temsili ve Üretimi: Değerlendirme ve Öneriler

2008 yılında tamamlanan çalışmada (Gencel Bek, 2008) şiddet, geniş bir biçimde ele alınarak, güç ve denetimi sağlamak ya da sürdürmek için baskı ve zora dayanan tüm eylemleri içerecek şekilde bedensel ve ruhsal bütünlüğe zarar veren her türlü davranış veya tehdit olarak tanımlandı. Bu nedenle sadece fiziksel şiddetle sınırlı tutulmayarak, psikolojik (duygusal ya da sözlü), cinsel ve ekonomik şiddet türleri de kapsandı. Çalışmada aile kavramı sadece evlilik bağıyla birlikte yaşayan eşleri değil, aynı zamanda partnerleri de, yani geçmişte ya da şimdi duygusal veya cinsel birlikteliği olan çiftleri ve onların tüm akrabalarını kapsamaktadır. Çalışmanın bir sınırlılığı burada temel olarak heteroseksüel birliktelikleri baz almasıdır. Bunun temel nedeni de zaten genel olarak medyada farklı cinsel kimliklerin görünürlüğünün son derecede düşük olmasıdır. Dizilerde[11] ve haberlerde[12] de farklı cinsel kimliklerin temsili çok sınırlıdır. Ana akım medyanın genelde bu kişilerin "normal" kişilere, polise uyguladığı şiddeti öne çıkarma eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür.

Buradaki temel araştırma sorusu ise medyanın kendi ürettiği içerikle, kendi "doğal" akışı içerisinde kadına yönelik aile içi şiddet konusunu ne derecede ve nasıl temsil ettiği ve ürettiği noktasındadır. Medya kadına yönelik aile içi şiddet konusunu gizli, saklı, mahrem bir konu olarak görmeyip kamusal olarak görünür kılabilmektedir. Bunun diziler ve TV'deki "kadın" programlarında daha "mümkün" olduğunu, haberlerde ise "gündem"e ve "haber değeri" olup olmadığına bağlı olduğunu da eklemek gerekir.

Haberlerin metinlerinin ve üretim sürecinin analiz edildiği araştırmada Altun ve Gencel Bek (2008; özeti için bkz. Armutçu, 2008) gazetelerde aile içi şiddet haberlerinin ağırlıkla şiddete uğrayan kadın ölüyorsa haberleştirildiğini ortaya koydular. Daha çok fiziksel şiddet açısından haberleştirilen konunun çoğunlukla

11 Senaryo yazarı Gaye Boralıoğlu *Aile İçi Şiddete Son* konferansında TV dünyasının yazılı olmayan kurallarından birisi olarak "heteroseksüel olmayan ilişki"nin gösterilmemesini sıraladı. Ancak yine de kendisinin "reytingleri" belli bir seviyeye getirildikten sonra *Bir İstanbul Masalı*'nda, Zekeriya karakteriyle bir homoseksüel karakter yaratabildiğini, üstelik bu karakterin hâkim kalıp yargılardan farklı "ciddi" bir "üst düzey yönetici" olduğunu da belirtmek gerekir (Armutçu, 2008, s. 62). Öte yandan bu, aynen mankenlerin ve şarkıcıların sık sık partner değiştirmelerinin ve cinsel özgürlük yaşamalarının medyada yadırganmadan verilmesinde olduğu gibi, aynı zamanda, "biz"den uzak, üst sınıflarda görülebilen bir temsil olarak o kadar radikal de bulunmayabilir.

12 Haberlerde temsilin çok düşük olduğunu ve çoğunlukla fuhuşla ilişkilendirildiğini ortaya koyan bir içerik analizi sonuç raporu için bkz. http://www.britishcouncil.org/tr/turkey-society-social-inclusion-media-development.htm.

bir polis-adliye vakası olarak, "3. Sayfa" haberi olarak görülerek birinci sayfada yer alacak kadar "haber değeri"ne sahip olmaması, önemli görülmemesi, muhabir ve editörlerle yapılan derinlemesine görüşme sonuçlarıyla da teyid edilmiş oldu. Altun ve Gencel Bek, metin analizinde nedensellik ilişkisi kurarak şiddeti meşrulaştırdıkları ve özellikle mahkeme haberleriyle ilişkili olarak neredeyse suçu işleyeni değil, şiddete uğrayan kadınları sorumlu tuttukları için haberleri eleştirdiler. Kendi uzmanlıkları/işleri de, Türkiye'de ilginç bir biçimde "suç" yerine geleneksel olarak "polis-adliye muhabirliği" olarak tanımlanan haber üreticileri ise polis ve adli makamları ana haber kaynağı olarak gördüklerini ve bu nedenle de haberlerde saldırganın açıklamasına dayanarak haberi yapılandırdıklarını kabul ettiler. Haberlerde zaman zaman açıkça görülen erkeklerle özdeşleşme durumunun nedeninin sadece haber üretim pratikleri değil aynı zamanda muhabirlerin benimsediği ataerkil değerler olduğu ayrıca bu çalışmanın öne sürdüğü tartışma noktalarından birisidir. Konuyla ilgili kadın STK'larından haber kaynağı olarak pek fazla yararlanmayan muhabirlerin, kadın STK'larına dair olumsuz algıları da buna kanıttır.

Emek Çaylı Rahte de (2010), "kadın hakları" söylemine rastlamasına rağmen, kadın örgütleriyle ilişkilerinden "memnun kalmadığını" söyleyen erkek yönetmenin sözlerinde de somutlaştığı gibi, görüşmeleri analiz ederken bu sonuca ulaşmıştır. Ancak medya profesyonelleri haberlerde işaret ettiğimiz sorunlu durumların nedeni olarak toplumun değerlerine işaret ettiler, "Türk toplumu"na göre haber yazmaları ile açıkladılar. Çünkü "çok satmak zorundaydılar." Sonuç olarak, haberlerde aile içi şiddetin temsilindeki sorun odakları ataerkil değerler, yaygın habercilik ilkeleri ve neoliberal, kâr güdümlü, vahşi rekabeti, reytingi yüceleştiren piyasanın içselleştirilmesi şeklinde karşımıza çıkar. Daha önceki bir araştırma (Gencel Bek, 2004), gazetecilerin piyasa dinamiklerine tam anlamıyla eleştirel bir konum al(a)mayışlarının sebepleri arasında onların örgütsüzlüğünü ve güçsüzlüğünü vurgular. Bunun diğer sebebi ise, aynı araştırmada, gazetecilerin piyasaya yönelik eleştirilerini "medya sahibi" olan gazetecilerin diğer işleri ile gazetecilik görevlerinin birbirine karışmasıyla, yani gazete sahibi olmanın editoryal içeriğe etkisiyle sınırlı tutması olarak görülür. Altun ve Gencel Bek'in çalışmasında (2008) ise, belki birinci çalışmadaki görüşmecilerin ağırlıkla siyaset ve ekonomi muhabirleri ve bu çalışmanın görüşmecilerinin çoğunun polis-adliye muhabirleri olmasından da kaynaklanarak, bu eleştirellik iyice de azalmış görünüyor. Söz konusu çalışmada üreticilerin piyasadan şikâyet etmekten çok piyasa değerlerini içselleştirerek savundukları şeklinde vardığımız sonuç ise, aslında daha önce üretim sürecini ele alan nadir çalışmalardan Eser Köker'in (2000) ve Emek Çaylı Rahte'nin (2010) aslında üreticilerin şiddet ve reyting arasında kurulan ilişkiden, bu baskıyla çalışmaktan rahatsızlık duyduklarına ilişkin bulgularından farklılaşmaktadır. Bu farklılık, araştırma tekniğindeki

farklılıklardan[13] ve/veya yine görüşülen grupların farklılığından; bizim görüştüklerimizin ağırlıkla "polis-adliye" muhabiri olmasından ve/veya aynı zamanda TV'deki görece daha vahşi piyasa koşullarından kaynaklanıyor olabilir. Artun Ünsal'a referansla işsizliği bir şiddet türü olarak gören Köker'in (2000, s. 323, 348) işaret ettiği iş güvencesine dair kurumsal mekanizmaların yokluğu, Çam'ın (2009) da vurguladığı gibi TV sektöründe daha da keskin yaşanmakta, reytingi düşük diye bir dizinin sona ermesiyle pek çok güvencesiz insan işsiz kalmaktadır. Hülya Tufan ve Ayşe Eyüboğlu'nun yürüttüğü, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan (2000, s. 243) çalışmada da belirtildiği gibi basında büyük grupların sendikalaşmayı caydırıcı bir politika izlemeleri söz konusu iken, sinema-TV sektöründe özel yapım şirketlerine bağlı olarak çoğunlukla "parça başı" çalışanlar istihdamda süreklilik, istikrar ve iş garantisine sahip olmayıp güvencesizdir.

Geçmişe göre medyada temsilde ne gibi değişiklikler olduğunu söylemek zor. Kadın örgütleri, mücadelelerinin son yıllarda medyada daha çok temsil edildiğini söylemektedirler. Bu nedenle belki, en azından haber sayısı, yani görünürlük adına olumlu bir değişimden söz etmek mümkün olabilir. Ancak, temsil biçimine bakıldığında bu araştırmayla (Altun ve Gencel Bek, 2008), yazarların daha önce dahil oldukları benzer bir araştırmanın (Aziz vd, 1994) bulgularındaki ortaklıklar, gazetelerde kadına yönelik şiddetin temsil biçimlerinde on beş yıl önceki sorunların varlığını devam ettirdiğini gösteriyor. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir: Haberlerde daha çok fiziksel şiddetin ve en çok da ölümün yer alması, mağdur kadınlara dair fotoğraflarla kadınların teşhir edilerek şiddetin seyirlik hale getirilmesi, kadınların perspektiflerinin haberlerde fazla yer bulamaması, saldırıya uğrayan kadınların ya acınacak durumda ya da namuslarını sorgulayan sözcüklerle tanımlanması.

2002 Kasım ayı ile 2003 yılının Şubat ayları arasında *Hürriyet, Milliyet, Akşam* ve *Sabah* gazetelerinde yayımlanan kadına yönelik şiddet haberlerini analiz eden Alat (2006) da benzer bir biçimde başlıklarda saldırganın gizlendiğini, saldırganın sorumluluğunun kurulan pasif cümlelerle azaltıldığını, adeta kadının "kurmacasal" bir şiddete uğradığını, suçlandığını, toplumsal cinsiyet normlarına uyup uymadıklarının, güvenlikleri için gerekli önlemleri alıp almadıklarının sorgulandığını (kadının dışarıya eğlenmeye gittiği için cinsel tacize uğradığını öne süren haber örneğinde olduğu gibi), şiddetin haklılaştırıldığını, haber boyunca saldırgan erkeğin ruhsal sağlığının sor-

13 TV dizileri, reklam filmleri, video klipler ve sinema üretim ve yapımındakilerle derinlemesine görüşmelerin yanı sıra, Eser Köker (2000), katılımcı gözlem tekniğinden yararlanmış, dizi çekimlerine, senaryo yazım çalışmalarına vb katılarak süreci analiz etmiştir.

gulandığını, cinsel saldırı haberlerinin pornografik öykülere dönüştürüldüğünü belirterek örnekler verir. Alat'ın kanımca çok önemli bir vurgusu ise haberlerde saldırgan erkeklerin duygularına yer verilirken mağdurunkilere o kadar fazla yer verilmediğidir. Erkeğin kadına duyduğu aşk nedeniyle nasıl çılgına döndüğünü anlatan haberlerde "kurbanın" tanıdıklarının ve arkadaşlarının aslında aralarındakinin aşk olmadığına, en azından bunun karşılıklı bir ilişki olmadığına, saldırganın bir süredir kadını takip ettiği şeklindeki açıklamaları ise pek yer almaz. Onun yerine tercih edilen aktarım, birbirini seven iki âşığın aşkları tarafından tükenmeleridir. Alat'ın araştırmasıyla bizimki arasındaki belirgin farklılık "töre cinayeti" haberlerinin yorumlanmasındadır. Alat, genel olarak aile içi şiddet haberlerinden farklı bir biçimde "töre cinayeti" haberlerinin saldırganla değil mağdurla özdeşleştiğini, mağdura sempati duyulduğunu, çünkü Türk basınının bunu bir Kürt fenomeni olarak görüp bölge modernleşirse sorunun çözüleceğini düşündüğünü savunur. Bu argümanın son kısmını bu çalışmada da, Altun ve Gencel Bek'in (2008) tartıştığı gibi, özellikle muhabirlerin ve editörlerin aktarımlarıyla teyid etmektedir. Ancak, Alat'ın araştırmasından farklı olarak, biz "töre" cinayetlerinde *bile* saldırganın beyanlarını öne çıkaran haberlere rastladık. Bunu "ataerkil bakış, Türk modernleşmesi ve milliyetçiliğin uzantısı olarak görülebilecek diğer ideolojik değerlerden daha da güçlü olabiliyor" diye yorumlamak mümkün olabilir. Hatta daha önce ele alınan Sancar'ın (2004) tartışmasını hatırlarsak; "otoriter Türk modernleşmesi'nde kadın eğitimli, modern olsa da aynı zamanda 'mazbut, fedakâr ve aileye sadık'" gibi niteliklere de sahip olmalıdır.

Yazının başında ABD'den Arnavutluk'a, İngiltere'den İsveç'e çeşitli ülkelerde konuyla ilgili araştırmaları özetleyen kısım, aslında farklı medya içeriklerinde aile içi şiddetin temsilinde pek çok benzer nokta olduğunu ortaya koydu. Ancak buradan "O zaman Türkiye medyası da her ülkedeki gibi, bir fark yok" sonucu da çıkarılmamalıdır. Her ne kadar bu çalışma bir karşılaştırmalı çalışma olmadığı için bu konuda iddialı ve kapsamlı bir değerlendirme yapmak zor olsa da, burada sadece şu örneği vermekle yetinebiliriz: İncelenen 230 ölümle sonuçlanan haberin ancak beşte birinde aile içi şiddet adlandırılmasının mevcut olduğunu eleştirerek ortaya koyan araştırmadan (Bullock ve Cubert, 2002) farklı olarak, Türkiye'de bu oran %0'dır. Türkiye'de ancak konuyla ilgili genel, siyasal, yasal değişikliklerle ilgili haberlerde bu kavram kullanılmakta olup, aile içi şiddet olaylarının haberleştirildiği "polis-adliye" haberlerinde bu kavramın kullanıldığına rastlanılmamıştır.

TV haberciliğinde de yukarıda gazeteler için söylenen her durum geçerliliğini korumakla birlikte, dramatik müzik, efekt, tekrarlar, bireysel trajedilerin sansasyonel bir biçimde hikâyeleştirilmesi vb yollarla TV haberlerinde bu

durum daha da katmerlenir. Haberlerde konuşan bir özne olmaktan ziyade kadınsılıklarıyla haberi destekleyen bir simge[14] olarak ele alınan kadınlar, araştırmamızın sonucuna göre, aslında gazetelere göre daha fazla başlarına gelen dramı anlatmaktadır. Ancak bu durum, onların "konuşan bir özne" olmaları anlamına gelmemekte, Seçil Büker ve Ayşe Eziler Kıran'ın (1999) reklamlar için, Gülseren Adaklı Aksop'un (2000, s. 132) *reality show*'lar için söylediği gibi şiddet burada da seyir nesnesi olarak ele alınmakta, TV haberlerinde kadınlar ya gözyaşı dökmekte ya da ceset torbaları ve tabutlarla resmedilmektedir.

Haberlerin gündemine girmesi için pek çok kriter sıralanır, o sırada "önemli" bir gündem olup olmamasına göre yer almasına karar verilen aile içi şiddet olayları erkek köşe yazarlarının ise pek gündemine girmez. "Haber gündemine toplumsal, siyasal bir olgu olarak girmeyen aile içi şiddet, diğer türlerde nasıl ele alınmıştır?" sorusunu Çam (2009) TV dizileri üzerinden, Çaylı (2010) ise gündüz kuşağında yayınlanan "kadın programları" üzerinden yanıtlamaya çalıştı.

TV dizilerinde kuşkusuz töre gerekçesiyle işlenen cinayetleri görünür kılması ve kamuoyunda tartışılmasına bir vesile daha sunması anlamında *Sıla* dizisi konuyla ilgili olarak önemli bir yere sahip. Ancak, Şerife Çam'ın (2009) ayrıntılı metin analizi, sonuçta dizide mağdur kadınların kurtuluşunun başka bir erkek tarafından gerçekleştiğini, dizideki mağdur kadınların bir erkeğin himayesinden çıkıp diğer kurtarıcı erkeğin himayesine girdiğini ortaya koymaktadır. Daha önce Yeşilçam filmlerinin analizinde de benzer bir biçimde Abisel (2000), filmlerde kadınlar arası dayanışmanın yokluğuna ve kadınlara en zor anlarında çoğu kez erkeklerin destek verdiğinin altını çizmişti. Bu, *Sıla* dizisinde Çam'ın analiz ettiği görsel öğelerle de desteklenmektedir. Örneğin, Boran Ağanın gücü ve otoritesi Boran Ağanın alt kamera açısından çekilmiş görüntüleriyle pekişirken, mağdur kadınlar için üst açının kullanılmasında olduğu gibi. Boran'ın Sıla'ya tecavüz bölümünün öncesi ve sonrasıyla zoru içeren bir saldırıdan çok yumuşak, duygusal, huzurlu bir sevişme sahnesi gibi görselleştirildiği, hem tecavüzün başında hem de sonundaki karelerin, mumlar, loş ışık vb araçlarla romantik bir atmosfer yaratıldığı, Çam'ın görsel öğelere ilişkin gerçekleştirdiği analizin sonucundaki önemli yorumlardandır. Buradan yola çıkarak dizide eğer kadının sevdiği ya da evli olduğu birisinden geliyorsa tecavüzün şiddet eylemi olarak görülmediğini söyleyebiliriz. Bir anlamda, diziler neredeyse hukukun bile gerisine düşmüştür. Çam'a göre, izleyicinin bu sahneleri beğenmesinin nedeni, kadınların saldırıya uğramaktan, acı çekmekten

14 Bu nedenle de Rakow ve Kranich (2002) TV haberlerinin eril bir anlatı formu kurduğunu söylerler.

zevk alan sadistler olması yerine[15] işte bu nedenledir: İzleyici sahneyi, romantik ve erotik öğeler bulduğu için beğenmektedir.

Yine Çam'ın (2009) araştırmasına göre, kurtarıcı erkek imgesi, sadece *Sıla*'da değil, kadın karakterin bağımsızlık ve ekonomik özgürlük için mücadele verdiği *Ezo Gelin* dizisinde de görülmektedir. *Ezo Gelin*'de kadın karakterin kendi işini kurma çabaları hep başarısızlığa uğramakta, ama ona yol gösteren, onu zor durumdan kurtaran, onun için kavga eden, silah kullanan güçlü erkekler dizi boyu çeşitli karakterlerde varlığını sürdürmektedir. Cuklanz, TV'de tecavüzün temsiline ilişkin çalışmasında (Cuklanz, 2000, aktaran Cuklanz, 2006, s. 340) olumsuz erkek karakterlerin kadına karşı şiddet kullandığını, olumlu erkek karakterlerin ise kadınları kullanarak şiddet uygulayanlara karşı şiddet uyguladıklarının altını çizerek böylece şiddetin her iki erkeklik tipinin de bütünleyici öğesi olarak korunmakta olduğunu belirtir. Çam'ın (2009) analizi ise, farklı olarak, Türkiye'deki dizilerde "olumlu" erkek karakterlerin de şiddet uyguladığını gösterir. Örneğin, *Sıla* dizisinde sadece "kötü" niyetlilerin şiddet eylemi olumsuz bir biçimde temsil edilirken, arada bir şiddete başvuran "iyi" niyetlilerin affedilmesi gerektiği; kıskançlığın şiddet uygulamanın gerekçesi olarak, hatta aşk ve bağlılık göstergesi, erkeğin sevdiği kadını sahiplenmesi olarak sunulduğuna ve meşrulaştırıldığına tanık olmaktayız.

Her ne kadar şiddetin toplumsal karakterinin altını zaman zaman çizse de *Menekşe ile Halil* dizisinde de cinsel birliktelik kirlenme ve zedelenme olarak nitelendirilmekte, kadının namusunun sadece kendisiyle ilgili değil kendisinden "sorumlu" erkekleri de ilgilendiren bir mesele olduğu fikri sorgulanmadan bırakılmaktadır. Diğer dizilerde de görülen[16] evlilik öncesi cinsel birlikteliğin, hatta öpüşmenin, yakınlaşmanın tabu olarak kurgulanması durumu Menekşe ile Halil içinde de geçerlidir; onların aşkının masumiyetinin kanıtıdır. *Eşref*

15 MedYapım Genel Müdürü Yapımcı Fatih Aksoy'un *Hürriyet*'in "Aile İçi Şiddete Son Konferansı"nda söyledikleri çok çarpıcıdır: "Televizyonda şiddet seyretmenin acayip bir tarafı var arkadaşlar, bir yerde birisi öbürüne tecavüz ediyorsa ve siz şahit olursanız müdahale etmek zorundasınızdır. Yani bunu müdahale etmeden huzurla seyredemezsiniz. Televizyonda müdahale etmek zorunda değilsiniz, onun için seyredilir, onun için şiddetin bir seyirlik tarafı var, orada ona şey yapamayız. O yüzden şiddet hep olacaktır, belirli ölçülerde ama biz insanlar şunu seyretsinler gibi bir konumda değiliz. Talep ediliyorsa oluyor" (Armutçu, 2008, s. 70).

16 Konuşmasının tümü değerlendirildiğinde, kendisi besbelli içselleştirmeyip bu sınırlar içerisinde alternatif temsiller üretmenin yolunu aramakla birlikte kadın senaryo yazarı Gaye Boralıoğlu'nun TV dünyasının yazılı olmayan kurallarına dair şu sözleri, bu durumu, bu yokluğu açıklamaktadır: "...Bunlar nettir, hiç tartışılmaz, yaptırmazlar yani size. Mesela kadınlar, asla evlilik dışı ilişki kuramazlar, kıyamet kopar. Televizyon kanalları buna izin vermezler. İkincisi evlilik olmadan kimse yatamaz" (Armutçu, 2008, s. 62).

Saati dizisinde Kara ve Sarı Eşref'in şiddetle iç içe olan kabadayılar olmalarına rağmen "kadına el kaldırmamakla" övünmeleri ilk başta olumlu bir mesaj gibi gözükse de, her bölümde kız kardeşlerine uyguladıkları korkutma ve tehditlerin de aslında psikolojik şiddet olduğu görmezden gelinmekte, şiddet mizahileştirilmektedir.

Emek Çaylı Rahte (2010) ise çalışmasında, Eser Köker'in (2007, s. 145) kadın izleyicilerini yurttaş olarak temel bilgilerden yoksun bırakmakla eleştirdiği gündüz kuşağında yayınlanan "kadın" programlarını ele aldı. Çaylı-Rahte çalışmasında bu programların aile içi şiddeti görünür kılmakla ve bu anlamda "mahrem" olanı ifade etmekle birlikte, özellikle annelik, eşlik, boşanma, namus, aldatma-aldatılma eksenlerinde "gelenekselci" bir söylemle, hâkim cinsiyetçi normları yeniden ürettiğini ortaya koydu. Bunlar ya programın sunucusu (Evini terk eden bir kadın hakkında Serap Ezgü'nün yorumu: "Canım ilgi görmüyor, sevgi görmüyor diye çekip gitmesi mi lazım? İçki yok, kumar yok") ya programdaki uzmanlar tarafından (Kocası evi terk eden kadına uzmanın yorumu: "Asıl kadının görevi eşi evde tutmak. İlgiyi eksik tutmamak"), programa katılan erkeklerin cinsiyetçi beyanlarına ya pek karşılık verilmeyerek ("Erkeği öfkelendiren tek şey kadının çenesi 'dır, dır, dır...' ne yapacaksın. En kötü ihtimalle döveceksin" sözüne Ayşenur Yazıcı gülerek, "Ay aşk olsun" der) ya da bunlar onaylanarak (izleyici erkeğin "evin reisi erkektir" sözüne Ayşenur Yazıcı'nın yanıtı "evet reis erkek doğru dediniz") yapılmaktadır. Bu çalışma, aynı zamanda bu programların kendilerinin nasıl farklı biçimlerde (hakaret, suçlama, sorgulama, yargılama vb) şiddet ürettiğini de örneklerle ortaya koymaktadır. Daha önceki araştırmalarında Sevilay Çelenk ve Nilüfer Timisi de (2000), yerli dramalar üzerinden programlarda tek tek şiddet eyleminin kendisinin yer alması kadar genel olarak tüm programa şiddet söyleminin hâkim kılındığını tartışmışlardı. Programlardaki şiddet içeriğinin nedeni, Çaylı Rahte'nin derinlemesine görüşme yaptığı bir yapım sorumlusunun da söylediği gibi "reyting"dir ("Nihai kararı reyting verir"). Yazara göre, bu programlardaki tartışma ortamının duygu yoğunluklu bir çatışma ve yargılama arenası yerine politik bir müzakere alanına dönüşmesi için aile içi şiddetle feminizmin ilişkilendirilmesi şarttır.

Analiz edilen çeşitli program türlerinde, konuyu görünür kılmak dışında bir olumluluk yok mu, olumlu bir temsil yok mu? Altun ve Gencel Bek (2008, yayımlanmamış çalışma) gazetelerde aile içi şiddetin duyarlı ve örnek olacak bir biçimde haberleştirildiğine ilişkin olumlu örneklere de yer verirler. Aile içi şiddetle ilgili yasal düzenlemeler, kampanyalar hakkındaki bilgilendirici haberlerin yanı sıra başta töre gerekçesiyle işlenen suçlar olmak üzere dava sürecinde olan olayları ve cezaları kamuoyuna duyuran, verilen cezanın az olduğunun altını çizen veya belli "töre cinayetleri"nin neden önlenemediğini tartışmaya açan haberler de var. Ancak, burada bu görece olumlu örneklerin ağırlıkla "töre cinayetleri"

olduğunu söylemekte ve aile içi şiddetin, konuyla ilgili olarak bazı muhabir ve editörlerin algılarının tersine "güneydoğu" ile, "töre" ile sınırlanamayacak kadar geniş olduğunu da söylemekte de yarar var. Dizilerle ilgili çalışmada da az da olsa olumlu örnekleri bulmak mümkün. *İki Aile* dizisinde bir ebeveynin ikinci bir evlilik yapabileceği, anne ya da babaların evlendiği kişinin illa da çocukların yeni annesi ya da babası olmak zorunda olmayacağı vurgusu farklı aile kurgularına bir örnek olarak yorumlanır Çam (2009) tarafından. Yine örneğin yazarın analiz ettiği *Menekşe ve Halil* dizisinde, kadının namusu konusundaki geleneksel bakışı eleştirilmekle birlikte, şiddetin toplumsallığına ilişkin çeşitli vurgular görmek mümkün, cinsel saldırıyı *Sıla*'da olduğu gibi romantize etmeden, tam tersine kadının yaşadığı korku, acı ve üzüntüyle birlikte vermesi nedeniyle. Çaylı Rahte'nin (2010) "kadın programları"yla ilgili analizinde ise TRT'deki programın diğerlerinden daha az sansasyonel olması ve bilgi içermesi nedeniyle de görece olumlu bulunduğu söylenebilir. Genel olarak cinsiyetçilik ve özgül olarak da aile içi şiddet konusunu gündeme getiren, eleştiren kadın TV çalışanları, senaryo yazarları, gazeteciler ve köşe yazarlarını ve Altun ve Gencel Bek'in çalışmasında (2008) değinilen alternatif oluşumları da bu "olumlu hanesi"ne katmak gerekir.

Hâkim ataerkil değerlerin ve meslek anlayışlarının yanı sıra 1990'lardan beri giderek yükselen ticarileşme, magazinleşme, kadın bedeninin artan metalaşması da medyadaki bu olumlu örnekleri çok fazla göremeyişimize katkıda bulunuyor gözükmektedir. Gerçekten de, TV'nin "görsel olanakları" daha çok dramatize etme, sansasyonelleştirmede kullandığını hem TV haberlerinde hem dizilerde hem de "kadın" programlarında gördük. "Duygu yüklü" sansasyonel içerikle sadece TV programları ve dizilerde değil, haberlerde, özellikle de TV haberlerinde yoğun bir biçimde karşılaştık.

Bu analizlerin başka ortak noktalarına bakıldığında ise çeşitli medya türlerinde değişen oranlarda ve biçimlerde olsa da aile içi şiddet konusunun görünürlüğünü sağlayarak olumlu bir işleve sahip oldukları söylenebilse de, işleyiş tarzına bakıldığında ve yukarıda da bazı başlıklarla özetlendiği gibi pek çok sorunlu noktada ortaklaşıldığı kesin. En başta, reyting, "izlenme payı," çok satma şekillerinde farklı ifade edilse de hepsinde ortak olan "piyasanın gerekleri"dir. Dolayısıyla, bundan hareketle "ideal içerik" de öyle: "Şiddetli," hareketli, bireysel dramlar, gözyaşı; haberlerde olduğu gibi kan, mor gözler; TV haberlerinde olduğu gibi tabutlar, ceset torbaları; dizilerde olduğu gibi romantize edilen tecavüz bu ideal içeriğin görüntülerini her gün oluşturmaktadır. Bu birbirinden farklı, çeşitli türlerin belli anlamlarda ortaklaşması ise cinsiyetçi ideolojinin nasıl da farklı formlarda da olsa yayıldığını çarpıcı bir biçimde gösteriyor. Çaylı Rahte'nin (2010) analiz ettiği gündüz kuşağı "kadın programları"nda mizahileştirilen şiddetin; TV dizilerinde Çam'ın (2009) *Eşref Saati* dizisi örneğinden hareketle Carter ve Weaver'a (2003, s. 3) referansla adlandırdığı "keyifli şiddet"in;

gazetelerde sadece karikatür köşelerinde değil, aynı zamanda haber anlatılarının içinde de karşımıza çıkarak şiddetin hafifleştirilerek mizahileştirilmesi ise şiddeti ya görünmez ya da değiştirilemez, kaçınılamaz kılmaktadır.

Yaşanılanın sıklıkla şiddet olarak adlandırılmaması, kadına yönelik şiddet ya da aile içi şiddet gibi bir tanımlamaya ise rastlanmaması ise çalışmanın en ilginç ortak özelliği. Bu ise medyada kadına yönelik şiddetin toplumsal bir mesele olarak kavranmadığını, bireysel bir meseleye indirgendiğini, medyanın "özel" olanı "siyasal"laştıramadığını göstermesi açısından çok önemli. van Zoonen'in (1994, s. 39-40) ikinci dalga kadın hareketinin gelişiminden önce aile içi şiddetin özel bir mesele olarak görülüp bir suç eylemi olarak tanımlanmadığını söylerken yaptığı şu değerlendirme ise bu bulgumuzun önemini çok iyi yorumlamaktadır: van Zoonen'e göre aile içi şiddetin tek tek bazı kadınların yaşamak zorunda kaldığı hayatın nahoş gerçeklerine indirgenmesi onun toplumsal bir sorun olarak tanınmasını önledi ve bundan etkilenen kadınların yaşadıkları şiddet hakkında konuşma ve de böylece bununla mücadele etme araçlarını elinden aldı. Burada ele alınan çalışmalar, ister haberler, ister diziler, isterse de kadınlara yönelik TV programları olsun, şiddet uygulayanların ruh hastaları, bir anlık öfkeye yenik düşen kişiler, kıskananlar olarak tasvir edilmeleri kadına yönelik şiddete karşı yıllardır mücadele eden onlarca kadın örgütü varken ele alman hiçbir türün ne kadın STK'larına, feministlere ne de kadınlar arası dayanışmaya hiç değinmemesi ise neden özel olanı siyasallaştıramadıklarını ortaya koymaktadır.

Öneriler

Sonuç olarak, medya kuruluşlarına, çalışanlarına ne önerilebilir? Elbette bu yazıda eleştirilen pek çok sorun her bir üreticinin (gazeteci, köşe yazarı, dizi senaristi, yönetmeni, TV program sunucusu, yönetmeni vb) bilmemesinden, bilmediği için yanlış yapmasından kaynaklanmıyor. Birinci neden, halihazırdaki hâkim ekonomi politik yapılanma. Dolayısıyla daha eşitlikçi, insani temsiller, çalışma koşulları ve başarı kriterleri ancak çok satma ya da reyting için sansasyonelliği, yüzeyselliği, dramı kullanan vahşi rekabete dayanan neoliberal ekonomi politik yapılanmanın dönüşümüyle mümkün olabilir. İkinci olarak da yaygın meslek anlayışının ve ilkelerinin sorgulanarak gözden geçirilmesi gerekiyor. İkinci bölümde tartışılan "haber değeri," "haber kaynakları" ve meslek pratiklerinin aile içi şiddet olaylarının seçilmesinde/seçilmemesinde ya da inşa edilme biçimlerinde büyük önemi var. Üçüncüsü, dar olarak sadece aile içi şiddet konusunda eğitim programları düzenlenmesiyle yetinilmemesinden, çalışanların genel olarak toplumsal cinsiyet duyarlılıklarının artırılması, ataerkil değerler konusunda bir farkındalık yaratılmasından geçiyor. Kanımca, polis-adliye muhabirleri ise böyle bir çalışmada yer alacak ilk gruplardan birisi olmalıdır.

Böyle bir eğitim çalışmasına, yapılan çalışmalardan hareketle eklenebilecek, ama tam anlamıyla yerine getirilmesi yukarıdaki üç dinamiğe bağlı olan, bunlarla ilişkilendirilmediğinde ise "temenniler" olarak kalacak, öneriler ise şöyle:

- En başta toplumsal ve siyasal bir mesele olarak kadına yönelik aile içi şiddet, haberlerde, dizilerde, TV programlarında telaffuz edilmelidir. Haberlerde "önemli olay" olarak görülmeli, birinci sayfada işlenmelidir.
- Aile içi şiddet sadece fiziksel şiddet (fiziksel şiddet de sadece öldürme olarak) kavranmamalı, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddet türleri tüm kapsamıyla işlenmelidir.
- Yayınlarda var olan hâkim perspektifin (haberlerde saldırgan erkeğin nedenleriyle şiddetin gerekçelendirilmesi ya da "kadın programları"nda saldırı, hakaret, suçlama, sorgulama, yargılamalarda görüldüğü gibi şiddetin üretildiği bir ortam sağlanması) tersine şiddeti hiçbir biçimde meşru göstermemelidir. Bu şiddeti haklı gösterecek görüşler ise mutlaka sorgulanarak verilmelidir. Aile içi şiddetin sansasyonel, mizahi ve dramatize edilerek işlenmesinden kaçınılmalıdır.
- Aile içi şiddete uğrayanların perspektifleri de haberlerde ve programlarda temsil edilmelidir. Ancak bu, aile içi şiddete uğrayan kadınların güvenlikleri pahasına olmamalı, bu konuda haberler ve "kadın programları"nda gerekli önlemler alınmalıdır.
- Aile içi şiddet konusunda mücadele veren kadın hareketinden hem haber kaynağı olarak yararlanılmalı hem de ilgili kadın STK'larınm bilgileri içerilmelidir. Bu öneri, kurmacalar için de geçerlidir: Dizilerde de, şimdiye dek yer bulmayan kadın STK'ları temsil edilmelidir. Şiddetin çoğunlukla işlendiği gibi bireysel çabalarla ya da erkek kurtarıcılarla sona ermesi yerine toplumsal ve örgütlü mücadelelere ve Çam'ın (2009) önerdiği gibi kadınlar arası dayanışma olanaklarına vurgu yapılması yoluyla da bu eksiklikler giderilebilir. Bu öneri, Çaylı Rahte'nin (2010) uzmanların yokluğunun altını çizdiği gündüz kuşağında yayınlanan "kadın" programları için de geliştirilebilir: Bu programlarda da sadece "kadın ve aile sorunları"nda uzmanlar değil, aynı zamanda meseleyi toplumsal ve siyasal yönüyle kavrayıp değerlendirecek feministler yer almalıdır.
- Yukarıdaki önerinin yerine getirilmesiyle yakından ilişkili bir diğer öneri de konuyla ilgili bilgilendirme ve yol göstermenin (yasal düzenleme, telefon hattı, sığınma evleri gibi mekanizmalar vb) yapılması ve bunların eksikliğinin de gündeme getirilmesi gereğine ilişkindir. Bu, haberler ve "kadın" programlarında doğrudan yapılabilir. Araştırıcı, sorgulayıcı bir habercilikle Türkiye'de sığınma evleri başta olmak üzere ilgili sorunlar vb eksikler ortaya konabilir. Dizilerde ise senaryo yazımında duyarlı davranılarak yapılabilir

(Böylece örneğin, şiddete uğrayan bir kadın eşinden ayrılırsa çocuklarından da feragat edecek zavallı bir mağdur olmaktan çıkarılarak yeni yasal düzenlemelerin de etkisiyle güçlü, mücadele eden, çocuklarından da vazgeçmek zorunda kalmayan ve kazanan bir "olumlu rol model" şeklinde sunulabilir).

- Sıklıkla kadınlar, evlilik konularında cinsiyetçi, kadını aşağılayan fıkralara, anekdotlara yer veren erkek köşe yazarları bunların cinsiyetçiliğe katkıda bulunduğunu görmeli ve aile içi şiddet olgusunu anlamaya çaba göstermelidir. Gazeteler geliştirecekleri kurum politikasına sadece haberleri değil, köşe yazılarını da katmalı, cinsiyetçi yorumlar üreten yazarları (aynen ırkçılık, militarizm, homofobi konularında da yapmaları gerektiği gibi) uyarmalıdır. Bu, gazetelerin konuyla ilgili olarak geliştireceği politika ve mekanizmalardan sadece birisidir (okur temsilciliği kurumunun daha verimli kullanılarak cinsiyetçilikle mücadele etmesi de bir diğer mekanizma olabilir). Önemli olan bu politikaları ve mekanizmaları tartışmaya açarak kendilerinin geliştirmesidir.

Kuşkusuz bu ilkeler tek başına yukarıda da ısrarla altını çizildiği gibi sihirli bir çözüm üretemez. Yukarıdaki üç temel meselenin yanı sıra bunları uygulayacak kuruluşların da kararlılığı ve mekanizma oluşturması gerekir.[17] Nitekim bu konuda bir kılavuz[18] geliştiren ve toplumsal proje sürdüren *Hürriyet* gazetesi aile içi şiddetin temsili konusunda diğer gazetelerle ortak sorunlara sahip olmaya devam etmektedir.

---

17 Ryan vd (2007) Rhode Island Coalition grubunun ürettiği kılavuzlar öncesinde (1996-1999) ve sonrasında (2000-2002) haberlerde ne gibi değişiklikler olduğunu araştırdıkları makalelerinde daha önceden kişisel trajedi olarak tanımlanan aile içi şiddetin, medya çalışanlarıyla da tartışılarak geliştirilen kılavuzdan sonra kamusal müdahale gerektiren bir toplumsal problem olarak tanımlandığını; aile içi şiddet kavramlaştırmasının daha çok kullanıldığını ve komşular vb yerine bu konuda mücadele eden savunuculardan, uzmanlardan haber kaynağı olarak daha çok yararlanıldığını tespit etmişler. Ancak bunun sadece bir kılavuzun basılmasıyla mümkün olduğu söylenemez. Zira, araştırmacıların da belirttiği gibi burada aile içi şiddete uğrayanlarla odak grup görüşmeleri yapılarak haber medyasıyla karşılaştıkları sorunlar araştırılmış ve gazetecilerin nasıl onların meselelerini, deneyimlerini kaçırdıkları anlaşılmaya çalışılmış, yerel muhabirlerle yoğun görüşmeler gerçekleştirilerek ihtiyaçları saptanmış, medya çalışanlarının eğitimlerden geçmesi ve haber pratiklerinde de değişikliğe gidilmesi amaçlanmış ve yazarlara göre bu başarılmış (Ryan vd, 2007, s. 213).

18 Kılavuzda da burada da sıralanan konuların bazıları mevcuttur: "Suçu aile içi şiddet çerçevesine oturtun," "Aile içi şiddet kişilerin özel hayatı değildir," "Aile içi şiddetin mutlaka öncesi vardır, araştırın," "Aile içi şiddete maruz kalmış ama kurtulmuş birisiyle görüşme yaparken mutlaka gizliliğe riayet edin" gibi, bkz. Kaplan, S., *Aile İçi Şiddet Haber Kılavuzu, Hürriyet*, CNN Türk.

Daha önce, bu bölümün yazarının[19] katkıda bulunduğu, Türkiye'de varolan etik ilkelerin toplumsal çeşitlilik açısından geliştirilmesi amacıyla Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ve British Council işbirliğiyle gerçekleştirilen "Medya ve Çeşitlilik" projesinde geliştirilen kılavuzlardan birisi olan (diğerleri çocuklar ve kültürel gruplar üzerine) *Kadın ve Cinsel Yönelim*[20] kılavuzunda "medya kuruluşlarına düşen temel görevler" şöyle sıralanmaktadır:

- Medya kuruluşları, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama konusunda ulusal ve uluslararası hedeflerden yola çıkarak, toplumsal cinsiyet duyarlılığıyla kendine özgü özdenetim politikaları ve kurum içi izleme mekanizmaları oluşturarak bunları kamuoyuna duyurmalıdır. Bu mekanizmalar, medya içeriğinde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama hedefinden sapmalar söz konusu olduğunda öneri geliştirebilecek danışma organlarını da içermelidir.
- Çalışanların toplumsal cinsiyet duyarlılığını artırmayı hedefleyen kurum içi eğitim programları oluşturulmalı, ayrıca kurum dışı programlara katılım da teşvik edilmelidir.
- Toplumda cinsiyet ve cinsel yönelim ayrımcılığı konusundaki her türlü ihlalin izlenmesi, haber ve diğer içerikler yoluyla topluma yansıtılması bütün medya kuruluşlarının öncelik verdiği bir konu olmalıdır.
- Çalışanlar, her tür olay ve olguyu toplumsal cinsiyet eşitliği açısından irdelemeye yönlendirilmelidir.
- Medya kuruluşlarındaki istihdam sürecinde ve medya çalışanlarının meslek örgütlerindeki temsilinde farklı cinsiyetlerdeki çalışanlara eşit olanaklar sağlanmalıdır.
- Bu çerçevede;
  - Çalışanlar arasında kadınların sayısının artmasına önem ve öncelik verilmelidir.
  - Eşit işe eşit ücret ilkesi farklı cinsiyetlerdeki medya çalışanları açısından geçerli kılınmalıdır.
  - Yönetim kademelerinde kadınların da yükselmesine olanak tanınmalıdır.

19 Mine Gencel Bek'in konuyla ilgili olarak basındaki içerik ve söylemi araştırmak üzere yürüttüğü bir araştırmayı ve farklı ülkelerde ve Türkiye'deki ilke geliştirme deneyimlerini araştırarak sunduğu atölye çalışmalarında üretilen fikirler kendisi ve Abdülrezak Altun tarafından kılavuzdaki biçimine dönüştürüldü. Henüz yayımlanmamış olan bu çalışmanın metin analizi kısmının özetine internetten de erişilebilir: bkz. http://www.britishcouncil.org/tr/turkey-society-social-inclusion-media-development.htm.

20 Kılavuzun tam dökümü için bkz. http://www.britishcouncil.org/tr/turkey-society-social-inclusion-media-development.htm.

- Kadınlar ve cinsel yönelimleri farklı olanların işyerinde ayrımcılık ve tacize uğramalarını önleyici politika ve mekanizmalar oluşturulmalıdır.

Aynı kılavuzun "şiddetin haberleştirilmesi" bölümünde ise şu öneriler sıralanır:

Medya çalışanları, kadınlar ve cinsel yönelimleri farklı olanların uğradıkları kötü muamele, baskı ve şiddetin haberleştirilmesinde özellikle şu noktalara dikkat etmelidir:

- Cinsiyet ayrımcılığına dayalı şiddet hiçbir biçimde meşru gösterilmemeli, şiddetin toplumsal düzlemdeki önemini azaltacak sansasyonel kullanımlardan ve mizah malzemesine dönüştürme eğilimlerinden uzak durulmalıdır.
- Mağdurun kimliği gizli tutulmalı, kimliğin teşhisine yarayacak diğer bilgiler de verilmemelidir (ad, fotoğraf, adres, yerel odaklı haberler için yerleşim birimi vb).
- Konuşulacak kişinin rızası önceden alınarak, kişi konuşması sonrasında karşılaşılabileceği olası riskler konusunda bilgilendirilmelidir. Bu bilgilendirme çerçevesinde mağdura teşhis edilip edilmemeye karar verme hakkı tanınmalıdır.
- Cinsiyetleri ve cinsel yönelimleri nedeniyle şiddete uğrayanlarla ilgili haberlerde mağdurların onurunun korunmasına gereken özen gösterilmelidir. Bu ilke özellikle şiddet sonucu yaşamını yitirenlerle ilgili haberlerde daha büyük önem taşımaktadır.
- Mağduru küçük düşürücü durumlarda gösteren fotoğrafların kullanılmasından kaçınılmalıdır.
- Taciz ve tecavüz gibi cinsel suçların haberleştirilmesinde kullanılan dile özen gösterilmelidir. Saldırganın ifadesinden yararlanılarak hazırlanan metinlerin mağdur açısından yaralayıcı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu haberlerde kullanılan görsel malzeme ile anlatım biçiminin pornografik ve özendirici çağrışımlar yaratmamasına dikkat edilmelidir.
- Sorumlu bir anlayış benimsenerek şiddete uğrayan ya da risk altında olanlar, çözüm yolları ve yöntemleri konusunda bilgilendirilmeli, var olan kuruluş ve yardım hatlarının erişim bilgileri haberde yer almalıdır.

Aile içi şiddetle ilgili yerel ve ulusal istatistikler üreten, gazetecilere aile içi şiddet suçlarının bağlamını adil bir biçimde yansıtma yönünde yardımcı olan, mağdurlar ve saldırganlara yerel ölçeklerde destek hizmetleri sağlayan, konuyla ilgili uzmanların görüşlerini dolaşıma sokan "Washington State Coalition Against Domestic Violence," 2002 yılında gazeteciler ve diğer medya profesyonelleri için aile içi şiddetle ilgili bir kılavuz hazırladı. Aile içi şiddetin tanımını, konuyla ilgili olarak çalışan kurumların listesini, konuyla ilgili istatistikleri ve yasal mevzuatı içeren kılavuzda, örnekler eşliğinde ayrıntılı olarak sıralanan ilkeleri aşağıda şöyle özetlemek mümkün (s. 12-6):

- Aile içi şiddet adlandırmasını kullanın ve suçu aile içi şiddet bağlamına yerleştirin. Uzmanlarla görüşme yaparak bunu sağlayabilirsiniz.
- Aile içi şiddetin özel bir mesele olmadığını kabul edin.
- Olayın geçmişini araştırın ve aile içi şiddet olayı tanımlaması yapabilmek için gereken kanıtları arayın (suç kayıtlarını, mahkemenin koruma kayıtlarından, mağdura yaklaşmayı yasaklama kararına dek ilişkide daha önce, benzer denetim sağlamaya yönelik davranışlar olup olmadığını araştırın).
- Zor ve kötüye kullanmaya dayalı ilişkinin uyarıcı işaretlerini gösterin (saldırganın bu yöndeki davranışları çevresiyle görüşme yapılarak araştırılabilir: Saldırgan eşinin çalışmasını nasıl karşılıyordu? Saldırgan sık sık kadının çalıştığı yeri arıyor ya da habersiz uğruyor muydu? Kadın rahatça ailesi ve arkadaşlarıyla kendi başına görüşebiliyor muydu?
- Aile içi şiddete uğramış birisiyle görüşme yaparken görüştüğünüz kişinin güvenlik ve gizlilik ihtiyaçlarını hesaba katın (gerçek adını kullanmanın güvenlikli olup olmadığını, yoksa takma ad tercih edip etmediğini sorun).
- Aile içi şiddeti bir "ilişki problemi," "aile içi kavga, tartışma" olarak adlandırmaktan kaçının ("sıkıntılı evlilik" gibi tanımlamalar iki kişi arasındaki bir mesele gibi görür sorunu ve birisinin diğerine karşı suç işlediğini, şiddet uygulayanın sorumluluğunu gizler).
- Saldırıya uğrayanın davranışına odaklanmayın, onu suçlayan bir dil kullanmayın (çünkü bu suçun işlenmesinden bu kişi sorumlu değil. Onun bu suçun işlenmesini nasıl önleyeceğine odaklanarak saldırganı haklılaştırmak yerine saldırgana odaklanın ve nasıl bu suçları işleyenlerin suçlarından sorumlu tutulacağına ve mağdurlar için nasıl güvenli seçenekler yaratabileceğine yoğunlaşın. "Neden bu kadın da onunla kaldı şiddete rağmen?" gibi suçlayıcı bir soru sormak yerine "Bu ilişkiden kurtulmasının önündeki engeller nelerdi?", "Neden saldırgan daha önceki şiddet suçlarından sorumlu tutulmadı?" gibi sorular sormaya çalışın).
- "Bazı kültürlerden ya da toplumsal sınıflardan kişiler daha çok şiddet uygular, diğerleri uygulamaz" gibi varsayımlarda bulunmayın, "diğerleri" uyguladığında bunun şaşırtıcı olduğunu söylemeyin (kişilerin ekonomik statüsü ya da etnikliğine odaklanmak aile içi şiddetin tüm ırk, sınıf ve kültürlerde görüldüğü gerçeğiyle uyuşmaz).
- Saldırganla duygusal olarak bağlantılı ya da işlenen suça dair bilgisi olmayan kaynakları kullanmaktan kaçının (saldırganla duygusal olarak bağlantılı kişiler, özellikle saldırgan intihar etmişse arkasından, onun hakkında olumsuz konuşmaktan kaçınabilir, tam tersine ne kadar iyi bir insan olduğunu anlatmaya girişebilir ve böylece uygulanan şiddete dair adil bir resim çizemeyebilir. Komşularla olay yerinde görüşmek de onların şok tepkilerinin iletilmesine yarar; böylece aile içi şiddet sanki izole, "onların mahallesinde"

olmayan eylemler olarak anlatılır. Ancak elbette bu şiddet olayının geçmişine dair açıklamalar yapabilecek, yardım çığlıklarını duyan, daha önce polisin evlerine geldiğini gören komşularla konuşulmalıdır).
- Aile içi şiddet suçlarına açıklanamaz ve önlenemez, hakkında bir şey yapılamaz bir trajediymiş gibi yaklaşmayın (umutsuzluk, bu konudaki uyarıcı sinyalleri görerek, kaynaklar yaratarak, mağdur kişileri destekleyerek pek çok adım atılabilecekken insanların bu konuyla ilgili hiçbir şey yapamayacağını ima eder).

Arnavutluk'taki kadın merkezi Women's Center'ın gerçekleştirdiği "Monitoring Media on Domestic Violence, 2001-2002" başlıklı çalışmada Gjermeni ve Bregu'nun (2003) geliştirdikleri öneriler ise şöyle özetlenebilir:

- Medya temsilcilerinin aile içi şiddet konusunda farkındalığını ve duyarlılığını geliştirecek eğitim programları düzenlemek, ihtiyaçları saptamak.
- Medya temsilcilerinin konuyla ilgili uluslararası anlaşmalardan haberdar olarak bunların pratiğe geçirilip geçirilmediği konularını haberleştirmesi.
- Aile içi şiddet olaylarına bir insan hakları ihlali ve suç eylemi olarak bakmak ve öyle haberleştirmek.
- Basını sürekli olarak toplumsal cinsiyet perspektifinden takip etmek ve sonuçlarını yayınlamak.
- Medyada şiddet içermeyen olumlu iletişim biçimlerini, tutumları ve davranışları olumlu örnekler olarak teşvik etmek.

Bu konuda haberlerin temsili konusunda bir araştırma yapan Carll'ın (2003, s. 1609-10) daha olumlu bir toplumsal değişim için atılması gereken adımlara ilişkin önerileri ise şöyle özetlenebilir:

- Haberlerde tecavüz ve saldırı suçlarının azaltılmasını önlemek.
- Bu suçların ciddiyetini vurgulamak için kadına yönelik şiddeti önleyecek siyasa ve yasama sürecine dair haberleri artırmak.
- Kadına yönelik şiddetin sonuçları ve çıktılarına dair haber takibi yapmak.
- Kadınların saldırgan olduğu olayların yüksek sayıda haberleştirilmesi eğilimi sanki gerçekte de bu olaylar çok sayıdaymış izlenimini yaratabilir. Oysa gerçekte kadınların işlediği şiddet suçları aslında erkeğinkinden çok daha azdır.
- Haberler dolayımıyla bilginin yayılması, konuyla ilgili olarak yararlı olabilecek kamu politikalarının öne çıkarılarak teşvik edilmesi için de önemlidir. Örneğin, kadınların basitçe ayrılamamasının nedeninin sıklıkla, ülkenin çeşitli yerlerinde sığınak eksikliği nedeniyle gidecek yerleri olmamasından kaynaklandığını vurgulamak ve sığınak eksikliğine işaret etmek önemlidir.

- Haber örgütlerinde karar alma ve yönetme pozisyonlarında daha çok kadın olunca, umulan odur ki, haberlerde toplumsal cinsiyetle ilişkili kalıp yargıların azaltılması yönünde artan bir duyarlılık da olacaktır.

Fiji Women's Crisis Centre, 2005 yılında medyanın toplumsal cinsiyet konusunda duyarlılığının artması için pek çok öneri sıralıyor. Şiddetle ilgili olarak ise, özellikle, bu olay anlatıldıktan sonra kadınları başlarına gelebilecek olumsuzluklardan koruyacak şekilde haber yapılması gerektiği uyarısı yapılıyor. Zira merkeze göre, kadınlar bunları anlatırken karşılaşacakları risklerden haberdar olmayabilirler. Medya çalışanları bu riskler konusunda kişileri bilgilendirmelidir. Kadın merkezinin özellikle kadına yönelik şiddet haberleştirilirken sıraladığı diğer öneriler ise şöyle özetlenebilir:[21]

- Kadınlara önceden nasıl tanıtılmak istendiklerini sormalılar.
- Şiddet olayı söz konusuysa takma ad kullanmaları önerilebilir. Kesinlikle o kişiyi ortaya çıkarabilecek adres ya da diğer bilgiler belirtilmemelidir.
- Eğer fuhuş söz konusu ise asla yeri belirtmeyin ya da oraya nasıl gidilebileceği hakkında yönlendirme yapmayın. Bu tür çocuk istismarı, seks turizmi konularını haberleştirirken aslında izleyicilerin arasında potansiyel müşteriler olduğunu da unutmayın.
- Eğer tecavüzü haberleştiriyorsanız, asla detayları vermeyin. Tecavüz edilen kişinin tekrar travma yaşamasına neden olmayın.
- Kurbanların ya da evlerinin fotoğraflarını çekmeyin.

Sonuç olarak, bu yazı temsildeki sorunları, nedenlerini ve dönüşüm için yapılması gerekenleri ortaya koymaya çalıştı. Ataerkil değerlerin ve neoliberal piyasa değerlerinin içselleştirilmesine ve yaygın meslek anlayışındaki sorunlara işaret ederek medya çalışanları ve kurumlarının yapması gerekenleri sıralamaya çalıştı. Kuşkusuz bu mücadele sadece medya çalışanları ve kurumlarının konusu değil, "resmi" ve "resmi olmayan" düzlemlerdeki iletişim politikalarını (Gencel Bek, 2001) ve medyanın seslendiği okur, izleyici grubunun eleştirel bir farkındalık geliştirmesini hedefleyecek eleştirel medya okuryazarlığı[22] (Binark ve Gencel Bek, 2007) çalışmaları yapılmasını da içerecek şekilde geniş bir boyuta sahip. Umarız, medyanın cinsiyetçi yapısının ve içeriğinin dönüşmesine kadın girişim-

21 Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.fijiwomen.com/index.php?id=607.

22 Toplumsal cinsiyeti eleştirel medya okuryazarlığı için "öncelikli bir eylem alanı" olarak kavrayan ve hâkim medya okuryazarlığı çalışmalarının eleştirel olmadığının altını çizerek şiddetin temsilini de içeren medyada cinsiyetçilik konusunda çeşitli önerilerde bulunan çalışmanın ayrıntıları için bkz. Binark ve Gencel Bek, 2007.

leri ve mücadeleleri, alternatif üretimler, resmi düzlemdeki gelişmeler yanında bunun gibi akademik çalışmalar da katkıda bulunur.

KAYNAKÇA

Abisel, N. (2000) "Yeşilçam Filmlerinde Kadının Temsilinde Kadına Yönelik Şiddet," *Televizyon, Kadın ve Şiddet,* der. N.B. Çelik, s. 173-212, Ankara: KİV.

Adaklı Aksop, G. (2000) "Reality Showlarda Kadına Yönelik Şiddet ve Kadın İmgesi", *Televizyon Kadın ve Şiddet,* der. N.B.Çelik, s. 111-36, Ankara: KİV Yayınları.

Alat, Z. (2006) "News Coverage of Violence Against Women," *Feminist Media Studies*, sayı:6 (3), s. 295-314.

Allan, S. (1998) "(En)Gendering the Truth Politics of News Discourse," *News, Gender and Power,* der. C. Carter, s. 121-37, Londra: Routledge.

Altun, A. ve Gencel Bek, M. (2008, yayımlanmamış çalışma) "Basında ve Televizyon Haberlerinde Aile içi Şiddetin Temsili ve Haber Üretim Dinamikleri," *Ataerkillik, Piyasa ve Mesleki Değerler. Medyada Aile içi Şiddetin Temsili ve Üretim Pratikleri*, der. M. Gencel Bek, s. 21-106, Ankara: KSGM.

Armutçu, E., yay. haz. (2008) "Aile İçi Şiddete Son Konferansı 2007," *Medya ve Aile içi Şiddet*, İstanbul: Hürriyet..

Aziz, A. vd (1994). *Medya, Şiddet ve Kadın, 1993 Yılında Türk Basınında Kadınlara Yönelik Şiddetin Yer Alış Biçimi,* Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Genel Müdürlüğü.

Berns, N. (2004) *Framing the Victim, Domestic Violence Media and Social Problem*, New York: Adline de Gruyter.

Binark, M. ve Gencel Bek, M. (2007) *Eleştirel Medya Okuryazarlığı, Kuramsal Tartışmalar ve Uygulamalar*, İstanbul: Kalkedon.

Bora, A. ve Üstün, İ. (2005) *"Sıcak Aile Ortamı" Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*, İstanbul: TESEV.

Bullock, C.F. ve Cubert, J. (2002) "Coverage of Domestic Violence Fatalities by Newspapers in Washington State," *Journal of Interpersonal Violence*, sayı: 17 (5), s. 475-99.

Büker, S. ve Eziler Kıran, A. (1999) *Reklamlarda Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul: Alan.

Byerly, C.M. ve Ross, K. (2006) *Women and Media, A Critical Introduction*, Malden: Blackwell.

Carll, E.K. (2003) "News Portrayal of Violence and Women: Implications for Public Policy," *American Behavioral Scientist*, sayı: 46 (12), s. 1601-10.

Carter, C. (1998) "When the 'Extraordinary' Becomes 'Ordinary,' Everyday News of Sexual Violence," *News, Gender and Power,* der. C. Carter vd, Londra: Routledge.

Cuklanz, L.M. (2006) "Gendered Violence and Mass Media Representation," *The Sage Handbook of Gender and Communication*, der. B.J. Dow ve J.T. Wood, s. 335-53, Londra: Sage.

Çam, Ş. (2009) "Televizyon Dizilerinin Kadına Yönelik Şiddet Temsillerinde Ataerkil Rejimin İdeolojisi," *Kültür ve İletişim*, sayı: 12 (2), s. 79-132.

Çaylı Rahte, E. (2010) "Aile İçi Şiddet ve Medya: Gündüz Kuşağı Televizyonunda Şiddetin Görünürlüğü ve Yeniden Üretimi," İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, sayı: 30, Bahar, s. 181-209.

Çelenk, S. ve Timisi, N. (2000) "Yerli Dramalarda Kadın Temsili ve Şiddet," *Televizyon, Kadın ve Şiddet*, der. N.B. Çelik, Ankara: KİV.

Dursun, Ç. (2008) Kadına *Yönelik Aile içi Şiddet ve Haber Medyası: Alternatif Bir Habercilik*, Ankara: TC Başbakanlık KSGM.

Gencel Bek, M. (2001) "Medyada Cinsiyetçilik ve İletişim Politikası," *İletişim*, sayı: 10, s. 213-35

Gencel Bek, M. (2004) "Turkish Journalists' Views On Their Profession And The Mechanisms Of News Production In The Changing Media Environment," der. N. Abadan Unat, *Boğaziçi Journal*, sayı: 18 (1-2), s. 43-57.

Gencel Bek, M., der. (2008, yayımlanmamış çalışma) *Ataerkillik, Piyasa ve Mesleki Değerler. Medyada Aile içi Şiddetin Temsili ve Üretim Pratikleri*, Ankara: KSGM.

Gjermeni, E. ve Bregu, M. (2003) *Monitoring Media on Domestic Violence, 2001 and 2002*, Tirana: The Women's Center.

Kabaş, S. (2010) *Hayatını Seçen Kadın, "Hocaların Hocası" Nermin Abadan Unat*, 3. baskı, İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Kaplan, S. *Aile İçi Şiddet Haber Kılavuzu*, İstanbul: *Hürriyet* ve CNN Türk.

Kitzinger, J. (2004) "Media Coverage of Sexual Violence Against Women and Children," *Women and Media, International Perspectives*, der. K. Ross ve C. Byerly s. 13-38. Madlen: Blackwell.

Köker, E. (2000) "Medya Çalışanlarının Cinsel Şiddeti Yorumlama Biçimleri," *Televizyon, Kadın ve Şiddet*, der. N.B. Çelik, s. 317-52., Ankara: KİV Yayınları.

Köker, E. (2007) "Kadınların Medyadaki Hak İhlaleriyle Baş Etme Stratejileri," *Kadın Odaklı Habercilik*, der. S. Alankuş, s. 117-48, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

McCanus, J. ve Dorfman, L. (2005) "Functional Truth or Sexist Distortion? Assessing a Feminist Critique of Intimate Violence Reporting," *Journalism*, sayı: 6 (1), s. 43-65.

Meyers, M. (1997) *News Coverage of Violence Against Women, Engendering Blame*, Londra: Sage.

Meyers, M. (2004) "American Women and Violence: Gender, Race, and Class in the News," *Critical Studies in Mass Communication*, sayı: 21 (2), s. 95-118.

Mojab, S. ve Abdo, N. (2006) "Giriş," *Namus Adına Şiddet, Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar*, der. S. Mojab ve N. Abdo s. 1-14, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Morgan, K. (2006) "Cheating Wives and Vice Girls: The Construction of a Culture of Resignation," *Women's Studies International Forum*, sayı: 29 (5), s. 489-98.

Rakow, L.F. ve Kranich, K. (2002) "Televizyon Haberlerinde Gösterge Olarak Kadın," *Medya, Kültür, Siyaset,* der. S. İrvan, s. 515-48, 2. baskı, Ankara: Alp.

Rizvi, J. (2006) "İsveç Toplumunda Namus Adına Uygulanan Şiddet: İsveç Deneyiminden Alınabilecek Dersler," *Namus Adına Şiddet, Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar*, der. S. Mojab ve N. Abdo, s. 225-38. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Ryan, C., Anastario, M. ve DaCunha, A. (2007) "Changing Coverage of Domestic Violence Murders: A Longitudinal Experiment in Participatory Communication," *Journal of Interpersonal Violence*, sayı: 21 (2), s. 209-28.

Sancar, S. (2004) "Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi," *Doğu-Batı*, sayı: 29 (7), s. 197-211.

Sarnavka, S. (2003) "Using the Master's Tools: Feminism, Media and Ending Violence Against Women," *Gender and Development*, sayı:11 (1), s. 91-3.

Silveirinha, M.J. (2007) "Displacing the 'Political,'" *Feminist Media Studies*, sayı: 7 (1), s. 65-79.

TC Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2000) *Popüler Kültür Ürünlerinde Kadın İstihdamını Etkileyebilecek Öğeler*, Ankara.

TC Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2007-2010*, Ankara.

Timisi, N. (1996) *Medyada Cinsiyetçilik*, Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Genel Müdürlüğü.

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ve British Council (2007) "Kadın ve Cinsel Yönelim," *Medya ve Çeşitlilik Kılavuzu*, Ankara.

van Zoonen, L. (1994) *Feminist Media Studies*, Londra: Sage.

Washington State Coalition Against Domestic Violence (2002) *Covering Domestic Violence, A Guide for Journalists and Other Media Professionals*, Seattle: Wscadv.

Türkiye Sinema Literatüründen Kadınlara Bakmak

S. RUKEN ÖZTÜRK

Giriş

Bu makalede, Türkiye'de sinema alanında kadınlarla ilgili yapılmış çalışmalar, kayda değer kitaplar, makaleler ve tezler değerlendirilecektir. Olabildiğince filmlerdeki kadın temsilleriyle iç içe geçen bir tartışma yürütülmeye çalışılacaktır. Türkiye'de sinema alanında kadın temsilleri ve çalışanları, özellikle de yönetmenleri üzerine hangi dönemlerde ne tür incelemeler yapıldığı araştırılacaktır. Bu makale, Türkiye'de sinema alanında kadın sorunuyla kesişen literatür araştırmasına dayanmaktadır. Ancak Türkiye'ye geçmeden önce dünyada, özetle sinemada kadın sorununa nasıl bakıldığı, ne tür çalışmalar yapıldığı incelenmelidir.

Sinemada Kadınlar ve Temsilleri

Sinemanın icadından (1895) bu yana kadınlar hem film yönettiler hem de filmlerde rol aldılar. Kameranın hem arkasında hem de önündeydiler; ama tahmin edilebileceği gibi daha çok yönetmediler, yönetildiler, oyunculuk yaptılar. Feminist film tarihiyle ilgili bir belgesel şöyle başlar: "20 bin erkek yönetmenin olduğu bir gezegende, biz sadece 600 kadın yönetmeniz" (*Filmer le Désir* [Tutkuyu Filme Almak] Marie Mandy, 2002).

1960'ların kadın hareketi, sinemayı da sinema literatürünü de etkiledi. Kadın bakışının sinemaya yoğun biçimde yöneldiği 1970'lerden itibaren bir yandan feminist film kuramı gelişiyor, bu yönde tartışmalar, toplantılar, festivaller yapılıyor, öte yandan belgesel ya da kurmaca yeni filmler ortaya çıkıyordu. Bu filmler bazen feminist esinliydi (*Alice Doesn't Live Here Anymore* [Alice Artık Burada Oturmuyor], Martin Scorsese, 1974), bazen de sinemada radikal feminizmin önünü açıyordu (*A Question of Silence* [Bir Sessizlik Sorgusu], Marleen Gorris, 1982). Sinema tarihi içinde geç de olsa kadın temsillerine dönüp bakma gereği duyan kadınlar çıkmıştı ortaya. Üniversitelerde araştırmalar yapılıyordu. Gerek kadın hareketinin 1960'larda gelişmesinin gerekse edebiyat gibi farklı sanat dallarında yapılan ilk incelemelerin (Kate Millet, *Cinsel Politi-*

ka) etkisiyle 1970'lerin başında feminist eleştirmenler, çoğunlukla Hollywood filmlerini inceleyerek önemli yapıtlara imzalarını attılar. Göstergebilimden ve psikanalizden yararlandılar. Sinema ile toplum arasındaki ilişkinin varlığından yola çıkan Haskell ve Rosen, kadın temsillerini inceledi. Kadınlara ilişkin klişe ve abartılı kalıp yargıları belirlediler. Bu alanda Molly Haskell'in *From Reverence to Rape: The Treatment of Women in the Movies* ([Reveranstan Tecavüze], 1973) ve Marjorie Rosen'ın *Popcorn Venus: Women, Movies and the American Dream* (1973) adlı kitapları öncü kitaplardı. Claire Johnston, filmlerde "kadın olarak kadın"ın yokluğunu duyurdu. Ama kuşkusuz alanın en ünlü makalesi Laura Mulvey'in 1975'te önce bir konferansta sunduğu, sonra da *Screen*'de yayımladığı yazısıdır; bu makale bugüne dek sinema alanında en çok atıf alan makaledir; çığır açıcıdır. Mulvey'in bu makalesinin çevirisinin Türkiye'de ilk kez 1997'de *25. Kare* dergisinde yayımlanmış olması da akademide yankılarını bulmuş, söz konusu makale tıpkı İngilizcede olduğu gibi Türkçede de daha sonra farklı derleme kitaplarda basılmış (kaynakçadaki 2008 tarihli Mulvey kaynağında olduğu gibi),[1] defalarca atıf almıştır.

Mulvey, psikanalizi ana akım filmlerden (Hollywood) alınan hazzın yıkımı için bir araç olarak kullanır. Şöyle yazar: "Cinsel dengesizliğin yönettiği bir dünyada, bakmadaki haz, etkin/erkek ve edilgin/dişi arasında bölünmüştür. Belirleyici erkek bakışı kendi fantezisini, uygun biçimde şekillenmiş dişi figüre aktarır. Geleneksel teşhirci rolleri içinde kadınlar, bakıla-sı-lık mesajını veren, güçlü görsel ve erotik etki amacıyla kodlanmış dış görünüşleriyle aynı anda hem bakılan hem teşhir edilendirler" (2008, s. 243).

Kadın, hadım edilme kompleksini de açığa çıkaran figürdür. Erkek bilinçdışının bu endişeden kurtulması için iki yolu vardır: Birincisi, suçlu nesnenin (kadının) değersizleştirilmesi, cezalandırılması ya da kurtarılması; ikincisi onun yerine fetiş nesneyi koymak ya da doğrudan onu fetişe dönüştürmek (Mulvey, 2008, s. 248). Aslında bugün aşağı yukarı hangi popüler filme bakılsa filmin sonunun buna benzer özellikler taşıdığını görürüz. Örneğin bir macera filmi olarak Monica Bellucci'nin oynadığı *Le Concile de Pierre*'deki (Taş Meclisi, Guillaume Nicloux, 2006) kadın karakter merkezde olmasına ve pek çok sorunu tek başına atlatmasına karşın finalde bir kez daha erkekler tarafından kurtarılmıştır. Bu, bizim için tanıdıktır. Çünkü Mulvey'in de örnek verdiği gibi Hitchcock ve daha birçok yönetmen bu stratejileri başarıyla kullandı; bugün de kullanılmaması için fazla bir neden yok.

---

1 Çeviri demişken bir eseri daha dipnot düşmekte fayda var: Makale olarak Mulvey'in yazısı çok önemlidir. Bununla birlikte Türkiye'de derli toplu kuramsal bir kitap bulmak da güçtür. Bu eksik de kısmen, 2008'de Anneke Smelik'e ait *Feminist Sinema ve Film Teorisi* kitabının çevrilmesiyle giderilmiştir.

Hollywood sinemasının 1967-1987 arasındaki Amerikan kültürü üzerindeki etkilerini araştıran Michael Ryan ve Douglas Kellner (1997), kitaplarının bir bölümünü de "Cinselliğin Politikası"na ayırırlar. Feministlerin, kadınların sinemada bağımlı, duygusal, eve bağlı konumlandırıldığını fark ettiklerini yazarlar. Kadınlar dünyayı rasyonel algılama yeteneğinden yoksun gösteriliyordu. Buna göre erkek egemenliğindeki endüstrinin feminizmi önce görmezden geldiği ve reddettiği, buna karşın 1970'lerin sonlarına doğru kadın odaklı ve feminist esinli filmlerin de ortaya çıktığı görüldü. Kadınlar yönetmen koltuğuna oturduğunda kendi yaşamlarını erkeklerden farklı bir biçimde temsil ettiler. Ataerkil sınırları aşan kadınlar, kamusal ve özel alan sınırlarını da ihlal ederek aştılar. Temel eksenleri kadın ve erkek yönetmenlerin filmlerindeki kadın temsillerinin farklılığı olan yazarlar şu sonuçlara ulaşmıştır: Erkekler, kadın yaşamını mitsel ya da ikili şemalara (kariyer ya da aşk/evlilik) oturtuyorlardı; bağımsız kadınlar evcilleştiriliyordu.

"Erkeklerin kadınlara ilişkin temsilleri, iyi niyetli olanlar da dahil, kadın yaşamına ister istemez dışarıdan bakar ve çoğunlukla kadın özgürleşmesini geleneksel olarak erkeğe ait olan iş ve kamu yaşamına giriş hakkının kazanımı olarak yorumlar" (Ryan ve Kellner, 1997, s. 226). 1970 sonları ve 1980 başlarında melodramın dönüşüyle ailenin de ne kadar önemli olduğu kadınlara gösterildi. Ancak Hollywood sinemasının asıl görevlerinden biri budur kuşkusuz: Hâlâ aile kadınların sığınabileceği tek güven duyulacak kurumdur. 1970'lerde erkeklerin yol göstericiliği olmadan kadınların tutunamayacağı savunulurken 1980'lerde üst sınıf kadınların bir parça daha özgürleşmesine izin verilmiştir. Kadın filmleri çoğunlukla beyaz, orta ya da üst sınıftan kadınlara eğilmiştir. Bu nedenle 1980'lerden itibaren siyah feminist kadın kuramcılar beyaz feministleri ciddi bir biçimde eleştirdiler ve siyah kadın sineması üzerine düşünmemizi sağladılar.

Amerikan sinemasında erkek dostluğunu anlatan filmlerin bir tür olarak öne çıkması (hatta 1990'ların ve 2000'lerin Türk sinemasında da erkek dostluğu üzerine vurgu yapılması) sinema tarihinde *Thelma ve Louise*'in (Ridley Scott, 1991) önemini daha da belirginleştirmiştir. O zamana dek erkeklerin yapmasına alışık olduğumuz şeyleri bu kez perdede iki kadın yapıyordu, ama her film gibi bu film de çok tartışıldı. Yine de ana akım sinemanın pek alışık olmadığı bir durumdu bu. Bu da şunu gösteriyor: Bir yanda (daha nadir olmakla birlikte) Hollywood'da, öte yanda ağırlıklı olarak Avrupa sanat sinemasında kadın temsilleri açısından bir şeyler değişiyor. Farklı türden film yapan kadınlar (ve erkekler) çoğalıyor. Filmlerinde "sözde merkez"e (Claire Johnston'ın ifadesi) değil gerçekten kadını merkeze alan, kadın sorunlarını tartışan ya da hayata kadın bakış açısıyla bakan yönetmenler ve feminist sinemanın doruğunda özel bir yeri olan filmler artıyor: *The Piano* [Piyano] (Jane Campion, 1993), *Antonia* (Marleen Gorris, 1995) ve *Te Doy Mis Ojos* [Gözlerimi de Al] (Iciar Bollain, 2003) gibi. Frédéric Fonteyne'in

La Femme de Gilles [Gilles'in Karısı] (2004) ya da İran'dan *Daire* (Cafer Panahi, 2000) ve *On* (Abbas Kiarostami, 2002) gibi filmler, erkeklerin de kadın bakış açısına destek verdiğini gösteren iyi örnekler. Kuşkusuz 1980'lerden sonra İngilizce yazılan sinema literatürü de o güne dek işlemediği birçok konuya el atarak (siyah kadınlarla ilgili çalışmalar gibi) ilgi alanını genişletmiştir.

Türkiye Sinema Literatüründe Kadınlara Dair Bir İnceleme

Kitap ve makalelerde sinema ve kadın ilişkisini incelemede kolaylık sağlaması için araştırmayı üç ana döneme ayıralım: 1980'ler, 1990'lar ve 2000'ler...

Sinema dergilerinde özellikle 1960'larda ve 1970'lerde cinsellikle, vamp kadınlarla, yıldızlarla ve seks filmleriyle ilgili yazılar bulmak mümkündür, ancak bu çalışmalar akademik olmaktan çok magazin dergilerine yazılmış yazılardır. Zaten sinemanın icadından bu yana kadınlar oyuncu olduğu için,[2] özellikle yıldızlaşan kadınlar ve onların özel yaşamları, filmlerdeki görece çıplak görüntüleri magazin dergilerinin en önemli malzemesidir. Kuşkusuz o dönem çıkan sanat dergileri de konuyu kısa yazılarda işlemiştir. Oğuz Onaran'ın *Türkçe Sinema Yazıları Kaynakçası*'nı (1986) incelediğimizde örnek olarak şunlar verilebilir:

- "Kaybolan Tatlılık: Marilyn Monroe," Nijat Özön (15 Ağustos 1965), *Yön*, s. 17-8.
- "Sinemada Kadın," Onat Kutlar (28 Mart 1975), *Milliyet Sanat*, s. 10-3.
- "Yeşilçam Filmlerinin Onda Sekizinde Yine Seks Var," Burçak Evren (17 Ekim 1975), *Milliyet Sanat*, s. 4-5.

Sinema tarihçisi Agâh Özgüç, 1965'de Giovanni Scognamillo ile birlikte "Türk Sinemasında Kadın ve Cinsellik" adlı bir kitap yazdıklarını, ama yayıncının bu kitabı basarken ilgi çeksin diye adını değiştirip *Yerli Sinemada Seks* yaptığını, sonra da bazı fotoğraflar nedeniyle kitabın toplatıldığım yazar. Daha sonra yazdığı "Türk Sinemasında Erotizm 1914-1975" adlı kitabın adı da basılırken *Türk Sinemasında Seks* olur; Özgüç, bir türlü cinsellik ya da erotizm sözcüğünü kullanamadığını yazar (Özgüç, 1988, s. 5-6).

Bu dönemde konuyla ilgili akademik nitelikte herhangi bir kitap bulunmamaktadır. 1980 sonrası filmlerde kadınlara yönelik duyarlılık arttığı için yayınlar da artar.

---

2 Türkiye'de Türk kökenli kadınların oyuncu olmasının tarihi biraz daha geçtir. Ancak Osmanlı'da ilk filmin de geç yapıldığı dikkate alındığında, Türk kökenli oyuncuların 1920'lerin başında sinema oyuncusu olmaları çok da dikkatleri çekmemektedir, bu konuda bkz. Öztürk, 2004, s. 43.

1980'ler: Naif Bir Dönem

Bazı dergilerdeki kısa yazıları bir kenara bırakırsak (örneğin 1982'de Agâh Özgüç'ün *Kadınca*'da çıkan "Dünden Bugüne Türk Sinemasında Seks ve Erotizm" yazısı gibi) 1980'lerde elimizde fazla bir şey kalmıyor. Bu dönemde çıkan sinema kitapları içinde kadınlarla ilgili bazı küçük bilgiler olsaydı o bile değerli olacaktı; oysa biz sinema ile ilgili kitaplarda kadınlara yönelik özel bir duyarlılık görmeyiz, sinema tarihiyle ilgili kitaplarda kadınlara özel bir yer verilmediği de bir gerçektir. Bu da aslında sinema tarihinin batıdaki serüveniyle paraleldir. Sinema tarihiyle ilgili geçmiş yıllarda yabancı kaynaklar da kadınlara özel bir yer ayırmamaya neredeyse özen gösterir (bir örnek için bkz. Öztürk, 2004, s. 18).

Yerli sinema içinde kadınların izleyici olma hakkını nasıl kazandıklarına ve ne zaman oyuncu olduklarına dair kaynaklar bulmak mümkündür. Bu kaynaklar doğrudan olmasa da dolaylı olarak bu konudan söz eder. Cemil Filmer, 1984'te basılmış anılarında, başında Fuat Uzkınay'ın bulunduğu Ordu Sinema-Film Merkezi'nde çalışırken bir gün iki genç kadının gelerek Fuat Bey'i aradığını yazar: "Üzerlerinde pelerin, aynı kumaştan birer etek, peçeleri var fakat geriye atmışlar, yüzleri açık. Birinin adı Sabahat ötekinin Cazibedâr." Fuat Bey Cemil Bey'i de çağırır ve şöyle der: "Hanımlar Darülfünun'dan geliyorlar. Burada sinema olayını öğrenmek, staj yapmak isterler, ara sıra gelecekler, kendilerine yardımcı olunuz" (Filmer, 1984, s. 96). Halide Edip'in sekreteri olan iyi eğitimli Sabahat Hanım'la ilgilendiğini ve hatta sonra evlendiğini yazan Cemil Filmer, "Ordu Sinema-Film Merkezi'nde Sabahat Hanım'm *ne yaptığını, film 'olayını' nereye kadar ilerlettiğini* yazmaz" (Öztürk, 2004, s. 42, italik özgün). Bu anı kitabı, sinemanın ülkeye gelişiyle birlikte sinemaya meraklı genç kadınların da bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Sinema literatüründe kadınlarla ilgili en eski çalışmalardan biri Mahmut Tali Öngören'in 1980'lerin başında çıkan *Sinemada Kadın ve Cinsellik Sömürüsü* (1982) adlı kitabıdır. Öngören, filmlerin çoğu zaman cinselliği sömürdüğünü gösterir. Ama örneğin Yılmaz Güney'in *Arkadaş* (1974) filmindeki gibi cinselliği gösteren ama sömürmeyen filmler de vardır. Öngören bu örneği verirken sinemasal biçime ya da kamera açılarına fazla gönderme yapmaz, genellikle içeriğe/öyküye odaklanır. Burada Âzem, sömürülmekte olan bir fahişeyle yatmaz ama cinsel ilişkiyi bir oyuncakmış gibi algılayan bir burjuva kadınla yatar; bu sahnede sadece bir oyuncak bebeğin görüntüye girmesiyle sosyete kadının hangi açıdan bu ilişkiye baktığı da simgeselleştirilir (1982, s. 9). Kapitalist toplumlarda cinselliğin birçok iletişim aracında sömürüldüğünü belirten Öngören, sinemamızda da sinemanın başladığı yıllardan bu yana cinselliğin sömürü aracı olarak kullanıldığını yazar (1982, s. 9-10). Kitapta Marilyn Monroe'dan Müjde Ar'a, *Paris'te Son Tango*'dan Türkiye'de sansüre kadar kadın yıldızlara, filmlere ve tarihsel olarak cinsellikle ilgili konulara değinen yazar, bilgileri sinema

tarihinden ve magazin olaylarından alır. Cinselliğin çıplaklıkla bir olmadığını, çoğu zaman kapalı, ima yoluyla, açık sahneleri olmadan da cinselliğin sunulabileceğini gösteren yazar yine de hoşgörünün artmasının ve ahlak anlayışının gevşemesinin, kitle iletişim araçlarındaki cinsel sömürüyü körükleyenlerin işine geleceğini yazar (1982, s. 146).

1988'de *Türk Sinemasında Cinselliğin Tarihi* adlı kitap Agâh Özgüç tarafından çıkarılmıştır.[3] Kitap başlığı her ne kadar kadınlardan söz etmese de okur bilir ki, sözü edilen cinsellik sadece kadınları ilgilendirir. Kitapta filmlerdeki çıplak sahnelerden söz edilir, tek tek önemli kadın oyuncular ve yıldızlar anlatılır. Türk sinemasındaki travestiler, fahişeler, fetişizm, erotizm, pornografi gibi başlıklar altında genel olarak filmlerin konuları anlatılır. Öngören'in kitabında olduğu gibi kısa da olsa bir sonuç bölümü yoktur ya da sonuç cümlesi kurulmaz, daha parçalı ama daha çok sayıda konudan ve yıldızdan söz edilir. Önemli bir sinema tarihçisi ve arşivcisi olan Özgüç'ün, sinemada kadınlarla ilgili çok sayıda çalışması vardır, ama bu çalışmalar akademik nitelikte değil, sinema tarihi ya da magaziniyle ilgilidir. Sinema alanında geçmiş yıllardan bu yana sürdürdüğü gazeteci kimliği de birtakım bilgilerin ve belgelerin tutulması açısından önemli olmakla birlikte Özgüç'ün naif ama önemli çalışmalarındaki eksiklik ileriki yıllarda akademik alanda doldurulmaya çalışılacaktır. Türkiye sinema literatürü de naiflikten analiz edebilmeye doğru yol alırken akademik yönüyle güçlenecektir.

Türkiye'de kadın yıldızlar 1980'lerde değişmiş, hatta artık seslendirilmeye de ihtiyaç duymamış, filmlerinde kendi seslerini kullanmışlardı. Artık sokaklarda kadınların sesleri çıkıyordu. Türkân Şoray *Mine* ile başkaldırmış, Hülya Koçyiğit ekonomik ve cinsel özgürlüğünü savunmuş (*Bez Bebek, Kurbağalar*), Müjde Ar *Aaah Belinda* ile kadının nasıl ikiye bölündüğünü (evinin kadını/çalışan kadın ve özgür kadın) göstermişti. Elbette sinemada Atıf Yılmaz'ın etkisini, Yılmaz üzerinde de Deniz Türkali'nin etkisini anmadan geçmek olmaz. 1980'lerin Türk sinemasında kadınlar klişe tiplerden karakter olmaya evrilirken bazı yazılar da bu farklı kadın tipini ortaya çıkarma arayışındadır. Erkeklerce yönetilen, merkezdeki kadın karakterden dolayı "kadın filmleri" olarak adlandırılan bu filmler üzerine aşağıdaki örnekler gibi sanat dergilerinde de yazılar çıkmıştır.

- "Kadın Filmleri Modası," Aydın Sayman (1984), *Hürriyet Gösteri*, sayı: 39, s. 37-8.

3 Bu çalışmanın öncesi kuşkusuz Özgüç'ün 1960'larda ve 1970'lerde çıkarmaya çalıştığı ve daha önce referans verdiğimiz şekliyle hep sinemada "seks" adıyla yayımlanan kitaplarıdır. Bu arada doğrudan 1970'lerin seks filmleriyle ilgili yapılan çalışmalar da vardır. Bunlardan biri Cihan Demirci'nin *Araya Parça Giren Yıllar* (2004) adlı kitabıdır.

- "Sinemamızda 'yeni cinsellik' ve 'özgür kadın' tipi," Atila Dorsay (1984), *Hürriyet Gösteri*, sayı: 49, 56-58.

Kimi yazılar kadın çalışan olarak kadın-erkek farkını hiçe sayarken, kimi yazılar da bunu öne çıkarır:

- "Kadın Erkek Ayrımını Dışlayan Yönetmen: Lina Wertmüller" (ile bir konuşma), der. Yekta Kara (1984) *Milliyet Sanat*, sayı: 104, s. 18-9.
- "Sinemada Kadın" (kadın filmciler üzerine), Jannike Ahlund (1985), *Yarın*, sayı: 46, s. 7.

Dönemin nadir akademik yazılarından biri, Hülya Tufan Tanrıöver'e ait "Medya Sektöründe Kadın İşgücü" adlı yazıdır (1986). Bu makalede, ilk kez toplumsal cinsiyet dikkate alınarak sektöre bakılır, bir bölüm de sinemaya ayrılır. Yazar, bu sektörde yönetmen sayısının çok az olduğunu, kadınların daha çok yardımcılık ya da sanat yönetmenliği gibi işler yaptığını, görece daha ağır işlerin (kamera kullanımı gibi) erkeklere ait olduğunu belirtir. Elbette yönetmenler ve yapımcılar da erkektir. Bu yazıda ayrıca kadın çalışanlarla yapılan görüşmeler de aktarılmış, ama kiminle görüşüldüğüne dair isim verilmemiştir.

Sonuçta "kadın filmlerinin" artmasıyla, dönemin kültür sanat dergilerinde konunun tartışıldığı ya da ilgili yazıların da çıktığı görülmektedir. Ama daha önce de belirtildiği gibi henüz akademik nitelikte bir kitap çıkmamıştır. Sözü edilen iki kitap da sistematik olmayan bir biçimde, kısa gazete yazılarının birleştirilmesi şeklinde tasarlanmıştır.

1990'lar: Suskun Yıllar, İlk Çabalar

Bir önceki on yılın en belirleyici özelliklerinden biri, darbe sonrası kadın hareketinin görünürlüğünün artması ve sinemada da daha çok Atıf Yılmaz ya da Şerif Gören gibi yönetmenlerin kadın odaklı filmler çekmesiydi. 1990'larda kadın yönetmen sayısı biraz daha artarken bir yandan sanat sinemasının iyi örnekleri veriliyor, öte yandan Türkiye'nin tabu sayılan konularında kadın yönetmenler cesur çalışmalara imza atıyorlardı.

Bu yıllarda da daha önce sözünü ettiğimiz türden kısa yazılar çıkıyordu dergilerde, ama özellikle basılı bir çalışmaya rastlamak pek mümkün değildi.

Başka bazı çalışmalardaki söylemlere bakıldığında, ilginç ifadeler görülebilir; örneğin *Türk Filmleri Sözlüğü*'nün 1. cildinde (Agâh Özgüç, 1998) 1917 tarihli *Pençe* adlı film şöyle anlatılır: "Şehvet düşkünü, isterik bir kadınla ilişki kuran Pertev ve evli bir kadın uğruna yuvasını unutan arkadaşı Vasfi'nin öyküsü," ayrıca bu filmin "açık-saçık sahneleriyle" tepki alan ilk film olduğu da belirtilir (1998, s. 21)

ya da 1919 tarihli *Mürebbiye* şöyle anlatılır: "Bir Türk ailesinin yanına mürebbiye olarak girip, köşkteki erkekleri baştan çıkaran Fransız yosması Anjel'in öyküsü" (1998, s. 23). Türk sinema literatürü, birbirinden aktarma çok sayıda bilgiyi de yeni kuşaklara taşıdığı için bu filmleri benzer biçimde anlatan farklı yazarlar da görmek mümkündür. Gerçi filmlerin hikâyeleri böyle olunca, başka türlü anlatma aracı da olmayan eleştirmen ve yazarların eril bir dille bu şekilde anlatması ("şehvet düşkünü," "yosma" vb) şaşırtıcı değildi. Gerçekten de 1990'ların ve 2000'li yılların film eleştirmenleri üzerine bir tez çalışması yapılsa, birçok eleştirmenin dilinin "mercimeği fırına veren güzel"lerden ya da "fıstıklar"dan ya da "dilberler"den öteye geçmediği, bu yazılarda kadının neredeyse hiç kadın olmadığı görülecektir.

1990'ların başında basılan ancak kitabında tarih bulunmayan Deniz Derman da, kendini tanıtırken 1989'da "Jean-Luc Godard'ın Sinemasında Kadının Yenidensunumu" başlıklı teziyle doktor unvanını aldığını söyler, kitabın başlığı da aynıdır. Bu çalışma, Godard'ın farklı bir bilinçle kadının kapitalist ortamdaki konumunu eleştirel bir biçimde tartışmaya açtığını gösterir.

Elbette tek tük de olsa önemli makaleler bulunmaktadır. Bunlardan biri dört akademisyenin derlediği *Türk Sinemasında Demokrasi Kavramının Gelişmesi* adlı kitapta yer alan ve Eser Köker'e ait "Bilinmek İstenmeyen Bir Öykü: Türk Filmlerinde Kadın ve Demokrasi İlişkisi" adlı makaledir. Bu yazıda film anlatısının, kadın hikâyelerinin özerk bir biçimde kurulmasına izin vermediği ve anlatının cinsiyet eşitsizliği bağlamında yanlı kurulduğu ortaya çıkmaktadır (Köker, 1994, s. 165-6).

Asuman Suner, *Toplum ve Bilim*'de yayımlanan makalesinde Yılmaz Güney ve Şerif Gören'in *Yol* filminin tam da yazısının başlığında geçtiği gibi kadın bedeni üzerine yazılan tutsaklık öyküleri içerdiğini belirtir (1997).

Türk sinemasında üzerinde en çok çalışılan oyunculardan biri Yılmaz Güney, biri de Türkan Şoray'dır.[4] Türkân Şoray, sinemanın altın çağının dört önemli yıldızı arasında *Sultan* olandır. 1990'lardan başlayarak 2000'lerde de Türkân Şoray üzerine çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Bunlar *Yeşilçam'da Bir Sultan* (Seçil Büker[5] ve Canan Uluyağcı, 1993), *Sümbül Sokağın Tutsak Kadını* (Atilla Dorsay, 1997), *Türkân Şoray ile Yüz Yüze* (Feridun Andaç, 2000) ve son

4 Türkân Şoray dışındaki kadın oyuncular üzerine de kitaplar bulunmaktadır. Çeşitli festivallerin çıkardığı kitaplar arasında en dikkati çeken Gezici Festival'e ait *Yıldız: Hülya Koçyiğit*'tir (2004). Kitapta anıların yanı sıra akademisyenlerin de inceleme yazıları bulunmaktadır. Ayrıca Feyzan Ersinan da Koçyiğit üzerine bir çalışma yapmıştır (2004). Bircan Usallı Silan'ın dört yıldız üzerine yazdığı *Dört Yapraklı Yonca*'sı (2005) ve *Küçük Hanımefendi Belgin Doruk* (2006) kitabı da sayılabilir. Agâh Özgüç'ün Cahide Sonku üzerine yazdığı *Cahide*'si de çeşitli yayınevleri tarafından farklı yıllarda birçok defa basılmıştır.

5 Büker'in Ayşe Kıran'la birlikte reklam alanı için yazdığı *Reklamlarda Kadına Yönelik Şiddet* (1999) de önemli bir çalışmadır.

örnek 8. sayısını Şoray'a ayıran *Biyografya*'dır (2009). Dolayısıyla Türkân Şoray üzerine çok çalışma bulunmaktadır; yıldız üzerine yapılan ilk kayda değer kitap iki akademisyene (Büker ve Uluyağcı) aittir ve 1993 yılında basılmıştır. Sinema alanında iki önemli öncü akademisyen var Türkiye'de: Seçil Büker ve Nilgün Abisel. Her iki akademisyen de 1980'lerden bu yana yetiştirdikleri öğrencilere ve yazdıkları çalışmalara kadın bakış açısını yansıtabilmiş öncü öğretim üyesidir.[6]

2000'ler: Akademiden Yükselen İlgi

Yeni bir bin yıla girerken tıpkı sinemada kadın yönetmenlerin sayısının artması gibi kadın ve sinema bağlantısını işleyen çalışmalar da artmıştır.[7] Bunda "Radyo, Televizyon ve Sinema" ile ilgili bölümlerin artması kadar "Kadın Çalışmaları"nın da yeni bir disiplin olarak akademik dağarcığımıza girmesinin etkileri vardır. Her iki alan da birbirini besler. Sinema bölümlerindeki öğrencilerin kadın sorununa ve feminizme ilgisi ile kadın çalışmaları alanındaki öğrencilerin sinemaya ilgisi özellikle tez sayısını artırmıştır.

2000'lerin hemen başında iki kitap dikkatleri çeker. S. Ruken Öztürk'ün *Sinemada Kadın Olmak* (2000a) adlı kitabı, sanat filmi olarak adlandırılan bir grup yabancı film arasından üçü erkeklere, ikisi kadınlara ait filmleri çözümleyerek, aslında yıllarca "kadın yönetmeni" olarak nitelendirilen Antonioni ya da Bergman gibi *auteur*'lerin (yaratıcı yönetmenlerin) tahtını sarsmayı denerken, yeni kadın yönetmenlere de alan açmaya çalışır. Aynı yıl *Televizyon Kadın ve Şiddet* adlı derleme kitapta filmlerle ilgili iki yazı dikkatleri çeker. Biri televizyonda gösterilen yabancı filmleri inceleyen Oğuz Onaran'ın makalesi, diğeri de yüzden fazla Türk filmini inceleyen Nilgün Abisel'in "Yeşilçam Filmlerinde Kadının Temsilinde Kadına Yönelik Şiddet" adlı yazısıdır. Bu yazı daha sonra Abisel'in *Türk Sineması Üzerine Yazılar* (2005) kitabında da yer almıştır. Söz konusu yazıda, 1998'in yaz aylarında rastgele seçilip izlenen yüz üç film üzerinde yapılan inceleme sonucunda sadece yedi filmde, kadına yönelik şiddete rastlanmadığı belirtilmiştir (2000, s. 204). Bu filmler ayrıntılarıyla şiddeti ve kadınları nasıl temsil ettiklerine bakılarak incelenmiştir.

6 Her iki öğretim üyesinin de hayatında Prof. Dr. Oğuz Onaran önemli bir yer tutmaktadır. Bir görüşmede Büker, 1980'lerde, beğendiği bir filmi "Oğuz hocanın kadın düşmanı bulması sayesinde" kadın temsilleri üzerinde eleştirel bir biçimde düşünmeye başladığını ve bu yönde giderek bir duyarlılık geliştirdiğini söylemiştir (Ocak 2011, Büker'le yapılan görüşme).

7 Akademi dışından bir çalışma Atilla Dorsay'ın *Sinema ve Kadın* kitabıdır (2000). Bu kitapta merkezde kadınların olduğu yabancı filmlerden kısa kısa söz edilir. Ayrıca kitapta, 1980'lerin kitaplarını anımsatırcasına cinsellikle ve Türk sinemasında cinsellikle (seks filmleri, Müjde Ar gibi) ilgili bir bölüm de yer almaktadır.

Serpil Sancar, yukarıda sözü edilen *Sinemada Kadın Olmak* kitabına yazdığı önsözde cinsiyetçiliğin, "kadınların kendilerini, erkeklerin kurguladığı kurumlar, imgeler ve dilsel anlatılar aracılığıyla algılamaya mahkûm" ettiğini belirtir; çıkış için, kadınların her zaman kendi deneyimlerinden ve zenginliğinden yola çıkarak hayal etmelerinin en önemli yol olduğu yazar (2000a, s. 10). Oysa *Sinemanın "Dişil" Yüzü: Türkiye'de Kadın Yönetmenler* adlı kitap (Öztürk, 2004), Türkiye'de kadın yönetmenler üzerine yapılan ilk çalışma olmakla birlikte kadınların kendi zenginliklerini ve hayallerini filmlerine pek de yansıtamadıklarını gözler önüne sermektedir. Arzu edilen ve pratikte olan çelişmektedir. Bu kitapta Giriş ve Sonuç bölümü hariç, bölümlere tek tek kadın yönetmenler yerleştirilmiş ve geçmişten kitabın hazırlandığı döneme kadar (2002) tüm kadın yönetmenlerin hayatı ve çalışmaları derlenmiş, değerlendirilmiş; bir kısmıyla görüşmeler yapılmış; bu görüşmelerin bir kısmı kitaba da eklenmiştir. Bu kitapta yer alan yandaki tablo (2004, s. 34) kadın yönetmenlerin sayıları ve oranlarını görmek açısından önemlidir:

Bu çalışma sonucunda kadın yönetmenlerin genel olarak cinsiyet duyarlılığı taşımadığı, konuşurken şaşırtıcı bir biçimde "kadın yönetmen değil yönetmen" olduklarını vurguladığı, filmlerinde dönemin politik koşulları gereği yazması/filme çekilmesi çok sıkıntılı olabilecek konuları işleyerek çok cesur davrandıkları halde filmlerinde ya da söylemlerinde toplumsal cinsiyete dair bir duyarlılık bulunmayışı da kaydedilmiştir.[8]

2002 yılından sonra da Türkiye sinemasına yeni kadınlar girmeye devam etti. Özellikle 2010 ve sonrasında Türkiye'de film yapım sayısı arttıkça (yılda 50-70 film) kadınların çektiği filmler de artmaya başladı. Yeşim Ustaoğlu (*Güneşe Yolculuk*, *Pandora'nın Kutusu*), Handan İpekçi (*Büyük Adam Küçük Aşk*), Biket İlhan (*Mavi Gözlü Dev*) gibi isimlere son yıllarda Pelin Esmer (*Oyun, 11'e 10 Kala*) ve Aslı Özge (*Köprüdekiler*) gibi çalışmalarıyla ödüller almış yeni, yaratıcı isimler de eklenmeye başladı. 2002'de 96 olan kadın yönetmenlere ait film sayısı ve 23 olan yönetmen sayısı da haliyle arttı.

2001'de Gazi Üniversitesi'nde çıkan İletişim dergisinin 10. sayısını Kadın Çalışmaları'na ayırması, sinemada kadınla ilgili çok sayıda yazıya imkân tanıdı. Bu dergide çıkan yazılardan bir kısmı yabancı filmlerdeki kadınlar üzerineydi. Nazlı Bayram'ın 1975 yılındaki romantik güldürülere baktığı "Onun Arzuladığı Kadın Olmak" yazısında bu filmlerde erkek seyircinin kadını arzu nesnesine dönüştürdüğü, kadın seyircinin de erkeğin bakışını ve aşkını ele geçirerek ödüllendirildiği, erkek evcilleşirken kadının da özel alanda ona biçilen rolü

8 Yönetmenlerle yapılan söyleşileri ve filmlerinin değerlendirmelerini de içeren bu kitabın dışında yakın zamanda 21. Ankara Uluslararası Film Festivali'nin yayını olarak çıkan Burçak Evren'e ait *Türk Sinemasında Kadın Yönetmenler Sözlüğü* de (2010) temel kronolojik/filmografik bilgiler içermektedir.

Yıl	Toplam Film Sayısı	Kadınların Yönettiği Filmlerin Sayısı	Kadın Yönetmen Sayısı	Yönetmeni Kadın Olan Filmlerin Toplam Filmlere Oranı
1914-49	116	----	----	%0
1950-9	545	3	1	%0,55
1960-9	1710	14	3'ü yeni (3 kadın)	%0,82
1970-9	2019	35	3'ü yeni (4 kadın)	%1,73
1980-9	1124	14	2'si yeni (4 kadın)	%1,25
1990-2002	521	30	14'ü yeni (16 kadın)	%5,76
Toplam	6035	96	23	%1,6

sürdürdüğü ifade edilir (Bayram, 2001, s. 98). Diğer yazı S. Ruken Öztürk ve Nilgün Tutal'a ait "Sinemada Kadın Karakterlerin Sessizliği" yazısıdır. Daha önce Köker'in adı geçen yazısında kısaca değindiği konu, bu yazıda başlı başına incelenmiştir. Bu yazıda bir yandan yabancı filmlerdeki bir yandan da yerli filmlerdeki kadın karakterlerin sessizliği çözümlenmiştir. Bazı sessizliklerin bir direnme pratiği olarak okunabileceği, bazılarının etkin bir direnme, bazılarının daha edilgin olduğu, kadın yönetmenlerin kadın ve dil arasındaki sorunlu ilişkiyi keşfedip sessizliği bir direniş stratejisi olarak kodladıkları sonucuna varılmıştır (2001, s. 122-3). Bu konu farklı boyutlarıyla farklı alanlarda tartışılmış, örneğin 2008'de bu konuda bir yüksek lisans tezi yazılmıştır.[9] 2011'de bir adım daha ileri götürülerek *sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanan İngilizce yazıda ("Silent Representations of Women in the New Cinema of Turkey," Özlem Güçlü) ayrıntılı bir incelemesi yapılmış ve Türkiye sinemasında sessiz kadın karakterlerin de arttığı ortaya çıkmıştır.[10]

9 Aslı Soyumert, kadınların sessizlikleri üzerine yazdığı yüksek lisans tezinde incelediği bir grup filmde kadınların ya sessiz kaldıklarını ya da mırıltılar ve güçlü çığlıklarla seslerini çıkardıklarını, bazı kadınların senaryonun sessiz kurucuları olarak değersizleştirildiğini ama bazılarının sessizliği bir silah olarak kullanıp iktidarın ezberini bozduklarını ve onu sarstıklarını göstermiştir. Ayrıca Dilek İmançer'in de akademik ilgi alanına sinemada kadın konusu girmektedir; bu alanda farklı makalelere sahip İmançer'in kadının suskunluğu üzerine de bir makalesi vardır.

10 Türkiye'deki ilk ve tek hakemli sinema dergisi olan *sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*'nde konuyla ilgili şu yazılar çıkmıştır: İlk sayıda (2010, Bahar) "İslamcı Filmlerde

Son on yıl içinde elbette akademisyenlerin yazdığı, başlığında kadın geçmese dahi içinde kadın sorununa ilişkin ciddi argümanların ya da kadın bakış açısından yorumların yer aldığı kitaplar bulunmaktadır. Bir grup sinemacı akademisyen tarafından yazılan (Abisel vd, 2005) *Çok Tuhaf Çok Tanıdık: Vesikalı Yarim Üzerine* kitabı, Lütfi Akad'ın kült filmi *Vesikalı Yarim*'deki ikiye bölünmüş kadın kimliğini erkeğin fantezisi olarak okur. Seçil Büker ve Hasan Akbulut'un Semih Kaplanoğlu filmi *Yumurta* üzerine yazdıkları *Ruha Yolculuk* kitabı da bir anlamda feminist bir okuma sağlar, çünkü film boyunca hiç görmediğimiz ölmüş annenin Yusuf'a nasıl yol gösterdiğini inceler (2009). Asuman Suner'in *Hayalet Ev* adlı kitabının (2005) bir bölümünde yeni Türk sinemasında yer alan kadın yokluğunun bir yandan olumsuz bir anlam taşıdığını, ama öte yandan erkek egemen kültürle suç ortaklığına dair eleştirel bir tavrı, bu yönde bir tedirginliği, rahatsızlığı da barındırdığını *Adı Vasfiye* filmi üzerinden iddia eder. *Çok Tuhaf Çok Tanıdık: Vesikalı Yarim Üzerine* kitabından ilham alan Feride Çiçekoğlu 2007'de *Vesikalı Şehir* kitabıyla şehirle fahişeliği özdeşleştiren filmlere, aileye tehdit oluşturan kadınlara odaklanır. 1960-75 yılları arasındaki yerli melodramlarda kadının sunumunu incelediği *Kadına Melodram Yakışır* adlı kitabında Hasan Akbulut, melodramlarda kadınların kendi anlatılarını kuramadıklarını; kadınlar için mutluluğun evlilik olarak sunulduğunu gösterir. Kadınların iş yaşamıyla, kamusal alanla çok az ilişkilendirildiğini saptayarak, melodram filmlerinin, tam anlamıyla "kadın oluş" öyküleri anlatarak, izleyicilere edilgen bir kadınlık kimliği önerdiğini ve hatta "öğrettiğini," bu süreçte kadını ve kadınlık rollerini erkekler için ve erkeğin gereksinimlerine göre kodladığını vurgular (Akbulut, 2008: 345-55). Umut Tümay Arslan, *Mazi Kabrinin Hortlakları*'nda, bazı filmlerde "erkeğin taşralılıktan duyduğu utancın da züppeleşme endişesinin de yansıtıldığı ve bertaraf edildiği" bedenin kadın bedeni olduğunu, bu bedenin tehdit edici bir toplumsal atığa dönüştürüldüğünü, aynı zamanda "ulusun heterojenliğinin bastırıldığı, taşranın şehre akan enerjisinin evcilleştirildiği" beden olduğunu, bu bedeni taşranın temsilcisi kılan fantezinin ataerkil bir fantezi olduğunu söyler (2010, s. 108-10).

Son on yılda bu alanda yazılmış önemli makaleler arasında yerli, yabancı filmleri feminist açıdan çözümleyen yazılar da sayılabilir.[11] Yakın zamanda, ikisi de 2010 tarihinde basılan, biri yabancı bir film, diğeri iki yerli film üzerine yazılmış olan şu yazılar dikkate değerdir: Tutal Cheviron, animasyon ustası Hayao

---

Kadın Temsili" (Dilek İmançer) adlı bir yazı ve ünlü kuramcı Annette Kuhn'un "Filmde ve Medyada Feminizmin Durumu" adlı makalesinin çevirisi, üçüncü sayıda (2011, Bahar) Semih Kaplanoğlu'nun Yusuf üçlemesindeki kadın karakterlerin incelendiği "Yusuf'un Kadınları" (Aslı Gön) ve ayrıca yerli filmlerdeki travesti ve transseksüellere ilişkin bir yazı (Yektanurşin Duyan).

11 Öztürk'ün *The Governess* (2000b) filmi üzerine okuması buna örnek verilebilir.

Miyazaki'nin *Küçük Cadı Kiki* adlı filmini Fransız feminist filozofların ışığında çözümler, makalesinin adı "Cadılar da Sevimli Olabilir"dir. Berrin Yanıkkaya ise "Arsız Adam ve Bir Maymun: Feminist Film Okumaları" adlı yazısında ilki seyirciden (*Issız Adam*), ikincisi eleştirmenlerden (*3 Maymun*) olumlu eleştiriler almış iki filmi feminist açıdan okumaya çalışır.

Görüldüğü gibi kitapların ve makalelerin sayısı artmaktadır ve bu katkı üniversiteden geç de olsa gelmektedir. Buna karşın üniversite dışından da katkılar sürmektedir: Önce İngilizce yazılan (2004), iki yıl sonra da Türkçeye çevrilen *Kadın İslam ve Sinema* adlı kitap (Gönül Dönmez Colin), Müslüman ülkelerindeki hem kadın hem de erkek yönetmenlerin kadın temsillerine ilişkin bilgiler verir. Tülin Tankut da *Alt Tarafı Bir Film (mi?): Kadın Bakış Açısıyla Film İzlemek* (2004) adlı kitabında bazı filmlerden kısa kısa kadın bakış açısını öne çıkararak söz eder. Makaleler arasında ise *Mutluluk* filmi üzerinden şiddeti çözümleyen Burcu Tokat ve Seda Saluk'un yazısına (2008) online erişilebilir.

Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde 2006'da Kadın Araştırmaları ve Eğitim Merkezi'nin toplantısında sunulan bildiriye de online erişim mümkündür. Öztürk ve Erdur Baker'a ait bu yazıda *Benim Sinemalarım*, *Aşk Ölümden Soğuktur* ve *Gönül Yarası* filmleri üzerinden kadınların nasıl araç olarak kullanıldığı, kadın dayanışması yerine düşmanlığının üretildiği, erkekleri haklı çıkarmak için kadınların nasıl kurbanlaştırıldığının altı çizilir.

Sinemada kadın çalışanların dilinden ne yazık ki yeterince kitap bulunmamaktadır. Bu alanda en önemli çalışma Leyla Özalp'in *Seni Seviyorum Sinema* adlı kitabıdır (2003). Sinemada geri planda emekçi (yapımcı ve yönetmen yardımcısı) olarak çalışan Özalp deneyimlerini şöyle anlatır:"Benim çalışmaya başladığım yıllarda gerçekten ekiplerdeki kadın sayısı çok azdı. Seçkin Yasar, Nilgün Üstün ve benden başka kadın asistan yoktu. Sanat yönetmenliği, kostümcülük, yapım asistanlığı, kamera asistanlığı ve set fotoğrafçılığı gibi teknik işlerde de kadınlar daha sonraları çalışmaya başladılar. Bazen iş dönüşü minibüsteki tek kadın ben olurdum ve beni unutan erkek topluluğu kendi aralarında maço fıkralar anlatıp eğlenirlerdi" (Özalp, 2003, s. 78).

Müjde Arslan'ın yönetmen Yeşim Ustaoğlu üzerine yazdığı kitap 2010 yılında basılmıştır, ancak ağırlıklı olarak söyleşilerden oluşmaktadır.[12]

Son olarak üniversitelerde akademik ilginin ne yönde olduğunu gözleyebilmek için özellikle de 2000 sonrası yazılmış tezlere göz atalım.

12 2010'da New York'ta basılan bir kitap içinde Öztürk'e ait şu makaleyi de dipnota düşmekte yarar var: "Hard to Bear: Women's Burdens in the Cinema of Yeşim Ustaoğlu" (Taşıması Güç: Yeşim Ustaoğlu Sinemasında Kadınların Yükleri).

Kadın Yönetmenler, Kadın Sorunu ve Temsilleri Üzerine Tezler

Son on yıl içindeki tüm tezler arasında örneklem olarak Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tez yöneten ve bu alanda çalışan bir öğretim üyesinin (yazarın) danışmanlığında[13] yapılan tez sayısına/içeriğine ve çeşitliliğine bakmak bile, bize birçok üniversitede bu konuda yapılan çalışmaların ne derece arttığım göstermesi bakımından anlamlı olacaktır.[14]

Bu tezlerin bazıları iddialıdır ve gençlerin çalışma alanlarını, tercihlerini gözler önüne sermesi açısından da dikkate değerdir. Örneğin Yüksel'e ait tezde[15] o güne dek bir mit haline gelmiş Yılmaz Güney filmlerindeki kadın imgesi, feminist bir perspektiften çözümlenir. Her ne kadar Güney filmleri iktidara başkaldırsa da bu filmlerdeki kadınlar araçsallaşarak (cezalandırılarak, şiddet uygulanarak, fetişleştirilerek) muhafazakâr bir söyleme eklemlenmektedir. Bu bağlamda kadını düşmana dönüştürme ve kadını yüceltme aynı anlama gelir. Güney filmlerinin kadın imgesinin sunumu açısından cinsiyetçi bir kapanma yarattığı varsayımı, Güney'in yönetmenliğini üstlendiği 17 filmde araştırılmıştır.

Türkiye'de üzerinde durulmayan ya da durulmak istenmeyen tarihi dönemler ve olaylar üzerine gerçekleştirdiği projeleriyle tanınan yönetmen Tom-

13 S. Ruken Öztürk'ün Ankara Üniversitesi'nde hem Radyo, Televizyon ve Sinema, hem de Kadın Çalışmaları alanında sinema ve kadın odaklı dersler veriyor olması, bu alandaki tezleri yönetmesi, 2000 sonrası YÖK'teki tez kataloğu tarandığında kadınla ilişkili sinema tezlerinin sayısını da arttıran bir etken olarak dikkat çekmektedir.

14 Aşağıdaki tezlerin hepsi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılmış yüksek lisans tezleridir ve henüz kitap olarak yayımlanmamıştır. Kısaltmalar şu anlama gelmektedir: KÇ-Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, RTS-Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, GZT-Gazetecilik Anabilim Dalı.

2004 "1980 Sonrası Türk Sinemasında Fahişelik Olgusu," Süreyya Çelmen (KÇ).

2004 "1965-75 Yılları Arasındaki Yerli Melodramlarda Annelik Figürleri," Ayşegül Er (RTS).

2006 "Yılmaz Güney Sinemasında Kadın İmgesi," Eren Yüksel (RTS).

2007 "1980-1990 Arasında Türk Sinemasında Kentsel Ailede Kadının Konumu," Aslı Ekici (RTS).

2008 "Zeki Demirkubuz Sinemasında Kadın Temsilleri," Nursel Güler (KÇ).

2008 "Catherine Breillat Sinemasında Kadın Cinselliği ve Beden Algısı," Bilge Taş (KÇ).

2008 "Türk Sinemasının Susturulmuş Kadın Karakterleri," Aslı Soyumert (KÇ).
2008 "Yeşim Ustaoğlu Sinemasında Kimlik," Pınar Yıldız (RTS).
2010 "Tomris Giritlioğlu Sinemasında Gayrimüslim Azınlıklar," Leyla Uslu (GZT).
2010 "Yeni 'Türk' Sinemasında Milliyetçiliğin ve Cinsiyetçiliğin Yeniden-Üretimi," Özlem Özdemir (RTS).

15 Bu çalışma, makale olarak *Sentezler* kitabında da (2011) yer almaktadır.

ris Giritlioğlu ile ilgili tezde Uslu, yönetmenin, filmlerindeki azınlık temsilleri aracılığıyla bazı klişeleri tekrarladığını, tarihi olayları aktarırken yanlış anlamalara neden olacak eksiklikler yarattığını, hatta bazı noktalarda egemen söylemi yeniden inşa ettiğini öne sürer. Bunun yanında yönetmenin önemli konuları tartışmaya açması kuşkusuz olumlu değerlendirilmiştir. Yeşim Ustaoğlu üzerine yazan Yıldız ise yönetmenin iki filmini kimlik, bellek ve aidiyet kavramları ışığında inceler. Bu çalışmada yazar, Ustaoğlu'nun kimliğin sabit, verili tanımlamalarına karşı çıkıp kimliğin kurulduğunu ortaya koyarak yeni ve sorgulayıcı düşünme biçimleri önerdiğini ileri sürmüştür. Özdemir, milliyetçiliğin ve cinsiyetçiliğin yeni sinemada da nasıl iç içe geçtiğini gösterirken Güler, yeni sinemacılardan Demirkubuz'u cinsiyetçilik açısından eleştirel bir biçimde okur. Kentli ailede kadının konumunu inceleyen Ekici ise bir yandan muhafazakâr söylemi baskın bulurken, öte yandan 1980-90 arası filmlerdeki kadınların da dönem gereği Yeşilçam sinemasından farklılaştığını gözlemiştir.

YÖK'teki tezler dikkatle incelendiğinde, bazı tez başlıklarının içeriği karşılamadığı, dolayısıyla dikkate alınacak çalışmaların oranının düşük olduğu görülür. Yine de genel olarak sayısal verilerle tezlere bakalım ve kayda değer birkaç çalışmayı daha analım:

Türkiye'de 1987-2010 yılları arasında "sinema/film ve kadın" üzerine yazılmış toplam tez sayısı 47'dir;[16] bunların sadece dördü doktora tezidir ve dört çalışma da (Derman, Soykan, Öztürk, Akbulut) daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır. 2000 sonrasında yazılan tez sayısı 30'u geçmiştir, ama bu tezler arasında konuları birbirini tekrarlayan tezler de bulunmaktadır. Örneğin 5 tez korku sineması, 3 tez İran sineması üzerinedir. Tezleri yazanların büyük çoğunluğu kadındır. En fazla tez Ankara Üniversitesi'nde yazılmıştır, onu Marmara Üniversitesi izlemektedir.

1980'li yıllarda sadece iki tez bulunmaktadır ve en eski tez 1987 tarihlidir: İlk olmaları açısından, her ikisi de Anadolu Üniversitesi'nde yazılmış Emine Demiray'ın "Atıf Yılmaz'ın *Mine*, *Bir Yudum Sevgi* ve *Dul Bir Kadın* Filmlerinde Kadın Olgusu" (1987) adlı yüksek lisans tezi ve 1989'da Godard sinemasında kadınları inceleyen ve daha önce adı geçen Deniz Derman'ın doktora tezi önemlidir.

1990'da Oğuz Adanır'ın danışmanlığında Fetay Soykan'ın "Türk Sinemasında Kadm" adlı doktora tezi görünür. 1990'larda 8 tez saptanmıştır, bunlardan biri, daha sonra *Sinemada Kadın Olmak* adıyla basılacak Öztürk'e ait doktora tezidir. 1995'te Pembe Behçetoğulları'nın Nilgün Abisel danışmanlığında yazdığı

16 Tez taraması, basit arama yoluyla "sinema-kadın" ya da "film-kadın" sözcükleri taranarak yapılmıştır. Ancak bu kavramlarla sınırlı olduğu için örneğin Süreyya Çelmen'in "1980 Sonrası Türk Sinemasında Fahişelik Olgusu" adlı tezi, başlığında kadın sözcüğü geçmediğinden bu taramada çıkmamıştır. Kuşkusuz kayda geçmeyen tezler de olabilir. Bu konuda YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi'ndeki verilerle sınırlıyız.

"Yerli Filmlerde Kadınlara Sunulan Dünya Tasarımları 1960-1975" adlı yüksek lisans tezi de önemli çalışmalardandır. Behçetoğulları, bu çalışmasında ilk kez, uzun yıllar ülkemizde dikkate alınmayan, küçümsenen popüler filmlere (mutlu sonla biten melodramlara) kadın seyircinin ilgisi üzerinde durmuştur. Yazar, hayata karşı kadınların araçsızlığı ya da dilsizliğine melodramların karşılık gelebileceğini, kadınların hayatındaki hoşnutsuzluğun, melodramlar içinde ifadesini bulabileceğini, melodram seyircisinin, bu hoşnutsuzluğu yaratan ataerkil yapıya direnen ya da sanıldığı kadar onu kolay kabullenmeyen karakterinden söz edilebileceğini belirtmektedir. Tezde kadın karakterleri çözümleyerek fantastik dünya tasarımlarının da sergilenebileceği varsayılmaktadır.

2000'lerde önemli çalışmalardan biri de daha önce sözü edilen Hasan Akbulut'un Seçil Büker danışmanlığında yazdığı "1960-1975 Arası Türk Melodram Sinemasında Kadının Sunumu" adlı doktora tezidir. Daha önce 2000'lerdeki kitaplardan söz ederken bu çalışmaya değinilmişti. İlgi çekici noktalardan biri de yukarıda isimleri anılan Behçetoğulları, Öztürk ve Akbulut gibi yazarların tezlerini Ankara Üniversitesi'nde yazmış olmalarıdır. Tezlerle ilgili başta verilen örneklemi de dikkate alınca Ankara Üniversitesi'nin öğretim üyeleri ve öğrencilerinin farklı bir duyarlılıkla sinema ve kadın üzerine çok sayıda tez ürettiği gözden kaçmamaktadır. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde 2004 yılında Gül Yaşartürk'ün yazdığı "1980 Sonrasında Türk Sineması'nda Kadın Yönetmenlerin Bakış Açısından Kadın" başlıklı yüksek lisans tezi, adının karşılığını veren çalışmalardan biridir. Ayrıca Yaşartürk, daha sonra yazdığı makalelerde de sinemada kadının izini sürmeye devam etmektedir. Ankara Üniversitesi'nde Fatin Kanat'ın önce yüksek lisans tezi sonra da kitap olarak yazdığı *İran Sinemasında Kadın* (2007) da alanın önemli kitapları arasındadır. Bu çalışma İran sinemasındaki hem kadın yönetmenlere hem de kadın temsillerine odaklanmıştır.

Son Söz Yerine

Türkiye'de sinema literatürü, önce eğlence sektörü ile ilişkisi açısından kadın yıldızlar ve iç gıdıklayan cinsellik/erotizm/pornografi ile ilgiliyken, giderek akademik çalışmaların yaygınlaşmasıyla gerek kadın yönetmenleri gerekse de kadın temsillerini inceleme açısından zenginleşmiş; özellikle 2000 sonrasında geniş bir alana yayılmıştır.

Yukarıda dönemlere göre incelediğimiz çalışmalara bu kez kısaca tematik olarak bakalım:

a) Kadın Yönetmenler Üzerine

Kadın yönetmenler üzerine düşünen ve yayımlanan ilk kitap 2000'lerin başındadır (Öztürk), aynı yıllarda kadın yönetmenler üzerine tezler de yapılmıştır.

Genellikle yüksek lisans tezleri arasında Türk sinemasının en üretken kadınıyken talihsiz bir kazada/yangında ölen Bilge Olgaç üzerine yazılmış birkaç tez bulmak mümkündür (literatürde Bilge Olgaç üzerine yazılmış çok sayıda makale de bulmak olasıdır). Bunun dışında Yeşim Ustaoğlu üzerine yazılmış kitaptan söz etmiştik. Türk sinema literatüründe Bilge Olgaç, Yeşim Ustaoğlu ve Tomris Giritlioğlu üzerine tezler bulunabilir.

b) Kadın Yıldızlar Üzerine

Bu konudaki tek akademik kitap Türkân Şoray üzerine Büker ve Uluyağcı'nın çalışmasıdır. Ayrıca başta Şoray olmak üzere, yıldızlar hakkında yazılmış çok sayıda akademik makale ve söyleşilerden oluşan akademik nitelikli olmayan çok sayıda kitap bulmak da olasıdır.

c) Kadın Temsilleri, Türler ve Temalar Üzerine

Filmlerde kadına yönelik şiddet (Abisel, 2000; Tokat ve Saluk, 2008; Öztürk ve Erdur Baker, 2006 örneğindeki gibi) ve kadın sessizliği üzerine yazılmış makaleler (Öztürk ve Tutal, 2001; İmançer, 2004; Güçlü, 2010) ve tezler bulunmaktadır. Bunun dışında erkek yönetmenlerin filmlerindeki kadın temsilleri (Yılmaz Güney, Atıf Yılmaz, Halit Refiğ ve Zeki Demirkubuz gibi) üzerine tezler ve makaleler, kadın yönetmenlerin filmleri üzerine makaleler,[17] filmlerin feminist okumaları üzerine kitaplar (bir anlamda *Vesikalı Yarim* ve *Yumurta* gibi) ya da makaleler, çeşitli film türlerindeki (korku ve melodram gibi) kadın temsillerine ilişkin tezler (Behçetoğulları, 1995; Akbulut, 2008) ve kitaplar, ülke sinemasındaki (İran'daki gibi) kadınlar üzerine çalışmalar (Kanat, 2007) bulmak olasıdır. Başlığında kadına ilişkin herhangi bir konu geçmese dahi Türk sinemasının geçmişi ya da yeni Türk sineması üzerine yapılmış kitaplarda konuyla ilgili önemli tartışmalar ve iddialar bulmak olasıdır (Suner, 2006 ve Arslan, 2010 gibi). Yaklaşım açısından psikanalizin de yazarları etkilediği açıktır.[18] Çoğu film okumasında genel bir metin analizinin tercih edildiği, feminist eleştiriden ve kuramdan yararlanıldığı, özellikle de Mulvey'e çok sayıda atıf yapıldığı gözlenmektedir. Denilebilir ki 1970'lerde dünya literatüründeki canlanma Türkiye'de 2000 sonrası gerçekleşmiştir, tıpkı Türkiye'de 2000 sonrası canlanan

17 Kadın yönetmenlerin filmlerindeki kadın temsilleri üzerine tezlerin yanı sıra yazılan makalelerden biri de Gül Yaşartürk'e ait "Türkiye Sineması'nda Kadın Yönetmenlerin Gözünden Aile İçi Şiddet: *Benim Sinemalarım, Aşk Ölümden Soğuktur* ve *Parçalanma*"dır (2010).

18 Zizek'in Türkçe çevirisi de bulunan *Kayıp Otoban Üzerine* kitabı bu yönde etkileyici bir çalışmadır. Ayrıca Bülent Somay'ın *Bir Şeyler Eksik* kitabında da filmlere göndermeler yapılır.

sinema ortamı gibi. Kuşkusuz henüz tartışılmayan ya da derinleştirilmeyen pek çok konu, çalışma alanı bulunmaktadır, ancak her yeni çalışma bir öncekinden de güç almaktadır. Alanın geleceği özellikle bu konuda tez yazan genç akademisyenlerdir.

KAYNAKÇA

Abisel, N. (2000) "Yeşilçam Filmlerinde Kadının Temsilinde Kadına Yönelik Şiddet," *Televizyon, Kadın ve Şiddet*, der. N.B. Çelik, s. 173-212, Ankara: Kiv.

Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. ve Ulusay, N. (2005) *Çok Tuhaf Çok Tanıdık: Vesikalı Yarim Üzerine*, İstanbul: Metis.

Akbulut, H. (2008) *Kadına Melodram Yakışır: Türk Melodram Sinemasında Kadın İmgeleri*, İstanbul: Bağlam.

Arslan, M.M. (2010) *Yeşim Ustaoğlu: Su, Ölüm ve Yolculuk*, İstanbul: Agora.

Arslan, U.T. (2010) *Mazi Kabrinin Hortlakları*, İstanbul: Metis.

Behçetoğulları, P. (1995) "Yerli Filmlerde Kadınlara Sunulan Dünya Tasarımları 1960-1975," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek LisansTezi.

Büker, S. ve Uluyağcı, C. (1993) *Yeşilçam'da Bir Sultan*, İstanbul: Afa.

Büker, S. ve Akbulut, H. (2009) *Yumurta: Ruha Yolculuk*, Ankara: Dipnot.

Çiçekoğlu, F. (2007) *Vesikalı Şehir*, İstanbul: Metis.

Derman, D. (tarih yok) *Jean-Luc Godard'ın Sinemasında Kadının Yenidensunumu*, Ankara: Değişim.

Dorsay, A. (2000) *Sinema ve Kadın*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Dönmez Colin, G. (2006) *Kadın, İslam ve Sinema*, çev. D. Koç, İstanbul: Agora.

Ekici, A. (2007) "1980-1990 Arasında Türk Sinemasında Kentsel Ailede Kadının Konumu,"Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Güçlü, Ö. (2010) "Silent Representations of Women in the New Cinema of Turkey," *sinecine: Sinema Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1 (2), s. 71-85.

Güler, N. (2008) "Zeki Demirkubuz Sinemasında Kadın Temsilleri," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

İmançer, D. (2004) "Türk Sinemasında Suskun Kadın İmgesi," *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:12, s. 117-25.

Johnston, C. (2005) "Karşı-Sinema Olarak Kadınların Sineması," *Sinemasal*, çev. A. Atalay, sayı: 14, s. 77-86.

Kanat, F. (2007) *İran Sinemasında Kadın*, Ankara: Dipnot.

Köker, E. (1994) "Bilinmek İstenmeyen bir Öykü: Türk Filmlerinde Kadın ve Demokrasi İlişkisi," *Türk Sinemasında Demokrasi Kavramının Gelişmesi*, der. O. Onaran, N. Abisel, L. Köker ve E. Köker, s. 133-66. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Mulvey, L. (2008) "Görsel Haz ve Anlatı Sineması," çev. N. Abisel, *Sinema: Tarih/Kuram/Eleştiri*, der. S. Büker ve G. Topçu, s. 235-56. Ankara: G.Ü. İletişim Fakültesi.

Onaran, O. (1986) *Türkçe Sinema Yazıları Kaynakçası*, Ankara: Esda.

Onaran, O. (2000) "Televizyonda Gösterilen Yabancı Filmlerde Kadının Sunumu ," *Televizyon, Kadın ve Şiddet*, der. N.B. Çelik, s. 213-47. Ankara: Kiv.
Öngören, M.T. (1982) *Sinemada Kadın ve Cinsellik Sömürüsü*, Ankara: Dayanışma.
Özalp, L. (2003) *Seni Seviyorum Sinema*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
Özgüç, A. (1988) *Türk Sinemasında Cinselliğin Tarihi*, İstanbul: Broy.
Özgüç, A. (1998) *Türk Filmleri Sözlüğü 1914-1973 1. Cilt*, İstanbul: Sesam.
Özdemir, Ö. (2010) "Yeni 'Türk' Sinemasında Milliyetçiliğin ve Cinsiyetçiliğin Yeniden-Üretimi," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
Öztürk, S.R. (2000a) Sinemada Kadın Olmak: Sanat Filmlerinde Kadın İmgeleri, İstanbul: Alan.
Öztürk, S.R. (2000b) "Feminist Film Politikası: 'Mürebbiye' Örneği," *Kültür ve İletişim*, sayı: 3 (1), s. 51-70.
Öztürk, S.R. ve Tutal, N. (2001) "Sinemada Kadın Karakterlerin Sessizliği: Sessizlik Bir Direnme Pratiği Olabilir mi?", *İletişim*, sayı: 10, s. 101-26.
Öztürk, S.R. (2004) *Sinemanın Dişil Yüzü: Türkiye'de Kadın Yönetmenler*, İstanbul: Om.
Öztürk, S.R. ve Erdur Baker, Ö. (2006) "Kadına Yönelik Şiddetin 1990 Sonrası Türk Sinemasında Temsili," bildiri, Eastern Mediterranean University, Center for Women's Studies, Second International Conference on Women's Studies, Breaking the Glass Ceiling, April 26-28, Gazimağusa, Turkish Republic of Northern Cyprus.
Öztürk, S.R. (2010) "Hard to Bear: Women's Burdens in the Cinema of Yesim Ustaoğlu," *Visions of Struggle in Women's Filmmaking in the Mediterranean*, der. F. Laviosa, s. 149-64. New York: Palgrave MacMillan.
Ryan, M. ve Kellner, D. (1997) *Politik Kamera: Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası*, çev. E. Özsayar, İstanbul: Ayrıntı.
Smelik, A. (2008) *Feminist Sinema ve Film Teorisi*, çev. D. Koç, İstanbul: Agora.
Somay, B. (2007) *Bir Şeyler Eksik*, İstanbul: Metis.
Soyumert, A. (2008) "Türk Sinemasının Susturulmuş Kadın Karakterleri," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.
Suner, A. (1997) "Yılmaz Güney, Yol ve Kadın Bedeni Üzerine Yazılmış Tutsaklık Öyküleri," *Toplum ve Bilim*, sayı: 75, s. 120-33.
Suner, A. (2006) *Hayalet Ev: Yeni Türk Sinemasında Aidiyet, Kimlik ve Bellek*, İstanbul: Metis.
Tankut, T. (2004) *Alt Tarafı Bir Film (mi?): Kadın Bakış Açısıyla Film İzlemek*, İstanbul: Papirüs.
Tokat, B. ve Saluk, S. (2008) "Akrabalık, Namus ve Aşk: Şiddetin Meşrulaştırılması Üzerine Bir Deneme," *Feminisite*, http://www.feminisite.net/news.php?act=details&nid=499#akrabalık2

Tufan Tanrıöver, H. (1986) "Medya Sektöründe Kadın İşgücü," *Toplum ve Bilim*, sayı: 86, s. 171-93.

Tutal Cheviron, N. (2010) "Cadılar Sevimli Olabilir," *Kadın ve Bedeni*, der. Y. İnceoğlu ve A. Kar, s. 91-129. İstanbul: Ayrıntı.

Uslu, L. (2010) "Tomris Giritlioğlu Sinemasında Gayrimüslim Azınlıklar," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Yanıkkaya, B. (2010) "Arsız Adam ve Bir Maymun: Feminist Film Okumaları," *Sinema Araştırmaları*, der. M. İri, s. 187-215. İstanbul: Derin.

Yaşartürk, G. (2010) "Türkiye Sineması'nda Kadm Yönetmenlerin Gözünden Aile İçi Şiddet: Benim Sinemalarım, Aşk Ölümden Soğuktur ve Parçalanma," *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* (online), sayı: 1, no: 2, http://cins.ankara.edu.tr/20101.html

Yıldız, P. (2008) "Yeşim Ustaoğlu Sinemasında Kimlik," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Yüksel, E. (2006) "Yılmaz Güney Sinemasında Kadın İmgesi," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yüksel, E. (2011) "Yılmaz Güney Sinemasında Kadm İmgesi," *Sentezler*, der. S. Kırel, s. 225-50. İstanbul: Parşömen.

Zizek, S. (2001) *David Lynch'in Kayıp Otobanı Üzerine*, çev. S. Kılıç. İstanbul: Om.

Cumhuriyet Dönemi Tiyatrosunun Yarattığı Cinsiyetçi İmgelem

GÜZİN YAMANER

Özet

Bu yazı, Cumhuriyet'in ilanıyla gelen kültür ve eğitim seferberliğiyle tiyatro sanatında sergilenen ve batı tiyatrosuna öykünmeyle yürüyen atılımların bugüne dek neden olduğu cinsiyetçi imgelemi, yerli oyunlarımızdaki kadın oyun karakterlerinin kuruluşu açısından inceleyecektir. Antik Yunan tiyatrosunda kurulan cinsiyetçi yapı, kadın karakteri nasıl ikincil konumda tutmuş ve nasıl kadına tiyatro sahnesini yasaklamışsa ve bu yasak ünlü Shakespeare dönemi tiyatrosunun sonlarına dek acımasızca nasıl devam etmişse, bizim tiyatro geleneğimizde de kadın karakterin yasakları delmesi ve giderek özne konumuna yükselebilmesi uzun ve sancılı bir süreci gerektirmiştir. Oysaki, tiyatro izleyicisi olmanın bir uygarlık göstergesi sayıldığı toplumsal katmanlarda, izleyiciye sunulan kadınlık algısının cinsiyetçi olması, toplumsal yaşantıda tehlikeli bir kısırdöngü yaratmıştır. Bu kısırdöngü, bir kitle sanatı olan tiyatronun, izleyicisinin imgelemine tiyatroya yönelik, zihinlerden silinmesi zor bir cinsiyetçiliği yerleştirmiştir. Bu yazı, üretilen kadın karakterlerle sunulan bu cinsiyetçi imgelemin izini sürecektir.

Türk Tiyatrosunun Evreleri ve Bu Evrelerde Beslenen Cinsiyetçi Tutumlar

Bugün Türkiye tiyatrosu, çok uzun bir geçmişe yayılan geleneksel tiyatro ile batı etkisindeki Tanzimat dönemi tiyatrosu, Meşrutiyet tiyatrosu ve Cumhuriyet dönemi tiyatrosu olmak üzere dört büyük evrede incelenebilir. Geleneksel tiyatro derken; Orta Asya'dan gelen Şaman törenleri, "oyun çıkarma," "canlandırma" ve "kukla" oyunları, (And, 2002) gölge oyunları ile bizzat Anadolu'da köy seyirlik oyunu olarak adlandırılan ve "köylünün doğa ile olan iç içe yaşantısı,

binlerce yıllık kültürel mirasın bir kalıntısı" (Karadağ, 1978, s. 9) olan oyunlar, anlatı geleneğimizin uzun yüzyıllar boyunca taşıyıcısı olan meddah ve temelde iki ana figürle oynanan ortaoyunu kastedilmektedir. Bu başlıklar, toplumsal bir taşıyıcı olan tiyatro sanatının antropoloji bilimi ile yakından ilişkisini ortaya koyan ve her biri uzun araştırmalar gerektiren çok köklü bir cinsiyetçiliği üretmiş zeminlerdir. Alanın bilgisine örnek olarak, Mualla Türköne ve Reha Çamuroğlu gibi bilim insanlarının, tiyatro sanatımızın antropolojik köklerinde yatan ve kadının her türlü "al basan, hilekâr, şarlatan ve yalancı olan şehvetli sarı kızlar" şeklinde gösterilişi ile savaşçı bir kültürde gelişen yağmacı yaşam tarzına karşın kadının "ikinci cins" olarak imgelenmesi hususlarının altını çizdiklerini hatırlamak gerekir (Türköne 1995 ve Çamuroğlu, 1992). Antropolojik olarak nasıl bir cinsiyetçi imgelemle üretildiği açık olan tüm bu geleneklerin üstüne gelen ve batı tiyatrosuna tam bir öykünme olan Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi tiyatroları, birçok bakımdan geleneksel tiyatro yaşantılarımızdan çok farklılaşmıştır ve batı öykünmeciliğinin, konumuz olan kadın karakterin cinsiyetçi kurulumu ve izleyici üstündeki cinsiyetçi imgelem üretimi anlamında çok olumsuz payı olmuştur. Cumhuriyet dönemi tiyatromuz ise, geleneksel gösteri sanatlarımız ve aradaki geçişlerle ulaştığımız batılı tiyatro formlarının üstüne bugünkü tiyatromuzu belirlemiştir ve ciddi anlamda batı taklitçisidir. Genel bir tiyatro sorunsalı içinde, bu yazı bağlamında bizi ilgilendiren, zaten cinsiyetçi bir yapıda ve erkek egemen olarak kurulan batı tiyatrosuna öykünmenin yanlışlığıdır. Batı tiyatrosuna öykünmek, onun tüm cinsiyetçi kadın karakterlerinin ve onu canlandıran kadm oyuncularının maruz kaldığı cinsiyetçi kalıpları olduğu gibi alıp taklit etmek demektir.

Bu nedenle de kadın karakterlerin üretildiği cinsiyetçi imgelemin izini sürerken, ilk olarak geleneksel tiyatro türlerimizin hatları üstünde şekillenen cinsiyetçiliği takip etmek gerekir. Bu izin üstüne gelişen ve temelde batı formlarıyla var olan üç büyük tiyatro evremizin; Tanzimat tiyatrosu, Meşrutiyet tiyatrosu ve Cumhuriyet tiyatrosunun cinsiyetçi kuruluşuna bakıldıktan sonra, kadın karakterin yazılış mantığı ile tiyatromuzun ürettiği cinsiyetçi imgelemi şekillendirmek için bugün tiyatromuzun gelip durduğu nokta üzerinde çözümleme yapmakta yarar vardır. Aşağıdaki yazı bu sırayı takip edecektir.

1. Geleneksel Tiyatromuzun Cinsiyetçi İmgeleri

1.a. Bir Anlatı Geleneğimiz: Meddah ve Cinsiyetçi Yapı

Meddahlık, yapısı gereği, bir konuyu anlatma sanatı olduğu için, İslam geleneklerine de görece uygun bir anlatı ile canlandırma sanatı olmuştur. Meddah, büyük çoğunlukla bir erkek anlatıcı olmuştur. Fatih Sultan Mehmet'ten II.

Selim'e, III. Murad'a dek çeşitli dönemlerde meddahlar, sarayda da, halk arasında da yerlerini korumuşlardır. "Meddah hikâyelerinde kadın kahramanlar yine iffet ve şehvet karşıtlığı içinde ele alınır" (Ünlü, 2006, s. 175). 18. yüzyıldan bir meddah hikâyesinde, biri soylu, biri de şarkıcı olan iki kadın karşı karşıya gelirler. Kadınlardan soylu olan iyi ve iffetli, şarkıcı olan ise Şaman inancındaki kötü ruhlar gibi sarışın ve kıyasıya kötü niyetlidir ve iyi kalpli kadının yuvasını yıkmak için hile yapar. Kötü kadına cezası verilir: Ayağına ip bağlanıp sarnıca sarkıtılır ve sarnıcın kapağı kapatılır, kadın sarnıca gömülmüştür. Bu ceza, bütün kıskanç ve şehvetli kadınlara örnek olması sebebiyle verilir. Benzer şekilde kötü kadın imgesi, elinde bir "hançerle" hikâyeleşen kadınla zihinlerde perçinlenir. (Nutku, 1997, s. 199-205) Uzun yüzyıllar boyunca hikâye anlatıcılığının sürüp gittiği Anadolu'da, yirminci yüzyıl Türk sanatçısı, meddahı, daha çağdaş öğelerle günümüze uydurmakta başarı elde etmiştir. Ama yirminci yüzyıl boyunca, yani tüm genç cumhuriyet tarihi boyunca adı çok duyulmuş, milyonları kendine güldürmüş, düşündürmüş meddahlar, kuşkusuz yine erkek sanatçılar olmuşlardır. Tiyatro tarihimizde de meddahlığın ezici bir üstünlükle erkek sanatçının hünerine ayrılmış olması, henüz bir akademik çalışmanın ve alan araştırmasının konusu olamamıştır. Benzer şekilde meddahın söylemindeki cinsiyetçilik de ayrı bir çalışmanın konusudur.

1.b. Gölge Oyunlarında Kadın Figürün Konumu

Gölge oyunları, Uzakdoğu geleneğinde büyük bir önem taşırken, öte yandan da gölge oyunlarının 16. yüzyılda Mısır'a yapılan Osmanlı seferleri ile Anadolu'ya girmiş olduğu savı güçlüdür. (And, 1983, s. 90) On yedinci yüzyıl Anadolusu'nda güçlü bir konuma geçen Karagöz de Hacivat da kuşkusuz erkektirler. Oyunun yardımcısı *Yardak* da erkektir. Bu görsel ve işitsel erkek baskınlığının üstüne bir de Karagöz'ün karısının dırdırcı, şirret, sadakatsiz tasviri, kuşkusuz diğer kadın karakterlerin de benzer ahlaksızlıklarla örülü oluşları, kadın karakterin tasarımı açısından çok talihsiz bir cinsiyetçi saplantının sonuçlarıdır. (Ünlü, 2006, s. 177) Bir Hacivat-Karagöz oyununun klasik giriş bölümü, iki erkek gölge kahramanı arasında geçmektedir. İlk görüntüler, ilk sesler erkek sesidir ve konular bu iki erkeğin hayatları etrafında dönmektedir. Giriş bölümünden sonra karşılıklı konuşma bölümü gelir ki, bu bölüm de yine iki erkek hayal kahramanı arasında geçen bir sahnedir. Üçüncü bölümde başka kişiler gölge oyununa katılırlar. Burada kadın hayal figürleri perdeye düşebilir. Ancak aşağıda değinileceği gibi, gölge oyununda kadın figürlerin kullanımı, perdeye yansıyan hayalin üstüne düşen konuşmalar, ifadeler kadınlık üzerine son derece cinsiyetçi bir durum sergileyebilirler. Henüz bu anlamda da bilimsel bir çalışma yürütülememiştir. Tipik bir Hacivat-Karagöz oyununun son bölümü yine iki erkek hayal kahramanı arasında geçen bir uzlaşı bölümüdür ve izleyicini imgelemin-

de hayal sanatçısı asal olarak erkektir, şeklinde bir kalıp yargı ile hayal perdesindeki seyre son verilir.

Hacivat ve Karagöz figürlerinde cisimleşen gölge oyunlarımız, zamanının öncü toplumsal eleştirilerini ve taşlamaları yapacak kadar girişken bir söz sanatına sahiplerdi. Bu taşlamaların yanı sıra, mahallede olup bitenlerden evlenme işlerine ve esnafın hayatında başına gelenlere dek çeşitli gündelik konular da hayal perdesine düşerdi. Aynı şekilde, eski söylencelerden de çıkarılan tablolarla hem söylenceler hem de masallar hayal perdesinde soluk bir can bulurlardı. Karagöz ve Hacivat oyunlarının bir başka cinsiyetçi üretimi de kadın ve erkek halkın birlikte bir gösteri sanatını seyredemeyeceği şeklindeki katı gündelik yaşam kuralını getiren Osmanlı saray ve gündelik yaşam pratiğinde kendini belli eder. Osmanlı'da giderek kemikleşen kadın ve erkeğin aynı anda, birbirleriyle aynı mekânda oyun izleyemeyeceklerine dair konulan katı kurallarla birlikte, bu iktidar kuralının getirdiği yeni bir kimlik, gölge oyunlarına zorunlu olarak yeni bir form kazandırmıştır. Kadınlar ve erkekler, özellikle de halk tabakaları içinde, aynı yerde birbirleriyle aynı seyir mekânını paylaşamadıklarından, örneğin erkek izleyici için gölge oyunları kahvehanelerde izletilir olmuştur. Osmanlı toplumunda, hatırı sayılır sayıda bir erkek nüfusun bulunduğu bu mekânlarda cereyan eden gölge oyunları gösterimlerinde, kaba ve cinsiyetçi bir cinselliğin rahatça sergilenmesi gibi bir sakınca doğmuştur. Elbette cinsellik hayatın vazgeçilmez bir değeridir. Ama cinsellik gibi doğal bir olgu üstünden üretilen cinsiyetçi gülmece, hem o dönem için, hem de kendinden sonraki yüzyılları derinden etkileyecek bir cinsiyetçiliği üretme anlamında keskin toplumsal yaralar açan bir sorunsal olmuştur. Karagöz'ün başlıca tiplemeleri de bize konumuz itibariyle önemli bir bilgi verecektir, bu tiplemeler aşağıdaki gibi gruplanabilir:

1) Yardımsever, entelektüel ve Karagöz'ün her türlü sataşmasına sabırlı Hacivat (erkek figürü)
2) Sürekli sözleri yanlış anlayarak, bunlardan nitelikli gülmece çıkaran, bir işte dikiş tutturamayan, nafakasını çıkarmakta zorlanan ama yine de tüm gölge oyununun başını çeken Karagöz (erkek figürü)
3) Kabadayı tiplemesi olan Tuzsuz Deli Bekir (erkek figürü)
4) Zeybek (erkek figürü)
5) Bolulu, Rumelili, Kürt, Laz, Kastamonulu gibi İstanbul dışından ve lehçe ile konuşan tipler (erkek figürleri)
6) Acem, Arap, Zenci gibi ten ve dil farkına yönelik vurgu yapan tiplemeler (erkek figürleri)
7) Rum, Ermeni, Yahudi ve Frenk gibi azınlıklara ve dindışılığa vurgu yapan tiplemeler (erkek figürleri)
8) Aptal bir tipleme olan Beberuhi (erkek figürü)
9) Düzgün façalı Mirasyedi Çelebi (erkek figürü)

10) Yılan, canavar ve cin şeklinde tasvir edilen olağanüstü varlıklar (yine erkek figürleri)
11) Tiryaki (erkek figürü)
12) Karagöz'ün karısı (kadın figürü)
13) Osmanlı saray ve halk sanatlarında çok önemli bir figür olan ve genel olarak kadınla erkeğin aynı ortamda bulunmasına karşı konmuş aşırı yasağın doğurduğu Zenne (kadın kılığındaki erkek figürü)

Sıralanan bu gruplar içinde, Zenne ve Karagöz'ün karısı gibi kadın olması gereken tiplerin sesleri kadın sesi şeklinde çıkarılır. Onun dışındaki tüm figürlerin görüntüleri, sesleri ve toplumsal cinsiyet rolleri erkektir ve erildir. Ataerkil bir erkekliği temsil etmeyen erkek figürleri de, yine toplumsal cinsiyet kurguları ile sarmalanmış, "çıtkırıldım" delikanlı figürleri şeklinde tasvir edilmişlerdir.

1.c. Ortaoyunu ve Kadın Tiplemesi Açısından Yaşanan İmgelem

Ortaoyunu da, tıpkı Karagöz gibi geleneksel tiyatromuzun çok önemli bir temsilcisidir. Ancak ürettiği cinsiyetçi karakter kurgusu anlamında ortaoyunu da ne yazık ki, en az Karagöz ve Hacivat oyunları kadar masum değildir. Üstelik ortaoyunundaki kişiler, Karagöz tiplemeleri gibi bir hayal perdesindeki gölgeler de değildirler. Ortaoyununun iki temel oyuncusu, tıpkı Karagöz ve Hacivat gibi iki erkek, yani Kavuklu ve Pişekâr'dır. Diğer tiplemeler de gölge oyunlarındaki hayal tiplere çok benzerler. Tıpkı Karagöz'ün dırdırcı karısı gibi ortaoyununda da kadınlar, "cenabet kaltaklar" olarak betimlenirler (Kudret, 1973, s. 173). Ortaoyunu, bugünkü adını on dokuzuncu yüzyılda almış bir türdür. Ortaoyunu, İtalyan halk tiyatrosu olan Commedia dell'arte'nin bir benzeridir. Bu anlamda da Batı tiyatrosu geleneğinin kendi kendine aktardığı cinsiyetçi imgelem, bizim kendi gösteri/m sanatlarımızda da aynı biçimde tezahür edegelmiştir. Öte yandan, açık havada bir meydanda oynanan ve zaten adını da oradan alan ortaoyununu izleyebilmek için kadınlar, erkeklerden farklı bir yerde otururlar. Ortaoyununun yapısı da gölge oyunlarındaki gibi bölümlere ayrılır. Kimi farklılıklar vardır ama ortaoyunu, gölge oyunlarında olduğu gibi, üstelik de bu kez canlı canlı iki erkek oyuncunun sahnenin büyük bir alanını kapladığı tiyatro sahnemizin, batı tiyatrosuyla karşılaştırıldığında, daha da uzun bir süre kadın oyuncuya, baş oyun kişisi olarak kapalı kalmış olduğunu gösteren bir temel türdür (Emeksiz, 2001, And, 1985).

Ortaoyununda karşılıklı atışmalar, zekice espriler vardır, ama çağ değişmektedir. Bir yandan doğaçlamaya dayalı tuluat tiyatromuz, tiyatroya temkinli yaklaşan, sansür koyan her toplumda ve dönemde olduğu gibi kendini zorunlu olarak yüzeysel, kaba esprilere vermek ve böylece "satar" olmak zorunda kalan her tiyatro süreci gibi, yozlaştırıcı bir etki ile güçlenmektedir. Bir yandan da batı tiyatrosunun biçim ve içerik özelliklerine hayranlık giderek artmakta-

dır. Batı tiyatrosunun bu etki sürecinde "melodram"ların içerikleri, kadın karakterin, erkek tiyatro yazarı tarafından yazılması, erkek tiyatro yönetmeni tarafından sahnelenmesi ve kadın oyuncunun da erkek yazar, erkek oyuncu, erkek baş oyun kişisi ve eril bakışlı toplumsal yaşantı ve eril kurgulu tiyatro tarihi karşısında hiçbir direnç gösteremeden o cinsiyetçi kalıp yargıları tekrar ederek, yeniden üreterek sahneye çıkmak durumunda kalması şeklinde yaşanmış ve ta ki feminist tiyatro eleştirisine, yani 1900'lerin son yıllarına dek bu şekilde kemikleşmiştir.

Ortaoyunu, bir biçim ve bir tür olarak Cumhuriyet tiyatromuzda Ahmet Kutsi Tecer gibi önemli yazarların "Köşebaşı" gibi metinlerini etkilemiştir. Ama bu konularda cinsiyetçi örüntülere dair çözümleme çalışmaları henüz tamamlanmamıştır.

2. Batı Tiyatrosu İle Şekillenen İki Önemli Dönem: Tanzimat Tiyatrosu ve Meşrutiyet Tiyatrosu'nda Kadın Karakterin Kuruluşu

2.a. Tanzimat Dönemi Tiyatrosu ve Kadın Oyun Karakterleri

Tanzimat Dönemi tiyatrosu, birçok kültürel ve estetik yapılanmada olduğu gibi, büyük bir çoğunlukla İstanbul'da yaşanmış bir süreçtir. Tanzimat tiyatrosu, Batı tiyatrosuna büyük bir öykünme sürecidir ve kendi yerel geçmişimize dayanan, bu geçmişe o günü ekleyen ve bize mal olabilecek bir metin yazma ve tiyatro üretme pratiğini benimsememiştir. Tanzimat tiyatrosu, toplumsal yaşamda II. Mahmut gibi yenilikçi padişahların güttüğü mantığı, aydınlarımız aracılığıyla tiyatromuza da katmış olan bir dönemin ürünüdür. İstanbul'da hatırı sayılır bir azınlık nüfusu ve kültürü vardır, doğal olarak azınlıklar, Batı kültürüyle iç içedirler. Bir de İstanbul'da yabancı elçiliklerin oluşturduğu bir atmosfer vardır. Bu Batılı öğelerle tanışan kendi aydınımız da zaten Batı tiyatrosunun form ve içeriğine öykünmekte geç kalmamıştır ve her şey kısa sürede dönüşmeye başlamıştır. Burada tiyatromuz için olumlu sayılabilecek olan gelişmeler arasında, halkın ve sarayın tiyatroya ilgisi ve batıdan gelen turne topluluklarının yaşama geçirilmesi sayılabilir. Osmanlı'nın İstanbul'daki gözbebeği saraylarında tiyatro salonlarının yapılmaya başlanması önemli bir olaydır. Bir tiyatro mekânının varlığı, 1860 gibi erken bir tarihte Şinasi gibi önemli bir Osmanlı aydınına bir tiyatro oyunu ısmarlanmasını sağlamıştır. Bizim Tanzimat dönemimiz ile birlikte Şinasi gibi bir aydının Şair Evlenmesi gibi bir oyunu ısrar üzerine yazması önemli bir teatral dönüşümdür. Ama işte her gelişim gibi görünen noktada durup düşünmek zorunda kaldığımız üzere, burada da cinsiyetçi imgelem nedeni ile çok önemli eleştirel noktalar hemen tezahür et-

miştir. Çünkü Şair Evlenmesi'nin ana dramatik çatışma örgüsü, genç ve gözde bir bekâr şair olan Müştak Bey'in, güzel Kumru Hanımla evliliğe talip olması, ama bu evlilik için aracılık eden kılavuz kadının çevirdiği dolaplar yüzünden, güzel Kumru Hanımın tam aksine çirkin olan ablası Sakine Hanıma nikâh kıyılması ve bunun yarattığı dolantıya dayalıdır. Şair Evlenmesi'nin türü, Antik Yunan tiyatrosunda var olan töre komedyasıdır ve bu türde çeşitli dolantılarla komik öğeler yaratılır (Şinasi, 1959). Şair Evlenmesi'nde altı erkek karaktere karşın yer alan dört kadın karakterin çizilişi şöyledir: Kumru Hanım, kendisinden tek beklenen şekliyle güzel, sessiz, hanımefendi, evlenilecek bir genç kız; Sakine Hanım, evde kalmış, desise ile kız kardeşine çıkan talibe imam nikahı ile varmayı kabul eden, bunda bir mahzur görmeyen bir kambur hanım; Ziba Dudu, evlilik işlerindeki arabuluculuktan nasiplenen, genç insanları evlilik gibi bir kurumda bile aldatmaktan çekinmeyen bir kılavuz; Habbe Kadın ise bu tür dalavereli evlilik işlerinde kapı önü bekleyen yenge... Kadın karakterlere karşılık, erkek karakterler, efendi, toplum içinde bir yere sahip, birbirlerine dost, olaylara karşı şaşkın mahalle esnafı, bekçi, süpürgeci ile hile yapmada manevra sahibi imam şeklindedir. Sonuçta erkeklerin her birinin kendince tepkileri, kamusal meslekleri ve aldatılmaya karşı toplumsal hakları mevcuttur. Kadınlar ise, ya sessiz ya da alttan alta iş çeviren karakterlerdir. Şair Evlenmesi, tiyatromuzun Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki batılılaşma evresinin ilk ürünlerindendir ve erken Cumhuriyet dönemi tiyatromuza da büyük bir örnek teşkil etmiştir. Şair Evlenmesi, tiyatro eğitimi veren yüksekokullarımızda, profesyonel tiyatro kurumlarında defalarca ele alınmış bir yapıttır. Ama bu oyunun kadın karakterinin zayıf kurgusu, Kumru Hanımın adı gibi kendisinin de güzel ve iyi huyluluğa yazgılı oluşu, ablanın "çirkin, yaşlı, kambur" diye tanımlanmasındaki insanlık ayıbı ve salt entrikacı çizilmiş olması dert edilmez. Bu tür eleştirel incelemeler için neredeyse yüz yıllık bir gecikme ile feminist tiyatro eleştirisinin doğması beklenir. Şair Evlenmesi'nin basılı metni de öğretici bir etkiye sahiptir. Metnin başında, "tiyatroya gitmenin ayıp bir şey olarak algılandığı" toplumsal yapıya bir eğitici gözüyle değinilmektedir. Bu oyunun varlığıyla gelişen tiyatro yaşantımız, *Sarah Bernhardt* gibi dünyaca ünlü bir kadın oyuncunun İstanbul'a gelmesiyle devam eder. Bunlar, kadın ve tiyatro açısından olumlu gelişmelerdir.

Öte yandan önemli bir tiyatro siması olan Güllü Agop, tüm öncü olayları değerlendirip batı tiyatrosunu bizde yerleştirmek için Osmanlı tiyatrosunu kurarak, Müslümanların yaşadığı yerlere yakın olan Gedikpaşa Tiyatrosu'nda oyunlar üretmeye başlamakta gecikmez. Böylece azınlıklar için yabancı dillerde oynanan oyunların yerine Türkçe oyunların oynanabilmesi sağlanmış olur. Ama daha da önemlisi önce azınlık kadınların ve giderek Türk oyuncuların sahneye çıkması bu şekilde sağlanmış olur. Henüz Müslüman ve Türk bir kadının sah-

neye çıkması kuşkusuz yasak altındadır ama yine de Müslüman ve Türk kadınların en azından seyirci olarak, kafes ardında bile olsa, tiyatro izleme şanslarının doğması Güllü Agop'un çabası sayesinde gerçekleşir. Böylelikle Müslüman ve Türk kadm seyirciler de Batılı anlamda tiyatro eserlerini izleme olanağı bulurlar. Bu demek değildir ki, yasaklar sona ermiştir. Kadınların izleyici olarak bile, kafes ardında da olsa, tiyatro seyretmesi yasaklanmaya her an müsait bir durum olmaktan kurtulamamıştır.

Tiyatroya Tanzimat döneminde kadın seyircinin gitmesinde görülen sakıncanın, konulan yasakların, söz konusu Batı öykünmeciliği içinde olan oyunların, o dönemin izleyicisinin muhafazakâr yaşam tarzına aykırı olan melodramlarla yüklü olmasının payı büyüktür. İzleyici, zaten bozuk bir şive ile oynanan oyunların diline de yabancıdır, Batılı tarzdaki tiyatro mekânlarında cereyan eden ve yaşam tarzları aykırı olan tarihsel dramları da kolay takip edememektedir. Tiyatroda cereyan eden batılı yaşam tarzları, en çok kadın izleyicinin bunları izlemesinde sakınca gösterir bir durumdur ve bir yasak gelecekse, bu yasak kadının sahneye oyuncu olarak çıkmasında ya da izleyici olarak tiyatroya gidebilmesinde tezahür eder. Halkın yaşam tarzına garip gelen konuları içeren oyunlar nedeni ile, Karagöz ve ortaoyununda bambaşka bir tiyatro mekânı ve izleme algısına sahip olan seyirci için bugünkü anlamda bir Batılı izleyici bilinci oluşması da zordur. Yüzlerce yıl, açık havada, kadınlarla erkeklerin ayrı yerlerde oturup eğlenceli oyunlar izlemeye alışkın oldukları tarz, yerini, kapalı bir mekânda, muhafazakâr yaşam tarzına aykırı olan melodramlar ya da tarihsel dramalara bırakmıştır. Kadm izleyici için bu yeni kapalı mekânlar, yukarı katlarda erkeklerden ayrı yerlerde oturdukları, ellerindeki kabukları vesaireleri aşağıya atabildikleri yerler olabilmektedir. Yasak, her yerde olduğu gibi, bilgisizliği tetikler. Her toplumsal yasakta olduğu gibi, kadınlarla tiyatro arasındaki izleyici ya da oyuncu olma yasağı, yine kadınların kendilerini doğrudan etkileyen ve önleyen bir mekanizmayı yeniden üretip durur.

Kimsenin kadm karakterin tiyatro macerasını görecek gözü henüz yoktur. Tanzimat'ın aydınları doludizgin tiyatro merakıyla doludurlar. Örneğin, Namık Kemal'in *Gülnihal* adlı oyunu, dadı olan Gülnihal ve onun baktığı İsmet adlı genç kızın sahnesiyle başlar ve biter. Ancak bu iki kadın karakter, tüm oyun boyunca arada birkaç sahnenin dışında görünmezler. Oyunun adı bizatihi bir kadına ait olsa da, erkek oyun karakterlerinin rolleri çok daha önemlidir. Zaten Gülnihal Dadı, bakıp büyüttüğü İsmet'e o kadar özenmiş olmasına rağmen, oyunun sonunda genç kadının ölmesini engelleyemez. Oyun boyunca zaten az olan sahnelerinde ikisinin ilişkisinin, feminist eleştirinin çok yönlü çözümlemeler sonucunda vurguladığı gibi, iki kadının ilişkilerini yürütmelerinin o kadar da kolay olmadığını, aralarında toplumsal cinsiyet kurguları nedeniyle birçok güvensizliğin, kendini doğru ifade edememenin baskın olduğunu

görürüz. Böylece iki kadın karakter, aynı haksızlıklara uğramış olmalarına rağmen, çok az olan iletişim fırsatlarını da birbirlerini yanlış anlamakla harcamak zorunda bırakılırlar. (Kemal, 1988)

Tanzimat tiyatrosunun kadın açısından son görünümü Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Ebüzziya Tevfik, Teodor Kasap, Ahmet Vefik Paşa ve Abdülhak Hamit gibi erkek oyun yazarlarının içinde hiçbir kadın oyun yazarının adının olmayışıdır. Erkek oyun yazarlarına koşut olarak, önemli erkek tiyatro adamları da tiyatromuzun tarihine geçmektedirler. Bir yandan sarayın kuşkusunu çeken ve bir gecede yıktırılan tiyatroların yaşandığı bir istibdat dönemi de sürüp gitmektedir. Kuşkusuz bu dönem, kadınlar için tiyatro anlamında zor bir dönemdir.

2.b. Meşrutiyet Dönemi Tiyatromuzda Kadın Olgusu

Tiyatro açısından, basın ve yayın dünyasının yaşadığı yasakların sahne sanatlarına da yansıdığı II. Abdülhamid dönemi zor bir dönem olmuştur. II. Abdülhamid dönemi gibi bir siyasal ve coğrafi sorun döneminde tiyatro gibi her an toplumsal infiali canlandıracak, toplumsal eleştiriye açık bir kurumun özgür bırakılması düşünülemez. Dolayısıyla anılan dönem, II. Meşrutiyet'in ilanına dek tiyatro için bir istibdat dönemidir. Her ne kadar Abdülhamid'in sarayında temsiller verilse de ve yabancı topluluklar Beyoğlu'nda sahneye çıksa da, sansürden kurtulan ve boş güldürülerle halkı oyalayan temsillerin dışında, metne dayalı oyunlar için durum tam bir baskı ortamı yaratmıştır. Oyun metinlerinin içinde "Yıldız" ve "burun" gibi sözcükler bile geçse, sansürcüler tarafından metin tanınmaz hale getirilmiştir (Nutku, 1985, s. 263-4).

II. Meşrutiyet 1908 yılında ilan edilir ve toplumsal ve gündelik yaşamda görülen özgürlük, tiyatroya da yansır. Konumuz açısından bu dönemin özelliği, evlilik kurumunun içinde bulunduğu çok kadınla evlenme hali, resmi nikâhın dışında gelişen evlilik dışı ilişkiler ve hatta kadın hakları olarak tiyatro tarihimize geçen kimi temaların da oyun yazarlığında görülmeye başlanmasıdır. Yine köylerde yaşanan toplumsal adaletsizlikler de kadın meselesi ile yakından ilgili bir durumdur. Tiyatro izleyicisine, yerlere fındık fıstık atmamalarını öneren el ilanlarının dağıtılması eğitiminden, azınlıklarla birlikte artan Türk oyuncuların sahneye çıkmasına dek birçok yenilik kaydedilir.

Meşrutiyet döneminin bellibaşlı yazarları arasında yer alan Hüseyin Suat (1868-1948), *Yamalar* (1919) adlı oyununda, Türk kadını yerine yabancı bir kadınla evlenmenin sakıncalarını savunur. Görenekle ve aile kavramı üstünde duran, Hüseyin Suat'ın oyunları sahne üstünde çok rağbet görmüştür.

Bu dönemin oyunlarında "hülle" nikâhının sakıncaları, genç kızların evlilik kararlarının anne babalarınca alınmasının kötü sonuçları gibi ailenin temeline ilişkin konular ele alınır. Ama kuşkusuz aile toplumun temelidir ve kadının

iffeti bu temel için vazgeçilmez bir hususturdur, mantığı sabittir. Böylece de, kadın karakterlerin kendileri için değil, büyük bir toplumsal sorumluluk altında çizilmiş oldukları şüphesizdir.

Darülbedayi'nin Kuruluşunda Kadınların Konumu—1914

Cemil Topuzlu, 1913-14 yılları arasında kısa bir süre İstanbul Belediyesi'ni idare eder ve bugün (eski para ile) 55.000 Alman Markı'na karşılık gelebilecek bir parayı, 3.000 altın lirayı ödenek olarak ayırarak bir belediye konservatuvarı açılmasına ön ayak olur. Avrupa'dan André Antoine 28 Haziran 1914'te İstanbul'a gelir ve 7 Temmuz 1914 tarihinde gazetelere ilan verilerek öğrenci kaydına başlanır. 197 kişi başvurur. 197 kişinin ilk 8 kişisi kadın, 9'dan itibaren başvuranlar ise erkeklerdir. Bu 8 kadın kuşkusuz, Müslüman olmayan kadınlardır. Darülbedayi-i Osmani'nin onlarca sanat ve teknik yöneticisi içinde hiçbir kadın yoktur. Sınavı Eliza Binemeciyan, Sara Mannik, Mari Mineyan, İda, Rosa, Beatris ve Ardiyen kazanır. O sırada İstanbul'da 30 kadar kadın oyuncu vardır ve bu oyuncuların tümü Ermeni'dir. (Nutku, 1985, s. 279-280) Ünlü tiyatro insanı Muhsin Ertuğrul, 1918 yılında yazdığı bir yazıda, "bugün sahneye çıkma emeliyle kıvranan, yanan kaç tane Türk hanımı biliyorum. Bir türlü cesaret edemiyorlar" diye anlatır (Sevinçli, 1987, s. 81).

İlk Müslüman Türk Kadınının Sahneye Çıkışı

Sahneye çıktığını bildiğimiz ilk Müslüman Türk kadını, Afife Jale'dir ve bu büyük cesaret Meşrutiyet tiyatrosu döneminde gerçekleşmiştir. Afife Jale, Hüseyin Suat'ın *Yamalar* adlı oyununda, Kadıköy'deki Apollon Tiyatrosu'nda sahneye çıkar. Bundan sonra da *Tatlı Sır* adlı oyunda rol alır ve bu sahne macerası nedeniyle polis tarafından kovalanır. *Odalık* adlı oyunda oynarken de polis tiyatroyu sarar ve Afife Hanım, güç bela arka kapıdan kaçırılır. Afife hanımın sahneye çıkma tutkusu, polis müfettişi tarafından, *"Avradımı şanoda (sahne) görmüş gibi oluyorum vallahi hepinizi mahvederim"* şeklinde yorumlanır (Tuncay, 1996). Ama her şeye rağmen o polis müfettişinden geriye, zamanı bir kadın tiyatrocuya sonsuza dek kapatmanın imkânsızlığı kalır. Çünkü Afife Hanımın tiyatro sahnesi tutkusu, onun hayatına mal olsa da, bu uğurda yaşamış sanatçı, kendinden başka kadın oyuncuların da sahneye çıkmalarını sağlayacak denli büyük bir öncü olmaktan vazgeçmemiştir. 1921'de İçişleri Bakanlığı, Müslüman kadınların sahneye çıkmalarını yasaklamıştır. Bu sürece rağmen, Afife Hanımın desteği ile Saniye (Tepsi) adlı kadın da sahneye çıkmış ve tiyatro tarihimizde büyük bir yer edinmiştir. Afife Hanım, Saniye Hanımla birlikte, yine Anadolu'da Mebrure, İzmit'te Huriye ve Hikmet, Trabzon'da Ruhat adlı kadınların sahneye çıkmalarına destek olmuştur. Üstelik Afife Hanım tüm bu girişimlerini Darülbedayi'den ayrıldıktan sonra Anadolu'da son derece zor koşullarda turne yapan toplulukların

bünyesinde gerçekleştirmiştir. Böylece Afife Hanım, Cumhuriyet döneminde resmen sahneye çıkmaya özendirilen Müslüman kadınların ilk öncüsü olma şansını elde etmiştir (Nutku, 1985a, s. 283-4).

Meşrutiyet dönemi tiyatrosunun kadına ilişkin görünümünde kadın seyircinin konumu da çok önemli bir veridir. Tiyatro izleme kültürümüz, tiyatromuzun sık sık toplulukların kurulup dağılmasıyla zaten perakende bir boyutta yaşanmaktadır. Gösterileri genel olarak Hıristiyan halk izlemektedir ama belli dönemlerde de Müslüman erkekler izleyebilmektedir. Bazı topluluklar kadın seyirciyi de çekmek isterler ama bu durum çok büyük tepki toplar. Ayrıca kadınlar için düzenlenen matineler yeterince ilgi görmez. Beyoğlu'nda zaman zaman kadınlar temsilleri izleyebilirler. Ama, "1909 yılının Şubat ayında İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir'de Sporting Klüp'te düzenlediği gösteriye kadınların da erkeklerle birlikte gelmeleri istenmiş ve 'fırka' bunu kabul etmiştir. Ancak bu haber üzerine eli bıçaklı yobazlar ayaklanmış, tiyatroyu kuşatmışlardı. Kadınlar da tiyatroya gelememişlerdir" (Nutku, 1985a, s. 286).

3. Cumhuriyet Dönemi Tiyatrosu ve Kadın Karakterin Konumu

Cumhuriyet dönemi Türkiye tiyatrosu, kadınlar açısından Mustafa Kemal Atatürk'ün batılı tarzda bir sanat atmosferinin çağdaş bir anlayışla tesis edilmesine gösterdiği hassasiyetle birlikte bugünkü şeklini almış olan en temel tiyatro süreçlerimizden biridir. Cumhuriyet dönemi tiyatromuz, Osmanlı İmparatorluğu sürecine çok şey borçludur. Kadınlar için Cumhuriyet dönemi tiyatrosunun en büyük önemi, Müslüman Türk kadınının yasal olarak, bizatihi Mustafa Kemal'in eliyle—Bedia Muvahhit Hanımın şahsında cisimleşerek—sahneye çıkarılmasıdır. Ancak Müslüman Türk kadının artık yasal olarak sahneye çıkabilmesi, her sınıftan ve her kültürden kadın için geçerli değildir. Cumhuriyet tiyatrosunda kadının sahneye çıkışı, bunun bedelini çok ağır ödeyen Afife Jale ile Bedia Muvahhit arasındaki yasaklı yolun henüz tamamını katedemediğimiz ve hâlâ sıkıntılarını yaşadığımız bir büyük maceradır. Batılı kadın oyuncu için de sahne yasağı çok zorlu yüzyıllar geçirmiştir. Ancak Batıda kadın oyuncu Rönesans döneminden sonra artık sahneye—bedelini ödeyerek de olsa—çıkabilmiştir. Bizde, süreç hem daha yavaş ilerlemiş, hem de ağırlıklı olarak aydın kesimin daha kolay kabul ettiği, muhafazakâr kesimin ise çok uzun yıllar boyunca kendi ailesinden bir kadının tiyatro oyuncusu olmasına sıcak bakmadığı, sert tepkiler gösterdiği bir süreci zorunlu kılmıştır (Yamaner, 2001).

Cumhuriyet döneminde kadın oyuncunun sahneye çıkışı, tiyatroda var olan cinsiyetçi imgelemin hemen her oyunda yeniden üretilmesine engel olamamıştır. Tıpkı Cumhuriyet dönemi öncesinde yazılan ve genel olarak Batı'dan uyarlanan metinlerin kadın karakterleri gibi, Cumhuriyet tiyatrosunun kadın ka-

rakterleri de hem sayıca az, hem başrol oyuncusu olmada son derece sınırlı bir sayıda, hem neredeyse her metinde birer tamamlayıcı öğe, birer nesne konumunda olmaktan kurtulamamıştır. Cumhuriyet tiyatrosu, tek bir başlık altında toplanan ama cumhuriyetin ilk yirmi yılında yani yaklaşık olarak 1940'lara dek başka bir çaba içinde, 1950'lere dek başka bir yönelim, 1960'larda başka bir görünüm, 1970'lerde başka eğilim ve 1980 sonrasında büyük bir değişimle, 2000'lerden itibaren de kadın ve tiyatro anlamında büyük ve devrimci çabaların kaydedildiği, gündemin yaratıldığı ve var olma çabalarının harcandığı bir süreçler yığınıdır. Bu nedenle Cumhuriyet tiyatrosunda kadın karakterin oluşumunun sergilenişi, belli dönem özelliklerine göre incelenmelidir.

3.a. 1950'ye Kadar Türk Tiyatrosu ve Kadın Karakterin Gelişimi

Erken cumhuriyet döneminin başlarında ulusçuluk mantığı tiyatro oyun yazarlığında ön plana çıkmıştır. Söz konusu dönemde oyun yazarlarımız, toplumsal sorunların yanı sıra, gerek toplulukları ilgilendiren gerekse bireyler bazında öne çıkan çeşitli toplumsal değişimlerden kişisel bunalımlara dek hem insanı hem de toplumu ilgilendiren hususlarla ilgilenmişlerdir.

Halit Fahri Ozansoy, Vedat Nedim Tör bu tür yazarlarımız arasında sayılabilir. Söz konusu kişinin psikolojik yapısı olduğunda elbette Necip Fazıl Kısakürek başta sayılacak yazarlardandır. Siyasal ve ideolojik olarak birbirlerine tam zıt kutuplarda olmalarına rağmen, kişinin psikolojik yapısından kaynaklanan meseleleri tiyatro oyunlarına aktarmada, Kısakürek gibi, Nâzım Hikmet Ran da erken Cumhuriyet dönemi oyun yazarlarımız için bireyin iç meselelerine eğilen bir yazar olarak yerini almaktadır. Kuşkusuz bunlar Batı etkisindeki tematik gelişimlerdir.

Batılılaşmanın erken dönem Cumhuriyet tiyatrosu üstündeki etkileri, hızla ve kökten değişen toplumsal yapının birey üzerinde yarattığı değer yargılarındaki değişim şeklinde tanımlanabilir. İçselleştirilememiş toplumsal dönüşümler, bireyin iç dünyasında bir yozlaşmaya neden olmakta ve aydın sorunsalını doğurmaktadır. Bu toplumsal ve ideolojik çözülme, tiyatro metinlerinde erkek karakteri, aldatılmış, entelektüel ama yalnız, erdemli ama emekleri boşa çıkmış şeklinde kurgulayıp yüceltirken; kadın karakteri, sadakatsiz, gözünü para isteği bürümüş, erkeğini mutsuz eden, eviçi sorumluluklarını yerine getirmeyen bir konumda çizmiştir. Özdemir Nutku, ülkemiz tiyatro biliminin en büyük tarihçisi olarak, konuyla ilgili şu bilgileri verir: "Erkeğin mutsuzluğunu, özellikle kadın erkek ilişkilerine bağlayan Vedat Nedim Tör, Cevdet Kudret ve Necip Fazıl Kısakürek, özellikle de ilk oyunlarında, aldatılan kocanın ruh durumunu incelemişlerdir; bu oyunlarda cinsel ya da başka maddi yetersizlikten gelen aşağılık duyguları içinde kıvranan erkeğin dünyası sergilenir." Bu metinler içinde, Vedat Nedim Tör'ün *Üç Kişi Arasında* (1927) adlı oyununda, "savaşta yaralanarak

cinsel gücünü yitirmiş bir kocanın aşağılık duygusunu ve kıskançlık duygusunu gösterir" (Nutku, 1985a, s. 292). Bu metinler aracılığıyla kadının, kocasının savaşta başına gelen ve bir felaketmiş gibi algılanan cinsel yaşamındaki soruna karşılık sessiz kalması gerektiği, eğer bu büyük "felakete" saygı gösterip susmazsa aile ve giderek toplum içinde ne büyük felaketlerin doğacağı imlenir. Giderek, aldatan kadının erkeğinin hayatında yarattığı felaket, tiyatro sahnesinde yer alacaktır. Ama kadınların başına gelen her türlü aldatılma, metinler aracılığıyla aktarılmayacak, bu durum, kadının baş karakter olarak kurgulandığı oyunlarda yansıtılmayacaktır. Bir kadının kocasını aldattığında ailede ve giderek toplumda nelerin olabileceğini izleyerek dışarı çıkan tiyatro seyircisi için, kadının evi ve toplum için ne denli "erdemli" olması gerektiği konusundaki toplumsal kalıp yargılar bir kere daha pekişmiş olur.

Cumhuriyetin ilk yirmi yılında, bireysel çelişkilerin yanı sıra, giderek yaklaşan cumhuriyetin onuncu yıl kutlamaları vesilesi ile yazılan metinlerde, Türk tarihi ve Kurtuluş Savaşı'nda verilen mücadele, dramatik sahneleme geleneğimizin ana temasını oluşturmuştur. Bu temalarda şüphesiz Türk kadının yeri, erkeğinin savaşa adadığı gücüne kadınca bedeni ve becerisiyle ne kadar destek olabiliyorsa o kadar destek olmaktır. Kadın karakter, savaşı ve mücadeleyi anlatan kutlama metinlerinde birer kahraman olan erkek savaşçıların arkasında, kadın bedeninin güçsüzlüğüne direnerek taşıdığı merminin, iyileştirdiği asker yaralarının çizgisinde yazılmıştır. Bu ikincil konum, toplumsal algıda nasılsa sahne üstünde de o şekilde, kadının ancak ikincil konumda bir destek aracı olduğu şekliyle dramatize edilmiştir.

Cumhuriyet dönemi tiyatromuz, 1940'larla birlikte aile kurumundaki değişimlere odaklanmıştır. Bu nedenle de kadın oyun karakterinin çizilişi üstüne, kadın araştırmaları alanının yapması gereken çok önemli çalışmaları içeren bir döneme girilmiş olmaktadır. Aile mefhumu, Ahmet Kutsi, Cevat Fehmi ve Ahmet Muhip'in oyunlarında başat bir figür olarak yer alır. Ama aile kurumu temelinden sarsılmamalıdır, giderek, bir önceki dönemden kalan aile içi çözülmeler, değer yargılarındaki yozlaşan dönüşümler, aile yapısına derinden zarar vermiştir ve bu zararın tiyatro oyun metinlerinde dile getirilerek çözüme kavuşmasına yardımcı olunmalıdır, diye düşünülür. Aile kurumunun bir an önce korunması meselesi, idealist bir bakıştır ve ideolojik olarak da baskın bir anlayıştır.

Ahmet Kutsi Tecer, 40'h yılların Türk tiyatrosunda geleneksel tiyatromuzun özelliklerini kullanan metinler yazmıştır. *Köşebaşı* (1946), *Bir Pazar Günü* ve *Satılık Ev*, bu tür oyunlardandır. *Köşebaşı*, ülkemizde en çok sahnelenen oyunlardan biridir ve "kişiliğini henüz yitirmemiş bir Türk mahallesi içinde, Batılılığın yalnızca kabuğunu almış olan bir 'hoppala kız'ı ele alır. Bu kız kendi kökünden ve kültüründen kopmuştur. Mahallesini küçümser, Avrupa'ya gitmek, orada yaşamak ister." Kız, "devrimleri yanlış anlayanların kendi değerlerinden

kopmuşluğuna ve kendi kendine yabancı düşmüşlüğüne bir örnek olarak verilmiştir" (Nutku, 1985a, s. 296).

Ahmet Muhip Dıranas'ın, *Gölgeler* adlı oyunu ise, bugün modernleşme olarak adlandırılan ve Osmanlı'nın son dönemlerinde tiyatro metnine bir temel tartışma argümanı olarak oturtulan, toplumun Batı etkisindeki kökten dönüşümünün kutsal sayılan geleneksel aile yapımızı temelinden sarstığına dair endişeler, durum saptamaları ve örneklerle gösterme gibi bir dramatik metin kurgusunu zorunlu kılmıştır.

Cevat Fehmi Başkurt'un oyunları ise, dönemin dünya çapında değişen ekonomik üst yapı meselelerinin bizim toplumumuz üstündeki olumsuz etkileri üzerine kuruludur. Kuşkusuz, değişen ekonomik düzenin bozukluğu, geleneksel toplumun temel değerlerini rencide etmesi gibi hususlar, sadece soyut olarak aile olgusunu değil, ailenin ahlaki değerlerini taşımakla yükümlü kılınan kadın karakterin üstünden ilerleyen, bozulan ahlak gibi bir olguyu ortaya atmıştır. Bu nokta, Cumhuriyet tiyatrosu tarihimizin önemli bir toplumsal cinsiyet meselesi olarak karşımızda durmaktadır.

Cumhuriyet dönemi tiyatromuzun en önemli evrelerinden biri olan Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kuruluşu, 1940'lı yılların sonuna dek gelmektedir ve kadının tiyatro içindeki dönüşümü anlamında da çok önemli bir sürecin başlangıcıdır. Ancak, en büyük toplumsal birimlerin kuruluşunda olduğu gibi, tiyatronun da devletin elinde şekillenmesinde Türkiye'de kadının kurucu olarak bir rolü yoktur.

Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Kuruluşu

Ankara Devlet Konservatuvarı, Milli Eğitim Bakanlığı müfettişi Cevat Dursunoğlu, dünyaca ünlü besteci Paul Hindemith ve yine ünlü bir sanat adamı olan Carl Ebert gibi erkeklerin yazdığı bir kuruluş tarihinin ürünü olan bir temel kurumdur. 1936 yılında öğrenime başlayan kurum, 1940 yılında yönetmeliği kabul edilerek yaşantısına devam etmiştir. 20. yüzyıl başlarında kurumlaşan birçok yapı gibi, tiyatromuz da bir kadın kurucu yöneticinin adını kendi tarihine kaydetmemiştir. Rol modeli bir kadın yöneticinin olmayışı, kadın oyun yazarlığı, kadının oyun karakteri olarak başat rollerdeki kuruluşu, kadın yönetmenler gibi birçok açıdan kadınların daha çok sayıda varlık göstermelerinin önünde ciddi bir engel koymuştur. Bu engeller üzerine kadın bakış açısıyla eleştirel bir gözün araştırma yapması çok önemli bir konu olarak hassasiyetini korumaktadır.

3.b. 1950 Sonrası Tiyatromuzda Köy Kadını Figürü

1950 ile başlayan yıllar, köy olgusunun dramatik metin geleneğimize daha çok girdiği yıllar olarak karşımıza çıkar. Bu da, kadın meselesinin tiyatro metninde

giderek daha sorunsal bir hale dönüşmesi tehlikesini taşımaktadır. Çünkü temel olarak köy oyunlarında ezen-ezilen çelişkisi, ağalık sorunu, köye yeterince sağlık ve eğitimin hizmetinin gitmemesi gibi çeşitli büyük ve soyut toplumsal meselelerin içinde köy kadınının bizatihi bu sorunsallardan en çok etkilenen bireyler olmaları gerçeğinin önüne bir perde çekmiştir. Köy oyunlarında kadın karakterin ikincil konumunun çözümlenmesi, kadın meselesinin kadın bakış açısı ile değerlendirileceği yirminci yüzyılın son çeyreğine dek beklemek zorunda kalacaktır. 1950'li yıllar, köy kadınının çektiği çilenin daha çok bozuk düzenin eseri olduğuna yönelik bir soyut bakış açısı çizmiştir.

Necati Cumalı'nın, *Susuz Yaz*'ında, Fakir Baykurt'un aynı adlı romanından oyunlaştırılan *Yılanların Öcü*'nde, Nazım Kurşunlu'nun *Toprağın Kurbanları*'nda, Hidayet Sayın'ın, *Küçük Devler* ve *Pembe Kadın*'ında; Cahit Atay'ın *Ana Hanım Kız Hanım, Sultan Gelin*'inde, Necati Cumalı'nın *Derya Gülü* ve *Nalınlar*'ında; ağa-köylü çatışması, köy meselemizin köylü kadın üstünde yarattığı baskı, kızların mal gibi alınıp satılmaları, kendi evlilikleri üzerinde söz haklarının olmayışı, yüzünü bile görmedikleri adamlarla evlenmeye zorlanmaları, bunun çarpıklıkları ve birey ve toplum üzerinde yarattıkları irdelenip eleştirilir. Köyün sorunları bir dönem tiyatro aracılığıyla belgelenir bu ülkede. Ama bu, kadın bakış açısı ile yapılmaz. Köydeki sorun, köy oyunlarına göre, köylü kadını doğrudan toplumsal adaletsizlik anlamında ilgilendirir. Güngör Dilmen, Antik Yunan tiyatrosunun "ilk feminist yazarı" diye adlandırılan Euripides'in yazdığı mitolojik kahramanlara dayanan Medea'ya bir gönderme olan *Kurban* adlı oyununda, kuma sorununa dayanır. Hastalanan Zehra'nın yerine kocası, genç bir gelin getirmek ister. Üstelik, Zehra'nın baba malını da geline çeyiz parası olarak, paragöz ağabeyine bir tür rüşvet şeklinde vermeye kalkışır. Zehra uyarır, "olmaz," der, dövünür. Ama kocasının gözünü genç bir gelin bürümüştür. Düğün alayı eğlenirken, Zehra iki yavrusunu, kocasının koynuna daha taze bir gelin alma sevdasına kurban eder. Dünya tiyatrosu, iki bin beş yüz yıldır, Medea'nın kocası Iason'un güya iktidarın dayatması gereği kralın kızı ile evlenme isteği karşısında, aşkına ve analığına ihanet eden Iason'a karşı iki yavrusunu "uyutmasını" tartışmaktadır. Güngör Dilmen'in *Kurban* adlı oyunu da, bizim toprakların çok aşina olduğu kuma olgusuyla, Medea'nın trajik sonunu anıştıran bir oyundur. Ama oyun, Antik Yunan tiyatrosunda, "feminist" olarak algılanmasının ana nedeni, bir kadının seçim yapabilmesi, sesinin çıkması, analığının ve aşkının hesabını kendi başına sorup kendi başına eyleme geçebilmesi olarak gösterilirken de 20. yüzyıl feminist tiyatro eleştirisi, bu Antik oyunu bir feminist oyun olarak görmekte şüpheye düşmüştür. Benzer eleştirel şüphe, *Kurban*'ın Zehrası için de geçerlidir. Zehra da kendi seçimini kendisi yapmış ve insanı hayrete düşüren bir kararla kendi yavrularını "uyutmuş"tur. Evet, kadın karakter için, özgürce seçim yapabilen, olay örgüsünün onun etrafında döndüğü bir özne olmasını

talep etmekteyiz. Ama Medea'nın da Zehra'nın da yapma "şansını" (!) buldukları bu seçim tartışmasız biçimde, keşke olmasaydı denecek türdendir. Bu nedenle de, dünya tiyatrosunda yüzlerce başat erkek karakterin yanı sıra, Zehra'nın sırf kendi yavrularına kıyma cesaretini gösterdi diye, bir baş kahraman olma hali yoktur. Zaten *Kurban*, tüm cinsiyetçi tiyatro metinleri gibi, Zehra'nın kocasının elinin kolunun nasıl bağlı olduğunu gösterip durmakta hünerlidir.

Nazım Kurşunlu ise, *Çığ* adlı oyununda, kız kaçırma olayına değinir. Fikret Otyam'ın *Mayın*; Yaşar Kemal'in *Teneke*; Sedat Veyis Örnek'in *Manda Gözü* adlı oyunları, köyün her türlü toplumsal sorunu nedeni ile köylünün değişen değer yargılarını eleştirir. Köy oyunları, uzun yıllar boyunca, tiyatroda hak mücadelesinin verildiği politik tiyatro yaşantılarımızda büyük rağbet görerek oynanmıştır. Ama tek başına bir araştırmanın konusu olabilecek kadar çok işlenen köylü kadın üstüne üreyen kadın oyun karakterleri, köy sorunu içinde toplumsalın bir parçası olarak görülmüşlerdir.

3. c. Bireyin İç Çatışmalarından Toplumda Kadının Konumuna Dek Kadın Oyun Karakterleri

Tiyatromuzda kadın olgusunun bir toplumsal ve bireysel sorun saptama ve bu sorunları çözme aracı olarak bir motif şeklinde karakterize edilmesi, 1950'lerden 1960'lara yürürken de sona ermez. Hatta giderek artan bireysel çöküntüler ve toplumsal yozlaşma, kadın karakter üstünde daha çok belirgin hale gelir.

Oktay Rifat'ın *Kadınlar Arasında* ve *Oyun İçinde Oyun* gibi oyunları, toplumdaki düzensizliğin yarattığı ahlaki çöküntüyü ve bu çöküntünün aile kurumu üzerindeki olumsuz etkilerini sergilemeyi hedeflemiş metinlerdir. Bu dönemin diğer eserlerinin de ortak özelliği gereği, toplumsal konulardan çok bireyin iç çatışmaları, duygusal durumları ve çöküntüleri daha ön planda yer almıştır. Bu oyunlarda, kadının bir birey olarak maruz kaldıkları ele alınır ama bu oyunlar, kadını bir birey olarak ele almaktansa, genel olarak aile kavramı üstünde durmuş metinler olarak sahnelenirler.

Melih Cevdet Anday'ın *İçerdekiler* ve *Mikadonun Çöpleri* oyunları ise diğer metinlerin tam tersine, toplumsal meselelerin bireyi getirdiği sorunlu noktalara dikkat çekmek üzerine kurulu, önemli metinlerdir. Anday'ın *İçerdekiler* adlı oyunu, siyasi tutuklu eniştenin ziyaretine o gün işi olduğu için gelemeyen ablasının yerine gelen baldızın yaşadığı süreci anlatan bir oyundur. Ama ana karakter siyasi tutuklu erkektir ve bir devrimci olmasına rağmen, bir erkek olarak uzun süredir bir kadına hasret biçimde tutuklu bulunuşu, o gün karısını, yani bir kadını görmeye kendini çok hazırlayışı ama karısı gelmeyince onun yerine gelen baldızının "mecburen" ona bedenini açması gerektiğine dair gerekçesini aktarır. Oyun, bu erkeğin, erkek oluşunun gerekçesini açıkladığı bir insanlığı savunma, ama bir erkeğin insanlığı savunması şeklinde ilerler. Kadın, edilgen, masum,

sonuna dek direnendir. Erkek, akılcı bir açıklama peşindeki diyaloglarla ilerler. Oyun, bedensel bir temasa yer vermez. Ama oyunda kadm bedeni, üzerinde karar verilebilen, tasarruf edilebilen bir nesnedir. (Anday, 2000)

Refik Erduran'ın *Cengiz Han*'ın Bisikleti, adlı oyunu, Batılılaşma serüvenimizin bize neye mal olduğunu ortaya koyduğu bir oyun iken, aslında bireyin eski toplumsal geleneklerden bize yabancı yeni geleneklere geçişinde yaşadığı yalnızlaşmayı ele alırken, kadın karakterin bu yalnızlaşma içindeki cinsiyetçi kuruluşu ile meseleyi bir kere daha çetrefilli hale getiren bir oyundur. Benzer biçimde, aydın motifinin işlendiği ve yine bir entelektüelimiz olan Oğuz Atay'ın yazdığı *Oyunlarla Yaşayanlar* adlı oyun da, birey ve toplum arasında çeşitli toplumsal dönüşümler, çözülmeler ve aydının yalnızlığı üstüne düşünsel boyutlar içermektedir. Bu oyunda da aydın olgusu, bir erkek figüre aittir. *Oyunlarla Yaşayanlar*'dan Coşkun, "hayır biz oyun yazmıyoruz, biz yaşıyoruz oyunları yazarken" (Atay, 1993, s. 18) derken; oyunun Coşkun'un tüm yalnızlığını tırmandıran iki kadın karakteri Saadet Nine ve Cemile arasında eski ve yeninin iflah olmaz kopukluğu acıklı bir biçimde kendini ortaya koyar:

> Saadet Nine: Yemek yenilmeyecek mi? Benim karnım acıktı.
>
> Cemile: (Bezgin) Bir sen eksiktin anne. Daha biraz önce sofradan kalkmadık mı canım?
>
> Saadet Nine: Hep böyle yapıyorsunuz. Hep, daha önce yapmıştık, daha önce Yaşamıştık, diyorsunuz. Aklımı karıştırıyorsunuz... Her şey daha önce olmuş. Peki Halife nerde diyorum; daha önce gitti diyorsunuz. Bütün paşalarla, nazırlarla ve bütün saltanatıyla mı gitti, diyorum. Bütün saltanatıyla, diyorlar (Atay, 1993, s. 14).

Toplumsal yozlukların, sınıf çatışmalarının ve toplumcu görüşe sahip aydın bireylerin düşünce suçları nedeniyle gördükleri baskının sonuçlarını, yine bir erkek entelektüel figür üstünden gösteren ve alanında en çok oynanan oyunlar arasında yer alan Vasıf Öngören'in *Asiye Nasıl Kurtulur?* adlı oyunu da aynı bağlam içinde yer alır. *Asiye Nasıl Kurtulur?*, iyi kalpli, para karşılığında erkeklerle birlikte olan kadınlara "bile" (!) babacan yaklaşan bir Rum meyhaneci ile toplumcu dünya görüşüne sahip, kendisini toplumsal eşitsizliklerle mücadeleye adamış bir devrimci erkek figürün karşısına, hayatını bedenini üç kuruşa satarak, birbirleriyle saç saça baş başa kavga ederek ömürlerini düşük bir hayat standardında geçiren ve eğitim denilen kurumdan hiçbir şekilde nasibini almamış kadınlar grubunu koyar. Oyunun diğer erkek figürleri de, ceplerindeki üç beş kuruş karşılığında bu kadınlardan cinsel hizmet alan fi-

gürlerdir. *Asiye Nasıl Kurtulur?* oyununda sorulan sorunun yanıtı, daha çok toplumcu görüşü benimseyen tiyatro sahneleme anlayışında, sınıf çelişkisine bağlı olarak aranmıştır. Asiye, iyi kalpli, aşkı uğruna fedakârlık yapan, sıcak bir yuva özlemi çeken bir "kurban"dır. Asiye'nin kurban oluşundaki kadınlık hali, sınıf çelişkisinin ve toplumsal baskının içinde anlamlıdır. Bu durum ortadan kalktığında Asiye'nin de Asiye gibi olanların da herhalde bir sorunu kalmayacaktır. *Asiye Nasıl Kurtulur?* gibi oyunlarımız, uzun yıllar kadın meselesinin tiyatro sahnesi aracılığıyla bir çözüme kavuşturulmasında en çok gönderme yapılan oyunlar arasında yer almıştır. Böylece de, bu kadın karakterlerin kadın bakış açısıyla derinlemesine işlenişi yerine, kadınların maruz kaldıkları hayat standartlarının toplumsal nedenleri üzerinde sahnelemeler gerçekleştirilmiştir. Oyunun bir başka handikapı da, bedeni ile para kazanan kadınların sahnelenişlerinde, kadın bedeni üzerindeki görsel atmosferin cinsiyetçi bir gözle işlenişine engel olunamayışıdır. Kadının her an başına bir felaket geleceği, bir gün "düşebileceği" ihtimalinin hep canlı tutularak kız çocuklarının yetiştirildiği bir toplumda, sahne üstünde toplumun asla bağışlayamayacağı bir işi yapan kadınların, birer görsel figür olarak çizilmeleri, kadın karakter açısından da onu sahnede canlandıran kadın oyuncu açısından da bir başka cinsiyetçi ortamı yaratmıştır.

Entelektüel bireyi erkek olarak baş karakter şeklinde tasarlayan, kadınların mağduriyetini toplumsal çelişkilere, ezen-ezilen ilişkilerine bağlayan ve toplumsal duyarlığa sahip erkekleri de birtakım haris, aldatan ve ahlaken yozlaşmış kadınların elinde bir tür oyuncak gibi gösteren metinlerden tarihsel dramaların da tiyatro sahnemizde geniş biçimde yer aldığı döneme geçerken, kadın karakter açısından en temel dramaturjik sorunlardan biri olan özne olamayış, baş oyun kişisi olarak dramatik aksiyonu taşıyamayış gibi kurgusal hatalar artarak devam etmektedir.

3.d. Tarihsel Dramalarda Kadın Karakter

1950'li yıllarla başlayan tiyatro yazarlığımızın bugünkü tiyatromuzda kadın oyun karakterinin oluşumunda başat belirleyicilerden biri olarak tarihsel oyun yazımı alanında Orhan Asena karşımıza çıkmaktadır. Asena'nın *Hürrem Sultan, Tohum ve Toprak, Atçalı Kel Memet* ve *Şeyh Bedreddin* gibi oyunları, tiyatromuzun resmi ve özel kurumlarında en çok oynanan ve izleyicinin uzun süre beğenisini kazanmış oyunlar arasındadır. Ancak tarihsel dramalarda kadın karakter, yine tarihi yapan, yazan ve sahip olan erkeksi bakış açısının altında birer yardımcı figür olmaktan öteye geçemez. Bu tür tarihsel oyunların çok net ortaya koydukları gibi, örneğin oyunun adının tarihsel bir kadın karaktere ait olmasına rağmen, olaylar dizisi ve kadın karakterin yöneliminin gerekçeleri ve sonuçları itibariyle yine tarihin sahibi olan erkek oyun kişilerinin başat rolde olduklarını

görürüz. Bu anlamda tarihsel dramalara yönelen tüm yazarlarımızın metinlerinin sergiledikleri sonuç ortaktır.

Turgut Özakman da, tiyatromuza ve edebiyatımıza çok uzun bir ömrü yatırmış, gerek sanat idarecisi ve gerekse sanat eğitmeni olarak da yüzlerce sanatçının yetişmesinde belirgin rol oynamış bir yazarımızdır. *Fadik Kız,* adından da anlaşılacağı üzere bir kadın üzerinden ilerleyen bir oyundur ve toplumda bir kızın başından geçenleri irdeler. Özakman'ın Osmanlı'nm son dönemlerindeki saray yaşantılarına nükte ile baktığı *Fehim Paşa Konağı,* bizim konumuz açsından şöyle bir önem taşımaktadır: Bu oyunda, Meddah, Karagöz oynatıcısı ve "oyun çıkarma" gibi geleneksel tiyatromuzun mihenk taşları yer almaktadır. Oyun, Paşa'nın haremine bir erkek meddahın gelişi, hanımların o meddahı—zararsız olması hasebiyle—kıkırdaşarak, biraz da küçümseyerek izlemeleri, onun yerine ince uzun boylu, narin, sesi efendi, yüzü yakışıklı Tarçın Beyin yani Karagöz oynatıcısının gelmesini tercih etmeleri ile gelişir. Ama konakta hanımlar arasında rağbet görse de Karagöz oynatıcısının babası için biricik oğlunun seçtiği bu sanat yolu tam bir aşağılanma aracıdır. Çünkü oğlu, "karı gibi kukla oynatmakta, sesten sese, kılıktan kılığa girmektedir." Kahveci babası, oğlunun böyle "çıtkırıldım" bir genç olmasındansa bıçkın bir delikanlı olmasını tercih etmiştir ama "talihsiz" (!) babanın kısmetine böyle bir "hanım evladı" düşmüştür. *Fehim Paşa Konağı,* "erkekçe" tavır ve ses tonları için toplumun beklentisini vermede güzel bir örnektir. Aynı oyundaki kadm karakterler ise ya zaten yaklaşmakta olan toplumsal felaketlerden bihaber, şaşkınlardır, ya da işleri güçleri eğlencede olan ve har vurup harman savuran, gününü gün eden ve hiçbir sorumluluk yüklenmemiş, öylesine figürlerdir. Kızlardan güzel ve hamarat olmaları ve iyi kocaya denk gelmeleri beklenir. Evin hanımefendisinin de tek dileği, vur patlasın çal oynasın, elinin sıcak sudan soğuk suya değmediği günler hiç bitmesin, bir hayattır (Özakman, 2009).

Tiyatro yazarlığımızın çok önemli bir ismi olan Suat Taşer'in destansı oyunu *Deli Dumrul* da iki kadm figürü çizer. Kadm figürlerden biri Deli Dumrul'un anasıdır ve kapıyı çalan ecele karşı kendi canını oğlunun canına kurban vermeye razı gelmez:

> Ana: "Dokuz ay dar karnımda taşıdığım oğul!
> Azgın düşman elinde tutsak olaydım oğul!
> Can yerine kan isteyeydin, vereydim oğul!
> Dünya şirin, can aziz Canıma kıyamam!" der (Taşer, 1962, s. 68).

Onu karnında taşıyıp dünyaya getiren ve tam olarak "fedakâr" olması beklenen Anası, kendi canını ecele verip onu kurtarmayınca Deli Dumrul, karısına gider:

> Kadın: "Göz açıp gördüğüm, Koç yiğidim, şah yiğidim!
> Senden sonra bir yiğidi, sevip varsam, birlikte yatsam
> Ala yılan olup beni soksun! Yer tanık olsun, gök tanık olsun,
> Benim canım senin canına kurban olsun!.." der (Taşer, 1962, s. 79-80).

Suat Taşer, dramatik yazarlık eğitimi veren en önemli okullarımızda yıllar boyu baş eğitimci olarak görev almış bir yazar ve eğitmenimizdir. Elbette *Deli Dumrul*, efsaneye dayalı bir oyundur. Ama bu efsanevi oyunda gördüğümüz kadın figürlerden biri ana olduğu halde kendi karnından doğan evladına canını vermeyen bir kadın, diğeri de kendi canını aşkı için gözünü kırpmadan fedakârca kendini ecelin önüne atan kadın figürüdür. Her iki kadın karakter tasarımı da, kadınları ya yuva yıkan ya da yuvayı yapan kişi olarak gösterir ve böylece toplumsal cinsiyet kurguları gereği hiçbir şekilde bir kadına atfedilmesini kabul etmediğimiz toplumsal cinsiyet rollerini kadınlara yüklemiş olur.

Orhan Asena'nın *Tohum ve Toprak* adlı oyununda ise kadın karakterin yapılanışı anlamında niceliksel bir gerçek çıkar karşımıza. Oyunda 31 rolden 7'si kadındır. Hiçbiri de başrol ya da ikinci rol değildir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın bastığı metnin ilk sahnelenişinde, bir anlamda tiyatromuzun yıldızlar geçidi gibi bir kastı vardır (Asena, 1992, s. 5). Ama kadınların rolü son derece kısadır. Kadın rolleri aracılığıyla sahnede kadınların karar verdikleri bir dramatik örgü yoktur. Kadınlar, erkeklerce yönetilen bir dünyada birer figürandırlar. Konuların ilerlemesine yardımcı birer araç olarak yer alırlar. Oysa ki bu kasttaki kadın oyuncular, bu ülkenin en kıymetli kadın oyuncuları arasındadırlar. Ama onlar için, onları anlatan roller yazılmamıştır. Seyirci de onları, o erkek rollerin içinde seyreder. Kadın rollerinin sayıca az yazılması, kadının birey olarak sahne üstünde daha az görünürlüğü demektir. Bunun kendisi cinsiyetçi bir tutumdur.

3.e. Erkek Oyun Yazarlarımızın Toplumsal Eşitsizliklere Duyarlı Kadın Karakter Yaratma Çabaları

1980 sonrası, dünya ve Türkiye için tüm politik ve ideolojik alanlarda olduğu gibi tiyatroda da başka bir dilin konuşulduğu, farklılıkların artık önlerine geçilemeyecek denli kendi varlıkları için mücadele ettikleri bir sürecin başlangıcı olur. Acısı ve tatlısıyla 1980 sonrası süreçte tiyatro yazarlığında erkek oyun yazarlarının diğer geleneksel tiyatro süreçlerine oranla, insan oluşu sorgulayan, erkek ya da kadın olarak tüm toplumsal figürleri baştan eleştiren, kadınlık ve erkeklik üzerine düşünen kalemler oldukları gözlenir. Kuşkusuz yine toplumsal cinsiyet körü metinler yazılmakta ve özellikle de popüler tiyatroda para kazanma temelli cinsiyetçi oyunlar kol gezmektedir. Özellikle de toplumsal ve askeri baskının yoğun olduğu dönemlerde düşünsel boyutu ön planda olan oyunlar, tiyatro sanatının çok alışkın olduğu ağır sansür olgusuyla sık sık engellenmek-

tedirler. Ancak her şeye rağmen, farklı kadınlık ve erkeklik sorgulamaları, özellikle erkek oyun yazarlarınca yapıldığında daha üretken bir karakter yaratma sürecinin örnekleri kaydedilmiş olur. Bu da, sahne metninde yeniden ve yeniden üreyen cinsiyetçi metinlerin içinde olumlu örneklerin verilmesi demek olur.

Toplumsal cinsiyet kurgularına öncelikle şiirleriyle, 2000'li yıllarda yazdığı romanlarıyla direnen ve tüm yazarlık yaşantılarımızda gerçekten de farklı bir şiirsel ve tepkisel dil geliştiren Murathan Mungan, sözü edilen bu olumlu örneklerin baş sıralarında yer alan bir yazardır. Mardin gibi kültürel katmanların eşsiz zenginliğine sahip bir coğrafyada yaşayan Mungan, tiyatro eğitimi almış ve tiyatro alanında lisansüstü çalışmalar yapmış bir oyun yazarımızdır. Daha çok genç yaşında yaptığı dramaturgluk çalışmalarının yanı sıra, yine çok genç yaşlarda, *Mezopotamya Üçlemesi* adını verdiği, *Mahmut İle Yezida, Taziye* ve ardından da *Geyikler Lanetler* adlı oyunlarını yazmıştır. Mungan'ın tiyatro oyunları; toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, eşcinsel kimliğin kuruluşundaki toplumsal sıkıntıyı ve cinsiyet kimliklerindeki her türlü bilinçaltı ve sosyokültürel çarpışmaları şiirleri ve romanları kadar yansıtmasa da, yazar yarattığı karakterlerin kültürel ve yerel motiflerle bezenen dokusu açısından tiyatromuzda yeni bir dil kimliğinin üremesinde çok büyük çığır açmıştır. Örneğin *Mahmut ile Yezida*, dinsel ideolojinin toplumsal yapıya olan baskısı ve bu baskının birey üstündeki insani tüm mekanizmaları yok eden öldürücü tutumu üzerine önemli bir oyundur. Aynı dinden olmadıkları için evlenmelerine kesinlikle karşı çıkılan iki gencin trajik öyküsü, Yezida'nın içine hapsolduğu dairede somutlanır. Benzer şekilde *Taziye*, tiyatro yazarlığımızda daha önce yine bir toplumsal muhalefet gereği kaydedilen köy oyunlarındaki kadın karakterlerden farklı olarak doğrudan Güneydoğu Anadolu ikliminin ve coğrafyasının binlerce yıllık kültür birikimini yansıtan kadın karakterler yaratmıştır. *Geyikler Lanetler*'de Murathan Mungan; farklı toplumsal katmanlar, öteki kimlikler, farklılık, beden ve kimlik politikaları üzerine, aldığı köklü eğitim ve çok derin araştırma süreçlerinin sonunda oturup yazmaya başlayan bir güçlü şair ve yazar olarak, dramatik karakter yaratılarımızın konumuz açısından çok güçlü örneklerini üretmiştir. Mungan'ın *Cenk Hikâyeleri* kitabında yer alan "Kasım ile Nasır," "Şahmeran'ın Bacaları" ve "Binali ile Temir" adlı öyküleri, *Lal Masallar* adlı kitabındaki "Muradhan ile Selvihan yada bir Billur Köşk Masalı" adlı öyküsü, yurtiçinde ve Avrupa'nın önemli tiyatro merkezlerinde oyunlaştırılarak sahneye uyarlanmıştır. Yazar daha 1980'lerin başlarında, henüz otuzlu yaşlarına bile gelmemişken, sıraladığı bu oyunlarda, erkeklik ve kadınlık üstüne var olan, biyolojiye dayalı toplumsal cinsiyet kalıp yargıların ve tüm cinsiyetçi toplumsal takıntıların alt üst edildiği bir dramatik karakter yaratma sürecine başlamıştır. Bu anlamda Murathan Mungan, kadın bakış açısı ile tiyatro sanatına yapılacak herhangi bir müdahalede akla ilk gelecek karakter yaratıcılarından biridir.

Murathan Mungan gibi yine Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü'nde eğitim almış olan Özen Yula da, farklı cinsel kimliklere, toplumsal cinsiyet temelli ayrımların kadınlık ve erkekliğin kuruluşunda yarattığı baskıcı dönüşüme son derece duyarlı bir genç dramatik yazarımızdır. Özen Yula da Murathan Mungan gibi çok genç yaşta oyunlarının sahneye konduğunu görmüş biridir. Yazar, *Gayri Resmi Hürrem*'de, resmi tarihin yazdığı boyutlarıyla gayri Müslim, huysuz, bencil, geçimsiz ve Osmanlı'nın bekasına zarar veren ve neredeyse düşman gibi çizilen birçok kadın karakter gibi görünen *Hürrem*'in insan yönünü hatırlatır. *Hürrem*'in resmi tarihteki entrikacı kimliğinin içindeki kadın ve analık hali, diyalektik içinde çizilir. Oyun, birçok önemli tiyatromuz tarafından sahnelenmiştir ama içlerinden biri, Ayşenil Şamlıoğlu'nun İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatrosu için yaptığı reji, çok uzun yıllar ses getirmiştir. Bu rejide, temelde iki kadın karakterin, resmi tarihte yazıldığı gibi bir kadının salt hırs ve kıskançlıktan ibaret olmadığını, kadın karakterin içinde her türlü insani boyutun bulunduğunu gösteren bir sahneleyiş gerçekleşmiştir. Bu reji, kadınlık algısında cinsiyetçi tutumdan uzaklaşabilen metinlerin yine bir kadın yönetmen gözü ile toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile daha güçlü biçimde nasıl mücadele edebileceğinin bir kanıtıdır. Bu ülkede feminist tiyatro eleştirisi son on yılda sesini duyururken, ilk haykırışında "daha çok kadın daha çok sahnede daha çok kadını oynamalı" derken de bunu kast etmiştir. (Yamaner, 2004, s. 27) Özen Yula, farklı kadın kimliklerini sahneye cinsiyetçi olmayan bakış açılarıyla taşırken *Sahibinden Kiralık* adlı oyununda da varoşlarda, büyük ekonomik sıkıntıların örselediği kimliklerin itildikleri farklılaşmaları son derece insani boyutlarda dramatize etmiştir. Bu oyun, erkeklik algısındaki toplumsal kurgunun aslında ne kadar güçsüz ve desteksiz olduğunu, küçük bir çıkar uğruna büyük erkeklik algılarının ne kadar kolay dağılabileceğine işaret eden önemli bir dramatik metnimizdir.

Yine genç yaşta ürünleri sahnelenen bir başka erkek oyun yazarımız Memet Baydur ise *Cumhuriyet Kızı* adlı oyununun arka kapağında kadın ve erkek tiyatro karakterlerinin oluşumuna yönelik şu paragrafı bırakır ardında: "YÖK'e, üniversitelerimizin içine düşürüldüğü duruma, nedenlerine, sonuçlarına hep karşıydım, bugün de karşıyım. Ama ne yapalım ki Cumhuriyet Kızı adlı oyunumun bu konuyla ilgisi yok. Bir cins erkeği anlatmak için yazdım bu oyunu. Okumuş, görmüş, ağır görünüşlü, mollavari, ciddi, haşin, arada sırada karısını döven, dövemediği kadınlarla alay eden, iç politika ve apartman yönetimi gibi konularda uzman, dünyadan habersiz, karşı durduğunu zannettiği faşizm olmasa tutunacak yeri olmayan, haliyle karşı çıktığı kişilere çok benzeyen bir cins erkekti anlatmak istediğim. Aşağılık duygusundan kaynaklanan bir kendini beğenmişlik, kendi zayıflığını örtmek için horozlanmak, gülünçlüğü belli olmasın diye hindi gibi şişinmek filan gibi durumlarda filizlenen çıkmazları açmak

istemiştim yalnızca. Şimdi oyuna gelen bazı eleştirilere baktığım zaman, haşin erkek egemenliğinde gürbüzleşmiş bir kültürün sonuçlarına daha da alaycı bakabilmem gerekirdi diyorum."

Cumhuriyet Kızı, 7 "bilim adamı"ndan ve 75 sayfalık oyunun ancak 16. sayfasında ortaya çıkan, oyuna girdiği anda da düşüp bayılan bir genç kadından oluşur. 75 sayfalık oyunun ancak 20. sayfasında kadının adını öğreniriz, o da Peri'dir zaten ve Peri, bu kadının sahne adıdır. Çünkü kadın pavyonda çalışmaktadır. Kadının asıl adının Pakize olduğunu ise tam 33. sayfada öğreniriz. Zaten oyunun ilk perdesi de bir sayfa sonra biter. Diğer 7 "bilim adamı"nın adı öyle cinli perili değildir. Adamlar son derece güçlü ve ciddi görünüşlü akademisyenlerdir. Peri'nin ismi gibi sarı saçlarının da takma olduğunu ilk perde bitmeden öğrenmiş oluruz. Peri, adamlar bir entelektüellik göstergesi olarak caz dinlerken, "bu müzik de ne?" diye sorar. Adamlar, "striptiz yaparken bilmez misin? bu müziği?" diye sorduklarında Peri, müziğe değil de striptiz yapan kadın arkadaşlarının takma isimlerine ve takma uyruklarına dalar. Yazarımız, oyunun ilk perdesinin bitimini, "sigara molası" olarak betimler. Oyunun ikinci perdesi başlar başlamaz oda şöyle tarif edilir; oda derli topludur, sahneye mikroskop ve kitap gibi daha çok bilim eşyası gelmiştir. Ama zavallı Pakize erotik olarak çizilir. Bir bacağı açıktır ve hatta pornografiktir (Baydur, 1990, s. 45). Pakize, bir okulun bir sınıfından terk olduğunu anlatır. Oyunun ana erkek karakterleri Pakize'ye bakarak iç geçirirler, Abbas kıza dokunmak ister ama vazgeçer. Yazarın da belirttiği gibi, bu gibi sahnelerde, bu tür üst eğitimli adamların da Pakize'nin pavyonuna gidip gelen adamlardan farklarının olmadığı vurgulanır. Adamların hayatlarının boşluğu, Pakize'nin hayatından farklı oluşuyla belirlenir. Memet Baydur'un oyununu betimleyişi bu yöndedir.

> Pakize: Bizim kültürümüz de müşterilerden kaynaklanıyor bir bakıma... Orospu kültürü! Dün vardı, bugün de var... yarın... en çok yarın olacak! (Baydur, 1990).

Cafer, ona tahtakurularının Latince adları, nasıl seviştikleri üstüne bilgi verir. Ve "ne çabuk öğreniyorsun sen" der. Böylece Pakize'nin kirlenmiş ama aslında zeki kız olması durumu işlenir. Öztürk, geçmişte bir gün pavyona gitmiştir, Pakize onu hatırlar, "Biz müşterilerimizin yaptıklarını dahası yapamadıklarını kimseye anlatmayız, sizin Hipokrat yemininiz varsa bizim de Maria Magdalena yeminimiz var" bağlamında bir şeyler der. Öztürk, az evvel kıza, "Beni görmüş olamazsın pavyonda, ben doktorum" demiştir. Kız da, "Doktorsun bir şey demedik, ama seni hatırlıyorum" der. Öztürk, bir yıl boyunca o pavyona gitmiştir. Ama bunu hatırlamak istemez. Pakize, "Siz yalnızca hatırlamak istediklerinizi hatırlarsınız" der. Pakize, absürd bir biçimde can güvenliği nedeniyle bu 7

bilim adamının bulunduğu eve girmiştir. Oyunun sonunda, bir başka pavyon sahibi olan Dişsiz'e gitmeye ve artık orda çalışmaya karar verir; "gider gitmez Dişsiz beni becerecektir" der. Böylece bir başka ekmek kapısının koşulları da belli olur. Memet Baydur, oyununu ironik bir dil ve bakış için eleştirel bir gözle yazdığını söyler. Ama sonuçta, oyun, bir kadın bedeni üzerinden "izlen/me" nesnesi olarak birçok görüntü üretmektedir. Fakat yine de Memet Baydur'un oyununun ironik dil ve gözle anlatışı, dramatik yazarlığımız için yenilikçi bir eleştirel gözdür. Oyun bu açıdan önemlidir.

3.f. Kadın Oyun Yazarlarının Karakter Kurgusu

Kadınların yazı ile geç tanışmaları, tüm dünyada geçerli bir sorunsal olduğu üzere, bizim ülkemizde de tiyatro yazarlığı anlamında oldukça geç bir tarihe denk gelir. Prof. Dr. Sevda Şener, yazarlığın emek, bilgi, yetenek ve bunun yanı sıra kültür isteyen, önemli bir uğraş olduğunu ve benzer şekilde yazarlığın bir de ilgi isteyen bir iş olduğunu belirtir. Üstelik yazarlıkta ortalama olana yer yoktur. Oysaki, kadına verilen iyi eş/anne rollerinin yazarlık gibi bir işle çeliştiği çok açıktır. Bir kadın için yazarlık, ondan beklenen rollerin gerisine düştüğünde ikinci plana düşmüş olur ve yazarlık bunu kaldıran bir uğraş değildir. Böylece de kadınlar için yazarlıkta kendisini kabul ettirmek oldukça geç zamanlara denk gelir. Öykü ve roman yazarlığında örnekler veren kadınlar, dramatik yazarlığa gelince çok daha geç dönemlere dek, yani 1960'lara dek beklemek durumunda kalmışlardır (Şener, 1973, s. 31). İlk yerli oyun yazarımız sayılan Şinasi'nin 1800'lerin sonundaki yazarlık kaydının ardından kadın oyun yazarlarımızın ortaya çıkışının 1960'lara denk gelmesi büyük bir zaman kaybıdır. Kadının oyun yazarlığında kendini kabul ettirmesinin üstünden elli yıl geçtikten sonra toplamda basılan, adını duyuran ve sahnelenen oyun sayısı bugün 50'yi geçmemektedir. Bu oyunlara ek olarak yazılmış ama basılamamış oyunları, radyo ve televizyon için yazılan kimi oyunları da eklediğimizde, kadınlar tarafından üretilen oyun sayısı ancak küçük bir birikime ulaşır. Sevda Şener, Adalet Ağaoğlu'nu farklı bir oyun yazarı kategorisinde değerlendirirken, diğer kadın oyun yazarlarımız için durumun çok da parlak olmadığını belirtir. Şener'in bu incelemesinin üstünden çok zaman geçmemiştir. Bugün, bu değerli incelemenin ardından, yine sayıca az ama bu kez kadın bakış açısına sahip, hatta feminist duyarlılığı kesin olan dramatik metinler yazılmış ve bu oyunlarda özne konumundaki kadın karakterler oyunları taşıyıp götürmüşlerdir. Ama kadın oyun yazarlığının geç gelişmesi ve kendini çok zor kabul ettirmesininaltında, kadınların yazdıkları metinlerin kolay rağbet görmemesi, fazla anlatıya dayalı olması, sağlam bir dramaturjik yapıya sahip bulunmaması gibi çeşitli teknik ve artistik nedenler vardır.

Cumhuriyet döneminin en eski kadın oyun yazarları arasında Nudiye Nizamettin yer almaktadır. Çoğu Sevda Şener'in araştırmalarına dayanan bu

bilgiler ışığında Nudiye Nizamettin'in *Beyoğlu 1931* adlı oyunu, tiyatronun programında yer alır, ancak sahnelenmez. Oyun, Vedat Nedim Tör ve Nâzım Hikmet'in oyunlarına benzer bir yapıdadır ve tema olarak da belli bir kesimin ahlak yozlaşmasını ele alır. Ancak edebiyat dünyasında birçok kadın yazarın kendi çağdaşı erkek yazar kadar adının duyulmaması durumunda olduğu gibi, bugün bizim dramatik edebiyatımızda da adı geçen erkek yazarlar tarihe mal olmuşlar ama Nudiye Hanım gibi kadın yazarlar, sadece kadın konusuna duyarlı araştırmacılar tarafından belgelenmişlerdir. Böylece de kadın oyun yazarlığının gelişmemesi, kadın oyun yazarları tarafından kurgulanan kadın karakterler üzerinde yeterince malzememizin birikmemesi sonucu doğmuştur.

Bilebildiğimiz ikinci kadın oyun yazarımız Cahit Uçuk'tur ve yazarın *Gök Korsan* adlı oyunu 1946-47 sezonunda Şehir Tiyatroları'nda oynanmıştır ve oyun, güzel ve mağrur Rodoslu bir kızın mert bir Türk korsanına olan aşkını, başına gelen tehlikeleri ve bu tehlikelerden Türk genci tarafından kurtarılışını ve başka tehlikelere göğüs gerişini anlatır. Böylece bir kadın yazarla birlikte daha çok erken tarihlerde bile bir kadın kahramanın varlığı hemen sahneyi kaplar (Uçuk, 1946).

Seniha Cemal Kanbay'ın *Bugün Pazar* (1952-53 sezonu) adlı oyunu ise bir dolantı komedyası örneğidir ve taşradan İstanbul'a gelerek kadınların ilgi odağı olan bir adamın başına gelenleri ve karısının memleketten gelerek duruma el koyması üstüne kuruludur.

Sevgi Sanlı'nın *Dilsizlerin Dili* (1950-51 sezonu) adlı oyunu tiyatromuzda gazetecilik mesleğinin irdelenmesi üzerine ilginç bir örnektir. Bu oyun toplumsal sorunlara memleket sevgisi ile yaklaşan bir oyundur. Tiyatro sanatına çevirmen ve dramaturg olarak çok önemli hizmetler veren Sevgi Sanlı'nın eski ve yeni Türk kadınını karşılaştırdığı *Yazılı Taş* adlı oyunu da bilinmektedir.

Cumhuriyet dönemi kadın oyun yazarlarımızın belki de en önemli ortak noktaları, aldıkları iyi eğitim ve eğitime önem veren ailelerden gelmiş olmalarıdır. Sevgi Sanlı'dan sonra başta Adalet Ağaoğlu olmak üzere Gülten Akın, Nezihe Meriç, Pınar Kür ve Ülker Köksal gibi oyun yazarlarımız, kendi kuşakları içinde çok yüksek düzeyde eğitim alma olanağı bulmuşlardır. Kadın yazarlarımızın yarattıkları kadın karakterlerde, genel olarak ayrıntıya önem veren, titiz, kadına ve kadın dünyasına ait gözlem sonuçlarının detaya önem verilerek yazılmaları ile oluşan bir dramatizasyonla karşılaşırız. Örneğin Adalet Ağaoğlu'nun *Evcilik Oyunu, Çatıdaki Çatlak* ya da *Tombala* gibi oyunlarında benzer titiz ayrıntılarla örülü kadın karakterler yaratılmıştır. Adalet Ağaoğlu, evlilik gibi bir kurumun genç kadınların görüşleri alınmadan kurulduğunda kadının düştüğü durumlar sergilenmektedir. Kadının içine hapsedildiği ahlaki değer yargılarının onun kendi kadınlık kimliğini nasıl baskıladığını, *Evcilik Oyunu* adlı oyunun I. Misafir Kadın karakterinde görebiliriz: "İşte benden söylemesi. Nailciğim duysa bu işi

hemen bozardı. Yarın öbür gün karısı olacak kızın akşam akşam sokaklarda sürttüğünü bir bilse... Şimdiye kadar ailemiz şerefiyle yaşamıştır. Kime sorsanız aksini söyleyemez" (Ağaoğlu, 1982, s. 55).

Güner Sümer'in *Yarın Cumartesi, Bozuk Düzen,* Bilgesu Erenus'un *Misafir* ve *Nereye Payidar,* Sevim Burak'ın *Sahibinin Sesi* ve *İşte Baş İşte Gövde İşte Kanatlar* oyunları bu türden titiz ayrıntılara yer veren, kadın karakterleri bugüne dek erkek yazarlarımızın kurgulamadığı bir dramatik algıyla üretilmiş, örnek teşkil eden önemli oyunlardır. *Misafir,* Almanya'ya işçi giden bir ailenin yaşadığı genel toplumsal sorunları irdeleyen çok önemli bir kült oyunumuzdur. Bu işçi ailesindeki kadın karakter Elfide'nin "yokluğu"nun altını çizmesi, bu oyunun, tiyatromuzda kadın olgusuna dair çok önemli bir veriyi ortaya koyan ilk oyunlarımız arasında yer almasını sağlar. (Erenus, 2004) Sevim Burak, hem aldığı eğitimin hem dünya görüşünün hem de kendi duyarlılığına ters olan bu kaba dünyaya karşı duruşunun izlerini, yarattığı dramatik karakterlere yansıtmakta çok önemli bir yol kat etmiştir. *Sahibinin Sesi,* bir kadın zihninin bilinçaltı tekniği ile yazılmış temel örneklerinden biridir ve zor bir dramatik metindir. *İşte Baş İşte Gövde İşte Kanatlar* ise yine hem bir yazarlık özelliği olarak bilinçaltı tekniğinin dramatik kadın karakter yaratım süreci için önemli bir örnektir hem de parçalanmış bir kadın zihninin ürettiği parçalı kadınlık hallerinin sonucunda karşımıza çıkan kadın karakter(ler)i açısından örnek bir oyundur (Burak, 1984, 1995).

Genç kuşak oyun yazarlığı eğitimi almış olan kadın yazarlarımızdan Funda Özşener'in *Kayalıklar Meryemi* Angel, Virgin ve Hemşire karakterlerinin yanı sıra Hektor ve İhtiyar karakterleri ile postmodern tiyatro yazarlığının arketip kullanımı üzerine başarılı bir girişimidir. Oyun, modernizmin geçmişle bugün arasındaki bağı koparan ve bugün bu kopuşun ardında kalan yavanlığı ortaya öylece koyan başarılı bir dramatik metindir (Özşener, 2008).

Cumhuriyet döneminin öncü kadın yazarlarının üstüne beklenen çok uzun bir sürenin ardından 1960'lar sonrasında gelişen kadın oyun yazarlarımızın son evresinin, Türkiye'de kadın hareketinin edebiyata ve dramatik metin kurgusuna yansımasının sonuçları olarak doğan genç kuşak feminist yazarların doğuşu, bu yazının son durağı olarak görülebilir. Ankara'da 1990'lı yılların ortalarında kendi kendini var eden ve tiyatroya gönül vermiş, politik tavırları olan kadınların kendi oyunlarını yazıp, *yönetip*, oynadıkları ve bugüne dek hayatta kalmayı başarmış olan Kadın Tiyatrosu, bu son durağın ilk halkasıdır. Kadın Tiyatrosu, *Adı Maria, İsmet, Kırmızı* gibi oyunlarında, kadınların kadınlar için yaptıkları, savaşın tükettiği kadınlık hallerini, kadın bedeni üzerinde uygulanan her türlü taciz, tecavüz, şiddet ve toplumsal baskının sözcüsü olan kadın karakterleri yaratmıştır. İlk feminist tiyatromuz olan Kadın Tiyatrosu'nun ardından bu yazı bağlamında Tiyatro Boyalı Kuş'un kuruluşu tiyatro dünyamız ve kadın hareketimiz için önemli adımdır. Tiyatro Boyalı Kuş, profesyonel tiyatro oyuncusu ve dramatik

yazarları tarafından kurulmuş ve kurumsallaşma yolunda ilerleyen ilk topluluğumuzdur. Tiyatro Boyalı Kuş'un sessizliğine binlerce yıldır alıştırıldığımız Şirin'e ses verdikleri *Ferhat ile Şirin* oyunlarındaki Şirin karakteri, kadınların tiyatro yapma olanağı bulduklarında nasıl güçlü birer özne olan kadın karakterler yaratabileceklerinin temel örneklerinden birini sunmaktadır.

Benzer şekilde feminist tiyatromuz, çeşitli üniversitelerimizde yer alan kadın hareketinin tiyatro insanları tarafından tiyatrodaki karakterizasyona yansıtıldığı Boğaziçi Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi gibi kurumlarda topluluklar tarafından üretilen oyunlar ve tiyatro buluşmalarında kadın bakış açısının tiyatromuzda yarattığı dönüşümler kaydedilmiştir. Boğaziçi Üniversitesi Kadın Tiyatrosu Kulübü, bir grup genç kadının, oyun yazma ve sahneleme anlamında kadın tiyatroculara büyük fırsatlar yaratan bir zemine kattıkları emeklerle yol almakta olan bir kulüptür. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı ile Devlet Konservatuvarı Dans Bölümü öğrencileri ile ilgili öğretim elemanlarının birlikte kotardıkları "Sahne ve Kadın" buluşmalarında ise, tiyatromuzda kadın hareketinin muhalif kanadının eleştirel bakışı temsil edilmektedir. Benzer hareketin içinde, çeşitli sendikaların kadın konusunda duyarlı ve devrimci hareketin temsilcisi çok kıymetli tiyatro insanları yer almaktadır. Eğitim Sen'in İstanbul 3. Şubesi'nin temsilcisi bir grup tiyatro gönüllüsü kadın, kendi yazdıkları oyunlarda kadının karşılaştığı her türlü toplumsal ve bireysel baskı, şiddet, taciz ve tecavüze karşı son derece duyarlı ve bunlarla mücadele eden kadın karakterler yaratmaktadırlar (Yamaner, 2007, s. 22-40).

Feminist tiyatro pratiği, bu ülkeye yeni yazarlar, yeni yazma biçimleri ve yeni kadın oyun karakterleri kazandırmıştır. Basılı oyunlar arasında BGST Yayınları'nca çıkarılan *Biz Siz Onlar, Kadın Oyunları, 7 Kadın, Pilavdan Dönenin Kaşığı Kırılsın,* gibi oyun metinlerinde, yazar kadınlar ve hikâyelerini *özne* olarak anlatabilen kadınlar bir araya gelerek karşılıklı etkileşim içinde oyun karakterlerini dramatize etmişlerdir. Bu yeni karakterler, bu ülkenin tiyatro yazarlığındaki öncü kurgulardır. "I. Sahne ve Kadın Semineri"nde oynanan *Yeni Sildim Basma Sakın!* adlı oyun da benzer şekilde, sahneye ilk kez kadınlığa ait olan ayıp ve yasaklı ötekileştirmeleri taşımış bir performanstır. Oyunda kadın bedeni üzerindeki toplumsal ve tacizkâr tasarrufların kadınları ittiği takıntılar trajik bir görsellikle sahnede sergilenmiştir (Yamaner, 2007).

Kuşkusuz sözü edilen bu feminist tiyatro hareketi, bütçesizlik, mekânsızlık ve kadrosuzluk gibi birçok teknik olanaksızlık nedeni ile kesikli bir harekettir. Ancak, yine de kuruluşu itibariyle cinsiyet körü olan ve çok uzun bir tarihe hiçbir kadın duyarlılığı katmayan bir tiyatro yaşantısı içinde feminist dramatizasyon çok önemli gelişimleri kaydetmiştir.

Bundan Sonrası İçin...

Ortada hep bir erkek sesi vardı, erkek figürü; o duyuldu, o görüldü oyuncu diye. Ve onun kahramanlıkları... O ortaya çıksın diye de var olan bir kadın figür etrafta. Sonradan oyuna giren bir aracı, bir yardımcı... Kadın karakter, ya cadı, ya şirret, ya yosma...İşte bunların üstüne yazdı oyunlarını neredeyse tüm erkek oyun yazarlarımız.

Kadın yazar, kadın kimliğiyle anlatamadı çok uzun bir süre kadın karakteri. Erkek yazarlara kaldı kadının iffetin kurtarmak, sevmediği adamla evlenmesinin acısını anlatmak, üstüne kuma gelmesine karşı duyduklarını ifade etmek ya da karşılıksız aşka düşen kadının duygularını yazmak...

Bir iki kadın oyun yazarımızın dışında 1960'lara dek kadın oyun yazarlarımız görünmedi. Görünen kadın oyun yazarlarımızın da kendi metinleri birbirinden ayrı parçalar ve her bir metin kendi içinde çok parçalı ifadelerle yüklü. Çünkü kadın zihni zaten çoklu yazılan, çoklu üreten ve çoklu dilin çoklu kelimelerini kullanan bir zihin. Bir de kurmaca kadın karakter oluşturma yaratıcılığından yüzyıldan fazla uzak tutulmuş bir kadın yazarlığı, kuşkusuz çok parçalı bir üretime girişiyor heyecan gibi olumlu bir nedenle ya da yılgınlık gibi olumsuz bir nedenle. Ama sonuç her ne şekilde olursa olsun, çok da güçlü ilerleyemiyor. Çünkü çok parçalı, çünkü gücünü dağıtan bir dramatik kurgu, üstünde konuştuğumuz örnekler... Şimdilik, son on yılda gelişen bir muhalif kadın karakter yazma çabası var. Ama çok köklü bir cinsiyetçi gelenek ve ondan daha da kemikleşmiş bir batıya öykünmeci ve cinsiyet körü tiyatro mekanizması. Şimdiye dek yüzlerce yıllık bir seyir geleneğinde kadın karakter algısı henüz nesne konumunda ve sürekli ya iffeti ya aklı ve duyguları sorgulanan bir araç. Bu kemikleşmiş cinsiyetçi imgelem yumağının karşısında da dediğimiz gibi feminist tiyatronun dönüşümcü kadın karakter çözümlemeleri var. Dünyada da feminist tiyatro, kadın hareketinin her alanında olduğu gibi çok parçalı, sorunlu. Bizde de böyle. Ama her muhalif toplumsal hareket gibi umut da var bu çözümlemelerin içinde. Türkiye tiyatrosunda genç kuşaklarda kadın bakış açısıyla, kemikleşen cinsiyetçi imgelemi çözmeye çalışan yeni dramaturjik çalışmalar, metinle ilgili birçok akademik ve sanatsal çalışmada sesini çıkarıyor. Yani, kadın karakteri bir nesne konumunda tutan cinsiyetçi imgeleme karşı bir farkındalık ve dahası bir sorgulama var artık. Şimdilik küçük gruplar halinde. Ama yakın gelecekte kurumsal ve tutucu tiyatro yapılarına da sirayet edeceğine dair umut var. Bu, on yıllık bir çaba. Bundan bir on yıl sonrası için daha çok umut var.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, A. (1982) *Oyunlar*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

And, M. (1983) *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

And, M. (1985) *Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

And, M. (2002) *Ritüelden Drama Kerbela-Muharrem-Taziye*, İstanbul: YKY.

And, M. (1972) *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

And, M. (1983) *Türk Tiyatrosunun Evreleri*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Anday, M.C. (2000) *İçerdekiler (Toplu Oyunlar 2)*, İstanbul: Adam.

Anday, M.C. (1987) *Ölümsüzler*, İstanbul: Adam.

Arayıcı, O. (1976) *Rumuz Goncagül*, İstanbul: Mitos Boyut.

Asena, O. (1992) *Tohum ve Toprak*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Atay, O. (1993) *Oyunlarla Yaşayanlar*, İstanbul: İletişim.

Araz, N. (1991) *Ballar Balını Buldum*, Ankara: Kültür Bakanlığı/1307.

Baydur, M. (1990) *Cumhuriyet Kızı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bilginer, R. (1988) *Parkta Bir Sonbahar Günüydü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Burak, S. (1995) *İşte Baş İşte* Gövde *İşte Kanatlar*, İstanbul: Nisan.

Burak, S. (1984) *Sahibinin Sesi*, İstanbul: YKY.

Çamuroğlu, R. (1992) *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, İstanbul: Metis.

Emeksiz, A. (2001) *Orta Oyunu Kitabı*, İstanbul: Kitabevi 161.

Erenus, B. (2004) *Misafir*, İstanbul: Mitos Boyut.

Ertuğrul, M. (1989) *Benden Sonra Tufan Olmasın*, İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları.

Karadağ, N. (1978) *Köy Seyirlik Oyunları*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kemal, N. (1988) *Gülnihal*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Köksal, Ü. (1986) *Sacide*, Ankara: Hacan.

Kurdakul, Ş. (1992) Çağdaş Türk Edebiyatı, 4 Cilt, İstanbul: Bilgi.

Kurhan, Ö.F. (2006) *Gülüşün Güller Açsın*, İstanbul: BSTY Yayınları.

Kudret, C. (1973) *Orta Oyunu I*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kutlu, Ş. (1981) *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kutlu, Ş. (1981) *Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Necatigil, B. (1968) *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları.

Necatigil, B. (1994) *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, İstanbul: Varlık.

Nutku, Ö. (1985a) *Dünya Tiyatrosu Tarihi I*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Nutku, Ö. (1985b) *Dünya Tiyatrosu Tarihi II*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Nutku, Ö. (1997) *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Oktay, A. (1993) *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950*, Kültür Bakanlığı Yayını.
Önertoy, O. (1984) *Cumhuriyet Türk Roman ve Öyküsü*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Özakman, T. (2009) *Toplu Oyunları 5, Sarıpınar, 1914 Fehim Paşa Konağı*, Ankara: Bilgi Kitabevi.
Özkırımlı, A. (1984) *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, 4 Cilt, Cem.
Özşener, F. (2008) *Kayalıklar Meryemi*, İstanbul: Mitos Boyut.
Saral, S. (2006) *Bir Kadın Uyanıyor*, İstanbul: BGST Yayınları.
Saral, S. (2007) *Kadın Oyunları*, İstanbul: BGST Yayınları.
Saral, S. (2005) *7 Kadın*, İstanbul: BGST Yayınları.
Sevinçli, E. (1987) *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Sinemadan Tiyatroya Muhsin Ertuğrul*, Broy.
Şener, S. (1971) *Çağdaş Türk Tiyatrosunda Ahlak, Ekonomi, Kültür Sorunları* (1923-1970), Ankara: AÜ DTCF Yayınları.
Şener, S. (1973) "Cumhuriyet Dönemi Kadın Oyun Yazarları," s. 31-44. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/13/1186/13710.pdf.
Şinasi (1959) *Şair Evlenmesi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
Taşer, S. (1962) *Deli Dumrul*, Ankara: Dost.
Tecer, A.K. (1947) *Köşebaşı*, Ankara: Kültür Basım ve Yayım Kooperatifi.
Tiyatro Boğaziçi (2008) *Biz Siz Onlar*, İstanbul: BGST Yayınları.
Tuncay, M. (1996) "Kadının Sahne Özgürlüğü," *Sanat Dünyamız*, Sayı: 63, s. 153-8.
Türköne, M. (1995) *Eski Türk Toplumlarında Cinsiyet Kültürü*, Ankara: Ark.
Uçuk, C. (1946) *Gök Korsan*, İstanbul: M. Ali Matbaası.
Ünlü, A. (2006) *Türk Tiyatrosunun Antropolojisi*, Ankara: Aşina Kitaplar.
Yalaz, C., Esen, U. (2006) *Yeni Bir Hayat İçin*, İstanbul: BGST Yayınları.
Yalaz, C. vd (2005) *Pilavdan Dönenin Kaşığı Kırılsın*, İstanbul: BGST Yayınları.
Yamaner, G. (2001) *20. Yüzyıl Tiyatrosunda Kadın Bakış Açısının Yansımaları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Yamaner, G. (2004) "Öte Diyarlardan Bize Feminist Tiyatronun Varlığı Üzerine," *Sahne*, Sayı: 5, s. 24-27.
Yamaner, G. (2007) "İlk Feminist Tiyatro/Sahne Buluşması, Seminer'in Ardından...," *Sahne*, Sayı:5, s. 22-37, 38-40.
Yula, Ö. (1990) *Jartiyer, Kırbaç ve Baby-Doll'ün Ötesindekiler*, İstanbul: YKY.
Yula, Ö. (2007) *Toplu Oyunları 3*, İstanbul: YKY.

Aşk'ın Ekonomi Politiği: Popüler Aşk Romanları

ASLI GÜNEŞ

Aşk'a Giden Yol Muaşeretten Geçer

Norbert Elias, *Uygarlık Süreci*'nde medeniyetin insan davranışlarının evrimi üzerinden bir yorumunu sunar. Elias'ın nezaket ve görgü kurallarının mikro tarihiyle oluşturduğu kuram, medeniyeti insan davranışlarının özdenetim yoluyla "makbul" düzeye ulaşmasının evrimi olarak tanımlar. Elias'ın görgü kitapları aracılığıyla izlediği medeniyet serüveninde nezaket ve görgünün farklı sınıflarda, farklı coğrafya ve kültürlerde değişen anlamları ortaya çıkar.

Görgü kitaplarında yazılı kurallar ailenin yeniden üretimi ile doğrudan ilgilidir. On yedinci ve on sekizinci yüzyılda Batı'da ortaya çıkan adabımuaşeret romanı türünün hazırlayıcısı olan görgü kitaplarında ilk başta soylu erkeklerin eğitimine ağırlık verilirken, sonraları kadınların eğitimi önem kazanmaya başlar. Saraylı erkeğin devlet yönetimi için bilmesi gereken kurallardan, kadınların "iyi bir eş" bulmak için bilmeleri gereken kurallara doğru bir değişim söz konusudur. Aristokrasinin anlatısı olan adabımuaşeret romanlarında da, görgü kitaplarıyla benzer bir biçimde ekonomik gücünü yitirmiş soyluların "zengin koca" bulmak için iyi bir eğitimden geçirilmiş kadınlar aracılığıyla, burjuva ekonomisine eklemlenmesi anlatılır. Aristokrasinin kültürel açıdan üstünlüğü, kadınların iyi bir kısmet bulmalarında önemli bir rol üstlenir. Kültürel ayrıcalık, yalnızca aristokrasinin salonlarında görülebilecek ritüeller, kadınların eğitimi için bir zemin oluşturur.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda batılı aristokrasinin davranış biçimlerini yansıtan görgü kitaplarının (*Conduct Books*) sayısında hızlı bir artış görülür. Nancy Armstrong, batıdaki adabımuaşeret romanlarının (*Novel of Manners*) ilk örnekleri olarak nitelendirdiği *Conduct Books*'larda aristokrasinin bekâr kadınlarına yönelik, "serbest zamanı" dolduracak aktivitelerin ve iyi bir eş olmak için öğütlerin sıralandığını ve bu kitapların eviçi hayatla doğrudan ilgili olduğunu söyler (1987, s. 66-7). Armstrong'a göre görgü kitapları, sosyal ve ekonomik sözleşme ile bire bir bağlantılı olarak değişen cinsel sözleşmenin en dolaysız anlatımıdır. Domestik ekonominin bir parçası olarak arzunun ve cinselliğin

yeniden tanımlanmasına duyulan ihtiyaç, aynı zamanda arzu nesnesi olarak kadının ön plana çıkarılması sonucunu doğurmuştur. On yedinci yüzyıl sonlarına kadar, görgü kitapları egemen sınıfın erkek figürünü tasvir ederken, bu tarihten sonra evlilik için ideal kadının nasıl olması gerektiği önem kazanır (1987, s. 61). İngiltere'de adabımuaşeret romanı türünün ortaya çıktığı 1760-1820 tarih aralığı, kadınlar için yazılan nezaket kitaplarının (*Courtesy Books*) revaçta olduğu bir dönemdir (1987, s. 61). Armstrong'a göre görgü kitapları, "kadınlara—dişilikten önce—başarılı, zengin bir erkeğin arzulayacağı türden bir kadın olma isteği aşılayan eğitimi sağlamaktadırlar" (1987, s. 59).[1]

Temel sorun, kısmetli erkeğin evlilik için seçeceği kadının yaratılması olunca, görgü kitapları, ev işinden edebiyata kadar her alanda eğitimden geçirilmesi gereken genç kızlar için önemli bir işleve sahiptirler. İnceltilmiş davranış biçimleri "Arzu Nesnesi" kadının yeniden kurgulanmasının, kadının erdemini açığa vuran dış görünümünün düzenlenmesinin birincil araçlarıdır. Burada kastedilen arzunun cinsel arzuyla bir ilgisi olmadığını vurgulamak gerekir. Evlilik için seçilen kadının kendisine cinsel arzu duyulabilecek bir görünümde olması kabul edilebilir bir durum değildir. Bu yüzden giyim kuşamda, süslenmede ölçülülüğü telkin eden görgü kitaplarında fiziksel çekicilikten daha da önemli olan kişiliktir. Kişilikten kastedilen zengin erkeği elde etmeyi sağlayacak becerilere ve ahlaka sahip olma durumudur: "Nezaket edebiyatı (*courtesy literature*) davranış biçimleri ve sosyete ile ilgili olsa da, adabımuaşeret kurallarından (*etiquette*) ibaret değildir. Moda ve eğlenceden çok ahlak ve ruhsal gelişime dayanır" (Fritzer, 1997, s. 4).

On sekizinci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan adabımuaşeret romanları'nın en önemli temsilcisi sayılan Jane Austen'ın, *Aşk ve Gurur*'unun ilk cümleleri görgü kitaplarıyla dikkat çekici bir paralellik gösterir: "Parası pulu olan her bekâr erkeğin kendine bir yaşam arkadaşı seçmesinin kaçınılmaz olduğu, herkesçe benimsenen bir gerçektir" (1991, s. 9). "Herkesçe benimsenen gerçek," evlenme çağına gelmiş altı kız çocuğu olan Bennet ailesini harekete geçirmiştir. Netherfield Park Konağı'nın yeni kiracısı merakla beklenmektedir. Gizemli komşu gelmeden önce servetine ait bilgiler kulaktan kulağa dolaşmaya başlamıştır bile: "[Y]ıllık geliri dört, beş binin üzerindeymiş. Kızlarımıza gün doğdu, vallahi!" (1991, s. 10). Yıllık gelirin hesaplanması, meçhul kısmete ilişkin akla gelebilecek tüm soruları gereksiz hale getirmiştir. Daha ilk satırda, okuyucuya romantik bir aşk masalı değil, yıllık gelir hesaplarıyla oluşturulan bir ekonomik evlilik hikâyesi okuyacağı uyarısı yapılmıştır. Roman boyunca da evlilik için seçilecek kadınların kimliğine ilişkin bir dizi ipucu yakalayacaktır okur. Yani gerçekte arzu nesnesi kadın değil, erkek ya da daha doğru bir ifadeyle mülkiyettir. Darcy'yi çok da

1 İngilizce metinlerin çevirileri bana ait.

çekici bulmayan Elizabeth'in Darcy'nin evini gördüğünde aklından geçirdikleri bu tespiti doğrular niteliktedir: "Ben de isteseydim bu yerin hanımı olacaktım! [...] Burası benim evim, bu odalar benim odalarım olacaktı. Buraya bir yabancı gibi geleceğime dayımı ve yengemi şimdi ben karşılayıp ağırlayacaktım" (1991, s. 263). Evi gördükten sonraki süreçte, Elizabeth, Darcy ile çok uygun bir çift olduklarını düşünmeye başlamıştır. Romanın sonunda gerçekleşen evlilikten hemen sonra yengesine yazdığı mektupta, yine zengin bir erkekle evlenmiş olan kız kardeşi Jane'in mutluluğu ile kendi mutluluğunu kıyaslar: "Dünyanın en mutlu insanı benim. Belki bundan önce de böyle söyleyenler çıkmıştır ama hiçbirisi bu sözlerinde benim kadar haklı değildir. Ben üstelik Jane'den bile daha mutluyum. Çünkü o yalnızca gülümsüyor; ben kahkahalarla gülüyorum" (1991, s. 394). Şüphesiz, gülümseme ile kahkaha arasındaki fark da, iki erkeğin yıllık gelirlerindeki farka eşittir.

Görgü kitapları evlilik öncesi kadınların eğitimini hedeflerken, adabımuaşeret romanlarının konusu da genellikle evlilikle sonuçlanan aşklardır. Adabımuaşeret romanları evliliği değil, "flört"ü anlatır. Flörte ilişkin bir dizi kural, uygun eş seçimi için yararlı ipuçları içerir. İyi kısmetlerin nerelerde ve nasıl bulunacağı vb üzerinde durulurken, flört için uygun ortamlar—balo salonları, aristokrasinin çay partileri—bu romanların vazgeçilmez mekânları haline gelir. Aristokrasinin rafine kültürünün, nezaket kurallarının en iyi görülebildiği salonlarda, dans etmek, kıyafet seçmek başlı başına bir ritüeldir.

Penelope Joan Fritzer, Jane Austen romanlarında dansın "toplumsal" bir işlevi olduğunu savunur: "Dans, birbirleriyle samimi olmayan, hatta yeni tanışmış insanların uygun bir toplumsal ritüel içerisinde yer almalarına ve topluluğa verilen sözlerin yeniden onaylanmasına olanak tanır. Jane Austen'ın romanlarında, karakterin dans sırasındaki davranışları, onun toplumla olan ilişkisine dair ipuçları taşır. Dans etmek, ayrıca kamusal alanda görüşme ve flört için uygun bir zemin yaratır. Ayrıca, toleransı sınırlı olan bir toplum içerisinde erkek ve kadın arasındaki konuşmalarda mahremiyete bir nebze izin veren bir ritüeldir dans"(1997, s. 35).

Görgü kitaplarının üzerinde durduğu başlıca konulardan biri de "serbest zaman faaliyetleri"dir. Serbest zamanların nasıl doldurulacağı konusu, iyi bir kısmet bulmak için yapılması gereken işlerle doğrudan ilintilidir: Kitap okumak, dans etmek, dikiş dikmek, tiyatroya gitmek vb faaliyetler, kadınların iyi bir eş bulmak için yapmaları gereken işlerdir ve görgü kitaplarında boş zaman faaliyetleri için sıralanan başlıklar da bunlardır.

Görgü kitaplarının okuyucu profili üzerine yapılan yorumlar, Elias'ın deyimiyle "saraylı aristokrat geleneğin yaygınlaşma ve saray aristokrasisinin diğer tabakaları asimile etme—isterseniz sömürgeleştirme diyebilirsiniz—eğilimi"ni (2002, s. 95) gösterir. Nancy Armstrong'un görgü kitaplarının hedef kitlesi

olarak orta sınıfı göstermesi, bu kitapların kültürel asimilasyonda önemli rol oynadıkları yorumunu geçerli kılar: "Görgü kitapları çeşitli seviyelerden, çeşitli gelir gruplarından olan ve kendilerini aristokrasiden ve de aynı zamanda alt sınıflardan ayıran bir okuyucu kitlesini hedef alır. Popülerliklerinden, bugünkü anlamıyla bir 'orta sınıf'ı,—bu tarihlerde ortaya çıkan diğer metinlerden çok daha önce—işaret ettiklerini çıkarmak mümkündür. Hemlow'un adabımuaşeret edebiyatının yükselişi için verdiği 1760-1820 tarihlerini esas aldığımızda bile, tarihsel bir paradoksla karşı karşıya kalırız. Görgü kitapları, toplumsal hayatın diğer temsillerinde rastlanmayan bir orta sınıfın varlığını ima ederler" (1987, s. 63).

Görgü kitapları, sarayın merkezi rolünü koruduğu bir dönemde taşra aristokrasisi ve saray kurallarını bilmeyen diğer üst tabaka üyeleri için sarayın kapılarını açtıracak "inceliklerin" sırrına sahiptirler (2002, s. 194). Bu dönemde, burjuvazinin ekonomik ve kültürel anlamda bir cazibeye sahip olmaması, sarayın arzu nesnesi olma durumunu korumasına neden olur. Saraya dahil olmak isteyenlerin çokluğu oranında görgü kitaplarının okuyucu kitlesi de artar.

Görüldüğü gibi, görgü kitaplarından adabımuaşeret romanlarına uzanan medeniyet sürecinde ailenin yeniden üretimi için kadının bir arzu nesnesi olarak kurgulanması giderek önem kazanır. Bu anlamda, adabımuaşeret kuralları yalnızca nezaketle değil, kadınların iyi bir kısmet bulmak için göz alıcı bir ambalaja büründürülmeleri ile sıkı sıkıya ilintilidir. Adabımuaşeret romanlarında ortaya çıkan kadın profili, ekonomik gücünü yitirmiş aristokrasinin evlilik yoluyla yeni sisteme eklemlenmesini edindiği muaşeret yoluyla sağlayan "uygun eş" profilidir.

Kemalist Modernleşme:
Millet ya da Medeniyet/Milli Terbiye ya da Batılı Muaşeret

Türkiye'de de "hissi" romanlar olarak adlandırılan popüler aşk romanları, batıdakine benzer bir biçimde ulusal inşa döneminin kurucu unsuru bürokratik elitin kendi sınıfsal kökenlerinin içinde taşıdığını varsaydığı batılı medeni yaşamın yansıtıldığı ve kanonik edebiyattan farklı bir özel alanın ortaya çıktığı metinler olarak adabımuaşeret romanı türüne dahil edilebilirler.

Cumhuriyet modernleşmesi üzerine tartışmalarda genel olarak mutabakata varılan bir nokta, hareketin belirleyici kavramlarının "milliyetçilik" ve "medeniyetçilik" olduğudur. Bu iki kavramın bir arada varoluşu, Tanıl Bora'ya göre Kemalist modernleşmenin paradoksal yanını oluşturur: "Bu bağlamda, Türk modernleşmesinin de, muhafazakâr bir duruş ve düşünüş refakatinde geliştiği söylenebilir. Türk modernleşmesine hâkim olan paradigma, yani Kemalizm, kuşkusuz kendisi hakkındaki bilinci itibarıyla muhafazakârlığa ve kendini muhafazakâr olarak algılayan konumlara karşıttır; inkılapçıdır, ilericidir, cum-

huriyetçidir, modernisttir. Ancak, 'soyut' hümanızmacılık ve kozmopolit batılılaşmacılık, azimli savunucuları ve karikatürleştirilen örnekleri olmasına karşılık, hâkim çizgi olmamıştır. Hâkim çizgi, Gökalp'ın simgelediği ama ona özgü olmayan, medeniyet-kültür ayrımıyla belirlenmiştir; modernleşmeyi (yani medeniyeti) 'Türk Ruhu'nu (Türk Kültürünü) ihya edecek ilaç olarak gören bu zihniyet, 'Türk İnkılabı'na içsel olan muhafazakâr damardır" (Bora, 1997, s. 16).

Ziya Gökalp'in öncüsü olduğu bu "öz"cü tavır, kaynağını medeniyet-kültür ayrımına dayanan Alman milliyetçiliğinde bulur. Kültüre tarih dışı, sabit bir form ve içerik kazandıran Alman kültür kavramı, Batı dışı toplumların, batılılaşmak ya da batılılaşmamak gibi bir ikilem biçiminde yaşadıkları modernleşme sürecinde Batı'ya karşı aldıkları tavırda temel belirleyici olmuştur. Ekonomik ve toplumsal göstergelerden bağımsız olarak aşkın bir konuma yerleştirilen kültür, hem tarif edilen topluluğun farklılığının ifadesinde hem de öteki'ni dışlayan sınırların çizilmesinde temel bir rol oynar. Bir ulusu diğerlerinden ayıran tüm ayırt edici özelliklerin kültür kavramının içine dahil edildiği ve bu kavrama ayırt edici olmanın yanı sıra değişmezliğin de atfedildiği Alman milliyetçiliğindeki Aydınlanma karşıtı tutum, Cumhuriyet aydınlanmasının da temel belirleyicilerinden biridir. Hem Cumhuriyet aydınlanmasından hem de aydınlanma karşıtı bir tutumdan söz etmek ilk bakışta bir çelişki gibi görünse de, Cumhuriyet ideologlarının, medeniyeti, ilerlemeyi evrensel yarar ilkesi üzerine oturtan aydınlanma düşüncesinin aksine tikel olanın biricikliğini vurgulayan söylemleri, bu çelişkiyi ortadan kaldırır.[2] Cumhuriyet ideologlarının kendi aydınlanmacı misyonlarına rağmen, kültürün, medeniyet karşısındaki üstünlüğünü ve de haklılığını vurgulayan romantik tavırları, "şizofrenik" bir durum ortaya çıkarır.

Cumhuriyet dönemi ideologlarından Ziya Gökalp'in yazdıklarından ulusal inşa sürecinin Almanya örneği ile benzerliğini ortaya çıkarmak mümkündür. Gökalp, Osmanlı saray elitinin kozmopolit ve eklektik kültürüne karşı milli, yani homojen olanın ifadesi olarak halk kültürünü adres gösterir. Kendisini ulusal bilincin taşıyıcısı olarak tanımlayan aydınların saray toplumuna karşı geliştirdikleri muhalefet, tıpkı Almanya örneğinde olduğu gibi, ulusal inşa sürecinde gayri milli unsurların bertaraf edilmesi amacını taşımaktadır. Elias'a göre kültür kavramı önceleri Alman burjuvazisi tarafından "kendisini önce saraylı aristokrat üst tabakaya karşı isyanı"nı ifade etmek için, daha sonra da diğer rakip uluslarla farklılığın vurgulanmasında kullanılmıştır. Yani, kültür ve medeniyet karşıtlığında "Ağırlıklı toplumsal antitezden ağırlıklı ulusal antiteze

2 Ayşe Kadıoğlu, (1999) Türkiye'deki milliyetçi ideologların ilham aldıkları Alman milliyetçiliğinin "Batı karşıtı, aydınlanma karşıtı ve romantik öncüllere sahip, etnik ve kültürel bir nitelik kazan[dığını]" belirtir (s. 36). Bu etki, romantizmi Türk modernleşmesinin motiflerinden biri haline getirmiştir (s. 41).

dönüşü[m]" (2002, s. 106) söz konusudur. Gökalp'in Osmanlı kültürüne karşı aldığı tavrı da bu dönüşümün birinci aşamasıyla ilişkilendirmek mümkündür: "Osmanlı medeniyeti Türk, Acem, Arap harslariyle İslam dinine, şark medeniyetine ve son zamanlarda garp medeniyetine mensup müesseselerden mürekkep bir halitadır. Bu müessese hiçbir zaman kaynaşarak, imtizaç ederek ahenkdar bir manzume haline giremedi. Bir medeniyet ancak millî bir harsa aşılanırsa, ahenkdar bir vahdet halini alır. Meselâ, İngiliz medeniyeti İngiliz harsına aşılanmıştır. Bu sebeple İngiliz harsı gibi, İngiliz medeniyetinin unsurları arasında da bir ahenk vardır" (1976, s. 36-7).

Gökalp'in Osmanlı'nın eklektik yapısından duyduğu rahatsızlık, onu bir "öz" tanımına yöneltir. Doğu ve Batı etkisiyle oluşan Osmanlı medeniyetinin yanı sıra, yüzyıllar süren bu etkiye rağmen özünü koruduğu varsayılan "Türk kültürü," inşa döneminin temelini oluşturur. Mustafa Kemal'in "Biz bize benzeriz" sözleri de Ziya Gökalp'in görüşlerinin cumhuriyet döneminde "resmi" bir kabul gördüğünün işareti olarak yorumlanabilir. Cumhuriyet ideologları, Tanzimat aydınlarım milli hassasiyetlere sahip olmamakla suçlarlar, onlara göre Kemalizm, batılılaşmanın temel iki unsurunu bir araya getirerek diğer batılılaşma hareketlerinden ayrılmıştır: "Tanzimat ve Meşrutiyet gibi bütün inkılâb hareketleri, yarım adamların yarım adımlarıydı. Milletin başına bütün belaları üşüştüren bu yarımlıktı; Türk bünyesini hem şark ve garb, hem din ve milliyet arasında yarımşar ve sakat iki parçaya bölüyordu" (1981, s. 85). Oysa, "Atatürk inkılabının değişmez iki prensibi vardır: Milliyetçilik ve medeniyetçilik" (1981, s. 85). Bu iki temel prensip, Peyami Safa'nın zihninde bir parçalanmışlığa, bir karşıtlığa tekabül etmiyor gibidir ama Ziya Gökalp, aşırı medenileşmenin zararlı olduğu konusunda ısrarcıdır: "Fakat, bir cemiyetin medeniyetinde fazla bir inkişafın süratle husulü muzırdır. (Ribot) diyor ki: 'Zihin fazla bir inkişafa mazhar olunca seciyeyi bozar.' Fertte zihin ne ise, cemiyette de medeniyet odur. Fertte seciye ne ise cemiyette de hars odur. Binaenaleyh, zihnin fazla bir inkişafı ferdî seciyeyi bozduğu gibi, medeniyetin fazla bir inkişafı da millî harsı bozar. Millî harsı bozulmuş olan milletlere (dejenere milletler) namı verilir" (1976, s. 37) .

Ziya Gökalp'in kaygısı, dönem aydınlarının büyük çoğunluğu tarafından paylaşılır. İnkılabın medeniyet boyutu sindirilememiştir. Batılı hayatın fetişize edilmesine rağmen, "Yılbaşı ve noel şenliklerinin millî an'anelerimiz arasına girmeye başlaması ve cenazelerimizde Chopin'in marşının çalınması, matbuatımızda arada bir tepen münakaşa mevzularıdır" (Safa, 1981, s. 94). Ziya Gökalp'in zihni gelişim ile ahlak arasında kurduğu ters orantı, medeniyet ve ahlak ilişkisi için de geçerlidir: Bireylerin ve toplumların sahip olduğu manevi değerler, "öz"le ilgilidir; ahlak normlarının toplumsal formasyonla bir ilişkisi yoktur ve deyim yerindeyse toplumun "içgüdüsel" olarak taşıdığı değerler, aklın müda-

halesiyle bozulacak, saflığını yitirecektir. 1926 yılında *Akşam* gazetesinde yayımlanan bir karikatür, medeniyetin ahlaka karşı konumlandırılışının bir örneğidir: "Karikatür, özgürleşmiş bir Türk kadınını balona binerken ve fazla ağırlıklar olarak da 'fazilet, namus ve utanma'yı atarken göstermektedir" (Göle, 2011, s. 109). Tüm radikal modernist söyleme rağmen medeniyetin toplumsal değerleri bozacağı endişesi, Kemalist modernleşme projesinin de ikili karşıtlıkların yarattığı şizofreniden kurtulmadığını gösterir.

Cumhuriyetin dayandığı iki temel ilke, milliyetçilik ve medeniyetçilik, yurttaş profilini de belirler: "[E]rken Cumhuriyetin 'makbul yurttaş' profili, bir yandan *civilité* (medenilik), diğer yandan da *civisme* (yurttaşlık ve yurtseverlik) eksenleri üzerinde inşa edilmek istenir" (Üstel, 2003, s. 276). Medeni yurttaş profilinin oluşturulmasında ve bu anlamda batılı hayat tarzının pratiğe dökülmesinde en önemli araçlar da okullarda okutulan yurttaşlık bilgisi kitaplarıdır:"Nitekim kırklara kadar okutulan kitapların büyük bir bölümü yerlere tükürmemek, sokakta pijama ve gecelikle dolaşmamak, toplu taşıma araçlarında uyulması gereken kurallar gibi 'makbul' davranış kodlarının telkinine ayrılmıştır. Bu makbul davranış kodlarının telkininde ise, siyasal sınıf tarafından sınırları son derece geniş bir biçimde tarif edilen bir 'kamusallık' anlayışına tanık olunur. Başka bir anlatımla yalnızca toplu yaşama ilişkin davranış kodlarının değil, ama aynı zamanda özel alana ilişkin davranış (görgü) kurallarının da en ince ayrıntılarına kadar belirlenmesi ve telkini söz konusudur" (Üstel, 2003, s. 277).

Kamusal ve özel alandaki davranış kodları batıya ait adabımuaşeret kurallarından oluşur. Kamusal alan, batılı simgelere terk edilirken muhafazakâr ideologların özel alanın "milli" karakterinin korunmasına ilişkin çabaları devam etmektedir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun batılı adabımuaşeret kitaplarına bir alternatif olarak değerlendirebileceğimiz *Türke Doğru* adlı kitabında talim ve terbiye arasındaki fark vurgulanır: "En geniş anlamıyla terbiye, henüz içtimaîleşmemiş olanları içtimaîleştirmek demektir. Bu içtimaîleştirme işi iki türlü olur: 1) Çocuğa içinde yaşayacağı cemiyetin değer hükümlerini (kültürünü) vererek. 2) Çocuğa içinde yaşayacağı cemiyetin teknik kurallarını (medeniyetini) vererek. Asıl terbiye, eğitim, birincisidir. İkincisi, talim, öğretimdir. Burada terbiyeyi birinci, dar anlamında, alıyorum. Böyle anlayarak diyorum ki; terbiye millî olabilir. Bu ne demektir? Şu demek; terbiyenin ödevi çocuğa içinde yaşayacağı cemiyetin dinî, ahlâkî, bedî ve felsefî... değerlerini vermektir; yani ona milletinin vicdanını kazandırmaktır"(1994, s. 208).

Baltacıoğlu'nun formülünde medenileşme, Kemalist müfredata terkedilmiş gibi görünmektedir. "Terbiye"nin kazanıldığı aile, yani özel alan ise Kemalist aydınlanma projesinin dışında bırakılmıştır. Okulda üretilen bilginin özel alanla bağlarının kurulamaması, tam da muhafazakâr modernizme uygun bir

yurttaş profilini doğurur: Sokakta yerlere tükürmemeyi, gecelik ve pijama ile dolaşmamayı medeni yaşamın bir gereği olarak zihnine yerleştirse de mahrem alanın sınırları içerisinde "milli" kimliğini korumaya çalışan ve bu anlamda tutarlı bir medeni yurttaş etiğine sahip olamayan bireyler...

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun *Türke Doğru* adlı kitabı, batılı adabımuaşeret kitaplarına karşı, milli terbiyeyi dillendirilirken, konu başlıkları—tıpkı bir adabımuaşeret kitabında olduğu gibi—günlük hayata ilişkin ayrıntılarla doludur. Baltacıoğlu'nun seçtiği konu başlıkları sıralandığında milletin yaratılmasında en ince ayrıntıların bile ihmal edilmediği görülür: "Mobilyada Türke Doğru", "Evde Türke Doğru", "Bahçede Türke Doğru", "Muaşerette Türke Doğru" vb.. Selçuk Esenbel, "Türk ve Japon Modernleşmesi: 'Uygarlık Süreci' Kavramı Açısından Bir Mukayese" başlıklı makalesinde, toplumsal davranışlara ilişkin referansların batılılaşma süreci ile birlikte iki farklı alanda oluştuğunu belirtir: "19. yüzyıl Osmanlı Türk reform anlayışı, çağdaş birey için bu normatif dünyayı "din terbiyesi" ve "adabımuaşeret" olarak ikiye ayırmıştır. Osmanlı döneminde okutulan din ve ahlâk kitapları, özellikle 1908 Devrimi'nden sonra, İslâm tarihi ve din kuralları ile beraber ulusal bir terbiye vermeye çalışan öğretiler oluşturma çabasındadır"(2000, s. 31).

Esenbel, Ahmet Mithat Efendi'nin Batı'nın adabımuaşeret kurallarını tanıttığı kitabının gördüğü ilgiyi, "alafranga adabın artık çağdaş Osmanlı bireyi için vazgeçilmez bir unsur olduğunu[n]" (2000, s. 31) bir kanıtı olarak yorumlar.

Görüldüğü gibi, batılılaşma hareketinin başlangıcından itibaren kamusal ve özel alanın yapılandırılmasında medeniyet ve milliyet kavramlarından hangisinin esas alınacağı, milli terbiyeye mi yoksa batılı muaşerete göre mi davranılacağı konusunda tam anlamıyla bir mücadele yaşanmaktadır. Ve bu mücadelenin başlıca silahları, Batılı adabımuaşeret kitapları ile milli terbiye veren kılavuz kitaplardır. Cumhuriyet döneminde, bu mücadelenin cephelerinden birini adabımuaşeret kitapları ve popüler aşk romanları, diğerini de kanon metinleri ve milli terbiye kitapları oluşturur.

Muhafazakâr ve radikal reformist cephenin üzerinde anlaştıkları nokta, batının bellibaşlı görgü kurallarının alınması gerektiğidir. Celâl Nuri, 1922'de yazdığı yazıda, Anadolu'nun gayri medeni görünümünden yakınır: "Yemek, içmek hususundaki âdetlerimiz bile fennî ve hattâ insanî olmaktan uzaktır, bedenlerimiz metruktur" (1992, s. 54). Genel olarak kamusal alandaki terbiye kurallarına ilişkin düzenlemeler itiraz görmez, tam tersine muhafazakâr cephe bu tür kuralları kültürel öze dahil etmek için çaba gösterir.

Kemalist modernleşmenin "farzları"ndan biri haline gelen ve ideal medeni yurttaşın yaratılmasında birincil rol üstlenen Cumhuriyet balolarında hâkim olan, "medeni bir insan nasıl davranır" kaygısına rağmen Cumhuriyetin muhafazakâr ideologları, zaman dışı bir yerden "Türk'ün davranış kalıpları"nı

bulup çıkartmaya çalışmaktadırlar. Türklüğe içkin bu kalıpların medeni yurttaş profiliyle çakışmasının kaçınılmaz olduğu yerlerde, Türklüğe özgü nitelikler arasında "medeniyet" de sayılmaktadır ki, bu da ister muhafazakâr olsun ister olmasın, batılılaşma düşüncesine asla yüzünü dönemeyecek olan Cumhuriyet aydınının meşruiyet dayanaklarından birisidir. Mahmut Esat Bozkurt'un tarihin derinliklerinde Türklüğü medeniyetle buluşturma çabası, böylesi bir meşruiyet arayışının örneğidir: "Her milletten üstün bir geçmişi olan Türk milleti, fakir düşmüş, fakat asil, görgülü, terbiyeli bir adamdır; sonradan görmüş milyoner zenginler gibi gülünç olmaz, eski fakat tertemiz elbisesini kendisine yakıştırmayı bilen bir 'görgülü soylu'dur" (aktaran Tanıl Bora, 1996, s. 175). Türklüğün vasıflarına eklenen "görgü" ve "terbiye," dönemin adabımuaşeret kitaplarının "gâvur icadı" olarak damgalanmasını önleyecek, milli hassasiyetlere sahip insanlar medeni hayat tarzını batılılaşmanın değil, "damarlarındaki asil kan"ın bir gereği olarak sürdüreceklerdir. Bu tür "uzlaştırıcı" formüllerde, medeniyet kavramının temsil ettiği alan bir nebze de olsa kültürün içine dahil edilir ve oluşturulan etnik üstünlük iddiasıyla, batılı hayatla karşılaşmanın yarattığı "travma"nın hafifletilmesi için uygun ideolojik zemin yaratılmış olur.

Oysa, Erenköy Kız Lisesi felsefe ve içtimaiyat muallimi, Feliha Sedat'ın 1932 tarihli *Genç Kızlara Muaşeret Usülleri*'nin önsözünde de yakındığı gelenek ve deneyim yokluğu, medeniyetle Türklük arasındaki paralelliği ortadan kaldıracak niteliktedir: "Genç Türk kızları, sizler cemiyet içinde hareketlerinizi hatta bütün vaziyet ve etvarınızı tanzim ederken hiçbir milletin çocuklarının maruz kalmadığı bir müşkülle karşılaşıyorsunuz: Bir Fransız kızı mesela, bir salonda nasıl hareket edeceğini, bir gezintide nasıl giyineceğini annesinden, ablasından, tanıdıklarından görür; beğendiğini kendine örnek yapar. Fakat siz, yeni hayatın bütün icaplarını yalnız başınıza yaratacaksınız; ne kıyafetinizde ne hariçle olan münasebetlerinizde, ne okuyacağınız kitaplarda, ne de eğlencelerinizde nümûne edinebileceğiniz anneleriniz, büyükleriniz yoktur. Asil ruhunuz bir örnek, bir yardımcı istiyor. [....] İşte bu kitap sizler içindir"(1932, s. 3-4).

Medeniyeti ve görgüyü önceki nesillerden devralma şansından yoksun Türk kızları için adabımuaşeret kitapları en önemli kaynaklardır. Tabii, Feliha Sedat, genç kız edebiyatını, yani adabımuaşeret romanlarını saymayı da ihmal etmez, bu romanların yazılmasının, çevrilmesinin "[M]ünevver kadınlarımızın Türk kadınlığına yapabileceği en büyük hizmet" olduğunu belirtir (1932, s. 48).

Yurttaşlık bilgisi kitaplarında köy hayatına ilişkin sayfalarda medeni bedenle doğrudan ilintili olan sağlık ve hijyen gibi kavramların nasıl millileştirildiği görülür: "Sıhhatimizi ve kuvvetimizi muhafaza etmemiz millî vazifemizdir" (aktaran Üstel, 2003, s. 281). Ayrıca köyde çalışma hayatına ve boş zaman faaliyetlerine ilişkin kurallar, medeni yurttaş profilinin taşraya taşınma çabasının göstergesidir.

Medenileşme projesinin kamusal hayatta görünür kılınması için Cumhuriyet'in resmi reformları devreye sokulur. Kılık kıyafet düzenlemeleri modern kamusal alanın yaratılmasında önemli rol oynar. Medeni kılıklarla kamusal alana sokulan Cumhuriyet'in militan yurttaşları, Ayşe Kadıoğlu'na göre medeniyet illüzyonunu yansıtmaları açısından "aşırı gerçekçi"dirler: "Türkiye'de modernitenin görüntüsü her zaman daha önceliklidir. Böylece gündeme gelen modern kimlikler aslında aşırı gerçekçidir, yani sahici gibi görünen, ancak sahteliğini ve inşa edilmişliğini bağıran kimliklerdir" (1999, s. 31). Modernitenin görüntüsü o denli önemlidir ki, projenin mimarı Mustafa Kemal de bizzat modern kılık kıyafeti halka tanıtma işini üstlenir: "Uygarca ve uluslararası kılık bizim için, çok cevherli milletimiz için layık bir kılıktır. Ayakta iskarpin ya da fotin, bacakta pantolon, vücutta yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bunların tabii tamamlayıcısı olarak başta güneşten koruyucu kenarlı başlık (siperi şemsli serpuş). Açık söylemek isterim, bu başlığın adına 'şapka' denir" (aktaran Göle, 2001, s. 86).

Ayşe Kadıoğlu, ulusal inşa döneminin "milletini arayan devlet" örneğine oturduğunu belirtir: "Türkiye'de millî kimliğe istinaden sorulan sorular tarih boyunca 'Türkler kimdir' şeklinde değil de 'Türkler kim olmalıdır?' şeklinde dile getirilmiştir. Yani, 'inşa edici' bir zihniyet mevcuttur" (1997, s. 277). Milleti yeniden yaratmak gerektiğinde, Ayşe Kadıoğlu'nun vurguladığı gibi modernitenin görüntüsü önem kazanacak ve bu görüntünün oluşturulması için gündelik hayat pratiklerine ilişkin kuralların yer aldığı yurttaşlık bilgisi ya da adabımuaşeret kitapları, Kemalist modernleşme projesinin vazgeçilmez kaynakları haline gelecektir. Ayrıca, bu metinler, Kemalist modernleşme projesinin ihtiyaç duyduğu üst-kültürün yaratılmasında da önemli rol oynarlar: "O zaman herkes, daha nasıl oturup kalkacağını, nasıl gezineceğini, nasıl dans edeceğini, gözlerini, ellerini, başını nasıl idare edeceğini hiç bilmez[ken]" (2003, s. 98-9) Kemalist projenin üst kültür yaratmadaki en önemli araçlarından biri olan adabımuaşeret kitapları imdada yetişir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yozluk örneği olarak gördüğü[3] Ankara'daki balolara "yeni çıkan adabımuaşeret kitaplarının" yardımıyla hazırlanan insanlar, asri salonlarda yadırganmamalarını sağlayacak önlemleri alırlar: "Bu kış, Noel ve Yılbaşı balolarına, Ankara'da, her seneden daha zevkli bir hazırlanış vardı. Çünkü, bu eğlenceler, henüz açılmış olan Ankara

3 Yakup Kadri, *Ankara*'da asri salonlara bakışını şöyle ifade eder: "Onlar için cemiyet hayatına atılmanın mânası yalnız bu çeşit salon cemiyetlerine karışmak olmayacaktı. Evet, Türk kadını, hürriyetini dans etmek, tırnaklarını boyamak ve Rue de la Paix'nin kanunlarına esir bir süslü kukla olmak için değil, yeni Türkiye'nin kuruluşunda ve kalkınışında kendisine düşen ciddî ve ağır vazifeyi görmek için isteyecekti, kullanacaktı. Ve Türk erkekleri, garplılaşma hareketini, Tanzimat beyinin garpperestliğiyle, alafrangalığıyla bir ayarda tutmayacaktı" (2003, s. 135).

Palas'ın büyük *hall* ve salonlarında yapılacaktı. Buranın bin kişiden fazla davetli alabileceği söyleniyordu. Onun için, birçok ailelerin daha iki ay evvelinden İstanbul terzilerine taşındıkları görülmeye başladı. Gerek Kaligururisi'de, gerek Fegara'da en son Paris modelleri Ankaralı hanımlar tarafından kapışılıyordu. Beyler, fraklarını ya daralmış ya eskimiş bularak yeniden gece esvapları ısmarlıyorlardı. İlk yıllar, bir kuyruklu ceketle bir silindir şapkayı kâfi sananlar, şimdi, klak ve makferlan peşinde koşuşuyorlardı. Yazık ki, bu *artikl*'lerin bir kısmım stoklar tükenmiş olduğu için bulmak kâbil olmuyor ve Beyoğlu'nun bellibaşlı mağazaları vasıtasiyle Avrupa'ya ısmarlamak lâzım geliyordu. Bu sırada dans iskarpinlerinin fiatı üç dört misline fırladı. Gerçi, yeni çıkan Adabı Muaşeret kitabında maskaratsız olmak şartiyle bağlı rugan iskarpinlere mesağ [izin] vardı. Lâkin, zarafetin en ileri şartlarını yerine getirmek asriliğin ihmal götürmez bir şiarı telâkki olunuyordu" (Karaosmanoğlu, 2003, s. 109-10).

Cumhuriyet balolarındaki medenileşme seferberliğine rağmen, nasıl oturup kalkacağını bilmeyen insanların çekingenliği Mustafa Kemal'in müdahalesiyle kırılır: "Arkadaşlar, dünyada subay üniforması giymiş bir Türk erkeğinin dans önerisini geri çevirebilecek bir kadının bulunabileceğini düşünemiyorum. Şimdi emrediyorum: Hemen salona dağılın! İleri! Marş! Dans edin!" (aktaran Göle, 2001, s. 87-8). Cumhuriyet modernleşmesinin önderi, cephede olduğu gibi sivil hayatta da medeniyet seferberliğine öncülük eder. Mustafa Kemal'in dans emri, dans vb medeniyet göstergelerinin "militan yurttaş" görevlerinin bir parçası haline getirildiğini gösteriyor. Medenileşme seferberliği öyle bir hal alır ki, yurttaşlık tanımının "milli" belirleyenleri bir anda geri planda kalır. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi'nin "Modern Türkiye'de dans etmeyen kimse, tıpkı Ankara'yı sevmeyen bir kimse gibi yadırganıyor" (aktaran Funda Şenol, 1998, s. 96) sözleri medeniyetin milliliğin olmazsa olmaz koşullarından biri haline geldiğini gösteriyor.

Özel alana ilişkin kurallara gelindiğinde, batılı adabın uygulanmasına ilişkin çekinceler artar. Ulusun homojenliğini ve kültürel farklılığını korumak açısından, özel alanın milli değerlere göre yapılandırılması özel bir önem kazanır: "Batı'dan farklı olan ise, dine, kimliğe, cemaate, yerel kültüre, namus ve şerefe ait olan, yani dişil olandır; yerel ve özel olanın sürdürücüsü olan bu dişillik, kültürün göstergesi olan giysiler, renkler, konut ve aile yaşamlarının özgünlüğü ile sembolize edilmekte; müzik ve yemek üzerinden tanımlanan ulusal farklar arasındaki fark fantazilerine dönüşerek varlığını sürdürmektedir" (Sancar, 2004, s. 8-9).

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Türke Doğru*'da milli modanın ne olduğunu açıklama çabası, "batıdan farklı olan"ı tanımlama çabasıdır. Baltacıoğlu'na göre, batının şapkası "biz bize benzeriz" zihniyetine ters düşmektedir. "Modada Türke Doğru" başlığı altında milli kılığın ne olması gerektiğini anlatan Baltacıoğlu, Cumhuriyet'in resmi kılık kıyafet inkılaplarıyla ters düşmemek için olsa ge-

rek, tartışılması hoşgörü ile karşılanabilecek moda kavramını seçer. Yazının hemen başında da "muhafazakâr ya da mürteci" olarak damgalanmaktan korktuğu için "Giyimde Türke Doğru" başlığını kullanmadığını itiraf eder (1994, s. 158). Baltacıoğlu, bu bölümde diğer bölümlerden farklı olarak ayrıntıya girmez. Anlaşılan, modada milli olanın tarifinde şapka, ceket ve tayyör gibi resmi giysilere alternatif sunduğu düşüncesine yol açmamak için somut bir Türk giysisi çizmez, "zevkte ve modada" gelenekçi kalınması gerektiğini söylemekle yetinir.

Özel alanın farklılığı vurgulamadaki rolü yalnızca, mekânın düzenlenmesine ilişkin ayrıntılarda ya da ritüellerde ortaya çıkmaz. "Batılı olmayacak olanın temsilini olanaklı kılan göstergeler alanı kadın ve aile etrafında odaklanan ve esas olarak cinsel ahlâkın düzenleme alanına yönelmiştir. İşte bu anlamda, Türk modernleşmesinin kurucu öğelerinden biri olan *modern Türk kadını aslında Batı'dan bir 'fark'tır*" (Sancar, 2004, s. 9). Suphi Nuri'nin kadınlar için çizdiği sınır, batıdan farklı olanın nerede başladığını gösterir niteliktedir: "Anadolu kadınından misal alarak şunu söyleyebiliriz ki, Türk köylüsü gibi Türk şehirlisi de içtimaî ve iktisadî hayatta erkeklerle aynı derecede müsavi olacak ve kadınlarımızın teâlisi bazı hafif meşreplerin telâkkisi gibi hoppalıkta ve şıklıkta değil, bilâkis tahsil ve terbiyede ve hayat-ı içtimaîye ve iktisadîyedeki faideli ve millî rollerinde olacaktır. Yani iyi şeylerde kadınlara azamî serbestî ve fena yollarda azamî istibdat"(İleri, 1992, s. 46).

Ailenin milli karakterinin korunması açısından "iyi bir zevce" olarak kurgulanacak kadının eğitimi de büyük önem taşır. Baltacıoğlu'nun *Genç Kız*'da kadınlar için oluşturduğu milli kanon, kadınların serbest zamanlarının nasıl doldurulacağına ilişkin kaygıların batılı görgü kitaplarındakine benzer bir biçimde öne çıktığını gösterir: "Okumayı elden hiç bırakma! Ne okuyacaksın? İyi, doğru, güzel olan herşeyi. [...] Edebî eserler okumalısın. Efsaneleri, masalları, Nasrettin Hoca hikâyelerini, bektaşi fıkralarını, Karacaoğlan gibi saz şairlerini hiç ihmal etme! Bunlar Türktür: Türk kafasına, Türk gönlüne ve Türk isteğine göre yaratılmış ülkü yazılarıdır. Bunlar insanı kendi soyuna bağlar"(1943, s. 5).

Ulusun ideolojik ve biyolojik üretiminin aracı olarak kadının neler okuduğu, hem milliyetçi hem de medeniyetçi cephe açısından büyük öneme sahiptir. Bu yüzden kadınlar için oluşturulmuş, "mikro" kanonlar, ulusal inşa döneminin birincil tercihlerini bire bir yansıtırlar. Kemalist modernleşmenin ikili karakteri, Baltacıoğlu'nu "Shakespeare ve Eski Yunan Edipleri"ni de genç kızların listesine sokmaya mecbur etmiş gibidir ama Baltacıoğlu, gayri milli listeyi fazla geniş tutmamayı seçer.

Feliha Sedat'ın *Genç Kızlara Muaşeret Usülleri*'nde de genç kızların neleri okumaları gerektiği üzerinde uzun uzadıya durulur. Sedat, o günkü şartlarda genç kızlara uygun eserlerin az oluşundan yakınır ve yabancı dil bilenlerin şanslı olduklarını belirtir. Sedat'a göre "Genç kızda her türlü esere, bilhassa son za-

manlarda muhtelif isimler altında çıkan ve ahlâk, zevk, yüksek telâkkiler namına ne varsa hepsini baltalayan eserlere karşı" uyanan merakı yok etmek büyüklerin görevidir (1932, s. 47). Öyleyse, kimleri okumalıdır genç kız? "[Ş]iir sahasında Namık Kemal'den başlayarak Hamit, Ekrem ve Edebiyat-ı Cedide ve ondan sonraki nesillerin bazı şahsiyetleri pekâlâ birer roman olabilir. Son nesillerden Reşat Nuri'nin, Halide Hanım'ın romanları, Ömer Seyfettin'in hikâyeleri [....] kızlarımız tarafından zevk ile okunabilirler" (1932, s. 47).

Baltacıoğlu'nun serbest zamanlarını doldurmak için kadınlara önerdiği işlerin arasında "yemek, dikiş, bahçe, güzel sanat" gibi faaliyetler yer alır ki, bunların bazıları batılı görgü kitaplarının ve adabımuaşeret romanlarının önerileri ile örtüşmektedirler.

Kemalist modernleşmenin bir üst kültür yaratma girişiminde yurttaşlık bilgisi ve adabımuaşeret kitapları bu denli önem kazanınca, batılılaşmış bürokratik elitin sınıfsal ritüellerinin, davranış kalıplarının en stilize biçimde yansıtıldığı popüler aşk romanları da Cumhuriyet'in adabımuaşeret romanları olarak medenileşme seferberliğinde, bu kitapların yanında yer alırlar. Başlangıçta Kemalist eğitim seferberliğinin istenilen ölçekte gerçekleştirilemediği de düşünüldüğünde, bu romanların geniş bir kitleye Cumhuriyet'in medeni yurttaş idealini taşıma gibi önemli bir rol üstlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bürokratik elitin batılılaşmış hayat tarzının anlatısı olan aşk romanları, resmi modernleşmenin medeniyet seferberliğine ilk elden katmaya çalıştığı kentli ya da taşralı orta sınıfın, sınıfsal konumu nedeniyle medeni davranışları "içselleştirmiş" üst tabakayı örnek alması nedeniyle yaygınlaşırlar. Cumhuriyetçi kadronun kapitalizm karşısındaki ikircikli tutumu, burjuvazinin serpilip gelişmesine engel oldukça bürokratik elit imtiyazlı durumunu korumuştur. Bu anlamda, popüler aşk romanları, hem bürokratik elite dahil olma isteğinin hem de resmi ideolojinin medenileşme yönünde yarattığı "kolektif arzu"nun karşılanması açısından önemli bir araç haline gelirler.

Ekonomik ve Endogamik Evlilik

Popüler aşk romanlarının bir tür "Sinderella öyküsü" ya da tüm engelleri yıkıp geçen "romantik aşk"ı anlattığını söylemek mümkün görünmemektedir. En "santimantal" haliyle var olan romantik aşk imgesinin üstü kazındığında, mülkiyet ilişkilerine sıkı sıkıya bağlı "ekonomik evlilik" modeli görülür. Ekonomik evliliği, romantik bir kimliğe büründürmek için, romancı çeşitli önlemler almak zorundadır. Endogamik evliliklerin geçerli olduğu bu romanlarda, romantik aşk, "çocukluk aşkı" imgesiyle yaratılır. Genellikle kuzen olan âşıklar, çocuk yaşlarda iflah olmaz bir aşkın pençesine düşmüşlerdir. Aşkın karşılıklı itiraf edilmesine kadar, kutsal kardeşlik duygusuyla açıklanan ilişki, iki insanın birbirleri için

yaratıldığı düşüncesine dayandırılır. Romantik aşk için vazgeçilmez bir koşul olan "özgür seçim" de bu ensest ilişki içerisinde bir yer bulur: Genellikle romanın erkek kahramanı, kendisinden birkaç yaş küçük kadın kahramanı daha çocukken "seçmiştir." Romantik aşka uygun bir atmosfer yaratma kaygısı, romancıyı ensestten pedofiliye uzanan bir ilişkiler ağı yaratmaya kadar götürür. Kadınların erkekler tarafından çocuk denilebilecek yaşlarda seçilmeleri, eşleşmeyi rastlantıya bırakmamak için alınan bir önlemdir. Muazzez Tahsin Berkand'ın *Aşk Fırtınası*'nın (1935) Ferihası İzmir'de geçen çocukluğunun Refik "Ağabey"i tarafından "seçilmiştir." Feriha'nın yengesinin kardeşi olan Refik, kendisine sürekli "ağabey" diye hitap eden Feriha'ya yazdığı mektupta "Biliyor musun? Ben seni daha öyle minicikken seçmiştim ve bugüne kadar geçen hayatımda yalnız sen varsın" diye yazar (1982, s. 55). Böylesine "kutsal" ve alternatifi düşünülmeyen bir seçim, okuyucunun zihninde gerçek bir romantik aşk öyküsü imgesi uyandırır. Kamusal alanın yok sayıldığı bir durumda, kadının aile üyeleri haricinde bir erkeği tanıma şansı olmadığı halde, okuyucu bu ve buna benzer soruları bir tarafa itip engellere rağmen bir araya gelen âşıkların öyküsünü okumaya devam eder. Romancı da, âşıkların gerçekte birbirleri için yaratıldıkları düşüncesini, çocukluk anılarıyla destekler. Romantik aşkın üzerine düşebilecek gölgeler yok edilmiştir artık.

Tanzimat romanının romantik aşk figürü cariyelerinin yerini[4] "kuzenler" almıştır. Böylece mülkiyet ilişkilerinin devamını sağlayacak ortam yaratılmış, modern meslek sahibi erkek aracılığıyla, ekonomik gücünü yitirmeye başlamış aristokratik ailede neslin ve mülkiyetin geleceğe intikali sağlanmış olur. Popüler aşk romanı yazarı, romantik aşk için farklı alternatifleri ortadan kaldırmak konusunda öylesine ısrarlıdır ki, kurgusal dünyada ya kamusal alan tümüyle yok sayılır ya da birbirine yabancı kadın ve erkeğin, medeniyetin bir gereği olarak yer aldığı kamusal alandaki karşılaşmaları, "kaderin bir cilvesi olarak" akrabaların karşılaşmasına dönüştürülür. Romantik aşkı kan bağıyla sınırlayan romancının, aile içinde geçecek bir aşk öyküsünün romansal gerilimi artıracak malzemeden yoksun olmasına karşı aldığı önlemler, Muazzez Tahsin'in 1932 yılında yazdığı

4 Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik* adlı çalışmasında romantik aşkın Tanzimat romanında nasıl işlendiğini anlatır: "Fakat evlilik birbirinden çok farklı iki yöntemle gerçekleştiriliyordu. Ya insanlar evlenene kadar görmedikleri bir kadınla görücü aracılığıyla hayatlarını birleştiriyorlardı ve maddi hesapların daha ağır bastığı bu evlenme tipinin duygusal açıdan düş kırıklıklarına yol açma olasılığı fazlaydı; ya da seçerek satın aldıkları ve eğittikleri cariyelerle evleniyorlardı. Birinci yöntem evlenmenin 'romantik' bir tarafı yoktu ve bu, Osmanlı romancılarının (bazı toplumsal eleştiri denemeleri dışında) pek üstünde durmadıkları bir konu olmuştur. İkinci tip evlenme ise, hem tutkulu aşklara hem de değişik maceralara olanak tanıma açısından ilk romancılarımızın yeğledikleri biçimdi" (2002, s. 32-3).

Sen ve Ben adlı romanında doruğa ulaşır: "Teyzezadesi"yle nişanlı olan Leyla'nın yabancı bir erkekle karşılaşması, nişanlısını sevmediğini anlamasına yol açar ama ailenin isteği üzerine bu evlilik gerçekleşmek zorundadır. Bu karşılaşmanın üzerinden yıllar geçmesine rağmen ikisi de birbirlerini unutamamışlardır. Okur, tam da "romantik aşka layık bir gerilim çıktı" diye heyecanlanacakken yıllar sonra Leyla'nın çocukluğundan beri görmediği bir başka kuzeni çıkagelir: Avrupa'dan dönen kuzen, Leyla'nın yıllar önce karşılaştığı genç tayyarecidir. Okuyucuyu, "bu kadarı da fazla" türünden itirazlara sürükleyecek olan bu tesadüflerin her biri romancının dünyasında stratejik öneme sahiptir. Bu tesadüfler sayesinde, yazar, okuyucunun romantik aşk merakını sonuna kadar doyurduğu gibi, endogamik ilişkiden de taviz vermemiş olur. Romanın sonunda, Leyla ve Bedi Muammer'in mutlu sona ulaşmaları mümkün olmaz. Leyla, Nejat'la evlenir. "'Kutsal aile' 'aşk'tan da üstündür." Barbara Cartland'ın *Etiquette Handbook*'ta "[İ]nsanlık tarihinin en büyük toplumsal icadı" olarak tanımladığı aile, romantik aşkı geri plana itecek bir öneme sahiptir: "Eğer diğer gezegenlerde de akıl sahibi canlılar varsa—iki kafalı, altı bacaklı olmaları muhtemeldir—aileyi icat etmiş olduklarına eminim, aksi takdirde uygar yaşam dediğimiz şey mümkün değildir" (1962, s. 11).

Aileyi merkez alan bu romanlarda "kardeşler"in yokluğu da ekonomik evlilik açısından önemli bir yer tutar: Kardeşlerin yokluğunda kadına geçecek miras, kuzenlerden birinin devreye girmesiyle içeride tutulur. Kadının kapatılmasının miras hakkı ile doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Ve bu romanlarda evi dışarıdan ayıran duvarların bittiği yerde başlayan yabancı korkusu, bürokratik elitin geleceğe intikal etme kaygısından başka bir şey değildir. Ulusal inşa dönemlerinin kadının ve ulusun biyolojik yeniden üretimi motifi, yerini "kadının ve ailenin biyolojik yeniden üretimine" bırakmıştır. Bu anlamda sözünü ettiğimiz romanların başkahramanlarının kadın olması hatta birçok romanın, kahramanı olan kadının ismini alması, popüler aşk romanının "dişil" okuyucu kitlesiyle yapılmış bir sözleşmeden ziyade kadın kahramanın, ailenin yeniden üretim sürecinde oynadığı rolle ilgilidir.

Adabımuaşeret romanı türünün batıdaki temsilcisi sayılan Jane Austen'ın romanlarında da kırsal aristokrasinin kapalı dünyasında anlatılan romantik aşkın arkasında ekonomik evlilik modeli yer alır. Yalnız Jane Austen romanlarında ekonomik evlilik endogamik değil, egzogamiktir. Bu romanlarda da ekonomik olarak zayıflayan kırsal aristokrasinin, Londra gibi büyük şehirlerde ortaya çıkan ticaret burjuvazisi ile evliliği, miras hakkından yoksun kadınlar için bir kurtuluş yolu sağladığı gibi, soylu sınıfın yeni ekonomik düzene eklemlenmesinin yollarını da yaratır. *Aşk ve Gurur*'da Elizabeth ve Darcy'nin aşkı tam da böyle bir eklemlenme sürecinin öyküsü olarak okunabilir.

Elias, İngiltere ve Fransa örneklerinde aristokrasi ile burjuvazi arasında bir ilişkinin kurulabildiğini belirtir. *Aşk ve Gurur*'daki Elizabeth ve Darcy evlili-

ği de bu ilişkinin mümkün olduğunun kanıtıdır. Ancak sınıflar arası geçişkenlik egzogamik evliliğe izin vermektedir. Almanya örneğinde ise durum oldukça farklıdır. Fransız Mauvillon, Almanya'da soylularla burjuvazi arasında kesin bir ayrım olduğunu belirtir (aktaran Elias, 2002, s. 94). Elias'a göre bu ayrımın diğer ülkelere göre çok kesin olması, kapitalizmin gelişimi ile doğrudan ilgilidir:"Sayısız belge ile kanıtlanan, soylular ile burjuvazi arasındaki bu kesin ayrım, hiç şüphesiz görece yaşam sıkıntısından ve her ikisinin de refah düzeyinin düşüklüğünden kaynaklanmaktadır. Bu durum, soyluları mümkün olduğunca kendilerini dışarıya kapatmak, ayrıcalıklı toplumsal varlıklarını sürdürebilmelerinin önemli bir aracı olarak göbek bağlarına dayanmak zorunda bırakırken, diğer Batı ülkelerinde burjuva unsurların aristokrasi ile kaynaşmasını sağlayan ana yolu, yani para yolunu Alman burjuvalarına kapatmıştır"(2002, s. 95).

Türkiye örneği için de geçerli olan bu türden bir ilişkisizlik, popüler aşk romanlarındaki endogamik ilişkilerin çözümlenmesi açısından önemli bir nokta oluşturur.

Jane Austen romanlarında egzogaminin boyutu, farklı sınıflardan insanları içine alacak kadar genişlemez. Bu romanlarda sınıfsal kader şaşmaz bir titizlikle işlemektedir. Tıpkı dans salonlarındaki eşleşmeye benzer bir biçimde—ki dans, bu romanlarda eş seçiminin metaforu olarak okunabilir—herkes kendi dengini bulur. Austen'ın *Emma*sı'nda gönlün kimi sevdiğinin pek de önemli olmadığı açıkça görülür: Boş zamanlarını "çöpçatanlık"la geçirmeyi seçen Emma, soyu belirsiz Harriet'e eş bulmaya çalışırken, Harriet, aristokrat Knightley'e âşık olur. Romanın sonunda Knightley'le evlenen doğal olarak Emma olur. Harriet ise, Emma'nın, "[G]enç çiftçilerle ilgilenmek hiç huyum değildir. Çiftçi sınıfıyla hiçbir bağlantı kurmanın yolu yoktur ki! Daha aşağı tabakadan dürüst, namuslu insanları korumak, kendilerine yardımda bulunmak isterim. Ama çiftçi aileleri para bakımından yardıma el açmayacak kadar yüksek olmakla birlikte sosyal yönden, dostluk kurulamayacak kadar alçaktırlar," dediği Çiftçi Martin'le evlenir (1993, s. 31).

Jane Austen romanlarının dikkat çeken özelliklerinden biri de, "ilk görüşte aşk" yerine, "sağduyu"ya dayalı bir aşkı anlatmalarıdır. Austen kahramanları ilk aşamada çatışma yaşadıktan sonra akıl ve sağduyu yoluyla birbirleri için uygun olduklarına karar verirler. Bu "uygun" olma durumunun sınıfsal statü ile doğrudan ilgisi vardır. Benzer bir durum, Cumhuriyet dönemi aşk romanları için de geçerlidir. Popüler aşk romanı yazarları da, her defasında romantik aşkın yokluğunu kanıtlayan öykülere başvururlar. Bir çocukluk aşkının yaşanmadığı, yani yetişkinlerin önünde aşk için farklı seçeneklerin olduğu durumda yapılan ilk seçim, genellikle yanılgıyla sonuçlanır. Güzide Sabri'nin *Nedret*i'nde başlangıçta enistesinin "hafifmeşrep" kız kardeşine âşık olan avukat Nihat, sonradan gerçekte Nedret'i sevdiğini anlar.

Nedret de vasisinin uygun görmesiyle Nihat'ın sütkardeşi ile nişanlanmıştır ama romanın sonunda Nihat'la Nedret, Mualla ile de Kenan birleşirler. Nihat'ın Mualla'ya duyduğu tutkunun birdenbire sönmesi, görgü kitaplarında ve adabımuaşeret romanlarında çizilen "uygun eş" portresi ile doğrudan ilintilidir. Bu metinlerde, çarpıcı ve baştan çıkarıcı bir güzellik yerine kişilik sahibi olmak iyi bir eş olmanın anahtarı olarak sunulur. Nedret'in Mualla ile Nihat'ın kız kardeşini karşılaştırdığı bölüm, bir kadın için kişiliğin, ölçülülüğün ve zarafetin, güzellikten daha önemli olduğunu vurgular: "Takdim merasimi bittikten sonra, Nedret de aynı merakla Muallâ'yı gizliden tetkik ediyor ve onu pek güzel buluyordu. İri yeşil gözlerinde biraz hıyanet ve bakışlarında biraz istihza görmekle beraber pek sihirli ve dudakları kalın ve gül renkli idi. Saçları açık kumral ve gayet parlaktı; hâsılı, renkli ve zengin bir güzelliğe mâlik olan bu kızın kıyafeti de kendisi kadar güzeldi. Elindeki altın çantası, beyaz gantları, nârin ve zarif iskarpinleri, açık renk ipekli kostümü, tuvaletinin güzelliğine daha fazla bir şuhluk vererek bu çiftlik hayatiyle tuhaf bir tezat meydana getiriyordu. Hâlbuki Nihal, ne kadar sâde, ne kadar lâtif giyinmişti. Gümüşî renk çarşafının sâdeliği içinde ne kibar, ne vakarlıydı" (1938, s. 51).

Nerede nasıl giyinileceğini bilen, kültürleşmiş güzelliği ile evlilik için güven oluşturacak kadınlar, görgü kitaplarının ve adabımuaşeret romanlarının yaratmaya çalıştıkları ideal kadın formudur. *Aşk Fırtınası*'nda Refik, Feriha ile Nermin'i karşılaştırırken "iyi bir eş"le yalnızca "cinsel arzu" duyulabilecek kadın arasındaki farkı ortaya koyar: "[O]nun güzelliği gözleri ve sinirleri çekiyor, kalbi değil" (1982, s. 83).

Buraya kadar verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere, romantik aşk anlatısı olarak adlandırılan roman türünde aşk, mülkiyet ilişkileriyle bağlantılı olarak ele alınır. Romantik aşk kisvesine bürünmüş ekonomik ve endogamik evlilik, mülkiyetin bölünmeden geleceğe intikalini sağlarken, evlilik yoluyla ortaya çıkabilecek sınıflar arası ilişkileri engellemiş olur. Böylece, ekonomik gücünü yitiren elitin ayakta kalması, kültürel olarak daha aşağıda bulunan burjuvalarla değil, yeni ekonomik düzene edindikleri gözde mesleklerle entegre olan ailenin genç erkekleriyle sağlanır.

Endogamiden Egzogamiye

1940'larda aşkın ekonomi politiğindeki değişim şaşırtıcıdır. Genç kadın kahramanlarını kuzenlerinden başka bir kimseye yar etmemek konusunda sarsılmaz bir kararlılık sergileyen yazarlar, bu tarihten sonra büyük konakların kapılarını Eros'un okları için açmaya karar verirler. Genç kızlar aşk için eğitilmeli, doğru kısmeti nerede ve nasıl bulacaklarını öğrenmelidirler. 1940'lardan önce yabancı erkeklerde aşkı aramaya çalışan kadınlar mutsuzluğun, umutsuzluğun pençesinde

kıvranıp gerçek aşkın ve saadetin o hiç çıkmamaları gereken konakta kendilerini beklediğini anladıklarında mutlu sona ulaşırlarken, 1940'lardan sonra "tehlikeli erkek" figürü evin içerisinde dolaşmaya başlar.

Sözgelimi, Kerime Nadir, 1945'te yazdığı *Aşka Tövbe*'de daha önceki romanlarının tersine, çocukluk aşkının aldatıcı olabileceğini anlatmaktadır. Şehbal'in kuzeni Mübin'e karşı duyduğu aşkın, muhatabından gördüğü karşılık hiçbir zaman "maddi ihtiyaçlardan" azade olmamıştır. Şehbal'in roman boyunca geçirdiği evrim, romantik aşk yanılsamasından, ruhların değil, mantıkların kardeşliğine dayanan evliliğe doğru giden aydınlanmasıdır. Mübin, *femme fatale* Nazan'ın aşkının peşinden gidecek, dolayısıyla Şehbal'deki hasletleri fark etmeyecek kadar olgunluktan uzaktır. Dolayısıyla, bu kez çocukluk aşkı kadın kahramana mutluluk getirmeyecek, Şehbal, Mübin tarafından "kirletildikten" sonra, olgun, dul, görmüş geçirmiş bir diplomatla "mantık" evliliği yaparak kurtulacaktır. Aşk, çocuk yaşta erkeklere teslim edilmeyecek kadar ciddi bir iştir. Değişen toplum yapısı, romanın sınırlarını aileden sınıfa doğru genişletmiştir. Sınırlar genişlerken, kadının iffeti için tehlike çanları çalmaya başlamıştır. Kadın, dile düşmeden evliliğe giden yolu nasıl yürüyecektir? Romancılar, muhayyile yetenekleriyle bu zorlu problemin üstesinden gelmeyi de başarırlar.

Aşk'ı Oyun Alanı İçerisinde Tutmak

Georges Duby, ortaçağ saray edebiyatına ilişkin değerlendirmesinde, duyguların aşırı coşkunluğunu, gözyaşı ve iç çekişlerle dolu bir edebiyatı, aslında yaşanmayan—yaşanamayan—aşkı, görünür kılmanın yolu olarak tanımlar. Ortaçağ saray edebiyatının sunduğu aşk üçgeninde temel noktalardan biri de flört gibi kadın namusunun sınırlarını zorlayacak bir eylemin "oyun alanı" içerisinde tutulmasıdır. Bu yüzdendir ki, saraylı kadın ve ona âşık genç şövalye arasındaki romans, oyunu evlilik sınırları dışına taşımamak için alınan bir tedbir halini alır. Popüler aşk edebiyatı da romans geleneğini devam ettirerek flört ve cinselliği oyun alanı içerisinde tutma gibi bir görev üstlenir. Aşkın oyun alanı içerisinde tutulabilmesi için başvurulan başlıca romansal taktik, birbirlerini tanımayan akraba gençlerin bir dolu seçenek arasından, kalbin, mantığın, sahip oldukları sınıfsal kültürün yardımıyla birbirlerini seçmeleridir. Muazzez Tahsin Berkand'ın *Bir Genç Kızın Romanı* (1938) adlı kitabının kahramanı Selma, yatılı bir okulda okuyan ve hiç tanımadığı halası ve amcazadesinden başka kimsesi olmayan bir genç kızdır. Okul müdiresinin kollarından hayata atılmak zamanı geldiğinde, amcasının oğlundan yardım ister ama mektubuna karşılık olarak oldukça lakayt bir cevap alır. Artık sınıfsal konumunu sarsmayacak bir iş yapmanın zamanı gelmiştir. İlginç olan şudur ki, Berkand genç kahramanının daktiloluk vb bir işe girmesine razı olmaz. Selma girişimci bir ruhla bir okuma salonu açar. Tabii,

bütün bu girişimciliğin arkasında kendisini koruyup kollayan güçlü ve ciddi erkeğin, nefret ettiği kuzeni olduğunu bilmeden... Âşık olduğu adamın, kendi kuzeni olduğunu öğrendiğinde mutlu sona da ulaşılmış olur. Birbirini tanımadan âşık olan akraba çocukları, popüler aşk romanlarının içli hikâyelerinin vazgeçilmez trüklerinden biridir. Böylece, genç kıza modern kamusal hayatın getirdiği deneyimler ve tesadüflerle yaşayabileceği aşkı yaşama fırsatı verilmiş olur ama kamusal alan sıkı bir koruma altına alınarak, baştan aşağı kan bağlarıyla oluşturularak...

Kuzen evliliklerinin ortadan kalktığı dönemde ise "modern görücü usulü evlilik" çıkar ortaya. Muazzez Tahsin Berkand'ın *Garip Bir İzdivaç* (1944) adlı romanı, isminden de anlaşılacağı gibi böylesi bir evliliği anlatır. Aşkı dışarıda arayacak genç kız için alınacak tedbir, nikâh bağıyla bağlı olduğu erkekle flört etmesini sağlamaktır. Yirminci yaşına bastığında zengin bir aile tarafından evlatlık olarak alındığını öğrenen Zeynep, parasız ve isimsiz olarak sokağa çıktığı gün, bir aile partisinde tanıştığı ve daha önceden babasının yanında çalıştığını öğrendiği Haluk'la karşılaşır. Kuzeni Handan'la çocuk yaştan beri nişanlı olan Haluk, şuh Handan'ın maddi güzelliği karşısında sürüklenip gitmektedir. Zeynep'le karşılaştığında Handan'ın zengin ve çapkın bir salon adamıyla evlendiğini öğrenmiş ve kırılan gururu ile hemen o saniyede Zeynep'e "garip bir izdivaç" teklifinde bulunmuştur. Bu evlilik Zeynep'e bir isim kazandıracak, Haluk'a da Handan karşısında kırılan erkeklik gururunu tamir etme fırsatı verecektir. Bundan sonra okuyucu romantizm ihtiyacını ev içerisindeki yabancıların birbirlerini keşfetme, gerçek güzelliğin, erdemin, kadınlığın değerini bilme ve gerçek aşkı bulma serüvenlerine tanıklık ederek giderecektir. Nikâh bağı da olsa kadının sadakati, iffeti sürekli test edilecek (salon adamlarının oluşturduğu tehlikeler), erkek, doğru kadını bulduğuna bütün bu testlerden sonra ikna olacaktır.

Modern görücü usulünü bir başka romanında, *Küçük Hanımefendi*'de (1945) yine kullanır Muazzez Tahsin Berkand. Romanın kadın kahramanı Neriman, babasından kalan mirasa tek başına konmaya çalışan üvey annesinin zoruyla timarhaneye kapatılmaya çalışılırken, imdadına baba dostu Avukat Feridun Kamil Bey yetişir. Feridun Bey, iflas etmek üzere olan Gelgeçzade ailesinin büyük oğlu Ömer'le Neriman'ı evlendirerek Neriman'ı üvey annesinden, Ömer'i de iflastan kurtarmış olur. Romanın bundan sonraki akışı, bir "maymun"a benzeyen Neriman'ın kendisinden iğrenen ve yüzünü bile görmemek için Mısır'a kaçan kocasını baştan çıkarmasına ilişkindir. Neriman iyileşmesi için gönderildiği Avrupa'da giyinmeyi, kuşanmayı öğrenecek ve yeni bilgilerini doğuştan sahip olduğu sınıfsal erdemlerle birleştirip mükemmel bir kadın olarak kocasının karşısına çıkacaktır.

Barbara Cartland da, Türkçeye *Aşkı Öğreniyorum* adıyla çevrilen romanını, kahramanı Linda'yı anlaşmalı bir evlilikle bağladığı kocası Harry'ye âşık ederek

sonlandırır. Linda, Harry'yi elde etmek için kocasının eski sevgilisi Josephine'le sürekli rekabet etmek, Harry'ye doğru kadının kendisi olduğunu ispat etmek zorundadır. Harry'nin Josephine'i değil de Linda'yı seçtiği gece, Linda'nın kıyafet ve makyajı o kadar ayrıntılı anlatılır ki, okuyucu da doğru kadının nasıl giyinmesi, makyajını nasıl yapması gerektiğini anlar. Harry'nin seçiminin nedenlerini açıkladığı satırlarda da, evliliğin kutsanması vardır: "[A]ma çok geçmeden ona karşı duygumun, sadece acımayla karışık fiziksel arzu olduğunu anladım. Arzu yavanlaşınca, acımadan da eser kalmadı. Bu rastgele aşk serüvenlerinin en feci tarafı birbirilerinin eşi olmaları. Önceleri heyecanlı vaatlerle dolu oluyorlar, sonra yozlaşarak yeknesaklığa dönüşüyorlar. Bir aşk ilişkisinde derinlik ve süreklilik yoktur, belli bir yaşı geçen erkek ise bunların her ikisini de ister. İşte o zaman bu aradıklarının ancak evlilikte bulunabileceğini anlar" (1978, s. 299).

Evlilik içi flörtte kadının, kocasının ilgisini cezbedene kadar geçirdiği sürecin tartışılır olmaması gerekir. "Kadın kadının kurdudur" düşüncesinin tartışmasız kabul gördüğü bu romanlarda, genç kadına bu iffetli yolculukta eşlik edecek bir aile büyüğü ya da bir aile dostu mutlaka olmalıdır. *Garip Bir İzdivaç*'ta kocasını kendisine âşık etmeye çalışan Zeynep'in en önemli akıl hocası ve yoldan sapmadığının tanığı kayınvalidesidir. *Küçük Hanımefendi*'de ise, Ömer'in Ermeni dadısıyla İsviçre'ye gönderilen Neriman, kısa zamanda bu "görgüsüz ve cahil" kadını başından savıp macerasına görmüş geçirmiş bir İstanbul hanımefendisinin mihmandarlığında devam eder. Nezihe Hanımın Neriman'a verdiği öğütler, tüm genç kızlara verilmiş öğütlerdir. Neriman, kocasını kıskandırmak için davetlere, partilere katılmak isteyince Nezihe Hanım, her genç kız için yapılmaması gerekenler listesini sıralayacaktır:"[...] O halde müstakbel bir ev açtıktan sonra konu komşu ile ahbaplık etmek, onların davetlerini kabul etmek ve bilmukabele onları evine çağırmak en tabii bir şey değil midir?

> — Hakkın var, fakat yalnız bir kadın, bilhassa genç ve güzel ve üstelik zengin olursa çok büyük tehlikelere maruz olabilir.
> — Ne gibi?
> — İsmi dile düşer.
> — Merak etmeyin, ben anladığımız tarzda kendimden bahsettirmeyeceğim. Buna emin olabilirsiniz. [...] Eğer kastettiğiniz manada eğlenmek istese idim Avrupa'da iken elime az fırsatlar mı geçmişti?
> — Biliyorum Neriman, o zaman seni çok takdir etmiştim. Fakat biraz evvel seni herkesten iyi tanıdığımı söylerken yanılmadığımı isbat edeceğim: Modern hayata karışmakla nasıl bir gaye güdüyorsun? Senin daha ziyade ev hayatından hoşlandığını, balolarda, umumi yerlerde görünmekten zevk almadığını bildiğim için içime bir şüphe girdi" (1970, s. 192-3).

Aşk romanlarının evlilikle sonuçlanan bildik kurgusu tersine çevrilecek, önce nikâh-sonra aşk kurgusuna uygun olarak Neriman önce Nezihe Hanımın, sonra da kayınvalidesinin himayesi altında girdiği bu flört oyununda kocasının kalbini kazanmayı başaracaktır.

Berkand, *Kıvılcım ve Ateş* adlı romanında da bir başka flört biçimini sokar devreye. Nilgül, genç yaşta âşık olduğu Fahir'le evliliğinde aradığı mutluluğu bulamamış, bir salon erkeği olan Fahir, Nilgül'ü başka kadınlarla aldatmıştır. Pilot olan Fahir'in bir uçak kazasında hayatını kaybetmesinden sonra küçük oğluyla birlikte münzevi bir hayat yaşayan Nilgül, anne ve babasıyla tatil için geldikleri Yeşilköy'de Bedi ile karşılaşır. Bedi, gençliğinden beri Nilgül'e tutkun, onu anlayan, onu hisseden tek erkektir. Nilgül'ün tecrübesizliği başlangıçta Bedi'nin temiz ve derin aşkını değil, Fahir'in maddi aşkını seçmesine sebep olmuştur. Ölümünden sonra, kendisini en yakın kız arkadaşıyla aldattığını öğrendiği kocasının hatırasıyla Bedi arasında kararsız kalan Nilgül'e, Bedi Kıvılcım ve Ateş, yani gerçek aşkla maddi aşk arasındaki farkı da gösterir:"[S]enin henüz on altı yaşındayken Fahir'e karşı duyduğun sevgi de sadece bir aşk kıvılcımıydı. Yalnız şu farkla ki bu kıvılcım sonradan bir ateş olabilirdi. Çünkü duygun samimiydi. Nitekim Fahir'i hiçbir zaman aldatmadın; bilakis bu kıvılcımın büyük bir aşk ateşi olması için büyük bir gayret sarfettin. Bu olamadı. Fahir bunu yakmasını, körüklemesini bilmedi. Bilakis senin hislerini hırpaladı, seni şaşırttı. Gençtin, tecrübesizdin. Duygularını tahlil etmesini bilemezdin. Bunu senelerce sonra öğrendin Nilgül...Bütün varlığım bir saadet zevki içinde titreyerek sana bu hakikati söylüyorum sevgilim! Kalbindeki bu ateş benim için yandı" (1968, s. 136).

Fredric Jameson, "Büyülü Anlatılar: Tür Olarak Romans" başlıklı makalesinde romansın tarihinin izini sürerken bu türün alegorik özelliğinin de altını çizer:"On ikinci yüzyılda, bu tür toplumsal yalıtılmışlığın üstesinden gelindiğinde ve feodal soylu sınıf, yeni geliştirilmiş ve kurallara bağlanmış bir ideolojiyle, evrensel bir sınıf olarak kendisinin bilincine vardığında, eski konumsal kötülük kavramı ile bu yeni doğan sınıf dayanışması arasında ancak çelişki olarak adlandırabileceğimiz bir durum doğmuştur. O zaman, romansı bu çelişkinin hayali bir "çözüm"ü şeklinde, düşmanımı nasıl *kötü* olarak, yani benden başka ve mutlak *farklılığın* belirlediği birisi olarak düşünebileceğim sorusuna verilmiş simgesel bir yanıt şeklinde anlayabiliriz"(2005, s. 208).

Yukarıda da söylediğimiz gibi, "kadın kadının kurdudur" ideolojisinin egemen olduğu bu romanlarda Jameson'ın sözünü ettiği kötülerin başında diğer kadınlar gelir. Genç kızların hayatlarında kadın dostluğuna asla yer yoktur. Bir başka kadın, sevgili ve eş için rakipten başka bir şey değildir. Kadın güzelliği ve cinselliği mutluluğun önündeki en önemli engellerden biridir. Bu yüzden romanın kahramanı genç kız açısından dostluk ve deneyim aktarımı yaşlı kadın-

lar aracılığıyla olur. Bir genç kız için güvenilecek yegâne insan çevresinde bulduğu yaşlı kadındır. Hayat ona diğer tüm kadınların güvenilmez olduğunu öğretmiştir, öğretecektir. Güzel olmayan kadınlar da, çirkinlikleri ve hasetleriyle tehlike arz ederler. Hayat, hep görgü kitaplarının salık verdiği aristokrat ölçüyü, güzelliğin, erdemin ve tabii ki paranın birbirini bulduğu, o yanılmaz ölçüyü doğrulamaktadır sanki. Ölçüsüz olan her şey, güzellik, çirkinlik, yoksulluk ve hatta zenginlik (sonradan görme burjuvalar) bu rafine sınıf için bir tehdittirler. Bu yüzdendir ki, Tanzimat ya da Cumhuriyet romanının alafranga yaşamın yozlaştırdığı kadın tiplemelerinin yerini popüler aşk romanlarında erkekler alır. Erkekler, maddi aşkın ve erdemsiz güzelliğin ya da paranın peşinde sürüklenirken, kadın ona bu altın ölçüyü sunmak zorundadır.

Sonsöz Yerine

Aşkın yokluğundan bunca söz ettikten sonra sonsözü, öfke ve yergi dolu Paris notları arasına burjuva melodramları hakkındaki enfes analizlerini sıkıştıran Dostoyevski'ye bırakmakta fayda var. Dostoyevski, yüzyıllar süren melodram ve romans geleneğinin değişmez iskeletini bulup çıkardığında aşkın ekonomi-politiğini de gözler önüne seriyor:"[...] Öte yandan Cécile'in milyonları olduğu anlaşılır birden. Gustave gene baş kaldırır. Evlenmek istemez. Bağırıp çağırır, ağzına geleni söyler. Gustave'ın küfretmesi, milyonları tepmesi zorunludur. Yoksa hoş karşılamaz onu burjuva. Erişilmez erdem yeterince olmaz yoksa oyunda... Burada burjuvanın çelişkiye düştüğünü sanmayın sakın. Korkmayın, milyonları kaçırmayacaktır mutlu çift. Zorunludur milyonlar da. Sonunda erdemin ödülü olurlar her zaman. Çelişkiye düşmez hiç burjuva. Sonunda milyonları da, Cécile'i de alır Gustave. Gene fıskiyeler, su sesi, vb vb... Böylece hem daha çok duygululuk, hem de erişilmez erdem elde edilmiş olur. Aile soyluluğuyla herkesi ezen Beaupré'nin ne denli güçlü olduğu anlaşılır. En önemlisi de, öylesine sevilen, değer verilen milyonlar seyirciye bir *fatum* (kader), doğanın bir yasası olarak sunulmuş olur... [...] Her şey gerektiği gibidir anlayacağınız" (2005, s. 121).[5]

5 Vurgu bana ait.

KAYNAKÇA:

Austen, J. (1991) *Aşk ve Gurur,* çev. N. Yeğinobalı, İstanbul: Engin.

Austen, J. (1993) *Emma,* çev. N. Yeğinobalı, İstanbul: Engin.

Armstrong, N. (1987) *Desire and Domestic Fiction,* New York: Oxford University Press.

Baltacıoğlu, İ.H. (1943) *Genç Kız,* İstanbul: Yeni Adam.

Balatacıoğlu, İ.H. (1994) *Türke Doğru,* Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Berkand, M.T. (1968) *Kıvılcım ve Ateş,* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Berkand, M.T. (1970) *Küçük Hanımefendi,* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Berkand, M.T. (1972) *Bir Genç Kızın Romanı,* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Berkand, M.T. (1982) *Aşk Fırtınası,* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Berkand, M.T. (1983a) *Garip Bir İzdivaç,* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Berkand, M.T. (1983b) *Sen ve Ben,* İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Bora, T. (1996) "İnşa Döneminde Türk Millî Kimliği," *Toplum ve Bilim,* sayı: 71, s. 168-92.

Bora, T. (1997) "Muhafazakârlığın Değişimi ve Türk Muhafazakârlığında Bazı Yol İzleri," *Toplum ve Bilim,* sayı: 74, s. 6-30.

Cartland, B. (1962) *Etiquette Handbook,* Londra: Paul Hamlyn.

Cartland, B. (1978) *Aşkı Öğreniyorum,* çev. B. Altıncan, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Dostoyevski, F. (2005) *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları,* çev. E. Altay, İstanbul: İletişim.

Duby, G. (1991) *Erkek Ortaçağ,* çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Ayrıntı.

Elias, N. (2002) *Uygarlık Süreci I,* çev. E. Ateşman, İstanbul: İletişim.

Esenbel, S. (2000) "Türk ve Japon Modernleşmesi: 'Uygarlık Süreci' Kavramı Açısından Bir Mukayese," *Toplum ve Bilim,* sayı: 84, s. 18-35.

Fritzer, P.J. (1997) *Jane Austen and Eighteenth-Century Courtesy Books,* Londra: Greenwood Press.

Gökalp, Z. (1976) *Türkçülüğün Esasları,* haz. M. Kaplan, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Göle, N. (2001) *Modern Mahrem,* İstanbul: Metis.

İleri, S.N. (1992) "Bugünün İnkılâbı", *Atatürk Devri Fikir Hayatı I,* der. M. Kaplan, M. vd, s. 43-6. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Nuri Celal (1992) "Milletin Tecdidi," *Atatürk Devri Fikir Hayatı I, der.* M. Kaplan vd, s. 52-7, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. Jameson, F. (2005) *Modernizm İdeolojisi,* çev. K. Atakay ve T. Birkan, İstanbul: Metis.

Kadıoğlu, A. (1999) *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi,* İstanbul: Metis.

Karaosmanoğlu, Y.K. (2003) *Ankara,* İstanbul: İletişim.

Nadir, K. (1985) *Aşka Tövbe,* İstanbul: İnkılâb Kitabevi.
Sabri, G. (1938) *Nedret,* İstanbul: Sühulet Kitabevi.
Safa, P. (1981) *Türk İnkılâbına Bakışlar,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Sancar, S. (2004) "Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi," *Doğu-Batı,* sayı: 29, s. 1-15.
Sedat, F. (1932) *Genç Kızlara Muaşeret Usulleri,* İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
Şenol, F. (1998) "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ankara'da Eğlence Mekânları," *Toplum ve Bilim,* sayı: 76, s. 86-103.
Timur, T. (2002) *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik,* Ankara: İmge Kitabevi.
Üstel, F. (2003) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmî Yurttaş Profilinin Evrimi", *Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce,* der. T. Bora, s. 275-83, İstanbul: İletişim.

YEDİNCİ KISIM

KİMLİK, İNANÇ VE BEDEN POLİTİKALARI

Kürt Kadın Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme

ÖZGEN DİLAN BOZGAN

Giriş

Kadınların Kürt hareketine siyasal katılımlarının nedenleri çokça tartışılmış ve yazılmış olmasına rağmen bizzat kendilerinin bu süreçleri nasıl deneyimledikleri kendi anlatımları üzerinden pek de dile getirilmemiştir. Bu deneyimlerin ortaya çıkarılmasıyla Kürt kadın hareketinin[1] halkın özgürlüğü ve kadın özgürlüğü (Marcos, 2006) mücadelelerinin kesişim noktasında özgün bir kolektif öznellik yarattığı görülebilir. "Kadın kurtuluş mücadelesi," hem içinde bulunduğu tarihsel bağlama hem bir kimlik mücadelesi içerisinde bulunan imkânlar ve kısıtlılıklara hem de Türkiye kadın hareketi ile ilişkisine göre şekillenmiştir. Kürt kadınlarının özgün siyaset yapma biçimlerini nasıl ortaya çıkardıklarının anlaşılabilmesi için "halkın özgürlüğü ve kadın özgürlüğü" ilişkisini aklımızın bir köşesinde tutmamız gerekir. Bu özgünlüğü, Kürt siyasal hareketinin bileşenlerinde—siyasi partilerde, sivil toplum örgütlerinde, kadın örgütlerinde, sendikalarda, kayıp yakınları örgütlenmelerinde, medyada—yer alan kadınların, Demokratik Özgür Kadın Hareketi (DÖKH) çatı örgütlenmesine giden yoldaki deneyimlerinin anlatısıyla somutlaştırmaya çalışacağım.

Bu somutlaştırmaya geçmeden ve güncel Kürt kadın hareketi üzerine bir değerlendirmeye başlamadan evvel Kürt kadınları üzerine kısıtlı da olsa var olan tartışmaları kısaca özetlemek istiyorum.

Kürt feminizmi için bir *duruş noktası* belirlemesi anlamında Shahrazad Mojab'ın (2005) *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar* kitabının yeri oldukça belirleyicidir. Derlediği bu kitap için Mojab'ın kaleme aldığı "Devletsiz Olanın Yalnızlığı: Feminist Bilginin Sınırında Kürt Kadınları" makalesi, Kürt kadınlarının feminist literatürdeki yerine ve Kürt kadın ça-

1 Kürt kadın hareketinin heterojen bir yapısı olduğu ve farklı ideolojik arka planları olan Kürt kadınlarının 1970'lerin ikinci yarısından itibaren muhtelif kadın örgütlenmeleri geliştirdiği doğrudur. Ancak bu yazı çerçevesinde bu heterojenliğin tümünün ele alınması mümkün olmadığından burada Kürt kadın hareketi ile kasıt 1990'lardan bugüne belirli bir ideoloji etrafında örgütlenen kadın hareketidir.

lışmalarına dair önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Öncelikle Kürt kadınlarının göreceli konumlarını belirlemek üzere Türk feminizminde örtük de olsa devam eden "devlet sevgisi kültünü" sorunsallaştırır. Bu "kültün" köklerini Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Sabiha Gökçen'de tecessüm eden "devlet feminizmine" dayandırır. Devlet feminizminin ise Türk ulusunun inşası sürecinde muhaliflere, özellikle Kürtlere karşı oynadığı role işaret eder. Bu anlamda Mojab'ın belirlemeleri Kürt kadın hareketi ile Türkiye feminizmi arasında cereyan etmekte olan gerilimli ilişkinin tarihsel arka planını sunması açısından oldukça önemlidir.

Kürt kadınlarını "ulusal bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm davasında önde olmayı sürdüren kadınlar" olarak görür. Öte yandan Kürt feministlerini, "kadın hareketini Kürt milliyetçilerinin çıkarlarına teslim ettikleri" yönünde eleştirir. Burada Kürt hareketini milliyetçi bir hareket olarak ele almanın sorunlu olduğunu düşünmekle birlikte bu tartışmanın bu yazının kapsamını aştığını belirtmekle yetineceğim. Yine de Mojab'ın Kürt feminist *duruş noktası*nın teorik açmazlarına dair belirlemeleri oldukça önemlidir. "Yerli feminizmlerin" farklılığı yüceltme riskine işaret ederek "feminist milliyetçilik" olarak adlandırdığı bu durumu bir "teorik tuzak" olarak görür. Ayrıca fiili devletsizliğin postyapısalcı teorilerce ulus devletin yok oluşu olarak kabul edilmesi optimizminin de Kürt örneğinde geçerli olmadığını savunur (Mojab, 2005). Kürt kadın hareketi üzerine yapılacak bir değerlendirmede bu açmazları akılda tutmak, söz konusu "tuzaklara" düşmemek adına oldukça önemlidir.

Kürt kadın hareketini, Kürt hareketinin milliyetçi bir hareket olduğu varsayımından hareketle feminizm ve milliyetçilik tartışmalarını esas alan değerlendirmelerden bir diğeri ise Lale Yalçın-Heckmann ve Pauline van Gelder'in (2000) "90'larda Türkiye'de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler" adlı çalışmasıdır. Yalçın-Heckmann ve van Gelder bu çalışmada Kürt kadınlarının yazılı basında—Özgür Halk dergisi, *Azadî* gazetesi, *Roza* dergisi—görsel olarak temsil edilme biçimleri üzerinde durur. "Kürt kadını" imajının, otantikliğin dinamik yeniden inşası ve kadınlara dair milliyetçi formülasyonlar bağlamında nasıl dönüştüğünü tartışırlar. Kürt kadınlarının aynı anda gerilla, politikacı ve ana olarak hem aktör hem de sembol olduklarını tespit ederler.[2] Etnik semboller, kültür aktarıcıları, cemaatin biyolojik yeniden üreticileri, modernleşmeci "yeni kadınlar"

2 1990'lardan itibaren gerilla kadın imgesi olarak 1996'da PKK adına ilk kez bir intihar saldırısı düzenleyen Zilan'ın (Zeynep Kınacı); kadın politikacı imgesi olarak Leyla Zana'nın ve ana imgesi olarak 1990'ların başında protesto eylemlerinde hareketin popüler desteğinin kanıtı olan ve 1995'ten bugüne İstanbul'da bir oturma eylemi sürdüren "Kayıp Annelerinin" "milletin ikonlarına" dönüşüm süreçleriyle ilgili detaylı bir tartışma yürütürler.

ve milliyetçiliğin katılımcıları olarak kadınların Kürt hareketinde yer aldıklarını belirtirler. Ancak son tahlilde tüm bu belirlenimler içerisinde dahi, süreçlerin dinamikliği nedeniyle "Kürt kadınlarının politik açıdan kendilerini gerçekleştirme ve eylemde bulunma fırsatlarının" olduğunu vurgularlar (Yalçın-Heckmann ve van Gelder, 2000, s. 353).

Feminizm ve milliyetçilik tartışmaları bağlamında Kürt kadın hareketi üzerine başka bir değerlendirme de Necla Açık'ın (2002) "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi" çalışmasıdır. Açık bu çalışmada 1990'ların ikinci yarısında çıkan Kürt kadın dergilerinde—*Yaşamda Özgür Kadın, Roza, Jujin* ve *Jin û Jiyan*—Kürt kadınlarının nasıl temsil edildiğini tartışır. Kürt Ulusal Hareketi'nde kadınların; kadın ve ülke, "tanrıçalaşma", "yurtsever anne", kültürün taşıyıcısı, savaşın mağdurları, kültürel ve biyolojik yeniden üreticiler olarak tasvir edildiğini belirtir. Bu dergilerde Kürt kadınlarının "Kürt ulusunun kurtuluşunun anahtarı" olarak görüldüğünü ve dergilerin hedef kitlesi olan Kürt kadınlarını "özcü bir kimlik ve durağan bir kültür" anlayışıyla tanımladıklarını savunur. Öte yandan tüm dergilerin bu bağlamdaki "kadın kimliği ve kadın kültürü" tanımlarının kadınların örgütlenmesi için bir temel oluşturduğuna da işaret eder (Açık, 2002).

Tüm bu çalışmalar Kürt kadınlarının Kürt hareketi bağlamında temsili yerine ve önemine işaret etmekte ve Kürt kadın mücadelesinin gelişimini bu temsili yerin yarattığı imkânlar bağlamında değerlendirmektedirler. Bu noktada Spivak'ın (1988) "madun çalışmaları"na getirdiği eleştirileri hatırlamakta fayda var. Spivak (1988) Hint kadınlarının öznelliklerinin İngiliz sömürgeciler, Hint milliyetçiler, Hint Ortodokslar ve İngiliz feministlerce manipüle edilerek "temsil" (*re-presentation*) edildiğini ve kadınların "sesinin" bu tartışmalarda duyulmadığını belirtir. Kadınların sesinin ise ancak siyasal birer özne olarak kendi kendilerini temsil (*representation*) ettikleri eylemliliklerinde duyulur olabileceğine dikkat çeker.[3] Dolayısıyla kadınların Kürt hareketi içerindeki "temsili" konumlarındansa kadınların bu konumlanmalar içerisinde ördükleri politik eylemlilikleri bence daha önemli bir tartışmadır. Bu bağlamda Mojab'ın (2005) işaret ettiği gibi Kürt kadınlarının ulusal bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm davasında önde olmayı sürdürme durumlarının analizi dikkate değerdir.

Tüm bu çalışmalarda Kürt kadın hareketi heterojen bir hareket olarak ele alınmakta ve Kürt kadınlarının konumlanmalarından kaynaklı birtakım politik tartışmalar birbirinden farklı politik duruşlara rağmen ortak noktalar olarak belirmektedir: Devletin zorunlu asimilasyon politikaları ile ana dil mese-

3 Burada Spivak bir kelime oyunu yapmaktadır. "*Re-presentation*" ile kastedilen söylemsel anlamda temsil, "*representation*" ile kastedilen ise bu bağlamda siyasal temsildir.

lesi, nüfus politikaları ile çatışma ortamının sonuçları bağlamında cinsellik ve beden meseleleri, cemaatin ataerkil değerlerinden "kurtuluş" ile siyasal mobilizasyon sürecinde kadının kilit yeri gibi. Bu konu başlıkları Kürt kadın hareketinin özellikle 1990'larda temel tartışma zeminini belirleyen noktalar olarak kabul edilir. Burada Loomba'nın (1993) dikkat çektiği iki tür kolektivite, tartışmamız bağlamında oldukça önemlidir: genel anlamıyla tüm kadınları kesen kolektivite ile siyasal olarak örgütlenmiş kadınların oluşturduğu kolektivite. Zira Kürt kadınlarına dair değerlendirmelerde bu iki tür kolektivite arasında gidiş gelişler ve bu ayrım gözetilmeksizin Kürt kadınları ile siyasallaşmış Kürt kadınları tanımlarının birbirinin yerine kullanılması tartışmaları bulanıklaştırmaktadır. Bu ayrım kimlik ve siyasal temsil ilişkisinin tartışma zeminini belirlemesi açısından oldukça önemlidir.

Handan Çağlayan (2007) ise Kürt kadın hareketini spesifik olarak Kürt hareketi içerisinde mobilize olmuş ve siyasal olarak örgütlenmiş bir kolektivite olarak değerlendirir. Söz konusu mobilizasyon sürecini dönemin koşullarıyla ilişkilendirir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden 1990'lara kadar yaşanan süreç, geride çok sayıda gözaltı, işkence, kayıp, insan hakları ihlalleri, faili meçhul cinayetlerin yanı sıra Diyarbakır Cezaevini, OHAL uygulamalarını, köy koruculuğu sistemini, köy boşaltmaları ve Kürtlerin zorunlu olarak metropollere göçünü bırakmıştır. Bu yapısal ve siyasal dönüşüm süreci Kürt kadınları açısından farklı bir bellek ve bilinç yaratmıştır. En başta Diyarbakır Cezaevi deneyimi ile cezaevi önündeki bekleyiş, kadınlar açısından yeni bir kamusallık ve ortak deneyim alanı oluşturmuştur. Yine cezaevinde Kürtçe konuşmanın engellenmesi nedeniyle kültür, dil ve kimlik etrafında Kürt kadınlarının Kürt kimliği ile bağı yeniden şekillenmiştir. 1990'lar boyunca sistemli bir biçim alarak devam eden köylerin zorla boşaltılmasıyla birlikte ise zorunlu göç kentlerde Kürt kadınları açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Kadınlar geleneksel üretim biçimlerinden kopmuş, kamusal alanlarda dil bariyeri ile karşılaşmış ve kırsal yaşam biçimleri kente göç ile ciddi değişikliğe uğramıştır (Çağlayan, 2007). Bu süreçte, diğer tüm toplumsal muhalefet hareketlerinde olduğu gibi toplumsal cinsiyet rolleri de derinden sarsılmış (Sancar, 1997) ve özellikle Kürt kadınlarının anne, eş ve kız kardeş olarak geleneksel rolleri siyasallaşmıştır.[4]

Çağlayan'ın (2007) belirttiği gibi 1990'larda Kürt kadınları; 1980 öncesi sol politik atmosferin, 12 Eylül sonrasında aile üyeleri veya yakın çevrelerinin etkisi ve 1980 sonrası kendilerinin veya yakın çevrelerinin yaşadıkları mağduriyetler nedeniyle kitlesel gösterilerde yer almaya başlarlar. Bunların yanı sıra günlük yaşamlarındaki toplumsal kısıtlamalardan kurtulma ve daha çok "itibar görme"

4 Kürt hareketinde annelerin rolü ve yeri üzerine bir literatür az çok belirmiştir. Annelik ile ilgili tartışmalar için bkz. Sancar, 2001; Aslan, 2007; Orhan, 2009.

gibi kişisel nedenlerin de kadınların protestolara kitlesel katılımına yol açtığı söylenebilir (Çağlayan, 2007, s. 172-9). Kısacası tüm bu nedenlerin etkileriyle, 1990-1994 arasında *serhildan*larda[5] Kürt kadınlarının etkin siyasal katılımları oldukça görünürdür.

Kısacası Kürt kadın hareketi üzerine yapılan tüm bu tartışmalara damgasını vuran temel argüman, Kürt kadınlarının Kürt hareketi içerisinde esnek bir hareket alanı olsa da temelde ulusal mücadelenin sembolleri olarak temsil edildikleridir. Bu bağlamda Kürt kadınlarının "temsil"i yerleri doğu/batı, modern/geleneksel ikilikleri ekseninde değerlendirilir. Türk feministlerce eril şiddetin, aşiret ilişkilerinin, dinin, ideolojilerin ve azgelişmişliğin "kurbanları"; resmi ideolojide "sesi" duyulmayan kadınlar (Mojab, 2005); Kürt hareketi tarafından ise "analar, yoldaşlar, tanrıçalar" (Yalçın-Heckmann ve van Gelder, 2000; Açık, 2002; Çağlayan, 2007) olarak "temsil" edilen Kürt kadınlarının, bu resimde siyasal birer özne olarak ortaya çıkışları, kolektif öznellikleri ve eşit siyasal temsil, kota, eşbaşkanlık gibi somut kazanımları görünür değildir. Bu noktada Sinha'nın (2006) belirlemelerini hatırlamak ufuk açıcıdır. Sinha'ya göre siyasal olarak örgütlenen kadınların kolektif öznellikleri, gelecekteki ulus devletin vatandaş-özne tahayyülünü mümkün kılar; ancak bu bağlamda ona göre önemli olan ise kadınların hak mücadelesi deneyimlerinin yarattığı potansiyellerin görünür kılınmasıdır.

Bu noktadan hareketle Mehtap Filiz'in (2010) "Ulus Devlet ve Modernleşme Kıskacında Kürt Kadınının Uyanış Serüveni" yazısında "kimlik kavramından yola çıkarak toplumsal dönüşümü amaçlayan Kürt siyasal hareketi" bağlamında Kürt kadınlarının bir uyanışı gerçekleştirdiği belirlemesi oldukça önemlidir. 1990'larda kentlerde feminist bakışın nüvelerinin oluştuğunu ancak ulusal mücadelenin sembolleri olarak görülen kadınların "feodal toplumun ataerkilliği, modern ulus devlet ve ataerkil ideoloji tarafından kuşatıldığını" belirtir (Filiz, 2010, s. 131). Türkiye'de Kürt kadınlarının özgün siyasal konumları üzerine yaptığı bu değerlendirmede 2000'lerden sonra kadınlar açısından toplumsal dönüşümün kamusal alandan özel alana doğru bir kayma gerçekleştirdiğini ve kadınların "ataerkil ideoloji ile zincirlerini koparıp özgürleşmeyi planladıklarını," ancak bu mücadelenin toplumsal alanda kuşatıcı olamadığını ve politik bir söyleme dönüşerek sloganik kaldığını belirtmiştir (Filiz, 2010, s. 132-3). Kısacası, 1990'larda Kürt kadınlarının imajlarını mağdurdan aktöre doğru dönüştürdüklerini, 2000'lerde ise sivil inisiyatif mekanizmaları oluşturduklarını belirtir. Bu dönüşümün, dönemin koşullarından bağımsız düşünülemeyeceğini ve Kürt kadın hareketinin eleştirel bir perspektif sunması açısından önemli bir yerde durduğunu vurgulamaktadır.

5 Kitlesel halk protestoları.

Bu noktadan hareketle, halen sürmekte olan yüksek lisans tez çalışmam kapsamında Eylül 2008-Mart 2009 tarihlerinde İstanbul ve Diyarbakır'da yürüttüğüm saha çalışmasında Kürt siyasetinin çeşitli alanlarında yer alan kadınlarla yaptığım görüşmeler, Kürdistan Topluluklar Birliği (KCK) davası nedeniyle tutuklu bulunan Kürt kadın siyasetçilerin mahkemeye sundukları belge ve *Toplum ve Kuram*'da Kürt kadın siyasetçilerle yapılmış bazı röportajlardan alıntılarla bu sürecin kadınlar açısından nasıl geliştiğini kendi anlatıları üzerinden izlemeye çalışacağım. Bugün DÖKH çatı örgütlenmesine dönüşen Kürt kadın hareketinin kısa tarihçesi niteliğinde olan saha notlarıma geçmeden önce, Kürt kadın hareketinin 1990-2010 yılları arasında nasıl bir tarihsel bağlam içerisinde şekillendiğine ve bu mücadeleye yön veren temel parametrelere değinmek istiyorum.

Tarihsel Arka Plan

Kürt kadın hareketinin 1990'dan itibaren şekillenmesi ve etkinlik kazanmasını birçok etmenin tetiklediği söylenebilir. Birincisi, 1990'larda dünyada benzer hareketlerde gerçekleşen stratejik ve retorik dönüşümler ve bu dönüşümlerin yerli kadın hareketlerine etkisidir. İkincisi, Kürt hareketinin 1990'lardan bugüne dek geçirdiği dönüşüm ve bu süreçte devletin yaptığı yasal düzenlemeler ile bu sürece etkisidir. Son olarak ise Kürt kadın hareketinin—özellikle İstanbul gibi metropollerde—Türkiye kadın hareketleri ve feminist hareketler ile bağımsız platformlarda bir araya gelmesidir.

1990'larda Direniş Hareketlerinde Dönüşüm

Literatüre 1990'lar olarak geçen dünyadaki dönüşüm sürecinin en belirleyici nedeni, reel sosyalizmin ve dolayısıyla çift kutuplu dünyanın sonuna gelinmesidir. Bu dönüşümün sembolik başlangıç noktası olarak kabul edilen Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte 1989'dan sonra kimlik hareketleri, kadın hareketleri gibi toplumsal muhalefet hareketleri için yeni bir dönem başlamış olur.[6] Dünyadaki birçok silahlı sol örgütlenme için bu durum ideolojik ve stratejik anlamda kaçınılmaz bir dönüşümün başlangıcıdır. Söz konusu örgütlerde yöntem olarak foco örgütlenme stratejilerinden[7] kitlesel (mass) örgütlenme stratejilerine ve askeri taktiklerden siyasal-askeri taktiklere doğru bir dönüşüm gerçekleşir (Kampwirth, 2002, s. 9-14). Siyasallaşmaya yönelik bu örgütsel dönüşüm, çatışmaların beraberinde getirdiği ve kadınların gündelik yaşamını

6 Ivekovic, R. "Transitions," http://www.worldsocialagenda.org/2000-2003/WSA/08%20Ivekovic%20(eng).htm.

7 Küçük gerilla gruplarına dayalı örgütlenmeler (Kampwirth, 2002)

radikal biçimde değiştiren yapısal dönüşümler, siyasal ve kişisel faktörlerin de etkisiyle birlikte kadınların bu örgütlere ve hareketlere kitlesel katılımını önemli ölçüde artırmıştır (Kampwirth, 2002; Mulinari, 1998; Mora, 1998; Neugebauer, 1998; Lorentzen, 1998; Turpin, 1998).

1990'larda kadınlar bu örgütlerin siyasallaşma süreçlerinde önemli bir yere sahiptir. Kadınlara "barış yapıcılar" olarak roller yüklenir. Kadınların savaşa genellikle mağduriyetler yaşayan özneler olarak katılımı ve annelik rolleri onların "doğal" barış talep edenler biçiminde algılanmasını beraberinde getirir (Cockburn, 2001). Bu kavrayış silahlı sol mücadelelerin yeni retoriklerinde özellikle "annelik politikaları" biçiminde beliren genel bir eğilimdir. Ayrıca silahlı mücadelenin kaybettirdiği meşruiyet, siyasal düzlemde telafi edilmeye çalışılırken de kadınlar kilit bir rol oynarlar. Zira kitlesel protestolarda ön sıralarda kadınların yer alması bu protestoların kamuoyu nezdinde daha meşru olmasını sağlamaktadır (Shayne, 1999). Özellikle 1994 sonrası, tüm dünyada yaşanan bu stratejik-retorik dönüşüm yerli direnişlerinin yükselmesini ve bu direnişlere kadınların da katılımını beraberinde getirmiştir (Marcos, 2006). 1990'larda yerli hareketlerinde kendilerine yer bulan kadınlar bu fırsatı mücadelelerini yerli kadın hareketlerine dönüştürerek değerlendirmiş ve 2000'lere gelindiğinde özgün kadın hareketlerini oluşturmuşlardır. 1994 sonrasında dünyadaki diğer direnişler gibi Kürt hareketinde de kadınlar daha görünür olmuş ve bu görünürlüğü Kürt kadın hareketine dönüştürmeyi başarmışlardır.

1990-2010 Türkiye'de Kürt Hareketi

Türkiye bağlamına gelindiğinde, 1989'dan itibaren sivillerin öldürülmesi, köylerin boşaltılmaya başlanması, gerilla cenazelerinin halk tarafından karşılanması—Kürt illerinde sonradan *serhildan* olarak anılacak olan—kitlesel protestolara neden olmuştur (*Toplum ve Kuram*, Güz, 2010). Kadınlar da bu protestolara kitlesel olarak katılmaya başlamışlardır.

Sivillere yönelik hak ihlallerini soruşturmak üzere İnsan Hakları Derneği (İHD) kurulmuş ve Kürtlerin yasal mücadelelerinde bir dönüm noktası olmuştur. Öte yandan, Sosyal Demokrat Halkçı Parti'den (SHP) ayrılan milletvekillerinin öncülüğünde 1990'da Halkın Emek Partisi (HEP) kurulmuş, yine aynı yıl 1980'den sonra yayınlanan ilk Kürt yasal gazetesi[8] *Yeni Ülke* adıyla yayın hayatına başlamıştır. Kısacası 1990'lar, Kürtlerin demokratik hak arayışlarını yasal siyasal parti, demokratik kitle hareketleri ve alternatif medya zeminlerine

8 Esasında ilk gazete Nisan-Haziran 1990'da iki ay yayın yapabilen ve kapatılan *Halk Gerçeği*'dir. Ardından kısa bir süre *Yeni Halk Gerçeği* adıyla çıkan gazete ise kendini feshetmiştir. Bu anlamda daha uzun süreli çıkması ve yüksek tirajlara ulaşması bakımından burada *Yeni Ülke* ilk olarak nitelenmiştir (Bkz. *Toplum ve Kuram*, Güz, 2010, cilt: 4, s. 26).

taşımalarında adeta bir dönüm noktasıdır. Yeni yeni oluşan bu siyasal kamusal alanlarda kadınlar da yerlerini almaya başlamıştır.

Genel olarak halkın protestolara katılımı Kürdistan İşçi Partisi (PKK) içerisinde de yansımasını bulmuş ve IV. kongrede "halkın topyekûn örgütlenmesine" vurgu yapılmıştır; diğer taraftan devlet bağlamında ise, bu durum yansımasını 1991'de "Terörle Mücadele Kanunu"nun çıkarılması ve terör suçu kapsamının genişletilmesi olarak bulmuştur (*Toplum ve Kuram*, Güz, 2010). 1990'ların başında Avrupa'nın Türkiye siyasi sisteminin demokratikleştirilmesi yönündeki baskısı, Irak'taki Kürt hareketlenmeleri ve Avrupa'da diasporada yaşayan Kürtlerin etkileriyle Kürtlerden etnik bir grup olarak bahsedilmeye başlanmış olsa da genel olarak siyasal alanın militarizmin etkisi altında kalması ile ilgili önemli değişiklikler meydana gelmemiştir (Natali, 2009). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1991-4 yılları arasında birçok faili meçhul cinayet işlenmiştir (Vedat Aydın, Musa Anter, Mehmet Sincar, Behçet Cantürk, Savaş Buldan). Diğer taraftan 1991 seçimlerinde SHP listelerinden seçime giren milletvekilleri[9] HEP'in 1993'te kapatılmasıyla Demokrasi Partisi'ne (DEP) geçmiş ve 1994'te dokunulmazlıkları kaldırılan milletvekillerinden Orhan Doğan, Hatip Dicle, Leyla Zana, Sırrı Sakık ve Ahmet Türk mecliste gözaltına alınmışlardır.[10] Bunun ardından aynı yıl DEP kapatılmış ve yerine Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kurulmuştur. 1990-4 yılları arasında yine alternatif Kürt gazeteleri kapatılmış ve bürolarına çeşitli saldırılarda bulunulmuştur (*Toplum ve Kuram*, Güz, 2010).

Kürt kadınlarının bir anlamda tüm bu haksızlıklara bir tepki olarak gerilla mücadelesine gözle görülür katılımı siyasal düzlemde kadınlar açısından bir takım fırsatlar yaratmıştır. Öte yandan Kürtlerin kimlik tanınma mücadelelerinin önemli bir aşama kaydettiği bu yıllarda kadınlar da yeni oluşan siyasal kamusal alanlarda feminist nüveler taşıyan örgütlenmelere başlamışlardır. Aynı süreçte 1980'lerde cezaevi önünde siyasallaşan, 1990'ların başında milletvekili olan ve 1990'ların ikinci yarısında uluslararası alanda da Kürt kadınının sembolüne dönüşen, yani "hayatı bir mikrokozmos gibi tüm Kürt direniş hareketini kapsayan" ve Kürt kadınlarının legal siyasal alanda imgesel ve nesnel olarak mücadelelerinin önünü açan Leyla Zana'nın rolünü burada belirtmeliyim.

1990'ların ikinci yarısından itibaren yani 1995'ten sonra yeni bir dönüşüm süreci başlamaktadır. 1995'te PKK bayrağından Marksist-Leninist sembollerin

9 Seçilen milletvekilleri arasında Leyla Zana da bulunmaktadır. Bir anlamda Kürt kadınları Leyla Zana'nın şahsında siyasette temsili yerlerini almaya başlamıştır. Konuyla ilgili detaylı tartışma için bkz. Yalçın-Heckmann ve van Gelder, 2000.

10 1995'te bir kısım milletvekillerinin cezaları Yargıtay tarafından bozulur ancak Leyla Zana, Hatip Dicle, Orhan Doğan ve Selim Sadak 15 yıl ceza alır ve 2004'te serbest kalırlar.

çıkarılması ve ideolojik çizginin revize edildiğinin açıklanması, Kürt hareketinin ideolojik ve stratejik dönüşümünü görünür kılmıştır (*Toplum ve Kuram*, Güz 2010). Bu ideolojik ve stratejik dönüşümün somut karşılığının sağlanmasına yönelen Kürt hareketi bugün önemli kurumsallaşmalara dönüşen siyasal araçlarını bu tarihten itibaren şekillendirmeye başlamıştır. 1995'te Kürt kadınları açısından önemli olan gelişme ise bu tarihte ilk kadın gerilla birliklerinin kurulmaya başlanmasıdır. Ayrıca 1995 yılında Med TV'nin yayma başlaması Kürt hareketinin siyasallaşmasında önemli bir araca dönüşecek olan medyanın sistemli bir biçimde kullanılarak geniş kitlelere ideolojik perspektifini aktardığı önemli bir alan açar. Nitekim tüm bunların yansımalarını 1995'te yapılan genel seçimlerde görmek mümkündür.[11] 1990'ların bu ikinci yarısında Kürt hareketi Kürt halkının gözünde bir meşruiyete ulaşmaya başlamış ve yaşanan yapısal ve siyasal süreçlerin de etkisiyle yoğun kitlesel protestolar devam etmiştir.

1990'ların ikinci yarısına gelindiğinde Kürtlerin siyasi katılımının önünde hâlâ ciddi engeller bulunmaktadır. Natali'nin (2009) de belirttiği gibi gerçek siyasi katılımın önündeki bu engeller Türkiye'de birçok kesimi olduğu gibi Kürtleri de farklı kanallara yöneltmiştir. Bunun en önemli göstergesi ise derneklerin sayılarındaki artış olarak görülebilir.[12] Bu artışın konumuz bağlamındaki önemi, Kürt kadınlarının Türkiye'nin genelinde olduğu gibi sendikalarda, demokratik kitle örgütlerinde, sivil toplum örgütlerinde ve medyada yer almaya başlamaları ve hatta kendi alternatif medyalarını da oluşturmalarıdır.

Bu dönemin bir diğer belirleyici özelliği ise kadınların gerek genel gerek yerel seçimlerde aday gösterilmeye başlanmasıdır. Her ne kadar 1995 ve 1999 genel seçimlerinde milletvekilleri adaylarının cinsiyet kompozisyonu benzer özellikler göstermiş ve kadınlar seçilebilir sıraların çok altında yer almışlarsa da (Çağlayan, 2007, s. 143-4), HADEP'in katıldığı 1999 yerel seçimlerinde seçimleri kazanan 39 belediye başkanından 3'ü kadındır.

1999 yılı ise Kürt hareketi açısından radikal bir dönüşümün başladığı yıldır. Türkiye'de de aynı yıllarda bir dönüşümün yaşanmaya başlandığı ve yasal siyasal düzenlemelerde belirli bir iyileşme olduğu gözlemlenebilir. 1999 ile 2004 arası dönem, Kürt hareketinin hızlı bir dönüşüm geçirdiği, devletin demokratikleşme yönünde önemli yasal düzenlenmeler yaptığı ve Kürt kadın hareketinin ise ciddi bir mesafe kaydettiği yıllardır. Bu dönemde Türkiye'nin AB'ye giriş için adaylık süreci hızlanır ve artan kamuoyu baskısıyla birlikte birtakım yasal düzenlemeler yapılır. Konumuz açısından bu bağlamda önemli olan nok-

11 1995'te yapılan genel seçimlerde HADEP %4,6 oranında oy almış ancak %10'luk seçim barajı nedeniyle parlamentoya girememiştir. Bkz. http://www.tesav.org.tr/1995.htm.

12 Kooperatifler ve sendikalar da dahil olmak üzere kayıtlı dernek sayısı 1990'ların yarılarına gelindiğinde 112.000'e çıkmıştır (Natali, 2009, s. 171).

ta bu süreçte siyasal partilerde "kollaşmaya" izin verilmesi ve kadın kollarının oluşmaya başlamasıdır. Aynı dönemde Kürt hareketi bağlamında gerçekleşen en önemli gelişme ise 1999'da Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve bununla birlikte aynı yıl PKK militanlarının sınır dışına çekilmesiyle 2004'e kadar sürecek olan "barış sürecinin" başlamasıdır. Ayrıca 1999'da daha sonra pek çok kez isim değiştirecek olan ilk kadın partisi Özgür Kadın Partisi (PJA) kurulmuştur (Akkaya ve Jongerden, 2010, s. 84). Öte yandan 1999'dan günümüze dek konumuz bağlamında en önemli gelişme ise hem tüm bu yapısal ve siyasal dönüşümün bir sonucu olarak hem de dönemin demokratikleşme yönünde gelişen siyasal atmosferinin etkisiyle, Kürt siyasi partilerinin seçimlerde kayda değer sonuçlar elde etmeye başlaması ve kadınların da bu süreçlerde yerlerini almasıdır.

2001-3 yılları arasında Kürt hareketi 11 Eylül sonrası oluşan "terörizm diskuruna" karşılık bir anlamda meşruiyetini sağlamak üzere birçok kampanya yürüterek ağırlıklı olarak siyasal düzlemde mücadele vermeye başlar. Üniversite öğrencilerinin anadilinde eğitim kampanyası, toplumsal barış için genel af kampanyası ve "kimlik bildirimi" olarak nitelendirilen, çeşitli devlet kurumlarına dilekçeler verilerek yürütülen kampanyalar bunlardan birkaçıdır. Bu yıllar arasında 2002'de OHAL uygulaması kaldırılır. 2002 genel seçimlerinde AKP birinci parti olarak seçimleri kazanır ve o günden bugüne dek tek parti olarak iktidarda kalır. Aynı yıl yapılan olağanüstü kongreyle birlikte Kürt hareketinin örgütsel yapısı ve ideolojik söylemi radikal biçimde değişir (Akkaya ve Jongerden, 2010, s. 85). Kadınlara bu yeni söylemde merkezi bir rol ve önem biçilir.

2000'de Kürt hareketi içerisinde başlayan dönüşüm 2005'e kadar devam eder. Akkaya ve Jongerden'in (2010) de belirttiği gibi PKK bu süreçte bir parti kompleksine dönüşmeye başlamıştır. 2002'de yapılan VIII. Kongre ile PKK kendini feshederek Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi'ni (KADEK) kurar. 2003'e gelindiğinde Abdullah Öcalan'ın yargılamasına devam edilirken HADEP de kapatılır ve birçok Kürt siyasetçisine siyaset yasağı getirilir. 2003'te gerçekleştirilen KADEK kongresinde iki ayrı grup arasında ABD ile ilişkilerin niteliği üzerine birtakım çekişmeler ve anlaşmazlıklar yaşanır. Konumuz bağlamında önemli olan anlaşmazlık ise örgüt içerisinde kadın erkek ilişkilerini yeniden düzenleyen ve evlilikleri serbest bırakması öngörülen "Sosyal Reform Tasarısı"[13] etrafında şekillenen tartışmalardır. 2004'te örgüt içi bir krize dönüşen bu süreç, reform yanlısı grubun PKK'den ayrılması ile sona erer (*Toplum ve Kuram*, Bahar-Yaz, 2011).

13 PKK içerisinde Osman Öcalan ve Nizamettin Taş'ın öncülük ettiği grup ile Murat Karayılan, Cemil Bayık, Duran Kalkan ve Mustafa Karasu'nun öncülük ettiği grup arasında yaşanan tartışmalara Osman Öcalan'ın grubunun hazırlamış olduğu bu belge yön vermiştir.

2003'te ABD'nin Irak'ı işgali, Baas rejiminin düşmesi, Irak'ta Kürt hareketlerinin etkisi gibi nedenlerle 2002'de VIII. PKK Kongresi'nde başlayan örgütsel yenilenme süreci ancak 2004'te yapılan IX. Kongre'ye kadar devam eder; zira konjonktürel değişim, Kürt hareketinin "demokratik dönüşüm projesi" olarak adlandırdığı bu örgütsel dönüşüm sürecini marjinalleştirmiş ve örgüt içerisinde de alakasız görülmesine neden olmuştur. Böylece, IX. Kongre'yle birlikte eski örgütlenme biçimine geri dönülmüş ancak ideolojik/söylemsel yenilenme korunmuştur (Akkaya ve Jongerden, 2010).

1999-2004 yılları arasında yaşanan bu dönüşüm Kürt siyasi partilerinde de yansımalarını bulmuştur. Bu dönüşüm sürecinde yaşanan örgüt içi iktidar çekişmelerinin yarattığı çatlaklar ile kadınlara merkezi bir rol biçen yeni ideolojik söylemin yarattığı imkânları Kürt kadınları oldukça iyi değerlendirmiştir. Kadınlar bu dönemde başta siyasal partiler olmak üzere her alanda örgütlenmiş ve bu örgütlülüklerini kurumsallaştırmaya başlamışlardır. HADEP'te 1999'da yaşanan örgütsel değişim Demokratik Halk Partisi'nde (DEHAP) kurumsallaştırılmış ve parti tüzüğü ile güvence altına alınmıştır. Bu tartışmayı aşağıda saha notlarıyla birlikte tekrar ele almak üzere şimdilik burada bırakıyorum. Konumuz açısından burada vurgulanması gereken bir diğer gelişme ise, 2004 yerel seçimlerine "Demokratik Güç Birliği" çatısı altında giren DEHAP'ın aldığı 5 il ve 33 ilçedeki belediye başkanlıklarından birisi il belediye başkanlığı olmak üzere 9 belediye başkanlığına kadınların seçilmesidir. Ayrıca Kürt kadınları il genel meclisi ve belediye meclislerinde de ciddi oranda yer almaya başlarlar. Ancak yerel seçimlerde DEHAP'ın aldığı oy oranı 2002 genel seçimlerinin altında kalır (*Toplum ve Kuram*, Bahar-Yaz, 2011) ve seçim başarısızlığı kadın ve gençlik kollarının üzerine yıkılır. Gerek bu başarısızlık gerekse PKK içerisindeki dönüşümün etkileriyle ve en önemlisi 1999-2004 yılları arasındaki barış sürecinin yerini yeniden çatışmalara bırakmasının yarattığı konjonktürel dönüşüm nedeniyle DEHAP 2005'te kendi kendini fesheder. Kürt siyasi parti geleneğinde kapatılmayan ancak kendi kendini kapatan tek parti DEHAP'tır. Böylece DEHAP, 2004'te başlayıp 2005'te Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) kuruluşuna kadar devam eden Demokratik Toplum Hareketi'ne (DTH) katılır.

2004'te tahliye edilen DEP milletvekillerinin de katılımıyla 2004-5 yıllarında tabandan örgütlenmeyi hedef edinen DTH süreci başlar. Aynı dönemde 2004'te literatüre Tazminat Yasası olarak geçen "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun" çıkarılır ve 1990'lı yıllarda köyleri boşaltılarak zorla göç ettirilenlere tazminatlar verilmeye başlanır. Öte yandan 2005'te çatışmaların tekrar başlamasının bir sonucu olarak kamusal alana yayılan gerilim özellikle Kürtlerin göç ettikleri illerde bugün de görmeye devam ettiğimiz Kürtlere yönelik linç girişimlerine ve yağmalamalara dönüşür. 2005'te PKK tekrar PKK ismini alarak Abdullah Öcalan'ın formüle etti-

ği "demokratik, ekolojik ve cinsiyet özgürlükçü toplum paradigmasını" temel mücadele ekseni olarak belirlediğini ilan eder (*Toplum ve Kuram*, Bahar-Yaz, 2011). Ardından aynı yıl DTH partileşir ve DTP kurulur. Tüm bunlar yaşanırken bu süreci radikal bir biçimde etkileyen konjonktürel değişimin nedeni Irak'ta Kürdistan Federal Yönetimi'nin kurulmasıdır. Bir anlamda Kürt hareketinin mecrasını söylemsel olarak olmasa da pratikte uluslaşma eksenine kaydıran önemli bir gelişmedir. Zira Kürtlerin devletsizlik durumu artık yerini devletleşme belleğine bırakmaya başlamıştır. Bu durum Kürt hareketinin taleplerinin de belirginleşmesini sağlamış ve temelde özerklik ve anadilinde eğitim talepleri bu sürece damgasını vurmuştur. Böylesine bir konjonktürde ortaya çıkan ve 2006'da kurulan Kürt Eğitim ve Dil Hareketi'nin (TZP-Kurdî) öncülüğünde yürüyen anadilinde eğitim kampanyalarını burada hatırlatmak isterim. Dilde birlik üzerinden uluslaşma eksenine katkı sağlayan bu kampanyalarla ilgili tartışma bu yazının kapsamında değildir. Ancak yine de kültürün taşıyıcıları olan ve "eğitilmeyerek" asimilasyon politikalarının dışında kalabilen Kürt kadınları açısından "ana" dilinde eğitim taleplerinin Kürt kadın hareketine etkileri de düşünülmeye değerdir.

2005-10 döneminde ortaya çıkan durumun hâlâ yaşanmaya devam etmesi analizi zorlaştıran bir durum olmakla birlikte bu dönemde beliren yeni çatışma alanlarına dikkat çekmek istiyorum. 2006 ve sonrasında çocuklar kitlesel protestolara katılmaya başlar, biçimsel olarak genişleyen bir yelpazede kitlesel protestolar devam eder (kepenk kapatma, gerilla cenazelerine tüm halkın katılımı, vb), bu protestolarda kolluk güçleri kadın, çocuk ve yaşlı ayrımı yapmaksızın sivilleri öldürür. Öte yandan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2005'te Diyarbakır'da yaptığı konuşmasının referans noktası olarak kabul edildiği ve ismi sonradan birkaç kez değişen "Kürt Açılımı" başlar. 2008'de AKP oldukça milliyetçi bir söylem geliştirmeye başlar ancak öte yandan "Kürt Açılımı" kapsamında Kürtlere yönelik çeşitli yasal düzenlemeler de yapar. 2009'da Kürtçe yayın yapmaya başlayan TRT-6'nın açılması gibi.

2007'de yapılan ve DTP'nin bağımsız adaylarla girdiği genel seçimlerde 22 milletvekili parlamentoya girer. Kürt kadınları açısından bu süreçte yaşanan önemli gelişme ise bu milletvekillerinden 8'inin kadın olması ve DTP içerisinde uygulanan %40'lık cinsiyet kotasının siyasi temsilde de yaklaşık olarak yakalanmış olmasıdır. 2009'da yapılan yerel seçimlerde ise DTP 98 belediyeyi kazanır. Kadınlar açısından kayda değer nokta ise bu belediye başkanlarından 14'ünün kadın olmasıdır. Ancak 2009 yerel seçimlerinin hemen ardından yapılan KCK operasyonu zaman içerisinde yeni tartışmalar yaratarak hâlâ devam etmektedir.

2005'ten sonra Kürt Hareketi'nin bir örgütlenme stratejisi olarak benimsediği yatay örgütlenme modeli yani tabandan örgütlenme ve halkı siyasal süreçlere temsili olarak da katma çabası "Demokratik Özerklik" projesi olarak ifade edil-

miştir. Bu örgütlenme stratejisi 2005'ten sonra Kürt hareketinin tüm bileşenleri tarafından benimsenmiş ve kurumsallaşma çabaları bu prensibe göre şekillenmiştir. Kadınların siyasal taleplerinin ve deneyimlerinin kurumsallaşması da böyle bir süreçte mümkün olabilmiştir. Ancak KCK operasyonları, "seçilmişlerin" tutuklanması ve ardından devam eden davalar konjonktürel dönüşümlerin de etkisiyle bu stratejiyi ve bu bağlamda şekillenen kurumları illegal ilan etmiştir. DÖKH'nin sözcüsü ve çalışanı kadınların tutuklanması da böylesine bir sürecin sonucudur. Burada vurgulanması gereken önemli nokta ise devletin Kürt kadın hareketini ilk kez muhatap alması ve yargılamasıdır. Bu sürecin ardından 2009 yılının sonunda DTP kapatılmış ve yerini BDP'ye bırakmıştır. Son olarak 12 Haziran 2011'de yapılan genel seçimlerin sonuçlarını burada vurgulamak yerinde olacaktır. Zira devlet ile Kürt hareketi arasında restleşmelerle devam eden ve tam anlamıyla ülkenin gündeminin Kürt meselesi ekseninde şekillendiği bu yıllar arasında kadınların talepleri ve varlıkları ikincilleşmiş ve bu durumun somut göstergesi bu seçim sonuçlarında görünür olmuştur. Kadınlar yaklaşık %30 oranında temsil edilerek parlamentoya gitmişlerdir.[14]

1990'dan bugüne dek kurulan Kürt siyasi partilerinde (HEP-DEP-HADEP-DEHAP-DTP-BDP), kadınların siyasal temsili meselesi ile kadınlara yönelik söylem ve politikalar kayda değer biçimde dönüşümler geçirmiştir. Parti kapatma pratiği açısından devlet ile Kürt hareketi arasındaki ilişki Kürt kadın hareketinin ortaya çıkışını ve gelişimini etkilemiştir.

1990'dan Günümüze Türkiye'de Kadın Hareketi

Kürt kadınlarının 2000 sonrası siyasal temsil mekanizmalarında elde ettikleri başarı ve somut kazanımlarında bir yandan yapısal ve siyasal dönüşümün etkileri bulunurken, diğer yandan da Kürt kadınlarının 1990'ların başlarından itibaren Türkiye kadın hareketi ve feminist hareket ile olan ilişkisi belirleyicidir.

1990'lar Kürt hareketi açısından olduğu kadar Türkiye'de feminist hareket açısından da bir dönüm noktasıdır. 1980'lerde Türkiye sol hareketi geleneğiyle bağları olan kadınlar, dergi ve kitap kulübü çevreleri, ev toplantıları, bilinç yükseltme grupları gibi küçük gruplar etrafında örgütlenmiş ve bu dönemde çeşitli kamusal kampanyalar yürütmüşlerdir. 1990'larda ise dönemin siyasal atmosferinin de etkisiyle Türkiye'deki kadın hareketi yükselmiş ve bu dönem "kurumsallaşma" dönemi olarak belirmiştir (Bora ve Günal, 2002, s. 7-11).

Bora ve Günal'ın (2002) da belirttiği gibi 1990'larda Türkiye feminizmi için bir diğer belirleyici olan nokta ise, Kürt hareketi ve İslami hareketler içerisinde örgütlenen kadınların bağımsız kadın platformlarına "farklılıklarını" taşımala-

14 Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloğu listelerinden seçilen 36 bağımsız milletvekilinden 11'i, yani yaklaşık %30'u kadındır.

rı olmuştur. Bu bağlamda ortaya çıkan resim ise şöyledir: Kürt kadınları feminist hareketin bir yandan "Türk"lüğünü sorgulamış ve çoğunlukla "bölücülük" olarak kodlanan bu sorgulamalar platformlarda sert tartışmaların cereyan etmesine neden olmuştur (Bora ve Günal, 2002, s. 8). Yazının ilerleyen bölümlerinde, Kürt kadın siyasetçilerin vurgulayacağı gibi 1990'larda Kürt kadınları açısından bu platformlarda "Türk" kadınlarıyla karşılaşmaları kendi *duruş noktalarını* belirlemeleri anlamında önemli bir yer tutmaktadır. 1990'ların başında özellikle İstanbul'da bağımsız kadın platformlarında feministlerle bir araya gelen Kürt kadınları Türkiye feminist hareketinin dar ve küçük gruplar biçiminde örgütlenmesini eleştirirler. Bu eleştiriden hareketle kendi örgütlenmelerinin ayırt ediciliğinin geniş kadın kitlelerine hitap edebilmesi olduğunu vurgularlar.

Diğer taraftan, Türkiye'de kadınlar açısından parlak bir dönem olarak da niteleyebileceğimiz bu dönemde beliren feminist talepler ve politikalar Kürt siyaseti içerisinde yer alan kadınları da etkilemiştir. Kürt kadınlarının talep ve politikalarını belirlemelerinde bu ilişkiselliğin belirleyici olduğunu vurgulamamız gerekir.[15]

1990'ların son yarısında Türkiye'de pek çok kadın kurumu açılmış, uluslararası feminizmin etkisiyle resmi düzeyde kurumsallaşmalar olmuş; öte yandan kadınlar tarafından alternatif medya kanalları ve üniversitelerde kadın çalışmaları bölümleri açılmıştır (Bora ve Günal, 2002). Bu gelişmelerin konumuz bağlamındaki önemi ise Marcos'un (2006) da vurguladığı 1995 Pekin Kadın Konferansı sonrası "uluslararası müzakereler yürüten elit feministler" ile "tabandaki yoksul ve/veya yerli kadınlar" arasındaki yarılmadır. Zira bu yarılmanın bir anlamda Türkiye'de de gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Türkiye'de 1990'larda feminist hareketin yükselişinin ve kurumsallaşmasının ardından,[16] 2000'lerde ise uluslararası

15 1995'ten sonra Kürt bölgesinde Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) ile ilgili tartışmalar bunun en iyi örneklerinden biridir. Necla Açık (2002) "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi" yazısında ÇATOM'larla ilgili tartışmaların *Pazartesi* dergisinde ve diğer Kürt kadın dergilerinde—*Yaşamda Özgür Kadın, Roza, Jujin*—nasıl ele alındığı ile ilgili kapsamlı bir tartışmaya yer vermektedir. Bu tartışmalarda Kürt kadın dergilerinin ÇATOM'ları asimilasyon ve nüfus kontrolü için bir araç olarak görürlerken ve Türkiye kadın hareketinin ÇATOM'ları daha çok entegrasyon çerçevesinde değerlendirdiklerini belirtilmiştir (Açık, 2002, s. 294-8).

16 Aksu Bora ve Asena Günal'ın derlediği *90'larda Türkiye'de Feminizm* kitabı bu döneme ışık tutması açısından önemli makaleler içermektedir. Burada kısaca değinip geçeceğim bir diğer konu ise Ka-Mer'dir. Nebahat Akkoç bu derlemede "Diyarbakır Ka-Mer'in Kuruluş Hikâyesi ve Yürüttüğü Çalışmalar" başlığıyla kaleme aldığı yazıda neden böylesine bir sivil toplum kuruluşuna ihtiyaç duyduklarını, hangi amaçlarla kurulduklarını, ilkelerini, yönetim biçimini ve yaptığı çalışmaları—bilinç yükseltme grupları, acil yardım hattı, tanıtım ve propaganda çalışmaları, söyleşi günleri, çocuk evi

feminizmin de etkisiyle "proje feminizmi" olarak da adlandırılan bir döneme girilmiştir (Amargi, Kış, 2006).[17] Projeciliğin feminizm açısından önem kazandığı bu dönem, Kürt kadın hareketi ve Türkiye kadın hareketi karşılaşmaları açısından yeni bir dönemdir. Sığınaklar Kurultayı, Kadın Kurultayı, Barış için Kadın Girişimi, Dünya Kadın Yürüyüşü Organizasyonu, Yerel Gündem gibi uluslararası feminizmin de etkisiyle 2000'lerle ortaya çıkan bu yeni bağımsız kadın platformları toplantılarında bir araya gelen kadınlar arasında bir yandan Türklük-Kürtlük tartışmaları devam ederken diğer yandan ise ortak projeler geliştirilmiştir. Bu dönem, Kürt kadınlarının yerel yönetimlerde yer almaları ile çakışmış ve bu ortaklaşmalar Kürt kadın hareketi açısından özgün kurumlaşmaların oluşmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

Saha Notları

Yazının bu bölümünde 2008-Mart 2009 tarihlerinde İstanbul ve Diyarbakır'da yürüttüğüm saha çalışmasında Kürt siyasetinin çeşitli alanlarında yer alan kadınlarla yaptığım görüşmelerden alıntıları, KCK davası nedeniyle tutuklu bulunan Kürt kadın siyasetçilerin mahkemeye sundukları belge ve *Toplum ve Kuram*'da Kürt kadın siyasetçilerle yapılmış bazı röportajlardan alıntılarla beraber Kürt kadınlarının 1990'dan günümüze dek uzanan mücadele sürecini 1990-9, 1999-2004 ve 2005 ve sonrası olmak üzere üç ana dönemde değerlendireceğim. Kürt kadın hareketinin serüveni olarak da okunabilecek bu süreçleri yine çatışmanın yaşandığı diğer toplumlardaki kadın hareketlerinin yaşadığı deneyimlerle birlikte değerlendireceğim. Aynı zamanda Türkiye'de Kürt hareketinin etkilenmekte olduğu siyasi süreçleri bu değerlendirmelerde göz önünde bulunduracağım.

1990-9: "Uyanış" Dönemi

1990 öncesi Kürt hareketi ile devlet arasındaki ilişkilerin bir sonucu olarak şekillenen 1990'ların ilk yarısında, Kürt kadınları hem göç ettikleri metropollerde

ve lokal—detaylı biçimde anlatmaktadır. 1997'de kurulan Ka-Mer bu yazının kapsamı dışında bırakılmıştır. Ka-Mer kendisini her zaman bağımsız bir kadın kuruluşu olarak tanımlamış ve bu yazı çerçevesinde ele aldığımız anlamıyla Kürt kadın hareketinin bir parçası olarak nitelememiştir. Öte yandan Ka-Mer'in yine de Kürt kadın hareketi için de belirleyici bir rolü olduğunu belirtmemiz gerekir, zira 1990'ların sonlarında Ka-Mer'in kuruluşunda ve çalışmalarında yer alan birçok kadın 2000'lerde Kürt kadın hareketi içerisinde gerek siyasette yer almış gerekse yeni sivil toplum kuruluşlarını kurmuşlardır.

17 *Amargi*'nin Kış 2006'da yayımlanan 3. sayısının dosya konusu "Projen Var Mı?"dır. Bu dosyada Türkiye'de projecilik ve feminizm bağlamında önemli tartışmalara yer verilmiştir.

deneyimledikleri kimlik karşılaşmalarının hem de yakın çevrelerinin uğradıkları haksızlıkların "eve" kadar uzanması ve "evin siyasallaşmasının" etkisiyle Kürt hareketinde yer almaya başlarlar. Kürt kadınlarının yaşadığı bu süreç, Filistin ve Kuzey İrlanda'daki kadınların siyasallaşma süreçleriyle ilgili değerlendirmeler ile ilişkilendirilebilir (Sharoni, 2001). Sharoni, içine doğdukları siyasal ve toplumsal koşulların, kadınların siyasallaşmasını belirlediğini anlatan bu süreci "kazara aktivizm" olarak nitelendirir (2001, s. 92).

1995-9 arasında ise Kürt siyasal partileri içerisinde az çok özerk kadın alanlarının var olması ile aynı dönemde Kürt kadınları için ideolojik bir zemin oluşturan ve yine kadınlar tarafından çıkarılan dergilerin varlığı, Kürt kadınlarının kolektif bilinç yükseltme grupları oluşturabilmeleri için bir imkân yaratmıştır. Bir yandan siyasal partide yer alan kadınlar parti içerisinde başlattıkları bilinç yükseltme deneyimlerini mahalle çalışmalarıyla kitlesel biçimde sürdürmüşler, bir yandan da genç kadınlar benzer bilinç yükseltme gruplarını özellikle üniversite örgütlenmelerine taşımışlardır. Siyasal ve toplumsal krizin bir sonucu olarak kazara aktivizm ve ardından yoğun kolektif bilinç yükseltme deneyimleri, Kürt kadınlarının kimlik ve toplumsal cinsiyeti bir arada algılamalarına yol açan bir "uyanış" süreci olarak nitelendirilebilir.

Yurtsever Kadınlar Derneği

1990'lar Kürt siyasetinin geneli gibi Kürt kadınları için de bir dönüm noktasıdır. 1991'de Yurtsever Kadın Birliği oluşturulur; merkezi İstanbul'da bulunan Birlik Diyarbakır, Adana, İzmir ve Ankara'da şubeler açarak dernekleşme yönünde çaba harcar ve açılır açılmaz kapatılan Yurtsever Kadın Derneği (YKD) kurulur.[18] Dernek kurucularından birisi olan, dernek kapatıldıktan sonra Kürt siyasal partilerinde uzun süre yöneticilik yapan ve en son İstanbul'da bir Kürt kadın derneğinde çalışmalar yürüten bir Kürt kadın siyasetçinin aktardıkları doğrultusunda Kürt kadınlarının ilk örgütlenme macerasının izini sürebiliriz:

> Hem Kürt ulusal mücadelesi ile birlikte kadın bilinci var bizde ama daha çok feminizme karşı tavır alan bir hareketle yola çıktık. Feminizme karşı mesafeli değildik ama feminist kadın hareketleriyle de bağ kuran ama biraz da mesafeli duran [...] belki o dönemde feminizmin Türkiye'deki temsilcilerinin de bizim üzerimizde olumsuz bir etkisi vardı. Hani feminizm dar küçük bir yapı, kadın kitlesi içerisinde yaygınlaşmayan, kadını çok örgütlemeyen ama elit

18 *Toplum ve Kuram*'ın 4. sayısında Emine Ayna ile yapılan söyleşide Ayna, Yurtsever Kadınlar Birliği çalışmasının 1991-2 yılları arasında faaliyetlerini yürüttüğünü ancak toplamda bu birliğin 4 aylık kısa bir macerasının olduğunu belirtir (*Toplum ve Kuram*, Güz, 2010, s. 140).

> bir tabaka içerisinde kalan bir görüntüsü vardı. Bize yansıyan yanı öyleydi, belki de öyle yapmak istememişlerdi. Ama bizde de, Kürt kadınlarında da şu vardı, evet bizim üçlü bir sorunumuz var: Kürt kadınlarının ulusal, sınıfsal ve cins olmaktan kaynaklı yani kadın olmaktan kaynaklı sorunları var. Bu üç temel eksen etrafında biz bir grup arkadaşla birlikte Yurtsever Kadın Derneği'ni kurduk. Kürt Teali Cemiyeti'nin içerisinde yer alan Kürt kadın hareketinden sonra ilk defa[19] Türkiye'de legal zeminde bir Kürt kadın hareketi oluşuyordu, bu da dernek vasıtasıyla faaliyetlerini sürdürmeye başladı. 1991 yılının 8 Mart'ında, Dünya Kadınlar Günü'nde Kürt kadınları ilk defa feminist kadınlarla birlikte alana çıktı. Üsküdar Bağlarbaşı'nda yapılmıştı ve tabii ki çok büyük bir tepki, Kürt kadınları kendi ulusal kıyafetleri ile geldiler ve "Kadınlar! Özgürlüğümüz tutsaktır, kurtarmak için ileri" pankartı arkasında yürümüştük. Kürt kadınları kendi renkleriyle ilk defa katılmışlardı, [feministler] ilk defa şeyi görüyorlar hani "nerden çıktı bunlar?" (4 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşme).

Kürt kadınlarını "ulusal talepler" ve kadın olmaktan yaşadıkları sorunlara dair bilinçlendirmeyi ve "kadın kitlelerine ulaşmayı" amaç edinirler. Ancak bu hiç de kolay olmayacaktır. Aynı görüşmeci, birlikte mücadele ettikleri erkeklerden tepki çekmemek için amaçlarının "erkeklere karşı örgütlenmek değil, erkeklerle birlikte ama kendi haklarını savunarak mücadele etmek" olduğunu belirtir. Dolayısıyla derneğin kurucuları arasında iki de erkek vardır. Evlerde düzenledikleri toplantılardan birinde yaşanan bir olay bu durumu açıklayıcı niteliktedir:

"Neyse erkekler biraz rahatladı. Biz orda konuştuk, dedik ki hani, yanlış anlaşılan ne? Türk kadınları iki kere eziliyorsa Kürt kadınları üç kere eziliyor. Üçlü bir baskının altındadır. Bizim dile getirdiğimiz bu. Oradan bir bey dedi ki; "olur mu?" dedi, "benim eşim geldi geçen hafta Pazar günü," dedi, "dernekte bir panele katılmış, akşam gelmişim eve, bana demiş ki 'ben bugün yemek yapmadım, bugün benim günüm.' Bu nasıl bir dernek, siz nasıl böyle yaparsınız?" (4 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

Bir yandan birlikte mücadele ettikleri erkeklere kadınların özgül sorunları olduğunu kabul ettirirken, diğer yandan da devletin baskılarıyla mücadele ederler. Diyarbakır'da mahallelerdeki dernek çalışmalarını oldukça zor koşullar altında yürütürler: "Diyarbakır'daki derneğimizde arkadaşlarımız çarşaf giyip gidip halkın içerisinde çalışıyor, yani kendisini kamufle ediyor. Düşünün legal

19 Burada kastedilen Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'dir, konuyla ilgili ayrıntılı tartışma için bkz. Alakom, 2005. Ayrıca Kürt kadınlarının 1990'lara gelene dek birtakım dernek çalışmaları yürüttüğünü belirtmeliyim, 1977'de kurulan Devrimci Demokrat Kadınlar Derneği buna bir örnektir, ancak bu konu çok daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olduğundan burada detaylı olarak ele alınmayacak.

bir dernek ama o derneğin üyeleri halkın içerisinde illegal çalışmak zorunda kalıyor, çünkü sana yaşam hakkı tanınmıyor orada" (4 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

YKD, Kürt kadınlarının sorunlarını çözmeye ve onları bilinçlendirmeye yönelik faaliyetler yürütür. Özellikle mahallelerde çalışırlar, kadınlarla halk toplantıları yaparak onlarla birlikte kadın sorunlarını tartışırlar. Mesela kadınların eviçinde karşılaştıkları sorunları nasıl bertaraf edebileceklerine dair konuşmalar yaparlar. Eğitim ve sağlık sendikalarında örgütlü kadınlarla bir araya gelerek mahallelerde kadınlar için okuma yazma kursları açarlar ve ayrıca kadınların sağlık sorunlarını çözmeye çalışıp bu konularda seminerler düzenlerler. Kadınların kendi öz güçleri ile örgütlenmesi gerektiğini düşünerek maddi anlamda kendi kendilerine yeterli olmak için kermesler düzenlerler ve üyelerinden aidat toplarlar. 1992 1 Mayısından hemen önce İstanbul'daki dernek binasına bir baskın düzenlenir ve derneğin kapatılması istenerek dava açılır. Dernek kurucusu kadınlar hakkında açılan bu dava yıllarca sürer.

YKD deneyimi, bir anlamda daha eğitimli kadınların özellikle göçle birlikte metropollerde iyice görünür olan Kürt kadınlarının sorunlarını çözme perspektifi ile şekillenmektedir. *Toplum ve Kuram*'ın (Güz, 2010, s. 140) Emine Ayna ile Kürt kadın hareketi üzerine yaptığı söyleşide Ayna'nın Birlik çalışmaları ile ilgili şu sözleri dikkat çekicidir: "[Y]aptığımız çok ufak tefek işlerdi. Siyasal çalışmalardan ziyade örgütünü kurma çabasıydı... Yani ziyadesiyle sosyal yaşamla ilgili şeyler yapıyorduk." Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere, kadınlar o dönemdeki faaliyetlerini siyasal çalışma olarak değil, kadınların toplumsal yaşamla ilgili sorunlarını çözmeye yönelik "ufak tefek işler" olarak görmektedirler. Kadınların anlatılarına göre "gerçek siyasallaşma" o dönem henüz yaşanmamıştır.

HEP-DEP Kadın Komisyonları

Derneklere yönelik yoğun baskıların olduğu bu dönemde kadınlar çalışmalarını daha rahat sürdürebileceklerini düşündükleri HEP'e topluca geçiş yaparlar. HEP'in o dönemki tüzüğünde, kadınlar seslenilen kitleler arasında yer almadığı gibi, "kadın hakları" da ancak sosyal politikalar başlığı altında yer alabilmiştir (HEP, 1992). Ancak diğer taraftan HEP, kadınların özgün örgütlenmelerini gerçekleştirebilmeleri için bir olanak da sağlamıştır. Bu dönemde siyasi partiler yasasında siyasi partilerin kollaşması önündeki engellere rağmen, kadınlar dernek tecrübelerinin de etkisiyle parti içinde kadın komisyonları oluşturmaya başlarlar:

> HEP Kadın Komisyonu'nu kurarak HEP'e geçtik hepimiz toplu bir şekilde. Kadın çalışmalarını HEP çatısı altında yürütmeye başladık. Tabi asıl zorlu süreç burada başladı... Amacımız şu, yönetim organlarında kadınlar yer almalı... Alttan çalışarak yer almalı, mahalle komisyonlarında örgütle-

meliyiz, hedefimiz bu. Partideyiz ama parti dışında işte cezaevi aileleri var, kadınlar var bunun içinde, emekçilerin içerisinde var kadınlar, öğrencilerin içerisinde var, zaten biz dernek olarak hep bunun içerisinde örgütlenmeyi hedef koymuşuz. Tabii partide şöyle bir şey var: evet kadın çalışmalıdır ama hani HEP'in içerisinde bir kadın anlayışı, programına tüzüğüne çok iyi yansımış böyle ayrıntılı bir şeyi yok. HEP'e geçtiğimiz dönemde HEP'e ilişkin kapatma davası açılmış. Amacımız HEP kapatıldığında yerine yeni kurulacak partide daha aktif yer almak ve parti meclisine daha yoğun kadın gönderebilmek. İkincisi kurultaylarda kadın delege sayısını artırmak, aşağıdan yukarıya işte il ve ilçe yönetimlerine kadınları koyabilmek. Ama hep şu isteniyor, genel manzara şu; evet kadınlar çok fedakârdır, çalışmalıdır, anaçtır, nasıl olsa çalışıyor, ama yönetim organlarında yer almaya gelince kadınlardan şey isteniyor, işte 'Siz fedakâr olun.' Bu anlayışı uzun süre kırmaya çalıştık kadınlar içerisinde de. Hani emeğin varsa yönetim organlarında da yer almalısın ve kendi kendini de yönetebilmelisin" (4 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

1991'de HEP kapatılır ve DEP kurulur. Milletvekili olduğu için DEP parti meclisinin doğal üyesi olan Leyla Zana'nın yanı sıra, az sayıda da olsa kadınlar parti meclisine girerler. Parti meclisine giren kadınlar arasında Yurtsever Kadın Derneği eski üyeleri de bulunur. Ayrıca, kadınlar il ve ilçe yönetimlerinde de yer alırlar. Böylece Kürt kadınları siyasal parti içerisinde ilk kez DEP ile birlikte temsil edilmiş olur. DEP'in olağanüstü kongresinde, parti meclisinde yer alan eski YKD üyesi bir kadın siyasetçi kadın komisyonu adına hazırladıkları metni okur. Bu metinde Kürt kadınlarının kimlik, dil ve kültürleriyle ilgili yaşadıkları sorunlarla ilintili olarak ulusal talepleri dile getirilirken, yasaların kadın ayrımcılığını destekleyen hükümlerinin değiştirilmesi gerektiği de vurgulanır. Ayrıca kadınların çalışma yaşamına dair sorunlarının yanı sıra eviçi emek konusunu da gündeme taşırlar. Nitekim HEP'in tüzüğünde "kadın-erkek eşitliğini" sağlamaya yönelik vurgu, DEP'in tüzüğünde cinsiyet eşitsizliğinin insan hakları ihlali olarak kavranışı yönünde değişir ve bu konu demokratikleşme bölümü kapsamında ele alınmaya başlanır (HEP, 1992; DEP, 1993).

DEP ise 1994'de kapatılır. HEP ve DEP demokratik sol kitle partileridirler. Dolayısıyla Türkiye'deki diğer sol kitle partisi deneyimlerinden de görüldüğü gibi kadın politikalarına yönelik derinlikli bir bakış açısına sahip değildirler. Ancak HEP'e daha sonradan katılan YKD üyeleri, dernek deneyimlerini parti kadın komisyonlarına taşımışlardır. HEP içerisinde örmeye başladıkları bu sürecin sonunda DEP'in kuruluşuna aktif olarak katılmış ve parti tüzüğünde Kürt kadınlarının sorunları ve taleplerinin de yer almasını sağlamışlardır.

HADEP "Partinin Kadınları"

HADEP'te, siyasi partiler kanunundaki engeller nedeniyle kollaşmaya izin verilmediği halde kadınlar, "kadın kolları" diye niteledikleri, fiilen kadın komisyonları olarak işleyen birimlerde örgütlenmeye devam etmişlerdir. Bu dönemdeki kadınların katılımı, içinde bulunulan bağlamla yakından ilgilidir. HADEP'e 1995'te üye olan ve daha sonra kadın kolları başkanlığı yapan bir kadın siyasetçinin aktardıkları 1995-9 yıllarında kadınların, dönemin siyasal atmosferine bir cevap olarak siyasete katıldıklarını gösterir niteliktedir. Öte yandan HEP ve DEP gibi HADEP'te de bulunan kadın komisyonları, kadınların siyasete katılır katılmaz kadın mücadelesinde de yer almalarını sağlamıştır:

"Benim eşim sendikacıydı. Bir basın metnini imzadıkları için görevden atıldılar, yargılanmaya başladılar ve bu yargılama sonucunda da eşim mahkum edildi, işten atıldı. Ceza aldı ve ben bu durumu hazmedemedim. Benim eşim bir STK'nın başındaydı, her şey göz önünde yapılıyordu, yani aykırı bir durum yoktu. Buna rağmen, eşimin düşünce suçuyla yargılanması ceza alması beni bir insan olarak derinden etkilemişti, yaralamıştı. Eşim uzaklaşmak Diyarbakır'ı terk etmek zorunda kaldı ve eşimin uzaklaştığı noktada ben görevi devraldım ve partide çalışmak istedim. Bu şekilde bizi yıldıramazlar anlayışı bende hakim oldu ve ben başladım. Partiye gittim, çalışmak istiyorum dedim, hiç kimse başta beni tanımıyordu zaten. [...] Zaten çok az kadın vardı. Neredeyse kendin pişir kendin ye misali. Bir çalışma yapılacaksa yürütmesi bizdik, kurumlarla teması kuran bizdik, yani bir kadın kolunda herhangi bir kadın çalışmasında yada herhangi bir eylem etkinlikte tertip komitesinde de biz olmak zorundaydık. O zaman çalışma koşulları da çok hoştu. Bir şeye yaradığını, bir iş yaptığını hissediyordun. O duygu bile yetiyordu insana. Çok zorluğu da vardı ama çok güzelliği de vardı aynı zamanda. İşte o esnada, o günlerde, işte mesela çocuğumuzu bırakmak ya da onları ihmal etmek gibi şeyler aklımıza gelmiyordu çünkü süreç çok farklı bir süreçti, ortam çok farklı bir ortamdı, çok gergindi. Ben ne yapabilirim, biz ne yapabiliriz diye ortaya çıkmıştık ve elimizden geldiğince birşeyler yapmaya çalışıyorduk" (10 Kasım 2008'de Diyarbakır'da yapılan görüşme).

1995-9 döneminde HADEP'te özellikle kadın komisyonlarında örgütlenen kadınların, dönemin siyasal bağlamı nedeniyle de kadınlara özgü politikalar yürütmek yerine daha çok partiyi güçlendirmek için örgütlenme çalışmaları yürüttükleri söylenebilir. Aynı kadın siyasetçinin söyledikleri kadınlar açısından dönemin ruhunu yansıtmaktadır:

> Yani kadın ve erkeğin birlikte mücadele verdiği, kadının da erkeğinde övüldüğü bir dönemde, sen kadından da söz edemiyordun. Yani ilk başlarda misyon daha farklıydı. Yani misyon, sadece parti çalışmalarına katkıda bulunmak, partiyi öne götürmek, partinin görevleri nelerse öne çıkarmak,

> yani biraz da oydu, yok işte kadın illaha da onu yapsın, bunu yapsın, kadın kendini kanıtlasın, hakları şu diye parti içerisinde açıkcası net birşey yoktu. Onu çok rahat söyleyebilirim... Ben vekillik [belediye başkan vekilliği] yaptığım dönemde kendimden çok partideki kadınları düşündüm, çünkü ben bir partiliydim, parti kadınıydım (10 Kasım 2008'de Diyarbakır'da yapılan görüşmenin devamı).

Ayrıca, gençlik çalışmalarında ve daha sonra parti meclisinde yer almış genç bir Kürt kadın siyasetçinin, 1999 yerel seçimlerinde belediye başkanı seçilen 3 kadın belediye başkanı[20] için söyledikleri de dikkate değerdir:

> O kadınlar daha çok genel mücadelenin içinden çıkmış. İşte Cihan Sincar örneğin Mehmet Sincar'ıneşiydi, Mehmet Sincar milletvekiliyken faili meçhul bir şekilde katledilmişti... Doğubeyazıt'ta Mukaddes önceden İzmir'de çalışma yürütüyordu. O dönem kimse cesaret edemiyor. İşkence, savaş falan. Mukaddes, 'Adaylığımı tamam ben gider bırakırım,' dedi. O dönemde belediye başkanı aday adayı olmak kefenini giymek demek gibi bir şey hani, 99 sürecinde. Dolayısıyla o kadınlar da aslında öyle bir cesaretten çıkan kadınlar. Kotaydı, biz de kadınız yönetimde olmalıyız değil de genel atmosfer içerisinde bir şey var" (6 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşme).

1995-9 döneminde siyasi parti içerisinde yer alan kadınlar parti için çalışmaktadır. Kadınlara yönelik politikalar henüz siyasal söylemlerinde çokça yer almamaktadır. Benzer deneyimlerde de görüldüğü gibi daha ziyade ailelerini ve bunun bir uzantısı olarak kabul ettikleri topluluklarını savunmak adına siyasete girmişlerdir (Cordero, 2001, s. 157). Kürt kadınlarının siyasal faaliyetlerini ise partiyi savunma fikri şekillendirmektedir. Yukarıda Kürt kadın siyasetçilerin de ifade ettiği gibi parti bir anlamda ele geçirilen "ev" yerine ikame edilmiş yeni ev ve aileyi sembolize eder.

Aynı dönemde iki önemli gelişme daha yaşanmaktadır. Bunlardan birisi Çağlayan'ın (2007) belirttiği gibi özellikle kentli, okumuş genç kadın aktivistlerin HADEP'e katılmalarıdır. Aynı Kürt kadın siyasetçinin anlattıkları bu süreci ve önemini tarif etmektedir:

> Kürt kadın kurumları ve Kürt kadınlarının yer aldığı kurumlar arasında aşağı yukarı 90'lardan beri sürekli bir koordinasyon, eşgüdüm olmuş. Çünkü kadınlar şunu çok iyi fark etmişler ki, mücadele etmek çok zor, hele ki

20 Kızıltepe, Doğubeyazıt ve Derik belediye başkanları; sırasıyla Cihan Sincar, Mukaddes Kubilay ve Ayşe Karadağ.

> parçalı mücadele etmek daha bir zor. İşte 98'den itibaren falan hep böyle bir şey olmuş, kadınlar daha çok birlikte olmalı. Ben de daha çok, o kadınların koordinasyon merkezlerinde hep gençlikten dolayı yer aldım. Onun dışında da, dediğim gibi kadın çalışmalarının hem üniversite çevresinde, hem de genç kadın çalışmalarını ilk başlatanlardan birisiyim. Örgütlenme içerisinde genç örgütlenmesi daha çok genel bir örgütlenmedir. Ama onun içerisinde kadın kimliği de var. Kadın politikalarını biraz daha özümsemek, kadın özgürlük mücadelesi yürütmek ya da senin yanında çalışan erkek arkadaşının da toplumun sıradan bir insanından daha farklı olup o çalışmaları özümsemesi açısından genç kadın çalışmalarını başlatmıştık. Gençlik içerisinde devam ettirip onu farklı bir yere taşıdık; gençlik yapısına taşıdık. İşte hem DEHAP döneminde hem HADEP döneminde, ikisinde de hep genç kadın çalışmaları olarak ayrıca özgün bir yerimiz vardı. Zaten benim genç bir kadın olarak gençlik kolları başkanı olmam ayrı bir şeydi. Dolayısıyla hepsi sürekli bir arada koordinasyon içerisinde yürüdü (6 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

Bu dönemde kadınlar açısından ikinci önemli gelişme ise o yıllarda kadınların alternatif medya araçlarını kullanması ve çıkardığı dergilerdir. 1996'da daha çok Kürt feminist bir perspektife sahip *Roza* ve *Jujin* dergileri, 1998 yılında *Yaşamda Özgür Kadın* dergisi, yine 1998'de *Jin û Jiyan* dergisi çıkmaya başlamıştır (Açık, 2002). Dergilerin perspektif farklılıkları kayda değerdir, ancak burada bu tartışmalara derinlemesine girmeyeceğim. Konumuz açısından bu dergilerden *Yaşamda Özgür Kadın* dergisi Kürt hareketi içerisinde örgütlenmekte olan kadınlara hitap eden ve onlar tarafından yayınlanan bir dergi olması açısından önemlidir (Açık, 2002). Emine Ayna'nın röportajında söylediklerinden derginin siyasette yer alan kadınlara yansımalarını ve bu bağlamdaki önemini çıkarsayabiliriz:

> HADEP kurulduğu dönemde HADEP'e geçtim. HADEP'te yine o zaman kadın kolları yasal değildi ama kadın komisyonu adı altında bir kadın çalışması oluşturmaya çalıştık. Bir yandan kadın dergisi çıkardık. İsmini yanlış hatırlamayayım, Özgür Kadın dergisiydi. Buydu ilk çıkarılan dergi. Kadın komisyonu olarak her hafta istisnasız ama haftada üç gün boyunca—en az üç gün bu bazen dört olurdu, bazen beş olurdu, bazen her gün olurdu—mahalle toplantılarımız vardı. Ve biz haftada üç gün alıyorduk elimize dergilerimizi kadın komisyon üyeleri olarak, hem o dergileri satıyorduk hem de oturuyorduk o dergiden sayfaları okuyorduk. Adana'nın Dağlıoğlu Mahallesi'ndeki kadınlarla okuma yaptıktan sonra oturup okuduklarımızı tartışıyorduk. Böyle bir kadın örgütlenme çalışması yürütülüyordu. Bir araya geldiğimiz zaman diyelim işte gruplar oluşturuyorduk. Bir grup 'Biz üç tane

> buluşma planladık ama birisini yapamadık ikisini yaptık' deseydi bunu kabul etmiyorduk ve çok ciddi eleştiriyorduk. Çok ciddi tartışıyorduk. 'Sen nasıl böyle yaparsın, ancak biz toplantılarla büyütebiliriz kadın hareketini,' diye. O yıllar içerisinde aynı zamanda birçok şey kadın özgürleşmesi anlamında daha da netleşiyordu artık... Özgür Kadın gibi dergilerle tartışmalar daha da hız kazandı (*Toplum vè Kuram*, Güz, 2010, s. 141-2).

Emine Ayna'nın sözlerinin de gösterdiği gibi bu dönem, kadınlara iki türlü etkide bulunmuştur: Bir yandan dergiler kadınlara tartışma çerçevesi oluşturmuş ve bilinç yükseltme gruplarında gerçekleştirilen tartışmalar aracılığıyla kadın gruplarını şekillendirmiştir. Diğer yandan, bu dönemden itibaren siyasi parti, sendikal mücadele, medya ve çeşitli demokratik kitle örgütleri gibi çok çeşitli kurum ve yapılarda yer alan kadınların oluşturduğu eşgüdüm mekanizmalarına gençlik hareketini temsilen genç kadınlar katılmışlardır. Eylemliliklerin ortaklaştırıldığı bu eşgüdüm mekanizmaları aracılığıyla, partiye katılan genç kadınlar partinin kadın profilini önemli ölçüde değiştirmiştir.

1999'a kadar Kürt hareketi içerisinde siyasallaşan Kürt kadınları böylece siyasi temsil mekanizmalarındaki yerlerini sağlamlaştırmaya koyulurlar ve 2000 sonrası ise bambaşka bir cinsiyet kompozisyonu ile seçimlere girerler. 2002 genel seçimlerinde HADEP'e açılan kapatma davası nedeniyle DEHAP ile seçimlere girilir.[21] Her ne kadar seçim barajı nedeniyle bu seçimlerde de DEHAP'ın milletvekili adayları seçilememiş olsa da, listelerde yüzlerce kadın yer alır ve 25 ilde kadınlar ilk sıradan aday gösterilir. 2003'te HADEP'in kapatılmasıyla birlikte tüm parti çalışmaları DEHAP'a taşınır ve Kürt kadın hareketi DEHAP içerisinde ciddi bir etkinlik kazanır.

1999-2004: "Arayış" Dönemi

1999'da silahlı mücadele yürüten bir kadın partisi olarak kurulan PJA'nın örgütlenme ve işleyiş modeli legal siyasal partide yer alan kadınlar için bir örnek teşkil etmiş ve kadın kollarının kurumsallaşmasında ve erkeklerle mücadelelerinde kadınlara bir referans noktası olarak güç vermiştir. 1999'a dek gerek bilinç yükseltme gruplarında gerekse erkeklerle mücadelelerde kazandıkları deneyim farklı karma yapılarda yer alan kadınları bir araya geldikleri ve dayanıştıkları platformlar oluşturmaya sevk etmiştir. Bu platformlar Kürt hareketinin kadınları merkeze aldığı yeni ideolojik çizgisinin pratikte uygulanmasında önemli bir mekanizma olarak işlev görmeye başlamıştır.

---

21 2002 genel seçimlerinde DEHAP'ın %6,2 oranında oy almıştır. Bkz. http://www.tesav.org.tr/2002.htm.

1999'da başlayıp 2004'e kadar devam eden barış sürecinde kadınların böylesine merkezi bir önem kazanmaları tesadüf değildir. Diğer dünya örneklerinde de görüldüğü gibi kadınlar çatışma çözümü süreçlerinde kilit bir rol oynarlar. Bu kilit rol Kürt hareketi tarafından da fark edilmiş ve kadınlara bu rolü oynayabilecekleri bir alan açılmıştır. Öte yandan bu süreçte feministlerle ve diğer kadın hareketleriyle yaptıkları işbirlikleri sonucu kadınlar, eşit siyasal temsil, kadına yönelik şiddetle mücadele ve kadınları güçlendirme gibi kadın politikalarını uygulamaya geçirmek için bu alanı oldukça iyi değerlendirmiş ve kota, kadın kurumlaşmaları, bütçeden pay almak gibi ciddi kazanımlar elde etmişlerdir.

Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta ise Kürt kadınlarının yarattığı eşgüdüm mekanizmalarının Kürt hareketi açısından nasıl bir işlevi olduğudur. Bu işlev, benzer deneyimlerin yaşandığı bölgelere dair yapılan çalışmalar da sıkça vurgulanmıştır. Kadın hareketleri, örgütlenme stratejileri ve oluşturdukları kurumsal yapılar ile parçası oldukları toplumsal muhalefet hareketlerine referans olurlar. Hedeflenen toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek üzere bu hareketlerin genel topluma yönelik oluşturmaya çalıştıkları sivil mekanizmalar için örnek teşkil ederler. Yani kadınlar ait olduğu topluluğun sivil toplumu inşa sürecinde tıpkı ailenin kurulmasında oynadıkları role benzer bir rol oynarlar (Shayne, 1999; Sinha, 2006; Cockburn, 2001; Sharoni, 2001; Cordero, 2001). 1999 öncesi kurmaya başladıkları Kürt kadın platformlarını işler bir mekanizmaya dönüştüren kadınların bu pratiği, Kürt hareketinin sivil toplumun örgütlenmesine örnek teşkil etmiştir.

1999-2004 Radikal Dönüşüm: HADEP/DEHAP Kadın Kolları

1999 sonrası Kürt hareketinde yaşanan dönüşümün siyasi partiye de yansıdığını ve HADEP'te hem kadın söylemini hem de örgütlenmesini etkilediğini söyleyebiliriz. HADEP'te 1999'a kadar fiili olarak var olan kadın komisyonları yasal bir statü kazanır. Parti tüzüğünde yapılan düzenlemelerde kadın kolları kadın komisyonlarından farklı olarak parti örgütlenmelerine bağlı birimler değil, onlarla eşgüdüm halinde çalışan birimler olarak tanımlanmıştır (HADEP, 2000). YKD kuruluşunda ve ardından HEP-DEP-HADEP-DEHAP'ta yer alan Kürt kadın siyasetçinin, yeni özerk birimlerle ilgili aktardıklarından bu sürecin nasıl geliştiğini izleyebiliriz:

"HADEP döneminde Gençlik Kolları ve Kadın Kolları özerk yapılıdır, parti içerisindedir ama özerk yapıları vardır. Kendi yöneticilerini kendileri seçmelidirler, bütçeleri olmalıdır; mesela bütçe konusunda çok ciddi mücadele ettik... Kadın çalışmalarına bir fon ayrılmalıdır, gençlik çalışmalarına da bir fon ayrılmalıdır. Partinin genel bir bütçesi var ama hani özel, kadın çalışmalarının istediğimiz noktada olmasını istiyorsak bir fonları olmalıdır. Kadın aidatları kadın fonuna aktarılmalıdır, bunun çok ciddi mücadelesini verdik. Yani bunlar hiç kolay olmadı. Hep çatışmayla hep karşılıklı tartışmalarla bunlar kabul

ettirildi. Kadınlar kendilerini geliştirirken aynı zamanda parti organlarında yer alan erkek arkadaşların o yanlış egemen erkek ideolojisinden sıyrılmaları için de mücadele ettiler, çok ciddi mücadeleler verildi. Kadın kolları olmadan önce iç yönetmeliklerle yürüttük; parti içerisinde bunun bir hukukunu yaratmaya çalıştık. Buna iç yönetmeliklerle; resmi bir tüzük değil de, partinin kendi içerisinde resmiyete bağladık. Çünkü söz uçuyor; senin onu yasallaştırman gerekiyor, devlet kendisi zaten bunun önünde engel. Parti içerisinde de bunun sözlerle olmayacağını, yazılı yönetmeliklerin olması gerektiğini, arkadan gelenlerin de bu haklara sahip çıkması gerektiğini düşündük. Parti üç temel ayak üzerine kuruludur; kadın, gençlik, bir de genel kitle. Üç sacayağı varsa o zaman bunların kendi toplumsal iç hakları da olmalıdır, bu haklar da resmileştirilip bir hukuk haline getirilmelidir. İç yönetmeliklerle oldu bu. Daha sonra partiler yasası değişince daha rahatladı ve kadın kollarını artık resmi olarak yani parti nezdinde yöneticilerini seçtik, yani gene biz kendi yöneticilerimizi kendimiz seçiyorduk ama bu sefer hukuki olarak artık o resmileşti" (4 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

HADEP'in 2000'deki kongresinde parti tüzüğüne, "Kadınlar karar ve yönetim organlarında ¼ oranında temsil edilmelidir," ibaresiyle "pozitif ayrımcılık" ilkesi eklenmiştir (HADEP, 2000). HADEP içerisinde şekillenmeye başlayan bu radikal dönüşüm, DEHAP'ın tüzüğüne artan taleplerle yansımış, 2003 tarihli kongrede parti program ve tüzüğünde konuyla ilgili daha ileri düzenlemelere yer verilmiştir (DEHAP, 2003). Cinsiyet eşitsizliği stratejik önem taşıyan bir konu haline gelmiş ve parti programında "kadın özgürleşmesi" konusu başlangıç bölümüne alınarak cinsiyet eşitsizliğinin 21. yüzyılın temel çelişkisi olduğu belirtilmiştir (DEHAP, 2003). 2002 genel seçimleri ile 2004 yerel seçimlerinde %35 kadın kotası uygulanmıştır. Ancak kota uygulamalarına geçiş hiç de kolay olmamıştır. Her ne kadar bu dönemde gerek konjonktürün elverişliliği, gerekse ideolojik-retorik söylemlerin kadından yana dönüşmesi Kürt kadın hareketinin gelişimi açısından önemli imkanlar yaratmış olsa da, kadınlar bu süreçte partideki erkeklerle sıkı bir pazarlık ve tartışma süreci yaşamışlardır:

"Kürt kadınları bir yuvarlak daire içerisinde sadece kendi başına keşfediyorlar falan değil sonuçta. Yani dünya hareketlerinin mücadelesi var. Onun dışında o dönemde Kürt kadınları zoru başarıyordu. Yani örgütlenme çalışmasını Kürt kadınları yürütüyordu, parti içerisinde de öyle. Kadın ve gençliğin çok yoğun bir teması vardı. Diyelim ki eylem olduğu zaman kadınlar yapıyor, miting olduğu zaman en çok kadınlar var, ama iş yönetime gelince, bir yönetici seçilecekse, yerel seçim olacaksa, daha farklı şeyler olacaksa kadınlar yoklar işin içinde. Bu doğal olarak yönetimde olan arkadaşlar açısından da zorlayıcı oluyor. Sizin kitleniz var, örgütleme yapmışsınız, bir kadın kitlesi açığa çıkarmışsınız ama aynı şekilde partide yönetimde olmak istediğiniz zaman şöyle yaklaşılıyor, işte

sen sadece kitle çalışması yürütürsün. Ama nedir? Siyaset erkek işidir, siyasette de, yönetimde de erkek olur anlayışı vardı. Ama 2000'lerde kadınlar şunu yaptı, biz bu kadar örgütleniyorsak, bu kadar güçleniyorsak, o zaman kota da olmalı. İlk başta %30'la başladı kota. %30 kadın kotasını partide kabul ettirmek çok zor oldu. 'Niye kadına kota? Kadın var da biz mi seçmiyoruz sanki? Bu çok rastgele kadınların girmesine neden olur. Kadınlar çok başarılı olamazlar. Aldıkları görevlerin altında ezilirler.' Çok böyle politik argümanlarla birlikte, kotayı biraz reddeden bir anlayış: hani 'Kadın isterse kota, gençlik de kota ister o zaman. %30 kadın kotası, %30 gençlik kotası olursa ne olur?' gibi. Çünkü o dönemde gençlik olarak biz de kota istiyorduk. Yani siyasette çünkü çok ciddi bir çekişme var ortada. Biz de gençlik olarak kotadan yanaydık. Çünkü gençlik de aynı dönemde 'Siyaset çok yaşlı, dolayısıyla bu siyasetin gençleşmesi ve genç kadrolara yer verilmesi lazım,' anlayışındaydı. Yani gençlik çalışacak, eylem yapacak, örgütleme yapacak, her işin hamallığını yapacak ama iş yönetime, işte karar vermeye gelince sen gençsin, sen kenarda dur gibi birşey. O dönem bir liste başlattık yönetimler için %30 kadın, gençlik kotası. Bizim amacımız çok fazla şey değildi, yani işte belediye başkanlığı, milletvekilliği. Çünkü zaten direk bunu böyle telaffuz etmeniz bile başlı başına bir problem, herkes sert tepki verirdi. İşe şundan başladık; ilçe yapısında %30 kadın kotası olsun, kadınlar tabandan katılsınlar, işte eylem yapıyoruz, Viranşehir'de çok kadın katılımı var, Diyarbakır'da çok kadın katılımı var, Batman'da hep kadınlar önde. Bununla başladı aslında ve çok ciddi çatışmalar sonucunda en sonunda kabul gördü. Tabi genel Kürt siyasetinin de bu konuda çok etkisi oldu. 2000 döneminde Demokratik Uygarlık savunmasında kadın ve gençliğe çok farklı bir rol biçiyor. Toplumun yeniden inşası, toplumun demokratikleşmesi, değişmesi, dönüşmesi, yani demokratik mücadelenin gelişmesinde hep daha çok öncülük rolü kadın ve gençliğe biçiliyordu. Hatta işte yaşlının tecrübesi, gençliğin dinamizmi, toplumun özgürleşmesi için kadının özgürleşmesi. Bu genel programları da tabii doğal olarak çok etkiledi" (6 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

Kotanın önce HADEP'te ve daha sonra DEHAP'ta kabulü ile problemler bitmemiş, tam aksine seçim dönemlerinde bu tartışmalar iyice hararetlenmiştir. Her ne kadar kota uygulaması kabul görmüş olsa da erkekler bu uygulamayı da kendi lehlerine çevirmeye çalışmış ve akrabalık ilişkilerine dayanarak kendi yakını kadınların aday gösterilmesi için yoğun çaba sarfederek siyasal parti içerisinde var olan konumlarını korumaya çalışmışlardır:

"Çok sancılı bir dönemdi. Kota geçti, ilk resmi olarak 2002 genel seçimlerinde uygulandı. 2002 genel seçimlerinde DEHAP'la seçimlere girildi, o zaman HADEP'in kapanma davası vardı, dolayısıyla seçimlere DEHAP'la girildi. O dönem %35 kotası uygulandı, ama %35 kotası doldurulamadı. Ama yine Van'da, Mardin'de, Batman'da, Diyarbakır'da, Ağrı, Şırnak, yani aşağı yukarı seçilebile-

cek yerlerde %35 kadın kotası milletvekilliklerinde bir eksik bir fazla yakalandı diye hatırlıyorum. Ama tabii atmosfer genel bir atmosfer, dolayısıyla bu çok zorlayıcı olmadı. Çünkü genel siyaset olduğu zaman, hani milletvekilliği seçimi var ve herkesin belli bir beklentisi var, bir de o atmosfer, %10 seçim barajı, milletin zorlamaları falan, o süreçte [kotayı] biraz işin içinden çıkardı. Ama kadın kotasını yetiştirmek çok zor oldu. Hatta kadın kotası öyle bir şey yarattı ki; adam bakıyor ki kendisi olamıyor, o zaman diyo ki benim eşim olsun. Bu sefer kadının arkasına sığınarak, aslında kadının siyasette yer bulması değil de, kadının arkasına sığınarak aslında kendisinin siyasette yer alması. Yine kendisi yönetmek istiyor. Ama bakıyo ki işte ibre kadından yana, o zaman diyo karım olsun, kız kardeşim olsun, işte kızım olsun, teyzemin kızı olsun, teyzem olsun ama hani benimki olsun yani. Ondan önce mesela karısını belki siyasetin içine almamış bile, karısının bir yerde iki söz söylemesine izin vermemiş, evin içerisinde çok klasik bir aile yaşantısı var ama ona rağmen çıkartıp şunu yapabiliyor; işte 'Hayır benim karım olsun,' diyebiliyor yani. Dolayısıyla o dönemde bu yönlü zorlanmalar yaşandı. Bir de nitelik anlamında da zorlandık, yani işte kadınların aday bulmasında. O dönem adaylar genel belirlendi. Genel yerellerden önerileri aldı, daha sonra daha merkezi bir yerleştirme yapıldı" (6 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

2004 yerel seçimlerine, kadınlar parti içerisinde kendilerini ve taleplerini kabul ettirmiş olarak daha güçlü bir biçimde girerler. Burada üzerinde durulması gereken nokta ise genel seçimlerden farklı olarak yerel seçimlerde kadınların adaylık tartışmalarının daha hararetli geçmesidir. Genel seçimlerde seçim barajı nedeniyle zaten seçimi kazanma beklentisi olmadığından kota daha rahat uygulanmışken yerel seçimlerde kadınlar ve erkekler arasında ciddi çekişmeler yaşanır. Yerellerde birtakım iktidar odakları kadınları tehdit eder ve yer yer şiddete başvurarak sindirmeye çalışırlar:

> %35 kadın kotasında netiz bir kere, ama daha çok şu tarzda; kadınlar aday olsun, bizim tespit ettiğimiz yerler vardı, işte bu tespit ettiğimiz iller ilçelerden kadınlar aday olsun, erkekler de aday olsun ama kadınlar seçilsin. Yani yöntem olarak sadece kadınlar aday olacak demedik o dönem. Daha çok işte genel seçim içinde ama kadınlar öncelikli sıralarda olacak. Yani biz şunu dememişiz, işte hayır burası illa ki bizim, biz burada illa ki kadın aday göstereceğiz dememişiz. Yani onu demek istesek zaten kıyamet kopacak parti içerisinde; 'Ne demek yani, sadece kadın mı olacak aday? Bize böyle bir kural koyamazsınız,' gibi tartışmalar geçecek. Biz de şunu düşünüyoruz, sonuçta kadın gidip yerelden çalışırsa orda demokratik kitle örgütlerinin de, kadınların da, halkın da desteğini alır. Biz de o konuda kendimize güveniyoruz. Yani diyoruz ki biz bu örgütlemeyi yaparız, yani sonuçta bizim toplum için projemiz var. [...] Genel

> siyasette söylediğiniz bir şey çok da kitleye yansımaz, ya 'Yanlış söyledi,' der geçerler, 'İyi konuşmadı bu kadın, iyi ifade edemedi kendini,' der ama geçer. Ama belediye öyle değil, herkesin ağzındasınızdır, yani herkesin ağzında kim vardır, belediye başkanı vardır; 'Belediye başkanı şuna baktı, belediye başkanı şunla oturdu, belediye başkanı şöyle oldu,' gibi yöremiz halkı böyledir biraz. Dolayısıyla bize göre kadın bu tavrı değiştirir, yani bu kadar yerelci olan, işte bu kadar belediyeyi erkek yönetiminin içerisine koyan yaklaşımı değiştireceğiz. [...] Bazı yerlerde kadınlar çok zorlanarak çalışma yürüttüler. Yani şiddete uğrayan kadın arkadaşlarımız oldu, seçim çalışmasında, 'Hayır buradan erkek olacak,' diyen, ailesini, aşiretini saldırtan oldu, kadınlar aday oldukları yerlerde tehditler aldılar, yani sadece devletten almadılar, yerelin iktidar odakları tarafından da tehditler aldılar. Ve 2004 seçimi gerçekten de bizim için çok sancılı ve zorlu süreçler oldu. Onun dışında tabi bazı yerlerde yoğun kadın adaylar oldu, örneğin o kadın adayları elemek çok kolay olmadı. Kadınlar birbirleri lehine çekilmek istemediler ve doğal olarak [onlar] çekilmek istemeyince, senin başka bir kadını öne çıkartman sıkıntılı bir ortam yarattı. Zorlayıcı bir dönem oldu ama kadınlar seçileceğiz dediği alanların hepsinde aday olmayı başardılar (6 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

2004 yerel seçimlerinde, birisi il belediye başkanlığı olmak üzere 9 kadın belediye başkanının yanı sıra kadınlar il genel meclisi ve belediye meclislerinde yer almaya başlarlar. DEHAP döneminde Kürt kadın hareketi ciddi bir sıçrama yaşamıştır. Ancak bu süreçte özellikle kadınların eşit siyasal temsili konusunda başarıların elde edilmesi hiç kolay olmamış ve partideki erkeklerle mücadele sürekli devam etmiştir. Benzer dünya deneyimlerinde de görüldüğü gibi güçlenen kadın hareketini bastırmak için erkekler fiziksel saldırı, aşağılama ve ölüm tehditleri ile kadınları sindirmeye çalışarak partinin araçları haline dönüştürerek ataerkil değerlere hizmet etmeye devam etmelerini isterler (Cordero, 2001, s. 158-9).

Siyasal partinin kadın kollarında örgütlenmiş kadınlar, bir yandan erkeklerle mücadele etmeye devam ederken bir yandan da siyasal parti örgütlenme çalışmalarını yürütürler. Bu örgütlenme çalışmaları siyasetçi Kürt kadınlarının şiddet, tecavüz, kaçırma, zorla evlilik, berdel gibi kadınların yaşadıkları sorunlarla birebir karşılaşmalarına neden olur. Kürt kadınları yaşadıkları bu sorunun çözümü için gerek devlete olan güvensizlik gerekse dil bariyeri nedeniyle kadın kurumlarına başvuramamaları ve gerekse kendi toplumlarının bu sorunları çözmeye isteksiz olması nedeniyle çözüm mekanizmalarından yoksundurlar. Adeta sorunlarıyla baş başa bırakılmışlardır. Dolayısıyla böylesine bir süreçte siyasal parti kadın kollarında yer alan kadınlar bir yandan kadınlar arasında örgütlenme yapmaya çalışırken diğer yandan da kadınların toplumsal sorunlarını kadın kollarının sahip olduğu imkânlarla çözmeye çalışırlar. Yani kadın kolları uzun süre kadınların

sorunlarını çözücü bir mekanizma olarak işler. DEHAP kadın kollarında uzun süre çalışmış bir Kürt kadın siyasetçinin anlattıkları buna ışık tutar niteliktedir:

> DEHAP içinde şöyle şeyler yaşadık biz. Öyle bir şey ki, siyasi kadın çalışmalarının yanında sosyal alandaki çalışmaları da biz yapıyorduk. O dönem daha çokça özgün kadın yapılanmaları yoktu. İşte şiddete maruz olan kadın ben nasıl bir ev olarak görüyorsam o da bir ev olarak görüyordu. Kadın orayı bir ev olarak duyuyordu ve geliyordu. Ama öyle bir şey ki, örneğin benim ilk aklıma gelen, yaşadığım bir olay; Batman'da yaşamıştım, bir kadın içeri girdi, kadının her tarafı morluk içinde kalmış, çok kötü bir durumda kadın, kocasından dayak yemiş, geldi. Biz önce kadını sakinleştirmeye çalışıyoruz, ona yardım etmeye falan. O arada ambulans bekliyoruz, kadını hastaneye götüreceğiz. Yönetici bir arkadaş geldi, kadının o halini görünce 'Kocanın elleri kırılsın,' dedi, ben şaşırdım. Bir erkek bir erkeğe tepki gösteriyor, o dönemde, hem de Batman'da. Ama arkasından gelen cümle her şeyi bitirdi: 'Yani insan döver ama bu kadar mı döver? Elinin ayarı yokmuş kocanın.' Bu, birlikte çalıştığım yöneticiydi. Bunu kendi evinde yaptığı da belli. Bu sıkıntıyı kendi içimizde yaşıyorduk yani. Boşanmak isteyen kadını biz baroya yönlendiriyorduk, bizim yöneticilerimiz devreye giriyordu, barıştırıyordu. Yani biz kadına boşanma hakkının olduğunu anlatıyorduk, kadın bir bakıyorduk yok, daha doğrusu biz kadın komisyonuna yönlendiriyorduk, bir bakıyorduk gitmemiş. Birileri devreye girmiş, barıştırmış. Diyorum ya siyaset sahnesinde o kendi yarattıkları sistemin değişmesini istemiyorlardı, içten içe direnç sergiliyorlardı. Yani 'Siz kadınlar ne istiyorsunuz? Ne var işte, al komisyonunuz var, al buradan da para kaynağınız var, daha ne istiyorsunuz? Niye milletin ailesinin içine giriyorsunuz?' Bu alanda, en büyük siyasi baskıyı orda gördü (16 Kasım 2008'de Diyarbakır'da yapılan görüşme).

Kadın siyasetçinin de belirttiği gibi 2003'lere kadar "sosyal ve siyasal kadın çalışmaları" kadın kolları aracılığıyla yürütülmektedir. Ancak siyasal partide yer alan kadınlar kadınların toplumsal sorunlarını çözmeye yönelik çalışmaları karma bir siyasal partide yürütmenin zorluklarını yaşarlar. Siyasal eylemlilikleri takdirle karşılanırken kadınları güçlendirmeye yönelik çalışmaları çoğu zaman var olan ataerkil değerlerle çatışır. Bu durumdan hoşnut olmayan erkeklerin engellemeleriyle karşılaşırlar. Böylece kadınlar, kadın çalışmaları yürütebildikleri özerk kurumları olması gerektiğini anlarlar. Eşit siyasal temsil politikaları aracılığıyla kazandıkları güçle belediyelerde yer alabilmiş ve bunun sağladığı birtakım avantajları söz konusu kurumları oluşturmak için kullanmışlardır. Her ne kadar Selis ve Gökkuşağı gibi kadın hareketi bünyesinde birkaç kadın derneği kurulmuş olsa da kadınları güçlendirmeye yönelik bu kurumlar esasen kadınlar belediyelerde yönetim mekanizmalarında daha fazla sayıda yer almaya başladıktan sonra yaygınlaşır.

Kadın kurumlaşmasına geçmeden önce son olarak kadınların "siyasal ve sosyal alan" arasında nasıl bir bağ kurduklarına kısaca değinmek istiyorum. Bir yandan siyasal temsil anlamındaki kazanımlar kadına yönelik şiddetle mücadele, kadınların güçlendirilmesi gibi politikalarla ilgilenen kadın kurumlarının oluşumuna ciddi anlamda katkı sunmuştur. Diğer yandan bu kurumların temsilcisi kadınlarsa halihazırda var olan eşgüdüm mekanizmalarında yer alarak siyasal temsil süreçlerini etkilemiş, seçim süreçlerinde kadın adayların belirlenmesinde etkin rol oynamışlardır. Bu durum birbirinden ayrı görünen bu iki alanın birbirini güçlendirmesini sağlamıştır. Kadın adaylar böylece yine kadınlar tarafından ve kadınlar için belirlenir, üstelik sadece Kürt kadın hareketinin bileşenleri değil, bağımsız Kürt kadın dernekleri de bu süreçte yer alırlar:

> Kadın hareketinin koordinasyonu vardı o dönem. İşte kadın hareketinin sivil toplum örgütlerinden oluşan, işte Gökkuşağı, Selis, Van'da VAKAD vardı, Diyarbakır'dan sanırım DİKASUM vardı; sadece kadın örgütleri vardı, yine kadın dergimiz vardı basında yer alan kadın arkadaşlar vardı. Bunların oluşturduğu bir koordinasyon, eşgüdümlü temsil heyeti vardı. [...] Bizim seçtiğimiz kadınların hepsi yıllarca Kürt kadın mücadelesinin içinde birebir yer alan, birçok kere gözaltına alman, tacize uğrayan, devletin hakkında birçok dava açtığı, hani birebir bu işin emeğinden gelen kadınlar. O dönemde "Filanca yerdeki akademisyen olsun, bak bize yakındır, bizim gibi düşünür, teklif götürün ona, filanca yerdeki yazar olsun, filancadaki bilmem kim olsun" gibi öneriler yağdı, ama biz bunların hepsine karşı çıktık, hayır eğer Kürt kadınının temsiliyeti olacaksa, tabii ki bunlar da yer alabilir, aday olabilirler, girebilirler ama girecek olan kadın işin emeğinde olmalı, işin emeğinde yoksa o zaman görüntü olmanın ötesine geçemez ki. Kimi temsil edecek o zaman? Nasıl olacak ya da? (6 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

Yukarıda kadın siyasetçinin de aktardığı gibi bir eşgüdüm yönteminin uygulanması, siyasal temsil mekanizmalarında Türkiye'deki diğer siyasal partilerin aksine kadın politikaları ile yakından ilgili ve siyasal çalışmalarda emek harcamış yani tabandan gelen kadınların yer almasını sağlamıştır.

Kadın Kurumlaşmaları

2000'lerin ilk yarısında Kürt kadın hareketinin siyasi temsil mekanizmalarında başarılarının yanı sıra bir diğer önemli başarıları ise kadın kurumlaşmalarıdır.[22]

22 Kürt kadın kurumlaşması esasında 1990'ların ikinci yarısından itibaren başlamıştır. İstanbul'da bugünkü Kürt kadın hareketi çerçevesinde ele alabileceğimiz Dicle Kadın Kültür Merkezi'nin yanı sıra Ulusal Demokratik Kadın Derneği/UDKD, Kürt Kadın

Yerel yönetimlerde kadınların yer almaya başlaması ve bizatihi belediye başkanı olmalarının kurumlaşmadaki rolü oldukça büyüktür. 2003 sonrası özellikle Diyarbakır'da belediye bünyesinde kurulan kadın merkezleri bunun en önemli göstergesidir. DİKASUM, EPİDEM, Kardelen Kadın Evi, Bağlar Kadın Kooperatifi gibi örneklerin ortaya çıkmasından sonra bu pratiğin zamanla diğer il ve ilçelere de yayıldığını görebiliriz; Doğubeyazıt Kadın Kooperatifi, Kızıltepe Kadın Kooperatifi, Bostaniçi Kadın Kooperatifi, VAKASUM, Meya Kadın Dayanışma Merkezi (Silvan Belediyesi bünyesinde), Nujin Kadın Evi (Bismil Belediyesi bünyesinde), Gulşılav Kadın Evi (Nusaybin Belediyesi). Burada vurgulanması gereken nokta ise kadın kooperatiflerinin kadın belediye başkanı olan il, ilçe ve beldelerde kurulmuş olmasıdır; bu kurumlar kurulduğunda Diyarbakır Bağlar Belediyesi, Doğubeyazıt Belediyesi, Kızıltepe Belediyesi, Bostaniçi Belediyesi, Bismil Belediyesi gibi belediyelerin başında kadınlar bulunmaktadır. "Kadın belediyeciliği" olarak adlandırılan siyasal projenin bu anlamdaki çıktıları oldukça önemlidir.

Ayrıca bu dönemde kadın merkezlerinin yanı sıra yeni kadın dernekleri de kurulmaya başlanmıştır. Diyarbakır'da 2000'lerin başında kurulan SELİS, kadın danışma merkezi olarak çalışmış daha sonra Batman ve Ergani'de de şubeler açmıştır. 2003'ten sonra yine Diyarbakır'da Ceren Kadın Derneği ve İstanbul'da Gökkuşağı Kadın Derneği kurulmuştur.

Burada kısaca isimlerini zikretmekle yetindiğim kadın kurumlarının konumuz açısından önemi, bu kurumları temsilen Kürt kadın hareketi platformlarına katılan kadınların, toplumsal düzlemde cereyan eden sorunları bu platformlarda bir araya geldikleri siyasetçi kadınlara aktarmalarıdır. Bu karşılıklı deneyim paylaşımının kadın sorunlarının siyasal mekanizmalarda temsilinin sağlanması anlamında oldukça önemli olduğunu düşünüyorum. Ayrıca kadın belediye başkanlarının eşgüdüm mekanizmalarında yer alması bu sorunların siyasal temsilinin sağlanmasının da ötesinde bir anlama sahiptir. Yerel kaynakların kullanımında kadınların da söz sahibi olması siyasal temsil mekanizmaları aracılığıyla kadın politikası geliştirilmesi anlamında oldukça önemli bir deneyimdir. Böylece belediye bütçelerinin bir kısmının doğrudan kadınlara ayrılması sağlanabilmiştir.

2005 ve Sonrası: "Yeniden Yapılanma" Dönemi

Kürt kadınlarının kendi özerk kurumlarını yaratması ve gittikçe güçlenmesi var olan ataerkil değerleri sorgulanır hale getirmiş ve erkeklerin alanını daraltmaya

Dayanışma ve Kadın Sorunları Araştırma Vakfı/K.Ka.DaV, ARJİN, JİYAN Kadın Kültürevi bu dönemde kurulan kadın kurumlarından bazılarıdır (Açık, 2002). Ancak kadın kurumlarının sayısının ve çalışma alanlarının hızla arttığı 2000'lerde bahsi geçen kurumların oluştuğu önceki dönemden farklı olarak kurumlaşmanın yaygınlaştığını düşünüyorum.

başlamıştır. Zira kadınlar örneğin kota oranına dair taleplerini gittikçe artırmış ve daha seçilebilir yerlerden aday gösterilmeyi istemişlerdir. Bu sırada erkekler kendi iktidar alanlarından vazgeçmemiş ve kadınları yıpratacak baskı mekanizmalarını işletmeye devam etmişlerdir. Gerek bu baskı mekanizmalarının gerekse konjonktürün kadın özgürlüğü söylemine olumsuz etkisi gittikçe feministleşen kadın taleplerinin önüne geçilmesine imkân yaratmıştır.

Çatışmaların yaşandığı toplumlarda, barışın tesisi sürecinde, kadınlar muhalefet eden topluluk adına topluluğun sorunlarının sivil siyasal alana taşınmasında önemli bir rol oynarlar ve aileleri, partileri ve toplulukları adına demokratik talepleri kamuoyu gündemine taşırlar (Cordero, 2001, s. 157). 2004 sonrasında Kürt meselesinin kamuoyunun bir numaralı gündemi olmaya başlamasıyla birlikte Kürt hareketinin talepleri sivil siyaset alanında görünür olmuştur. Dolayısıyla çatışmaların tekrar başladığı 2005 sonrası süreçte kadınların barış sürecindeki önemli işlevleri talileşmiştir. Yine de kadınların eşit siyasal temsil alanında kazanımları artarak devam etmiş, kadın sorunlarını çözmeye aday kadın kurumlarının sayısı her geçen gün artmış, kadınların sorun ve talepleri Kürt kadınları sayesinde meclise taşınabilmiştir. Kısacası Kürt siyasal partilerinde kadınlar açısından daha özgürlükçü bir yaklaşımın geliştirilmesi Kürt kadın hareketinin önemli kazanımlarından biridir.

2004 Sonrası Dışarıda Bırakılanlar

2004 yerel seçimlerinin ardından yaşananlar ise Kürt Kkdın hareketinin Kürt hareketindeki yeri açısından yeni bir dönem olarak nitelenebilir. DEHAP, Kürt siyasi partileri arasında devlet tarafından kapatılmayıp kendi kendini fesheden tek partidir ve bunun Kürt kadın hareketi açısından anlamı oldukça dikkate değerdir. Bu anlamın izlerini yine kadınların anlatılarını bir araya getirerek sürmeye çalışacağım. DÖKH'lü tutuklu kadınlar mahkemeye sundukları savunmada bu döneme dair değerlendirmelerini şöyle ifade etmektedirler:

> 2004 yılına gelindiğinde ise örgütlenme düzeyinin artan ihtiyaçlara cevap vermediği ve yeterli olmadığı gerçeğinden hareketle DEHAP kendini feshetmiş, yeniden bir yapılanma süreci başlatmış, en geniş kesimlere ulaşarak görüş, öneri ve değerlendirmeleri alınarak Demokratik Toplum Hareketi (DTH) çalışmaları başlatılmıştır... Değişen siyaset anlayışı ve mekanizmalarımızla birlikte biz kadınlar da örgütlenme modelimizi tartışmaya açarak yeni bir model arayışına girdik... DTP Kadın Meclisi olarak yatay örgütlenmeyi esas alarak... Ortak bir kadın iradesi ve bakış açısını oluşturmaya çalıştık (DÖKH'nin KCK davasında yaptığı savunma, 2010-1).

2005'te DEHAP'ın feshinin ardından Demokratik Toplum Hareketi olarak başlayan geçiş sürecinin sonunda DTP kurulur. Ancak bu geçiş döneminde

DEHAP'ta ciddi kazanımlar (kota, kadın bütçesi, vb) elde eden kadın hareketinde yer alan birtakım kadınlar dışarıda bırakılmıştır, yani yeni kurulan partide yer alamamışlardır:

> DTP kurulmadan önce seçimlerden sonra çok ciddi bir süreç geçti, kadın hareketi çok büyük darbeler aldı, aslında ciddi bir çatışma oldu. Kadın hareketinin Demokratik Toplum Partisi içerisinde etkin bir şekilde yol almadığını dışarıdan biri olarak görebiliyordum. Bu süreç içerisinde kadın hareketinin biraz kolu kanadı kırılmaya çalışıldı. Anlayışında sıkıntılı bir dönem yaşandı. DEHAP'ın ilk dönemlerinde olsun, HADEP'in son dönemlerinde olsun, çok zirveye çıkan o kadın hareketi biraz bu dönemde hani güdükleşti. Başından beri bu işin içinde olan çok ciddi kadro yapısı bu işin dışında tutuldu. Belki de ciddi bir fikir çatışmasıydı; kadınlar tarafından kadın hareketine güvenmeme, yani bu benim bireysel düşüncem. Demokratik Toplum Hareketi'nin içerisinde, hareketti, çünkü parti kurmadan önce uzun süre hareket için isim çalışmaları yapıldı, tartışmalar yapıldı, o toplantılarda hep şu söylenirdi; 'eskiler olmasın'. Eskiler derken hep kadınlar olmasın. Tabii çok erkek arkadaşımız da bu sürecin dışında kaldı ama genelde en ağır darbeyi kadın ve gençlik aldı. Partiyi ayakta tutan iki önemli sacayağının kolu kanadı kırılmaya çalışıldı (4 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

Belediye başkan vekilliği ve belediye meclis üyeliği yapmış bir başka kadın siyasetçi ise benzer biçimde şunları söylemektedir:

> Ben o dönemde aday olmadım, çünkü eski meclis üyeleri aday olmasınlar, önceki yönetimler aday olmasınlar, şu anki yöneticiler aday olmasınlar, denildi bize. Bir toplantıda bu üst düzey yöneticiler tarafından dile getirildi ve ben buna uydum. Dilekçe vermedim, ikinci kez aday olmadım. Uydum, ama daha sonra bütün seçilmişlerin hemen hemen hepsi aday oldular, dilekçe verdiler, dosya verdiler ve hemen hemen, belli bir kesimi de alındı. Eskilerden arkadaşlarımız da alındı ama ben kesinlikle aday olmadım. Yani sırf söylediler diye değil, doğru olan da oydu. Yani ben uydum. Yeter, bir defa yapılır, hem diğer arkadaşlarımız var, belki daha gençler var, daha da belki iyi yapmak isteyenler vardı (10 Kasım 2008'de Diyarbakır'da yapılan görüşmenin devamı).

Kadınların bir kısmının fiilen dışarıda bırakıldığı bu süreci bu biçimde ifade etmek istemeyen kadınlar, kendilerine bir "alan değiştirme" fırsatı verildiğini belirtirler. Kadın kurumları bu süreçte ilginç bir rol oynarlar ve "alan değiştirme" süreci çoğunlukla siyasal temsil mekanizmalarında parti meclisi, belediye başkan vekilliği gibi önemli noktalarda bulunan kadınların bu derneklere yönlendiril-

meleriyle sonlanır. Öte yandan siyaset yaparken yaşadıkları baskıları siyasetin acımasızlığı ile açıklamakta ve yorulduklarını veya dinlenmek istediklerini belirterek dışarıda bırakılma sürecini böyle ifade etmektedirler:

> Siyaset biraz acımasızdır. Onu da belirtmek gerekiyor. İnsanı yeri geldiğinde çok rahatlıkla bazen haketmediğiniz bir şekilde eleştirilebiliyorsunuz ve o eleştiriler bende bazı şeylerin yıkımına neden oldu. Yani yıpratılabiliyorsunuz... Bu kadar aktif, bu kadar çalışmayı seven bir insana bir dönem köşede otur deniliyorsa ya da sen kendi kendine oturmalısın deniliyorsa, demek ki onun bilinçaltında birşey var aslında (10 Kasım 2008'de Diyarbakır'da yapılan görüşmenin devamı).

"Şimdi şu çok göz ardı edildi bu süreçte, bizim kadın örgütlenmeleri boşluğu kaldıramadı. Hani genel örgütlenmeler geçici örgütlenme boşluklarını aşabilir, çok sorun değil bu. Ama kadında bu durum böyle değil. Şimdi öyle bir şey ki, düşünün, sizinle birlikte tamamen gönüllü ve profesyonel olarak çalışan insanlar var, ailelerini bırakıp gelmişler. Şimdi sen bunlara bekle diyorsun, tamam beklesin de, bu insan nereye gidecek, bu insan nerde yatacak, bu insan, daha önce senin bir sistemin var, o sistem durmuş. Ekonomisini karşılayamıyorsun, sen ona barınma imkânı sağlayamıyorsun. Böyle bir bekleme" (16 Kasım 2008'de Diyarbakır'da yapılan görüşmenin devamı).

"DTP'de yer almadım. Ondan sonra direk kadın çalışmalarına geçtim ben. Şimdi bizim çalışmalarımız şöyle; biz sonuçta bir Kürt kadınıyız ve Kürt mücadelesi—hani bir kadın mücadelesi olmakla birlikte—Kürt mücadelesinde çalışıyorum, ikili bi mücadelem var sonuçta. Dolayısıyla hani siyasete biraz daha ara verdim orada. Şu anda direk kadın çalışmalarını yürütüyorum. Yani daha kadın sorunlarına dönük çalışmalar yürütüyorum. Şimdi şöyle bir şey, ya atmosfer tabi sonuçta, insan her dönem aynı şeyi yapmak istemiyor, yoruluyor. Siyaset yorucu bir atmosfer bir kere. Çünkü siyasette her an mücadele içindesin ve mücadele senin istediğin gibi değil yani. Sadece devlet değil, yani mücadeleyi kendi içinde de yürütüyorsunuz ve o doğal olarak bir şey yaratıyor insanda, yani bünyeyi yoruyor, insan biraz nefes almak istiyor. Siyaset biraz da yorucu bir şey" (6 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

DTH sürecinde kadınların dışarıda bırakılmasının en önemli nedeni aynı dönem Kürt hareketi içerisinde oluşan klikler arasındaki çatışmanın bir yansıması olarak görülebilir. Aşağıda, DEHAP kadın kollarında uzun süre yer almış olan kadın siyasetçi bu süreci "farklı güç dengeleri" arasında yaşanan çekişme olarak değerlendirmektedir:

Sen orda kendine has bir güç olmaya başlamışsın. Kaba anlamıyla iktidar değil, bir güç, bir söz hakkı elde etmek. Şimdi sonuçta siyasetin içerisinde bazen güçler dengesi yaşanabiliyor, aynı ideolojiyi aynı inançları savunuyor olabilir insan ama güçler kavgası olabiliyor. Güçler kavgasında kim kimi ne kadar kendi güç çemberi içine alabilirse, kendi etkisi içine alabilirse daha başarılı olur. Bu noktada, kadın bunun karşısında bir direnç sergiledi. Yani hiçbir gücün, o etki çemberinin içine girmek istemedi. Doğalında bir direnç sergiledi. Ama hani siyaset o kadar kirli ki; kadın, hani iktidara en muhalif olan yapı, iktidara oynamakla itham edildi. Bunu kaldırmak o kadar kolay değil. Yani sen iktidara karşı bir mücadele veriyorken, iktidara oynamakla suçlanmak çok ağır. Siyasette farklı güç dengeleri vardır; mesela sen kongre yapacaksın, birden fazla adayın var, bunlar farklı güç dengeleridir yani. Herkesin kafasında bir planı, bir tasarısı var yani. Ve erkeğin olduğu yerde de bunun olması kadar da doğal bir şey yoktur. O yüzden yani biz çok farklı bir şey yaşamadık. Sadece biz orada şunu öngöremedik, bu yöndeki tedbirimizi çok iyi alamadık, kadın örgütlülüğü boşluğa gelemez. Buna yönelik tedbirlerimizi çok daha güçlü almalı, o boşluğu yaratmamalıydık yani. O boşluktan kaynaklı ki, örgüt dağılmaya gitti. Ben güç dengeleri derken, herkes kendi içinde hâkim olan olmak, söz hakkı olan olmak istiyor. Bunun için de işte kadın ve gençlik yanımızda, en büyük güç kaleleri onlardı. Çünkü mahalledeki insan bize inanıyordu, bize destek veriyordu; 'Kadın gençlik evet diyorsa, biz de evet deriz.' Şimdi bu durumda siyasette yer almak isteyen biri tabanın desteğini almadan yürüyemez. Tabanın desteğini alabilmek için kadın ve gençliği yanına almalı. Bunun hesabına güvenmeyen birinin siyasetin içinde işi yok. Bu tür şeyler yaşanıyordu yani. Son anda fark ettik. Çünkü biz kadınlar olarak siyasete girdiğimiz zaman, devletin yarattığı sistemle bir çatışmamız yoktu, biz çatışmamızı erkekle yaşıyorduk. Erkeğin yarattığı sistemle mücadele ediyorduk ve o erkeğin yarattığı sistemin içine girmek istemiyorduk. Bunların hepsi vardı yani (16 Kasım 2008'de Diyarbakır'da yapılan görüşmenin devamı).

Kadınlar özerk yapılanmalarının sağladığı gücü karma yapılanmaya da taşımış ve bu erkekleri zorlayan bir sürece dönüşmüştür. Güç odaklarını kaybetmek istemeyen erkekler Kürt hareketinin yeniden yapılanma sürecini kendi lehlerine çevirerek kadın hareketini bastırmaya çalışmış ve kısmen başarılı da olmuşlardır. Erkeklerin konumlarını sorgulayarak bir tehdit oluşturan kadınların farklı bahanelerle dışarıda bırakılması sürecinin 2005'te yaşanan konjonktürle yakından ilgisi vardır. Siyasal atmosfer, özellikle Kürdistan Bölgesel Yönetiminin kurulmasıyla birlikte farklı bir mecraya kaymış, Kürt meselesi Türkiye'nin bir numaralı gündemi haline gelmeye başlamış ve Kürt hareketi belirli bir düzeyde meşruiyete

kavuşmuştur. Bu atmosferde Kürt hareketinin oldukça özgürlükçü bir söylemle yürüttüğü yeniden yapılanma süreci de sekteye uğramış ve dönemin ruhuna uygun, hareket için tehlike oluşturacak özgürlük alanlarının kısıtlandığı yeni bir oluşumun yapılandırılmasına başlanmıştır. Dolayısıyla özgürlükçü söylemleri büyük bir heyecanla karşılamış olan kadın ve gençlik örgütlenmelerinin önünün kapatılması tam da bu sürece denk gelmiştir. Bu sürecin somut gerekçesi olarak da DEHAP'ın seçimlerde başarısız olması gösterilmiştir:

> DEHAP seçimlerden biraz yenilgiyle çıkmıştı, bunun bedelini kadınlara ödettirmek istediler. Kadınlara ve gençliğe ödettirmek gibi bir niyet de belki vardı; işte siz başarılı bulunmuyorsunuz, 'biz başaracağız işte biz yapacağız, sizin böyle bir anlayışınız yoktu aslında' denildi. Ama doğru olmadığının farkına varıldı daha sonra dışlanan bu hareket içeriye alınmaya çalışıldı ama tabi çok ciddi de bir tırpanlanmaya uğradı (4 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

Kadın hareketinden bir kısım kadının DTH sürecinin dışında bırakılmasının yarattığı en büyük sıkıntı ise kadınların DEHAP'ta yarattığı sıçramanın kesintiye uğramasıdır:

> Çok prestijli, dünya kadınları içerisinde yine keza öyle çok prestijli bir kadın hareketi; örgütlenmesiyle, çalışmalarıyla, kendi gücüyle bir yere gelmenin mücadelesiyle tanınan bir hareket. Ve en geniş olarak örgütlendiği alan siyasal parti ve o siyasal parti içerisinde siz güdükleştiriliyorsunuz, doğal olarak bu sizin örgütlenmenizi, sizin bir adım ileri sıçramanızı engelleyen nedenler oluyor. Bu kadın hareketini biraz şey yaptı, hani daha üst bir noktaya sıçraması gereken bir dönemde etkinliğini azalttı. Bu siyasal bir körlüktür aslında. Eminim ki kadın hareketi daha iyi bir noktada olurdu. Yani o DEHAP'ın son dönemlerindeki noktadan çok çok ileri bir noktada olurdu (4 Aralık 2008'de İstanbul'da yapılan görüşmenin devamı).

Kadın Hareketinin Kurumsallaşması: DÖKH/DTP

2003'ten sonra kadınların mücadele alanları siyasi partinin dışına taşmış ve farklı alanlarda çalışan kadınlar DÖKH bünyesinde bir araya gelmişlerdir. DÖKH'ün ayırt edici yönü ise DTP kadın meclislerinde, çeşitli karma kurumlarda ve bağımsız kadın gruplarında yer alan kadınlar için bir koordinasyon mekanizması olmasıdır. Bu koordinasyon mekanizmasının önemi ise DEHAP'tan DTP'ye geçiş sürecinde kesintiye uğrayan bellek ve deneyim aktarımını bir ölçüde gerçekleştirmesidir. DÖKH bir önceki dönemin eşgüdüm mekanizmalarının kurumsallaşmış bir yapıya

kavuşturulmasıdır. Kürt siyasetinin her alanından kadınları bir araya getiren bir çatı örgütlenme biçimidir. Aday belirleme süreçlerinden kadın politikaları uygulamalarına kadar tüm kararlar bu çatı örgütlenmesinin altında kadınlarca kolektif olarak alınmaktadır. DTP'li kadınlar da bu çatı örgütlenmesinin bir parçasıdır.

DTP'de %40 cinsiyet kotası ile eşbaşkanlık sisteminin benimsenmesi kadınların kazanımlarının büyük ölçüde DTP'de de yer bulduğunu gösteriyor. Ayrıca parti programında "demokratikleşmenin temel dinamiği kadın" olarak görülüyor. Tüm bunların yanı sıra DEHAP'ta fiili olarak bulunan bazı uygulamalar da parti tüzüğünde yer alıyor: Partiye üye olduktan sonra birden fazla kadınla evlilik yapmak ve kadınlara yönelik her türlü şiddet disiplin suçu sayılıyor (Çağlayan, 2011).

Kadınlar açısından siyasal söylemin dönüşümünün ardından DEHAP döneminde yaşanan kayda değer başarı, 2007 yılında DTP'nin bağımsız milletvekili adaylarıyla genel seçimlere girmesiyle devam etmiştir. 2007'de seçilen 22 milletvekilinden 8'i kadındır. 2009 yerel seçimlerinde ise kazanılan 99 belediye başkanlığından 14'ünü kadınlar almış,[23] il genel meclisinde %7,6, belediye meclis üyeliklerinde ise %16 oranında temsil edilmişlerdir (Çağlayan, 2011, s. 525).

Tüm bu düzenlemelere ve gelişmelere rağmen kadınların parti içerisindeki uygulamalarda yaşadıkları sıkıntılar devam etmektedir. İl yönetiminde yer alan bir kadın siyasetçinin belirlemeleri bu anlamda oldukça önemlidir:

> Bizler burada siyaset yapmaktan çok siyaset yapanları gözlemliyoruz, gözetliyoruz. Yani bizim katkımız pek olamıyor. Ben il yönetiminde yer alıyorum, yönetimde kaç bayan arkadaş var? Altı bayan arkadaşız. On beş günde bir rutin toplantılarımız oluyor. Toplantı alırız, işte divan erkeklerden oluşur; başkandır, başkan yardımcısıdır vesaire. Burada toplantı yapılır, sadece erkekler konuşur. Kadınlar dinler. En son bir değerlendirme toplantısı yapıldı ben dayanamadım artık konuştum. Kadının varlığı sadece kâğıt üzerinde. Kâğıt üzerinde varız, resmi yönetici, yedek yönetici değiliz. Ama her ne alametse sadece yönetici olarak varız; yürütmede kadın yok, sadece erkekler var. Yani yürütme yönetim demektir. Şu anlamda, haftada bir yürütme ve yönetim toplantısı olur, yürütme kararları alır, getirir yönetimle paylaşır. Oysaki bir kadının yürütmede olmaması bir eksikliktir. Saymanımız kadındı, o da kadından çok ticaretle uğraşıyor. Yani belki onun istemi o değildir, ona itilmiştir yani mecburen yapıyor. Oysaki kadının başka bir kimliği var, kadının

23 Tunceli il, Diyarbakır'ın Bağlar, Bismil, Lice ve Eğil ilçeleri, Mardin'in Derik ve Nusaybin ilçeleri ile Savur ilçesinin Yeşilalan beldesi, Hakkari-Yüksekova ilçesi, Ağrı Doğubeyazıt ilçesi, Şırnak Uludere ilçesi, Muş Varto ilçesi, Van Bostaniçi beldesi ve Urfa Viranşehir ilçesinde kadınlar belediye olmuşlardır.

> kimliği farklı, kadın arkadaşlar var, kadın arkadaşların sorunları var, psikolojik sorunlar oluyor, ekonomik sorunlar oluyor, işte sosyal sorunlar devam ediyor. Hani yürütmede bir kadın olsa en azından şu arkadaşımızın sorunu var diye paylaşabilir, dile getirebilir (11 Kasım 2008'de Diyarbakır'da yapılan görüşme).

Kadınların etkin bir biçimde yönetimde yer almamalarının yanı sıra bir diğer sorun ise kadınların yüklenmek zorunda kaldığı çifte iş yüküdür. Zira siyasal parti içerisinde yönetici pozisyonlarda bulunan kadınlar DÖKH'ün de doğal üyesidirler. Bu durumun yarattığı zorlukları aynı kadın siyasetçi şöyle dile getirmektedir:

> Olağanüstü süreçlerde ani kararlar alınıyor, o kararlara uymak zorunda kalıyoruz, öyle olması gerekiyor ama dediğim gibi birkaç yerde görev aldığında sen zorlanıyorsun, yıpranıyorsun. O anlamda, kadın kimliğimden dolayı kadın çalışmasını yürütüyorum, yürütmek istiyorum ama aynı zamanda, işte yöneticiyim; burada da bir görevim var. Sonuçta insanlar oy vermişler, seçmişler, seni buraya getirmişler. Burada o insanlara karşı bir nevi sorumlusun yani sen. Beklentileri var, en azından beklentilerine cevap olmak zorundasın (11 Kasım 2008'de Diyarbakır'da yapılan görüşmenin devamı).

Tüm bu sorunlara rağmen DTP döneminde kadınların 2007'de meclise girmesinin ardından Kürt kadın mücadelesi bir anlamda meclise de taşınmıştır. DTP milletvekili kadınların profilleri dikkatle incelendiğinde kadınların yer aldığı her bir mücadele alanının mecliste temsil edildiği görülebilir. Meclise giren DTP kadın milletvekillerinden Emine Ayna, Fatma Kurtulan ve Sebahat Tuncel yerel kadın komisyonlarında, Sevahir Bayındır kadın kollarında, Ayla Akat Diyarbakır Kadın Platformunda, Pervin Buldan kayıp yakınlarının kurduğu bir sivil toplum örgütünde, Gültan Kışanak bir belediyenin kadın çalışmaları koordinasyonunda, Aysel Tuğluk ise DTH sürecinde yer almışlardır (Çağlayan, 2011, s. 541). Kısacası kadınların Kürt hareketi içerisinde var olageldikleri tüm siyasal alanlar parlamentoda temsil edilmiştir.

Ayrıca kadın milletvekillerinin tabandan gelerek, Kürt kadınlarını büyük oranda temsil edebiliyor olmaları Çağlayan'ın (2011) DTP'li kadın milletvekili profilinin meclisteki diğer partilerin kadın profillerinden farklı olduğu yönündeki değerlendirmesini de açıklar niteliktedir. Mecliste bulunan diğer siyasi partilerde kadınların milletvekili olmasında üniversite mezunu ve profesyonel meslek sahibi olmak örtük bir kriterken DTP'den milletvekilleri için kriter tabandan başlayarak Kürt siyasetinde aktif rol almaktır. Bu anlamda Kürt kadın hareketinin başarısı, kadınların siyasal temsilini kişisel başarılara bağlayan klasik yaklaşım yerine kadınların kolektif başarılarına bağlayan bir yaklaşımı siyasal partilerine benimsetmesidir. Üstelik bu durum kadınların kadın politikaları ile

yerel sorunları meclis gündemine taşımalarını sağlamıştır. Çağlayan'ın (2011) kadınların meclise sundukları yazılı ve sözlü soru önergeleri ile yasa önerileri incelemelerine göre DTP kadın milletvekilleri kadına karşı şiddet, kota ve dezavantajlı gruplar ile ilgili konuların yanı sıra temsilcisi oldukları illerin yerel sorunlarını da gündeme getirmişlerdir.

Sonuç Yerine

Bu yazı henüz yazılmakta olan yüksek lisans tezinin bir kısım saha notlarına dayanmaktadır. Çalışma henüz tamamlanmadığından daha derinlikli bir analize ihtiyaç duyulduğunu belirtmeliyim.

Kürt kadın hareketine dair değerlendirmelerin neredeyse tümü milliyetçilik ve feminizm ilişkisi üzerinden, çoğunlukla Yuval-Davis'in (2007) bu konudaki analizine dayanarak yapılmaktadır. Bu değerlendirmelerde temel varsayım ise Kürt hareketinin bir ulusal kimlik hareketi olduğudur. Bu çalışmada dünyada benzer deneyimler yaşayan diğer toplumlardaki süreçleri feminizm ve milliyetçilik ilişkisi üzerinden değil toplumsal muhalefet hareketleri içerisinde yer alan kadın mücadeleleri bağlamında değerlendiren çalışmaları merkeze almaya çalışarak bu kabule alternatif bir bakış geliştirmeye çalıştım.

Her ne kadar ulusal bir hareketten bahsediyor olsak da Kürtlerin henüz bir ulus devletlerinin olmamasının ciddi farklar yarattığını ve oluş halinde, devletsiz bir ulustan bahsettiğimizi sürekli akılda tutmak gerektiğini düşünüyorum. Bu anlamda Kürt kadın hareketinin dünyadaki diğer silahlı sol mücadelelerle ilişkili olarak gelişen yerli kadın hareketleri ile karşılaştırmalı olarak çalışılmasının anlamlı olacağını düşünüyorum. Tabii bu noktada Mojab'ın (2005) da belirttiği gibi "feminist milliyetçiliğin," yerli feminizmlerin düşebileceği sorunlu bir pozisyon olduğu değerlendirmesinin dikkate alınması gerektiğini belirtmeliyim.

Kürt hareketinin hem Türkiye'de devlet ile arasındaki ilişki hem de dünyadaki sol silahlı mücadeleler bağlamında geçirdiği dönüşümü nedeniyle ortaya çıkan imkânlar ve kısıtlılıklar çerçevesinde Kürt kadın hareketinin şahsına münhasır bir siyasallaşma süreci izlediğini düşünüyorum. Bu şekillenmede en büyük etmenlerden birinin ise Kürt kadın hareketi ve Türkiye kadın hareketinin hem çelişik hem de dayanışmacı ilişkisi olduğuna da dikkat çekmeliyim.

Ancak bahsettiğim bu etmenlerin belirleyiciliğinin, kadınların siyasal birer özne olarak birçok süreci yönlendirdiklerini görünmez kılacak biçimde gereğinden fazla vurgulandığını düşünüyorum. Bu çalışmayla Kürt kadın hareketine dair değerlendirmelerin odağının, çokça irdelen kadınların siyasallaşmasına neden olan süreçlerden kadınların siyasallaştıktan sonra bu süreci kendi öznellikleriyle nasıl yönettiklerine doğru çekilmesini hedefliyorum. Zira Kürt kadınlarının seslerini yaptıkları eylemliliklerle oldukça iyi duyurduğuna inanıyorum.

Kadınların çatışma bölgelerinde geliştirdikleri kadın hareketlerine dair literatür gittikçe artmaktadır. Ancak bu çalışmaların büyük kısmı çatışmalar sonlandıktan sonra yapılabilmiştir. Dolayısıyla bu literatürü odağa alan çalışmaların Kürt meselesinin hâlâ güncel ve devam eden bir süreç olduğunu göz önünde bulundurarak dikkatli bir biçimde yapılması gerekir.

Kadınların anlatılarını odağa aldığım bu çalışma ise Kürt kadınlarının Kürt kadın hareketini ördükleri süreçte yaşadıkları heyecan ve hayal kırıklıklarını görünür kılarak yeni feminist ufukların açılması için naçizane bir çabadır. Zira Kürt kadınlarının deneyiminin Türkiye kadın hareketi ve feminist hareket için de yeni perspektifler sunduğunu düşünüyorum. Son olarak bu çalışmanın Türkiye feminist hareketinin Kürt kadın hareketi ile kurduğu ilişkiyi gözden geçirmesine vesile olmasını umuyorum.

KAYNAKÇA

Açık, N. (2002) "Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye'deki Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi," *90'larda Türkiye'de Feminizm*, der. A. Bora ve A. Günal, s. 279-306. İstanbul: İletişim.

Arias, A. (2001) "Authoring Ethnicized Subjects: Rigoberta Menchu and the Performative Production of the Subaltern Self," *PMLA*, Cilt 116, no: 1, s. 75-88.

Akkaya, A.H. ve Jongerden, J. (2010) "2000'lerde PKK: Kırılmalara Rağmen Süreklilik?," *Toplum ve Kuram*, sayı: 4, s. 79-101.

Alakom, R. (2005) "Yirminci Yüzyılın Başlarında İstanbul'daki Kürt Kadınları," *Devletsiz Ulusun Kadınları*, der. S. Mojab, s. 75-100. İstanbul: Avesta.

Amargi Feminist Dergi (Kış 2006) sayı: 3, İstanbul: Amargi.

Aslan Ö. (2007) "Politics of Motherhood and the Experience of the Mothers of Peace in Turkey," yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi.

Bayrak, M. der. (2002) *Geçmişten Günümüze Kürt Kadınları*, Ankara: Özge.

Bora, A., Günal, A. (2002) "Önsöz," *90'larda Türkiye'de Feminizm*, der. A. Bora, A. Günal, s. 7-11. İstanbul: İletişim.

Buchowski, M. (2006) "The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother," *Anthropological Quarterly*, sayı: 79, s. 463-82.

Chakrabarty, D. (2000) *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton/Oxford: Princeton University Press.

Cockburn, C. (2001) "The Gendered Dynamics of Armed Conflict and Political Violence," *Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Armed Conflict and Political Violence*, der. C.O.N. Moser ve F.C. Clark, s. 13-29, Londra: Zed Books.

Cordero, I.C. (2001) "Social Organizations: from Victims to Actors in Peace Building," *Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Armed Conflict and Political Violence*, der. C.O.N. Moser ve F.C. Clark, s. 151-63, Londra: Zed Books.

Çağlayan, H. (2007) *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, İstanbul: İletişim.

Çağlayan, H. (2011) "TBMM'de Cinsiyet Kompozisyonu Açısından Aykırı Bir Örnek: DTP/BDP, %40 Cinsiyet Kotası ve Ardındaki Dinamikler," İsmail Beşikçi, der. B. Ünlü ve O. Değer, s. 525-51. İstanbul: İletişim.

Filiz, M. (2010) "Ulus Devlet ve Modernleşme Kıskacında Kürt Kadının Uyanış Serüveni," *Dipnot*, sayı: 1, s. 119-33.

Gandhi, L. (1998) *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*, New York: Columbia University Press.

Kampwirth, K. (2002) *Women and Guerilla Movements: Nicaragua, El Salvador, Chiapas, Cuba*, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.

Karlsson, H. (2003) "Politics, Gender, and Genre-The Kurds and 'the West': Writings from Prison by Leyla Zana," *Indiana University Press*, sayı: 3, s. 158-60.

Loomba, A. (1993) "Dead Women Tell No Tales: Issues of Female Subjectivity, Subaltern Agency and Tradition in Colonial Writings on Widow Immolation in India," *History Workshop Journal*, sayı: 36, s. 209-27.

Lorentzen, L.A. (1998) "Women's Prison Resistance: *Testimonios* from El Salvador," *The Women and War Reader*, der. L.A. Lorentzen ve J. Turpin, s. 192-202. New York ve Londra: New York University Press.

Marcos, S. (2006) "İçerideki Sınırlar: Meksika'da Yerli Kadın Hareketi ve Feminizm," *Farklılık ve Diyalog: Feminizmler Küreselleşmeye Meydan Okuyor*, der. M. Waller ve S. Marcos, s. 125-60. İstanbul: Çiviiyazıları.

Mohanty, C. (1997) "Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses," *Dangerous Liaisons. Gender, Nation and Postcolonial Perspectives*, der. A. McClintock, A. Mufti ve E. Shohat, s. 49-74. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Mohanty, C. (2002) "'Under Western Eyes' Revisited: Feminist Solidarity Through Anticapitalist Struggles," *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, sayı: 2, s. 499-535.

Mojab, S. (2005) "Devletsiz Olanın Yalnızlığı: Feminist Bilginin Sınırında Kürt Kadınları," *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar*, der. S. Mojab, s. 13-40. İstanbul: Avesta.

Moore, D.C. (2001) "Is the Post -in Postcolonial the Post- in Post Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique," *PMLA*, sayı: 1, s. 111-28.

Mora, M. (1998) "Zapatismo: Gender, Power, and Social Transformation," *The Women and War Reader*, der. L.A. Lorentzen ve J. Turpin, s. 164-76. New York ve Londra: New York University Press.

Mulinari, D. (1998) "Broken Dreams in Nicaragua," *The Women and War Reader*, der. L.A. Lorentzen ve J. Turpin, s. 157-63. New York ve Londra: New York University Press.

Natali, D. (2009) *Kürtler ve Devlet: Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi*, çev. İ. Bingöl, İstanbul: Avesta.

Neugebauer, M.E. (1998) "Domestic Activism and Nationalist Struggle," *The Women and War Reader*, der. L.A. Lorentzen ve J. Turpin, s. 177-83. New York ve Londra: New York University Press.

Orhan, G. (2009) "Annelik ve Politika: Barış Annelerinin Öğrettikleri," *Toplum ve Kuram*, sayı: 1, s. 97-102.

Ramazanoğlu, C., Holland, J. (2006) *Feminist Methodology: Challenges and Choices*, Londra: Sage.

Sancar, S. (1997) *Siyasal Yaşam Ve Kadınlara Destek Politikaları*, Ankara: KSSGM.

Sancar, S. (2001) "Türkler/Kürtler, Anneler ve Siyaset: Savaşta Çocuklarını Kaybetmiş Türk ve Kürt Anneler Üzerine Bir Yorum," *Toplum ve Bilim*, sayı: 90, s. 22-40.

Sancar, S. (2004) "Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi,"*Doğu Batı*, sayı: 29, s. 197-211.

Sharoni, S. (2001) "Rethinking Women's Struggles in Israel Palestine and in the North of Ireland," *Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Armed Conflict and Political Violence*, der. C.O.N. Moser ve F.C. Clark, s. 85-99. Londra: Zed Books.

Shayne, J.D. (1999) "Gendered Revolutionary Bridges: Women in the Salvodaran Resistance Movement (1979-1992)," *Latin American Perspectives*, sayı: 26, s. 85-102.

Sinha, M. (2006) *Specters of Mother India: The Global Restructuring of an Empire*, Durham/London: Duke University Press.

Spivak, G. (1988) "Can the Subaltern Speak?," *Marxism and the Interpretation of Culture*, der. C. Nelson ve L. Grossberg, s. 66-111. Chicago: University of Illinois Press.

Yalçın-Heckmann, L. ve van Gelder, P. (2000) "90'larda Türkiye'de Siyasal Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler," *Vatan Millet Kadınlar*, der. A. Altınay, s. 325-55. İstanbul: İletişim.

Yuval-Davis, N. (2007) *Cinsiyet ve Millet*, çev. Ayşin Bektaş, İstanbul: İletişim.

Yüksel, M. (2006) "The Encounter of Kurdish Women with Nationalism in Turkey," *Middle Eastern Studies*, sayı: 5, s. 777-802.

Toplum ve Kuram Dergisi (Güz 2009) sayı: 2.

Toplum ve Kuram Dergisi (Güz 2010) sayı: 4.

Toplum ve Kuram Dergisi (Bahar-Yaz 2011) sayı: 5.

Turpin, J. (1998) "Many Faces: Women Confronting War," *The Women and War Reader*, der. L.A. Lorentzen ve J. Turpin, s. 3-18. New York ve Londra: New York University Press.

Küresel İslam Hareketinde Kadının Yeni Temsil Biçimleri: Türkiye Örneği

ZEHRA YILMAZ

Yirmi birinci yüzyıl tüm dünyada dinsel uyanış, dinin yeniden canlanması ya da dinin reforme edilmesi olarak tanımlayabileceğimiz çok çeşitli toplumsal hareketlere tanıklık ediyor. Özellikle 2000'ler sonrası ortaya çıkan toplumsal hareketleri takip ettiğimizde bu yeniden canlanmanın ve reformun belirgin olarak İslamcılık hareketinde yaşanmakta olduğunu görüyoruz. İslam ve modernizm ilişkisi, İslam ve demokrasi ya da eşitlik ilişkisi, İslamın siyasetle, şiddetle ilişkisi üzerine düşünen ve bunları yeniden tanımlayan hareketler hem batıda hem de doğuda akademi ve siyaset çevreleri tarafından da dikkatle inceleniyor. İslam ve yanma ekle(mle)nen yan başlıkların en önemlilerinden biri de "İslam ve Kadın" tartışmalarıdır.

Müslüman kadınların sosyal ve politik durumu ve bunu "iyileştirmeye" dönük hareketler bugün en az Müslümanlar kadar Müslüman olmayan dünyanın da ilgisini çekiyor. Çünkü bu hareket öyle görünüyor ki kendisini egemen ve genel geçer anlama biçimi olarak kurmuş tüm ideolojilere—buna din de dahil—yönelik önemli eleştiriler ortaya koymakla birlikte yeni bir yaşama pratiği de geliştiriyor. Bu nedenle, Müslüman kadınların eleştirileri İslamın yanına eklenen demokrasi, eşitlik ve modernizm eşleşmelerini yatay keserek İslamın reforme edilmesine yönelik yapılan tüm tartışmaların merkezine yerleşiyor.

Bir başka anlatımla İslam, kadın ve küresel düzlemin karşılıklı birbirini yapılandırdığını söyleyebiliriz. Toplumsal koşulların değişmesi (şehirleşmenin, eğitimin artması ve ekonomik değişiklikler), eğitimli bir orta sınıfın gelişmesi (özellikle gençler ve kadınlar arasında) ve küresel bağlamın farklılaşması (sivil toplum, çoğulculuk ve insan hakları) bugün İslamda reforma duyulan ihtiyacın ana nedenleridir diyebiliriz (Bayat, 2007, s. 97). Ayrıca küreselleşme neticesinde hem batıda hem de doğuda yaşayan Müslümanlar, batıdaki tüm değişiklikleri takip edebilmektedir. Bunun sonucu olarak da Müslüman toplumlarda, batıyla benzer olarak doğurganlık oranı düşme eğilimi göstermiş, kızla-

rın eğitiminde belirgin bir artış gözlenmiş ve geniş aileden çekirdek aileye doğru geçilmiştir. Tüm bu değişikliklere, internet kullanımının yaygınlık kazanması ve bilginin erişilebilir olması eklenince, Müslümanların dinle ilişkisi daha bireysel bir boyut kazanmıştır. Dinle olan bağın bireyselleşmesi Müslümanlara özellikle kadın erkek ilişkisi gibi hem dayatmaya hem isteğe bağlı toplumsal ilişkilerin nasıl yeniden oluşacağını da düşünme imkânı tanımıştır (Roy, 2003, s. 115). Bu nedenle kadın konusu İslamda reforma duyulan ihtiyacın en önemli itici güçlerinden birisi olmuştur.

Bu çerçevede son dönemde, Müslüman kadınların eleştirilerinin egemen söylem tarafından dikkatle incelenmesinin öncelikli iki nedeni olduğundan söz edebiliriz. Bunlardan ilki Müslüman kadınların İslam dininin uygulanışında hâkim olan ataerkil örüntülere ilişkin yaptığı eleştiriler; ikincisi ise İslamın şiddetle ilişkilendirilmesine karşı daha barışçıl bir dinin geliştirilebileceğine olan inançlarıdır. Başka bir anlatımla daha barışçıl bir dil üzerinden yeniden inşa edilecek olan "yeni İslam" modeli ile diğer tek tanrılı dinler arasındaki "uzlaşma" ya da "diyalog" kurmayı hedefleyen liberal demokratlar ve reformcu Müslümanlar, Müslüman kadının bu noktada etkin bir role sahip olabileceği konusunda uzlaşmaktadırlar.

Bu bağlamda Afgan Sakena Yacoobi, Taylandlı Soraya Jamjuree ve Somalili Dekha İbrahim gibi entelektüel ve aktivistler, Müslüman kadınların uzlaşmazlık çözümündeki rolü üzerine çalışmış isimlerden bazılarıdır. Müslüman kadınların uzlaşmazlıkların çözümündeki rolüne çalışmalarında yer veren Ayşe Kadayıfçı da (2010, s. 187) yüzyıllardır farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle birlikte yaşamış Müslüman kadınların bu deneyimlerinin uzlaşı kültürünün gelişmesi açısından önemli olduğunu savunur. Bu iddiayı paylaşanlar, iddialarını güçlendirmek için de İslamın biçimlendirildiği yıllardan bu yana kadınların İslamın üzerinde kritik ve ayırt edici bir rol oynadığını savunur ve hadislerin nakledicisi olan, hatip olan, bilim insanı olan Müslüman kadınlardan örnekler verir. Bu anlamdaki en önemli imge İslamın yayılmasında etkin bir rol üstlenen Muhammet Peygamber'in ikinci eşi Ayşe'dir.

Özetle, İslamın kadın ve erkek gözünden farklı yorumlanabileceği iddiasını ortaya koyarak hem "çoklu İslam" anlayışını savundukları hem de bu çokluk içinde barışçıl bir İslam anlayışını öncülledikleri için Müslüman kadınların eleştirileri, daha "modern" ve "demokratik" bir İslam tahayyülünü destekleyen tüm liberal batılılar ve Müslümanlar tarafından önemsenmekte ve desteklenmektedir. Batılı liberal entelektüellerin Müslüman kadın hareketi ile olan alakası, öncelikle batı coğrafyasında artan Müslüman nüfusu ile ilgilidir.[1] İsla-

1 Avrupa'da 20 milyon, ABD'de ise 6 ila 8 milyon Müslüman yaşamaktadır (Esposito, 2010, s. 4).

mm coğrafyasızlaşması hem farklı yerlerde yaşayan Müslümanları hem de bu defa kendi topraklarında Müslümanlarla karşılaşan ve onlarla birlikte yaşamayı öğrenmeye çalışan batılıları İslam adına "homojen ilkeler" belirlemeye zorlamıştır. Böylece, "politik yeniden yapılanmanın kod adı olan demokratikleşme" (Spivak, 2010, s. 60) ile uyumlu, müzakere edilebilir, birlikte yaşanabilir ve iş yapılabilir bir İslam inşa etme tasarımı açısından Müslüman kadın hareketi işlevsel görülmüştür.

Bu anlamda Amerikalı Müslüman Feminist yazar Amina Wedud'un *Kuran ve Kadın* (2005) isimli kitabında dile getirdiği herkesin kendi deneyimleri, kültürü ve coğrafyasına, hatta cinsiyetine bağlı olarak farklı bir Kuran yorumu yapabileceğine ilişkin iddiası Müslüman toplumlarda olduğu kadar batılı liberal entelektüeller tarafından da sıkça referans olarak kullanılmıştır. Wedud şöyle der: "[Ö]ncül metin *(pre-text)*, tefsirin bakış açısını ve çıkarılan sonuçları büyük ölçüde etkiler. Bu durum tefsirin bireyselliğini ortaya koymaktadır. Bu kendiliğinde ne iyi ne de kötüdür. Fakat belli bir dünya görüşüne ve belirgin bir öncül metne sahip bir okuyucu, tek mümkün ve caiz okumanın kendisininki olduğunu iddia ederse, o zaman farklı şartlar altındaki okuyucuların esas metinle ilişkilerinde uzlaşmaya varmalarını engellemiş olur" (Wedud, 2005, s. 25) .

Wedud'un geliştirdiği bu önermenin iki açıdan önemi vardır. Bunlardan ilki İslamın çoklu yorumunun mümkün olduğuna ilişkin iddiadır. Wedud'un iddia ettiği gibi Kuran'ın yorumlanmasında öncül metin önemliyse eğer, özellikle 11 Eylül saldırından sonra "İslam ve şiddet" arasında kurulan ilişki küçük ve radikal bir grubun İslamı "yanlış yorumlamasının" neticesi olarak değerlendirilebilir. Bir başka deyişle bunun tam tersi şiddetin referansı olarak ele alınan cihat ile ilişkili Kuran ayetlerinin karşısına, bu defa da barış ile ilişkili ayetler konulabilir.

Diğer taraftan yine İslamın çoklu yapısı ile ilişkili olarak "İslam demokrasi ile birlikte olamaz" argümanının karşısına da Wedud, "[H]er kelime kullanıldığı çerçevenin sınırları içinde ele alınmalıdır," (Wedud, 2005, s. 33) önermesini getirerek, özellikle Kuran içinde kadının ikincilleştirildiğine ilişkin eleştirileri dile getirenleri ve bunun üzerinden İslamı cinsiyetçi ve despotik bir din olarak yorumlayanları o günün Arap coğrafyasında egemen olan ataerkil yapılanmayı dikkate almaya davet eder. Hatta böyle bakıldığında Kuran'ın dönemine göre kadın hakları bakımından "ilerici" bir metin olduğunu öne sürer. Hocası Fazlur Rahman'ın yöntemini kullanarak "[K]uran tefsirini önce bugünkü durumdan Kuran'ın indiği döneme giderek, daha sonra da tekrar bugüne dönmek yoluyla iki yönlü hareket," (Rahman, 1982, s. 5) üzerinden açıklamaya çalışan Wedud, Kuran'ı tarihsel bir zemine yerleştirir ve öyle değerlendirir. Bu da Wedud'a demokrasi, kadın hakları, insan hakları, özgürlük, eşitlik gibi "seküler" değerlerle Kuran metinleri arasında teorik bir geçirgenlik yaratma imkânı tanır.

İslamın çoklu, farklı yorumlarına ilişkin yapılan bu vurgu önemlidir. Ancak Wedud'un "Kuran'ın göreceliliği" olarak özetleyebileceğimiz önermesinin ikinci önemi, bu görecelilik içinde "homojen ilkeler" oluşturmak konusundaki hevesi ile ilişkilidir. Wedud Kuran'ın her döneme ve coğrafyaya uygulanabilirliğini arttırmak amacıyla öne sürdüğü "homojen ilke" arayışını şöyle dile getirir:

"Kuran'ın teşvik ettiği bazı uygulamalar, belki de sadece onları uygulayan toplumla sınırlı olabilir, fakat Kuran 'sadece ne (bir tek) toplumla ve onun tarihiyle sınırlanmış, ne de onunla bitip gitmiştir...' (Wan Daud, 1989, s. 7). O halde her yeni Müslüman toplum, ayrıntılarda var olan ilkeleri bulup çıkarmalıdır. Bu ilkeler ebedidir ve pek çok farklı sosyal çerçeve ve şarta uygulanabilir" (Wedud, 2005, s. 31) .

Bir başka yerde de Wedud bu ilkelere olan ihtiyacı daha açık ifade eder: "Kuran, evrensel olarak tüm inananlara faydalı olma iddiasını gerçekleştirebilmek için sayısız kültürel durum ve şartlara uyum sağlayacak denli esnek olmalıdır" (Wedud, 2005, s. 25) .

İslamın muhalif ve şiddet yanlısı, Batı'ya kapalı halinin demokrasi yoluyla dönüştürülebilir olduğuna inanan John Esposito (2010), John Voll (1994), Tarık Ramazan (2009) gibi isimler Wedud'un bu "homojen ilke" arayışına ve Kuran'ı yapısöküm yöntemiyle yeniden okuma çabasına, çalışmalarında sıkça değinmişlerdir. Wedud'un "[A]dalet, hakkaniyet, ahenk, manevi uyanıklık ve gelişme" (Wedud, 2005, s. 143) olarak sıraladığı ilkelerle, küresel düzenin bize sunduğu yeni bir proje olan "demokrasi" birbirine uyumlu görülür. Örneğin kendisini Avrupalı bir Müslüman olarak tanımlayan Tarık Ramazan da konu üzerine yazdığı çeşitli yayınlarda (2009, 2010) İslam'ın her döneme uygulanabilir kılınması ve Müslümanlarla diğer dinlerden olanların "ortak bir zeminde" buluşabilmeleri için "homojen ilkelerin" gerekliliğinden söz eder. Aslında bu çaba "hakiki İslamın ne olduğu üzerine düşünme gerekliliğidir" (Roy, 2003, s. 78). Bir başka anlatımla bu "homojen ilke," İslamın özünde aranmaktadır. Bu öz demokrasi, kadın hakları ve ilerleme kavrayışlarına uyumlu tanımlanmaktadır.

Küresel düzenin yeni yapısı demokratikleşme, kalkınma, ilerleme ve kadın hakları meseleleri etrafında şekillenmektedir. Bu nedenle ulus aşırı sermaye kurumları ve buna uygun politika üreten akademi ve siyaset çevreleri "üçüncü dünyalıları," yoksulları, göçmenleri ve kadınları "dönüştürücü bir bağ" (Yetişkin, 2010a, s. 17) olarak kullanan demokratikleşme yoluyla sistemin yönlendirdiği ve yeniden şekillendirdiği bir veri haline getirmektedir. Daha açık ifade edersek, bu defa da "öteki gruplar" ya da "madunlar" kapitalizmin yararına ideal bir sistem ya da "evrensel bir ilke" olarak sunulan "demokrasi" ile uygarlaştırılmaya çalışılmaktadır.

Spivak'ın ünlü makalesi "Madunlar Konuşabilir mi?"de (2009)tartıştığı "epistemik şiddet," sömürgecilik döneminin tezahürü olarak bu defa da, batı-

nın demokratikleştirme misyonu üzerinden işletilmektedir. Neticede madunları sessiz kılan epistemik şiddet, "hegemonik ilişkilerin yeniden üretilmesini sağlayan ve bu dengeyi güvence altına alan bir operasyondur" (Yetişkin, 2010b, s. 148). Esas olarak istikrarın devam edebilirliğine koşullanan kapitalizm de, tahakkümcü ilişkilerin sürdürülebilmesi için kendisi ile yer yer ayrıksı düşse de farklı ideolojilerle geçici ittifaklar kurabilir. Bugün küresel kapitalizmin, istikrarlı ve verimli bir sistem için gerekli bulduğu "demokratik İslam" modelinin tesisinde bu anlamda "Müslüman kadınlar," bahsettiğimiz bu geçici ittifakın yeni paydaşları olarak ele alınmaktadır. Böylece, demokratik haklar temelinde şekillenen, çokkültürcülük anlatısı etrafında bir araya getirilen "ötekiler," bir değişim yanılsaması içinde hegemonyanın sürdürülmesine eşlik etmektedir.

Küresel kapitalizmin "çokkültürcülük", "uzlaşmazlıkların çözümü" ya da "dinler arası diyalog" başlıkları altında Müslüman kadınlara yönelik ilgilerine ilişkin yaptığım bu uzun girişteki amacım, Müslüman kadın hareketini batı güdümünde gelişen, pasif bir nesne haline dönüştürmek değil. Bundan öte yapmaya çalıştığım küresel kapitalizm ve küresel İslam arasındaki ilişkiyi irdeleyerek, bu iki iktidar arasında Müslüman kadın hareketinin nasıl şekillendiğini ve iktidara eklemlendiğini açıklamaya çalışmaktır. Bu metinde, özellikle de 11 Eylül sonrasında kültürler arası çatışma temelinden değil "uzlaşma" temelinden yola çıkarak "demokratik ve sivil İslam" formülü üzerinde anlaşan küresel kapitalizm ve küresel İslamın Müslüman kadına nasıl bir rol biçtiğine odaklanacağım. Bu rolün Müslüman kadın hareketi üzerindeki etkisini ve Müslüman kadınların nasıl bir temsil biçiminin içine sıkıştırıldığını Türkiye'deki siyasal İslam ve kadınların temsili üzerinden takip edeceğim. Siyaset, sermaye, finans ve sivil toplum kuruluşlarında kadınların nasıl yer edindiğinin izlerini takip ederek siyasal İslamın Türkiye'de hangi alanları erkeklere hangi alanları kadınlara bıraktığını analiz etmeye çalışacağım. Özetle, burada amacım uluslararası bağlamın, bu çerçevede dinin, ekonomik dinamiklerin, devletin ve sivil toplumun birbiri ile nasıl sıkı ilişki içinde olduğunu göstermek ve Müslüman kadın konusunu bu çerçeve içinde ele almaktır.

Türkiye'de İslam, İktidar ve Kadın

Antonio Negri (2010, s. 87) "Kapitalizm bir kader değildir, bir ilişkidir" der. Eğer kapitalizm kader değilse, kapitalizmle ilişkiye geçmek de bir tercihtir. Bu noktada tercihini radikal ve muhalif bir İslamdan değil de kapitalizmle ekonomik ve siyasal olarak uyumlu bir İslam yorumundan yana kullanan yeni İslam tahayyülünün "kadın" konusundaki tutumu ayrıca önemlidir. Çünkü siyaset üç alan üzerinden kendisini tanımlar: Birincisi devlet, ikincisi piyasa ve üçüncüsü de ailedir. Müslüman dünyanın çeşitli bölgelerinde İslami siyaset radikalizmle başlamasına

rağmen serbest piyasa ekonomisine uyum sağlamak, kısmen demokratik ya da Batı yanlısı olmak konusunda neticede küresel kapitalizme uyumlu bir çerçeve çizmiştir. İslam, siyasal bir hareket olarak dönüşümünde Müslüman kadınların eleştirilerinden de faydalanmıştır. Ancak İslamcı hareket konu kadının kamusal alandaki temsiline geldiğinde, kadını ve onun üzerinden kurduğu aileyi küresel kapitalizmin "batılı kültürü" ile bir farkı olarak gördüğü için daha tutucu bir tutum takınmıştır. Başka bir anlatımla kadınların toplumsal yaşama katılımları ancak "kadınsı" alanlar dahilinde kalmak koşuluyla kabul görmüştür.

Bilindiği gibi Türkiye'de de, 1990'lardan sonra İslamın demokratikleştirilmesi mevzusu "Müslüman kadın" tartışması üzerinden sürdürüldü. 1990'lardan sonra "kadınların başörtüleri ile kamusal alanda temsil edilebilirlikleri" üzerine başlayan tartışma İslamcı hareket içindeki ayrışmayı da dinamitledi. Aynı zamanda başörtüsü tartışması, bütün kadın hareketini yatay keserek farklı sivil toplum örgütleri arasında işbirliğinin ve egemen siyasi söyleme karşı alternatif bir—feminist—siyasi duruşun göstergesi oldu (Coşar, Onbaşı, 2008, s. 326). Müslüman kadınlar, başörtüsü tartışmasını artık İslamın bir gereğini yerine getirmek üzerinden değil; bireysel haklar, inanç özgürlüğü ve demokratik hak talebi gibi seküler kavramlar üzerinden tartışıyordu. Bu dönemde kadınlar özel ve kamusal alan tanımlarının yeniden yapılması, başörtülü kadınların eğitim hakkı, meslek edinmeleri, cenaze ve cuma namazlarına kadınların katılımı, kadınların siyasetteki rolü ve feminizm gibi konuları gündemlerine aldılar.

Dinin en görünür işaretlerinden biri olan örtünme 1990'lardan sonra kadınların kendilerini geleneksel yaşama hapsetmelerinin değil, modern yaşamla bütünleşmelerinin bir göstergesi oldu. Bu yüzden İslamcı kadınlar bugün örtünerek kamusal alanda var olmak isterken İslami referanslarla değil, demokratikleşme, feminizm gibi seküler kavramlarla mücadelelerini sürdürüyor. Örtülü kadınlar, İslamın kadınla özdeşleştirdiği mahremiyeti yok sayarak başörtüsünü kamusal alana taşımak ve kamusal alanda örtülü kadınlar olarak var olmak istiyor. Bu yeni Müslüman kadın temsili geleneksel İslamın kamusal alana taşınması yerine eğitimli kadınlar tarafından İslamın yeniden yorumlanmasıdır.

Türkiye'de İslamın günün koşullarına göre yeniden yorumlanmasını savunan kadınlar arasından, Konca Kuriş,[2] Hidayet Şefkatli Tuksal, Ayşe Böhürler, Sibel Eraslan, Yıldız Ramazanoğlu ve Cihan Aktaş gibi öne çıkan isimler bugünkü Müslüman kadın hareketinin de gündemini belirleyen önemli kadınlardır. Bu kadınların tamamı hem örtülüdür hem de feminizm, demokratikleşme ve bireysel haklar çerçevesinde İslamın yeniden yorumlanması tartışmalarının be-

2 1998 yılında Hizbullah tarafından öldürülmüş olmasına rağmen, bugün Konca Kuriş'in mücadelesi ve fikirleri "kadın hakları" temelinde hareket eden Müslüman kadınlar üzerinde halen önemli bir etkiye sahiptir.

lirleyenleridir. Bahsettiğimiz kadınların önderliğinde, küresel düzlemdeki tartışmalara da paralel olarak, 1990'lı yıllarla birlikte Müslüman kadının toplumdaki edilgen rolünde belirgin bir dönüşüm yaşanmış ve yeni Müslüman kadının söylemine daha sorgulayıcı bir ifade yerleşmiştir. Ancak bu sorgulama sadece Müslüman erkeklerin hedef olarak gösterdiği Kemalist ideolojiye karşı değil, aynı zamanda İslamiyet içindeki ataerkil yapıya da karşıdır. 1980'li yıllarda yalnızca "inancını daha özgür yaşama" talebiyle ortaya çıkmış olan Müslüman kadın, 1990'lardan sonra hem geleneksel İslami yapının hem de Kemalizm'in kendilerine çizdiği sınırı ve onlar için belirlediği rolü eleştirerek "Müslüman görüntüsü" ile kamusal alanda var olma mücadelesi içine girmiştir. Özetle, 1990'lı yıllara gelindiğinde, Müslüman kadınlar için 1980'li yıllardaki "temsil" kavramının yerini "katılım" almıştır (Çayır, 2000, s. 51).

Nitekim Müslüman kadınların geniş kitlelerle siyasi bir harekete katılımları ilk olarak 1994 yılındaki yerel seçimlerde Refah Partisi'ne (RP) seçim çalışmaları boyunca verdikleri destekte görüldü. Kadınların en etkin olduğu bölgelerden biri, bugün Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan'ın o dönemde İstanbul belediye başkanlığı seçimleri için yaptığı çalışmaydı. Kadınlar bu seçim boyunca, daha önce kullanılmamış bir yöntemi kullanarak ev ev gezdi ve Erdoğan'ın belediye başkanlığı için oy topladı. Daha sonra, 1995 yılında yine kadınlar bu defa da birinci parti olabilmek için, yerel seçimlerdeki deneyimlerini genel seçimlerde de kullandılar. 1995 yılında RP'nin birinci parti olarak seçimlerden çıkmasında yine "ev ziyaretleri" yoluyla oy toplayan kadınların önemli bir etkisi vardı. Kadınların bu etkin rolleri partinin üye sayısına da yansıdı. 6 yıl içinde yaklaşık 1 milyon Müslüman kadın RP'ye üye oldu (Arat, 2005, s. 8). Bu sayıya, o güne kadar Türkiye'de bir başka parti ulaşamamıştı.

Ancak kadınlar RP'nin iktidara gelmesi ile ilk dışlanma deneyimlerini yaşadılar. Örneğin Sibel Eraslan ve çevresi Recep Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanlığı seçimlerini örgütleyen önemli bir grup olmasına rağmen, Erdoğan'ın belediye başkanlığı seçimlerinden hemen sonra "feminist" olmakla suçlanarak belediyenin merkez organlarından dışlandı (Arat, 2005, s. 66). Eraslan ve yakın çevresi yerine, belediye organlarına, yeni yetişen, bu nedenle de partili erkekler tarafından daha rahat yönetilebilmesi muhtemel kadınlar getirildi. Diğer taraftan, 1995 seçimlerinde de kadınların aktif rollerine rağmen, Refah Partisi'nden hiçbir kadın milletvekili seçilemedi.

1994 ve 1995 seçimleri açık bir şekilde gösterdi ki, kadınların siyasete katılımları artmış olsa da, iktidardaki temsilleri tabandaki katılımı yansıtmaktan çok uzaktı. Kadınlar "erkeklerinin başarısı" için çalışan, emektar ve vefakâr hizmetleri çerçevesinde Müslüman erkekler tarafından kabul görüyordu. Ancak Müslüman erkekler, konu kadınların hakları ve iktidara katılımlarına geldiğinde kadın konusundaki tutucu anlayışlarını sürdürüyorlardı. Nitekim 28 Şubat

1997 müdahalesi ertesinde, RP'nin kapanmasıyla yerine kurulan Fazilet Partisi (FP), 28 Şubat öncesi partide görev alan hemen hemen tüm erkekleri içeriyordu. Ancak RP'yi iktidara taşıyan kadınlar FP'den dışlanmışlardı. 28 Şubat'ın faturası bir anlamda, Müslüman erkekler tarafından RP'li kadınlara kesilmişti.

Neticede FP, 1999 yılında yapılan genel seçimlerde tabandan gelmeyen iki kadını milletvekili adayı gösterdi. Her iki kadın da milletvekili oldu. Ancak, milletvekili adayı gösterilen iki kadından biri olan Merve Kavakçı'nın başörtüsü ile meclise girme serüveni yine Müslüman kadınların, Müslüman erkekler tarafından nasıl yalnızlaştırıldığını ortaya koydu. Kavakçı, başörtüsü ile meclise girme sürecini, FP'li erkek milletvekilleri arasında oluşan ittifakı ve bir kadın olarak uğradığı ayrımcılığı *Başörtüsü'süz Demokrasi* adlı kitabında şöyle aktarıyor: "Bir başkanlık divanı toplanıyor, benim gıyabımda 'şunu şunu yapsın' deniyordu. Elimde olmadan şu soru kafamı kurcalıyordu: 'Ben bir erkek milletvekili olsam, bu kadar rahat gıyabımda karar alınabilir, 'şöyle şöyle olacak' denilebilir miydi?" (2004, s. 64). Kitabının diğer bölümlerinde de Kavakçı, FP'li erkek milletvekillerinin kendisinden başını açmasını istediğine ilişkin örneklere yer vererek seçim meydanlarında başörtüsüne "sahip çıkma"politikasının, söz konusu meclis olunca yerini nasıl kadını "yalnızlaştırmaya" bıraktığını tarif etmeye çalışmıştır.

Müslüman erkeklerin bir mağduriyet hikâyesi olarak kullandıkları Merve Kavakçı olayında dahi ortaya çıkıyor ki, FP'li milletvekilleri başörtüsünü seçim döneminde kendi iktidarlarını pekiştirmek için bir araç olarak kullanmış; ancak Kavakçı'nın başörtüsü ile meclise girme çabasına neredeyse hiçbir erkek milletvekili destek vermemiştir. İktidarı ele geçiren erkekler, seçimler ertesinde Merve Kavakçı'nın meclise girmesine destek vermeyerek, Kavakçı'yı bir kadın olarak yalnızlaştırmışlardır. Bu tarihten sonra başörtüsü sorunu Müslüman erkekler tarafından "kadın hakları" ya da "bireysel özgürlükler" çerçevesinde tartışılmasının ötesinde İslamcı-laikçi mücadelesinin en önemli imgesi haline getirilmiştir.

Sonuç olarak 28 Şubat ertesi dönem hem Müslüman kadınlar hem de Müslüman erkekler için "Milli Görüş" geleneğinde bir ayrışmaya önayak oldu. Bu ayrışmanın nedeni liberal demokratik değerlerle ve serbest piyasa ekonomisiyle daha uyumlu bir hareket yaratabilmek ve İslamı bu değerler içinde yeniden şekillendirmekti. FP'den dışlanan Müslüman kadınların önemli bir çoğunluğu yeni yapılanmayı destekledi. Ancak FP'den ayrılanların kurduğu Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) de, Müslüman erkeklerle mücadele edebilecek, İslamı buna göre yeniden yorumlayabilecek alanı Müslüman kadınlara açmadı. Ataerkil ilişkiler ve kadına yönelik ayrımcılık AKP iktidarı boyunca da sürdü.

AKP'nin, geleneğinden geldiği Türkiye'deki Ortodoks İslami hareketle kopuşunda en muhafazakâr davrandığı konu yine kadın politikası oldu. AKP ilk döneminde Avrupa Birliği'ne (AB) uyum çalışmaları çerçevesinde kadın

örgütleri ile daha yapıcı bir ilişki kurdu (Coşar, Onbaşı, 2008, s. 331). AKP'nin bu dönemi İslami kimliğini daha geride tuttuğu, liberal demokratik değerleri daha öncüllediği bir dönemdi. Ancak AKP'nin 2007 sonrası ikinci döneminde AB ile ilişkilerin soğutulmasına paralel olarak, kadın örgütleri ile ilişkiler de zayıflatıldı.

Diğer taraftan meclisteki temsil oranına baktığımızda, AKP bugün 30 kadın milletvekili ile mecliste en fazla kadın milletvekiline sahip olan partidir. Ancak AKP'nin milletvekili sayısının da meclisin neredeyse üçte ikisine (339) tekabül ettiğini göz önünde bulundursak, diğer partilerde olduğu gibi AKP'de de kadın milletvekilleri, erkek milletvekillerini sayısal olarak çok geriden takip etmektedir. Kadın milletvekillerinin niteliklerine de baktığımızda, AKP'de erkek siyasetçilerde öncelikle aranmayan yüksek bir eğitim ve iyi bir aile düzeni gibi ölçütler kadın adaylar için neredeyse bir zorunluluk olarak görülmektedir (Tür, Çitak, 2010, s. 619). Nitekim 23. Dönem AKP kadın milletvekillerinin tamamı en az üniversite eğitimi görmüş kadınlardan oluşur. Kadınların dördü dışında tamamı evli ve geriye kalanların biri dışında hepsi çocukludur.

Kadınlar AKP'de milletvekili olarak kendilerine pek yer bulamazken, aynı durum parti örgütlerinde de devam etmektedir.[3] Örgütlerde mecliste temsil imkânı bulamayan örtülü kadınlara da yer verilmektedir. Fakat AKP yönetiminin ve kadın kollarının hiyerarşisinde aşağı doğru indikçe başörtülü kadın sayısında önemli bir artış gözlenir (Tür, Çitak, 2010, s. 628). Öyle görünüyor ki, AKP tabanının önemli bir çoğunluğunu oluşturan başörtülü kadınları üst düzeyde temsil edenler sadece milletvekili ya da bakan, başbakan, cumhurbaşkanı eşleridir. "Eş" konumundaki kadınlar kendilerini birey olarak değil, statü sahibi erkeklerinin tamamlayıcıları olarak takdim ederler. Bu temsil bir yanıyla erkek iktidarını koruduğu için Müslüman erkekler tarafından da desteklenir.

Özetle AKP örneği, küresel kapitalizmle uyumlu ekonomi politikaları üreten bir partinin "kadın" konusuna geldiğinde Müslüman kadınları bu iktidarın paydaşı yapmamak konusundaki direncini bütün açıklığıyla ortaya koyar. Ancak iktidar, erkeklik ve İslam arasında kurulan bu bağ, bugün her zamankinden daha fazla Müslüman kadınlar tarafından sorgulanmaktadır.

RP'nin kurulduğu tarihten bu yana, İslamcı hareketteki değişime rağmen partilerde yeterli temsil oranına ulaşılamamış olunması Müslüman kadınları özellikle 12 Haziran 2011 seçimlerinde, bu defa erkekleri desteklemek için değil

3 AKP'nin toplam 20 kişilik Merkez Yürütme Kurulu'nda (MYK) sadece üç kadın bulunmaktadır. Merkez Karar Yönetim Kurulu (MKYK) olarak bilinen 51 kişilik diğer üst karar kurulunda ise toplam 15 kadın yer alır. Bunlardan 7'si başörtülüdür. Bir başka önemli kurul olan 11 kişilik Merkez Disiplin Kurulu'nda (MDK) 3 kadın bulunur ve bunlardan sadece biri örtülüdür. Teşkilat başkanı ve başkan yardımcılarının hiçbiri kadın değildir.

kadın adayları desteklemek için ayrıca örgütlenmeye zorlamıştır. Önceki dönemlerde, çeşitli nedenlerle dışarıda bırakılan başörtülü kadın adaylar, bu seçimlerde konjonktürün başörtülü bir milletvekili için uygun olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle çoğunluğu Müslüman kadınlardan oluşan *Kadın Buluşmaları* grubu "Başörtülü aday yoksa oy da yok!" kampanyası başlattı. Bu kampanyanın gündemi başörtülü bir kadının seçilebilir bir sıradan aday gösterilmesiydi. Diğer taraftan, Müslüman kadınlar KA-DER'in 12 Haziran 2011 seçimleri sonrasında kurulacak mecliste en az 275 kadın milletvekilinin bulunması amacıyla başlattığı kampanyaya da destek verdi.

Fakat AKP 2011 seçimleri için 550 milletvekili adayı arasından 472 erkek ve sadece 78 kadın aday gösterdi. Neticede kadın adayların sayısında, önceki seçimlere oranla ilerleme kaydedilmiş olunsa da, %14,8 oranı halen Müslüman kadınlar için yeterli bir sayı değildi. Ayrıca AKP'nin tek başörtülü kadın milletvekili adayı da seçilmesi neredeyse imkânsız bir ilden ve sıradan kendisine yer bulabilmişti. Zaten başörtülü aday, aday gösterilmesinin hemen ardından eğer seçilirse başörtüsünü çıkararak meclise gireceğini beyan etti. Böylece seçilse dahi kampanyaya destek veren kadınları temsil edemeyeceği ortaya çıktı.

AKP tarafından başörtülü bir adayın gösterilmemiş olması Müslüman kadınlar tarafından yeni bir yenilgi olarak kabul edilebilir. Meclise girme ihtimali çok düşük olan diğer İslami partilerden Has Parti'nin 81 kadın adayından 30'unu başörtülü kadınlar arasından göstermiş olması ya da Saadet Partisi'nin 38 kadın adayından 34'ünü başörtülüler arasından göstermesi Müslüman kadınlar açısından bir anlam ifade etmedi. Zira asıl dert meclise girebilme imkânını yakalayabilmekti. Bu amaca ulaşmaya en yakın parti de AKP olarak görülüyordu. Ancak AKP'nin aday seçimi İslamcı hareketin iktidara yaklaştıkça kadın sorununun uzaklaştığını bir kez daha gözler önüne serdi.

Ayşe Böhürler gibi AKP'nin kurucuları arasında yer alan kadınlardan, Nihal Bengisu Karaca gibi gazeteci Müslüman kadınlara, Hidayet Şefkatli Tuksal gibi Müslüman kadın hareketinin öncül isimlerine kadar çok farklı kesimlerden kadınlar tarafından AKP'nin demokrasi anlayışı, "kendine demokratik"[4] olarak değerlendirildi. Müslüman erkeklerin bu "erkeklere özel" demokrasi anlayışını da AKP'li Böhürler bir yazısında şöyle dile getirdi: "İslami harekete 25 yılı bulan tanıklığım içinde gördüm ki; erkekler, İslami değerlere sahip olmayı en çok, kadınlara ikinci hanımın İslama uygun bir durum olduğunu onaylatmak, yaptıkları işlere bahaneler üretmek olarak gördüler. Kapitalizme karşı durdular ama en önce onlar kapitalistleşti. Mevki, statü, itibar deyince onlar geldi. Statükoya karşılardı ama en önce onlar statükoyu savunur hale geldiler. Başörtüsünü

4 Böhürler, A., "Başörtülü Kadınlar Milletin bir Ferdi Değil mi?," *Yeni Şafak*, 26 Mart 2011.

savundular ama başörtülü eşlerini başı açık kadınlarla aldatmayı erkeklik hakkı olarak gördüler" (Böhürler, 2011b).

Bir diğer Müslüman Kadın yazar Nihal Bengisu Karaca da İslamın iktidar olması ile kadınları dışlaması arasında kurduğu bağı yazısında şöyle aktardı: "Dün mazlumların yanında duranlar, iktidara gelmelerini ve iktidar tarafından sevilmelerini çoğulcu bir demokrasi anlayışına borçlu olanlar, bugün bakıyorsunuz, kendi koltuk ve nüfuz alanlarını tahkim etme derdine düşmüşler..." (Karaca, 2011).

Bu iki alıntı, Müslüman kadınların Müslüman erkeklere yönelik eleştirilerini açığa çıkarıyor. Müslüman kadınların eleştirilerinin ana eksenini demokratikleşme, çoğulculuk söylemleri yoluyla hem küresel hem de yerel düzlemde meşruiyet kazanan Türkiye'deki İslami hareketin, iktidarla olan ittifakını sorgulamak oluşturuyor. Özetle kadınlar bu ittifakı, Müslüman kadını dışlayan eril bir ilişki olarak tanımlıyor. Müslüman kadınlar, İslamın demokratik değerler çerçevesinde yeniden yorumlanması çabalarının sadece Müslüman erkeklerin siyaset yapma kapasitelerini genişletecek şekilde ele alınmasını eleştiriyorlar. Ancak öyle görünüyor ki Müslüman kadınları sadece siyasi alanda değil, sermaye ve finans alanında da önemli bir mücadele bekliyor. Zira kadınlar bahsettiğim bu alanlarda siyasetin dahi gerisinde bir görüntü çiziyor.

Müslüman Sermayenin Yönetimine Kadınların Katılımı

Bugün küresel sermayeyle birlikte hareket eden İslami finans kurumlarına, şirketlere, liberal demokratik değerleri benimsemiş çoğulcu bir siyasal yapılanmaya ve diğer Ortadoğu ülkeleriyle karşılaştırıldığında geniş bir sivil toplum ağma sahip olması vesilesiyle Türkiye, İslamın küresel kapitalizmle uyumlu iyi bir örneği olarak sunulmaktadır. Örneğin henüz 1990'da kurulmasına rağmen İslami sermayenin egemen olduğu MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) çok kısa bir sürede 1971 yılında kurulan ve seküler sermaye olarak tanımlanan TÜSİAD ile rekabet edebilir duruma gelmiştir. Bu rekabetin göstergesi olarak 1990 yılında MÜSİAD yetkilileri yaptıkları açıklamada "Biz serbest piyasayı TÜSİAD'dan daha fazla destekliyoruz," diye beyanda dahi bulunmuşlardır. MÜSİAD ile birlikte Türkiye'de ortaya çıkan yeni ekonomik yapılanma İslami bir ekonomi olmaktan çok ekonominin İslamileştirilmesi, kültürel sermayenin ekonomik sermayeye dönüştürülmesi olarak nitelendirilir (Yavuz, 2004, s. 279). Bunun neticesinde de 1990'larla başlayan süreç sonunda tüm İslamcılar MÜSİAD çizgisine kaymıştır: Dizginsiz piyasa koşullarının desteklenmesi, uluslararası iş dünyasıyla bütünleşme, kuralsızlaştırma, özelleştirme ve (evrensel olduğu telakki edilen) muhafazakâr ahlakın öne çıkarılması (Tuğal, 2010, s. 18).

MÜSİAD *homo Islamicus* ile *homo economicus*'u birbirine eşit tanımlar (MÜSİAD, 1994). Aslında MÜSİAD'ın temsil ettiği yeni ekonomik yapılanma ile

birlikte hem çalışmayı hem de mutluluğu içeren yeni bir İslami "ahlâk" geliştirilmiştir. Mutluluğun sadece ahirette olabileceğine inanan ve yeryüzünü bir sınav alanı olarak addeden İslamcılar, yeryüzünü bir mutluluk alanı olarak yeniden keşfetmişlerdir. "İslam artık acı çeken değildir, artık model şehit değildir. Bilge geri gelmektedir. Mutluluk yeni bir fikirdir" (Roy, 2003, s. 107). Bu "hazcılık" ve "mutluluk" fikri elbette bir tüketim kültürü ile eşgüdümlü devam etmiştir.

Tesettür modası, sadece İslamcılar için organize olmuş büyük tatil merkezleri, pahalı arabalar ve lüks yaşam yeni İslami hayatın "mutluluk" fikrinin gösterenleri haline gelmiştir. İslamcı hareketin bu yeni hayat felsefesinin temsilcileri olarak kamusal alanda en çok Müslüman kadınlar ön plana çıkmıştır. Ancak tüketim kültürünün nüveleri haline gelen Müslüman kadınlar İslami moda ve lüks yaşam fikrinin kamusal alandaki taşıyıcıları, vitrini olarak görünür olmasına rağmen Müslüman sermayenin paydaşı olamamışlardır.

Örneğin Müslüman sermayedarlar tarafından kurulmuş olan ve Türkiye ekonomisinde en az %30 yer kaplayan MÜSİAD'ın[5] yönetim kurulunda bugün hiç kadın bulunmamaktadır. Genel sekreterlikte bulunan 40 personelden sadece bir genel sekreter yardımcısı kadındır. Genel sekreterliğe bağlı koordinatörlüklerde ise bir kadın görev almaktadır, o da İslami hareketin "vitrini" olarak gördüğü ve kadınlara en çok yer verdiği yayın kuruluşları ile ilgili olan "Araştırma ve Yayın Koordinatörlüğü"dür. Ayrıca, MÜSİAD'ın 30 kişiden oluşan şube başkanları arasında hiç kadın bulunmazken, "idari işler personeli" olarak da sadece iki kadın çalışmaktadır.

Sadece MÜSİAD'ın yönetim kurulu dahi göstermektedir ki büyük Müslüman sermayenin içinde kadın yoktur. Elbette 30 bin üyesi bulunan MÜSİAD içindeki kadın temsillerinin incelenmesi başlı başına bir çalışmadır. Ancak MÜSİAD içinde öne çıkmış sermayedarlar ve birlikte çalıştıkları isimlere baktığımızda kadın sayısının yönetim kurulundaki "yokluğu" ve diğer alanlardaki "azlığı" dikkate değerdir.

Diğer taraftan, sermaye kurumlarındaki kadın yokluğunu finans kurumlarında da görmekteyiz. Müslüman sermayeye hizmet eden faizsiz bankaları bir araya getiren Türkiye Katılım Bankaları Birliği'nin (TKBB)[6] yönetim kurulunda da hiç kadın bulunmamaktadır. TKBB'ye üye olan finans kuruluşları Al Baraka Türk, Bank Asya, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans Bankaları'nda da durum diğer sermaye ve finans kuruluşlarından farklı değildir. Albaraka Türk'ün yönetim kurulu, üst yönetim kurulu ve birim müdürleri arasında hiçbir kadına yer

5 Bkz. http://www.musiad.org.tr (14 Nisan 2011).

6 Bkz. http://www.tkbb.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=3879&Itemid=1098# (1 Nisan 2011).

verilmemiştir.[7] Türkiye Finans'ın yönetim kurulu, denetim komitesi, denetim kurulu ve üst yöneticileri arasında yine hiç kadın bulunmamaktadır.[8] Kuveyt Türk Bankası'nda ise yönetim kurulu, yöneticiler, denetleme kurulu ve bölüm grup müdürleri arasında hiç kadın yokken; sadece 44 bölüm yöneticisi arasında 1 kadın bulunmaktadır.[9] Son olarak Bank Asya'nın yönetim kuruluna ve denetleme kuruluna da baktığımızda buralarda da hiç kadın görememekteyiz.[10] Bank Asya'da yalnızca üst yönetim kurulunda sadece bir genel müdür yardımcısı kadın görev almaktadır

Diğer taraftan, Dilek Cindoğlu'nun hazırladığı ve 2010 yılında TESEV tarafından yayınlanan "Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık"[11] başlıklı rapor da çalışma hayatında Müslüman ve örtülü kadınlara erkeklerle eşit düzeyde yer verilmediğine ilişkin dikkate değer verileri ortaya koymaktadır. Başörtüsü yasağı nedeniyle kamu kurumlarında çalışamayan Müslüman kadınlar için tek alternatif özel şirketlerde ya da sivil toplum kuruluşlarında çalışmaktır. Ancak TESEV'in raporu ortaya koyuyor ki, kadınların kamu kurumlarında çalışamaz olmasını bir fırsat olarak değerlendiren İslami sermaye, bu kadınları daha düşük ücretlerle, daha ağır koşullarda çalıştırıyor. Başörtüsü yasağı dolayısıyla oluşan Müslüman sermaye ve Müslüman kadın arasındaki zorunlu istihdam ilişkisinin "İslami ideal"den önce kâr güdüsü ile nasıl bir kadın sömürüsü haline dönüştürüldüğü Müslüman bir kadın tarafından şöyle ifade ediliyor:

> Onlar şu şekilde görüyorlar, siz bize muhtaçsınız, yani kalifiye elemanı istihdam ederken, ucuz iş gücü olarak çok ucuza istihdam ediyorlar. Böylece bir kazanım olacağını düşünüyorlar, çünkü o pozisyonda bir erkek olsa, o parayı—yani ben olsam söylemeye bile utanırdım, öyle bir rakam bile telaffuz edeceklerini sanmıyorum (Cindoğlu, 2010, s. 48).

Öte yandan, başörtüsü ile Müslüman kimliğine vurgu yapan herhangi bir kadının herhangi bir şirkette üst düzey yönetici olamayacağına ilişkin MÜSİAD

7 Bkz. http://www.albarakaturk.com.tr/bizi_taniyin/detay.aspx?SectionID=wsr4L2y7i6tbg6pVKaPqSQ%3d%3d&ContentId=cNbXL9nZ7otCgd4yiTywkw%3d%3d (1 Nisan 2011).

8 Bkz. http://www.turkiyefinans.com.tr/tr/hakkimizda/yonetim_kurulu.aspx (1 Nisan 2011.

9 Bkz. http://www.kuveytturk.com.tr/tr/Hakkimizda_Yonetim.aspx (1 Nisan 2011).

10 Bkz. http://www.bankasya.com.tr/hakkimizda/organizasyon_yapisi.jsp (1 Nisan 2011).

11 Bkz. http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=DMKMMMDTR&MMM00_ITEM_CODE=DEM-DDT-BASORTUSU (22 Mart 2011).

üyesi bir kadının ifadeleri ise istihdam edilen kadınların ancak "alt" düzeyde işlerde yer alabildiğine ilişkin çarpıcı bir tespit olarak dikkat çekiyor. MÜSİAD üyesi kadın şöyle diyor:

> Zaten kapalı birinin üst düzey yönetici olduğunu da hiç duymadım. Var mı, siz biliyor musunuz? Ben hiç duymadım (Cindoğlu, 2010, s. 85).

Rapor Müslüman sermayenin kadın çalışanlara nasıl baktığı konusunda bize şu ipuçlarını veriyor: Başörtüsünün kamu kurumlarında yasak olması nedeniyle "kâr" odaklı çalışan İslami özel kuruluşlar, politik bir mücadele ya da dini bir öncelikten önce kâr maksimizasyonuna odaklanmıştır; başörtülü kadınlar kamu kurumlarında ya da seküler sermaye gruplarında iş bulamayacakları için kadınların bu "alternatifsiz" hallerinden işveren olarak Müslüman sermaye faydalanmış ve kadınları ucuz emek gücü olarak görmüştür; kadınların evi geçindirmekle yükümlü olmadıkları gerekçesiyle kadın emeği ikincilleştirilmiştir; kadın biyolojik özellikleri nedeniyle, istikrarlı bir çalışan olarak görülmemiştir.

Tüm bu tabloya baktığımızda piyasanın ve devletin işleyişinde küresel kapitalizmle uyumlu bir çerçeve çizen Türkiye'deki İslami iktidarın, aile ve buna bağlı olarak kadın konusuna geldiğinde geleneksel anlayışlarını daha belirgin ortaya koyduklarını görüyoruz. İslam üzerine çalışmaları ile bilinen Oliver Roy (2003, s. 40), İslamcıların ekonomik ve toplumsal bir projeleri olmadığı için iktidara geldiklerinde muhafazakârlaştıklarını ve bir noktada köktencilikle birleştiklerini söyler. Bu durumda "ahlak" sorunu da merkezi bir hale gelir. Batı ile farkını ekonomik ve toplumsal bir projede ortaya koyamayan İslamcılık, bu nedenle kendisini daha çok batının kültür emperyalizmine bir tepki olarak tanımlamaktadır. Tüm muhaliflik zeminini kültür üzerinden kurunca da, İslamın batıyla farkı tarihi bir tekerrür olarak yine "Müslüman kadın" bedeninde temsil edilmektedir.

Elbette yukarıda fotoğrafını çekmeye çalıştığım Türkiye'de İslami hareketin yayıldığı her bir mecranın ayrı ayrı incelenmeye ihtiyacı vardır. Benim burada yapmaya çalıştığım Türkiye'deki İslam hareketinin çoğulculuk, demokratikleşme, uzlaşı ilkeleri ile uyumlu bir tutum sergilerken, konu kadın olduğunda aynı hareketin kadınları nasıl bir ayrımcılığa tabi kıldığını ortaya çıkarmaktır. Ancak bu ayrımcılık kadınların tamamen kamusal alandan dışlanması şeklinde tezahür etmemektedir. Zira gerek küresel düzlemdeki değişikliklerden etkilenen gerekse yerelde, geri planda olsa dahi, siyasetin aktif katılımcıları haline gelen Müslüman kadınların artık "ev alanı" ile sınırlı kalmaları güçleşmektedir.

Son yıllarda Müslüman kadınlar dikkate değer bir şekilde görünür olmaya başlamışlardır. Ancak bizim açımızdan önemli olan Müslüman kadınların özellikle hangi alanlarda görünür olduğunu açığa çıkarmaktır. Bu genel fotoğraftan yola çıkarak Türkiye'de Müslüman kadınların siyaset ve finans çevrele-

rinde, karar alıcılar olarak ya da üst pozisyonlarda kendilerine yer bulamazken, İslam hareketinin hızla bütünleştiği sivil toplum örgütlerinde daha fazla yer almakta olduğunu söyleyebiliriz. Müslüman kadınlar içinde ortaya çıkan değişim dinamiği "kadın fıtratına uygun" alanlar olarak tanımlanan iktidar ve piyasa dışı alanlarda temsille bir anlamda Müslüman erkekler tarafından kontrol edilmeye çalışılmaktadır. Bu anlayış İslamın kadın erkek arasındaki ilişkileri düzenlediği "tamamlayıcılık" esası ile uygun bulunarak İslami olarak da meşrulaştırılmaktadır. Öyleyse bu noktada sivil toplumculuk, İslam ve kadın ilişkisine göz atmakta ve siyasal İslamın kadınlara bıraktığı alanların yukarıda bahsettiğimiz küresel düzenin "Müslüman kadın" tahayyülü ile ne kadar uyum sağladığını analiz etmekte fayda var.

İslam, Sivil Toplum ve Kadın

Buraya kadar en faal ve geniş katılımlı özel teşebbüsler, finans ve siyaset kurumlarından örnekler vererek Türkiye'deki İslami hareketin küresel kapitalizmle ittifakını ve bu ittifakta kadına biçilen rolü irdelemeye çalıştım. Buradan sonra da Müslüman erkeklerin kadına bıraktığı bir alan olarak görülen sivil toplum örgütlerinin hem siyasal İslam hem de küresel kapitalist sistem açısından, özellikle de "kadın" konusunda taşıdığı önemi tartışmaya çalışacağım.

Küresel serbest piyasa ekonomisinin bir parçası olan Türkiye'de buna paralel olarak sivil toplum alanı gün geçtikçe genişlemiş, bu genişlemeye İslam da eşlik etmiştir. Türkiye gerek ülke içinde gerekse ülke dışında uluslararası sivil toplum örgütleriyle birlikte çalışan sivil toplum ağları ve İslami cemaatlerle birlikte kendi çevresindeki bölgede siyasal etkisini de arttırmıştır. Türkiye'de postpozitivist, postmodernist tartışmalara eşgüdümlü sürdürülen sivil toplumcu hareketler, İslamın yeni kapitalist düzene eklemlenmesini kolaylaştırmıştır. İslami harekette geleneksel bir örgütlenme biçimi olan cemaatçilik ile yeni/çağdaş bir kavram olan sivil toplumculuk iç içe geçmiş, İslam serbest piyasa ekonomisine ek olarak sivil toplum örgütleri ve cemaatler üzerinden hızla küresel bir özneye dönüşmüştür. Nitekim Türkiye'de bulunan 90 bin sivil toplum örgütünün içinde İslami sivil toplum örgütleri de önemli bir yer kaplamaktadır. 2005 yılında Türkiye öncülüğünde kurulan İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği'nin 187 üyesinden 79'u Türkiye'dendir.[12]

Ayrıca İslam dünyası sivil toplum kuruluşlarına bağlı olmayan onlarca İslami sivil toplum örgütü daha bulunmaktadır. Bu sivil toplum örgütleri içinde en aktif olanlar kadın odaklı çalışanlar ya da sosyal yardımlaşmaya dönük hiz-

12 Bkz. http://www.theunity.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=540&Itemid=7 (14 Nisan 2011).

met veren örgütlerdir. Gerek kadın odaklı gerekse sosyal yardımlaşma çerçevesinde çalışan sivil toplum örgütlerinde kadınlar çok aktif rol almaktadır. Çalışanlar arasında kadınlar fazla, etkinliklerde kadın temsili önemlidir.

İslami sivil toplum örgütleri içinde kadın odaklı çalışan ve aktiviteleri ile en fazla öne çıkan sivil toplum örgütlerini şöyle sıralamak mümkün: Özgür Düşünce ve Eğitim Hakları Derneği (Özgür Der), Başkent Kadın Platformu Derneği, Hanımlar Dayanışma ve Yardımlaşma Kültür Vakfı, Akdeniz Hanımlar Kültür Yardımlaşma Derneği, Gökkuşağı Kadın Platformu, Kasad-d, Ak-Der (Ayrımcılığa Karşı Kadın Hakları Derneği), Hazar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı (HEKVA), İmam Hatip Liseleri Mezunları Derneği (ÖNDER).

Müslüman kadınların siyaset, sermaye ve finans alanı ile karşılaştırıldığında sivil toplum örgütleri içinde daha fazla yer almaları dikkate değerdir. Bunun iki nedeni vardır. Bunlardan ilki kendilerine siyaset, sermaye ve finans alanında yer bulamayan kadınların ancak sivil toplum kuruluşları aracılığıyla kamusal alandaki temsillerini mümkün kılabilmeleridir. İkincisi ise taşıdıkları "direnç" potansiyelini makulleştirmek üzere Müslüman erkeklerin sivil toplum çalışmalarını kadınlara bırakmasıdır. Hatta bu çalışmalar, sosyal yardımlaşma ağı olarak devam ettiği sürece İslamın daha geniş kitlelere ulaşmasında Müslüman erkekler açısından işlevsel olarak da görülmektedir. Neticede sivil toplum çalışmaları gönüllülük esasına dayandığı için kadınlar hem sivil toplum örgütleri aracılığıyla siyaset yapma imkânı yakalar hem de geleneksel rolleri olan annelik ve eşlik görevlerini sürdürebilirler. Özetle Müslüman kadınların sivil toplum örgütlerinde daha çok görülmeleri, Müslüman erkeklerin kendilerine "izin verdiği" alanda kamusallaşabilmeleri ile yakından ilişkilidir.

İktidarın çizdiği sınırlar içinde hareket eden ve neticede devletin kanunlarına bağlı olan sivil toplum örgütleri için iktidar ile madun arasında yer alan, fakat iktidar lehine madunu ehlileştiren kurumlar diyebiliriz. Sivil toplum örgütlerini sanki toplumun geniş bir kesimini kapsıyormuş gibi göstermek neoliberal dönemin bir özelliğidir. Hem seçkinleri hem de madunları bir araya getiren ve sömürge imparatorluklarına karşı mücadele veren bağımsızlık hareketlerine bu anlamda benzer olan bugünkü hareket de İslamcılıktır. Seçkin ile madun arasındaki farkı "İslam" idealinde birleştirmeyi amaçlayan İslamcılık hareketi seçkin ile madunun iç içe geçmişliğinin en dikkate değer örneğidir. Bu anlamda seçkin ile madun arasındaki geçirgen alanda konumlanan sivil toplum örgütleri İslamcı hareket açısından çok işlevsel olmuştur. Seçkinlerden oluşan sivil toplum örgütlerinin Müslüman kadınların bütünü adına konuşmasının nedeni de kendilerini konumladıkları yerin işlevinin ikame edilemez olmasıdır.

Diğer taraftan, Spivak (2010, s. 59) sömürgeleştirilmiş toplumlarda sivil toplum örgütlerinin "uluslararası sivil toplum" aracılığıyla devletle yeniden bir-

leştiğini ve madunu küresel kapitalizmin çıkarına hizmet edecek şekilde çalıştırdığını söyler. Spivak'ın bu iddiası bizi Foucault'nun "Yönetimsellik" makalesinde açıkladığı yönetimin yeni işleyiş tarzına götürür. Foucault'ya göre, "Yönetim örneğinde söz konusu olan tam tersine insanlara birtakım yasalar dayatmak değil; tersine şeyleri yönlendirmek, yani yasalardan ziyade taktiklere başvurmak ve eğer gerekirse de yasalardan taktikler olarak yararlanmaktır. Yani şeyleri, birtakım araçlarla şu ya da bu ereğe ulaşılabilecek bir şekilde düzenlemektir" (Foucault, 2000, s. 276).

Spivak aslında Foucault'nun bahsettiği "taktiklerin" adını koymuştur. Küresel kapitalizmin kullandığı taktikler demokratikleşme, cins-kimlik ve kalkınmadır. Küresel kapitalizm hükmünü toplumla devleti birbirine bağlayarak icra eder. Bu bağı en iyi sağlayan araç da demokratikleşme, çoğullaşma çerçevesinde tanımlanan sivil toplum örgütleridir. Çağdaş iktidar rejiminin en önemli özelliği "devleti yönetimselleştirilmesi"dir (Chatterjee, 2003, s. 96). Yönetimsellik küresel kapitalizm için en çok ihtiyaç duyduğu "istikrarı" sürdürülebilir kılmanın iyi bir yöntemidir.

Spivak bir diğer makalesi "Claiming Transformation" da (2000) ise çağdaş uluslararası sivil toplumun asıl hedefinin kadınlar olduğunu söyler. Makalede BM ile işbirliği yapan sivil toplum örgütlerinden bahseden Spivak, uluslararası sivil toplum kuruluşlarının küresel sistem içindeki güneyin madunlarının çıkarlarının seçimine katılıyor gibi görünse de birçok uluslararası organizasyonun bu konu ile ilgili yapısal değişim, dönüşüm sağlayacak gerçekçi bir planı olmadığına değinir. Türkiye'de de bir yandan İslamcı hareket kadının öncelikli görevinin annelik ve eşlik olduğunu hatırlatırken, diğer yandan IMF, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği'nin sağladığı fonlarla sivil toplum kuruluşları aracılığıyla kadınların güçlenmesinin önü açılmaktadır. Elbette kadınların bu projelere yönlendirilmesinin maksadı daha önce bahsettiğimiz gibi kalkınma, demokratikleşme ve cins kimlik üzerinden Müslüman kadınların da sistemin ağları içinde kalmasını sağlamaktır. Bu anlamda küresel kapitalizm, İslamı dönüştürücü bir unsur olarak, "Müslüman kadın" hareketini önemser ve destekler.

Türkiye örneğine de baktığımızda Müslüman kadınların temsilinin sivil toplum ile sınırlandırılmış olmasının bu anlamda hem siyasal İslam hem de küresel kapitalist sistem açısından işlevsel olduğunu söyleyebiliriz. Müslüman erkekler için sivil toplum örgütleri içinde aktif olan kadınlar hem İslamın yayılmasına öncülük etmekte hem de kadınların siyaset ve sermaye çevresinde edinemedikleri temsilin yaratacağı cinsiyetler arası gerginlik bir anlamda sivil topluma kanalize edilerek, kadınların erkek iktidarına karşı muhalif olma potansiyelleri törpülenmektedir. Diğer taraftan sürekli olarak iktidar üzerinde "dış" baskı yaratan sivil toplum örgütleri barışçıl, demokratik ve çoğulcu bir İslamın sürdürülebilir kılınması açısından da küresel kapitalist aktörler tarafından işlevsel görülmektedir. Başka bir anlatımla, Müslüman kadının sivil toplum ör-

gütleri içindeki temsili ihtiyaç duyulan "istikrar" açısından siyasal İslam ve küresel kapitalizmin uzlaştığı en önemli alanlardan biridir.

Özetle Müslüman kadının konumu ve temsili konusunda Siyasal İslam ve küresel kapitalizm arasında bir uzlaşı olduğundan söz edebiliriz. Küresel kapitalist sistem, IMF, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği'nin sağladığı fonlarla kadınların "katılımcı" potansiyelini artırmaya dönük eğitim programları ya da mikro krediler sunarken daha demokratik İslam modelini "kadın" üzerinden sürekli diri tutmaya çalışmaktadır. Müslüman kadınların güçlenmesi ve siyasi baskı oluşturmaları neticede İslamcı hareketin çoğulluğunun garantisi olarak görülmektedir. Diğer taraftan siyasal İslam da, şimdilik kadınlara daha çok sivil toplum alanlarında yer vererek yukarıda bahsettiğimiz gibi kadınların dönüştürücü potansiyelini hem iktidardan uzak kılar hem de İslamın geleneksel değerleri olan sosyal yardımlaşma, dayanışma ve buna bağlı İslamı yayma misyonunu kadınlara yükler. Ayrıca, İslamcı hareket sermaye piyasasında, finans piyasasında ve siyasette yer vermediği kadınlara sivil toplum alanında yer açarak batıya karşı "medeni görünme" halini de gerçekleştirir.

Sonuç

Müslüman kadın hareketi siyasal İslamın dışında gelişmemiştir, aynı zamanda İslamcı sermayeyle, örgütlerle, partilerle ve cemaatlerle etkileşim halinde ya da bu yapıların içinde bulunan kadınlar tarafından geliştirilmiştir. Bu nedenle çalışmada, Müslüman kadın hareketini İslamın egemen sistemle girdiği ilişkinin ana eksenini göz önünde bulundurarak devlet, piyasa ve kadın (aile) üçlemi içinde ele aldım. Çünkü, bugün dünyada, katılımcılık, rıza, entegrasyon, uzlaşma, uyum, anlayış, hoşgörü olarak "içeriği sabitleştirilen" unsurlar adına işleyen bir asimilasyon ve yadsımanın işlerlik kazandığı bir yönetim zihniyeti (*governmentality*) egemendir (Yetişkin, 2010b, s. 149). Bu yönetim ise bahsettiğim bu üç alan üzerinden tahakkümünü sürdürmektedir.

Bu çerçevede Türkiye'deki İslamcı hareketin devletleşme süreci de bizi şu sonuçlara götürür: Öncelikle Müslüman erkekler, iktidara giden süreçte "İslamın demokratikleştirilmesi" çerçevesinde Müslüman kadınlarla ittifak yapmıştır. Ancak konu aynı kadınların iktidardaki temsillerine gelince ya kendisi için çalışan örgüt kadınları yerine farklı kesimlerden kadınları milletvekili olarak seçtirmiş ya da doğrudan bu kadınları örgütten tasfiye etmiştir. Türkiye'deki demokratikleşme çabasına çoğu noktada, tartışmalı konular olmakla birlikte, uyumlu davranan Müslüman erkek iktidar, konu Müslüman kadınların siyasi iktidar talebine geldiğinde çekinceli davranmıştır.

Yazıda, kadın konusunda İslami siyasetin geleneksel bağlarından kopmakta daha tutucu bir politika izlediğinden söz ettim. Bu tutuculuğun arkasındaki

nedeni de ekonomik olarak batıyla uyumlu bir çerçeve çizen Türkiye'deki yeni İslam modelinin kadın ve aileyi batılı kültürle bir farkı olarak "korunak" altına aldığına değindim. Türkiye'deki İslami siyasetin meclis çatısı altındaki ve sermaye-finans alanındaki temsillerini takip ettiğimiz yukarıdaki veriler bizi ikinci sonuca götürür. İslami hareket, '"korunak" olarak tanımladığı kadının temsilini tümden yasaklamaz, 1990'lardan sonra belirgin şekilde artan siyasete kadın katılımını "kadınsı alanlar" olarak tanımladığı uzamlarda Müslüman erkeklere ve İslama hizmet çerçevesinde sabitlemeye çalışır. Bu nedenle kadınlar ev ev gezer, partili erkekler için oy toplar ama iktidarın paydaşı ol(a)maz.

Ancak Müslüman kadınların son dönemdeki "Başörtülü aday yoksa oy da yok!" kampanyasında da açıkça ortaya çıkmıştır ki, Müslüman erkeklerin kadınları sadece kendi sınırladıkları alan içinde tanımlama çabaları hareket içinde kadın ve erkekler arasında ciddi bir gerilime neden olmaktadır. Batılı literatürü yakından takip eden, uluslararası kadın örgütleri ile yakın ilişkileri olan, uluslararası toplantıların aktif katılımcıları olan kadınlar kendi alanlarını genişletmek için erkeklerle Kandiyoti'inin (1988) tanımına benzer şekilde "patriarkal pazarlık" içine girmektedir. Bu gerilim sürekli olarak Türkiye'deki İslamcı hareketi demokratikleşme yönünde dinamik tutmaktadır. Müslüman kadınların bu "dönüştürücü" potansiyeli de IMF, Dünya Bankası ve AB fonları ile finanse edilen projelerle küresel olarak da desteklenmektedir.

Sonuç olarak İslamiyetteki ataerkil örüntüleri eleştirerek, bir yanıyla barışçıl ve demokratik bir İslamı tesis etmeye çalışarak geleneksel İslami anlayıştan, bir yanıyla da özellikle başörtüsü üzerinden kurdukları "dindar kadın" kimlikleri ile batılılardan ayrıksı duran Müslüman kadınlar, Müslüman ve Hıristiyan dikotomilerinin ortasında "melez" bir halka işlevi görmektedir. Bu anlamda modernizmin evrimine paralel olarak coğrafi, ideolojik ve kültürel sınırları/kategorileri aşan argümanları ile Müslüman kadınların küresel düzenin geçirgenliğiyle uyumlu bir gelişim süreci takip ettiğini söyleyebiliriz. Bu da onların küresel bir aktör olarak var olmalarını kolaylaştırmıştır ve aynı zamanda argümanlarını egemen dilin nezdinde meşrulaştırmıştır. Çünkü yeni küresel düzen kendisini bir yanıyla Müslüman kadınlarda vücut bulan bu "melez" alanda inşa etmektedir. Makalenin başında bahsettiğimiz "homojen ilkeler" tam da bu melez alanın sunduğu *transnasyonel* kamusal alanda oluşmaktadır. Neticede bu melez alan ürettiği değerlerle çatışmayı değil uzlaşmayı koşullar. Bu nedenle ortaya çıkan değerler ve aktörler her zaman var olan sistemin istikrarlı bir şekilde sürdürülebilir olmasına uygun hareket eder. Türkiye'de Müslüman kadın hareketinin "dönüştürücü" etkisi de ancak bu çerçevede değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Aksit, B. (2009) "İslami Eğilimli Sivil Toplum Kuruluşları ve Sivil Toplum İçindeki Konumları," *Siyasal* İslam ve Liberalizm: *Endonezya, İran, Mısır, Tunus, Türkiye*, der. A. Uysal, İzmir: Yakın Kitapevi.

Amin, S. (2007) "Political Islam in the Service of Imperialism," *Monthly Review*, December, http://www.monthlyreview.org/1207amin.htm.

Arat, Y. (2005) *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist women in Turkish Politics*, New York: State University of New York Press.

Badran, M. (2009) *Feminism in Islam: Secular and Religious Convergences*, İngiltere: Oxford Press.

Badran, M. (2007) *Feminism Beyond East and West: New Gender Talk and Practice in Global Islam*, Yeni Delhi: Global Media Publications.

Bayat, A. (2010) *Life As Politics: How Ordinary People Change the Middle East*, California: Stanford University.

Bayat, A. (2007) *Making Islam Democratic: Social Movements and the Post Islamist Turn*, California: Stanford University.

Böhürler, A. (2011a) "Başörtülü Kadınlar Milletin bir Ferdi Değil mi?", *Yeni Şafak*, 26 Mart.

Böhürler, A. (2011b) "Önce İlke," *Yeni Şafak*, 9 Nisan.

Chatterjee, P. (2006) *Mağdurların Siyaseti*, İstanbul: İletişim.

Cindoğlu, D. (2010) *Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık*, İstanbul: TESEV Yayınları.

Çayır, K. (2000) "İslamcı bir Sivil Toplum Örgütü," *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, der. N. Göle, s. 41-67, İstanbul: Metis.

Coşar, S., Onbaşı, F.G. (2008) "Women's Movement in Turkey at a Crossroads: From Women's Rights Advocacy to Feminism," *South European Society and Politics*, sayı: 13/3, s. 325-44.

Esposito, J.L. (2010) The *Future of Islam*, New York: Oxford University Press.

Foucault, M. (2000) "Yönetimsellik," *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, s. 264-287, İstanbul: Ayrıntı.

Kadayıfçı, A. (2010) "Muslim Women Peacemakers as Agents of Change," *Crescent and Dove: Peace and Conflict Resolution in Islam*, der: Q. Huda, s. 179-203, Washington: United States Institute of Peace Press.

Kandiyoti, D. (1988) "Bargaining with Patriarchy," *Gender and Society*, sayı: 2/3, s. 274-90.

Karaca, N.B. (2011) "Daha Zamanı Gelmedi mi?" *Habertürk*, 25 Mart.

Kavakçı, M. (2004) *Başörtüsüz Demokrasi*, İstanbul: Timaş.

Mahmood, S. (2005) *Politics of Piety: The Islamist Revival and Feminist Subject*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Mernissi, F. (1998) *Kadınların İsyanı ve İslami Hafıza*, İstanbul: Epos.

Moghadam, V. (2009) *Globalization and Social Movements: Islamism, Feminism and The Global Justice Movement*, Birleşik Krallık: Rowman and Littlefield Publisher.

MÜSİAD (1994) *İş Hayatında İslam İnsanı (Homo Islamicus)*, İstanbul: MÜSİAD.

Negri, A. (2010) "Antonio Negri ile Postkolonyalizm ve Biyopolitik Üzerine," *Toplumbilim*, sayı: 25, s. 87-92.

Ramadan, T. (2010) *The Quest for Meaning: Developing a Philosophy of Pluralism*, Penguin Global.

Ramadan, T. (2009) *Radical Reform: Islamic Ethics and Liberation*, Oxford, New York: Oxford University Press.

Rahman, F. (1982) *Islam and Modernity*, Chicago: University of Chicago Press.

Roy, O. (2003) *Küreselleşen İslam*, İstanbul: Metis.

Spivak, G.C. (2010) "Yeni Madun: Sessiz bir Mülakat," *Toplumbilim*, sayı: 25, s. 55-66.

Spivak, G.C. (2009) "Madun Konuşabilir mi?" *Methodos: Kuram ve Yöntem Kenarından*, der. D. Hattatoğlu, G. Ertuğrul, İstanbul: Anahtar Kitaplar.

Spivak, G.C. (2000) "Claiming Transformation," *Transformation: Thinking Though Feminism*, ed. S. Ahmed, J. Kilby, C. Lury, M. McNeil, B. Skegg, s. 119-30, Londra: Routledge.

Tuğal, C. (2010) *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Turam, B. (2010) *Türkiye'de İslam ve Devlet: Demokrasi, Etkileşim ve Dönüşüm*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tür, Ö., Çıtak, Z. (2010) *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, der. İ. Uzgel, B. Duru, s. 614-29, İstanbul: Phoneix.

Voll, J. (1994) *Islam, Continuity and Change in the Modern World*, Syracuse, NewYork: Syracuse University Press.

Wan Daud, W.M.N (1989) *The Concept of Knowledge in Islam and Its Implications for Education in a Developing Country*, Londra: Mansell Publisher Limited.

Wedud-Muhsin, A. (2005) *Kur-an ve Kadın*, İstanbul: İz.

Yavuz, H. (2004) Opportunity Spaces, Identity, and Islamic Meaning in Turkey, *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*, der. Q. Wictorowicz, s. 270-88, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Yetişkin, E. (2010) "Postkolonyal Kavramlar Üzerine Notlar," *Toplumbilim*, sayı: 25, s. 15-20.

Yetişkin, E. (2010) "Epistemik İhlalin Çevirisi," *Toplumbilim*, sayı: 25, s. 147-59.

İnternet Kaynakları

http://www.theunity.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=540&Itemid=7 (14 Nisan 2011).

http://www.tkbb.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=3879&Itemid=1098# (1 Nisan 2011).

http://www.albarakaturk.com.tr/bizi_taniyin/detay.aspx?SectionID=wsr4L2y7i6tbg6pVKaPqSQ%3d%3d&ContentId=cNbXL9nZ7otCgd4yiTywkw%3d%3d (1 Nisan 2011)
http://www.turkiyefinans.com.tr/tr/hakkimizda/yonetim_kurulu.aspx (1 Nisan 2011).
http://www.kuveytturk.com.tr/tr/Hakkimizda_Yonetim.aspx (1 Nisan 2011).
http://www.bankasya.com.tr/hakkimizda/organizasyon_yapisi.jsp (1 Nisan 2011).
http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=DMKMMMDTR&MMM00_ITEM_CODE=DEM-DDT-BASORTUSU (22 Mart 2011).
http://www.musiad.org.tr (14 Nisan 2011).

Dindar Kadınlığın Kurulumunda Tesettür: Beden, Yazın ve Özneleşme

ELİFHAN KÖSE

Giriş

Hidayet romanlarının ilmihalci dilinden farklı olarak dindar kadın edebiyatı, 1990'lardan beri İslamcılığı gündelik yaşama tercüme etmek yolunda beden terbiyesi yöntemlerini etkili olarak kullandı. Çalışmada metinlerini inceleyeceğim dindar kadınlar, 1980'li yılların üniversitelerinde hidayet romanları okuyucuları olarak başörtüsü mücadelesi vermiş, İslamcılık hareketi içerisinde yer aldığı anlaşılan, bugünse muhafazakâr veya alternatif medya ve STK'lar yoluyla fikir üretimlerini sürdüren Cihan Aktaş, Yıldız Ramazanoğlu, Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, Nazife Şişman, Halime Toros ve Hidayet Şefkatli Tuksal gibi isimlerden oluşur. 1980'li yıllardan sonra güçlenen İslamcı-muhafazakâr politikalara bağlı olarak orta sınıf dindar kadınlığın yaratılması, tesettürün, hem orta sınıf seküler ve geleneksel Müslüman kadınlıktan hem de Müslüman erkeklikten ayırt edilmek üzere dindar kadınlar tarafından yeniden anlamlandırılmasıyla mümkün oldu. Dindar kadın yazınında iradi bir seçime dayanılarak, özgürce tercih edildiği belirtilen tesettürün 2000'li yıllardaki karşılığı, kendi bedenine hâkim, ataerkil ilişkilerden bağımsızlaşmış, kendi kendinin temsili haline gelen "başörtülü kimlik"tir. Kimliğin bütüncül, total yapısı hem kadını kamusalda özneleştirmekte, hem de iktidar ilişkilerinden bağımsız bir özneleşme sürecinin yaşanabileceği sanısı yaratmaktadır. Çalışmada tesettür, "başörtülü kimlik"in oluşturulması için özellikle diğer kadın kategorilerini ötekileştirilen ve detaylı bir beden terbiyesine dayalı bir tür özneleşme stratejisi olarak okunmaya çalışılacaktır.

Tesettür

İslamiyette tesettürün işlevini anlayabilmek için özellikle cennetten kovuluş hikâyesi ile Tanrı'ya itaatsizlik, çıplaklığın bilgisine ulaşma ve utanç duyma arasında kurulan ilişkiye dikkat etmek gerekir. Yeryüzünün ilk çifti olan Adem

ile Havva'nın giysiyi "keşfetmesi" cennetten kovulup yeryüzüne düşmeleriyle, başka bir ifadeyle sosyal dünyaya girişle söz konusu olacaktır. Adem ile Havva cennette bilgi ağacından kopardıkları elmayı yediklerinde kendilerini çıplaklıklarıyla bilmiş oldular ve utanç içinde kaldılar (Fidan, 2006). Bedenin çıplaklığı, tarihöncesi bir durum olan cenneti ifade ederken, giyinik beden bir anlamda toplumsallığı ve medeniyeti simgeler. Bedenin giydirilmesi ve çıplaklıktan duyulan utancın insani ve doğru bulunması ile İslamın medeniyet algısı arasında temel bir ilişki söz konusudur. Çıplaklık İslamiyette yalnızken bile olması hoş karşılanan bir durum değildir. Boudhiba, melekler ve cinlerle paylaşılan bir dünyada, çıplak kalınmaması gerektiğini söylüyor (1985, s. 38).

Bouhdiba, çıplaklığın verdiği utanç duygusunun ve örtünme anının, ilk kamusal-özel ayrımını yaratma anı olduğunu da söyleyerek, beden ve çıplaklık üzerinden İslamın kamusal-özel sınırlarının çizildiğini söylemektedir (1985, s. 10). Böylelikle cinsel utancı içeren insan ilişkileri, kamusal ve özel yaşam arasındaki temel ayrımı yaratma konusunda da belirleyici oldu. Bu nedenle hicap, mahremiyeti ima eder. Ayrıca İslamiyette mahremiyet kavramı sadece "kadının maharetleri, örtünme biçimleri, giyimlerindeki incelikler, bakışları, albenileri, cilveleri değil(dir), eviçleri de mahrem olarak görülür" (Akçay, 2006, s. 97).

Tesettürün antropologlara ve İslamcı feministlere göre "iki dünya ve mekân arasındaki kutsal bölünme ya da ayrıma, tanrı ve faniler, iyi ve kötü, aydınlık ve karanlık, inananlar ve inanmayanlar, aristokrasi ve avam ayrılığı"na dayanan ve mekâna referans veren bir anlamı" vardır (Anwar, 2006, s. 105). Yine Anwar, örtünün (tesettür-*hijap*) bir hane içindeki özel ve kamusalı birbirinden ayıran perde ve aynı zamanda "İslama uygun giyim" anlamına da geldiğini belirtmektedir. "Sonuçta hicap uzamsal bir boyut, iki belirli alan arasında eşiği belirten bir işaret ve bakıştan kaçırılan, kapatılma anlamına gelebilir" (Mernissi, 1991, s. 95). Dolayısıyla tesettür bedenin hicaba uygun olarak örtünmesini anlatır, ancak tesettür İslami bir mahrem ve tabular sınırını ortaya koyan mekânsal bir bölünmeyi de işaret eder. Dolayısıyla hicap aslında dişil bedeni ve bulunduğu mekânı bir arada ele alan kurallar bütünüdür. Bu anlamıyla Müslüman kadın öznelliğinin kurulmasında mekân ve sosyalliğin bir arada ele alınması gerekliliğini karşımıza çıkarmaktadır.

Örtünme mutlaka yüzün örtülü olması anlamına gelmez, giysilerin ahlaklı olduğu anlamına gelir, yani hem erkeklere hem de kadınlara buyrulduğu şekliyle cinsel olarak ayartıcı olmayacak şekli İslami hicap anlamına gelmektedir. Hicap, vücudun hatlarını belli etmeyen bir giyim biçimidir. *Kuranıkerim*'de mahrem olmayanların birbirlerine bakmamalarını ve örtülmesi gereken yerlerini örtmelerini emreden on kadar ayet bulunur (Aktaş, 2006a, s. 11). Ayrıca hem erkeklere hem de kadınlara takva örtüsü olarak hicap buyrulur. Tesettür, kadının örtünmesi ve erkekle kadının birbirleri karşısında gözlerine örtü çek-

meleriyle gerçeklik kazanır (Aktaş, 2006a, s. 16). Bundan başka kadın ve erkek giyimleri cinsler arasındaki ayrılığı ifade edebilmeli ve bu ayrılığı koruyabilmelidir (Aktaş, 2006a, s. 17). İslamda uygun giyim tarzı aynı zamanda cinsin biyolojik özelliklerine uygun giyinmeyi de içerir. Buhari'nin hadisler derlemesinde doğru giyim üzerine bir bölüm bulunduğunu; bu unsurlar arasında bedeni örterken cinsiyet farkına saygı duyacak şekilde giyinmek de bulunduğunu Boudhiba belirtmektedir: "Giyim sonuç olarak biyolojik olanı teolojik olana dönüştürme konusunda büyük bir rol oynayacaktır" (1985, s. 33). Giysiler geleneği, etik sistemini ve hatta teolojiyi dillendirirler. Ayrıca giyim her kültürde ve özellikle dinlerde ayrıntılı olarak düzenlenir. Örneğin yeşil, beyaz ve kırmızı, erkekler içindir. İpek ise sadece kadınlar içindir (Bouhdiba, 1985).

Türkiye'de Tesettürün Tarihine İlişkin

Tesettür, batılılaşma sürecini yaşayan Osmanlı devrinden beri bozulmasından endişe edilen ideal cinsiyet ayrımlarının belirlenmesi adına, sadece İslamcılık için değil, dönemin modernleştirmecileri için de önemli bir konu olarak öne çıkmıştı (Şefkatli Tuksal, 2001). Osmanlıda modernleşmenin zorunlu ve iradi bir şekilde gelişmesini belirleyen dinamikler hızlı değişimin toplumsal sancılarını özellikle toplumsal cinsiyet ilişkilerinin "bozulması" şeklinde tecrübe ederek; İslamcılar kadar modernleştirmecileri de cinsiyet rollerine dair değişmeyen bir öz bulma-yaratma arayışı içerisine sokuyordu. Bu durumda da İslamcılığın batılılaşma hareketleri ve toplumun eğilimi karşısında, yerli, taklit olmayan Müslüman özü tesettürlü kadınlar olarak öne çıkardığı anlaşılıyor. Aktaş ise Osmanlıdan günümüze kılık kıyafetin iktidarın toplumu biçimlendirmek için nasıl kullanıldığını açıklarken özellikle Cumhuriyet politikalarının yeni kadın imgesinin tesettürsüz "açık" kadın şeklinde oluşturulduğunu, ortada bir çarşaf ya da tesettür kanunu olmadığı halde şapka kanunu olarak bilinen kanunun kılık kıyafet yasası gibi uygulanabildiğini, tarihten örneklerle açıklıyor (2006a). Aktaş'ın çalışmasında özetlediği gibi Cumhuriyet politikalarının kılık kıyafet odaklı, kadını "açmaya" yönelik gidişatı İslamcılık tarafından her zaman eleştirilen temel unsurlardan biri olacaktı. Her ne kadar tesettür Türkiye İslamcılığının "siyasal" gündemine 1970'lerin sonlarında girmeye başlamışsa da (Aktaş, 2006a, 2006b), örtü geleneksel şekliyle toplumun geniş kesimleri tarafından kullanılmaktadır. Küreselleşen ve aynı zamanda kentlileşen siyasal İslamcılığın sembolü olarak gösterilen "yeni örtünme biçimleri"nin ise 1970'lerin sonlarından itibaren ortaya çıktığı, İslamcılık hareketinin politik unsurlarından biri haline geldiği görülüyor. Tesettürün İslamcılığın sembolü olarak siyasallaşmasında ise 1978 İran Devrimi'nin rolünün ise önemli olduğunu belirtmek gerekiyor. Tesettürün ve çarşafın siyasal bir sembol haline gelmesi ve "bayrak"laşması Türkiye'deki

İslamcı yayınları da doğal olarak etkisine aldı. Aktaş, 1978'te yayımlanan haftalık *Şura* dergisinin kadın okuyucular için 2 sayfalık *Rayet* (sancak) eki çıkardığını belirtiyor: "*Rayet,* Bedir Savaşı'nda İslam ordusunun önünde dalgalanan siyah renkli tevhit sancağının adıdır ve Resulallah Hz. Aise'nin (R.A.) siyah ehramını bir mızrağın ucuna geçirerek İslam ordusuna sancak yapmıştır" (Aktaş, 2006b, s. 48). Kadının örtüsünün cemaatin sembolik sınırlarını imleyen "bayrak" vazifesini görmesi, İran Devrimi'nden sonra kesinleşti. Aktaş'a göre Türkiye'de aynı yıl tesettür satan mağazaların çoğaldığı, öğrenciler arasında tesettürü benimseyenler de artmıştır (2006b). Buna bağlı olarak Aktaş'ın da söylediği gibi Türkiye'de 1970'lerin İslami yayınlarında başörtüsü İslamcılık içinde belirgin bir tema değilken (2006b), 1980'lerde İslami kadın dergileri tesettürlü kadını özellikle batılı-seküler bir yaşam tarzına karşı alternatif bir "imge" olarak oluşturmaya başladı.

Türkiye'de ilk olarak öğretmenlerin 1960'larda başörtüsü kullandıkları ve ancak yönetmeliklerle, yasaklarla olağan bir Müslüman hakkın "politize" edildiği belirtilmektedir (Aktaş, 2006b, s. 31). 1951'de ilk İmam Hatip Lisesi, 1977'de ise ilk kız İmam Hatip Lisesi açılıncaya kadar kızlar sadece mahallelerindeki Kuran kurslarına yollanmaktaydılar (Aktaş, 2006b, s. 56). Bu liselerden mezun olan başörtülü kızlar daha sonra yükseköğrenim için üniversitelere başvurma şansını elde edebilmişlerdi. Böylelikle 1970'lerin sonlarından itibaren başörtülü olarak yüksek öğrenim görme ya da mesleklerini icra etme talebiyle kendini gösteren bir tesettür meselesi söz konusudur. Bu nedenle Türkiye'de türban-başörtüsü tartışmasının baş aktörü özelikle Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) olarak ortaya çıktı ki, bu durum aslında yeni bir eğitimli orta sınıf dindar kadın bireyselleşmesinin "tesettür"le birlikte oluşmaya başladığını da göstermekteydi. 1970'lerde Şule Yüksel Şenler'in hapis cezasıyla cezalandırılması, Hatice Babacan'ın İlahiyat Fakültesi öğrenciliğinden atılması, yine başörtülü çalışmak konusunda direndiği için barodan atılan avukat Emine Aykenar sağ cenahta bir infiale yol açmıştı ve sonrasında tesettür mücadelesinde sembol isimler haline geldi (Aksoy, 2005; Aktaş, 2006a, 2006b).

1980'ler boyunca üniversitelerde başörtülü eğitim görmek amacıyla yapılan yürüyüş, sessiz protesto ve açlık grevi gibi eylemler Türkiye'de İslamcılığın yükselmesine paralel biçimde kamusal alanda laikçi-İslamcı görüşlerin çatışmacı hale gelmesini de işaret etti. Aynı zamanda 1980'li yıllar boyunca yapılan eylemler daha sonraki yıllara aktarılabilen dindar kadınlar arasındaki kız kardeşlik ağlarını kuvvetlendirdiği gibi, dindar kadınların aktivizmini ve hareket içerisinde var olan güçlerini görünür hale getirerek pekiştirdi. İslamcı hareketin temel dinamikleri olan ve Refah Partisinin seçim çalışmalarındaki başarısı olarak bilinen tesettürlü kadınlar "görünür" olmaya başladıklarında, laikçi kanat kadar, İslamcı hareketin içinde de çatışmalar yaratabiliyordu. Fazilet Partisinden milletvekili

seçilen Merve Kavakçı'nın 1999'da yemin töreni sırasında başörtüsünden dolayı Meclis'ten çıkarılması tesettürün kamusal alandaki görünürlüğü açısından bir milat olarak tarihe geçecekti. 28 Şubat 1997 tarihinde Refah Partisi-Doğru Yol Partisi koalisyonuna son veren laikçi müdahale ise, örtülü dindar kadınların yazılarında, kendilerini örtülü çalıştıkları işyerlerinden ve üniversitelerden dışlanarak yalnız ve kamusal alandan itilmiş buldukları bir tarihi evreyi işaret eder. Bu yalnızlaşma eğitimli, kentli ve genç-dindar kadınların İslamcı hareket içinde İslamcı erkeklerin davranışlarını sorgulamaya başladıkları ve orta sınıfa özgü kadın bireyselliklerinin geliştirildiği bir dönem oldu.[1] Yine başörtüsü nedeniyle yükseköğrenimine ara veren Leyla Şahin'in yasağın insan hakkı ihlalinden sayılmayacağı yönünde sonuçlanan 2005 yılı AİHM başvurusu, başörtüsünde diğer tarihsel miladı işaret etmekteydi. 2002'den günümüze ise eski Refah Partili katılımcıların, yeni "muhafazakâr demokrat" kimliğiyle iktidarda olması toplum düzeyinde genel bir muhafazakârlaşma eğilimi olarak okunmaktadır. Son süreçte tesettürü özellikle üniversitelerde serbestleştiren doğrudan yasal düzenleme eğiliminden kaçınılsa da, kaçar göçer müdahalelerle başörtüsü sorun olmaktan çıkmış gibi görünüyor. Kamusal alandaki tesettürün kaygan zemini ise, dindar kadınların başörtülerini İslam öğretilerinin yanında, ileride göstereceğim gibi modernleşen İslamcılığın yeni öznellik biçiminin ayrılmaz bir parçası haline getirmesinde ayrıca etkide bulunmuştur.

Öznellik Olarak Tesettür

Yukarda belirttiğim gibi İran Devrimi'nin etkilerine 1980'lerden sonra küreselleşen İslamcılığın da eklenmesi, tesettürün sembolikleşmesini güçlendirdi. İslamın küreselleşmesiyle tesettürün sembolikleşmesi, örtünün sınıflar, coğrafyalar, kültürler ve bireyler arasında değişen anlamının tek bir anlam lehine sabitlenmesine neden olarak, tesettürün Müslüman kadın öznelliğinin kurulmasında temel ilke haline gelmesinde etkili olmuştur. Örneğin Werbner'e göre örtünmenin çeşitli topraklarda farklı anlamları olabilir, ancak küreselleşmiş İslamın yükselişinin kadınlar üzerinden görünür olması, dişil ahlakın ve iffetliliğin topraktan bağımsızlaşmasına ve ister istemez tesettüre yüklenmesine neden olmuştur. Başka bir deyişle çözülmekte olan ataerkillik gibi geleneksel kontrol mekanizmaları, iffetliliği ve cinsel ahlakı gözetim altına almakta başarısız kaldıkça, aslında tesettür cinsel ahlakı ve iffetliliği özellikle de dişilleştirerek kendinde cisimselleştirir ve bedeni denetime açar. "Bu açıdan bakıldığında örtünün-tesettürün küresel bir anlamı vardır" (Werbner, 2007). Werbner, çözülmekte olan geleneksel-ataerkil

1 28 Şubat darbesinin kariyer sahibi tesettürlü kadınlarda yarattığı yalnızlık ve bireyselleşme etkilerini izlemek için bkz. Ongun, 2010.

biçimlerin mobilitesi artan kadın bedenini kontrol edemez kılan gelişmeler karşısında tesettürün, yerellikten kopan iffet-namus gibi "geleneksel" değerleri kendinde topladığını söyleyerek, tesettürün öznellik oluşturmadaki kudretini gösterir. Bunun yanında 1980'lerdeki Türkiye'de İslamcı kadın dergileri üzerine yapılan analizlerde (Acar, 1991; Aldıkaçtı, Marshall, 2005) ve alan çalışmalarında (Secor, 2002) tesettürün ahlaki kirliliğe "kapalı" olmak adına namus ve iffet gibi değerleri dişilleştirerek sahiplenmekte olduğu tespit edilmektedir. Yazının ilerleyen bölümlerde tartışacağım gibi dindar kadınlarda tesettür anlatısı tercih, özgürlük, kendi bedeni üzerinde hâkimiyet gibi imaları barındırması anlamında ataerkil kontrolü reddeden; ancak bedenini iffet, namus gibi ataerkil değerlerle kendisinin kontrol etmesini öneren artmış bir kendilik bilinci geliştirmesi dolayısıyla, bir özneleşme stratejisi olarak görülmelidir. Tesettür, geleneksel toplumlardaki sürekliliğin aksine, örtünme kurallarının bilinçli şekilde tercih edilip uygulanması ve bu uygulama sırasında girilen muhasebenin kendilik üzerindeki kontrolü artırması dolayısıyla özelikle orta sınıf kentli kadınlar için bireyselleştirici ve modern bir özneleşme stratejisidir.

Modernliğin geleneksel ötesi düzenlemelerinde bireysel kimlik refleksif, olarak düzenlenen bir çaba haline gelmektedir. Modernitenin refleksivitesi, toplumsal etkinliğin çoğu yanının ve doğayla maddi ilişkilerin yeni malumatlar veya bilgiler ışığında sürekli gözden geçirilmeye açık olmasını ifade eder (Giddens, 2010, s. 35). Giddens'a göre tutarlı, ancak her zaman gözden geçirilen anlatıları sürdürmeyi içeren "refleksif benlik tasarımı" soyut sistemlerin süzgecinden geçen bir çoğul seçimler bağlamında yer almaktadır (Giddens, 2010, s. 16): "Gelenek gücünü yitirdikçe ve gündelik hayat yerel ve küreselin diyalektik etkileşimi temelinde yeniden inşa edildikçe, seçenekler çeşitliliğine sahip olan bireyler hayat tarzı seçimlerini daha fazla gözden geçirmek zorunda kalır." Giddens'a göre refleksif benlik tasarımı kendini gerçekleştirme ve kendine hâkimiyet programları üretir (2010, s. 20).

İslamcılığın küreselleşmesi ve bir yerli çevre olgusu olmaktan çıkması, özellikle yeni liberal piyasa değerleriyle buluşma, yeni Müslüman öznelliklerin artan refleksif özelliğine işaret eder. Göle, İslamcı hareketin ilk dönemini özelikle İran Devrimi etkisiyle köktenci bulurken, İslamcı hareketin ikinci fazını "seküler eğitim, İslamcı hareket ve piyasa değerleri tarafından oluşturulmuş Müslüman entelektüellerin, kültürel elitlerin, girişimcilerin ve özellikle orta sınıfların meydana getirdiği yeni toplumsal gruplar tarafından reformist terimlerle düşünülebilir ve uygulanabilir" bir dönem olarak *post-İslamcılık* olarak tanımlar (2006, s. 4). Bu süreçte modern kent alanlarına girmiş, küresel iletişim kaynaklarını kullanan, kamusal tartışmalara katılan, tüketim kalıplarını takip eden, piyasa kurallarını öğrenmiş, seküler zamanın içinde yer alan, bireyselleşme, profesyonelleşme ve tüketicilik değerlerinin biçimlediği İslamcı aktörler söz konusudur. Ayrıca

Göle'ye göre çağdaş İslam yerel özelliğini kaybedip, sosyallik-geleneksellik içerisinden yerinden edilen küresel bir harekete dönüştükçe dinsel deneyim, giderek "tercih"le açıklanan bir meseleye dönüşmüştür (Göle, 2006, s. 11).

Küreselleşmenin modernliği yerel dinamiklerle koparan bağı dindar kadınların metinlerinde tesettürü, ileride göstereceğim gibi öncesinde doğu-batı özcülüğüne dayanan İslamcılık argümanlarını aşan bir şekilde Müslüman kadın özneliğinin kurulmasında stratejik bir kurucu yapar. Halihazırda İslamcılık kentli bir olgu hale geldikçe kadınlar kendileri için tanımlanmış özcü sınırları zaten zorlamaktaydılar. Kadınların dışa dönük mobilitesi arttıkça tesettür hem işlevselleşmekte, hem de bu mobilite Müslüman kadınlığı özcü imgelerin dışına atmaktaydı. Bir kimlik oluşumunun ancak kamusalla özel alanın dolayımlanmasıyla oluşabileceğine işaret eden çalışmalar (Göle, 1991), tesettürün iki alan arasında yeni tür bir beden mobilitesi yaratarak yeni Müslüman kadın özneliğini mümkün kıldığına ayrıca dikkatimizi çeker. Tesettür, kamu ile özel alan arasındaki müzakereye dayanan, esnetilebilir İslami kurallara dayalı yeni tür mobilitenin mümkün kıldığı kadın öznelliğini işaret eder.

Müslüman Kadın Özneliği ve Performans Olarak Tesettür

Tesettürün etkili bir özneleşme stratejisi olarak kullanılması, iktidar ve beden arasındaki ilişkiyi yönetilebilir bir kendilik oluşumu olarak zorunlu gören iktidar analizleriyle ele alınabilir. Bilindiği gibi tesettür sadece bedenin örtünmesini değil, beden yoluyla etkili bir nefis terbiyesini öngören davranış kuralları toplamını anlatmaktadır. İktidarın özneyi yapılandırma koşulu olarak bedenin önemine dikkat çeken Judith Butler'ın performans teorisi de, özneleşmenin ancak etkili ve tekrar edici bir beden terbiyesi yoluyla, sürekli oluşmakta olduğunu iddia eder. "Özne iktidar tarafından kuruluyorsa, bu iktidar özne kurulduğu anda sona ermez; çünkü özne hiçbir zaman tam olarak kurulmaz, tekrar tekrar tabi kılınıp üretilir. Bu özne bir temel ya da ürün değil, başka iktidar mekanizmaları tarafından yolundan saptırılıp durdurulan, ama yine de iktidarın yeniden işlenme olanağının ta kendisi olan yeniden anlamlandırma sürecinin daimi olanağıdır" (Butler, 2008b, s. 58).

Butler, öznenin oluşumunda bedeni disipline eden iktidar tekniklerine, Michel Foucault'nun işaret ettiği anlamda hem boyun eğen hem de direniş geliştirebilen bir yöntem olduğu gerekçesiyle önem verdi.[2] Butler'e göre beden, edimsellik-performans tekrarı yoluyla tecrübe ederek disipline ediliyor

2 Foucault, Fransızcadaki öznenin karşılığı olan "sujet" kelimesinin hem özneleşme, hem de tebaa, yani tabi olan, boyun eğmiş anlamına gelen çifte kullanıma sahip olduğunu işaret ederek öznelliğin çifte anlamını ortaya koyar (Foucault, 2006b, s. 63).

ve bu şekilde özne yaratılıyordu. Böylelikle performatif teori, başka kimlikler gibi cinsiyetin de, bütün varlığı bir "görünme biçimine, –mış gibi görünmeye indirgenmekte" olduğu bir öznelleşme süreci olduğunu gösteriyordu (Butler, 2008a, s. 107). Özellikle tesettürün Müslüman kadın özneliğinin oluşturulmasında, performatif bir unsur olarak çalıştığını gösteren çalışmalar söz konusudur.

Örneğin Anwar, "maddi bedeni sabitleyen çoklu dini, kültürel, dinsel ve sosyal iktidarları" performatif teoriyi kullanarak açıklayacaktır. Ona göre benliğin somutlanması benliğin basmakalıp, defalarca tekrarlanmış "kadın için uygun olan nedir" in normları ve pratikleri (genital sünnet, örtünme, bekâret gibi) ve öykülerin tekrarlanması yoluyla gerçekleşir (Anwar, 2006, s. 103). Performatif teoriyi Mısır'da İslamcı kadınların cami merkezli hareketliliğini incelemek üzere kullanan Saba Mahmood ise İslami erdemlerin cinsiyetlenmiş olduğunu belirtirken, özellikle utangaçlık ve iffet gibi erdemlerin kadınlar ve erkekler için farklı standartlar ve ölçütlerle geçerli olduğunu ileri sürecektir (2005, s. 156). Örneğin örtüye uygun olarak utanma gibi duyguların kadınların kendi aralarında yaptığı tartışmalarda geliştirildiğini ve bu kadın toplantıları sayesinde bedenin İslami ölçütlere uygun bir korunma, çekingenlik, kendine hâkim olma ve edeplilik içine çekildiği belirtilir. Mahmood'a göre burada önemli olan utanç gibi duyguların doğal ve içten gelen güdüler olmaktan çok "örtünme" eylemiyle yaratılmasıdır; bedenin dışıyla içi arasındaki parçalanmışlık örtüye uygun duyguların yaratılması ile senkronize edilir (2005, s. 157). Anwar ya da Mahmood'un çalışmalarının özelliği, İslamcı kadının tıpkı diğer "kimlik" sabitlemelerinde iddia edildiği gibi, sabit olarak bir kerede kurulmuş, oluşumunu tamamlamış ve bozulma ihtimali olmayan, kadın aktörlerin oluşturmadığı varsayılan, dolayısıyla "edinildikten" sonra asla bozulmayan bir kimliğe sahip olduğu iddiasını çürütmesiydi.

Türkiye'deki dindar yazında tesettürün özneleşme stratejisi olarak nasıl kullanıldığına bakıldığında, tesettürün "insan" olmaya içkin *doğal* bir eğilimin sonucu olarak görülmesi karşımıza çıkar. Tesettür, kişinin çıplaklığından duyduğu utanç nedeniyle insanın *içinden* gelerek seçtiği bir yoldur. Bu temanın dindar yazında özellikle 1970'lerdeki hidayet romanlarından beri değişmediğini ve kökenini cennetten düşme hikâyesinde bulduğunu biliyoruz. "*Kuranıkerim*'e göre Adem ile Havva örtünme güdüleri ve bu yüzden örtünme çabalarıyla birlikte yeryüzüne indirilmişlerdi" (Aktaş, 2006a, s. 18). Çıplaklıktan duyulan utancın tarih öncesi bir *güdü* olarak sunulması, örtüyü bedenin zorunlu bir parçası olarak savunmaya, kendiliğinden olanak tanır. 1990'lardan sonra ise hidayet romanlarındaki çıplaklığın abartılı gayri medeni sunumundan bir kopuş olduğu gözlenebilir.[3] Ancak tesettürün meşruluğu, yine insanın çıplak-

3 *Müslüman Kadının Adı Var* romanında *açık seçik* giyinmiş genç kadınların katıldığı mezuniyet partisi anlatılır (Katırcı, 1988, s. 8): "Akşam parti oldukça kalabalıktı. Si-

lığından duyduğu utancın fıtraten olduğu fikriyle sağlamlaştırılır: Aktaş'a göre "Allah insana haya yerlerini gizleyeceği doğal bir örtü eklentisi yerine vücudun çıplaklığını gizleme duygusunu bağışlamıştır" (2006a, s. 15). Dolayısıyla İslami hayat tarzının sembolü olan örtü, bedenin bir parçası gibi hissedilir, Anwar'm ifadesiyle maddi bedenin bir parçası haline getirilir.

İslamın tesettür yoluyla kadın dindarlar için daha yüksek derecede özdüşünümsellik ve bedenselleşme yolunu açtığını söylemek mümkündür. Müslüman erkeğe duyulan aşk ve ertesinde tesettüre girmek, hidayet romanlarında özneleşmenin ve çatışmasız bir kimlik kurulumun tek yolu olarak öne çıkarken, 1990 sonrası dindar kadınların özneliğinde "iki benliğin çatışması" merkezidir. İnsanın denetlenmesi gereken arzu, öfke ve akıl fazlalığı kendilik denetimini kuvvetlendiren bir çelişkiler deneyimi olarak yaşanarak, Müslüman özneleşmesini sağlar. Yavuz, Said-i Nursi'nin görüşlerinde erdemlerle kötücül değerlerin sürekli bir çarpışma halinde yaşanmasının *insanın doğası*na ait bir özellik olarak tanımlandığını gösteriyor (Yavuz, 2006, s. 139). Ayrıca İslami mahremiyet ayrımına uygun düşmeyen modern hetero-sosyal karşılaşma ve buluşma mekânlarının özneleşme süreçlerinin güçlü bir iç muhasebe ve kendilik kontrolü biçiminde gerçekleşmesine neden olduğunu gösteren çalışmalar da bu minvalde önem kazanır. İstanbul'da mekânsal olarak cinsiyet ayrımı yapılmamış İslami tarzdaki kültür merkezi-kafe tarzı ortamlarda yapılan araştırmada, kartezyen bir akıl-beden ayrımının ve "arzu, duygu" kontrolünün yarattığı gerilimin İslami aktörlerde oldukça etkin olduğu belirtilmektedir (Kömeçoğlu, 2006, s. 173). Farklı cinslerin aynı mekânları paylaşma tecrübesinin sadece kentli, eğitimli orta sınıf Müslümanların uğradıkları kafelerde değil, alt sınıfın yaşadığı semtlerde ve genel kent mekânlarında da eskisine göre daha fazla söz konusu olduğu görülüyor (Tuğal, 2010). Tuğal'ın çalışmasına göre her ne kadar kahvehane gibi sadece erkeklerin gittiği mekânlar hâlâ söz konusu olsa da, Sultanbeyli semtinin kadınları 1990'lı yıllara göre kent meydanlarında ve işyerlerinde artık daha "görünür" olmuşlardır. Ancak bu tür heterososyal mekânları daha yaygın ve sürekli deneyimleyenlerin üniversite, işyeri gibi "gündelik kamu"ya daha fazla katılan orta sınıf kadınlar ve erkekler olduğunu yeniden belirtmek gerekir.

İç çatışma hidayet romanlarında "aşk" olarak kendini gösterirken, 1990'h yıllardan sonra çelişki, dindar kadınların muhafazakâr orta sınıf aile içi roller ve sorumluluklar üzerinden yaşadıklarında karşılık bulur. İç çelişkiler ve çatışmalar,

---

gara dumanından göz gözü görmüyor, bir yandan sigara dumanları, bir yanda kızların terle karışmış boya kokuları birleşmiş, adeta taşmış bir tuvalet havasını andırıyordu. Ama o topluluktaki insanlar lağım işleriyle uğraşanların lağım kokusunu fark etmedikleri gibi bu pis havadan hiç rahatsız olmuşa benzemiyorlardı... Son moda break dans müziği eşliğinde çılgınca dans ediyorlar; yorulanlar bir köşeye çekilip ellerinde içki kadehleri, sevgililerin gözlerinde mutluluk arıyorlardı."

özneleşme sürecinin performatif bir süreç olarak sürekli olmasını sağlar. Fakat kadınların tesettüre uygun yaşama konusundaki iç çatışmalarının sadece İslamcı hareketle ilgili olduğunu söylemek yerine, "kadınların iktidar ilişkileri içerisindeki çelişkili pozisyonları"ndan kaynaklanan genel toplumsal cinsiyet durumuna dikkat çeken analizler de önemlidir. Örneğin metropollerde yaşayan genç Mısırlı Müslüman kadınların ev dışında çalışma ile iyi anne ve eş olma gibi geleneksel cinsiyet işbölümü açısından çelişki olarak görülen değerleri dengeye oturtmak için örtü, uygun bir çözüm olarak ortaya çıkabilmektedir. Macleod kadınlardan beklenen iyi annelik ve karı olma gibi vazifeleri ile dışarda çalışmaları arasındaki "çelişki"yi örtünme yoluyla çözümlemelerini "uyum gösterici bir protesto" biçimi olarak görüyor (1991). Macleod'a göre yeni örtünmenin "uyum gösteren bir protesto" biçimi olması, neden örtünmenin kentli, eğitimli, orta sınıf kadınlar tarafından tercih edildiğini kısmen açıklayabilir. Yeni Müslüman örtü biçimleri gelenekselle modern arasındaki ilişkiyi, modern Müslüman kadın özneliğinin kurulması adına kendine özgü biçimde kuracaktır. Macleod "gönüllü örtünme"nin paradoksal özelliklerine dikkat çekerek, toplumsal değişim süreçlerinde kadınların çok boyutlu iktidar ilişkileri içerisindeki çelişkili konumlarını ortaya koymaya çalışır.

Tesettürün özneleşme stratejisi olarak çalışabilmesi için gerekli olan iç çelişkiler sürekli bir muhasebeyi getirir, böylelikle örtü bedeni-nefsi onaylanmış Müslüman dişil özneliğin değerlerine göre terbiye etmeyi sağlayabilir. Tesettürün gerektirdiği edep ve sessizlik teması, bedenin dışı ve içi arasındaki bütünlüğü ve dengeyi sağlamak adına önemli terbiye biçimlerinden biri olarak, dindar kadınların romanlarında öne çıkar. Tesettürün gerektirdiği örtünme ve takvanın birlikte sağlanabilmesi, sürekli bir iç muhasebe ve güçlü bir kendilik kontrolü gerektirdiği için, bu dengeyi sağlama kapasitesi kadınlar arasında ayırt edici bir strateji haline gelebilmektedir. Gürültülü dışadönük konuşma yerine ağırbaşlı sessizlik, tesettürün bir parçası olarak dindar özneyi oluşturacak bir strateji şeklini alır:

> — Siz anlatmıyorsunuz?
>
> Hepsinin bildiği benim henüz bilmediğim bir an dolaşıyor gözlerinde. Göz göze geldikleri noktada bakışlarındaki manayı değiştokuş ediyorlar. Makbule hanım yaşma rağmen beni çok şaşırtan bir çiğlikle yeni gelen kadına cevap veriyor: o bizim gibi değil EFENDİM... Kendileri kitapların lisanına vakıftırlar. Böyle banal konularda konuşmazlar. Özür dileriz Ayşe Hanım. Kadınlık işte. Siz bizim kusurumuza bakmayın" (Barbarosoğlu, 2008, s. 38).

Susmak bir yandan kendilerini farklı kadınlık biçimlerinde ayırt etmek ve bilinçli Müslüman kadınlığı kurmak için olumlu bir değermiş gibi dururken,

diğer yandan aldıkları terbiyenin kaçamadıkları bir sonucu olarak da ortaya çıkar. Uyum sağlamanın bir yolu olarak konuşmaktan vazgeçen bu kadınların suskunlukları da onlara bir "ayrıksılık" ve "gerginlik" getirir (Şahin, 2001, s. 145): "Ne zaman gürültülü bir şekilde kahkaha atsalar ben orta yerde yapayalnız kalıyorum. Öyle gevrek kahkahalar atmayı hiç bilmem ki!.. Bizim evde daima dedemin ilk nişanlısının hikâyesi anlatılırdı. Bir gün çeşme başında nişanlısının dişlerini göstererek güldüğünü görmüş dedem. Nişan o gün sona ermiş." Nedir öyle sırıtmalar! Dişler meydanda. Sırattan mı geçtin?" Bizim evde sadece tebessüm edilir. Sessizce... [...] *Bize ilk öğretilen şey sessizliktir.* Benim bütün bildiklerim sessizliğe dair. Sessizlik beni onlardan ayırıyor. Onların arasına girmek için ses vermem gerekiyor: SES" (Barbarasoğlu, 2008, s. 37).

Dindar kadın yazınında sessizlik, bir yandan geleneksel kadın modelinden kendilerini iffet ve edep değerleriyle ayırt etmenin yolu olurken; tesettürün iç muhasebeyi sürekli kılan içeriği ile de erkek dindarlığının karşısında takva açısından fark yaratır. Dindar kadınlar Müslüman erkekliği de benzer açıdan sorgular. Örneğin "kadın doğulmaz olunur" diyen Simone de Beaviour'un sözü, "ne erkek olarak yaratılmak kişiyi eşinden daha saygıdeğer yapar ne de kadın olarak yaratılmak kadınlığı aşağı çeker"i belirtmek için tersine bir strateji için kullanılabilir: "Esasında erkeklik de kadınlık gibi bir bakıma sosyal açıdan, kişisel açıdan çabalarla kazanılır" (Aktaş, 2006b, s. 248).

Orta Sınıf Kadın Dindarlığı

Sharabi, özellikle Arap toplumlarında bağımlı kapitalist sistemin yarattığı melez bilincin, küçük burjuva sınıfında kendini cisimleştiren bir sosyal biçimlenme olduğunu dikkat çekiyor. Sonuçta küçük burjuvazi, yeni ataerkil bir toplumun egemen *hibrid* (melez) özelliklerinin görüldüğü bir sınıftır (1988, s. 6). Ona göre modernlik ve geleneksellik ikilisi üzerinden yükselen, ancak ikisinden biri de olmayan yeni-ataeki sanılanın aksine ne cemaatin ne de toplumun özelliklerini gösterir. Yeni ataerki sadece bir *entropi* (düzensizlik) sosyal biçimidir; geçicilik, gelişmemişlik ve modern olmamakla ilgili birtakım özelliklerle karakterize edilir. Politik sosyal ve kültürel organizasyonlarda olduğu kadar ekonomik ve sınıfsal yapılarda da görünürdür (Sharabi, 1988, s. 4). Sharabi'ye göre kapitalizmi bu şekliyle deneyimleyen toplumlarda meydana gelen yeni ataerkilliğin şizofrenik dünyası, kendini küçük burjuva sınıfında bulur. Bu sınıfta çatışmalı değerler, eğilimler bilinçte bir çözüme veyahut senteze ulaşmaksızın, parçalanmış yapı ve pratikler üretmektedir. Sharabi'ye göre ne İslamcılık ne de seküler kimlik, geçmiş ve batı meselesini bu toplumlarda analitik olarak yanıtlamıştır, orta sınıf yeni-ataerkil biçim de bu soruna pratikte verilen ve de melezliğe giden bir yanıt olarak kendini gösterir. Bu toplumlarda küçük burjuvazi, hem şehirlidir hem de

değildir. Kültürel ve toplumsal olarak kırsal ve kentli-burjuva köklerinin melez halini oluşturur, ekonomik olarak üretici değil tüketici bir sınıftır ve üretici özellikleri açısından asalak özellikler gösterir. Onun asalak ve sabit olmayan durumu, değerlerinin ve toplumsal ilişkilerinin geleneksel, ideolojik kararsızlığını ve dengesiz toplumsal ve politik yönelimlerini açıklayacak bir durumdur (Sharabi, 1988, s. 126). Sharabi'ye göre yeni ataerkil tutum küçük burjuvalarda olduğu kadar hiçbir yerde güçlü ve açık şekilde belirtilmiş değildir. Eşzamanlı olarak patriarkanın modern-geleneksel, din, sekülerlik, kapitalizm ve sosyalizm üretim ve tüketimi arasında bütün çelişkileri tarafından projelendirilmiştir ve bu çelişkilerin hiçbiri bu—orta sınıf—kültürde çözüm bulamaz (1988, s. 126).

Macleod'a göre de Mısır'daki orta sınıf kadınlar özellikle geleneksellikle modernliğin çelişkilerini ve çatışmasını kendilerinde cisimleştirirler (Macleod, 1991, s. 11). Bu açıdan modernliği tecrübe etme konusunda maddi ve zihni sermaye olanaklarına kavuşan dindar orta sınıfın, yaşadıklarını İslami yeni ataerkil çözümlerle massetmeye çalışmaları dikkate değerdir. Modernliğin teknolojiyi aşan gündelik yaşam dönüşümlerine İslami yanıtlar verdiğini iddia eden yeni İslami orta sınıfın en önemli özelliği, parçalanmaya karşı doğuyu ve batıyı, geleneği ve moderni aşan çözümler yaratabilme iddiasıdır. Özellikle Sharabi'nin dikkat çektiği gibi az gelişmişliliğin modernleştiği coğrafyalarda gelenekselle modernin çelişkisinin artması, bilhassa rol modellerini yitiren orta sınıf Müslüman kadınların otantik benlik arayışını da artırmaktadır (Macleod, 1991, s. 16). Bu noktada Türkiye'de de tesettürün yeni benlik arayışlarına bir tür "melez" çözümün simgesi olarak öne çıkarıldığı görülüyor: "Başörtülü öğrenciler modernliğin ve gelenekselliğin, Doğulu ve Batılı olmanın, eve ya da kamuya ait olmanın arasında değil de, ötesinde başka bir imkâna işaret ediyorlardı. Yenilikçi, devrimci, protest, aydın ve barışçılardı. Özsel olarak da ataerkil aynı zamanda tüketici bir kültür karşısında sorgulamacı konumda bulunuyorlardı" (Aktaş, 2006b, s. 250).

Tam da bu tür parçalanmışlığı (kamusal/özel, geleneksel/modern, doğulu/batılı) derin bir çelişki olarak deneyimleyenler orta sınıf kadınlar olduğu için, tesettür orta sınıf dindar kadınlar tarafından, çelişkili parçalanmışlıklara karşı yeni bir tür Müslüman kimliğin sembolü ve kurucusu olarak öne çıkarılır. Çelişkili birliği çelişkisiz birlik olarak örgütleme iddiasında bulunan orta sınıf tesettür savunusu, aynı zamanda hem İslami seçkinliği, hem Müslüman kadın özneliğini yaratma, hem de modernliğin yarattığı çelişkilere karşı ayrıcalıklı bir çözüm oluşturma iddiasındadır.[4] Tesettürün "modernleşmeye yeni bir yo-

4 Hakan Yavuz Nurculuğu, modern İslami bir hareket kılan özelliklerini ele aldığında; geleneksel İslamın çelişki olarak gördüğü din ve bilim; özgürlük ve inanç, modernlik ve gelenek gibi değerlerin Said-i Nursi'de, birbirine uyumlu ve tamamlayıcı olarak görme

rum getirme, modernlikle bir arada yaşamanın terimlerini yeniden tanımlama ya da başka bir deyişle "kendi modernleşmesini kendi yapma" gibi bir işlevi de göz çarpmaktadır. Bu açıdan rasyonelleşmiş bir inanç biçiminin (ve bir "tercih" olarak örtünmenin), dindar kadınlar için modernleşmeyi tecrübe etme biçimi olduğu söylenebilir. Bu yöntemle dindar kadınların kendilerini, hem alt sınıf Müslümanlardan hem de orta sınıf seküler seçkinlerden sürekli bir ayırt etme çabası görülür. Dindar kadınlar, "aklı ön plana çıkararak İslamcı kadını, geleneksel Müslüman kadından, dine referans vererek de Kemalist ve solcu feministlerden ayırıyor" (Şahin, 2001, s. 149).

Orta sınıf eğitimli kadınlar örtünmeyi, bir sonraki bölümde ele alacağım gibi, bilinçli bir dindarlaşma sürecinin sonunda "seçtikleri" bir durum olarak kodlarlar. "Seçim" tesettürün fıtrati özelliğini işaret eden geleneksel kaynakların rasyonelleştirilmiş bir formu olarak tesettür söylemini kurar. Rasyonelleştirilmiş inancın sembolü olarak tesettür söylemi yıkıcı ve ötekileştirici değil; yenileyici, bütünleyici ve İslamcılığı hegemonik hale getiren bir şekilde çalışacaktır. Rasyonelleştirilmiş bir dini inancın cisimleşmiş hali olarak "tesettür," Cihan Aktaş'ın Mary Wollstonecraft gibi birinci dalga feminist isimlere de yakınlığını açıklar. Mary Wollstonecraft'ın da dahil olduğu birinci dalga feminizmi olarak bilinen sufrajet hareketi, siyasal ve toplumsal hakları, kadınların da erkekler gibi rasyonel varlıklar olabileceğini belirterek talep ediyordu. Wollstoncraft'ın kadın hakları söyleminin kamusalda dönüştürücü ahlak özneleri olarak yer almak isteyen dindar kadınlar için önemli bir rehber sayıldığı söylenebilir. Türkiyeli, "dindar bir söylem ama modern bir duruş içindeki bu yeni kadınlar" (Ramazanoğlu, 1989, s. 67), Wollstonecraft gibi rasyonelleştirilmiş bir evlilik ve düzen kaygısı ve arayışı ile davranırlar. Kemalizmin "şekilci ve özensiz modernleşme politikalarına" karşı "İslamcılık modernleşmeden vazgeçmeyen bir dindarlık anlayışıyla" kendini ortaya koyduğundan (Aktaş, 2006b, s. 249), rasyonelleşmiş ahlak arayışı, kamusalda yer alan modern orta sınıf kadın dindarlığının oluşturulması için gerekli bir unsurdur.

---

eğiliminin öne çıktığını belirtir (Yavuz, 2006). Said-i Nursi inancın akla egemenliğini savunmak yerine, bir tür sentez yaratma eğilimindedir. Yavuz'a göre Nurculuğun modern karakteri kolektif hareketin hedeflerini gerçekleştirirken kişisel eğilimlerin de tatmin olmasıyla ilgilidir. Başka bir deyişle Nurcu hareket kişisel ve cemaate dair olan arasındaki çelişkiyi de bir tür senteze kavuşturmuştur. Sentez arayışının modern İslamcı hareketlere, radikalliği "mikropolitikalar"a çevirme konusunda etkinlik kazandırdığı sonucuna ulaşmak mümkün görünse de, hareketlerin örgütlenmesine ilişkin çalışmalar özellikle cinsel politikalar konusunda senteze ulaşmanın mümkün olmadığını; İslamcı hareketin içerde ve dışarıda "çelişkili" davranışlar sergileyebileceğini gösteriyor. İlgili konuda detaylı bir analiz için bkz. Turam, 2011.

Orta Sınıf Dindar Kadınlığın Ayırt Edici Stratejileri

1970'lerde ve sonrasında yüksek öğrenim gören dindar kadınların batılı kaynakları okuyup, İslami bir hayat tarzı adına etkili bir şekilde kullanabilme özellikleri itibariyle yeni İslami entelektüellere dahil edilebildiğini görüyoruz.[5] Üniversitelerde alınan seküler eğitimin kendine özgü seyri, dindar kadınların orta sınıfa özgü Müslüman özneliğini yaratmada önemli oldu. Önceki dindar kadın deneyimlerden farklı olarak, 1980'lerden sonra, taşradan metropollere yüksek öğrenim için gönderilmiş ya da aileleri metropollerin varoşunda yer alan, kendilerine özgü İslami kimlik arayışlarında ebeveynlerini mekân ve bilinç olarak geride bırakmış, "ailesiz", "yersiz yurtsuz" başka tür bir kadın kuşağı söz konusudur. 1980'lerde üniversite eğitimini görmüş, bugün yazı konusunda ustalaşmış Türkiyeli kadın İslamcı entelektüellerin Müslüman özneleşme hikâyeleri, üniversitelerde başörtülü olarak okumak üzere verdikleri mücadelelerle biçimlenmiştir. Dindar kadınların edebiyatında tesettürlü olarak okuma ve çalışabilme arzusu, mücadelesi ve bu süreçte yaşanan sıkıntılar ana temayı oluşturur. 1980 sonrası dindar kadınlık, kentliliği, modernliği ve siyaseti gerçek bir aktivizm içinde ailelerin (mekânsal ya da bilinç olarak) uzağında tecrübe ettiler.[6] Bir yandan ait oldukları geleneksel ailelerinin eğitimle sınıf atlama beklentisi, diğer yandan başörtüleri nedeniyle yaşanılan dışlanma halleri, dindar kadınların tesettürle ilgili iç muhasebesini derinleştirerek tesettürün performatif etkisini artırmıştır.[7]

Ayrıca modern İslamcı hareketlerin neoliberal piyasa değerleri ve sermaye

5 Bir yazı çevresi olarak kendini bağımsızlaştıran bu yeni İslami dalganın özellikleri için bkz. Eickelman ve Anderson,1997; Kara, 2008.

6 Farklı Ortadoğu ülkelerinde yapılan araştırmalar, eğitim ve uzmanlığın sonucu mobilite kazanan ve kırsalla bağı kopan grupların kent hayatına ilişkin söylediklerinin anonimlik, sersem edicilik, maddecilik ve yabancılaşma gibi özellikler olduğunu gösteriyor. Ahmed, kentli, örtülü kadınların, muhtemelen böylesine bir heterososyal ortama girmek zorunda kalan ailelerindeki ilk kuşak kadınlar olduğunu belirtiyor (Ahmed, 1992, s. 223). Ahmed'e göre "örtü bu haliyle bir gericilik değil, geçişin sembolü, gelenekselliğin değil batılı giysilerin adaptasyonudur. Bu nedenle İslamcı giysi modernliğe yönelimin girişin bir sinyalidir" (Ahmed, 1992, s. 225).

7 MacLeod, Mısır'ın Kahire kentinde alt-orta sınıf çalışan örtülü kadınlarla yaptığı görüşmelerde, alt sınıfa ilişkin yapılan çalışmalardan farklı olarak özellikle kadınlara dönük olumlu eğitim politikalarının alt-orta/orta sınıftan kadınların sınıfsal mobilite beklentisini yükseltmiş olduğu tespitini yapar (1991). Yılmaz ise orta sınıf kültürüne ilişkin yaptıkları araştırmada, eğitimin ortanın altı gruplarda "daha iyi bir iş ve para" beklentisiyle yapılırken; ortanın üstünde, "daha iyi bir vizyon" kazandırır yaklaşımının geçerli olduğunu belirtiyor. Böylece orta-alt sınıfın bireylerinin eğitimi, üste doğru etkili bir sınıf atlama olanağı olarak gördüğü ortaya çıkar. Yine Yılmaz'a göre eğitimin "iş ve para" getirdiğine ilişkin düşünce geleneksel sağ içerisinde yeni sağdan ve özellikle "sol"dan yüksektir (2007).

biçimleriyle buluşması, özelikle 1980'lerden sonra "girişimcilik"in cemaat örgütlenmesiyle birlikte gelişmesi söz konusudur (Yavuz, 2006). Yeni İslamcı hareketlerin Müslüman girişimci bir sınıf oluşturmasına paralel olarak, yukarı doğru sınıfsal yükselme ve zenginlik gibi değerlerin doğallaştırılarak hakim kılındığı dindar bir orta sınıf ahlakının da yaratıldığı tespiti önemlidir (Turam, 2011). Eğitim ise alt-orta sınıfların yukarıya sınıfsal mobilitesinde etkili bir unsurdur. Örneğin Gülen İslami hareketinin cemaat ilişkilerinin yayılmasını sağlayan özel alanda etkin bir İslami terbiye, kamusal alanda ise seküler tarza dayanan okulları; kendi başına "eğitim"i dindarlığa uygun bir sınıfsal yükselme aygıtı olarak kurumsallaştıran bir yapı sergiler. Bu okullar ile Gülen hareketi, orta sınıf ahlakı ve burjuva yaşam tarzına eğitim vasıtasıyla ulaşmayı arzulayan değişik sınıflardan unsurları cezbetmiştir (Turam, 2011, s. 22). Ayrıca Turam'ın özel yaşamlarında sıkı bir İslami terbiye içinde bulunurken, seküler bir müfredata tabi olan Gülen okullarındaki öğretmenlerle yaptıkları görüşmeler, yeni liberal değerlere uygun bir uzmanlaşma, profesyonelleşme ve teknikleşme eğiliminin söz konusu olduğunu göstermektedir.[8]

Türkiye'de 2002 yılından beri, geleneksel İslamcı "milli görüş" davasından koparak "muhafazakâr demokrat" bir kimlikle iktidarda bulunan AKP'nin örgütlemesinde de eğitimli, kültürlü orta sınıfları siyasete daha çok dahil eden "profesyonelleşme" söyleminin, Refah Partisi'ne oranla oldukça etkin olduğu gösteriliyor (Tuğal, 2010). Yeni İslami hareketlerin iyi eğitim görmüş, meslek sahibi orta sınıfa özgü profesyonelleşme eğiliminin "yeni Müslüman kadınlık"ın kurulumunda çok daha merkezi olduğunu ayrıca söylemek gerekiyor. Nökel Almanya'da hastahanede çalışan örtülü bir genç kadının erkek hastaların çıplaklığıyla, ister erkek ister kadın "hasta" bir bedene "işinin gereği" bakması gerektiğini söyleyerek başa çıktığını belirtir. Daha sonra hemşire "hasta"ya bakmanın Allah rızası için de gerekli olduğunu ekleyecektir (Nökel, 2006, s. 435). Profesyonelleşme retoriği hayatı kompartımanlara ayırma stratejisiyle, geleneksel İslamın tevhidiliğine karşı dindar birey için daha sorunsuzca deneyimlenebilir bir modernlik yaratabilir.

Dindar kadın edebiyatında eğitimli tesettürlü olmak, bilinçli Müslüman olmakla neredeyse özdeş olarak kullanılarak İslami orta sınıf seçkinciliğinin oluşmasını sağlar. Dindar kadınlar özellikle orta-üst sınıftan dindar kadınlar sayesinde tesettürün "gerçek" anlamına kavuştuğunu iddia eder. Aktaş'a göre, "türban çağdaş bir kıyafettir. Anadolu'yla, geleneksellikle ve eski zamanla ilişkilen-

8 Öğretmene okullarda İslam'ın öğretilip öğretilmediği sorulduğunda şöyle yanıt veriyor: "Ben matematik öğretmeniyim.. Eh tabi iman sahibiyim de... Ama bu bana İslamı öğretme yetkisi vermez.... Sorunuzu yanıtlayacak olursam, sınıflarımız İslam eğitiminin yeri değildir. Bu okullar bilim okullarıdır. İbadetin yeri ev yahut camidir, sınıf değil" (Turam, 2011, s. 45).

dirilen başörtüsünden farklı olarak, kentlerde genç kadınlar tarafından icat edilir ve giyilir" (Aktaş, 2006b, s. 222): "Cehaletin simgesi olarak gösterilen tesettürün okumuş-yazmış, kültürlü, düşünmeyi önemseyen ve düşüncelerini ifade edebilen, dünya görüşünü savunabilen ve bu dünya görüşünün kişiliğini ezdiğini kabul etmeyen kadınlar tarafından benimsenmesiyle, tesettürle mücadele geleneğinin söylemleri yapıbozuma uğramıştır diyebiliriz" (Aktaş, 2006b, s. 13).

Dindar kadınlar, Cumhuriyet'in eğitim politikalarını eleştirseler de, onları önemser ve büyük oranda benimserler. Cumhuriyet'in politikalarına eleştiri kısmen "devlet feminizmi"ne eleştiriyle buluşsa da, gösterilmek istenen iki ayrı kutupta görülen seküler ve Müslüman kadınlığın Cumhuriyet'in ürünleri olduğudur. Hatta tesettürlü kadınların simgelediği kamusal ahlakla Cumhuriyet ahlakı arasında da bağ kurulur: "Özellikle köy enstitüsü mezunu kadın öğretmenlerle birlikte püriten bir eğitim, topluma, halka ve millete kendini adamak üzere kadınsı özelliklerini bastıran ya da örtbas eden öğretmenler yetiştirmiştir. Bir bakıma devletle ilişkilerinde bir baba-kız tavrı içinde görünen dolayısıyla eril devletin ataerkil kültüre dayanan kodlarıyla özel bir tür feminizmi temsil eden bu kadın öğretmenlerin oluşturduğu kamusal alan ilişkilerinde cinselliğin kaybedilmesi veya göz ardı edilmesine bağlı bir tür sosyal aktörel karakter özelliğinin bir yerde 1960'lı yıllarda ortaya çıkan İslamcı kadınlarla benzeşme gösterdiğinden söz etmek o kadar da yanlış olmasa gerek" (Aktaş, 2006b, s. 334).

Edep, tevazu ve sadelik vurgusuyla Cumhuriyet ile sürekliliği işaret etmek, bir yandan Cumhuriyet'in özelliklerine sahip olma arzusunu dile getirirken[9], diğer yandan Cumhuriyet'in kadın idealinin başarısızlığına dikkat çekerek İslami içerikle yenilenmiş yeni bir kamusal terbiyenin, özellikle kadınlar için daha yerli, otantik ve gerçekçi bir olasılık olduğunu iddia eder. Ancak entelektüelizm, orta sınıf aydın dindar kadınlığı sadece kazançla değil kayıplarla da çizer. Cihan Aktaş'ın henüz 1995 yılında yazdığı "Uzun Cümle" adlı öyküsünde eskiden siyasi mücadelelerde yer almış otuzlu yaşlarındaki muhafazakâr bir erkek, "Uzun Cümle"de cisimleşen anlam arayışından vazgeçmemiş dindar bir kadınla evlenme amacıyla tanıştırıldığında, kafasından şunlar geçer (Aktaş, 1995, s. 25): "Hiç de güzel bir kız değildi, tersine bozuk bir cildi vardı, yaşı da herhalde pek küçük sayılmazdı. Sonra bu kızda diğer kızlardan farklı olanın da iç dünyasında var olan ve dışına da yansıyan o kendine yabancı güç olduğunu düşündü. O gücü tanımaktan korkuyordu...o uzun cümleye duyulan tutkuda aile ocağının kutsallığına, mahremiyetine gölge düşürecek bir başıboşluk, bir ayrıksılık olmalıydı....uzaktan göründüğü gibi değilmiş diyordu. Dediği o cümle uğruna uzaklaşıp gidebilir, aynı evde günlerce yabancı kalabilir. Bir cümle uğruna

9 Örneğin Fatma Karabıyık Barbarosoğlu'nun tesettürlü dindar kadınlarla yaptığı sözlü tarih çalışması *Cumhuriyetin Dindar Kadınları* ismini taşıyor (2009).

yasaklayabilir bana iç dünyasını; erkenden yaşlanabilir, erkenden iki büklüm olabilir, grapon kâğıtları gibi kırış kırış olabilir. Git gide yüzünde cinsiyetsiz ifade olan o kupkuru ifadeli bilim ve sanat kadınlarına benzeyecektir" .

Bu hikâyede söz konusu olan kadının sahip olduğu entelektüel bilinç mutlu evlilik idealinden kopuş durumunu getirir; İslami aileye karşı bu romantik beklenti kaybı, dindar yazarların metinlerinin hepsinde bulunan ve kadın özneleşmesini destekleyen bir temadır. Kadınlar için gündelik yaşamda entelektüel bilinç, geleneksel kadın rollerinden kopuş olarak hem kadınlardan hem de erkeklerden ayrı düşmeye neden olan bir tür ceza ve yük olarak deneyimlenecektir.

Üniversite eğitimi ve entelektüalizmi ayırt edici bir özneleşme taktiği olarak kullanan ve İslamcılık tedrisatından geçen dindar kadınların, seküler eğitimi salt sınıf atlama pratikleri üzerinden pragmatist bir şekilde değerlendirdiği de söylenemez. Bu nedenle üniversitelerde, bireyselliklerini oluşturma çabası içinde başörtüsünü taktıklarında ve bunun karşılığında üniversiteye alınmadıklarında aileleri kendilerine destek vermese dahi kolayca örtülerinden sıyrılıp üniversiteyi seçemezler. Bu durum tesettürün basit giysi olmasından ziyade, bedenin ve kimliğin bir parçası olarak tecrübe edildiğinin göstergesidir. Ayrıca İslamcı düşünce eğitime teknik bilgiden öte terbiyevi bir dönüştürücü olarak bakar. Seküler eğitim İslamcı hareket için hep bir eleştiri konusu olagelmiştir. Üniversitelerde öğrencileri başörtülerini çıkarmak için ikna etmek üzere kurulan "İkna Odası"nda Nermin'in iç sesi şöyle söyler: "Tut ki başımı açtım. Tut ki beni böyle çembere alan, biri konuşan biri hep dinleyen bu iki kişi altı yıl bana bir şey öğretti. Ne öğretti şimdi. Ben kendimi kapatmıyorum size. Ama kuşkuluyum beni bir eşikten aşırıp aşıramayacağınızdan. Yaşamın gizinden bir bildikleri var mı sızdırıcak. Ben kanatlanacak mıyım? Ben içime ihanet edince, içim boşalınca, hatta hayatiyetten yoksun kalınca içimin suyunu bana geri getirebilecekler mi... teklif ettiğiniz şey bulanık gibi" (Ramanazanoğlu, 2008a, s. 31).

"Tercih" Olarak Tesettür

İslamcılık yerel özelliğini kaybedip, sosyallik-geleneksellik açısından yerinden edilen küresel bir harekete dönüştükçe, dinsel deneyimin de giderek "tercih"le açıklanan bir meseleye dönüştüğü daha önce belirtilmişti (Göle, 2006, s. 11). Seçim, Müslüman olmakla bilinçli İslamcı olmak arasındaki ince çizgiyi oluşturur: Bir kişi doğuştan Müslüman olabilir ama bir kişi ancak kişisel ve politik bağlılığı seçmesiyle İslamcı haline gelebilir (Göle, 2006, s. 12). Bu nedenle Göle'ye göre Müslümandan İslamcı olmaya dönüşüm, kolektif bir faillikle, aktörel bir oluşumun/bireyselleşmenin izini bir arada sürmeyi gerektirir. Tercihle oluşan İslamcı özne, (örneğin dini sohbetlerle) Müslüman zamana ve (örtülü kamusal alana giriş gibi) mekâna bağlanmayı içeren çok boyutlu, kültürel ve

kendiliğinden seçimmiş gibi duran kültürel sürecin sonucunda gerçekleşir. Bu noktada Nökel'in "gündelik kamu" terimiyle anlaşılır kılmaya çalıştığı İslami mikropolitikalara dikkat çekmek gerekir. "Gündelik kamu," evrensel olanla parçalı olanların bir araya gelerek müzakereye girişebileceği işyeri, okul gibi özellikle yüksek ölçüdeki İslami ahlaki değerlerle, örneğin güçlü çalışma etiğinin bağlantısını kuran mekânlar anlamına gelir (Nökel, 2006, s. 403). Nökel'e göre tutarlı bir Müslüman özneliğin kurulması, gündelik politik kamunun farklı alanlarının, başka bir deyişle farklı "mekân kimlik"lerin arasındaki gerilimlerin, örneğin örtünme-giyim gibi stratejilerle bir dengeye ulaşmasını sağlamaktadır. Göle ise kimliğin kişisel ve duygusal alanlarını kolektif kimliğe bağlayan beden politikalarının "stigmata" özelliğine dikkat çekerek, özneliğin kurulumundaki kolektif unsura dikkat çekmeye çalışır (Göle; 2003, 2006). "Stigmata" kavramı bir "şey"e değil, anlamı ancak kolektif düzeyde, iktidar ilişkilerinin müzakeresinde biçimlenen bir "anlam"a işaret etmesi dolayımında (Göle, 2006, s. 17), kişisel olanı politik olanla buluşturur. Böylelikle Müslüman özneliğin oluşturulmasındaki kişisel "tercih"lerin politik içeriğine dikkat çekmek mümkün olabilir. Türkiye'deki dindar yazın ise tesettür tercihini politik bağlamından koparmaya dönüktür: "İşte Müslüman genç kızlar kimsenin baskısı olmadan *Kuran*'ı okuyarak örtünmeye karar veriyorlardı ve işte örtü artık Müslüman kadının tutsaklığına kanıt gösterilecek gibi değil, onun özgür seçimini temsil eden bir anlamda benimseniyordu" (Aktaş, 2006a, s. 7).

Tercih olarak tesettürün bireyselleştiriciliği, İslamla kadın arasındaki ilişkinin seçime dayalı "rasyonel" bir ilişki olarak kurulduğu iddiasına dayanır. Orta sınıf dindar kadınların tesettür meselesi üzerinden kimliklerini oluşturma çabası, tesettürün bir ilahi adanma ve bireyin kendini Allah'ın emrine vakfetmesi ilkesi gereği olmasına rağmen,[10] bu ilahi adımı "seçim" olarak bireyselleştirmeleriyle karşılığını bulur. 1980'lerde başörtüsü yasaklarına gösterilen direnişler, örtünmeyi iradi ve bireysel seçim olarak sunan dilin oluşmasına ve kuvvetlenmesine neden olurken, 28 Şubat 1997 laikçilik yanlısı askeri müdahale, başörtüsünün İslamcılığın cezalandırılan simgesi haline gelmesine ve dindar kadınların kamusal alandan dışlanmasına neden oldu. Bu laikçi pratiklere bazı cemaatlerin ve Müslüman erkeklerin devletle gizli geleneksel ittifakı ima eden kadınları geri planda tutma çabasının da (Tuksal, 2001; Aktaş, 2005, 2007) eşlik etmesi, ataerki eleştirisinin kısmen Müslüman erkekleri hedef alacak şekilde derinleşmesine neden olmuştur. İslamcı erkekler yükselen İslami seçkinciliğin değerlerinden faydalanırken, dindar kadınları bu olanaklardan uzak tutmak adına tesettür yasaklarını büyük oranda kanıksadılar.

---

10 Çünkü tesettür bedenin bireyin özgürce tasarrufta bulunacağı bir "mülkiyet" değil, kesin bir şekilde Allah'ın insana emaneti olduğunu hatırlatır (Şişman, 2006).

Orta sınıf dindar kadınlık, tesettürün ilahi bir emir olduğunu belirtirken bile devlete ve ailelere karşı direnmeyi şart koşan yaşam öyküleriyle hayat bulan, "bilinçli bir seçim"in sonucu olarak hem kamu ataerkisine hem de "bilinçli Müslümanlık" işareti olarak İslami seçkin erkeklerin dindarlığına karşı kurulur. Özellikle kocaların, babaların ve cemaatlerin dahil edilmediği bir bilinç yükseltme olarak tesettür "seçim"inin dindar oto-anlatılarda ve edebiyatta öne çıkması, başka bir deyişle halihazırdaki patriarkal ilişkilerin varlığının reddi, bedenin özel mülk algısını kuvvetlendiren sınıfsal bir refleks barındırır: "Başörtüsü aynı zamanda baba ve devlet tarafından temsil edilen pederşahi ve erkek egemen kurgulara yönelik bir sorgulama olarak da görülebilir. Bedenin görünürlüğü bağlamında Allah rızasına yapılan gönderme, kutsallık halesi dolayımıyla kendi bedeni üzerinde herhangi bir 'fani' otoritenin iddialarını kabullenememenin ifadesi olmaktadır" (Aktaş, 2006b, s. xvi).

Tesettürün "bilinçli seçimi", kadın için ataerkil bütün belirlemelerin dışında olduğu iddiasını sunan bir tür beden üzerindeki hâkimiyet yeterliliğini, istemese de ima eder. Bu tür bir ima, kadınlar arasındaki sınıfsal farkı kurmak adına işlevsel görünüyor: İstanbul'un yoksul Ümraniye semtinde İslamcı Refah Partisi örgütlenmesinde yer alan ailelerin içerisinde uzun bir süre yaşayan White, gençlik yıllarında "dar kotlar ve vücut hatlarını belli eden tişörtler giyen genç kızların" evlendikten sonra kapandığını ve "örtünme"nin evlilik pazarlıklarından biri olduğunu belirtecektir. Evlilikle birlikte tesettürü "seçmek," kocalarına hürmeti ve iffetliliği sembolize etmesi anlamında kadınlara erdemli ve dindar yeni bir statü kazandırır, ancak bunun karşılığında davranışları ve hareketlilikleri aile tarafından çok daha kontrol edilir. Bu, bir tür ataerkil pazarlığa dahil olmak anlamına gelmektedir (White, 2007, s. 114). Kadının alt sınıftan olması, kendi bedeni üzerindeki pazarlıkların müzakeresinde yer alamayacağı anlamına da gelir. Daha önce de belirttiğim gibi kendi bedeni üzerinde hâkimiyet iddiası, yukarıya doğru sınıfsal hareketlendirmelerde farklı ve özellikle orta sınıfa dair bir beden estetiğinin işaretlerinden biri olarak kendini gösterir (Nökel, 2006). Turam ise yeni İslamcı hareketlerin özellikle cinsel politikalar konusunda "vitrin"leriyle sahne arkasındaki çelişkiye dikkat çekiyor (Turam, 2011): Turam orta-üst sınıfın cemaat ilişkilerinin "vitrin"inde tesettürün kadının seçimine bırakılmış dururken, sahne arkasındaki kadın sohbetlerinde namaz kılma ve örtünme konusunda kadınların "teşvik edildiğini" belirtir. "Her ne kadar katılım bireysel seçime dayanıyor ise de, içeri alındıktan sonra bireyin gruba ayak uydurması gerekir (Turam, 2011, s. 75).

Tesettür aynı zamanda *farklı kadınlık biçimleri* arasında bilinçli yapılmış bir "tercih" haline de denk düşer. Tesettüre girmek yoluyla tercih edilen bilinçli Müslümanlık her ne kadar "insan doğasında var olan bir kimlik ve karakter özelliğiymiş" olarak doğallaştırılsa da (Doltaş, 2001), hem tesettüre girmek

hem de sonrasında tesettürün gerektirdiği sessizlik ve ağırbaşlılık gibi iç muhasebe gerektiren davranışlar; Müslüman kadınlığı özellikle bilinçsiz alt ve üst sınıf örtünme biçimlerinden, geleneksellikten ve son olarak da seküler orta sınıftan sürekli olarak ayırt etmeye yönelik bir inşa süreci olarak çalışacaktır. Bu ayırt etme yeni Müslüman kadınlığın "özel bir biyografi yaratabilmek ve bu biyografiyi yeniden gözden geçirmek" suretiyle "muhtemel hayat tarzları hakkındaki toplumsal ve bilgi akışları temelinde" inşasını mümkün kılarak, benliğin refleksif karakterini üst-moderniteye özgü bir şekilde artırır (Giddens, 2010, s. 28). Refleksif benliğin oluşturulmasında gündelik etkinliğin temel bileşeni *seçim* faktörüdür. "Bir seçimler çokluğundan söz etmek tüm seçimlerin herkese açık olduğunu değil, insanların seçenekler konusundaki tüm kararları birçok muhtemel alternatifin tamamen farkında olarak aldıklarını varsaymaktır" (Giddens, 2010, s. 110). Nökel, Almanya'daki göçmen tesettürlü yeni orta sınıf Müslüman kadınların zaman zaman ziyaret ettikleri ve kendilerini anavatanlarında hissettikleri ataerkil kontrole karşı, Almanya'da yaşarken karakterlerinin "Almanlaşmış yön"lerini "tercih" ettiklerini belirtiyor (Nökel, 2006, s. 428). Geleneksel kadınlıktan farklı olarak yeni dindar kadınlar kentli, eğitimli ve farklı kadınlık biçimlerinin farkında olarak tesettürle birlikte farklı bir oluşu tercih ederler.

Türkiye'deki yeni orta sınıf dindar kadınlığın kentli üyelerinin, taşrayla benzer bir ilişki kurdukları görülüyor. Dindar kadınların edebiyatı, taşradan eğitim için büyük kente ulaşıp, alternatif bir ahlak ve yaşam tarzıyla tutunmaya çalışmalarını ve güçlenmelerini, bu nedenle ev kadınlığı da dahil olmak üzere ataerkilliğin süregiden kadınlık modellerinden sürgün olmalarının öykülerini yansıtır. 1990'lara kadar hidayet romanlarında, İslamcılığın süregiden geleneksel cinsiyet rollerine paralel olarak memleket "taşra" her zaman geri dönülebilir bir yurt olarak yer aldı. 1990'lardan sonraki dindar kadın edebiyatı ise kent yaşamında yerleşikleşmenin sonucu olarak bir "yersiz-yurtsuzluk" ve köksüzlük fikrine doğru yönelir. Dindar edebiyatta öncelikle geriye dönülebilir taşra imgesi kaybolmuştur. Taşrayı ahlakçı, kadının geleneksel rollerine ve erkeğin sözüne mutlak olarak bağımlı olduğu bir yer olarak tanımlamaya başlayan dindar kadınların düşüncelerinde iyi ve saf değerler taşıyan *taşra*'nın kaybolması, aslında geleneksel kadınlıktan uzaklaşma anlamına da gelir: "Geçenlerde taşradan gelen bazı tanıdıklarına babasının köy propagandasını dinlemişti. Hiçbir zaman inanmadı Nermin köy özlemine. Bu daha çok şehirlere koşmak isteyen kır insanlarını durdurmak, onları oldukları yere bağlamak için uydurulmuş bir oyundu. Şehir özlemi gerçek ama köy özlemi yalan derdi bir kez daha içinden. Şırıl şırıl akan derelerin yerine gürül gürül akan insan kalabalıklarını seçmişlerdi bir kere. İnsan uğultusuna alışan bir ruh, kuş cıvıltısıyla yetinebilir mi?"(Ramazanoğlu, 2008b, s. 16).

Diğer yandan Türkiyeli dindar kadınların tesettür öykülerinde fıtrat dilinin "tercih"e doğru kayması, hayatın içinden oluşturulan dindar bireyselliklerin

bütüncüllüğüne değil de çatışan bir arada olabilme hallerine gönderme yapan sürekli bir oluşum içinde olma anlamında olumlu bir analize izin de verebilir. Dindar kadın yazınında özellikle tesettüre girme sürecinin hidayet romanlarda olduğu gibi epifenik[11] bir şekilde değil, Mahmood'un dikkat çektiği gibi iç ve dış uyumun sağlandığı bir bütünleşme anı olarak, çevresiyle güçlü bir etkileşim içerisinde aşama-aşama gerçekleştiği görülür. Örneğin Barbarosoğlu'nun söyleştiği başı açık dindar faaliyetlerde bulunan Fatma Hanımın da örtünme konusunda gelgitli bir mücadele yaşadığı görülüyor: "Başörtüsü konusunda medcezirli bir hali yaşarken Dr. Hümeyra Hanımın mevlit davetini alır. Aynı gün Sarıyer orduevinde yemeğe davetlidir. Mevlide başını örterek gitmek istemektedir. Aynanın karşında başını örter. Kapıya kadar gider geri döner. Başını açar. Kapıdan dışarı başı açık çıkacak gücü kendinde bulamaz. Tekrar aynanın karşısına geçer. Kapıya kadar üç kere gidip geldikten sonra nihayet başını örter ve kendisini almak üzere gelen arkadaşlarının karşısına başı örtülü çıkar" (Barbarosoğlu, 2009, s. 142).

Tesettürün özerk bireyin bir tercihi değil de, özerk birey olma algısını kuran ve güçlendiren bir kurucu olarak çalıştığını görmek önemlidir. Bu tür bir bağlam hem tesettürü ataerki, sınıf ve cemaat ilişkileri bağlamında bir "süreç" olarak okumayı mümkün kılabilir, hem de tercihi kendi başına siyasallığı dışlayan bir şey olarak görme yanılgısından uzaklaştırabilir.

Sonuç Yerine:

Tesettürün Müslüman bireyselliği geliştirmenin güçlü bir aracı olarak kullanılması, tesettürün daha etkili bir nefis terbiyesini ima etmesi dolayımıyla İslamcılık içerisinde dindar kadınların dindar erkeklere karşı güçlendirilmesini sağlar. Dindar kadınlar 1980'lerden sonra yaşanan başörtü direnişleri sırasında İslami etik açısından daha sorgulayıcı ve özdüşünümselliği yüksek bir dindarlık anlayışı geliştirmişlerdir. Dindar erkeklerin 1990larda yaşadığı piyasaya uyum sürecini sorgulamaları da tesettür dolayımıyla geliştiren dindar benlik anlayışından ileri gelir. Sakal, bıyık, düz yaka gibi kolayca kurtulunan, böylelikle dıştan sorgulanamaz hale gelen erkek dindarlığı seküler yaşama kolayca uyum sağladığı için kadın dindarlığından farklılaşır. Erkeğin "sisteme, düzene ve dayatılana *fitri* olarak kolay uyum sağlayabileceği"nin düşünülmesi,[12] erkeği doğrudan

11 Çayır, epifenik kavramını Bakhtin'e gönderme yaparak açıklar. Epik olan "mutlak olarak tamamlanmış, bitirilmiş jenerik bir formdur", "epik kahramanı karakterize eden şey bütünlük ve tamamlanmışlık olduğu için, bu kahramanın herhangi bir içsel çatışma yaşaması mümkün değildir" (2008, s. 114).

12 Tesettürlü hekim Prof. Dr. Fatma Tülin Kahyan ile söyleşisinden (aktaran: Ongun, 2010, s. 120).

eleştirmeden dindar kadınlığı güçlendirici bir strateji olarak kullanılır. Dindar kadınların yazınında "tercih olarak tesettür" söylemi ise, üzerinde kendisi dışında dünyevi hiçbir hâkimiyet iddiasını kabul etmeyen, ataerki ilişkilerinden bağımsızlaşmış bir beden iması ile orta sınıf Müslüman kadınlığı özellikle alt sınıf Müslüman kadınlıktan ayırt etmek için kullanılır. Tesettürün iffetlilik, edep, tevazu ve sessizlikle kurulan formu ise dindar kadınlığı özellikle seküler kadınlık modellerinden ayırt etmeye yöneliktir. Bu açıdan bakıldığında dindar kadın yazınında tesettür söyleminin orta sınıf bir Müslüman kadın özneliği yaratmak açısından ayırt edici bir strateji; beden terbiyesi olarak da etkili bir performans ve habitus olarak kendini gösterdiğini söylemek gerekir.

KAYNAKÇA

Akçay, A.S. (2006) *Bellekteki Huriler: İslamcı Popülist Kültüre Eleştirel Bakış*, İstanbul: Selis.

Aktaş, C. (2007) İslamcılık / Bir Hayat Tarzı Eleştirisi, İstanbul: Kapı.

Aktaş, C. (2006a) *Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar*, İstanbul: Kapı.

Aktaş, C. (2006b) *Türbanın Yeniden İcadı*, İstanbul: Kapı.

Aktaş, C. (2005) *Bacı'dan Bayan'a İslamcı Kadınların Kamusal Alan Tecrübesi*, İstanbul: Kapı.

Aktaş, C. (1995) *Son Büyülü Günler*, İstanbul: Nehir.

Acar, F. (1991) "Women in the Ideology of Islamic Revivalism in Turkey: Three Islamic Women's Journals," *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, der. R. Tapper, s. 280-303, Londra ve New York: I.B. Tauris.

Ahmed, L. (1992) *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate*, New Haven ve Londra: Yale University Press.

Aldıkaçtı Marshall, G. (2005) "Ideology, Progress, and Dialogue: A Comparasion of Feminist and Islamist Women's Appraoches to the Issues of Head Covering and Work in Turkey," *Gender and Society*, cilt: 19, sayı: 1, s. 104-20.

Aksoy, M. (2005) *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Aliye, F. (2009) [1892] *İslam Kadınları / Nisvan-ı İslam*, çev. A. Pekin, İstanbul: İnkılab Yayınları.

Anwar, E. (2006) *Gender and Self in Islam*, New York: Routledge.

Barbarosoğlu, F.K. (2009) *Cumhuriyetin Dindar Kadınları*, İstanbul: Profil.

Barbarosoğlu, F.K. (2008) *Ahir Zaman Gülüşleri*, İstanbul: Timaş.

Barbarosoğlu, F.K. (2006a) *Şov ve Mahrem*, İstanbul: Timaş.

Barbarosoğlu, F.K (2006b) *İmaj ve Takva*, İstanbul: Timaş.

Binark, M. ve Kılıçbay, B. (2000) *Tüketim Toplumu Bağlamında Türkiye'de Örtünme Pratiği ve Moda İlişkisi*, Ankara: Kondrad Adenauer Vakfı.

Bouhdiba, A. (1985) *Sexuality in Islam*, London, Boston: Routledge ve Kegan Paul.

Butler, J. (2008a) *Cinsiyet Belası*, çev. B. Ertür, İstanbul: Metis.

Butler, J. (2008b) "Olumsal Temeller: Feminizm ve Postmodern Sorusu," *Çatışan Feminizmler: Felsefi Fikir Alışverişi*, der. S. Benhabib vd, s. 44-68, İstanbul: Metis.

Doltaş, D. (2001) "Siyasal İslamcı Yazında Ahlak, Yaşam ve Kadın Kimliği," *Adam*, sayı: 184, s. 22-31.

Eickelman, D.F. ve Anderson, J.W. (1997) "Print, Islam, and The Prospects for Civic Pluralism: New Religious Writings and Their Audiences," *Journal of Islamic Studies*, sayı: 8:1, s. 43-62.

Erkilet Başer, A. (2001) "Marjinal Yurttaştan Özgür Bireye: Müslüman Kadın Kimliğinin İnşa Süreci," *Tezkire,* Kadın ve Beden Siyaseti Özel Sayısı, sayı: 10, Şubat-Mart, s. 53-63.

Fidan, H. (2006) *Kuran'da Kadın İmgesi*, Ankara: Vadi.

Foucault, M. (2000b) Özne ve İktidar, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı.

Giddens, A. (2010) *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, İstanbul: Say.

Göle, N. (2006) "Islamic Visibilities and Public Sphere," *Islam in Public: Turkey, Iran and Europe*, der. N. Göle ve L. Ammann, s. 3-45, İstanbul: Istanbul Bilgi University Press.

Göle, N. (2003) "The Voluntary Adoption of Islamic Stigma Symbols," *Social Research*, cilt: 70, sayı: 3, s. 809-28.

Göle, N. (1991) *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis.

İlyasoğlu, A. (1994) Örtülü *Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Öğeleri,* İstanbul: Metis.

Katırcı, Ş. (1988) *Müslüman Kadının Adı Var*, Ankara: Birleşik Dağıtım.

Kömeçoğlu, U. (2006) "New Sociabilities: Islamic Cafes in Istanbul," *Islam in Public: Turkey, Iran and Europe*, der. N. Göle ve L. Ammann, s. 163-91, İstanbul: Istanbul Bilgi University Press.

Macleod, A.E. (1991) *Accommodating Protest: Working Women, the New Veiling and Change in Cairo*, New York: Colombia University Press.

Mahmood, S. (1998) *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Mernissi, F. (1991) *The Veil and Male Elite: A Feminist Interpretation of Womens Rights in Islam*, Adison-Wesley Pub.

Moghissi, H. (1998) *Feminism and Islamic Fundamentalism: The Limits of Postmodern Analysis,* Londra ve New York: Zed.

Nökel, S. (2006) "Micropolitics of Muslim Women in Germany," *Islam in Public: Turkey, Iran and Europe*, der. N. Göle ve L. Ammann, s. 395-441, İstanbul: Istanbul Bilgi University Press.

Ongun, S. (2010) *Başörtülü Kadınlar Anlattı: Türbanlı Erkekler*, İstanbul: Destek.

Ramazanoğlu, Y. (2008a*) İkna Odası,* İstanbul: Timaş.

Ramazanoğlu, Y. (2008b) *Zilha Günü,* İstanbul: Timaş.

Ramazanoğlu, Y. (1999) *Bir Dünyanın Kadınları,* İstanbul: Ekin Yayınları.

Saktanber A. ve Çorbacıoğlu, G. (2008) "Veiling and Headscarf-Scepticism in Turkey," *Social Politics,* cilt: 15, sayı: 4, s. 514-8.

Secor, A.S. (2002) "The Veil and Urban Space in Istanbul: Women's Dress, Mobility and Islamic Knowledge," *Gender, Place and Culture*, cilt: 9, sayı: 1, s. 5-22.

Sharabi, H. (1988) *Neopatriarchy: A Theory of Distorted Change in Arab Society,* New York ve Oxford: Oxford University Press.

Stivens, M. (2006) "'Family Values' and Islamic Revival: Rights and State Moral Projects in Malaysia," *Women's Studies International Forum,* sayı: 29, s. 354-67.

Şahin, K. (2001) "Cihan Aktaş Hikâyelerinde İslamcı Kadının Temsili," *Tezkire,* sayı: 10, Kadın ve Beden Siyaseti Özel Sayısı, Şubat-Mart, s. 143-9.

Tuksal, Ş. (2001) "Sünni Muhafazakâr Çevrelerde Kadın Politikası Üretmenin Güçlükleri," *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik,* der. S. Yerasimos, s. 488-503, İstanbul: İletişim.

Şişman, N. (2009) *Başörtüsü: Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı,* İstanbul: Timaş.

Şişman, N. (2006) *Emanetten Mülke: Kadın, Beden, Siyaset,* İstanbul: İz.

Şişman, N. (2004) *Kamusal Alanda Başörtülüler: "Fatma Karabıyık Barbarosoğlu ile Söyleşi",* İstanbul: Timaş.

Tuğal, C. (2010) *Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi,* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Turam, B. (2011) *Türkiye'de Devlet ve İslam: Demokrasi, Etkileşim, Dönüşüm,* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Werbner, P. (2007) "Veiled Interventions in Pure Space: Honour, Shame and Embodied: Struggles Among Muslims in Britain and France," *Theory Culture Society,* sayı: 24, s. 161-86.

White, J. (2007) *Türkiye'de İslamcı Kitle Seferberliği,* İstanbul: Oğlak.

Wollstonecraft, M. (2007) *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi,* çev. D. Hakyemez, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yavuz, H. (2006) "The Renaissance of Religious Consciousness in Turkey: Nur Study Circles," *Islam in Public: Turkey, Iran and Europe,* der. N. Göle ve L. Ammann, s. 129-63, İstanbul: Istanbul Bilgi University Press.

Yılmaz, H. (2007) "Türkiye'de Orta Sınıfı Tanımlamak: Ekonomik Düzeyler, Siyasal Tutumlar, Hayat Tarzları, Dinsel-Ahlaki Yönelimler," http://hakanyilmaz.info/yahoo_site_admin/assets /docs/HakanYilmaz-2007-TurkiyedeOrtaSinif-Ozet.28470911.pdf erişim tarihi: 15.04.2011.

Tıbbın Cinsiyeti ve Biyoetik Açısından Kadın

BERNA ARDA

Tıp bir bilgi ve beceri bütünü, bir meslek, bir uygulama alanı, kimi özellikleriyle bir sanat olarak en eski insan etkinliklerinden birisidir. Onun, bütün bu farklı niteliklerinin yanı sıra, cinsiyetçi yaklaşımlar açısından da çözümleyici bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gereklidir. Türkiye'de tıp eğitimine kadının girmesi de, daha sonra kliniklerde kendine yer edinebilmesi de "izin verildiği" kadarıyla olmuştur. "Cam tavan" kuramının işlediği alanlardan birisi de tıptır. Dolayısıyla tıbbın gündelik hayatında, uzmanlık alanlarının belirlenmesinde ve işleyişinde, tıbbın araştırma boyutundaki işleyişinde, cinsiyetçi bir yaklaşımın egemen olduğunu belirtmek mümkündür. Genel olarak hekimler arasında uzmanlaşma oranının erkeklerde daha fazla olması; cerrahi dallarda kadın hekimlerin tercih edilmemesi çarpıcı örneklerdir. Tıp fakültelerine girerken ve mezun olurken hekimlerin cinsiyet dağılımında bir farklılık görülmezken, tıpta uzmanlık alanlarının seçiminde aynı durumun sürmediği, kadın ve erkek hekimler arasında belirgin biçimde bir farkın oluştuğu görülmektedir.

Tıp fakültesine girerken yüreklendirilen kadın hekimlerin uzmanlık alanını seçerken toplumsal cinsiyet rollerine daha uygun alanlara yöneldikleri, uzmanlık aşamalarına geldikleri yaşlarda evlilik, annelik, ev sorumluluğu gibi toplumsal rollerin karşılarında birer engel olarak durduğu, kadınların iki rol arasında kalarak yürütülmesini daha uygun gördükleri uzmanlık alanlarını seçtikleri görülmektedir. Genel olarak kadınların, organizasyonların üst yönetim düzeylerine ilerlemelerini önleyen yapılar şeffaf (cam) tavan olarak adlandırılmaktadır. Bu kavram, kadınların ilerlemelerini engellediği açıkça görülmeyen, yazılı olmayan kuralları ve engelleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Şeffaf tavan, kadınlar ile üst yönetim arasında yer alan, onların başarılarına ve liyakatlerine bakmaksızın ilerlemelerini engelleyen, hem açıkça görülmeyen hem de aynı zamanda aşılamayan engellerdir.

Okuyacağınız yazıda, yukarıda kısaca ana hatlarıyla özetlenen genel durumun, tıptaki görünümüne kadın açısından yer verilerek genel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu, ana çerçeveyi oluşturacak, biyoetik açısından tıp ve kadına ilişkin bir değerlendirme de ayrıca yapılacaktır.

Kadının Tıptaki Yeri ve Konumu Üzerine

Kadınların işgücü piyasasındaki konumlarının var olan toplumsal cinsiyet rolleri, geleneksel ataerkil değerler, cinsiyet ayrımcılığına dayalı öğeler tarafından belirlendiği bilinmektedir. Çalışan kadınların çoğunlukla belirli meslek alanlarına ve mesleklerinde de belirli pozisyonlara sıkışmış oldukları görülmektedir. Kadınlar çalıştıkları hemen tüm iş kollarında ataerkil sistemden olumsuz bir biçimde etkilenmektedirler. "Erkek işi" olarak tanımlanan işler daha saygın ve daha fazla ücretli olurken, bir işin kadın cinsiyetiyle tanımlanıyor olması, onun rahatlıkla "düşük statülü, düşük ücretli" olmasına yol açabilmektedir. Kadınların sayısının geleneksel olmayan istihdam alanlarında her geçen gün artmasına karşın, bu konuda yapılan yasal düzenlemeler kadının toplumdaki rolüne ilişkin zihniyet yapılarını ve geleneksel yaklaşımları köklü bir biçimde değiştirmek açısından yeterli görülmemektedir (Toksöz, 2004).

Tıbbın genel görünümü tanı koyucu ve tedavi edici merkezli bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Binlerce yıllık bir tarihsel süreç içerisinde, kadın ile erkeğin yan yana ve bir arada yürüttüğü bir uygulama olma niteliğini ancak 20. yüzyılda bir ölçüde kazanabilmiş bir meslekten söz edilmektedir. Elbette binlerce yıllık uzun süreçte kadınların iyileştirici olma özelliğini taşıdıkları dönemler de yaşanmıştır. Genelde kocakarı hekimliğinden ya da bize özgü bir örnek olarak da Osmanlı sarayında, haremde hizmet veren kadın iyileştiricilerden söz etmek mümkündür. Ancak, tarih boyunca karşılaştığımız bireysel başarı örnekleri ya da "sporadik kadın hekim" örnekleri bu uygulamanın genelleştirilmesini sağlamaktan oldukça uzaktır. Hekimliğin çoğu kez otoriter, kimi zaman aristokrat kimliği çağlar boyunca onun, aynı zamanda genellikle de bir erkek mesleği olarak yürümesine neden olmuştur.

Türkiye'de ilk kez 1922 yılında on kız öğrenci tıp fakültesine kabul edilmiş; ancak kadının tıp mesleği içindeki yerine ilişkin tartışmalar sürmüştür. Kadınların tıp fakültesine kabul edilmelerinden 27 yıl sonra bile, *Ulus* gazetesinin 1949 yılına ait bir sayısında kadınların hekim olamayacağına ilişkin yazıları görmek ilginçtir (Genç Kuzuca, 2007). 1928 yılında İstanbul'daki tıp fakültesinden altı kadın hekimin mezun olduğunu görüyoruz: Dr. Suat Rasim Giz (genel cerrahi ihtisası yapmış ve ardından Türkiye'nin ilk göğüs cerrahı olmuştur), Dr. Fitnat Celal Taygun (genel cerrahi), İffet Naim Onur (kadın hastalıkları, doğum ve genel cerrahi), Dr. Sabiha Süleyman Sayın (çocuk sağlığı ve hastalıkları) Hamdiye Abdurrahim (Rauf) Maral (dermatoloji, fizik tedavi ve radyoloji). Dahiliye uzmanı Dr. Müfide Kazım Küley, kadınların tıp fakültelerine girmesinin mücadelesini veren en etkin isimlerden birisidir ve ilk mezunlar içinde akademik kariyer yapan tek hekimdir (Etker ve Dinç, 1998).

Bu hekimleri 1929-1939 yılları arasında mezun olan, sayıları 2 ila 27 arasında değişen öteki kadın hekimler izlemiştir. Bu eğilim yıllar içerisinde artarak

sürmüştür. Günümüzde 2009-2010 ders yılı verilerine bakıldığında, Türkiye'de toplam 38.536 tıp öğrencisinin içerisinde %42,62'sini kız öğrencilerin oluşturduğu görülmektedir (TTB Raporu, 2010).

1928 yılında tıp fakültesinden mezun olan ilk kadın hekimlerden üçünün cerrahiyi uzmanlık alanı olarak seçmiş olması, günümüzün cerrahi alanlardaki kadın hekim azlığına karşıt biçimde çarpıcı görünmektedir. Pek çok araştırmacının belirttiği gibi, bu durum yeni kurulan Cumhuriyet'in kadına bakışının ve kadına biçtiği yeni rolün sonucudur (Durakpaşa A., 1998).

Kemalist ideolojinin öngördüğü biçimde; kadının kamusal alanda, eğitimde, akademik yaşamda yer alması çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiş ve o dönemin, hatta günümüzün gelişmiş toplumlarına göre bile kadın oldukça iyi bir konuma yerleşmiştir.

Ülkemizin köklü tıp fakültelerinden birisi olan Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, kadın öğretim üyesi açısından da dikkate alınabilecek bir örnek oluşturmaktadır. Genç Cumhuriyet'in başkentinde, İstanbul'dakinin yanı sıra yeni bir tıp okulunun açılması düşüncesi, 1 Kasım 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açarken Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı konuşmada somut biçimde karşımıza çıkmaktadır:

"Yüksek tahsil için, Ankara Üniversitesi'ni tesis etmek yolunda, Tıp Fakültesi'ne de başlayarak, yeni ve en külfetli hamlenin atılmasını dilerim" (TBMM, Zabıt Ceridesi, 1936).

Bu konuda, 1937 yılına ait 3.228 numaralı bir yasa da bulunmaktadır. Ancak fakültenin hayata geçmesi 2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle gecikmiş, ancak 2. Saraçoğlu Hükümeti sırasında dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in de katkılarıyla ivme kazanabilmiştir. Böylece 19 Ekim 1945 günü yapılan açılış töreniyle Ankara Tıp Fakültesi, Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde açılan ilk tıp fakültesi olarak hayata geçiyordu. Ankara Üniversitesi'nin kuruluş yıllarında kadın öğretim üyelerinin değerlendirmesini yapmak için ilk öğretim üyesi kadrosuna bakmak gerekecektir. Fakültenin Kurucu Dekanı olan Prof. Dr. Abdülkadir Noyan'ın başkanlığında İç Hastalıkları Kliniği'nde iki, Cerrahi Kliniği'nde iki, Çocuk Hastalıkları, Fizyoterapi ve Hidroloji, Üroloji, Radyoloji, Göz Hastalıkları, İntaniye, Psikiyatri, Kadın-Doğum, Ortopedi, Asabiye, Kulak Burun Boğaz, Histoloji, Anatomi ve Adli Tıp alanlarında birer profesör ile kurulmuş kadro, fakültenin ilk akademisyen grubunu oluşturuyordu. Bu 19 kişilik gruptaki tek kadın öğretim üyesi Histoloji Profesörü Dr. Kamile Aygün idi. Fakültenin "Morfoloji Bilgilerinin Tıp Bilgisindeki Önemi" konusundaki ilk açılış dersini veren de, bir başka deyişle bu başlangıçtaki eğitici kadronun vitrininde görünen, yine bu tek kadın hoca, Dr. Kamile Aygün olmuştur (Arda, 1996).

1998 yılında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi örneğinde yapılmış bir çalışma ile; kadın oranı açısından öğrenci düzeyinde %45 olan oranın, asistanlık

aşamasında %41'e, öğretim üyesi düzeyinde ise %37,2'ye inmekte olduğu saptanmıştır (Arda ve Bökesoy, 1998). Benzer tablo ülkemizde kadınların tıp alanında çalışacakları alanların belirlenmesinde ve daha sonra akademik hayata devam etmeleri sırasında da kendisini göstermektedir. Tıpta uzmanlık alanı olarak tanımlanmış 28 alanın 12'sinde kadın hekimlerin oranı kritik eşik kabul edilen %33'ün altındadır. Söz konusu 28 uzmanlık alanının tamamında erkekler %33 ve üzerinde temsil edilmektedir. Bu sonuçtan hareketle ülkemizde kadınlara özgü bir tıpta uzmanlık alanının bulunduğu söylenemezken, aksine erkeklere özgü alanların bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Kadınlar mesai saatleri düzenli olan, nöbeti olmayan, akademik ilerlemelerinde engel bulunmayan, dışlanmayacaklarını düşündükleri uzmanlık alanlarına yönelmektedirler. Özellikle cerrahi uzmanlık alanlarında kadınların sayısı sınırlıdır. Klinik şefi, profesör, doçent ve yardımcı doçent kadrolarında kadın hekim oranının, erkek meslektaşlarına göre daha düşük olduğu, buna karşılık klinik şef yardımcısı, baş asistan, asistan öğretim görevlisi, araştırma görevlisi kadrolarında ise kadın hekim oranlarının toplam kadın hekimlerin oranlarına göre fazla olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla eğitim ve meslek hayatları boyunca kadınların cinsiyete bağlı ayrımcılıkla karşılaştıkları, hem niceliksel hem de niteliksel olarak da ortaya konmuştur. Hekim dağılımlarındaki farklılıklar ayrımcılığı sayısal olarak ortaya koymaktadır. Tıp fakültesine giriş aşamasından başlayarak, uzmanlık dallarının seçiminde, kariyer basamaklarında cinsiyet olgusuna bağlı bir tercih farklılığı belirgin biçimde yaşanmaktadır. Niteliksel veriler de cinsiyet faktörüne bağlı olarak bir ayrımcılık olduğunu göstermektedir. Kadınlar bu ayrımcılığı, değişik aşamalarda, bir üst basamakta olan meslektaşlarından, hocalarından, eş kıdemli meslektaşlarından, yardımcı sağlık personelinden ve hastalardan görmektedirler. (Genç Kuzuca ve Arda, 2010).

Bu bağlamda; ülkemizde genel olarak akademik hayatın, özelde de sağlık bilimleri alanının kadınlar için tercih edilmekte olan bir çalışma alanı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha yeni tarihli rakamlara bakıldığında; örneğin 2008-2009'da Türkiye'de üniversitelerde, dörtte biri profesör düzeyinde olmak üzere 40.861 kadın akademisyen bulunduğu, bunun da genel akademisyen grubu içerisinde %41 oranına ulaştığı; ülkemizde doktora eğitimi yapan kadınların %55 oranında sağlık bilimlerinde yer aldıkları görülmektedir. 7. Çerçeve Programı kapsamında gerçekleştirilmiş son çalışmalarda, Türkiye 2004 yılında profesör oranı %20'yi aşan Avrupa'daki beş ülkeden birisi olarak görülmektedir. Dolayısıyla pek çok gelişmiş ülkelerdeki hemcinslerine göre, kadınların ülkemizde akademik hayata daha yüksek oranda katıldıklarını söylemek mümkündür.

2010 yılı verilerine göre (Türkiye'de Sağlık Eğitimi ve Sağlık İnsangücü Raporu, 2010):

Unvan	Sayı	Oran (%)
Pratisyen hekim	31.978	28,75
Uzmanlık Eğitimine Devam Eden Hekim	20.975	18,86
Uzman Hekim	58.258	52,38
Toplam	111.211	100

Tablo 1. Türkiye'de hekimlerin unvanlarına göre dağılımı.

Kurum	Sayı	Oran (%)
TC Sağlık Bakanlığı	63.622	57,20
Üniversiteler	25.015	22,49
Özel sektör	22.574	20,29
Toplam	111211	100

Tablo 2. Türkiye'de hekimlerin görev yaptıkları kuruma göre dağılımı.

Tıbbın da içerisinde bulunduğu sağlık bilimlerinin iç yapılarına ve kendi alt bölümlenmelerine bakıldığında kadın cinsiyetine ilişkin birtakım önyargıları ve buna dayanan fırsat eşitsizliklerini görmek mümkündür. Bu bölümler altında hemşirelik mesleğinin salt kadın cinsiyetine dayalı bir meslek olarak yapılandırılmış bulunması ya da kadınların tıpta uzmanlık alanlarının "kadına uygun" diye nitelendirilerek etiketlendirilmiş kimi alanlarda daha fazla, buna karşın daha saygın ve kazanç düzeyi daha yüksek olan alanlarda oldukça az sayıda bulunması cinsiyetçi tutumlarının varlığını göstermektedir.

Bu konuya biraz daha yakından bakıldığında, kimi rakamlara başvurmanın bir bilanço çıkarmamızda yararlı olacağını düşünmek mümkündür.

Türkiye'de Sağlık Bakanlığı ve üniversite hastanelerinde görev alan uzman hekimlerin uzmanlık alanlarına göre cinsiyet dağılımı, 2006 yılı verilerine göre **Tablo 3**'te oldukça görünür durumdadır:

Sağlık Bakanlığı ve üniversite ayrımı dikkate alınmaksızın tüm uzmanlık dallarında cinsiyet dağılımı karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak alanlar arasında anlamlı derecede farklılıklar bulunduğu saptanmıştır (c^2=7696,681 p<0,001). Bu durum, saptanan manzaranın rastlantıyla ortaya çıkmamış olduğunu ve rakamların birbiriyle karşılaştırılmasında belirlenen farkın bilimsel olarak kayda değer bir manidarlık sergilediğini göstermektedir (Genç Kuzuca, 2007).

Uzmanlık Alanları		Erkek	Kadın	Toplam
Aile Hekimliği	Sayı	755	635	1390
	%Oran	54,3	45,3	100
Anestezi	Sayı	1152	1422	2574
	%Oran	44,8	55,2	100
Beyin ve Sinir Cerrahisi	Sayı	1123	64	1187
	%Oran	94,6	5,4	100
Klinik Biyokimya	Sayı	511	639	1150
	%Oran	44,4	55,6	100
Çocuk Cerrahisi	Sayı	303	83	386
	%Oran	78,5	21,5	100
Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	Sayı	2054	1756	3810
	%Oran	53,9	46,1	100
Dermatoloji	Sayı	360	655	1015
	%Oran	35,5	64,5	100
Enfeksiyon Hastalıkları	Sayı	460	521	981
	%Oran	46,9	53,1	100
Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon	Sayı	541	874	1415
	%Oran	38,2	61,8	100
Genel Cerrahi	Sayı	3276	238	3514
	%Oran	93,2	6,8	100
Göğüs Cerrahisi	Sayı	356	54	410
	%Oran	86,8	13,2	100
Göğüs Hastalıkları	Sayı	676	758	1433
	%Oran	47,1	52,9	100
Göz Hastalıkları	Sayı	1321	627	1948
	%Oran	67,8	32,2	100
Halk Sağlığı	Sayı	106	125	231
	%Oran	45,9	54,1	100
İç Hastalıkları	Sayı	2842	1169	4034
	%Oran	70,4	29,6	100
Kadın Hastalıkları	Sayı	2313	1361	3674
	%Oran	63,0	37,0	100
Kalp Damar Cerrahisi	Sayı	815	78	893
	%Oran	91,3	8,7	100
Kardiyoloji	Sayı	956	197	1153
	%Oran	82,9	17,1	100
KBB Hastalıkları	Sayı	1565	319	1884
	%Oran	83,1	16,9	100
Klinik Mikrobiyoloji	Sayı	371	465	836
	%Oran	44,4	55,6	100

Nöroloji	Sayı	686	730	1416
	%Oran	48,4	51,6	100
Ortopedi ve Travmatoloji	Sayı	1947	31	1978
	%Oran	98,4	1,6	100
Patoloji	Sayı	364	707	1071
	%Oran	34	66	100
Plastik Cerrahi	Sayı	449	92	541
	%Oran	83,0	17,0	100
Radyoloji	Sayı	1486	986	2471
	%Oran	60,1	39,9	100
Ruh sağlığı	Sayı	733	641	1374
	%Oran	53,3	46,7	100
Üroloji	Sayı	1749	13	1762
	%Oran	99,3	0,7	100
Diğer	Sayı	853	591	1443
	%Oran	59,1	40,9	100
Genel Toplam		30123	15857	45980
		65,5	34,5	100
χ^2=7696,681 P<0,001				

Tablo 3. Türkiye'de Sağlık Bakanlığı ve üniversite hastanelerinde görev alan uzman hekimlerin uzmanlık alanlarına göre cinsiyet dağılımı.

Sağlık Bakanlığı ve üniversite hastanelerindeki kadın uzman hekimlerin en fazla sayıda olduğu ilk 10 bölümdeki sayıları ve kadın uzman hekimler içindeki yüzdelik oranları araştırılmıştır. Sayısal olarak en çok kadın uzman hekim Çocuk Hastalıkları alanında yer almaktadır (%11,1). Bu uzmanlık alanını Anestezi ve Reanimasyon (%9), Kadın Hastalıkları ve Doğum (%8,6), İç Hastalıkları (%7,5) ve diğer alanlar izlemektedir. Kadın uzman hekimlerin sayısal olarak en fazla olduğu ilk 10 uzmanlık alanıyla, kadın hekim/erkek hekim oranına göre kadın hekimlerin ağırlıkta olduğu ilk 10 uzmanlık alanı farklıdır. Çocuk Hastalıkları, Kadın Hastalıkları ve Doğum, İç Hastalıkları ve Radyoloji dalları sayısal olarak kadın uzman hekimlerin çok olduğu alanlar olmasına karşı bu alanlarda erkek uzman hekim sayısı daha fazladır.

Sağlık Bakanlığı ve üniversite hastanelerinde kadın hekim/erkek hekim oranına göre kadın uzman hekimlerin en fazla sayıda olduğu ilk 10 uzmanlık dalı sayıları ve yüzdelik oranlarına bakıldığında çocuk hastalıklarında kadın hekim sayısal olarak en fazlayken, kadın hekim/erkek hekim oranına göre yapılan sıralamada kadın uzman hekim oranının en fazla olduğu dallar Patoloji, Dermatoloji, FTR ve Mikrobiyoloji dallarıdır. 2006 yılında Sağlık Bakanlığı ve üniversite hastanelerindeki hekimlerin unvanlarına göre cinsiyet dağılımı

incelendiğinde, unvanlar içinde kadın hekimlerin erkek hekimlere oranında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (Genç Kuzuca, 2007). Klinik şefi, profesör, doçent ve yardımcı doçent kadrolarında kadın hekim oranı daha düşük olarak saptanmıştır. Buna karşılık klinik şef yardımcısı, baş asistan, asistan öğretim görevlisi, araştırma görevlisi kadrolarında kadın hekim oranlarının toplam kadın hekimlerin oranlarına göre fazla olduğu saptanmıştır.

Bu tablonun güncellenmiş verilerde de benzer biçimde sürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Türk Tabipler Birliği'nin 2010 yılı Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Raporuna göre, ülkemizde tıp fakültelerindeki profesör sayısı toplam 4.976'dır. Bunlardan 1.442'si kadındır (%28,97). Buna karşılık 3.534' ü %71,02 gibi ağırlıklı biçimde erkeklerden oluşmaktadır. Toplam 2.781 olan doçent sayısına cinsiyete göre bakıldığında; kadın oranının %34,69'a yükseldiği (toplam 965 kadın doçent), erkeklerin oranının ise profesörlüktekine göre %65,30'a gerilediği (toplam 1.816 erkek doçent) görülmektedir.

Ülkemizde tıp fakültelerindeki yardımcı doçent sayısı toplam: 2656'dır. Bunların 917'si kadınlardan (%34,52) 1739' u ise (%65,47) erkeklerden oluşmaktadır.

Profesör, doçent ve yardımcı doçentlerin tüm tıp fakültelerindeki toplamı 10.413 gibi bir rakamla ifade edilmektedir. Bu öğretim üyelerinin içerisinde kadınların %31,92 gibi bir oranda olduğu ve bu oranın sayısal olarak 3.324 kadın öğretim üyesince oluşturulduğu, dolayısıyla öğretim üyelerinin %68,07 gibi ağırlıklı oranının 7.089 erkek öğretim üyesince temsil edildiği saptanmaktadır. Buna karşılık öğretim üyelerine öğretim görevlisi, uzman ve araştırma görevlileri de dahil edilerek tüm öğretim elemanlarının tıp fakültelerinde sergilediği manzaraya bakıldığında, toplam öğretim elemanının sayısının 2010'da tüm tıp fakültelerinde 25.812 olduğu, bunlar arasında kadınların 10.307 kişi ile oranlarının neredeyse %40'a yükseldiği anlaşılmaktadır (%39,93). Bu durum da kadınların "akademik hiyeraşinin aşağıdaki basamaklarında daha çok yer almakta oldukları"na ilişkin görüşlerle uyumlu bir saptamadır (TTB Raporu, 2010).

Yardımcı doçentlikten profesörlüğe uzanan basamaklarda kadın hekimlerin oranları azalmakta ve her üç aşamada da ortalamanın altında kalmaktadırlar. Bu durum, benzer konuda yapılmış olan ve kadın hekimlerin %54'ünün, yönetici kadınların ise %73'ünün işyerlerinde cinsiyete dayalı ayrımcılık olduğunu belirttikleri; özellikle yönetici konumundaki kadınların ayrımcılığı daha çok hissettiklerini vurguladıkları bir başka çalışma ile de uyumlu görülmektedir (Bekata-Mardin, 2000).

Üniversitelerde kadın hekimlerin ağırlıkta olduğu ilk on dalda unvanlara göre cinsiyet dağılımı incelendiğinde, unvanlar arasında cinsiyet dağılımları istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklı bulunmaktadır.

Kadın hekimlerin yoğun olarak yer aldığı uzmanlık alanlarının belirgin özellikleri şunlardır:

- Nöbeti olmayan ya da diğer uzmanlık alanlarına göre daha az nöbeti olanlar,
- Hastayla doğrudan iletişim kurulmayan, "işin mutfağı" denilebilecek, hastalıkların tanılarına destek veren, ama hastaların hekimi genellikle görmediği uzmanlık alanları,
- Hastaların süreğen (kronik) hastalıklar yaşadığı ve yoğun bakım gerektiren uzmanlık alanları olmalarıdır (Genç Kuzuca, 2007).

Tüm bu saptamalar ışığında, cerrahi bilimlerde kadın hekimlerin erkek hekimlere göre çok daha az yer aldığı, dahili bilimlerde ve temel tıp bilimlerinde ise kadınların daha fazla yer aldığı saptamasının altında yatan temel gerekçeler arasında sosyal ve kültürel olarak yeterli destek sistemlerinin bulunmadığı bir ortamda, her şeye rağmen mesleğini yürütmek isteyen kadın hekimlerin tıp içerisindeki varlıklarını sürdürebilmeye ilişkin bir çözüm yolu olarak geliştirdikleri söylenebilir.

Kadınların bir alanda var olup olmadıkları kadar önemli olan noktalardan birisi hiç kuşkusuz, bu varlığın niteliği ve olanaklarıdır. Dolayısıyla salt sayısal veriler tek başına anlamlı olmayıp, daha ayrıntılı bir çözümleme yapmak da gerekli görülmektedir. Kadınların ülkemizdeki yüksek öğrenim kurumlarında; bütün uzmanların %43'ünü ve bütün okutmanların %55'ini oluşturacak bir biçimde; bir başka deyişle, kariyer olanakları kısıtlı, akademik statü olarak önü kapalı ve gelişme şansı bulunmayan bu gibi unvan kademelerinde yığılma göstermeleri önemli bir öğedir. Niteliğe ilişkin bir başka ölçüt de, akademik hayatta yönetici durumundaki kadınların sayıca son derece sınırlılık göstermeleridir. Bu durum genel olarak hayatın öteki alanlarında görülen kadın yönetici, milletvekili ya da bakan olan kadın sayısı ile de uyum gösterecek ölçüde azdır. Bir başka deyişle, kadının TBMM'deki 2010 yılına ait %4,2'lik sembolik temsiliyetinde olduğu gibi, akademik hayatın yönetim kademelerinde de kadın temsiliyeti son derece azdır. Hekimliğin tek başına yürütülebilir bir uygulama olmaktan çıkması ile buna koşut gelişmeye başlayan "ekip anlayışı" ve hemşirenin sağlık hizmeti üreten ekibin ayrılmaz bir üyesi olarak nihayet kabul edilir olması günümüzün önemli kazanımlarıdır. Ancak yine de, 21. yüzyılda kadının tıptaki yerini sağlamlaştırması için, özlük hakları, çalışma koşulları, kadına ilişkin destek düzeneklerinin geliştirilmesi gibi temel yönlerden daha atılacak çok adım bulunduğu açıktır.

Biyoetik Açısından Kadın

Biyoetiğin çeşitli düzeylerde tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi olanaklıdır. Biyoetik, dar anlamda tıp uğraşında ortaya çıkan değer sorunlarını belirleyen, tartışan ve çözüm önerileri sunan, yeni normlar arayan bir akademik alandır.

Daha geniş bir çerçevede; biyoetik, tedavi edici hekimlik uygulamalarında ya da tıp araştırmalarında ortaya çıkan değer sorunlarını da kapsamına almaktadır. En geniş anlamıyla biyoetik; bellibaşlı insan uğraşlarının içinde bulundukları topluma karşı taşıdıkları etik sorumluluğun konu edildiği bir alandır.

Bu farklı anlamların birbirleriyle kesiştiği ya da örtüştüğü görülmektedir. Tıp alanının merkezde bulunduğu bir biyoetik kavramında tıp etiğinin uğraştığı sorunlar; insan deneyleri, gebeliğin yapay olarak sona erdirilmesi, doğum öncesi tanı yöntemleri, genetik danışmanlık, üremeye yardımcı teknikler, ölümün tanımlanması ve organ aktarımları gibi konularda ortaya çıkan değer sorunlarıdır. Buna karşılık en geniş anlamıyla biyoetiğin kapsamına iletişim etiği, yönetim etiği ya da çevre etiği gibi konular da dahil edilebilir.

Biyoetiğin önemli özelliklerinden birisi, disiplinlerarası bir niteliğinin bulunmasıdır. Genel anlamda tıp ve biyolojide ortaya çıkan değer sorunlarına felsefenin, hukuğun, sosyal tıbbın, sosyolojinin ve antropolojinin farklı bakış açılarıyla yaklaşılması, bu sorunların çözümüne yönelik normların üretilmesini de olanaklı kılacaktır. Tek tek hastanelerin etik kurullarında, hekim örgütlerinin etik kuruluşlarında, Dünya Hekimler Birliği'nde, Avrupa Konseyi'nde, UNESCO'da varılmaya çalışılan nokta, hep söz konusu sorun alanlarında kullanılabilecek, yol gösterici olabilecek kuralları belirleyebilmektir.

Hakların gözetilmesi ve bireysel onurun korunması, günümüzün biyoetik yaklaşımının omurgasını oluşturmaktadır. Bu açıdan biyoetik perspektifinden kadına bakmak, tıp ve sağlık ile ilgili oluşumların, düzenlemelerin içerisinde kadının yerinin ne olduğunu irdelemek ve tartışmak demektir.

Bu bağlamda, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı'nda sürdürülen bir ders olan "Biyoetik ve Kadın" dersinin genel çerçevesine kısaca yer vermek fikir verici olacaktır. Tıp gibi teknik bir disiplinden beslenmekle birlikte, çıkış noktası tıp etiğinin ve biyoetiğin, disiplinlerarası çalışma ile yürütülebilecek bir alan olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Dolayısıyla dersin ana konu başlıkları olan "Etik, Tıbbi Etik, Biyoetik Kavramları", "Tıbbın Evrimsel Çizgisinde Kadın: Kocakarı Hekimliğinden Cadı Avcılığına, Hemşirelikten Kadın Cerrahlığa", "Laiklik ve Kadın", "Hekim-Hasta İlişkisinde Kadın Olmak", "Kadının İstismarı, Kadına Yönelen Şiddet ve Hekim", "Hekimlikte Sır Saklama ve Kadın", "Bekâret Muayeneleri ve Hekimlik", "Bilimsel Araştırmalar ve Kadın", "Yaşamın Başına İlişkin Etik Konularda Kadın" (Nüfus Planlaması, Abortus, Üremeye Yardımcı Teknikler, Cinsiyet Belirleme Yöntemleri), "Yaşamın Sonuna İlişkin Etik Konular" (Ötanazi, Tedaviyi Reddetme, Geriatrik Döneme İlişkin Başlıklar...), "Mobbing Olgusu ve Kadın" konuları biyoetik açısından cinsiyetin temellendirilmesini, irdelenmesini hedeflemektedir (UNESCO, Geobs veritabanı, 2007). Bu yazı bağlamında biyoetik açısından kadın, kimi temel başlıklar açısından ele alınacaktır.

Kadın ve Zedelenebilirlik

Zedelenebilirlik/örselenebilirlik, bazı sözlüklerde "Fiziksel ya da psikolojik yaralanmalara açık oluş" olarak tanımlanmaktadır. Tıbbın genel uygulamaları, tanı, tedavi ya da araştırma süreçleri dikkate alındığında zedelenebilirlik kavramının büyük önem taşıdığı fark edilmektedir. Zedelenebilir grupları kimlerin oluşturduğu sorusu dikkate alındığında, dünya üzerinde birtakım temel olanaklara ulaşabilme ve bunlardan yararlanabilme konusunda sıkıntıları olan kadınların bu gruplardan önemli bir tanesini oluşturmakta olduğu anlaşılacaktır. Bu nedenle insan onurunun ve haklarının korunması başlığı altında kadınların öncelikle gözetilmeyi gerektirdiği açıktır. Kadının temel sağlık hizmetlerine ulaşabilirliği, koruyucu hizmetlerden yararlanmada ana-çocuk sağlığının ve "gebelik" durumunun yarattığı öncelikli oluş durumu, yoksulluk olgusunun kadının zedelenebilirliğini artıran bir öğe olarak karşımıza çıkması önemli satır başlarıdır.

Üreme sağlığı açısından ulusal birtakım verilere bakıldığında, (Arda ve Mammadov, 2008) Türkiye Demografi ve Sağlık Araştırması 2003 verilerine göre 15-49 yaşları arasındaki 8.075 kadınla görüşülmüş; kadınların 1/3'ünün 30 yaş altında olduğu, %95'inin evli ve %17'sinin en az lise mezunu olduğu saptanmaktadır. Bu örnekleme göre; doğurganlık açısından beklenti, menapoza kadar 2,2 çocuğa sahip olmaktır. Evlenme yaş ortalamasında artış görülmektedir. Aile planlaması bilgisinin oldukça yaygın olduğu, en çok bilinen yöntemlerin rahimiçi araçlar ile doğum kontrol ilaçları olduğu saptanmıştır. Kadınların %90'ı yaşamı boyunca en azından bu yöntemlerden birisini kullanmış olduğunu belirtmektedir. Bu konuda hizmet alınan kurumlar, genellikle kamuya aittir. Çocuk ölüm oranı binde 29,5 yaş altındaki ölüm oranı ise binde 37'dir. Annelerin %81'i hamilelikleri boyunca doğum öncesi tıbbi bakım almakta ve izlenmektedirler. Bu rakamın %75' i bir hekim tarafından verilen antenatal bakımı ifade etmektedir. Kadınların %71'i hamileliğinin 6. ayından önce bakım almış, kadınların yarısı da en az dört kez takibe gelmiştir. Ancak ülkenin batısı ve doğusu dikkate alındığında, bu oranlar arasında önemli farklar bulunmaktadır.

Tüm doğumların %78'i bir sağlık kurumunda gerçekleştirilmektedir. Ağırlıklı olarak kamuya ait sağlık kurumları kullanılmakta, doğumların %83'ü bir doktor ya da eğitimli bir sağlık personeli yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Her yüz doğumdan 21'i düşükle sonuçlanmaktadır, bunlardan da 11 tanesinin kürtaj olduğu belirlenmektedir. Doğuda ve kırsal kesimde yaşayan kadınların en az bir kez kürtaj olduğu, ana gerekçenin çocuk sahibi olmayı durdurmak olduğu ve hamileliğin ilk ayı içerisinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu işlem için genellikle özel sağlık kurumları tercih edilmektedir. Ne tür olursa olsun, düşük sonrasında aile planlaması konusunda tıbbi danışma ihtiyacı hissedildiği vurgulanmaktadır.

Çocuk sağlığı açısından, 12-23 aylık dönemde aşılama takvimi ancak %54 oranında gerçekleşmektedir; 12 ayda aşılı çocukların oranı ancak %48'tir. Yine

ana sağlığında olduğu gibi, çocuk sağlığında da göstergeler doğuda, güneydoğuda ve kırsal kesimde bozulmaktadır (Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2003).

Üreme Olgusuna İlişkin Etik Konularda Kadın

Bu başlık altında Gebeliğin Sonlandırılması, Cinsiyet Belirleme Yöntemleri, Aile Planlaması, İnfertilite ve Üremeye Yardımcı Teknikler konularındaki etik tartışmalar kısaca özetlenecektir.

Gebeliğin Sonlandırılması

"Uterus içindeki canlının yaşamının sonlandırılması" anlamında kullanılan *abortus* (kürtaj), çok eski çağlardan beri tartışılmakta olan bir konudur. Farklı yönleriyle gündeme gelen konuyla ilgili olarak merkezde bulunan iki öğe; uterus içindeki hayatın "bir insan bireyinin hayatı" ile benzer sayılıp sayılamayacağı ile bu canlının yaşama hakkının hamile kadının kendi bireysel haklarına göre ne durumda olduğudur(Arda ve Aydın, 2002). Abortusu düzenlemeye yönelik yasal düzenlemelerin bulunması, konuya ilişkin değer sorunlarının bütünüyle çözümlenmiş olduğu anlamına gelmemektedir. Ülkemizde ebeveyn isteğine bağlı olarak 10. gebelik haftasına kadar rahmin tahliye edilebiliyor olmasında, yasal düzenlemenin merkezinde bulunan öğe, "annenin sağlığını korumak"tır.

Günümüzde prenatal tanı yöntemlerinin kullanımında ve bunlara ilişkin karar verme süreçlerinde annenin asıl belirleyici olmasını tartışan öğe, "Maternal Haklar" başlığı altında biçimlenmektedir. Doğrudan fetusa yönelik girişimlerin, aslında onu bedeninde taşıyan anneye yapılan girişimler olarak ele alınması mümkündür. Annenin fetus ile birlikte bizzat yaşayacağı tıbbi girişimlerin ve buna bağlı olarak alacağı risklerin, olası sonuçların farkında olması gereklidir. Bu farkındalık bir yerde hasta ya da sakat olduğu saptandığı halde o fetusu dünyaya getirmeye karar vermeyi de, tedavi ekibi olarak alınan karara saygı duymayı ve yönlendirici olmamayı da beraberinde getirecektir. Feminist bakış açısından anne adayının bedenine yönelik böyle bir kararı tek başına alabileceği ve dolayısıyla babanın onayının aranmasına gerek duyulmaması gerektiği vurgulanırken, "değer harcama" açısından *abortus* eyleminin fetusun manevi kişiliğine yönelik bir eylem olarak görülmesi de söz konusudur. *Abortus*'la ilgili olarak kimilerince, "annenin özerkliği" ile "fetusun yararı"nın karşı karşıya geldiği savunulsa da, burada sorunun bir başka düzeyi, "toplum yararı"nın da önemli bir başka parametre olduğudur. Çünkü tam görünür olmasa bile, çağlar boyunca *abortus*'a karar verdirten ve eyleme geçirten öğenin; bir başka deyişle "*abortus*'a evet, ama, kimin yararına?" sorusuna verilen yanıtın, toplumların belirlediği "iyiye ulaşmak" yönünde olduğu kabul edilebilir. Bu nedenle kimi toplumlarda örneğin kız bebek olmanın ya da kimi toplumlarda farklı düzeylerde "*malformé*" oluşun getirdiği *abortus*, sonucu üzerinde çok da fazla düşünülmeyen, çünkü o

toplumlarda onaylanan ve vicdanların müsterih olduğu bir konumdadır. Yasal düzenlemenin açıkta bıraktığı sorunlardan birisi, patolojik durumlarda "hangi üst hamilelik haftası sınırına kadar" tıbbi *abortus*'un yapılabileceği, bir başkası da, çoğul gebeliklerde hangi fetusa yaşama şansının tanınacağıdır. Prenatal dönemde biri sağlam, öteki/ötekiler hasta birden fazla fetusun varlığının saptanması durumunda, hangi fetusun yaşamına izin verileceği ya da hangilerine "fetosid" uygulanacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Maternal hakkın, uterus içi mülkiyet hakkı gibi bir kavramı da armağan ettiği günümüzde, anne adayı kadın başta olmak üzere aile ile tedavi ekibinin iletişimi, durumdan kadın ve eşinin haberdar edilerek bilgilendirilmeleri son derece önemlidir. Çünkü daha sonra yapılacak girişimler için onların verecekleri aydınlatılmaya dayalı onamları (rıza) gerekli ve belirleyici olacaktır. Zamanla yarışılan günlük tıp uygulamasında, tedavi ekibi *kısa sürede bir karar vermek ve bunu uygulamak* zorundadır. Bu sürece ailenin de katılması ve çizilecek sınırı onlarla birlikte belirlemekte yarar olacaktır. Bu konulara özgü etik kurulların oluşumu ve retrospektif olarak yapılacak etik vaka çözümlemeleri özel bilgi ve deneyim birikimini sağlayacaktır.

Cinsiyet Seçimi ya da Cinsiyet Belirleme Yöntemleri

Cinsiyetlerimiz, bizi insan kılan özelliklerimizin sadece bir bölümüdür. Ancak kimi gerekçelerle, cinsiyetlerden birinin tercih edilmesi ve ötekine üstün tutulması etik açıdan, bireyler arasında var olan ayrımcılığı körükleyen ve pekiştiren bir öğe olarak değerlendirilmektedir. Cinsiyet seçimi konusu akla üç farklı uygulama biçimini getirmektedir; "cinsiyet seçimine yönelik *abortus*", "cinsiyet seçici embriyo aktarımı" ve "cinsiyet seçimine yönelik döllenme" bu olgunun farklı türleridir. Tıbbi teknolojinin, sözü edilen cinsiyetlerden birini doğum öncesinde belirleyebilmek ve istenmeyen cinsiyet saptandığında ise fetusu ortadan kaldırmak amacıyla kullanıldığı ülkeler bulunmaktadır. Özellikle geri kalmış ülkelerde, sosyokültürel tercihin erkek cinsiyeti olması son derece belirgindir. Ultrasonografi gibi nispeten kolay ulaşılır ve anne açısından da zarar verici olmayan bir tekniğin, bu açıdan, asıl amacına aykırı bir biçimde son derece yaygın olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Aynı yazarlar, dünya nüfusundan toplam 60 ila 100 milyon kadının bu yolla eksildiğini, bu rakamın 29 milyonunun Çin'e, 23 milyonunun ise Hindistan' a ait olduğunu belirtmektedirler. Cinsiyet seçimini etik açıdan onaylamayan görüşler, bu işlemlerin tümüyle ve son derece yoğun bir "değer yitimi" yaşanmasına neden olduğu noktasından hareket etmektedirler. Eldeki bilimsel-teknik olanakların bu yönde taleplerin hizmetine verilmesi, aynı zamanda başka tür ebeveyn isteklerine de kapı açmaktadır. Dolayısıyla cinsiyet dışındaki öteki birçok özellik de, zaman içinde birer "ısmarlama konusu" olabileceklerdir. Bu durum, tıbbın günümüzde yüklendiği işlevi yeniden gözden geçirmeyi sorgulatacak kadar vahim bir tablo yaratmakta-

dır. Oysa tek başına cinsiyetin bir hastalık olmadığı ve bu nedenle de prenatal dönemde belirlenmesine yönelik emek, para ve zaman harcamanın, bir başka deyişle tıbbın olanaklarını cinsiyet öğesine karşı seferber etmenin anlamsızlığı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sınırlı kaynakların kullanımında etik dışı bir tercih olarak görülmektedir. Bu konuda ulusal düzeyde çeşitli görüşler TTB Etik Kurulu ve Türkiye Genetik Derneği tarafından ortaya konmuştur (Türk Tabipler Birliği Etik Kurulu Görüşü, 1994). Avrupa Konseyi'nin Oviedo Sözleşmesi'nin 14. maddesinde olduğu gibi, etik açıdan cinsiyet seçiminin yanlışlığı ve kabul edilemezliği ile ilgili uluslararası düzeyde de metinlere rastlamak mümkündür.

İnfertilite (kısırlık) Olgusu ve Üremeye Yardımcı Teknolojiler

"Üreme sağlığı," bütüncül bir yaklaşım ile üreme sisteminin tüm işlevlerine ilişkin bir iyi olma durumu olarak tanımlanmaktadır. Üreme sağlığı, insanların doyurucu ve güvenli bir cinsel yaşamları, üreme yetenekleri ve bu yeteneği kullanıp kullanmayacakları ve ne zaman, ne sıklıkta kullanacakları konusunda karar verme özgürlükleri olması demektir. Üreme sağlığı hizmetleri de üreme sağlığı sorunlarını önleyerek ve ortaya çıkanları da çözerek üreme sağlığına ve iyi olma durumuna katkıda bulunan yöntem, teknik ve hizmetler dizisi olarak tanımlanmaktadır. Bu aynı zamanda yalnızca üreme ve cinsel yolla bulaşan hastalıklarla ilgili danışmanlık ve hizmetleri değil, amacı yaşamı ve kişisel ilişkileri zenginleştirmek olan cinsel sağlığı da içermektedir. Bu tanımlamalardan da görüldüğü gibi üreme sağlığı kişisel hakları temel alan bir kavramdır.

Çoğu insanın bilgi yetersizliği, niteliksiz üreme sağlığı hizmetleri, yüksek riskli cinsel davranışlar, ayırımcı toplumsal uygulamalar, kadınlara karşı ayırımcılık ve birçok kadının kendi cinsel yaşam ve üreme yaşamları üzerindeki etkinliklerinin sınırlı olması gibi nedenlerle üreme sağlığına ilişkin haklarını kullanamadıkları dikkati çekmektedir. Kadınlar için yaşamlarını doğrudan etkileyen bir öneme sahip olduğu, kadınların öncelikli bir grup oluşturdukları söylenebilir. Gebelik, doğum ve düşüğe bağlı sağlık sorunları sadece kadınları etkilemektedir, kadınlar cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalanma yönünden daha yüksek riske sahiptirler, genital yol enfeksiyonları kadınlarda daha ciddi geç komplikasyonlara neden olmaktadır ve annedeki HIV/AIDS ve benzeri enfeksiyonların bebeklere de bulaşması söz konusudur. Üreme sağlığı, cinselliği de kapsayan bir bütün olarak ele alınmalı, kadın-erkek, genç-yaşlı bütün bireylerin temel haklarından birisi olarak kabul edilmelidir.

İnfertilitenin etik açıdan değerlendirmesini yaparken, toplumsal düzeyde tartışılması gereken başlıklardan birisi, sağlık alanındaki sınırlı kaynakların kullanımı yönünden bu konunun ele alınmasıdır. Sağlık bütçelerinin belirlenmesinde, hangi hastalıklara ne düzeyde pay ayrılacağı önemli bir etik tercih olarak görünmektedir. Bu bağlamda koruyucu hekimlik hizmetlerine mi, yoksa tedavi

edici hekimlik hizmetlerine mi öncelik ve önem verileceğine ilişkin kararlar da başlı başına etik öğeler içeren niteliktedir. Dolayısıyla toplumsal düzeyde sağlık politikalarını oluşturma bağlamında infertilite ayrıca ele alınabilir ve tartışılabilir.

İnfertilite açısından dikkate alınması gereken bir başka nokta da, kişilerin neden çocuk sahibi olmak istediklerine ilişkin saptamalardır. Tanımı gereği "aile" olmanın gerektirdiklerinden birisi de çocuk sahibi olmaktır. Ya da klasik anlamda, ancak anne ve baba olmakla aile olunabilmektedir. Çocuklar kimilerine göre, bizim geleceğe bıraktığımız eserlerimizdir, bizim yapmak isteyip de yapamadıklarımızın kendilerinden bekleneceği varlıklar, ya da düşkünlük-hastalık durumlarında bize bakmalarını, destek olmalarını bekleyeceğimiz evlatlarımızdır. Her durumda çocuk sahibi olmanın altında yatan pek çok bireysel, psikolojik yatırım ve manevi beklentinin bulunduğu açıktır. İnfertilitenin çözümü aşamasında çiftlerin sadece sağlıklı bir çocuk mu istedikleri, yoksa mutlaka erkek ya da mutlaka kız çocuk mu istedikleri önemli bir başka başlıktır. Bu bağlamda infertilite konusunu etik açıdan ele alırken, cinsiyet belirlenmesine yönelik uygulamaların da ayrıca irdelenmesi gerekmektedir.

Özellikle geri kalmış ülkelerde, *erkek cinsiyet* sosyokültürel ve ekonomik belirleyicilere bağlı tercih olarak belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerde prenatal dönemdeki tanı yöntemlerinin fetal defektlerin belirlenmesine yönelik olmaktan daha çok, fetusun cinsiyetinin belirlenmesi amacıyla kullanıldığı bildirilmektedir. Bu amaçla, özellikle ultrasonografinin yaygın kullanıldığına değinilmekte ve bu durumun birçok Asya ülkesinde nüfusun kadın-erkek oranını bozacağı vurgulanmaktadır; örneğin Hindistan'ın bazı bölgelerinde kadınların sayıca daha şimdiden erkeklere göre belirgin biçimde az olduğu bilinmektedir.

Prenatal tanı olanaklarının, hekim işgücünün ve zamanın tıbbi bir gerekçe olmaksızın (cinsiyet kromozomuna bağlı geçiş gösteren bir genetik hastalık bulunmadığı halde) fetus cinsiyetinin saptanması amacıyla kullanılması etik ilkelerle bağdaşmamaktadır. Bu karşı çıkışın başlıca gerekçesi, cinsiyet öğesinin önceden bilinmeyi gerektirecek bir öğe olmamasıdır. Çünkü tek başına cinsiyet, insanı insan kılan sayısız nitelikten sadece birisidir, bir hastalık değildir. Tedavi gerektirmeyen bu durum için de zaman, para ve emek harcamak özellikle sınırlı kaynakların paylaşımı açısından etik dışı görülebilir. Adalet ilkesi açısındansa bu hizmete daha fazla gereksinim duyanları bu olanaktan yoksun bırakmak olarak görülecektir. Fetusa ve anneye, tıbbi gerekçesi bulunmaksızın bir risk getirmesi de yararlılık ve zarar vermeme ilkeleri açısından ayrıca değerlendirilebilir.

Teknolojinin bu gibi amaçlarla kullanımı, cinsiyet ayrımı yönündeki var olan yaklaşımları ve düşünceleri pekiştirici olacağı için sakıncalı görünmektedir. Prenatal tanı yöntemlerinin cinsiyet seçimi gibi bir gerekçeyle kullanılmasının kaygan bir zemin yaratabileceği ve estetik temele dayalı başka özellikler (göz, saç, deri rengi veya başka fenotipik özellikler) için de tıbba başvurulabileceği

dile getirilmektedir. İnfertilitenin kişisel ve toplumsal boyutlarının etik açıdan ele alınmasında bu konuların dikkate alınması, çıkacak sorunların çözümüne de katkıda bulunacak ve ışık tutacaktır.

10. haftanın üzerindeki gebeliklerin tıbbi gerekçe ile sonlandırılabileceği hastalıklar söz konusu yasal düzenleme ile tanımlanmış ve bu durumlar ayrıca listelenmiştir. Bunlar arasında ruh hastalıklarına bağlı nedenlerin bulunduğunu da görüyoruz; oligofreni gibi, kronik şizofreni, uyuşturucu bağımlılıkları, kronik alkolizm, vb durumların, süresine bakılmaksızın gebeliğin sonlandırılabileceği durumlar olarak belirlendiğini görüyoruz. Pekiyi, izin kimden, nasıl ve hangi yolla alınacaktır? Burada "akıl maluliyeti nedeniyle şuur serbestisine sahip olmayan gebe kadın hakkında rahim tahliyesi için kendi rızası aranmaz" ifadesi bulunmaktadır.

Elbette tarih boyunca konuya nasıl bakıldığı, yargılarımızın ve algılamalarımızın böylece nasıl oluştuğu/etkilendiği önemlidir. Bu önyargılardan birisi, zihinsel engelli bireylerin cinsel ilişkide bulunmaları sonucu zekâ geriliği sıklığının artacağı gibi bir düşüncenin hâkim olmasıdır. Bu nedenle zekâ geriliği olan bireylerin sayıca çoğalmasını önlemek için kimi zaman bazı toplumlarda zorunlu sterilizasyonların yapıldığını, evliliklerinin yasaklandığını, zihinsel engellilerin kaldıkları kurumların cinsiyetlere göre düzenlendiğini görüyoruz, ama hepsinin sonucunda ulaşılan nokta zihinsel engelli bireylerin toplumda itilen ve sosyalleşmeleri engellenen bir grup olmalarıdır. Araştırmalara bakılınca ağır zekâ geriliği gösteren bireylerin cinselliğe nadiren ilgi gösterdiği, hafif derecede zekâ geriliği olanların da normal ya da normale yakın bir cinsel ilgi sergiledikleri saptanmıştır. Ama elbette cinsel eğitimi olmayan bireylerde davranışlar yanlış değerlendirilebilmektedir ve ayrıca bu bireylerin genel olarak yoğun bir sevgi gereksinimi, hatta şefkat açlığı yaşadıklarını biliyoruz, yaşadıkları cinsel eylemin ayırdına varamama, anlattıklarına inanılmayacağının düşünülmesi nedeniyle de bu bireyler ve özellikle de kadınlar cinsel tacize uğrama bakımından risk altında bir grup olarak görülmektedir. Pekiyi, zihinsel engelli bir kadın gebe kalırsa bu durumda ne olacaktır? Nasıl bir davranış sergilenecektir? Böyle bir gebeliğin doğumla sonuçlandırılıp sonuçlandırılmayacağı tartışmalıdır. Bir kez gebeliğin zamanında anlaşılması bile bir sorun olabilir, ondan sonra da elbette doğacak çocuğun sağlıklı biçimde bakım görmesi ve yetiştirilmesi son derece ciddi bir başka sorun yaratabilir.

Bu anlamda, zihinsel engelli kadınların çocuk doğurmalarını daha en baştan ve geriye dönüşsüz bir biçimde önlemek amacıyla onları kısırlaştırmak gerektiği düşüncesi tarihsel bir sorundur. Günümüzde bu kadınların kısırlaştırılmalarını, uzaktan bakarak genel bir ifadeyle etik açısından her zaman uygun bulamayabileceğimizi vurgulamak istiyorum. Ancak, eğer bu zihinsel engelin gerçekten genetik geçiş göstermekte olduğu kanıtlanıyorsa, zihinsel engel, doğacak çocuğa

gerekli desteğin, eğitimin ve bakımın sağlanamayacağı bir düzeyde ise, ancak bu gibi durumlarda belki kalıcı çözümlerin düşünülmesi tartışılabilir. Ama genel ilkeler çerçevesinde etik açısından karşı karşıya kalınan her durum tektir ve kendine özgüdür. Dolayısıyla, her tek durumun bütünlüğü ve kendine özgü bir gerçekliği olduğu da unutulmamalıdır (www.ttb.org.tr).

Çocuk Düşür(t)me (*Abortus*)

Osmanlı döneminde çocuk düşürtmenin yasak olduğu, Ceza Kanunname-i Humayun'a göre *abortus* uygulayan kişinin cezai işleme maruz kaldığı ve 6 ay ila 3 yıl arasında hapis cezasına çarptırıldığı bilinmektedir (Ceza Kanunname-i Humayun, 1858). Cumhuriyet'in kuruluş dönemlerinde pronatalist nüfus politikalarının egemen olduğu, ama 1970'lerden itibaren tüm dünyadaki antenatalist yaklaşımların ülkemizde de yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir. Bugün Türkiye'de 1983 yılında yayımlanan 2827 sayılı Nüfus Planlaması Hakkındaki Kanun, 10. gebelik haftasına kadar, ebeveyn isteği ile rahim tahliyesine izin vermektedir (NPHK, 1983). Bu kanun, ülkemizde savaşlar sonrasında yeni işgücüne ihtiyaç duyularak üremeyi teşvik eden pronatalist yaklaşımın son bulduğunu göstermektedir. *Abortus* için, evli olanlarda eşin onayının alınması gereklidir. Bu durum sterilizasyon (kısırlaştırma) işlemlerinde de aynı şekilde işlemektedir, cinsiyete yönelik bir ayrım bulunmamaktadır. Yani ister kadın ister erkek için sterilizasyon söz konusu olduğunda eşin bilgisi ve onayının alınması gereklidir (Rahim Tahliyesi ve Sterilizasyon Hizmetlerinin Yürütülmesi ve Denetlenmesine İlişkin Tüzük).

10. gebelik haftasına kadar rahmin tahliye ediliyor olması, yasa koyucu tarafından belirlenirken merkezde bulunan öğe "ananın sağlığı" olmuştur. Günümüzde feminist etik, tıbbi *abortus* için de, prenatal tanı yöntemlerinin kullanımında da karar verme süreçlerinde asıl belirleyicinin anne olması gerektiğini "Maternal Haklar" adı altında vurgulamaktadır. *Abortus*'la ilgili olarak kimilerince, "annenin özerkliği" ile "fetus yararı"nın karşı karşıya geldiği savunulsa da, burada sorunun bir başka düzeyi, "toplum yararı"nın da önemli bir başka parametre olduğudur. Çünkü tam görünür olmasa bile çağlar boyunca *abortus*'a karar verdirten ve eyleme geçirten öğenin, bir başka deyişle "*abortus*'a evet, ama, kimin yararına?" sorusuna verilen yanıtın, toplumların belirlediği "iyiye ulaşmak" yönünde olduğu kabul edilebilir. Maternal hakkın "uterus içi mülkiyet hakkı" gibi bir kavramı da armağan ettiği günümüzde, anne adayı kadın başta olmak üzere aile ile tedavi ekibinin iletişimi, durumdan kadın ve eşinin haberdar edilerek bilgilendirilmeleri son derece önemlidir. Çünkü daha sonra yapılacak girişimler için onların verecekleri onamları gerekli ve belirleyici olacaktır. Zamanla yarışılan günlük tıp uygulamasında, tedavi ekibi kısa sürede bir karar vermek ve bunu uygulamak zorundadır. Bu sürece ailenin de katılması, çizilecek sınırı onlarla belirlemekte yarar olacaktır. Türkiye'de jinekoloji alanında

çalışan hekimleri bu konuda en fazla zorlayan konulardan birisi, prenatal tanı yöntemleriyle "sakatlığı belirlenmiş" olan, 10. haftadan büyük fetusların tahliyesine yönelik bir üst zaman sınırının bulunmamasıdır. Miada yaklaşıldığı oranda bu tür vakalarda tek karar verici olmak, hekimleri bir vicdani baskı ortamına sürüklemektedir (Arda ve Aydın, 2004).

Sonuç Yerine

Günümüzde yönetimden bilime, iletişimden çevreye varıncaya kadar hemen tüm alanlarda dile getirilen, neredeyse "kerameti kendisinden menkul" sihirli bir konuma oturtulan etik kavramı için öncelikle anlambilgisel (semantik) bir çözümlemenin ve sınırları belirginleştirmenin gerekli olduğu açıktır. Bu bağlamda ontoloji, epistemoloji ve estetik gibi, etiğin de felsefe etkinliğinin dört temel alanından birisi olduğu vurgulanmalıdır. Tıp uygulaması içinde etkinlik gösteren ve tıptaki değer sorunlarının ele alındığı alan da tıbbi etik olarak adlandırılmaktadır. Temel tıp, koruyucu hekimlik, klinik tıp gibi, tıbbın bütün alanlarında ortaya çıkması olası değer sorunları tıbbi etiği ilgilendirmektedir. Bu bağlamda dilimizdeki "ahlak" sözcüğünün etikle eş anlamlı olmadığı da dile getirilmelidir. İlk kez 19. yüzyılın başlarında Jeremy Bentham tarafından önerilmiş ve "yükümlülükler bilgisi" karşılığı olarak kullanılmış olan deontoloji kavramı "ne yapmalı" ya da "ne yapmamalı" sorularına toplumun belirlediği ve ayrıca yaptırımlarla donattığı kuralların bilgisidir. Yani, deontolojinin dile getirdiği yükümlülükler tartışmasız ve zorlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Bir başka deyişle, "deontoloji" terim olarak yeni olmakla birlikte, yazılı olsun olmasın kökleşmiş ilkeleri ve kuralları içeren ve bunları tartışmasız bir "normatif bilgi" olarak aktaran bir alandır. En dar kapsamlı olarak, yükümlülükleri içerdiğini söyleyebileceğimiz deontoloji alanı, daha çok manevi yaptırımlara sahip ahlaki yükümlülükleri içerirken, bunun yanı sıra yazılı ve sözlü mukaveleler, etiket kuralları, antlaşmalar, yemin gibi manevi yaptırım içeren yükümlülükler de aynı başlık altında değerlendirilebilir. Bu dar kapsamlı tanımın iki açıdan yetersiz kaldığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki "örfi", "ahlaki" ve "sözleşmesel" yükümlülüklerin büyük çoğunluğunun günümüzde mevzuata girerek yasal yükümlülük haline gelmiş olması, ikincisi de normatif hale gelmemiş etik görüşlerin de yoğun biçimde deontoloji alanı içerisinde yer alıyor olmasıdır. Belki de bu nedenlerle "deontoloji" veya "deontolojik" sözcüklerini kullanırken, bunların dar ya da geniş anlamda kullanıldığının belirtilmesi gerekli görünmektedir.

Tıp etiğinin ayrımcılığa karşı duran bir yapısı ve genel işleyişi vardır, ancak başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere "zedelenebilir" grupların varlığı ve bu gruplara yönelik özel duyarlılıkların geliştirilmesinin zorunluluğu da sıkça dile getirilmektedir. Bu açıdan genelde feminizmin "insan hakları" kavramının

yerleşmesi konusunda önemli katkıları olduğunun kabul edilmesi bir yana, tıp etiği içerisindeki feminist bakışın da zedelenebilir grupların haklarını hayata geçirme ve onlara işlerlik kazandırmaya yönelik önemli bir rol üstlenmekte gibi göründüğü söylenebilir.

Yeryüzünde kadınların öncelik bekleyen ve ivedilikle çözüm gerektiren sorunları bulunduğu bir gerçektir hiç kuşkusuz. Aşağıda örneğini göreceğiniz perspektif ise, onların sağlık hakkını hayata geçirebilmekle bağlantılı bir bakış açısının ipuçlarını veriyor bizlere. Bu bakış açısı Hamburg'ta Kasım 1997'de 49'uncusu toplanan Dünya Hekimler Birliği Genel Kurulu'nda dile getirilmiş ve benimsenmiştir. "Kadınların Sağlık Bakımına Ulaşmasını Yasaklayan ve Afganistan'da Kadın Hekimlerin Meslekten Menedilmesi Konusunda Dünya Hekimler Birliği Çözümü" başlığını taşıyan metin bir önsözden ve öneriden oluşmaktadır:

> Yıllardan beri Afganistan'daki kadınlar ve kızlar onların haklarına yönelik artan saldırılardan yakınmaktadır; 1996'da 40.000'den fazla kadını etkileyen kadınlar tarafından uygulamanın gerçekleştirilmesi konusunda genel bir yasak uygulamaya konuldu. İnsan Hakları Derneği bunu Afganistan'daki kadınlar için, 'insan haklarının çiğnenmesi' olarak adlandırmaktadır. Kadınlar sosyal hayattan tamamen dışlanmakta, kızların okulları kapatılmakta, kadın öğrenciler üniversitelerden çıkarılmakta, kadınlar ve kızlar caddelerde taşlanmaktadır. Afganistan'daki insan hakları durumu konusunda Birleşmiş Milletler'den alman bilgiye göre, uygulama yasağı öncelikle eğitim ve sağlık sektörlerinde çalışan kadınları etkilemektedir. Özellikle kadın doktorların ve hemşirelerin mesleklerini yapmaları önlenmiştir. Bu kısıtlamalar altında sağlık sektörü çökme noktasına gelmesine rağmen, çok az kolaylık sağlanmıştır. Kadın doktorlara ulaşmak dışında, kadın hastaların ve çocuklarının sağlık bakımına ulaşması mümkün değildir. Bugün bazı kadın doktorların mesleklerini yapmalarına ancak çok sıkı ve kabul edilemez bir denetim altında izin verilmiştir.

Böylece Dünya Hekimler Birliği ulusal üye birliklerinin hükümetlerine aşağıdaki konularda ısrar ve çağrı yapmalarını istemektedir:

> Afganistan'daki kadınların temel insan haklarının ciddi olarak çiğnenmesini topluca kınamak; kadınların temel insan haklarını sağlamayı ve kadınların mesleklerini yapmalarınıyasaklayan engellemeyi kaldırmayı amaçlayan dünya çapında bir eylem yapmak; akut, subakut ve devam eden tedavileri içeren tüm tıbbi ve cerrahi hizmetlerde kadınların yeterli tıbbi bakım hakları konusunda ısrar etmek.

Yukarıdaki Dünya Hekimler Birliği metni hiç kuşkusuz Afganistan'da yaşanan yönetim değişikliği ile yaşanmaya başlayan; kadının hekim olarak mesleğini yapamaz, genel olarak da kadınların sağlık hizmetine ulaşamaz hale gelmesi üzerine oluşturulmuştur. Kadınların göçler, iç savaşlar gibi olağanüstü durumlarda çocuklarıyla birlikte ne kadar büyük sıkıntı yaşadıkları açıktır. Bu yazının önceki bölümünde de zedelenebilir bir grup olduğu vurgulanmış olan kadının, hiç kuşkusuz dünya coğrafyasının pek çok farklı parçasında; Filistin'de, Irak'ta, Suriye'de, Somali'de... ne denli kötü bir durumu yaşamaya mecbur kaldığı ortadadır. Bir toplumda, demokrasi ve insan hakları kavramlarının yerleşmesinin, belki de hayatlarını en çok değiştirebileceği grupların başında, hiç kuşkusuz kadınlar gelmektedir.

Kadının hasta olarak hak ihlallerinden korunabilmesi açısından hekimin konumu büyük önem taşımaktadır. Şiddete uğramış kadının hemen yanıbaşındaki bir profesyonel olarak, bu durumun belgelenmesinde ve kadının içinde bulunduğu kısır döngünün kırılmasında, toplumun baskısına karşı kadın güçsüzlüğünün önlenmesinde, adli olaylarda daha fazla ve tekrar tekrar mağdur edilmemesinde hekimlerin nasıl bir duruş sergileyecekleri önemlidir. Bu duruş, hem konu hakkında yetkin olmayı hem özen borcunun farkında olmayı hem de etik duyarlılık sergilemeyi gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Arda, B. (1996) "Atatürk Türkiyesi'nde İlk Tıp Fakültesinin Kuruluşu: Ankara Tıp Fakültesi," *AÜTF Mecmuası, sayı:* 49, s. 1-6.

Arda, B. ve Aydın, E. (2002) "Abortion Policy in Turkey: Where Are We On, In the Light of Ethics? ," 14th World Congress on Medical Law Book of Proceedings, s. 340-3, Mastrih, Hollanda.

Arda, B. ve Aydın, E. (2004) "Abortion Policy in Turkey: Current Ethical Attitudes," *Medicine and Law*, sayı: 23(3), s. 665-70.

Arda, B., Bökesoy, I. (1998) "Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Kadın Öğretim Üyelerinin Konumu Üzerine Niceliksel Bir Çalışma," *Sağlık Alanında Türk Kadını: Cumhuriyet'in ve Tıp Fakültesi'ne Kız Öğrenci Kabulünün 75. Yılı Sağlık Alanında Türk Kadını Sempozyumu Kitabı*, ed. N. Yıldırım, s. 254-64, İstanbul: Novartis.

Arda, B, Mammadov, V. (2008) "A Comparative Study on Maternal and Child Healthcare System in Turkey and Azerbaijan," sözlü sunum, 17. World Congress on Medical Law, Pekin, Çin.

Atatürk, M.K. (1936) "1.11.1936 Tarihli Açış Konuşması," *Zabıt Ceridesi*, cilt: 13, s. 4, TBMM Matbaası, Ankara.

Bekata-Mardin, N. (2000) "Sağlık Sektöründe Kadınlara Yönelik Tutum ve Davranışlar, Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık," *Sağlık Sektöründe Kadın,* s. 101, Ankara: TC Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.

Durakbaşa, A. (1998) "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler,'" *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, s. 29-51, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Etker, Ş. ve Dinç, G. (1998) "Cumhuriyet'in İlk Kadın Cerrahları," *Sağlık Alanında Türk Kadını: Cumhuriyet'in ve Tıp Fakültesi'ne Kız Öğrenci Kabulünün 75. Yılı,* ed. Nuran Yıldırım, s. 48-59, İstanbul: Novartis.

Genç Kuzuca, İ. (2007) "Türkiye'de Tıpta Uzmanlık ve Akademisyenlik Aşamalarında Cinsiyetçi Yaklaşımlar," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi.

Genç Kuzuca, İ. ve Arda, B. (2010) "What Can We Say About Gender Discrimination in Medicine? A Limited Research From Turkey," *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, sayı: 63(1), s. 1-8.

Toksöz, G. (2004) "Gender Based Discrimination at Work in Turkey: A Cross-Sectoral Overview," *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, cilt: 59, sayı: 4.

Türkiye Demografi ve Sağlık Araştırması (2003) Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü.

Türkiye'de Sağlık Eğitimi ve Sağlık İnsangücü Durum Raporu, YÖK, Sağlık Bakanlığı ve Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ankara, Haziran 2010.

Türk Tabipleri Birliği Mezuniyet Öncesi Tıp Eğitimi Raporu 2010, der. İ. Sayek, O. Odabaşı ve N Kiper, Ankara (Aralık 2010).
Ceza Kanunname-i Humayun (1858) *Düstur, sayı:* 1, s. 537.
Nüfus Planlaması Hakkında Kanun No. 2827, *Resmi Gazete* No. 18059, 27.5.1983 http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/587.html, Erişim tarihi: 22 Nisan 2011.
Rahim Tahliyesi ve Sterilizasyon Hizmetlerinin Yürütülmesi ve Denetlenmesine İlişkin Tüzük. http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/5130.html, Erişim tarihi: 22 Nisan 2011
Türk Tabipleri Birliği Etik Kurulu'nun Tıbbi Tekniklerin Cinsiyet Seçiminde Kullanımıyla İlgili Görüşü, Ankara, 20 Aralık 1994 ile öteki TTB Etik Kurul Görüşleri metinleri için: www.ttb.org.tr
Unesco Geobs Ethics Education Database; http://www.unesco.org/shs/ethics/geo/ Erişim tarihi: 21 Haziran 2011.

Teşekkür

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları A.D. Yüksek Lisans Programı'nda 2004-2005 eğitim döneminden bu yana, her bahar yarıyılında "Biyoetik ve Kadın" dersimi alan, danışmanlıklarını yürüttüğüm Salime Tarihçi Delice ve İlknur Genç Kuzuca başta olmak üzere, tüm öğrencilerime, ders içeriğinin geliştirilmesine katkıda bulundukları ve işleyişi zenginleştirdikleri için gönülden teşekkür ederim.

Namusun İlmiği

HÜLYA DURUDOĞAN

Kadın bedeninin ve cinselliğinin denetim altında tutulmasının, kökü asırlar öncesine giden bir geçmişi ve yerkürenin hemen her yerine yayılmış yansımaları olduğunu biliyoruz. Namus da bu denetimin meşrulaştırılmasında etkin rol oynayan temel etmenlerden belki de en önemlisidir. Namus kavramının doğu[1] toplumlarında öyle özel bir anlamı vardır ki; çeviride anlamındaki vurguyu neredeyse tamamen kaybeder. Örneğin, namus İngilizceye *honor* olarak çevrilir; ama *honor* kavramının, "namus"un, "kadın cinselliğinin katı denetimi" ve "şiddet" ile bağını yansıtması söz konusu değildir. *Honor* kavramı ahlaki bütünlük ile erdem ve becerilere duyulan saygı anlamında kullanılır. Namustan ziyade onur kavramının karşılığı gibi durur. "Onur"dan başka "ar," "gurur," "izzet," "haysiyet" ve "şeref" gibi kavramların da zaman zaman "namus"un anlamına yakın kullanılması yaygındır. Fakat her ne kadar gündelik dilde fazla dikkate alınmasa da bu terimlerin her biri ile ifade edilen, diğerlerinden farklıdır. "Namus"un bütün bu diğer kavramlardan en belirleyici farkı ise kadınlarda olması gereken bedensel ve ahlaki nitelikleri varsayan ve esas itibariyle cinsellik ile ilgili özel bir kavram olmasıdır. Dicle Koğacıoğlu'nun "Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği" başlıklı makalesinde söylediği gibi, "Türkiye'de kadın bedenlerinin namus üzerinden disipline edildiği ve kadınların kendi kendilerini bu kurgu üzerinden disipline ettikleri bir toplumsal düzende yaşıyoruz" (2009, s. 351). Bunun da ötesinde, "namuslu olmak" kadınların bir ömür boyu korumaları gereken bir haldir. Kadınlar sadece kendi namuslarını değil, akrabalık ilişkisi içinde oldukları diğer kadın ve "kızların" namuslarını da korumakla yükümlüdürler. Ama bu konuda esas söz sahibi erkektir. Kadın esas itibariyle "erkeğin namusu" olduğu gibi, "namuslu olmanın" tanımını yapmak da erkeğin tekelinde olagelmiştir. Namus sadece kadınların eline bırakılama-

1 Yazının esas amacı ile direkt bağlantılı olmadığı ve bu tartışmada dönüştürücü bir uğrak teşkil etmediği için ülkemiz kültürünün "doğu kültürü mü, batı kültürü mü," olduğu ya da esasında her ikisinin öğelerini de mi barındırdığı sorusu ile "doğu" ve "batı" kültürü tanımlarına dair ölçüt belirlenimini de konu dışı bırakacağız.

yacak kadar değerlidir. İçinde yaşanan topluluğun nüfus anlamında boyutuna, ekonomik, sınıfsal, siyasi ve bunun gibi faktörlerin etkisine göre değişen ve içinde yaşanılan dönemin şartlarına göre kıskacı gevşekleşen ya da daralan[2] bir baskı halkası vardır kadını çevreleyen. Büyük şehir yaşamında bu halkanın baş aktörleri baba, ağabey, koca gibi en yakın aile fertleri olurken; hemen herkesin birbirini tanıdığı küçük bir kasabada bu halka, mahalle delikanlılarından, esnaf da dahil olmak üzere neredeyse kasabanın bütün erkeklerini kapsayacak şekilde genişler. Namusun korunması toplumun dirliği, esenliği ve bekası için o kadar merkezi önemdedir ki; Ayşe Parla'nın bekâret veya halk dilindeki tabiri ile "kızlık" muayeneleri üzerine yazdığı "The 'Honor' of the State: Virginity Examinations in Turkey" başlıklı makalesinde detaylı olarak tartıştığı gibi devletin çeşitli kurumları da bunu kendilerine görev bilirler.

Namus eril bir kavram olmakla birlikte bir anlamda da erkek ile ilgili değildir; kadın—anne, kız kardeş, kız evlat, karı, nişanlı, sevgili vb olarak kadın—ile ilgilidir. Erkeğin namus karşısındaki kırılganlığının nedeni, "kendi namus"larının zarar görüp görmemesinin kadınların davranışlarına ya da kadınlara yapılan davranışlara bağlı olmasındandır. Bu, erkeğin bir anlamda kendini en güçlü zannettiği yerdeki zayıflığıdır esasında. Dilimizdeki erkeğin bu aczi ve korkuya varan endişesini ve zedelenen halin telafisini yansıtan "namusu kirlenmek/lekelenmek" , "namusunu temizlemek" gibi deyimlerin yıkıcı gücü başka hiçbir deyimde yoktur herhalde. Yukarıda da belirttiğimiz gibi namus çok eril ve cinsiyetçi bir kavram olup esas itibariyle kadının bedeninin ve cinselliğinin kontrol edilmesi ile ilgilidir. Kadın erkeğin namusudur. Kadın bedenini ve cinselliğini kontrol eden normların dışına çıktığı zaman "erkeğin namusu kirlenir." Kirlenen namus mutlaka ve mutlaka temizlenmelidir. Namusu temizlemenin en kesin ve sert biçimi kadının—ve bazen namusu kirleten erkeğin de—öldürülmesidir. Biraz önce devlet eliyle namustan bahsetmiştik. Eski Ceza Kanunu'nda[3] yer alan, tecavüze uğrayan kadının tecavüzcüsü ile evlendiğinde suçun ortadan kalktığı ile ilgili yasada olduğu gibi devlet eliyle namusun temizlenmesi bu anlayışa çok yerinde bir örnek teşkil eder. Bu noktada şunu belirtmeliyiz ki, namus cinayetleri "korkunçlukları" nedeniyle ön plana çıksalar da namus suçlarının bu cinayetlerle sınırlı olduğu zannına kapılmamak gerekir. Namusla ilgili olup kadının çalışma hakkından seyahat hakkına, kendi bedeni üzerindeki hakkından yaşam hakkına kadar uzanan insan haklarını yalnız kısıtlamakla kalmayıp, aynı zamanda çiğneyen her kural ve âdet bir anlamda namus suçudur. Okula gönderilmeyen, istemediği

2 Örneğin savaş ve özellikle işgal dönemlerinde genelde kültürel, özelde namusa bağlı değerlere barış dönemine kıyasla aşırı bağlılık gösterildiğine dair birçok çalışma yapılmıştır. (Örneğin bkz. Allen, 2002; Niarchos, 1995; Gottschall, 2004; Fisher, 1996).

3 Yeni Ceza Kanunu 2005'te yürürlüğe girmiştir.

adama başlık parası karşılığına satılan ve bedeni üzerindeki zaten başından beri olmayan hakkı bir kez daha çiğnenen, bedensel ve psikolojik tacize uğrayan kadın zaten hep mağdur konumundadır. Aktif olarak intihara zorlamak kadar başka çare bırakmamak da tam anlamıyla namus suçu değil de nedir? Toplumumuzda "namussuz" terimi hem kadın hem erkek için kullanılır. "Namussuz" ifadesi, içinde yaşadığı toplumun verili olan kıstaslarına uymayan kişiyi betimlemek için kullanılır. Fakat bu kıstaslar kadın ve erkek için aynı değildir. Bir erkeğin namusu kendi cinselliğinden çok, "sorumluluğu" altındaki kadınların cinselliklerini denetim altında tutmadaki becerisi ile ölçülürken; kadınınki ise yalnız kendi cinselliği ile bağlıdır.

Namusa Halel Gelince...

Dediğimiz gibi, namusu temizlemenin bir yolu namusuna halel getiren kadının intihar etmeye zorlanmasıdır. Gazetelerde sık sık intihar eden kadınlarla ilgili haberlere rastlıyoruz. Bu intiharlar üzerine "soruşturma açıldığı" bilgisinin verilmesi ile biten kısa haberlerde bazı olası nedenlerden bahsediliyor. İntiharların bir kısmı cinsiyet aidiyeti ile doğrudan ilişkili olmasa da, birçoğunun toplumumuza has ataerkil yapı tarafından belirlenen kadınlık hali ile ilişkili olduğu da yadsınamaz. Hatta bu intiharların bir kısmının düpedüz cinayet olduğu yolunda hiç de temelsiz olmayan—ve hukuki sürecin sonunda doğrulanan—bir kanaat vardır. Özellikle bir kadının ölümünde namus faktörü ön plana çıktığında intihar ile cinayet arasındaki çizgi de, çizgi olmaktan çıkıyor aslında. İntihar etmeye zorlanan ya da intihar etmekten başka seçeneği kalmamış bir kadının ölümü, gerçekten kendi "özgür" iradesinin sonucu mudur? Her ne kadar bütün intihar vakaları doğrudan ve açık bir zorlamanın eseri olmasa da, bu kararı kendi veren kadının durumunun da tam olarak "özgür irade" olduğunu söylemek imkânsızdır. Başka seçeneğinin olmadığını düşünmek de aynı baskı sisteminin sonucu değil midir? Gene şu da açıktır ki insanı intihara sürükleyen hal mutlaka bir çeşit depresyon içerir. Canından vazgeçmek kolay bir karar değildir.

Ben bu yazıda özellikle namus nedeni ile intihar eden kadınların depresyonu üzerine düşünmek istiyorum. Depresyonun erkeklerden çok kadınları etkilediği ya da kadınların bunalımla erkekler kadar iyi baş edemedikleri yolunda genel bir kanı vardır. Bu inanç, ataerkilliğin bütün "haşmeti" ile hüküm sürdüğü toplumlarda daha yaygındır. Ataerkillik sistemiktir ve cinsiyet farklılığının kadın erkek eşitsizliğine dönüştürülmesinde etkili olan bütün toplumsal ilişkileri kapsar. Genel kanıya göre, kadın, duyguları ile baş etmekte zorlanan, hormonlarının etkisinde kalan, duygusal, "yüceltici" bir ifadeyle "narin ve hassas" bir yapıya sahiptir. Halbuki erkek ne bile yapmaz? Ağlamaz! Psikanalitik kuramın öncülerinden Sigmund Freud'a göre kadın "eksik erkek" olma halinin etkisiyle

ömür boyu süren bir çeşit bunalıma ve histeriye mahkûmdur. Freud'un bunun kaçınılmaz bir hal olduğunu iddia ettiğini düşünenler onu cinsiyet ayrımcılığı ile suçlamışlardır. Fakat biz bu tartışmalı konuyu bu yazıda ele almayacağız. Tıp tarihine göz atıldığında, nispeten yakın zamana kadar tıbbın incelediği bedenin sadece erkek bedeni olduğu görülür. Fakat her ne kadar kadın bedeni uzunca bir süre biyoloji ve tıp alanlarının konusu haline gelmemişse de; kadının bedenini, hareketlerini, muhakeme gücünü ve cinselliğini kontrol altında tutmak adına, biyoloji, psikoloji ve tıp alanlarının "bilimsel" verilerine başvurmanın yaygın bir pratik olduğu da bilinmektedir. Esasında yüzyıllar boyunca kadına atfedilen tipik özellikler ile depresyonun özellikleri arasında büyük benzerlik gözlenir. Kelly Oliver, "The Depressed Sex: Sublimation and Sexual Difference" başlıklı makalesinde şöyle sorar: "[S]tereotipik kadın özellikleri ile klinik depresyonun özelliklerinin neredeyse hepsinin birçok açıdan örtüşmesi tesadüfi olabilir mi? Ulusal Akıl Sağlığı Derneği'nin depresyonun belirtileri olarak sıraladığı pasiflik, sessizlik, asabilik, huysuzluk, aşırı ağlama, cinsel arzunun azlığı ve sinirlilik gibi haller asırlar boyu kadınlık hakkındaki fikirlerimizin, hatta ideallerimizin parçası oldular" (2006, s. 98). 19. yüzyılda cinsiyet farklılığının anlamı psikanalitik kuramın "kadın hastalığı" diye tanımladığı histeri[4] üzerinden üretilirken; 20. yüzyılda histeri yerini depresyona bırakarak, cinsiyet farklılığının anlamını üretme ve yeniden üretme "görevini" depresyona devretmiştir.

Namus temizlenmeli diye intihara zorlanan ve pek de direnmeden buna boyun eğen ya da namusa leke süreceğini düşündükleri bir "hata" nedeni ile kendi kendilerini yargılayıp, ölüme mahkûm eden kadınlar nasıl bir depresyona giriyorlar ki çoğu zaman herhangi bir kurtuluş imkânını bile denemeden canlarından vazgeçiyorlar? Soruyu böyle sorduğumuz zaman depresyona yol açtığı düşünülen fiziksel ya da ruhsal nedenlerin, depresyona giren kişiye has, yani bir anlamda kişisel olduğunu da varsaymış oluyoruz. Evet, bir kadının intiharının nedeni emmioğlunun tecavüzünden sonra düştüğü "kirli" durumken, bir başkasınınki sevdiği ile kaçmaya yeltenmesi olabilir. Bu şartlar, o kadınların her birinin özel durumunu belirler. Ama bu "kişisellik" görüntüsü altında esas neden, içinde yaşadıkları kültür ve o kültürün "doğru" ve "yanlışları" değil midir? Dolayısıyla bu intiharları ve bu intiharlara yol açan depresyonu kişiye has şartlardan yola çıkarak değil de, ruhsal dinamikler ile kültürün ilişkisi açısından düşünürsek nasıl bir tablo çıkar ortaya? Bilindiği gibi kültürler toplumların yapısına göre değişkenlik gösterirler. Her model gibi kendi içinde çeşitlilik gösteren bir toplum modeli de "akrabalığa dayalı toplum" modelidir. Nükhet Sirman'a göre "'[A]krabalığa dayalı toplum' terimi, kan bağı veya evlilik ilişkilerinin, farklı kimlik biçimlerini şekillendiren ve sosyal ilişkileri kurgulayan bir

4 Histeri terimi "rahim"in Latincesinden türetilmiştir.

model olarak kurgulanışını tarif etmede kullanılır. Diğer bir deyişle burada tarif edilen, birbirine akrabalık bağı ile bağlı olan kişilerden oluşan bir toplumdur. Bu tür bir toplumda üretim ve dağıtım ilişkileri, egemenlik kurma ve itaat etme ilişkileri ve doğaüstü güçlerle kurulan ilişkiler, akrabalık temelinde yapılandırılır. Akrabalık, kişilerin bir diğeri karşısındaki konumunu şekillendirmeye yarar ve onlara temel bir kimlik verip davranışlarını yönlendirir" (2006, s. 47). Kan bağıyla bağlı olan kişiler arasında kullanılan hitap biçimleri, sözgelimi yenge, amca, ağabey, abla, bacanak gibi terimler bu kişiler arasındaki ilişkilerin hiyerarşik yapısını yansıtır. Bu hiyerarşik yapıda, saygı işareti işlevi de olan bu hitap biçimlerinin sınıflandırılmasında yaş ve cinsiyet büyük rol oynar. Yine akrabalığa dayalı olan toplumumuzda bu terimler akrabalık ilişkilerini aşarak tüm ilişkileri kapsayacak şekilde genişler. Bu tip toplumlarda kadın bedeninin ve cinselliğinin kontrolü de sadece birey olarak kadının kendisini aşmakla kalmaz, akrabası olanları da geçerek neredeyse bütün toplumun meselesi haline gelir. Sirman'a göre gerçek ve hayali akrabalara sahip olan kişilerin çeşitli büyüklük ve biçimde oluşturdukları topluluklarda "grubun üremesi tamamıyla üyelerin cinsel davranışlarına bağlıdır ve bu yüzden de bireysel cinsellik tüm topluluğun denetimi ve kontrolü altına alınır" (2006, s. 48). Grubun üremesi için de aile merkezi önemdedir. Bu noktada gene devlet eliyle namus denetimine geri dönersek, kadının üremedeki rolü yani anneliği, "insanlık" vasfından ön planda olduğu için gene çok yakın zamana kadar yürürlükte olan Eski Ceza Kanunu'nda erkeklere karşı cinsel saldırı "kişiye yönelik suç" kapsamına girerken, kadına karşı cinsel saldırı "aile düzenine yönelik suç" olarak değerlendiriliyordu. Aynı düşünce kalıbı, hayat kadınlarına tecavüz söz konusu olunca eril bakış açısının iyice etkisine girip cezada indirim uygulanıyordu. Ne de olsa hayat kadınları ne kişiydiler ne de bir ailenin iffetli annesi! Sirman devam eder: "[N]amusun hem bir kişinin diğerleri karşısındaki kimliğini hem de kişinin kendi içinde sahip olduğu değeri belirleyen bir unsur olarak ortaya çıkışı, bu tür toplumlar içinde olmuştur. Bir başka deyişle namus, bir kişinin içselleştirilmiş sosyal konumunu belirler. Böylece namus, bir insanın cinselliği ve cinsel davranışı ile bağlantılı bir kavram olmasına rağmen o insanın tüm benliğinin içine işler" (2006, s. 48). Sosyal antropoloji yönünden akrabalığa dayalı toplum tanımı, toplumumuzun en doğru betimlemesi olmasa da bu yapıya has sosyal ve ahlaki anlayışların ve değerlerin toplum üzerindeki etkisinin yadsınamayacağı göz önünde bulundurulduğunda, bu yapının namus olgusu ve namus suçlarının analizine katkısını da teslim etmek gerekir. Bu duruma ataerkilliğin etkisi de eklemlenince "kolektif" olarak tanımlayabileceğimiz bazı normatif kadın ve erkek kimlikleri çıkar ortaya. Bu yapının kadını ilgilendiren boyutu üzerinde durduğumuzda fark ederiz ki böyle toplumlarda kadının kolektif kimliğinin yapıcı öğeleri kızlık, kadınlık, karılık, gelin olmak, annelik, kaynanalık gibi sıfatlar cinsinden anlaşılır. Bir

kadın bu ve bu tip sıfatların dışında "var olamaz" . Bu normlar, verili sosyal varoluş ölçütleri ve—bireyselliğin gelişmesinin zeminleri tam olarak oluşmadığı göz önünde bulundurularak—kişinin kendi bireysel varoluşuna dair çok önemli şartlar ileri sürerler. Bir kadın evlenmeden önce "kız" yani bakire olmalıdır; mutlaka evlenmeli ve ana olmalıdır, iyi bir aileye gelin gitmelidir, kocasına layık iffetli bir karı olmalıdır gibi.

Depresyon konusuna geri dönersek, Julia Kristeva depresyonun nedeninin sözcükler ve duygular arasındaki boşluk/ayrılık olduğunu ileri sürer. (Kristeva, 1989) Başka bir deyişle, duygularını dışa vuramayan, buna imkânı olmayan ya da duygularını dışa vurması engellenen kişi depresyon için mükemmel bir kurbandır. Kristeva'ya kulak verdiğimizde sözcükler ve cümlelerin bizim için bir anlam ifade etmelerinin imkânını sağlayan şeyin, taşıdıkları duygular olduğunu anlarız. Diğer bir deyişle, sözcükler sadece duygularla yüklü oldukları, yani bir anlamda duygusal bir "renge" sahip oldukları zaman bizim için bir anlam ifade ederler. Yani, duygularla ilişkisi kesilmiş bir sözcüğün hiçbir anlamı yoktur kişi için. Bu bir anlamda yaşamın kendisinin de anlamını yitirmesi demektir. Kristeva'nın üzerindeki etkisi çok açık olan Freud'a göre de, depresyonun duyguların dışa vurulması ile ilgisi tartışılmazdır. Bu anlayışa göre toplumda diğer insanlarla belli bir uyum içinde yaşayabilmemiz için dürtülerimizi kontrol altında tutmamız gerekir. Fakat bastırarak bilinçdışına gönderilen bu dürtüler hiçbir zaman yok olmazlar. Freud'un, dürtüsel arzu ve ihtiyaçların "deposu" olarak tanımladığı bilinçdışında "biriken" bu dürtüler, bilinç üzerinde sürekli bir baskı uygularlar. Bir taraftan toplumsal yaşamın gereklerine uygun davranmak zorunluluğunun baskısı altında yaşarken bir taraftan da dürtülerden kaynaklanan duygu yoğunluğunu boşaltma ihtiyacını duyan insan, psikolojik savunma mekanizmalarından biri olan yüceltmeye (süblimasyon) başvurur. Başka bir deyişle, toplumsal düzene ve onun yasaklarına uygun davranma çabasında olan bilinç tarafından kabul edilemeyecek olan dürtülerin, şekil değiştirerek kabul edilebilir hale dönüştürülmeleri gerekir. İşte Freud'un psikanalitik kuramında yüceltme, dürtülerin yarattığı duyguların toplumda kabul gören biçime dönüştürülmesine verilen addır. Sanat, din ve medeniyet bu yüceltme mekanizmasının eserleridir. Bedensel dürtüleri ve yol açtıkları duyguları yüceltemediğimiz takdirde anlam da üretemeyiz. Hayatın anlamsızlaşmasına neden olan bu sürecin sonu ise depresyondur (Freud, 1961).

Kaşık Düşmanı...

Şimdi bu konunun kadın intiharlarının altında yatan depresif hal ile ilgisine gelince, şu soruyu sorabiliriz: Namus nedeniyle intihara sürüklenen kadının durumuna "hayatın anlamsızlaşması" açısından yaklaştığımızda, bunun nedenleri

nelerdir? Esasında herkesin içine doğduğu dünya anlam içeren bir dünyadır. Her birimiz, içine doğduğumuz kültürün özelliklerini yansıtan anlamlara ve kültürel simgelerine doğarız. Üstelik hangi kültüre doğacağımızı seçemediğimiz için, anlam ve simgeleri seçmek de elimizde olan bir şey değildir. Fakat gene de elimizde olan bir şey vardır: Kültürün bize sunduğu ve hazır bulduğumuz anlamlar ve simgelere bir anlamda hükmederek, onlarla "oynayabilir," kendimiz için anlamlı bir dünya yaratabilir ve kendimizi kendi değerlerimiz cinsinden "varlaştırabiliriz."[5] Fakat bu konuda tam bir serbesti içinde olunduğu yanılsamasına düşmemek gerekir. Yukarıda da dediğimiz gibi depresyon hali hayatın anlamını yitirmesi ile yakından ilişkilidir. Duygular ile duyguların ifadesinde kullanılan sözcüklerin birbiriyle eşleşmesinin anlamın oluşmasının üzerindeki rolü merkezi önemdedir. Psikanalitik teori göz önünde bulundurulduğunda her ne kadar herhangi bir sözcüğün, herhangi bir duygu ile eşleşmesi mümkünmüş gibi dursa da, içinde yaşadığımız kültürde yerleşik olan anlamlar bazı duyguların açığa çıkmasını mümkün kılıp desteklerken, bazı duygu ve arzuları tamamıyla bastırmış ve bunların yok sayılmasına neden olmuştur. Belli bir grubun, mesela ataerkil kültürlerde erkeklerin, diğerlerine göre daha değerli görüldüğü durumda bu grubun tecrübelerini ve duygularını yansıtan anlamların hâkim olması da şaşırtıcı değildir. Peki, böyle bir kültürde kadınların duygu ve tecrübelerinin durumu nedir? Hâkim olan toplumsal anlam ve simgeler bütününe kadına has duyguları yansıtan sözcükler girmiş midir? Bu duygular temsil edilirler/edilebilirler mi? Kadının bedeni, âdet görme, kadının cinsel arzusu, kürtaj ve bu gibi konu ve tecrübelerin ve onlarla ilgili duyguların ifadesinin bir çeşit tabu olduğu, bazılarının tiksinti uyandırdığı, bastırıldığı, yok sayıldığı ve neredeyse bütün bütün sosyal olanın dışına itildiği bir durumda yüceltmeden bahsetmek mümkün müdür? Kadının, "babasının kızı" ve "kocasının karısı" konumlarına hapsedildiği, bireyselliğinin gelişmesine (ki yukarda da belirttiğimiz gibi akrabalık ilişkilerinin belirleyici ilişki biçimi olduğu toplumlarda bireyselliğin gelişmesi daha da güçtür) imkân tanımayan, kadına ait hemen her dürtüyü, duyguyu ve tecrübeyi ya tiksinç ya da yok sayan bir anlamlar bütünün hâkim olduğu ataerkil toplumlarda kadınların tecrübelerini ve duygularını yüceltme şansları yoktur. Özellikle rahatsızlık, kızgınlık, mutsuzluk, acı gibi duygularını utanmadan ve suçluluk duymadan ortaya koyamazlar. Bu duygularını anlaşılır kılan anlamları içeren bir paradigma ve sosyal destek mekanizması da yoktur. Örneğin tecavüze uğrayan kadının duyması gereken duygu utanç ve suçluluktur, kızgınlık değil.

5 Kendi değerlerimizi yaratmak konusunda Friedrich Nietzsche ve Michel Foucault'nun felsefe tarihini etkileyen fikirlerine her ne kadar bu yazıda değinemeyecek olsak da, bu konuda yazdıklarının incelenmesini tavsiye ederim (bkz. Nietzsche, 1967, 1974, 1997 ve Foucault, 1994, 2005).

Kızgınlığını yaşamasına izin verilmez. Kızgınlığını, bu duygu ve tecrübesini sözcüklere dökemez. Kendisi için bile anlam oluşmaz bu durumda. Duyduğunun utanç olduğunu zanneder. Zira bu durumda anlaşılır olan ve yaşadığı ortamda genel kabul görüp, ondan hissetmesi beklenen ve ona öğretilen duygu utançtır. Ama ifade edilemediği için fark edilemeyen kızgınlık duygusu yok olmaz; bir yere yönelir. Bu durumda yüceltme mümkün olmadığından geriye sadece bastırma ve depresyon kalır. Kanımca, özellikle ataerkil yapı içinde yaşayan kadınların depresyonunun en önemli nedeni duygu ve dürtülerin ifade edilmesine, kabul görecek biçimlerde dönüşmesine ve anlamlar bütününde yerini almasına izin vermeyen baskı sistemidir. Bu baskı sistemi öylesine güçlüdür ki kadını ölümcül bir melankoliye sürükleme potansiyeli taşır.

Freud'a göre melankoli ve yas tutmak birbirine indirgenebilecek haller değildir. Yas tutmak sevilen kişi veya şeyin eksikliğine karşı sağlıklı bir tepki olup, yastaki kişinin yaşadığı hal bir çeşit boşluk hissinden kaynaklanır. Kayıp hissi nedeniyle hayat bir süreliğine anlamsızlaşır ve hayatın içi boşalmış gibi ruhsal bir hal yaşanır. Halbuki melankolide içi boşalan egonun kendisidir. Freud'a göre sevilen birisinin kaybı söz konusu olunca, kişi bu kaybı kabullenemez ve nörotik bir biçimde o kişi ile özdeşleşir. (Freud, 1974) Bir taraftan kendine duyduğu özsevgi ve özgüven dramatik bir biçimde azalırken, diğer taraftan terk edilme olarak yorumladığı bu durumdan dolayı kaybedilen kişiye nefret duyar. Ben de Julia Kristeva ve Kelly Oliver'ı takip ederek baskıdan kaynaklanan melankolinin (sevilen bir kişinin kaybına değil de) sevilen/sevilesi bir kendi-imajının kaybına/yokluğuna bağlı olduğunu düşünüyorum. Ataerkil yapının hâkim olduğu kültürlerde kadının özdeşleşeceği "kendi-imajları" çoğunlukla kadını ikinci cins olarak takdim eden imajlardır. Kendi kültürümüzden örnek verirsek kadın "saçı uzun, aklı kısa", "kaşık düşmanı", "karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmemek gereken" kişidir, bunlar gibi tanımlara layık görülmüş ve dolayısıyla bu anlayışları içselleştirip, kendisiyle ilgili tahayyülünü bu tanımlar üzerinden yapmıştır. Bu tanımların hiçbirinin kadının egosunu okşaması mümkün değildir. Yemekten (haksız yere) pay alarak, erkeğin daha azla yetinmek zorunda kalmasına neden olan "kaşık düşmanı," doyurulmaya bile layık olmayan "şey" kendini sevebilir mi? Kendisinin sevilesi olduğunu düşünebilir mi? Böyle bir "şeyin" hayatı ne değerdedir? Kendisi için bile... Baskı, dışlanmışlık, yok sayılmışlık ve sevgisizlik nedeniyle melankoli yaşayan, egosu yaralı bir kadının bu hali "kendi kendinin" kaybı ile ilintilidir. Baskıya bağlı melankoli egoyu parçalar ve etkisiz hale getirir. Kadından bir anlamda nefret eden, onu değersiz ve yok sayan bir toplumsal yapıda, kadın ne kendini, ne de diğer kadınları sevebilir. Belki de birlik olarak engelleyebilecekleri felaketlere sessiz kalır, hatta iştirak eder. Başka türlüsünü bilmez. Bu arada "Güldünya"lar yok olur gider... Pek az çığlık yükselir. Bu kendisini (sevmeyi) bilmeyen kadın, melankolinin pençesinde sessiz sedasız

çırpınır. Kendisini, dürtülerini, duygularını tanıyamaz, ifade edemez, aktaramaz... Bir şeyle suçlanır ya da başkasının suçu onun üstüne kalır. Namusa leke sürülmüştür. Öyle denir. Fazla da düşünmeden geçiriverir ilmiği boynuna...

KAYNAKÇA

Allen, B. (2002) "'Toward a New Feminist Theory of Rape': A Response from the Field," *Signs*, cilt: 27, sayı: 3, s. 777-81.

Fisher, S.K. (1996) "Occupation of The Womb: Forced Impregnation as Genocide," *Duke Law Journal*, cilt: 46, sayı: 1, s. 91-133.

Freud, S. (1962) *Civilization and Its Discontents*, çev. J. Strachey, New York: Norton Publishers.

Freud, S. (1974) "Mourning and Melancholia," *The Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, cilt: 14, ed. J. Strachey, Londra, Norton Publishers.

Foucault, M. (1984) "What is Enlightenment? ," *The Foucault Reader*, s. 32-50.

Foucault, M. (2005) *The Hermeneutics of the Subject: Lectures at the College de France 1981-82*, Hampshire: Palgrave Macmillan Publications.

Gottschall, J. (2004) "Explaining Wartime Rape," *The Journal of Sex Research*, cilt: 41, sayı: 2, s. 129-36.

Kristeva, J. (1989) *Soleil Noir: Dépression et Mélancolie*, Paris: Gallimard.

Koğacıoğlu, D. (2009) "Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği," *Cogito*, sayı: 58, s. 350-84.

Niarchos, C.N. (1995) "Women, War, and Rape: Challenges Facing The International Tribunal for the Former Yugoslavia," *Human Rights Quarterly*, cilt: 17, sayı: 4, s. 649-90.

Nietzsche, F. (1967) *The Will to Power*, New York: Random House.

Nietzsche, F. (1997) *Beyond Good and Evil*, New York: Dover Publications.

Nietzsche, F. (2003) *The Genealogy of Morals*, New York: Dover Publications.

Oliver, K. (2001) *Witnessing: Beyond Recognition*, MN: Univeristy of Minnesota Press.

Oliver, K. (2006) "The Depressed Sex: Sublimation and Sexual Difference," *Sex, Breath and Force: Sexual Difference in a Post-Feminist Era*, der. E. Mortensen, s. 97-109. Londra: Lexington Books.

Parla, A. (2001) "The 'Honor' of the State: Virginity Examinations in Turkey," *Feminist Studies*, sayı: 27, s. 65-88.

Sirman, N. (2006) "Akrabalık, Siyaset ve Sevgi: Sömürge Sonrası Koşullarda Namus: Türkiye Örneği ," *Namus Adına Şiddet: Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar*, der. S. Mojab ve N. Abdo, s. 43-61. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

SEKİZİNCİ KISIM

HUKUKUN GETİRDİĞİ KAZANIMLAR

2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi Işığında Kadına Yönelik Şiddeti Önlemeye Yönelik Devletin Ödevi: Değişen Devlet Anlayışı mı?

GÜLRİZ UYGUR

Son kırk yıldır devletlerin kadına yönelik şiddeti önlemekle ilgili pozitif ödevi üzerinde durulmakta ve bunun hukuk kuralları aracılığıyla yaşama geçirilmesi söz konusu olmaktadır. Bu makalede, "değişen devlet anlayışı mı?" derken kadına yönelik şiddet ve özelde de eviçi şiddet karşısında devletin negatif veya nötr tutumundan pozitif tutumuna doğru değişmesinin yeni bir devlet anlayışına yol açıp açmadığı sorusu kastedilmektedir. Bu tür bir soruyu sormaya yol açan başlıca neden kadına yönelik şiddetle ilgili devletlerin, kadın hareketlerinin taleplerini dikkate almaları ve bu doğrultuda değişiklikler yapmaları ve sorumluluklarını yerine getirirken ilgililer, sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte hareket etmeleri ve bir anlamda kadın bakış açısına yer veren gelişmelerin devlet politikalarında olmasıdır. Bu da "değişen devlet anlayışı mı?" sorusunu sormayı mümkün kılmaktadır. Makalede, değişen devlet tutumuna yer verirken literatürdeki tartışmalardan da kısaca söz edilecek ve ardından değişen tutumun örneği olarak Türkiye'deki 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi incelenerek, bu belgenin bir anlayış değişikliği bakımından önemi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Kadına Yönelik Şiddete Karşı Devletin Pozitif Ödevi

Kadına yönelik şiddetle ilgili devletin negatif tutumunun pozitif bir ödeve doğru geçtiği bir dönemde yaşıyoruz. Bununla ilgili olarak dünyanın birçok ülkesinde neredeyse son kırk yıldır kadına yönelik şiddetin insan hakkı ihlali olarak kabul edilip, ardından devletlerin hukuklarına yansıması ve özellikle de aile bireylerine yönelik şiddet bağlamında özel kanunların yapıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda devletler kadına yönelik şiddeti önleme ödevlerine sahip olduklarını açıkça hukuk kuralları vasıtasıyla ilan etmektedirler. Ancak devle-

tin kadına yönelik şiddet ve eviçi şiddeti önlemekten sorumlu olup buna ilişkin hukuk kuralları çıkartması, beraberinde ikilikleri de getirmektedir (Schneider, 1999, s. 173). Bu ikilikleri anlamak için devlet ve toplumsal cinsiyet ilişkisine ilişkin yaklaşımlara bakmak gerekmektedir.

Toplumsal Cinsiyet ve Devlet

Toplumsal cinsiyet ve devlet ilişkisine dair yaklaşımlar farklı gruplarda toplanabilir. Burada genel olarak günümüzdeki yaklaşımları da içeren üçlü sınıflandırmadan hareket edilecektir.

İlk yaklaşım çerçevesinde toplumsal cinsiyet menfaatleri ve devlet arasındaki ilişkiye dair devlet, kadınlar için baskıcı ve ataerkil olarak görülmektedir. Devlet, erkek egemenliğini yansıtması ve kurumsallaştırması anlamında ataerkil bir kurumdur. Erkekler iktidarı kontrol etmekte ve kendi çıkarlarına göre bu iktidarı kullanmaktadırlar. Bu yaklaşım çerçevesinde devlet politikaları, kadının bağımlılığını ve ikincil konumunu sürdürecek şekilde oluşturulmaktadır (Rhode, 1994, s. 1184).

Esasen birçok feminist, şiddete uğramayı ataerkilliğin sonucu ve erkeğin kadın üzerinde kontrolü olarak görmekte ve devleti de erkeğin kadına karşı şiddetini sürdürmesini sağlayan, destekleyen ve meşrulaştıran bir kurum olarak değerlendirmektedir. Yani devlet, şiddeti önleyen bir kurum değil, aksine şiddetin yeniden üretilmesini sağlayan ve meşrulaştıran bir kurumdur. Devlete ilişkin bu anlayış çerçevesinde, dünyada 1960'larda söz konusu olan şiddete uğrayan kadın hareketini düşünmek mümkündür. Zira bu hareket, sadece kadına yönelik şiddete karşı değil, bir yandan da devlete karşı bir hareketti. Bu hareket devleti ve kurumlarını reddedip, onun yerine alternatif kurumlar kurma mücadelesini başlatmıştır (Schneider, 1999, s. 175). Dolayısıyla devlete bu şekilde yaklaşan feministler, onun rolünün pozitif olabileceği düşüncesine şüpheyle yaklaşmaktadırlar. Bu yaklaşımdaki feministler, özellikle sosyalist ve radikaller, devletin asli niteliğinin patriarkal olduğunu belirtmektedirler (Chappell, 2002, s. 5).

İkinci yaklaşım ise liberal yaklaşım olup, devleti toplumsal cinsiyet bakımından nötr olarak tanımlamaktadır. Liberal feminizm devleti kadınların eşit temsilinin sağlanacağı nötr bir örgüt olarak görmekte, devletin kurumlarında eşit temsilin mümkün olacağını belirtmektedir. Liberal feministler, liberal teorideki devletin vatandaşlara karşı sorumluluğundan hareket etmektedirler. Buna göre devletin başlıca sorumluluğu, vatandaşlarına eşit şekilde muamele etmesi ve başkalarının özgürlüğüyle bağdaşacak şekilde onları kendi amaçlarını sürdürecek şekilde serbest bırakması, yani özerk varlık olarak muamele etmesidir Rhode, s. 1186).

Liberal feministlere yöneltilen en önemli eleştiri, kamusal-özel alan ayrımına dayanmaları ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinde durmamalarıdır. Oysa ki özel alanın kamusal müdahaleden yoksun olduğu gerçek olmayıp, devlet neyin

kamusal ve neyin özel alan olduğunu belirlemekte ve kamusal alanda yapılan seçimler de özel alanı etkilemektedir. Dolayısıyla bu ayrım bir yanıltmacadan başka bir şey değildir (agy., s. 1187).

Esasen kamusal alan ve özel alan ayrımı, toplumsal cinsiyeti anlamak için önemlidir. Geleneksel ayrı alanlar anlayışı, ailenin ve eviçi yaşamın alanı ile kamusal dünyanın alanını ayrı tutmuş ve özel alanı kadınlarla özdeş kılarken, kamusal alanı erkek alanı olarak belirlemiştir. Kamusal alanda cinsiyete dayalı kurallarla birlikte diğer kurumsal ve ideolojik sınırlamalar kadınların katılımını sınırlamıştır. Özel alanda hukuk olmamış ve aile işlerine karışmamıştır (Schneider, 1991, s. 976). Ancak bu görünürdeki ayrım, yukarıda da belirtildiği gibi, gerçekliğe uymamaktadır. Çünkü özel alan olsun kamusal alan olsun devletin müdahale etmediği hiçbir alan yoktur. Devlet aileyi tanımlamakta, kamusal alan ve özel alanı belirlemektedir. Burada hukuk, karışmamaktan ziyade seçici bir tavır içindedir. Bu seçici tavır da erkek egemenliğini korumakla ilgilidir (agy., s. 977).

Bu tür tutumları özel alan ve kamusal alanın anlamlarının, değerli ve önemli olanın ne olduğuna ilişkin sosyal ve kültürel anlayışa göre belirlenmesiyle açıklamak mümkündür. Bu şekilde ortaya çıkan özel yaşam retoriği eşitsizlik ve bağımlılığı maskelemektedir (agy., s. 978). Ailenin özel yaşama ait olarak tanımlanması da, devletin eviçi ilişkilere müdahale etmemesi anlamındadır. Oysa bu durum Margaret Schneider'ın belirttiği gibi, özel yaşamın karanlık ve şiddete dayalı yanının görülmemesine yol açmıştır. Devletin özel yaşama dokunmamasının anlamının ne olduğunu ortaya koymak gerekir. Sosyal-kültürel pratiklere göre anlaşılan özel yaşam, şiddete izin vermekte, cesaretlendirmekte ve şiddetin devam etmesine yol açmaktadır (agy., s. 974). Özel yaşam kavramı bu şekilde bir dilemma içermektedir. Evlilik-kocaya dayalı özel yaşam kavramı, kadının şiddete uğramasına yol açmakta ve kadının aile içindeki bağımlılığını devam ettirmektedir. Oysa daha pozitif özel yaşam kavramı, örneğin özerkliği, özgürlüğü, eşitliği, bedensel bütünlüğü içeren bir özel yaşam kavramı, kadınların şiddete uğramasını önleme bakımından oldukça önemlidir (agy., s. 975).

Ancak bu tür pozitif özel yaşam kavramının da toplumsal cinsiyet eşitliğini içerecek şekilde ortaya konması gerekir. Bu bağlamda liberal feministlerin nötr devlet kavramı da yetersiz kalmaktadır. Bu tür anlayış, devletin patriarkal yapısını görmemesi bakımından eksiklikler içermektedir.

Öte yandan patriarkiyi devletin varlığı için zorunlu görmek başka bir şey, onun değiştirilmesi gereken bir nitelik olarak görmek başka bir şeydir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik devlet içindeki çabaları da ilk yaklaşım açıklayamamaktadır (Chappel, s. 5).

Üçüncü yaklaşım ise toplumsal cinsiyet eşitliğinin devlet içinde sağlanabileceğini savunmaktadır. Devlet ve toplumsal cinsiyet menfaatleri arasındaki ilişkinin kurucu ve dinamik olduğu belirtilmektedir. Bu yaklaşım, "feminist-

ler devletle birlikte hareket etmeli mi etmemeli mi?" tartışmasını bir yana bırakmakta ve feminist taleplerin siyasi kurumları etkileyip etkilemediğine bakmaktadır. Siyasi kurumlar içinde feministlerin talep ettiği yapılar ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanıp sağlanamayacağı üzerinde dururlar. Buradaki temel husus, feministlerin siyasi kurumların stratejik seçimlerini etkileyip etkilemeyecekleridir (agy., s. 3). Bu şekilde feministler siyasi kurumları stratejik kararlar bakımından etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda siyasi kurumların doğasını da değiştirebilirler. Birlikte çalışılmasıyla beraber devletin yetkili organları ve feministlerin kararları belirlemede etkileri birlikte söz konusu olacaktır. Diğer yandan hukuktaki soyut haklar ve ilkelerin, örneğin eşitlik gibi, anlamlarının belirlenmesinde de feminist hukuk teorisyenleri rol oynar (agy., s. 4).

Böylece üçüncü yaklaşım, sadece aktivistlere dayalı veya sadece kurumlara dayalı hareket yerine onlar arasındaki ilişkiye dayalı hareket üzerinde durmaktadır. Feminist aktivistlerin devletten kaçmasının mümkün olmadığı ileri sürülmektedir. Zira devlete ihtiyaç vardır. Fiziksel güvenlik, eşit ücret, eviçi şiddet kuralları veya çocuk bakım merkezlerini yaygınlaştırmak için devlet kurumlarının olması zorunludur (agy., s. 4).

Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada devletle hareket etmenin liberal feminizmle daha çok bağdaştığı düşünülebilir. Ancak bu zorunlu olmayıp, radikalden sosyaliste bütün feministler yer almaktadır. Birlikte hareket etmek için feminist ideolojiyi terk etmeye gerek olmayıp, aksine feminist ideoloji problemleri belirlemek bakımından önem taşımaktadır. Devlette problemli olan örgütlenme tarzını ve diğer hususları feministlerin tespit etmesi gerekmektedir. Bunun için de devlete ilişkin daha güçlü bir kurumsal incelemenin feministler tarafından yapılması gerektiği ileri sürülmektedir (agy., s. 6).

Bu üç yaklaşım çerçevesinden hareket edildiğinde, kadınlara yönelik hak ihlallerinin doğrudan devletten geldiği veya devlet tarafından desteklendiği tarihsel gerçekliği karşısında, devlete karşı kuşkuyla yaklaşma düşüncesi haklılık payı taşımaktadır. Ancak devletin aktif bir şekilde kadına yönelik şiddete karşı yer almasıyla manzara değişmeye başlamıştır. Örneğin sığınma evleri ilk ortaya çıktıklarında devlete karşı alternatif çözüm yolu olarak getirilmişti. Ancak devletin sığınma evleri kurmasıyla birlikte, sığınma evleri kadınları şiddetten korumak ve desteklemek için kurulmaya başladılar. Her ne kadar Catharine MacKinnon, devletin erkek olduğunu belirtse ve feministler, devletin cinsiyetçi doğasını eşit haklar özgürlük, eşitlik maskesi altında gizlediğini ileri sürseler de Schneider'in belirttiği gibi, devlet pozitif adımlar atmaya devam etmektedir (Schneider, 1999, s. 175). Ancak bunun anlamı tamamen devlete teslim olmak değildir (agy., s. 177).

Günümüzde şiddete uğrayan kadınlarla ilgili devletin geliştirdiği politikalar söz konusu olmakta, örneğin şikâyete bağlı olmadan yargılama, yakala-

ma ve tutuklamaya ilişkin düzenlemeler yapmaktadır. Şiddete uğrayan kadının karşılaştığı gerçek problemlerin çözümüyle ilgili kadının şiddetten kurtulması için zorunlu olan sosyal ve ekonomik bağımsızlığını olanaklı kılan çocuk gözetimi, sığınma evi, işyeri şiddeti gibi konulara ilişkin kaynaklar oluşturmak devletlerin görevleridir (agy., s. 178). Esasen bu kaynaklar ve ayrıca fiziksel güvenlik için de en başta devlete ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla devleti reddetmek gibi bir yaklaşım mümkün görünmemektedir.

Öte yandan devleti koşulsuz kabul etmek de kurumların toplumsal cinsiyetçi doğasını gözden kaçırmak veya olduğu gibi kabullenmek demektir. Yukarıda belirtilen üçüncü yaklaşım çerçevesinde ne tamamıyla devleti reddetmeden ne de koşulsuz olarak kabul etmeden devletin ilgili kurumlarıyla işbirliği yapılarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması mümkündür. Bunun için devletin kadına karşı baskıcı olduğunu söyleyen genellemeci bir yaklaşım yerine, devletin yasama, yürütme, yargı, eğitim, sağlık, ordu ve polis gibi örgütleri içerdiği ve her birinin kadınla ilişkisinin farklılığı üzerinde durmak gerekir. Devleti asli olarak patriarkal görmek yerine, kültürel olarak erkek olan tek tek kurumlara bakmak ve devleti erkek iktidarının kurumsallaşması olarak görmek daha uygundur. Zira toplumsal cinsiyet normları farklı kurumlar içerisinde farklı şekillerde kendini gösterebilmektedir (Chapple, s. 11).

Devletin Kadına Yönelik Şiddete Karşı Pozitif Ödevinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Yer Verilmesinde Kadın Hareketlerinin Önemi

1970'lerde kadın hareketleri kadına yönelik şiddetle ilgili sığınma evleri oluşturmaya başlamışlardır. Devletin bu alana müdahalesi ise 1980'lerde söz konusu olmakta ve daha sonra da kadına karşı şiddetin önlenmesinin kamusal politika olarak kabul edildiği görülmektedir (Mazur, 2002, s. 157). Devletin bu tür politikayı kabul etmesinde kadın hareketlerinin etkisi söz konusudur. Bu bağlamda kadın hareketlerinin protestodan başlayıp bir politika oluşturulmasına yol açtığı belirtilebilir. Kadın hareketinin bu etkisi de bir yandan devlet feminizmi kavramının tartışılmasına neden olmuştur.

Devlet feminizmi 1987 yılında Helga Hernes tarafından kullanıldığında, Hernes'in amacı, devletlerin politika aracılığıyla feminist amaçları izlemeleri ve devlet içindeki aktörler ve kişilerin eylem ve işlemlerinin de bu devlet politikasını yansıtacak şekilde düzenlenmesiydi. Daha sonra ise devletin ilgili kurum ve kuruluşlarının kadınlara ilişkin politikayı yansıtacak şekilde oluşturulmasına ilişkin hareketler başlamıştır (McBride ve Mazur, 2010, s. 4). Son kırk yıldır kadın hareketlerinin talepleri çerçevesinde devletler, ilgili kurumları oluşturmaya başlamışlardır. Devlet feminizmi de kadınların siyasi karar alma mekanizmalarında yer almaları ve politika sonuçlarını etkilemeleriyle ilgili olarak savunulmaya başlanmıştır (agy. s. 2).

Esasen kadına yönelik şiddete ilişkin devletin pozitif ödevine dair politikanın oluşturulmasında kadın hareketlerinin taleplerinin dikkate alınması, problemin çözümü için zorunludur. Bu anlamda devletin de pozitif ödevini yerine getirebilmek için kadın hareketlerinde yer alanlarla ve feministlerle birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, kadın hareketlerinin güvenlik ve kaynaklara ihtiyaç duyması yanında, devlet de kadın hareketlerinde yer alanlara ihtiyaç duymaktadır.

Dünyadaki kadın hareketlerinin kadına karşı şiddetin önlenmesinde benzer taleplerde bulundukları görülmektedir. Bunlar şu şekilde belirtilmektedir: Kadına karşı şiddetin özel alan konusu olmayıp ciddi suç olarak görülmesini sağlayan hukuk reformları; şiddete uğrayanlara yönelik hizmetlerin yönetimler tarafından sağlanması; kadına karşı şiddete ilişkin kamu farkındalığını sağlayan yönetici eylemleri ve işlemlerinin oluşturulması; polisler, hâkimler ve diğer yetkililerde duyarlılıkların sağlanmasıdır (Weldon, 2002, s. 2).

Bütün bunların oluşturulmasını sağlayacak şey ise kadına yönelik şiddetin toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgisinin kurulmasıdır. Bu bağlamda yakın ilişki şiddeti, cinsel istismar ve tecavüz gibi suçların toplumsal cinsiyete dayandığını belirtmek, bunların kadınların eşitliğini, özerkliğini ve özgürlüğünü etkilediğini ortaya koymak gerekmektedir. Eviçi şiddet ve kadına yönelik şiddet sorunları üzerinde kamusal alanda konuşulsa da, genellikle bu konuşmalar sorunun kaynağı olan toplumsal cinsiyete bağlanmamaktadır. Burada problemler daha çok cezalandırma çerçevesinde tartışılmakta, ama örneğin refah gibi bir çerçevede tartışılmamaktadır (Schneider, 1999, s. 179). Oysa bu noktada toplumsal cinsiyet ve ekonomik etki arasındaki ilişkinin gösterilmesi gerekir.

Diğer bir ifadeyle devletin pozitif ödevi çerçevesine toplumsal cinsiyet eşitliği yerleştirilmelidir. Şayet feministler devletle işbirliğinde olacaklarsa, şiddet ve toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyetin ekonomik, evsizlik ve maddi sınırlamaları arasındaki ilişkileri hukuk reformuna yansıtmaları gerekmektedir. Bu bağlamda hukuk reformu için toplumsal cinsiyet eşitliğini devlet kabul etmelidir. Ancak devletin erkek yanı, örneğin yakın ilişkideki şiddetin toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili olduğunu reddedebilir (agy. s. 180). Öte yandan bunu reddetmeyen, şiddet yanında toplumsal cinsiyete yer veren mahkeme kararları da vardır. Bu mahkeme kararlarını veren hâkimlerin, toplumsal cinsiyet farkındalığının olması yanında kadın örgütleriyle birlikte çalışmalarda bulunmaları şaşırtıcı olmasa gerekir. Bu bağlamda kadın hareketlerinin ve örgütlerinin devletle işbirliği içinde çalışmalarının belirgin bir toplumsal cinsiyet ağını yerleştirmede ve şiddete uğramış kadınla güç, kontrol, sözlü şiddet, işyeri, ev, refah ve çocuk bakımını birbirine bağlamada etkili olabileceği belirtilebilir (agy., s. 184).

Türkiye'de Devletin Kadına Karşı Şiddeti Önleme Pozitif Ödevinin 2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi Işığında Değerlendirilmesi

Devletin Pozitif Ödevinin Hukuki Dayanakları

Türk hukukunda devlet politikası olarak kadına yönelik şiddete karşı özel mücadeleye başlanmasının tarihi oldukça yenidir. Özel mücadele derken de kadına yönelik şiddetle ilgili devlet politikasını gösteren kuralların çıkarılması ve kurumların kurulması kastedilmektedir. Diğer türlü, örneğin Anayasamızda yer alan insan haklarına dayalı devlet, adaletin gerekleri, sosyal devlet ve eşitlik ilkelerinden hareketle ülkemizde devletin kadına yönelik şiddeti önlemek bakımından pozitif ödevinin söz konusu olduğunu belirtmek mümkündür. Zira, kadına yönelik şiddet sadece şiddet olmayıp, insan hakları ihlali ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorunu ve bu bağlamda da bir ayrımcılık formudur. Ancak özellikle aile içi şiddet bağlamında, devletlerin negatif veya nötr tutumu ve kadına yönelik şiddetin de insan hakları ihlali olarak uzun süre görülmemesi, özel düzenlemelerle devletlerin kadına yönelik şiddet konusundaki ödevinin açıkça belirtilmesi ihtiyacını doğurmuştur.

Kadına yönelik şiddetle ilgili devletin pozitif ödevinin açıkça ortaya konmasında öncelikle uluslararası belgelerden söz etmek gerekmektedir. "Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi—Kadına Yönelik Şiddet" konusunda 1992 tarihli 19 no'lu tavsiye kararında kadına yönelik şiddetin bir ayrımcılık formu olduğunu belirttiği gibi, bu ayrımcılığı önlemekten devlet sorumlu tutulmaktadır. Devletin sorumluluğu sadece kendi eylem ve işlemlerinde kadına yönelik şiddet uygulamaması veya diğer ayrımcılık türlerinden birini yapmaması değil, aynı zamanda herhangi başka bir kişi, kuruluş veya teşebbüsün ayrımcılık yapmasını önlemesiyle ilgilidir. Kararın 9. maddesinde "genel uluslararası hukuk ve özel insan hakları sözleşmelerine göre Devletler, hak ihlallerini önlemede gerekli özeni göstermez ve şiddet eylemini soruşturup cezalandırmazlarsa, özel şahıslar tarafından işlenen eylemlerden ve bunlarla ilgili gerekli giderimi sağlamaktan da" sorumlu olacakları belirtilmektedir.

Kadına yönelik şiddetle ilgili düzenleme, 1993 yılındaki Birleşmiş Milletler Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi ve 1995 tarihli Pekin Bildirgesi ve Eylem Planı'nda da yer almaktadır. Pekin Bildirgesi'nde kadına yönelik şiddetin devletlerin ele alınması ve önem vermesi gereken bir konu olduğu belirtildikten sonra bununla ilgili olarak 123. maddede hükümetler ve diğer aktörlerin kadına yönelik şiddeti ele alırken, bütün politika ve programlara cinsiyete dayalı bir bakış açısını yerleştirerek faal ve görünür bir politika izlemeleri gerektiği belirtilmektedir. Bu şekilde kararlar alınmadan önce, bu kararların kadınları ve erkekleri nasıl etkileyeceğine ilişkin bir inceleme ya-

pılabilecektir. Pekin Bildirgesi'nde kadına yönelik şiddeti önlemekle ilgili stratejik hedefler belirtilmekte ve bunların başlıca yerine getirici organ olarak hükümetler belirtilmektedir. Hükümetlerin sadece kendi başlarına yerine getireceği görevler yanında, yerel yönetimler dahil hükümetler, toplumsal örgütler, hükümet dışı kuruluşlar, eğitim kurumları, kamu ve özel sektör kuruluşları ve medya tarafından yerine getirilecek görevlere de yer verilmektedir. Pekin+5 Birleşmiş Milletler Özel Oturumu'nda Pekin+5'in sonuçları yer almış ve Türkiye de bu oturumda devlet temsilcileri ve sivil toplum temsilcileriyle yer alarak devlet-sivil toplum temsilcileri işbirliğini sergilemiştir.

Avrupa Konseyi'nin (2002) 5 sayılı tavsiye kararının ekinde de kadına yönelik şiddetle ilgili devletlerin sorumluluğu 2. maddede açıkça belirtilmiştir:

> Kadınların herhangi biri tarafından herhangi bir şiddete maruz bırakılmama hakkını teminat altına almak, devletlerin sorumluluğunda ve çıkarınadır ve milli politikalarında önceliğe sahiptir. Bu meyanda, devletler bu yükümlülükten kaçınmak için töre, gelenek ya da dini öne süremezler.

İkinci olarak devletlerin bu sorumluluğu yerine getirmede işbirliği yapacak kurum ve kuruluşlar da ve sorumlu bir devlet organı da 4. maddede belirtilmektedir:

> Bu çerçevede, mümkün olan her durumda, ulusal düzeyde ve gerektiğinde bölgesel ve/veya yerel yetkililerle işbirliği içerisinde, sivil toplum örgütlerinin yanı sıra akademik ve diğer kurumlara danışarak, kadınlara karşı şiddetle mücadele için önlemler almakla ve yasal reformların ya da eylem alanında herhangi bir yeni müdahale biçiminin değerlendirmesi ve düzenli olarak izlenmesinden sorumlu bir resmi eşgüdüm kurumu ya da organı kurmak gerekecektir.

Avrupa Konseyi'nin bu kararı genel olarak kadına karşı şiddetle ilgili olarak mücadelede benimsenen önleme, koruma ve destekleme ile kovuşturma-cezalandırma ilkelerini içermektedir. Önlemeyle ilgili olarak genelde toplumsal cinsiyet farkındalığına ilişkin eğitimde yapılması gerekenler, koruma ve desteklemeyle ilgili şiddet uygulayanın durdurulması, şiddete uğrayana hukuki, sağlık hizmetlerinin verilip bilgilendirilmesi, polis dahil uygulayıcıların uygulayacağı şiddetten korunmalarına ilişkin hükümler yer almaktadır. Bunun dışında kovuşturmayla ilgili olarak da, şiddet uygulayanın cezalandırılmasına, savcılar tarafından kamu davası açılmasına ilişkin hükümler yer almaktadır.

Bu bağlamda uluslararası belgeler çerçevesinde devletin pozitif ödevinin engel olma-önleme, koruma-destekleme ve kovuşturma-cezalandırma ilkeleri oluşmaktadır. Bu üç şeyin bir arada olması gerekliliği ise kadına yönelik ve aile

içi şiddetle ilgili hukuki düzenlemelerin farklı bir şekilde düzenlenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle de birçok ülkede özel düzenlemeler ve uzmanlık mahkemeleri oluşturulması bir çözüm yolu olarak benimsenmektedir.

Bu bağlamda kadına yönelik aile içi şiddetin, üç ilkenin gerektirdiklerine göre kapsamlı bir düzenleme gerektirdiği belirtilebilir. Bunlar da öncelikle toplumsal bilinci yükseltmek, kadına karşı ayırımcılığa karşı ve kadınların gerçek eşitliğini sağlayıcı araçlar geliştirme, eğitim, kadınların hukuki-sosyal-ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirmeden başlayıp, risk faktör ve gruplarını belirleme, yardımı sağlayacak araçları geliştirmeleri de kapsayan özel hukuki düzenlemelere kadar uzanmaktadır (Logar, 2005, s. 2).

11 Mayıs 2011'de İstanbul'da imzaya açılan ve Türkiye'nin de imzaladığı Kadına Karşı Şiddet ve Eviçi Şiddetle Mücadele Etme ve Önleme Hakkında Avrupa Konseyi Sözleşmesi bugün gelinen son noktayı temsil etmekte ve önleme, koruma-destekleme ve kovuşturmayla ilgili yapılacakları ayrıntılı bir şekilde içermektedir. Sözleşme kadına yönelik şiddetin bütün formlarını, ayrımcılığı ve eviçi şiddeti önlemeyi, şiddete uğrayanları yardım ve koruma için kapsayıcı bir çatı ve politikalar oluşturulmasını, maddi eşitliğin sağlanmasını, uluslararası alanda kadına yönelik şiddet ve eviçi şiddetin önlenmesi için işbirliği yapmayı, bu tür şiddetle ilgili çalışanları desteklemeyi ve sözleşmenin uygulanmasıyla ilgili olarak da izleme mekanizmasını kurmayı amaçlamaktadır. Sözleşme, kadına yönelik şiddetin ayrımcılık formu ve insan hakları ihlali olup, toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Sözleşmede geçen toplumsal cinsiyet şiddeti de, kadına yönelik şiddetin kadının kadın olduğu için uğradığı şiddet olma yönünü yine sözleşmenin tanımlamasıyla ortaya çıkarmaktadır.

Sözleşmede devletle ilgili ve devlet adına hareket eden bütün organ, makam ve kişilerin kadına yönelik şiddeti önlemekle ilgili pozitif ödeve sahip olduğu ve özen gösterme ilkesine (*due diligence*) uygun olarak şiddet eylemlerinin önlenmesi, araştırılması, cezalandırılması ve zararların giderilmesi gerektiği belirtilmektedir. Sözleşmede getirilen hükümlerle ilgili toplumsal cinsiyete duyarlı ve kadın erkek eşitliğini sağlayan ve kadını yetkilendiren politikaların oluşturulması gerektiği vurgulanmaktadır. Sözleşmede ayrıca devletlerin şiddetle mücadelede devlet dışındaki kuruluşlar ve sivil toplum örgütleriyle etkili bir şekilde işbirliği yapılacağını ve bu kuruluşların desteklenip, cesaretlendirileceği belirtilmektedir. Bunun dışında sözleşme, önleme-koruma/destekleme ve kovuşturma/cezalandırma ilkeleri çerçevesinde nelerin yapılması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde belirtmektedir.

Belirtilen bu uluslararası hukukla ilgili gelişmeler çerçevesinde kadına yönelik şiddetle mücadele bakımından devletin pozitif yükümlülüğünün şunları içermesi gerektiği belirtilebilir:

a. Devlet, onun bütün kuruluşları ve onun adına hareket edenler kadına karşı şiddeti önlemekten sorumludur.

b. Kadına yönelik şiddetle mücadele bakımından devletlerin oluşturacağı politikalar toplumsal cinsiyete duyarlı olup, toplumsal cinsiyet bakımından eşitliği sağlayıcı nitelikte olmalıdır.
c. Bu politikalar önleme, koruma-destekleme ve kovuşturma-cezalandırma ilkeleri çerçevesinde hukuki düzenlemelere yansıtılmalıdır.
d. Devletin bu sorumluluğun yerine getirilmesinde koordinasyon görevini yapacak bir organı veya makamı olmalıdır.
e. Devletin bu sorumluluğu, devlete ait olmayan kuruluşlarla ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte yerine getirmesi gerekmektedir.

Türkiye'de, uluslararası sözleşmeler dışında, kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik, eğitim programlarının oluşturulması, toplumsal bilinci yükseltme, politikalarda farkındalığı sağlama, kurumsal duyarlılığı arttırma gibi önleme mekanizmalarını ve koruma ve desteklemeyle ilgili özel düzenlemeleri içeren başlıca hukuki belge ise 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi'dir.

2006/17 Sayılı Başbakanlık Genelgesi

Genelgenin Arka Planı: TBMM İnceleme Komisyonu Çalışması ve Raporu
TBMM'ye verilen Meclis Araştırması Önergeleriyle kadın ve çocuklara yönelik şiddet ve töre cinayetlerine dikkat çekilmiş ve bu cinayetlerin önlenmesi, kadın ve çocukların haklarının korunup insan hakları kavramının yerleştirilmesi için sorunun kaynağına inilmesi ve nedenlerinin araştırılması gerektiği, meclisin töre cinayetlerini sadece araştırmakla kalmayıp aynı zamanda meselenin çözümü konusunda devlete, millete, gönüllü kuruluşlara, toplum önderlerine ne gibi görevler düşeceğini ortaya koyması gerektiği belirtilmiştir (TBMM, 2006, s. 17). Verilen önergelerde genellikle Kadına Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'ne (CEDAW) dayanılmış ve devletin bu konuda yükümlülüğünü yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir. Önergelerin ardından TBMM'de konuyla ilgili Meclis Araştırması Komisyonunun kurulmasına karar verilmiş ve komisyon çalışmalarına 18.10.2005 tarihinde başlamıştır.

Komisyonun hazırladığı araştırma raporu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın konusu, komisyonun kuruluşu, görev süresi ve araştırmada izlenen yönteme yer verilmektedir. İkinci bölümde töre ve namus cinayetleri ile kadın ve çocuklara yönelik şiddetle ilgili ulusal mevzuat yer almakta, ardından çocuğa yönelik şiddet, kadına yönelik şiddet, töre ve namus cinayetleri, medyada şiddet hakkında bilgi verilmekte ve ülkemizdeki kadın ve çocuğa yönelik şiddet konusunda çalışma yapan kurumlardan söz edilmektedir. Son bölümde ise bilgilerine başvurulan kişilere ait tutanak özetlerine, komisyonun Ankara dışında yaptığı incelemelere ve sonuç kısmına yer verilmektedir. Raporda ekler

arasında da çocuk, kadın, töre/namus cinayetlerine ilişkin çözüm önerilerinin yaşama geçirilmesinde koordineli çalışması gereken kurumlar yer almaktadır.

Meclis araştırmasıyla ilgili hukuki dayanakları İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, anayasadaki insan haklarına saygılı devlet, sosyal devlet ve eşitlik ilkelerine dayandırmak mümkündür. Önergeyi verenlerin ise doğrudan doğruya CEDAW'a dayandırdığı görülmektedir. Komisyonun hazırladığı raporda 1995 yılında Pekin'de kabul edilen Pekin Deklarasyonu'nu hiç çekince koymadan kabul edip, taahhütlerde bulunduğumuz belirtilmektedir. Kadına yönelik şiddetle ilgili devletin bulunduğu taahhütler arasında şunlar yer almaktadır:

> — Aile içi şiddeti ve genel olarak kadına ve çocuklara yönelik şiddeti önlemek için kampanyalar, ana baba eğitimi programları düzenlenmesi,
>
> — Sağlık görevlileri, öğretmenler, sosyal hizmet uzmanları, psikologlar, çocuk gelişimi uzmanları, polisler gibi meslek elemanlarının eğitim programlarında, kadın ve çocuklara karşı şiddet konusunun yer almasının sağlanması,
>
> — Şiddete uğrayan kadınlar için başvurabilecekleri merkezlerin ve sığınma evlerinin sayısının artırılması, ücretsiz danışma, psikolojik ve yasal yardımın sağlanması (TBMM, s. 95).

Raporda da belirtildiği gibi 2000 yılına kadar devlet, taahhütlerini yerine getirme sözü vermişse de yerine getirmemiştir. Raporda 1998 yılında çıkarılan Ailenin Korunmasına Dair Kanun gibi olumlu yasal düzenlemeler olsa da bu yasal düzenlemelerin yeterli olmadığı, devletin şiddete karşı mücadelesini temel nedenlere kadar inen bir plan dahilinde toplumsal dönüşüm projesiyle yapması gerektiği belirtilmektedir. Bu planının da iki yanının olması ve bunların önleyici tedbirler ile koruma-destekleme yaklaşımını içermesi gerektiği ifade edilmektedir (ay.). Bu bağlamda komisyon raporunun kadına yönelik şiddeti önlemeyle ilgili üçüncü ilke olan kovuşturma-cezalandırmaya yer vermediği bir eksiklik olarak belirtilebilir.

Komisyon raporunun ikinci bölümünde yer alan kadına yönelik şiddet başlığı altında şiddetin tanımlanması söz konusu olup kadına yönelik şiddetle ilgili şu şekilde tanıma yer verilmektedir:

> Cinsiyete dayanan, kadını inciten, ona ızdırap veren, fiziksel, cinsel, zihinsel hasarla sonuçlanan veya sonuçlanma olasılığı bulunan, kamusal alanda

> ya da özel yaşamında ona baskı uygulanması ve özgürlüklerinin keyfi olarak kısıtlanmasına neden olan her türlü davranıştır (agy., s. 90).

Şiddetle ilgili olarak, kadınların karşılaştıkları fiziksel, ekonomik, sözel cinsel ve psikolojik şiddet türlerinden de söz edilmiş ve bunların anlamı belirtilmiş, örneklerle açıklanmış ve uluslararası sözleşmelerin devletin etkin olmasıyla ilgili görevleri vurgulanmış ve bu sözleşmeler çerçevesinde kadına yönelik şiddetin insan hakları ihlali olduğu ortaya konmuştur. Dünyada ve Türkiye'deki kadına yönelik şiddetle ilgili duruma yer verildikten sonra, kadına yönelik şiddetin nedenleri ve sonuçları da belirtilmiştir. Kadına yönelik şiddet başlığı altındaki bu inceleme, çözüm önerilerine de yer vermektedir. Çözüm önerilerinde öncelikle koruyucu ve önleyici tedbirler yer almaktadır. Bu tedbirlere bakıldığında kadına yönelik şiddet konusunda farkındalık yaratmaya ilişkin tedbirlere (kadın hakları ve toplumsal cinsiyetle ilgili bilgilendirme faaliyetleri, yayınlar, yapılması filmler hazırlanması, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumların toplumu bilgilendirmek üzere faaliyetlerde bulunmaları gibi) ve kadının ekonomik anlamda eşitsizliğinin giderilmesine ilişkin tedbirlere (işe alınmada eşitliği sağlayıcı tedbirler, kadınların iş kurmak için kredi almalarını kolaylaştırıcı tedbirler, aktif olarak iş yaşamına katılmak için destek hizmetleri vb) yer verildiği görülmektedir. Bu tedbirlerle ilgili olarak başlıca görevli organın devlet olduğu belirtilmektedir:

> Devlet, kadın ve erkek arasındaki ekonomik eşitsizliğin ortadan kaldırılması için gerekli tedbirleri almalıdır (agy., s. 104).

Bir bütün olarak devleti sorumlu tutan bu ifade yanında devlet içindeki çeşitli kurum ve kuruluşları da, mülki idare amirlikleri gibi, yükümlü kılan ifadeler de söz konusudur. Ancak burada sadece devlet değil, aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarına da yer verilmektedir. Örneğin kadına yönelik güçlendirici çalışmaların sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği halinde yapılacağı belirtilmektedir (ay.).

Devlet başlıca sorumlu kurum olup, mali kaynak sağlaması da gerekmektedir:

> Devlet kadınlara yönelik her türlü şiddet eyleminin önlenmesini bir devlet politikası olarak kabul etmelidir. Bu alana yönelik bir bütçe oluşturularak, toplumsal cinsiyet rolleri açısından bütçelerin etki ve sonuçları görünür kılınarak, toplumsal cinsiyete dayalı bütçe analizleri yapılmalıdır (agy., s. 105).

Diğer yandan devletin oluşturacağı politika toplumsal cinsiyete duyarlı olmalıdır:

> Toplumsal cinsiyete duyarlı politikaların devletin bütün ana plan ve programlarının içine entegre edilmesi, ilgili kurum ve kuruluşlar arasında işbirliğinin sağlanması, programların ve sonuçların izlenme ve değerlendirilmesi için gerekli mekanizmaların oluşturulması ve var olan mekanizmaların işler hale getirilmesi sağlanmalıdır (ay.).

Bu politikanın da diğer eşitliğe aykırı politikaları önlemesi gerekir:

> Kadın erkek eşitliğine aykırı politikalar, yasal düzenlemeler ve uygulamalar kaldırılmalı, toplumda kadın ve erkek eşitliği sağlanıncaya kadar kadınlara pozitif ayrımcılık yapılması bir devlet politikası olarak kabul edilmelidir (ay.).

Bunun için öncelikle ilgili kuruluşlar nezdinde komisyonlar ve komiteler kurulması gerekmektedir. TBMM bünyesinde Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu gibi. Bunun dışında yapılacakların bir plan dahilinde yapılması, bu planda toplumsal cinsiyet bakış açısının etkili olması gerektiği belirtilmektedir. Başlıca ilgili kuruluşlar da Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı ile Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'dür:

> Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı koordinasyonunda bütün kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteleri, sivil toplum kuruluşlarını, özel sektör ve yerel yönetimleri de kapsayacak '2006-2010 Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Eylem Planı' hazırlanmalı ve uygulamaları takip edilmelidir (ay.).

Buradan anlaşılacağı gibi, eylem planı sadece devlet kurum ve kuruluşlarıyla ilgili olmayıp, sivil toplum kuruluşları ve diğer devlet dışındaki kuruluşları da kapsayacak nitelikte olacaktır:

> Kadına yönelik şiddetin önlenmesinde çalışmalar yapmakta olan tüm kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, üniversitelerin kadın çalışması yapan araştırma merkezleri ve yerel yönetimler arasında koordinasyonun sağlanarak, 'ortak bir hizmet ağı modeli' oluşturulmalıdır (ay.).

Bu doğrultuda sivil toplum kuruluşlarının da hizmet modeli içerisinde yer alması sağlanmak istenmektedir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarına sadece plan ve onunla ilgili hizmet ağında değil, kanunların hazırlanması sürecinde de yer verilmek istenmektedir:

> Yasa koyucuların, kadınları doğrudan ilgilendiren kanunların yapım sürecinde, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra, sivil toplum kuruluş-

> larının ve üniversitelerin kadın araştırma ve uygulama merkezlerinin de görüş ve önerileri alınmalıdır (agy., s. 105).

Devlet düzeyinde genel olarak görevler belirlendikten sonra kurumlar düzeyinde yapılması gerekenler, örneğin Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'nda (SHÇEK) yapılması gerekenler belirtilmektedir. Örneğin SHÇEK için bütçeden pay artırılması, kadın konukevlerinin standartlarının yükseltilmesi, hizmet sunacak personelin kadın bakış açısına sahip olması gerektiği ileri sürülmektedir. Diğer yandan bu tür hizmetleri yapan sivil toplum örgütlerinin mali bakımdan yerel yönetimler ve İl Özel İdareleri tarafından desteklenmesi gerektiği ortaya konmaktadır (agy., s. 106).

Bunun dışında eğitim, sağlık ve hukuk olmak üzere başlıca üç alanda tedbirlerin ele alınması gerektiği belirtilmektedir. Eğitim alanı toplumsal cinsiyet algısını değiştirecek şekilde toplumun bütün kesimlerinde olmalı ve özellikle sağlık görevlileri, yargı mensupları, kolluk kuvvetleri, öğretmenler, sosyal hizmet uzmanları, psikologlar, çocuk gelişim uzmanları ve diğer meslek gruplarının eğitim programlarından kadına yönelik şiddet konusuna yer verilmelidir. Sağlık alanında özellikle sağlık personelinin kadına yönelik şiddeti tanıyacak ve ne yapılması gerektiğini bilecek bilgiye sahip olması ve ayrıca bütün sağlık kuruluşlarında şiddet mağduru kadınlara yönelik özel birimler oluşturulması gerektiği ifade edilmektedir. Hukuk alanında Ailenin Korunmasına Dair Kanun'la ilgili problemlere ve mevcut yasalarda kadınların insan haklarım ihlal eden düzenlemelere yer verildiğine dikkat çekilmektedir (agy., s. 107). Kadınların siyasi yaşama katılmalarını sağlayan düzenlemeler Siyasi Partiler Kanunu'nda yapılmalıdır.

Komisyon Raporu'nda kadına yönelik şiddet konusunda üç düzeyli strateji belirtilmektedir. Bunlardan ilki devletle ilgilidir. Devlette kadına yönelik şiddete karşı sıfır tolerans olmalı, ana plan ve programlara cinsiyet eşitliği bakış açısı yerleştirilmeli ve toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi zorunlu hale getirilmelidir. İkinci düzey strateji toplum ve aileyle ilgili olup kültürün değişmesi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda kadının statüsünü yükseltme çalışmaları yapılması ve bunların medya ve eğitim sistemiyle desteklenmesi yer almaktadır. Birey düzeyinde ise kadının güçlendirilmesi, cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi, şiddete uğrayan kadına koruma sağlanması ve yoksulluğun önlenmesi yer almaktadır (agy., s. 108).

Komisyon raporunda töre ve namus cinayetleri ayrı başlık altında incelenmekte, dünyada ve Türkiye'deki durum belirtilmekte, nedenleri ortaya konup çözüm önerileri ileri sürülmektedir. Çözüm önerilerinin, töre ve namus cinayetleri ataerkil toplum kültürüyle ilgili olduğundan dolayı toplumsal dönüşüme götürecek şekilde yapılması gerektiği ileri sürülmektedir. Bu da daha çok toplumsal farkındalığı sağlayacak eğitim ve bilgilendirme çalışmalarıyla müm-

kün olacaktır (agy., s. 132). Kurumsal hizmet olarak devletin "yasalardan ve uluslararasısözleşmelerden doğan yükümlülükleri doğrultusunda gerekli düzenlemeleri yapması, yasalardaki anlayış değişikliğinin uygulamaya yansıtılabilmesi için gerekli mesleki eğitim çalışmalarının yapılması ve yasaların sıfır toleransla uygulanması sağlanmalıdır" (agy., s. 133). Bunun dışında ileri sürülen görüşlerden biri "töre/namus cinayetlerini önlenmesine yönelik olarak yerel düzeyde Valilik, Emniyet, Jandarma, Belediye, Müftülük, Üniversite, sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin katılımıyla komiteler oluşturulmalı" şeklindedir (ay.). Ayrıca derhal müdahale için Alo Şiddet hattının kurulması, töre cinayetlerini önlemeye yönelik araştırmalar yapılması, filmler hazırlanması ve ulusal eylem planı oluşturulması önerilen tedbirler arasındadır. Bunun dışında eğitimle farkındalık kazandırma, yasal düzenlemelerdeki eksikliklerin giderilmesi, sığınma evinde kalanlara ayni ve nakdi yardım sağlanması, TBMM'de kadın erkek eşitliği komisyonu kurulması ve çerçeve eşitlik yasasının çıkarılması, siyasal partiler yasasında kadınların siyasete katılımını destekleyen hükümlere yer verilmesi, önerilen diğer tedbirlerdir (agy., s. 133-4).

Komisyon raporunda medyada şiddete de yer verilmektedir. Medyaya yönelik öneriler arasında öncelikle cinsiyet ayrımcılığı, çocuk istismarı ve şiddet içerikli yayınlara verilen müeyyidelerin etkili olmaktan uzak olduğu ve bunların yeniden düzenlenmeleri gerektiği, medyanının cinsiyet eşitliğini sağlama yönünde ve farkındalık yaratmayla ilgili programlar hazırlaması ve sivil toplum kuruluşlarının medya izleme grupları oluşturması gibi öneriler yer almaktadır (agy., s. 146).

Komisyon raporunun değerlendirme ve sonuç kısmında toplumsal şiddetin önlenmesi amacını taşıyan komisyonun, ilgili kurum ve kuruluşlar, akademisyenler, sivil toplum kuruluşları, ulusal televizyon yöneticileri, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu ve UNICEF'in görüş ve öneriyle birlikte çeşitli illerde yaptığı incelemeler sonucu rapor hazırladığı belirtilmektedir. Raporda 19. yüzyıldan itibaren kadınların yasal kazanımları olduğu ve kadına yönelik ayrımcı bir devlet politikasının geçmişten günümüze uygulanmadığı belirtilmektedir. Ancak toplumsal zihniyet dönüşümü sağlanamadığı için kadınların yasalarla sağlanan hakları kullanamadıkları belirtilmektedir (agy., s. 222-3). Ayrıca raporda anayasanın 10. maddesinde yer alan eşitlik ilkesinin pozitif ayrımcılığı içerecek şeklinde yorumlanmasını ve bu şekilde yorumlamayı CEDAW'ın da desteklediğini içermektedir. Mevcut yasal düzenlemeler caydırıcı ve koruyucu özellikleri bulunduğu, kamu kurum ve kuruluş çalışmalarıyla ve sivil toplumların çalışmalarıyla toplumda zihinsel dönüşüm yaratılacağı ileri sürülmektedir. Bununla ilgili olarak raporun sonunda koordineli çalışması gereken kurumlar da belirtilmiştir (agy., s. 225).

2. Başbakanlık 2006/17 Sayılı "Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler" Başlıklı Genelgesi

Genelgenin Anlamı ve Tanıtımı

2006/17 sayılı Genelge, kadına yönelik şiddete karşı devletin sorumluluğunu hükümet politikasıyla açıkça ilan ettiği ilk Genelge olması bakımından önem taşımaktadır. Bu Genelge, aşağıda da belirtildiği gibi, Meclis Araştırma Komisyonu'nun oluşturduğu rapor çerçevesindeki önerilere göre hazırlanmıştır.

> Kadın ve çocuklara yönelik şiddet insanlığın gündemindeki yerini korumaktadır. Bu tür şiddetin en acımasız biçimi kamuoyunda 'töre cinayeti' olarak tanımlanan kadına yönelik öldürme olaylarıdır. Kadın ve çocuklara yönelik şiddetin ülkemizde de devam ediyor olması yeni ve acil önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Ekonomik kalkınma ve gelişme ile birlikte eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesiyle giderek ortadan kalkacak olan bu sorunların çözümü için kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte sivil toplum örgütleri ve vatandaşlarımıza büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir.
>
> Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi de sosyal bir yara olan bu olguyla ilgilenme ihtiyacı hissetmiş, 28.6.2005 tarihli ve 853 sayılı kararıyla bir araştırma komisyonu teşkil etmiştir. Bu komisyon, çalışmalarını tamamlayarak kadın ve çocuklara yönelik şiddetin sebepleri ile alınabilecek önlemleri belirleyen kapsamlı bir rapor hazırlamıştır.
>
> Mezkûr komisyon çalışmaları sonucunda hazırlanan ve hükümetimizce de benimsenen bu konuda alınacak önlemlere ilişkin öneriler ve bundan sorumlu kuruluşlar ekli listelerde belirtilmiştir. Bu önerilerle ilgili olarak başlatılacak çalışmalarda koordinasyon görevi çocuğa yönelik şiddet konusunda Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, kadına yönelik şiddet ve töre/namus cinayetleri konusunda ise Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirilecektir.
>
> Sorumlu kuruluşların ve bu kuruluşlarla işbirliği içerisinde hareket etmesi gereken kurumların ayrı ayrı belirtildiği önlemlere ilişkin çalışmalar, koordinatör olarak belirlenen Genel Müdürlüklerle işbirliği içerisinde derhal başlatılacaktır. Sorumlu kurumlar tarafından görev alanına giren konularda hazırlanacak ayrıntılı faaliyet raporlar üçer aylık dönemlerle ilgili koordinatör kuruma gönderilecektir.

Buradan hareketle şu hususlar belirtilebilir:

1) Devlet kadına yönelik şiddet konusunda acil önlem alınması gerektiğini kabul etmektedir.
2) Bu görevi yerine getirmekten devletin kamu kurum ve kuruluşlarıyla birlikte, sivil toplum örgütleri ve vatandaşlar sorumlu tutulmaktadır.
3) Koordinasyonu sağlayacak devlet kurumu olarak Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü yer almaktadır.
4) Kadına yönelik şiddetin önlenmesinin ekonomik güçlendirme, eğitim ve kültür düzeyi bakımından gelişme ile olacağı belirtilmektedir.

Başbakanlık Genelgesi giriş kısmının ardından dört kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki çocuklara yönelik şiddetle, ikincisi kadınlara yönelik şiddetle ve üçüncüsü de töre ve namus cinayetlerine ilişkindir. Belgede bu üç kısma göre benzer nitelikte adlandırma yapılmaktadır. Buna göre kadına yönelik şiddetle ilgili adlandırma "Kadına Yönelik Şiddet Önerilerinin Yaşama Geçirilmesinde Koordineli Çalışması Gereken Kurumlar" şeklindedir. Bu üç kısma göre adlandırmada, kadına yönelik şiddetle ilgili kısmın ve çocuğa yönelik şiddetle ilgili kısmın birbirinden ayrı şekilde belirtilmesi yerindedir. Zira bu iki şiddet türü farklı olup, farklı önlemler alınmasını gerektirir. Genelgede bu iki şiddet türünden sorumlu olan kurumların da ayrı olarak belirtilmesi bu bağlamda yerindedir. Diğer yandan töre ve namus cinayetlerine yönelik ayrı kısım oluşturulması, bütün töre cinayetlerinin önemi nedeniyle haklı görülebilir. Öte yandan bütün töre de kadınla ilgili değildir. Ayrıca Genelgede dördüncü bir başlığa yer verilmekte ve bu da "Medya ve Şiddet Konusundaki Çözüm Önerilerinin Yaşama Geçirilmesinde Koordineli Çalışması gereken Kurumlar" başlığını taşımaktadır. Dördüncü bir başlık olarak bu tür bir başlığa yer verilmesinin nedenini ortaya koymak zor görünmektedir. Zira bu konu da kadına ve çocuğa yönelik şiddete engel olma ve korumayla ilgilidir. Dolayısıyla koruyucu ve önleyici tedbirler arasında medyaya yer vermek mümkündür. Aksi ise medya ve şiddetin ayrı bir konu başlığı şekilde adlandırılmasına yol açıcı niteliktedir. Oysa Genelgede medya ve şiddete yer verilmesinin amacının bu olmaması gerekir.[1]

Diğer yandan başlıklardaki başka bir problem, içeriği yansıtmalarıyla ilgilidir. Örneğin "Kadına Yönelik Şiddet Konusundaki Çözüm Önerilerinin Yaşama Geçirilmesinde Koordineli Çalışması Gereken Kurumlar" başlığı kurumları ön plana çıkarmaktadır. Oysa bu başlık altında sadece kurumlar belirtilmemekte, öneriler de yer almaktadır. Bu nedenle başlığın örneğin "Kadına Yönelik Şiddet

1 Burada medyada şiddete ilişkin nelerin yapılması gerektiği, ilgili konu başlıkları altında verilecektir.

Önerileri ve Bunların Yaşama Geçirilmesinde Koordineli Çalışması Gereken Kurumlar" şeklinde olması daha uygun olabilir.

Genelgede her bir kısma ilişkin başlıklar altında, Öneriler, Sorumlu Kurum ve İşbirliği Yapılacak Kurum şeklinde yan yana yazılmış üç alt başlık bulunmaktadır. Bu başlığın hemen altında da Koruyucu ve Önleyici Tedbirler şeklinde ikinci bir alt başlığa yer verilmektedir. Diğer ikinci başlık türleri olarak ise sırasıyla Hizmet Kurumları, Eğitim, Sağlık ve Hukuk söz konusu olmaktadır. Bu tür yapılandırmada Genelgenin önce önerileri yazıp hemen karşısından bundan sorumlu olan kurumu ve hemen yanında da işbirliği yapacağı kurumu bir sıra dahilinde belirttiği görülmektedir. Burada öncelikle plana ilişkin eleştiri yapılabilir. Bilindiği gibi kadına yönelik şiddetle ilgili yapılacak olanlar engel olma, koruma ve kovuşturma/cezalandırma olarak üç başlık altında toplanmaktadır. Buna göre konu başlıkları altında inceleme yapılması sınıflandırma yanında konuların birbiriyle ilişkisi bakımından tutarlılığı sağlamak bakımından da önem taşımaktadır. Bu haliyle Genelgede yapılan konu başlıkları problemli görünmektedir. Ayrıca "Eğitim, Sağlık ve Hukuk" başlıklarının açılması da problemlidir. Bu konularda yapılacaklar, ya engel olma veya koruma-destekleme ya da yargılamayla ilgili olacaktır. Diğer yandan Genelgede bu tür "Eğitim, Sağlık ve Hukuk" olarak yapılan sınıflandırmanın, konulara göre yapılacakları göstermesi bakımından önem taşıdığı belirtilebilir. Ancak Genelge kendi sınıflandırmasına da bağlı kalmadığı için bu tür iddia fazla geçerli görünmemektedir. Örneğin koruyucu ve önleyici tedbirler adı altında belirtilenlerin bir kısmı hukukla ilgilidir. Bunların aslında böyle olması da kaçınılmazdır. Zira koruyucu ve önleyici tedbirlerin neredeyse büyük kısmını eğitim, sağlık ve hukuk oluşturmaktadır. Bu anlamda konu bakımından böyle sınıflandırma yapmak oldukça problemlidir. Diğer yandan koruyucu ve önleyici tedbirlere girmediği düşünülen tedbirler varsa da, bunlar ek tedbirler olarak belirtilebilir. Ayrıca Genelge incelendiğinde bu tür tedbirlerin olmadığı da görülmektedir. Bunun dışında Hizmet Kurumları başlığı da problemlidir. Bu başlık altında kadına yönelik şiddete karşı mücadelede oluşturulması gereken kurumlara yer verileceği düşüncesinden hareket edilmiş olabilir. Nitekim Genelgede bu başlık altında TBMM'de Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu oluşturulmalı, denmektedir. Ancak bundan sonra devlet politikası olarak belirtilebilecek birçok şey bu başlık altında yer almaktadır.

Genelgede Yer Alan Engel Olma ve Koruma/Destekleme Önerileri

Burada kadına yönelik şiddete engel olma, koruma ve desteklemeyle ilgili olarak Genelgenin ilgili bölümü sınıflandırılmaya çalışılacaktır. İlk olarak engel olmayla ilgili olarak yapılacaklar belirtilecektir. Engel olmayla ilgili olarak yapılacaklar da ikiye ayrılarak belirtilecektir. Bunlardan ilki daha fazla genellik taşıyan engel olma önerilerine ilişkinken, ikincisi daha somut olanlara ilişkindir.

Genelgede kadına yönelik şiddete karşı engel olmayla ilgili devletin pozitif yükümlülüğüne ilişkin ifadeler açıkça yer almaktadır. Bu yükümlülüğün konusu çerçevesinde devletin başlıca genel olarak yapacakları şeyler şu başlıklar altında toplanabilir:

a. Devlet, kadın ve erkek arasındaki ekonomik eşitsizliğin ortadan kaldırılması için gerekli tedbirleri almalıdır.
b. Kadın erkek eşitliğine aykırı politikalar, yasal düzenlemeler ve uygulamalar kaldırılmalı, toplumda kadın ve erkek eşitliği sağlanıncaya kadar, kadınlara pozitif ayrımcılık yapılması bir devlet politikası olarak kabul edilmelidir.
c. Devlet kadınlara yönelik her türlü şiddet eyleminin önlenmesini bir devlet politikası olarak kabul etmelidir. Bu alana yönelik bir bütçe oluşturularak, toplumsal cinsiyet rolleri açısından bütçelerin etki ve sonuçları görünür kılınarak, toplumsal cinsiyete dayalı bütçe analizleri yapılmalıdır.
d. Kadına yönelik şiddete karşı alınacak önlemler bir ulusal plan çerçevesinde yasal, kurumsal, eğitsel ve kültürel alanlara yönelik, kapsamlı olarak belirlenmelidir. Bu plan hazırlanırken toplumsal cinsiyet bakış açısına sahip bir plan olması sağlanmalıdır.
e. Hak arama sürecindeki yasal prosedür mağdurlar lehine basitleştirilmeli, sağlıkla ilgili kayıtlar başta olmak üzere gerekli belge ve kayıtların ücretsiz hazırlanması sağlanmalıdır. Bu sürecin her aşaması kadının özel hayatına saygılı, kadını koruyucu olmalıdır.
f. Kadına yönelik şiddet konusunda zararlı gelenek ve göreneklerin tespit edilerek buna yönelik tutum ve davranış biçimlerini değiştirmelerini sağlayıcı eğitim programlan hazırlanmalıdır. Kadına yönelik aile içi şiddetin önlenmesine yönelik olarak başta erkekler olmak üzere ailenin tüm bireylerinin eğitilmesi ve özellikle öfkenin kontrolü ve kişiler arasında sağlıklı iletişim becerileri konusunda yaygın eğitim programlarının hazırlanmasında devletin gerekli çalışmaları yapması gerekmektedir.
g. Tüm sağlık kuruluşlarında şiddet mağduru kadınlara yönelik özel birimlerin oluşturulması zorunlu hale getirilmelidir. Bu birimlerde hekim ve hemşire gibi sağlık çalışanlarının yanı sıra kadına yönelik şiddet konusuna duyarlı sosyal hizmet uzmanı ve psikologların çalışması sağlanmalıdır. Bu birimde çalışanların kadına yönelik şiddeti tanıma, ve şiddet gören kadına yönelik hizmet veren mekanizmaları harekete geçirebilmek için gerekli bildirimi yapmaları sağlanmalıdır.
h. Çerçeve Eşitlik Yasası'nın ivedilikle çıkarılması gerekmektedir.
i. Anayasamızın "Kanun Önünde Eşitlik" başlıklı 10. maddesine göre "Herkes dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar

ve erkekler eşit haklara sahiptir. 'Devlet, bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür'" hükmünün gereği olarak devlet bu amir hükmü hayata geçirecek başta yasal düzenlemeler olmak üzere gerekli her türlü tedbiri almalıdır.

j. Kadına yönelik şiddet konusunda ulusal bir veri tabanı bulunmamaktadır. Mevcut veriler de sağlıklı ve yeterli değildir. Bu nedenle bu konularla ilgili Bakanlıkların sağlıklı veri oluşturabilmeleri için toplanacak verilere yönelik standart soru formları hazırlanmalı ve sonuçları tek elde (Türkiye İstatistik Kurumu) toplanarak ulusal veri tabam oluşturulmalıdır.

k. Kadına yönelik şiddetin neden ve sonuçları ile toplumsal maliyetinin araştırılması ve şiddetin önlenmesine ilişkin projelerin üretilmesi ve gerçekleştirilmesi yönünde ilgili kuruluşlara destek verilmelidir.

l. Siyasi Partiler Yasası'nda kadınların siyasete katılımını destekleyen düzenlemeler yapılmalıdır.

m. Ülkemizde mevcut medya hukukunun öncelikle 3986 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınlarına İlişkin Kanunun ile bu kanuna uygun olarak çıkarılan yönetmeliklerin teknolojik gelişmelere uygun olarak güncelleştirilmesi "cinsiyet ayrımcılığı", "çocuk istismarı" ve "şiddet" içerikli yayınlara uygulanan müeyyidelerin caydırıcılıktan uzak kaldığı göz önünde bulundurularak yaptırım gücünün artırılmasına ve güncelliklerini yitirmeden uygulanabilmelerine yönelik düzenlemelerin yapılmalı, uygulanabilir bir mevzuat yaratılmalıdır.

n. Yayın planlamasında, yayın genel akışı içinde, yayın içeriğinde, çocuk istismarı ile cinsiyet ayırımı, şiddet, pornografi, kadını küçültücü, incitici ve önyargılı yayınların yapılmaması için yayın kanallarının kendi "ETİK" değerlerini yerleştirmeleri ve yayın kimliğini öne çıkarmaları sağlanmalıdır.

o. Tüm yayın kanallarında, yayın içeriği ve planlamasında; evde ve çalışan kadına yönelik hedef kitlesi belirlenen, kadının toplumsal dönüşümünü sağlayacak, bilgilendirici programların öne çıkarılarak çok sayıda izleyiciye, kadına ulaşması için izlenebilirliği yüksek zaman dilimi belirlenmeli, uygulanmalıdır.

p. Ülkemizde medyada karar mekanizmalarında cinsiyetçilik ortadan kaldırılmalı ve eşitlik sağlanmalıdır,

Engel olmayla ilgili daha belirli olarak yapılacaklar ise şu şekilde belirtilebilir:

a. İşe alınmada eşitliği sağlayıcı önlemler alınmalı, işyerinde cinsiyete dayalı ayrımcılığın olmaması için işverenlerin ve yöneticilerin gerekirse pozitif ayrımcılık yapmaları gerekmektedir.

b. Kadınların istihdam olanakları ve iş kurmak için gereksinim duydukları kredi almalarını kolaylaştıracak düzenlemeler yapılmalıdır.

c. 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanu'nun tanıtımı yönünde çok yönlü çalışmalar yapılmalıdır.
d. Evlilik öncesi çiftlerin yardım almaları konusunda "Evlilik ve Evlilik Danışmanlığı" hizmetlerinin kurumsallaşması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.
e. Kadın erkek eşitliğini önemseyen, kadın haklarının gelişmesi konusunda destek veren erkek gruplarının sayısının artırılması konusunda gerekli önlemler alınmalıdır.
f. Eğitimini yarıda bırakmış kadınların eğitimlerini tamamlayabilmeleri ve aktif olarak iş yaşamına katılmaları için ihtiyaç duydukları destek hizmetleri (yuva, kreş, gündüz bakımevi gibi) sağlanmalıdır.
g. Aile Mahkemeleri ve Çocuk Mahkemeleri'nde görev yapacak yargı mensuplarının, pedagogların, sosyal hizmet uzmanlarının, psikologların toplumsal cinsiyet bakış açısı eğitimi alması ve 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanunu uyarınca bu mahkemelerde görev alacak pedagogların, sosyal hizmet uzmanlarının, psikologların kadrolarına atanmaları en kısa sürede yapılmalıdır.
h. Belediyelerin ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın Halk Eğitim Merkezleri ile SHÇEK'in Toplum Merkezleri'nde kadın çalışmaları yapılmalıdır. Sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği sağlanarak söz konusu merkezlerde okur yazarlık, kadının insan hakları, toplumsal cinsiyet rolleri, özgüven gibi kadına yönelik güçlendirici çalışmalar yapılmalıdır.
i. Kadına yönelik şiddetle ilgili spot filmler üretilmeli, ulusal, bölgesel ve yerel medyada ulusal bir kampanya çerçevesinde gösterilmesi sağlanmalıdır.
j. Kadına yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin mülki idare amirlikleri ve yerel yönetimlerce broşürler hazırlanmalı, hazırlanacak bu broşürlerin, halka açık alanlarda ve kamu hizmet birimlerinde dağıtımı sağlanmalıdır.
k. Diyanet İşleri Başkanlığı, kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda; toplumu bilinçlendirmek üzere hutbe ve vaazlar vermeli, yazılı ve görsel yayınlar yapmalı ve çeşitli etkinlikler düzenlemelidir.
l. Bütün kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşlarında kadına yönelik şiddet konusunda duyarlığı ve sorumluluğu artırıcı bir kampanya düzenlenmeli bu alanda yapılmış olumlu girişimlerin duyurulması sağlanmalıdır.
m. Kent planlamasında, sokak ve parkların iyi aydınlatılması ve kadınların acil telefon hatlarına kolay ulaşabilmesini sağlamak amacıyla telefon kulübelerinin sayılarının artırılması gibi kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda gerekli hizmetlerin sunulması sağlanmalıdır.
n. TBMM bünyesinde "Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu" adı ile daimi bir komisyon oluşturulmalıdır.

o. Şiddete uğrayan ve özellikle sığınma evlerindeki ihtiyacı olan kadınları danışma merkezleri ile sığınaklara başvuran kadınları ekonomik olarak güçlendirmek, yeniden ev kurmalarını sağlamak amacıyla bir "Kadın Destek Fonu" oluşturulmalı ve kadınların uygun işlere yerleştirilmesi sağlanmalıdır.
p. Avrupa Birliği bünyesinde yürütülmekte olan çocuklar, gençler ve kadınlara karşı şiddetin önlenmesine yönelik DAPHNE II (2004-2008) programını ülkemiz de imzalamalıdır.
q. Yasa koyucuların, kadınları doğrudan ilgilendiren kanunların yapım sürecinde, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra, sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin kadın araştırma ve uygulama merkezlerinin de görüş ve önerilerini alınmalıdır.
r. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü koordinatörlüğünde bir "Kadına Yönelik Şiddet İzleme Komitesi" kurulmalıdır.
s. Toplumsal cinsiyete duyarlı politikaların devletin bütün ana plan ve programlarının içine entegre edilmesi, ilgili kurum ve kuruluşlar arasında işbirliğinin sağlanması, programların ve sonuçların izlenme ve değerlendirilmesi için gerekli mekanizmaların oluşturulması ve var olan mekanizmaların işler hale getirilmesi sağlanmalıdır.
t. Ülke genelinde tüm kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve özel sektör çalışanlarına yönelik "toplumsal cinsiyet eşitliği" eğitimi verilmesinin zorunlu hale getirilmesi sağlanmalıdır.
u. Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı koordinasyonunda bütün kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteleri, sivil toplum kuruluşlarını, özel sektör ve yerel yönetimleri de kapsayacak "2006-2010 Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Eylem Planı" hazırlanmalı ve uygulamaları takip edilmelidir.
v. Kadına yönelik şiddetin önlenmesinde çalışmalar yapmakta olan tüm kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, üniversitelerin kadın çalışması yapan araştırma merkezleri ve yerel yönetimler arasında koordinasyonun sağlanarak, ortak bir "hizmet ağı modeli" oluşturulmalıdır.
w. Ülke içinde politika, program geliştirmeyi teşvik edecek bilgilerin daha hızlı üretebilmesi için üniversitelerin Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezleri teşvik edilerek araştırma yapmaları ve yayınlamaları sağlanmalıdır.
x. Yürürlükteki mevzuatımızdaki kadın erkek eşitliğini zedeleyen düzenlemelerin ayıklanması yönünde gerekli çalışmaların yapılması gerekmektedir.
y. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Ayni ve Nakdi Yardım Yönetmeliğinde "sivil toplum kuruluşları tarafından açılmış olan sığınma evlerinde kalan kadınlara kaldıkları süre içinde ayni ve maddi yardım" konusunda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

z. Başta program yapım ve yöneticileri olmak üzere televizyon programlarının üretiminin her aşamasında yer alan medya çalışanlarının "şiddete" ilişkin duyarlılıklarını artırıcı "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" eğitimi almaları sağlanmalıdır.

aa. Sivil Toplum Kuruluşları "Medya İzleme Grupları" oluşturmalı ve medyanın günü gününe izlenmesi oto kontrolü sağlanmalıdır.

Devletin koruma/desteklemeyle ilgili yapması gerekenlere ilişkin öneriler ise şu şekildedir:

a. SHÇEK bünyesinde hizmet veren "183 Aile, Çocuk, Kadın ve Sosyal Hizmet ve Özürlü Çağrı Merkezi"nin çalışmasındaki sorunların giderilmesi, daha işlevsel kılınması ve bunun için gerekli tedbirlerin alınması sağlanmalıdır.

b. Ülke genelinde 24 saat hizmet verecek ücretsiz "Alo Şiddet Hattı" oluşturulmalıdır. Bu hatta şiddet konusunda eğitim almış personelin görev yapması sağlanmalıdır.

c. 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun'un uygulanması aşamasında daha etkili bir sonuca ulaşmak için şiddet uygulayan bireylerin rehabilitasyona tabi tutulmaları konusunda gerekli bütün yasal ve kurumsal altyapı oluşturulmalıdır.

d. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) için bütçeden ayrılan pay artırılmalı, kadın sığınma evleri/kadın konukevleri nitelik ve nicelik açısından Avrupa Birliği standartlarına uygun hale getirilmeli ve hizmet sunacak personelin kadın bakış açısına sahip olması sağlanmalı, anılan merkezlerin gizlilik ilkesine uygun olarak hizmet vermeleri konusunda gerekli özen gösterilmelidir.

e. Kadın sığınma/konuk evlerinin kuruluşu ve işletilmesi ile ilgili mevzuatın gözden geçirilerek Avrupa Birliği standartları doğrultusunda yeniden hazırlanması ve yerel yönetimlere kadın sığınma/konuk evi açma konusunda zorunluluk getirilmesi sağlanmalıdır. Açılan kadın sığınma/konuk evlerinin mevzuatta belirtilen standartlara uygunluğu düzenli olarak denetlenmelidir.

f. Şiddet mağduru kadına emniyet birimlerinde uygulanacak prosedür ve atılacak adımlarla ilgili olarak genel broşür hazırlanmalıdır.

g. Sivil toplum kuruluşları tarafından kurulmuş ve kurulacak olan bağımsız kadın sığınma evi ve kadın danışma merkezlerini açma ve işletme girişimleri yerel yönetimler ve İl özel idareleri tarafından mali destek de dahil olmak üzere çok yönlü desteklenmelidir.

h. Şiddet gördüğü için kadın sığınma/konuk evine yerleştirilen kadınların buradan çıktıktan sonra kendi ayakları üzerinde durmayı başarmalarını sağlamak ve desteklemek için kadınlara devletin sahip olduğu kaynaklardan geçici konut tahsisi yapılmalıdır.

i. 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun'un 1. maddesinde geçen "kusurlu eş" ibaresinin "şiddet uygulayan birey" şeklinde düzeltilmesi; hâkimin anılan yasa kapsamında hükmedebileceği tedbirlere ilişkin olarak yasanın 1. maddesinin (f) bendinde geçen "ortak konut" ibaresinin yanına "veya şiddete maruz kalan bireyin işyerine gelmemesi" ibaresinin de eklenmesinin, ayrıca 4320 sayılı kanunun korunma kapsamına mahkemece ayrılık kararı verilen veya yasal olarak ayrı yaşama hakkı olan eşlerden birinin veya çocuklarının da dahil edilmesinin ve mahkemenin vermiş olduğu tedbir hükmünün infazına ilişkin icra işlemlerinin de harçtan muaf tutulması yönünde yasal düzenleme yapılmasının uygun olacağı düşünülmektedir.

j. Mevcut yasalarımızda halen kadın bedenini kontrol altında tutmayı amaçlayan, kadının insan haklarının ihlaline neden olan hukuki düzenlemeler ivedilikle yapılmalıdır.

Genelgede ikinci olarak töre ve namus cinayetleriyle ilgili yapılması gerekenlere ilişkin öneriler yer almaktadır. İlk olarak önlemeyle ilgili genel nitelikte belirtilen öneriler şunlardır:

a. Sistematik bir zihniyet dönüşümü için ders kitaplarında, günlük konuşmalarda, görsel ve yazılı basında, sinema filmlerinde hatta akademik çalışmalarda, vaaz ve hutbelerde kullanılan geleneksel cinsiyet rol ve kalıplarını erkek egemen zihniyetin hâkim olduğu toplumsal yapının yarattığı olumsuzlukları vurgulayan bir söylem geliştirilmelidir.

b. Töre/namus cinayetleri konusunda devlet, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler ortak kampanyalar düzenlemelidir. Bu kampanyalarda kadınların yanı sıra erkeklerin de şiddete karşı bilinç yükseltici eğitim almaları sağlanmalıdır. Erkek ve kadınların alternatif davranış biçimleri geliştirmelerine destek veren programlar oluşturulmalı, kendini ifade yollarını bulmak ve iletişim kurma olanaklarını artırmak için sorun çözme tekniklerini anlatan programlar geliştirilmelidir.

c. Töre/namus cinayetlerinin önlenmesine yönelik bilgilendirici spot filmlerin üretilerek, görsel medyada sık aralıklarla gösterilmesi sağlanmalıdır.

d. Töre ve namus konusunda toplumda yerleşik ön kabullerin veya geleneksel anlayışın tersine çevrilmesi sağlanmalıdır.

e. Devletin yasalardan ve uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülükler doğrultusunda gerekli düzenlemeleri yapması, yasalardaki anlayış değişikliğinin uygulamaya yansıtılabilmesi için gerekli mesleki eğitim çalışmalarının yapılması ve yasaların sıfır toleransla uygulanması sağlanmalıdır.

f. Töre/namus cinayetleri konusunda ulusal düzeyde veriler bulunmamaktadır. Mevcut veriler de sağlıklı ve yeterli değildir. Bu nedenle bu konularla ilgili bakanlıkların sağlıklı veri oluşturabilmeleri için toplanacak ve-

rilere yönelik standart soru formları hazırlanarak sonuçları tek elde (Türkiye İstatistik Kurumu) toplanmalı ve kadına yönelik şiddet konusunda oluşturulacak veriler ulusal veri tabanına entegre edilmelidir.

g. Töre/namus cinayetlerinin nedenlerine, sonuçlarına, maliyetine ve önleme yöntemlerine ilişkin projelerin üretilmesi ve gerçekleştirilmesi yönünde ilgili kuruluşlara destek verilmelidir.

İkinci olarak önlemeyle ilgili daha somut nitelikteki öneriler şunlardır:

a. Diyanet İşleri Başkanlığı, töre/namus cinayetlerinin önlenmesi konusunda; toplumu bilinçlendirmek üzere hutbe ve vaazlar vermeli, yazılı ve görsel yayınlar yapmalı ve çeşitli etkinlikler düzenlemelidir. Bu etkinliklerinde Diyanet İşleri Başkanlığı geleneksel cinsiyet rol ve kalıplarını, ataerkil yapının yarattığı olumsuzlukları vurgulayan ahlaki söyleme sahip bir dil kullanmalıdır.
b. Ülke çapında ilgili tüm sivil ve resmi kuruluşları kapsayacak "2006-2010 Töre/Namus Cinayetlerinin önlenmesine Yönelik Eylem Planı" hazırlanmalı ve uygulamaları takip edilmelidir.
c. Töre/namus cinayetlerinin önlenmesine yönelik olarak yerel düzeyde Valilik, Emniyet, Jandarma, Belediye, Müftülük, Üniversite, sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin katılımıyla komiteler oluşturulmalıdır.
d. Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliklerin giderilebilmesi için kadının her alanda güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla üniversitelerin Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezlerinin teşvik edilerek, araştırma yapmaları ve yayınlamaları sağlanmalıdır.
e. Özellikle ekonomik yönden geri, geleneksel değerlerin hakim olduğu kırsal bölgelerde kız çocuklarının eğitime katılmaların sağlamaya yönelik olarak yatılı kız bölge okullarının (ilköğretim ve ortaöğretim) açılması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.
f. Töre ve namus cinayetleriyle ilgili korumayla ilgili yapılması gerekenler arasında ise ülke genelinde 24 saat hizmet verecek ücretsiz "Alo Şiddet Hattı" oluşturulması ve bu hatlarda şiddet konusunda eğitim almış personelin görev yapması yer almaktadır.

Devlet-İlgili Kurum ve Sivil Toplum Örgütleri Sorumluluğu

Genelge çerçevesinde bakıldığında ilk olarak devletin ilgili kurum ve kuruluşlarının sorumluluğunun bariz şekilde ortaya konduğu görülmektedir.

Öncelikle Genelgede kadına yönelik şiddet ve töre/namus cinayetleri konusunda getirilecek önerilerle ilgili yapılacak çalışmalarda koordinasyon görevi Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yerine getirileceği belirtilmektedir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü koordinatör olarak belirtilmekte ve sorumlu

olarak Genelgede belirtilen ilgili kurum ve kuruşlarla işbirliği içinde hareket etmesi gerektiği yine Genelgede yer almaktadır. Genelge derhal çalışmalara başlanmasını ve sorumlu kurumlar tarafından görev alanına giren konularda hazırlanacak ayrıntılı faaliyet raporlarının üçer aylık dönemlerle Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'ne gönderilmesi gerektiğini belirtmektedir.

Genelgede her bir öneri için belirlenen başlıca sorumlu kurum ve kuruluşlar, devlete aittir. Devletin bakanlıklardan valiliklere ve yerel yönetimlere kadar bütün ilgili kurumlarına yer verilmektedir. Özellikle bu kurumlar arasında üniversiteler ve üniversitelerin kadın merkezlerine yer verilmesi önem taşımaktadır. Diğer yandan sadece devlete ait kurumlara değil, Genelgede sivil toplum kuruluşları, medya kuruluşları, sendikalar ve diğer ilgili konularda özel sektör de işbirliği yapılacak kuruluşlar arasında yer almakta ve devletin sorumlu kurumlarıyla işbirliği içinde çalışmaları öngörülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi Genelgede sorumlu kurum ve işbirliği yapılacak kurum/kuruluş şeklinde ikili ayrım vardır. Genelge daha çok devlete ait kurumları sorumlu kılmış, diğer kuruluşları ise daha çok işbirliği yapılacak kuruluş olarak belirtmiştir. Bunun anlamını başlıca sorumlunun devlet olduğunu ilan etmek olarak yorumlamak mümkündür. Diğer yandan Genelgede az da olsa sorumluluğu devlet dışındaki kuruluşlara yer verildiğine rastlanmaktadır. Örneğin, "Medya İzleme Grupları" oluşturma ve medyanın günü gününe izlenmesinden sorumlu kuruluş olarak sivil toplum kuruluşları belirtilmektedir.

Genelgede diğer bir önemli nokta sivil toplum kuruluşlarına neredeyse her öneride yer verilmesidir. Bu anlamda devlet kurumları yanında sivil toplum kuruluşları hemen hemen bütün önerileri gerçekleştirmede birlikte hareket edeceklerdir.

Aslında Genelgenin bu yaklaşımı uluslararası belgelerle uyum içindedir. 2011 yılında kabul edilen Kadına Karşı Şiddet ve Ev-İçi Şiddetle Mücadele Etme ve Önleme Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nde de devletin sivil toplum ve devlet dışındaki diğer kuruluşlarla işbirliği halinde hareket etmesi belirtilmektedir.

Sonuç

Türk hukuk sisteminde kadına yönelik şiddetle ilgili düzenlemelerin yapılması oldukça yeni tarihlidir. Genel bir çerçeve çizildiğinde, öncelikle aile içi şiddete ilişkin özel düzenlemelerin bulunduğu görülmektedir. Özel düzenlemeler denilince, aile içi şiddetin suç sayılması, aile içi şiddete uğrayan bireylere yardım etme, sığınma evleri kurulması, etkili polis önleme vasıtalarının olması vb kastedilmektedir (Logar, s. 2). Bu bağlamda 1998 yılında çıkarılan Ailenin Korunmasına Dair Kanun önem taşımaktadır. 2000'li yıllarda ise bu gelişmenin hızlandığı, Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle cinsel suçlar ka-

dının cinsel dokunulmazlığına karşı suçlar olarak görülmeye başlandığı, evlilik içi tecavüzün suç sayıldığı, töre nedeniyle suçların işlenmesi durumunda cezanın ağırlaştırıcı sebep sayılacağına ilişkin düzenlemelerin yapıldığı, Türk Medeni Kanun'da yapılan değişikliklerle de aileye ilişkin daha eşitlikçi bir aile modelinin getirildiği bir döneme girilmiştir.

2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi, oluşturulan bu hukuk kurallarından farklı olarak, adeta bir politika belgesi niteliğini, bir hükümet politikası niteliğini taşımaktadır. Bu belgenin önemi farklı şekillerde belirtilebilir. Ancak yukarıda belirtilen uluslar arası sözleşmeler çerçevesinde devletin pozitif yükümlülüklerinin belirtilmesine ilişkin kriterlerle bakıldığında, bu belgenin kriterlerin çoğunu karşıladığı görülmektedir.

Öncelikle Genelge, devletin kurumları ve onun adına hareket edenleri kadına karşı şiddeti önlemekten sorumlu tutacak şekilde, önerilerle ilgili sorumlu kuruluşlar ve işbirliği yapılacak kuruluşları belirtmektedir.

İkinci olarak Genelgede getirilen öneriler, asgari anlamda toplumsal cinsiyete duyarlılığı içermekte ve eşitliği sağlayıcı niteliktedir. Örneğin "Devlet, kadın ve erkek arasındaki ekonomik eşitsizliğin ortadan kaldırılması için gerekli tedbirleri almalıdır" ve "İşe alınmada eşitliği sağlayıcı önlemler alınmalı, işyerinde cinsiyete dayalı ayrımcılığın olmaması için *işverenlerin ve yöneticilerin gerekirse pozitif* ayrımcılık yapmaları gerekmektedir" önerileri gibi.

Üçüncü olarak Genelgede önleme ve koruma-desteklemeyle ilgili önlemler olsa da yargılamaya ilişkin önerilerin çok az yer aldığı görülmektedir.

Dördüncü olarak Genelgede devletin bu sorumluluğun yerine getirilmesinde koordinasyon görevini yapacak organ olarak Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü belirtilmektedir.

Beşinci olarak Genelge, devletin pozitif ödevini, devlete ait olmayan kuruluşlarla ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğiyle yerine getirmesine yer vermektedir.

Bu doğrultuda Genelgenin önemi, kadına karşı şiddete ilişkin devletin pozitif yükümlülüğüyle ilgili belirli kriterleri karşılaması yanında, kurum ve kuruluşlara getirdiği yükümlülükler bakımından da ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Genelgenin bir sonucunu İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından çıkarılan 2007/6 sayılı Genelgede görmek mümkündür. Bu Genelgede şu ifadelere yer verilmektedir:

> Çocuk ve kadınlara yönelik şiddet hareketleri ile töre ve namus cinayetlerinin önlenmesi için alınacak tedbirlerle ilgili olarak Başbakanlık tarafından çıkartılan 2006/17 sayılı Genelge 04.07.2006 tarih ve 26218 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bahse konu Genelge ile tespit edilen görev ve sorumluluklar kapsamında yerine getirilmesi gereken görev ve tedbirlerin etkin ve süratli bir şekilde koordine edilerek hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi Genelgede koordine edilecek hususlar 2006/17 sayılı Genelgede belirtilen görev ve tedbirlerle ilgilidir. Genelge koordinasyonu etkinlik ve süratlilik temelinde yapmayı amaçlamaktadır. Bu Genelgede de 2006/17 sayılı Genelgede olduğu gibi koruma ve engel olmayla ilgili yapılması gerekenler belirtilmekte ve

1) "Kolluk birimlerine müracaat eden veya kolluk tarafından tespit edilen şiddet mağduru kadın ve çocukların, yaşadıkları travmaya bağlı olarak içinde bulundukları ruhsal durum göz önünde bulundurularak, bu kişilerin müracaatlarında yapılması gereken her türlü işlem, imkanlar ölçüsünde bayan personelin de katılımıyla, insani yaklaşım içerisinde ve ivedilikle yerine getirilecektir.
2) Şiddet mağdurları ile ilgili kolluk birimlerine intikal eden ihbar ya da müracaatlara ilişkin yapılması gereken adli işlemler Cumhuriyet Savcıları bilgilendirilmek suretiyle, 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve bu kanunun uygulanmasına dair ilgi (a) Genelge ile 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu çerçevesinde yerine getirilecektir.
3) Çeşitli sebeplerle töre veya namus cinayetine maruz kalabileceğini beyan eden/edilen veya aile içi şiddete maruz kalmış kadınlar ve çocuklarla ilgili her türlü koruma tedbirinin, İl Sosyal Hizmetler Müdürlükleri, ilçelerde ise sosyal hizmet yürüten birim ya da varsa Sosyal Hizmetler Şube Müdürlükleri haberdar edilmek suretiyle ivedilikle alınması sağlanacak, SHÇEK'e veya belediyelere bağlı kadın sığınma evlerinde koruma altına alınan bu kişilerin bulundukları yerlerle ilgili gizlilik esaslarına en üst seviyede riayet edilecektir.
4) Şiddet mağdurlarının ilgili yere sevkine kadar geçen sürede; iaşe, konaklama, tedavi ve ulaşım gibi bir takım ihtiyaçlarının belediyeler, İl/İlçe Özel İdareleri ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu kaynaklarından karşılanması komitelerce karara bağlanacaktır.
5) Kadın sığınma evi bulunmayan yerlerde, töre/namus cinayetine maruz kalabileceğini beyan eden veya somut bir olayda töre/namus cinayetine maruz kalabileceği öngörülen kişilerin rızaları doğrultusunda, ivedilikle sosyal hizmet birimleri haberdar edilmek suretiyle teslim alınmaları sağlanacaktır. İl/İlçe sosyal hizmet birimleri 24 saat ulaşılabilecek şekilde görevlendirecekleri personelin iletişim bilgilerini genel kolluk kuvvetlerine bildireceklerdir.
6) Kadın sığınma evi bulunmayan yerlerde, mağdurların ilgili yere sevkine kadar geçen sürede geçici olarak korunmalarının ve sığınmalarının sağlanacağı yerler, (otel, pansiyon, misafirhane vb) oluşturulan komiteler tarafından tespit edilerek genel kolluk kuvvetlerine bildirilecektir. Bu yerlerin adres bilgileri konusunda da üst seviyede gizlilik esaslarına riayet edilecektir. Bu kişilerin korunmalarının sağlanacağı yerlere sevk edilmeleri esnasında, maruz kaldıkları durum veya olayın özelliğine göre gerekli olması halinde

genel kolluk kuvvetleri refakat edecektir"şeklindeki etkin koruma hükümlerine yer verilmektedir.

Engel olmaya ilişkin getirilen hüküm ise "Özellikle kadınlara yönelik şiddetin sonucu olarak ortaya çıkan töre veya namus cinayetlerinin önlenmesine yönelik olarak, illerde valilerin veya görevlendireceği vali yardımcısının, ilçelerde kaymakamların başkanlığında kolluk kuvvetleri, mahalli idareler, sosyal hizmet birimleri, meslek kuruluşları, sağlık müdürlükleri, milli eğitim müdürlükleri ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ile gerekli görülmesi halinde diğer kurum ve kuruluşların temsilcilerinin katılımı ile komiteler oluşturularak, tespit edilen çözümlerin işbirliği içerisinde hayata geçirilmesi sağlanacaktır" şeklinde ifade edilmektedir.

Konuyla ilgili Genelgelerin devam ettiği, 19 Şubat 2010 Tarih ve 10 Sayılı İçişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Dairesi Başkanlığı Kadınların ve Kız Çocuklarının İnsan Hakları Başlıklı Genelgesi'nde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yapılanların belirtildiği görülmektedir. Yine kadına yönelik şiddete engel olmayla ilgili belirtilen önerilerden biri olarak kadın istihdamıyla ilgili 25 Mayıs 2010 Tarihli ve 27591 Sayılı Başbakanlık Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması Genelgesi çıkarılmıştır. Bu Genelge, kadınların sosyoekonomik konumlarının güçlendirilmesi, toplumsal yaşamda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanması için kadın istihdamının artırılması gerektiğini ve eşit işe eşit ücret imkanının sağlanmasının şart olduğunu belirtmektedir. Genelgede "Kadın İstihdamı Ulusal İzleme ve Koordinasyon Kurulu'nun oluşturulacağı" belirtilmektedir. Bu komitede ilgili bakanlıklar ve kurumlar yanında, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin de yer alacağı belirtilmektedir. Genelgenin 11. maddesinde ayrıca kadın konukevlerindeki şiddet mağduru kadınlar, tahliyesine bir yıldan az kalmış olan cezaevindeki kadınlar ve kocası ölmüş veya boşanmış kadınların sosyal yaşama katılmalarını sağlayan projelere öncelik verileceğini belirtmektedir.

Bu örnekler de 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi'nin diğer hukuki düzenlemeler bakımından önemli bir başlangıç olduğunu ortaya koymaktadır.

Bütün bu olumlu yanlar yanında, kadına yönelik şiddete ilişkin değişen bir devlet anlayışından söz etmenin mümkün olup olmadığını söylemenin 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi'nden hareketle zor olduğu belirtilebilir. Esasen sadece kendi ülkemiz çerçevesinde değil, dünyada da bu tür bir anlayışın olduğunu söylemek zor görünmektedir. Bunun başlıca nedeni henüz toplumsal cinsiyete duyarlı politika yapmanın ve bunu uygulamanın devletlerin bütün kurumlarına ve eylem ve işlemlerine yansımamış olmasıdır. Dünyadaki diğer devletlerde olduğu gibi kendi hukuk düzenimiz bakımından da bir değişiklik

olduğu açıktır. Ancak bu değişikliğin henüz başlangıç düzeyinde olduğumuzu belirtmek gerekmektedir. Örneğin Başbakanlık 2006/17 sayılı Genelge engel olma ve koruma/destekleme ilkeleriyle ilgili önerilere yer vermiş olsa da bu yönde çalışmalar da henüz yeterli değildir. Ayrıca hukuki mevzuat yönünden, örneğin Ailenin Korunmasına Dair Kanun gibi, mevcut olan eksiklikler söz konusudur. İkinci olarak en önemli sorunlardan birisi olan koruma/desteklemeyle ilgili kurumlar da henüz başlangıç seviyesindedir.

Diğer yandan devlet anlayışında değişikliğe yol açabilecek mekanizmalardan en önemlisi kadın hareketlerinin karar alma süreçlerinde yer almasıdır. Başbakanlık Genelgesi bunun yolunu açmış görünmekle beraber, henüz bunun devlet anlayışında bir değişikliğe yol açıcı nitelikte bulunduğu söylenemez. Zira her ne kadar gelişmeler var görünse de direnme yapıları veya ataerkil toplumsal kültür dediğimiz yapı henüz değişmemiştir. Örneğin yukarıda da belirtildiği gibi, eviçi şiddettin kamusal mesele olduğunu devlet imzaladığı sözleşmelerle ilan etse de, devletin içinde yer alan uygulayıcıların bunu özel mesele sayma anlayışı devam etmektedir.

Bütün bunların farkında olarak kadına yönelik şiddet bakımından Başbakanlık 2006/17 sayılı Genelgenin devletin pozitif yükümlülüğünü yansıtması bakımından çok önemli bir başlangıç noktasını oluşturduğu belirtilebilir. Bu başlangıç noktasından ve onun verdiği yetkilendirmeden hareket ederek kadın hareketleri, üniversiteler ve üniversitelerin kadın araştırma merkezlerinin devlete ilişkin anlayış değişikliğine yol açacak politika üretmeleri, örneğin açık bir toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesini oluşturarak devletin kurumlarını yeniden tanımlamaları ve karar alma mekanizmalarında nasıl kadınlara yer verileceğini ortaya koymaları gerekmektedir. Zira, yukarıda belirtilen devlete ilişkin yaklaşımlardan üçüncüsünden, yani devlette kadın bakış açısına yer verecek bir anlayış değişikliğinin yapılması gerektiğinden hareket edilecekse, Başbakanlık 2006/17 sayılı Genelgesinin ve son olarak da imzalanan Kadına Karşı Şiddet ve Ev-İçi Şiddetle Mücadele ve Önlenmesi Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin özellikle bu tür politikalar oluşturmayı devletin desteklemesi ve cesaretlendirmesiyle ilgili 7, 8 ve 9. maddelerinin bunun için önemli bir fırsat sağladığı belirtilebilir.

KAYNAKÇA

Chappell, L.A. (2002) *Gendering Government: Feminist Engagement with the State in Australia and Canada*, Vancouver: UBC Press.

Logar, R. (2005) *The Austrian Model of Intervention in Cases of Domestic Violence*, http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw-gp-2005/docs/experts/logar.dv.pdf, erişim tarihi 25.05.2011.

Mazur, A.G. (2002) *Theorizing Feminist Policy (Gender and Politics)*, Oxford: Oxford University Press.

McBride, D. ve Mazur, A.G. (2010) *The Politics of State Feminism: Innovation in Comperative Research*, Philedelphia: Temple University Press.

Rhode, D.L. (1994) "Feminism and the State," *Harvard Law Review*, sayı: 107, s. 1181-208.

Schneider, E.M. (1991) "The Violence of Privacy," *Connecticut Law Review*, sayı: 23, s. 973-99.

Schneider, E.M. (1999) "Engaging with the State About Domestic Violence: Continuing Dilemmas and Gender Equality," *The George Town Journal of Gender and the Law*, sayı: 1, s. 173-84.

TBMM, (2006) "Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyonu Raporu," Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Weldon, S.L. (2002) *Protest, Policy, and the Problem of Violence Against Women: A Cross-National Comparison*, Pitssburgh: University of Pitssburgh Press.

Türk Hukuk Mevzuatı Çerçevesinde Annelik

F. İREM ÇAĞLAR

Giriş

Adrienne Rich'in *Of Woman Born,* Jessie Bernard'ın *The Future of Motherhood* ve Nancy J. Chodorow'un *The Reproduction of Mothering* adlı kitapları gibi birkaç istisna dışında annelik 1990'lara kadar feminist teorinin ana başlıklarından birisi olmamıştır (Sanger, 1992, s. 21). Zira genel olarak feminist teori ve pratikte annelik olgusu kadınlar için bir yük ya da problem olarak kabul edilmiştir (Albertson ve Karpin, 1995, s. x). Kadınları annelikten uzaklaştırmak, daha iyi bir hayatın anahtarı olarak kabul edilmiş ve bu bakış açısı doğrultusunda politikalar üretilmiştir. Kürtaj, doğum kontrolü, kreş gibi konuların feminist teoride tartışılması bu yaklaşımın uzantısı olarak kabul edilebilir. Ancak 1990'lardan sonra bu bakış açısının değiştiği görülmektedir. "Çalışma hayatı ve annelik", "velayet hakkı ve annelik", "annelik ve sağlık" gibi konular feminist teori ve pratiğe dahil olmuştur (Sanger, agy., s. 21).[1]

Feminist teori ve kadın hareketinin birer uzantısı olan feminist hukuk teorisi de benzer şekilde annelik olgusunu kadınlar için bir sorun olarak kabul etmektedir (Wishik, 1993, s. 22). Annelik konusu feminist hukuk çalışmalarında ya ikincil konu olarak ele alınmakta ya da hiç ele alınmamaktadır. Örneğin ünlü feminist hukuk teorisyeni Catharine MacKinnon, kadınların ikincilliği üzerine teorisini inşa ederken, anneliğe teorisinde yer vermemiştir (Weisberg, 1996, s. 1045; Sanger, agy., s. 22). Feminist hukuk teorisyenlerinin annelik konusundaki bu sessizlikleri, kadınların biyolojik farklılığı olan üreme kapasitesi konusunda kırılmaktadır. Üreme kapasitesine ilişkin çok sayıda feminist hukuk çalışması yapıldığı görülmektedir.[2] Kadınların üreme kapasiteleri ve bundan kaynaklanan farklılıkları nedeniyle erkeklerden farklı muameleye tabi tutulmaları gerekir mi? Hukuk kadınlara ve erkeklere aynı ölçüde mi yaklaşmalıdır? Bu sorulara verilen

1 Türkiye'de feminist bakış açısıyla annelik konusunun ele alınması 1990'lardan sonradır; konuyla ilgili bkz. Bora, 2001; Uluğtekin, 2002.

2 Kadınları üreme kapasitelerine ilişkin olarak feminist hukuk teorisi alanında yapılan çalışmalar için bkz. Finley, 1986, s. 1143-4; Law, 1984, s. 955-1040.

çeşitli cevaplar feminist hukuk teorisyenleri arasındaki farklılaşmalara neden olmuş ve farklı feminist eşitlik modelleri doğmuştur (Littleton, 1986-1987). Ancak feminist hukuk teorisinde üreme kapasitesi dışında annelik odaklı ilk çalışma Martha Albertson Fineman tarafından yapılmıştır. Fineman, kendinden önce ve kendi dönemindeki feminist hukuk teorisyenlerinin annelik konusunda çalışma yapmaktan uzak durmalarını şu şekilde açıklamaktadır:

> Birçok hukukçu feminist, annelik (aile hukuku dâhil) başlığını "tehlikeli" bulmakta ve konuyu ele almakta isteksizlik göstermektedirler. Bizler konuların ve çıkarımların daha açık olduğu şiddet ve cinsellik gibi başlıkları ele almakta daha rahatız. Olumlu anlamda annelik konusuyla ilgili feminist hukuk teorisyeni olmak "kültürel feminist" olarak yaftalanma riskini taşımıştır. Bu yaptığınız çalışmanın feminist teorinin uç noktalarına gönderilme tehlikesi içinde olduğu anlamına gelmektedir (Fineman ve Karpin, 1995, s. xii).

Feminist hukuk teorisi içinde "annelik" konusunu çalışmalarında temel alan tek kişi Fineman'dır. *The Neutered Mother* adlı eserinde geleneksel annelik rollerinin hukuki görünümlerine dikkat çekerek, toplumsal annelik anlayışlarının klasik aile tanımından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda aile hukuku alanında bir reform yapılmasını önermektedir. Isabel Karpin'le birlikte derlediği *Mothers in Law* adlı kitapta ise annelikle ilişkili hukuksal düzenlemelerin farklı annelik deneyimleri tarafından nasıl algılandığını belirlemektedir.[3]

Fineman'a göre "kadın" hem toplumsal hem de hukuksal anlamda "annelik" üzerinden tanımlanmaktadır (Fineman ve Karpin, agy. s. xii). Modern Türkiye Cumhuriyeti devletinin pozitif hukuk düzenlemeleri bunun bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. TC Anayasası'nın 41. maddesinde "[D]evlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar" hükmü yer almaktadır. Türk hukuk sisteminde normlar hiyerarşisi bakımında Anayasa'dan sonra gelen tüm düzenlemelerin benzer bakış açısıyla oluşturulduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de pozitif hukukun kadına ilişkin düzenlemelerinde annelik temel bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Belirtilmesi gereken diğer bir mesele, "annelik" tanımının kanun koyucu ve kanun uygulayıcısı tarafından nasıl ortaya konulduğudur. Hukukun oluşturulmasında kadın bakış açısının yer almadığı yönündeki feminist hukuk düşüncesinden hareket edildiğinde (Smith, 1993, s. 3), anneliğin de hukuksal alanda ataerkil bakış açısıyla tanımladığı söylenebilir. Bu bağlamda hukuksal anlamda

---

3 Fineman, 1995; Fineman ve Karpin, agy. 1995; Weisberg agy., s. 869; Lhamon, 1996, s. 1421.

annelik tanımının gerçek kadın deneyimlerinden yola çıkılarak yapılıp yapılmadığı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukukun annelik yaklaşımı mahkeme kararları ve hukuksal düzenlemelerde kendini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de hukuksal alanda annelik ve dolayısıyla kısmi anlamda "kadın"ın nasıl tanımlandığını belirlemek amacıyla Türk hukukundaki pozitif hukuk düzenlemelerine odaklanılacaktır. Mahkeme kararları Kıta Avrupası hukuk sistemine dahil olan Türk hukukunun şekli anlamda asli kaynakları arasında değildir. Bu nedenle sadece şekli anlamda asli yazılı kaynaklar olan Anayasa, kanun, kanun hükmünde kararname, tüzük, yönetmelik, kararname, genelge, karar, tebliğ, sirküler vb adsız düzenleyici işlemler[4] esas alınarak Türk hukukundaki annelik kavrayışı ortaya konulacaktır.

Çalışan Anneler ve Hukuk

Cumhuriyetten günümüze anneliğe ilişkin hukuksal düzenlemelere bakıldığında konunun en çok çalışan kadının annelik durumunda ortaya çıkan ve çıkması muhtemel problemler üzerinden ele alındığı görülmektedir. Bu doğrultuda iş kanunu, devlet memurları kanunu, sosyal güvenlik kanunu ve bu kanunlarla ilişkili tüzük, genelge gibi diğer hukuksal düzenlemeler karşımıza çıkmaktadır.

- 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 24.4.1930 tarihinde kabul edilmiştir.[5] Bu kanunla birlikte ilk defa çalışan kadınlara doğum izni düzenlenmiştir. Söz konusu kanunun 177. maddesi uyarıca gebe kadınların doğumlarından evvel üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sağlığına zarar veren hizmetlerde çalıştırılması yasaklanmıştır. Doğurduktan sonra ise aynı kanunun 155. maddesinde tayin edilen süreler ve yerlerde çalıştırılmaları yasaklamıştır. Aynı zamanda mesai saatlerinde süt izni de düzenlenmiştir.
- 3008 sayılı "İş Kanunu" 8.6.1936 tarihinde kabul edilmiştir.[6] Bu kanunun 25. maddesinde kadın işçilerden gebe olanların, doğumun gerçekleşmesi muhtemel görülen tarihinden üç hafta önce ve doğumdan sonraki üç hafta boyunca çalışmaları yasaklanmıştır.
- 1475 sayılı "İş Kanunu" 25.8.1971 yılında kabul edilmiştir.[7] Bu kanunun "Analık Halinde Çalıştırma Yasağı" başlığı altında 70. maddesi kadın işçiler

4 Uluslararası sözleşmeler de Türk hukukun kaynakları arasındadır, bkz. Gözler, 2010, s. 30-43. Ancak bu çalışma, kanun koyucunun bakış açısını doğrudan yansıtmadığı gerekçesiyle uluslararası sözleşmelerde ele alınmamıştır.

5 *Resmi Gazete*, 06.05.1930, sayı: 1489.

6 *Resmi Gazete*, 15.06.1936, sayı: 3330.

7 *Resmi Gazete*, 01.09.1971, sayı: 13943.

doğumdan önce altı ve doğumdan sonra altı hafta olmak üzere on iki haftalık süreyle çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Bu kanunda ücretsiz doğum izni düzenlenmemiştir. Bu eksiklik 2869 sayılı "1475 sayılı İş Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna İki Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun"un[8] 16. maddesinde değiştirilmiştir. Bu değişiklik neticesinde, isteği halinde kadın işçiye, doğumdan sonraki altı haftadan sonra altı aya kadar ücretsiz izin verileceği düzenlenmiştir. Bu süre, ücretli izin hakkının hesabında dikkate alınmayacaktır.

- 22.05.2003 tarihli ve 4857 sayılı "İş Kanunu"nun,[9] "Analık Halinde Çalışma ve Süt İzni" başlığı altında açıkça annelik durumu halinde iş akdiyle çalışan bir kadının hukuksal statüsü düzenlenmiştir. Buradaki annelik hali hamilelik ve doğum yapma haline ilişkindir. Diğer bir değişle sadece biyolojik bir farklılık olarak kadının üreme kapasitesi göz önünde bulundurulmuştur. Süt izni de benzer şekilde kadının biyolojik farklılığı olan emzirme fonksiyonuna ilişkindir. Bu sürelerin hangi bilimsel ölçüte göre belirlendiği belirsizdir.
- İş Kanunu'nda annelik açısından en önemli düzenlemelerden birisi "Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik"tir.[10] Bu yönetmeliğin amacı, işyerlerindeki gebe, yeni doğum yapmış veya emziren işçilerin işteki güvenliğinin ve sağlığının sağlanmasıdır. Aynı zamanda bunun geliştirilmesini destekleyecek önlemleri uygulamak ve bu işçilerin hangi dönemlerde ne gibi işlerde çalıştırılmalarının yasak olduğunu, çalıştırılabileceği işlerde hangi şart ve usullere uyulacağını, emzirme odalarının veya çocuk bakım yurtlarının (kreş) nasıl kurulacağını ve hangi şartları taşıyacağını belirlemektir.[11]
- 17.7.1964 tarihli ve 506 sayılı "Sosyal Sigortalar Kanunu"nun[12] IV. bölümünde "Analık Sigortası" başlığı altında sigortalı kadının veya sigortalı erkeğin

8 *Resmi Gazete*, 30.07.1983, sayı: 18120.

9 *Resmi Gazete*, 10.06.2003, sayı: 25134.

10 http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040714.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040714.htm; Dayandığı Kanun Numarası ve Tarihi: 4857 - 22.5.2003, *Resmi Gazete* ile Neşir ve İlanı: 14 Temmuz 2004 – *Resmi Gazete*, sayı: 25522.

11 Kreş ve emzirme odalarına ilişkin olan yürürlükte olmayan düzenlemeler: "Gebe ve Emzikli Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Kreşler Hakkında Nizamname," *Resmi Gazete*, 10 Eylül 1963; "Çocuk Bakım Yuvaları Sağlık Personeli Yönetmeliği," *2 Ekim 1964, Mülga;* "Gebe ve Emzikli Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakımı Yurtlarına Dair Tüzük," *Resmi Gazete*, 10 Nisan 1987.

12 *Resmi Gazete*, 29.07.1964, sayı: 11766.

sigortalı olmayan karısına annelikle ilişkili durumlarında yapılması gereken yardımlar düzenlenmiştir. Gebelik muayenesi, doğum yardımı, emzirme yardımı parası, sigortalı kadının doğumdan önce ve sonra işinden kaldığı günler için ödenek verilmesi, analık hali sebebiyle gerekirse yurt içinde başka bir yere gönderilmesi hususları düzenlenmektedir.

- "Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği"nin[13] 3. maddesine göre bu yönetmelik, 22.5.2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanununun 85. maddesine dayanılarak hazırlanmıştır. Bu yönetmeliğin 6. maddesinde kadın işçilerin ay hali günlerinde ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılamayacağı belirtilmiştir. Kadınların doğurma kapasitesine ilişkinen temel biyolojik farklılığının Türk hukuk düzenlemelerindeki tek karşılığı bu yönetmelik maddesidir.
- "Kadın İşçilerin Gece Postalarında Çalıştırılma Koşulları Hakkında Yönetmelik"in[14] 9. maddesine gebelik ve analık durumunda çalıştırılma yasakları belirlenmiştir.
- 31.12.1960 tarihli ve 193 Sayılı "Gelir Vergisi Kanunu"nun[15] 23. maddesinde gelir vergisi istisnaları düzenlemiştir. Söz konusu maddenin 6. fıkrasında dadılık kavramına yer verilmiştir. Bu düzenleme sütanneler, dadılar ve mürebbiyelere gibi özel alanda çocuk bakım hizmetinde yer alan kişilere özgü Türk hukukundaki nadir düzenlemelerdendir.
- 14.7.1965 tarihli ve 657 sayılı "Devlet Memurları Kanunu," kamu sektöründe çalışan kadınların annelik durumuyla ilişkili olarak bir takım düzenlemeler öngörmüştür. Bu düzenlemelerin İş Kanunu'yla paralel olarak çalışan kadının hamilelik, doğum ve iznine ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Bu kanunun "mazeret izni" başlığı altındaki 104. maddesinin ilk şeklinde kadın memura doğum yapmasından önce üç hafta ve doğurduğu tarihten itibaren altı hafta olmak üzere izin verilebiliyordu.[16] Ancak 5223 sayılı "Devlet Memurları Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Hakkında Kanun"un[17] 1. maddesi uyarınca memura doğum yapmasından önce sekiz hafta ve doğum yaptığı tarihten itibaren sekiz hafta olmak üzere toplam on altı hafta süreyle aylıklı izin verilmiştir. Çoğul gebelik halinde, doğumdan önceki sekiz haftalık süreye iki hafta süre eklenmektedir. Ancak sağlık durumu uygun olduğu takdirde, tabibin onayı ile memur isterse doğumdan ön-

13 *Resmi Gazete,* 16.06.2004, sayı: 25494.

14 *Resmi Gazete,* 9.8.2004, sayı: 25548.

15 *Resmi Gazete,* 6.01.1961, sayı: 10700.

16 *Resmi Gazete,* 20.07.1965, sayı: 12053.

17 *Resmi Gazete,* 20.07.2004, sayı: 25529.

ceki üç haftaya kadar işyerinde çalışabilmektedir. Bu durumda, memurun çalıştığı süreler, doğum sonrası sürelere eklenmektedir. Yukarıda öngörülen süreler memurun sağlık durumuna göre tabip raporunda belirlenecek miktarda uzatılabilmektedir. Memurlara, bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için günde toplam bir buçuk saat süt izni verilir. Süt izninin kullanımında annenin saat seçimi hakkı bulunmaktadır.

Bu yasal değişikliğin arkasında dönemin kadın milletvekilleri bulunmaktadır.[18] Kanun teklifinin genel gerekçesi şu şekildedir:

> Ülkemizde kadın işgücüne katılım oranları giderek düşmektedir. Bu durumun çeşitli nedenleri vardır. Bunların başında; geleneksel işbölümünde üzerlerine düşen görevlerin, kadınlara, iş yaşamına katılma olanağı bırakmayışı gelmektedir.

Bunları aşarak iş yaşamına katılan kadınlar ise, özellikle hamilelik ve doğum nedeniyle, işlerini sürdürmekte güçlüklerle karşılaşmaktadır.

> Kadınlarımızın doğanın vermiş olduğu annelik görevini sağlıkları ve iş olanaklarını kaybetmekten sürdürebilmelerini sağlayabilmek için, bu özel dönemlerinde yeterince korunmaları gerekmektedir. Ancak yürürlükteki kanunlarımızın, memur kadınlar bakımından, bu korumayı, özellikle doğum öncesi ve sonrasındaki izinler bağlamında, çağdaş gelişmiş ülkelere paralel biçimde sağlayamadığı ortadadır. 4857 sayılı İş Kanunu ile getirilen düzenleme, kadın işçilerin doğum öncesi ve sonrası çalışma koşullarını çağdaşlaştırmaya yönelmiştir. Kadın devlet memurlarının doğum öncesi ve sonrasındaki izinlerinde de, İş Kanunu'na paralel ve çağdaş ülkelerdeki ölçütlere uygun bir düzenlemenin ortaya konulabilmesi için söz konusu kanun teklifi hazırlanmıştır.[19]

- "Devlet Memurlarına Doğum Sebebiyle Verilecek İzinler Hakkında Tebliğ" (Tebliğ No: 2004/3)[20] ile devlet memurlarına doğum sebebiyle verilen mazeret izni ve aylıksız izne ilişkin olarak, 21.7.2004 tarihli ve 25529 sayılı *Resmi*

18 Oya Araslı, Sıdıka Sarıbekir, Gaye Erbatur, Bihlun Tamaylıgil, Güldal Okuyucu, A. Gülsün Bilgehan, Özlem Çerçioğlu, Birgen Keleş, Türkan Miçooğulları, Canan Arıtman.

19 http://www.hukukturk.com/fractal/hukukTurk/pages/findMevzuatDetail.jsp?pSearchKeyToBold=5223&?pTabId=217&pInstanceId=6252&pViewId=259&pObjectId=41430.03.2011.

20 *Resmi Gazete,* 26.08.2004, sayı: 25565.

Gazete'de yayımlanan 14.7.2004 tarihli ve 5223 sayılı "Devlet Memurları Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun" ile değiştirilen 14.7.1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 104. maddesinin değişik (A) bendi ile değişik 108. maddesinin üçüncü fıkrasının uygulanması sırasında ortaya çıkması muhtemel tereddütlerin giderilmesi ve uygulama birliğinin sağlanması amaçlanmıştır.

- 13.2.2011 tarihli ve 6111 sayılı "Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"nla[21] hem 4857 sayılı "İş Kanunu"nda hem de 657 sayılı "Devlet Memurları Kanunu"nda yer alan doğum ve süt iznine ilişkin sürelerde bir takım değişikler yapılmıştır. Bu değişikliklerdeki en belirgin farklılık talep halinde eşi doğum yapan memura, bebeğin doğum tarihinden itibaren yirmi dört aya kadar aylıksız izin verilmesidir.
- 17.7.1964 tarihli ve 506 sayılı "Sosyal Sigortalar Kanunu"nun[22] dördüncü bölümünde "Analık Sigortası" başlığı altında sigortalı kadının veya sigortalı erkeğin sigortalı olmayan karısının analığı halinde sağlanan yardımlar düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler gebelik muayenesinin yaptırması ve gerekli sağlık yardımlarının sağlanması, doğumda gerekli sağlık yardımları, emzirme yardım parası, sigortalı kadının doğumdan önce ve sonra işinden kaldığı günler için ödenek verilmesi, analık hali sebebiyle gerekirse yurt içinde başka bir yere gönderilmesini içermektedir.

Türkiye'de çalışan kadının anneliği hukuksal düzenlemelerde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak bu ayrıntılı düzenlemelerdeki annelik kavrayışı ataerkil bakış açısının bir görünümüdür. İçerikleri kadın örgütleri tarafından eleştirilmektedir.[23] Örneğin işyerlerinde oda ve yurt açma yükümlülüğüne ilişkin koşullarda

21 *Resmi Gazete,* 25.02.2011, sayı: 27857.

22 *Resmi Gazete,* 29.07.1964, sayı: 1166.

23 Türkiye'nin, Kadına Karşı Ayrımcılığını Önleme Komitesi'ne sunduğu "Altıncı Periyodik Rapor" için bkz. "STK Gölge Raporu-CEDAW Komitesi'nin 46. Oturumu," Temmuz 2010, Hazırlayanlar: CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu ve TCK Kadın Platformu, Destekleyenler: Anayasa Kadın Platformu, Avrupa Kadın Lobisi-Türkiye Koordinasyonu, CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu Ön Çalışma Grubu, Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi-KEİG, Kadın Koalisyonu-Türkiye, Kadınların Medya İzleme Grubu-MEDİZ. Bu gölge rapor, CEDAW Sivil Toplum Yürütme Kurulu-Türkiye ve Türk Ceza Kanunu Kadın Platformu üye örgütlerinden oluşan ülke çapındaki CEDAW STK Çalışma Grubu tarafından hazırlanmıştır. Bunlar: AMARGİ, Ankara Kadın Dayanışma Vakfı, Başkent Kadın Platformu, Çanakkale Kadın İstihdamını Destekleme Derneği, Cumhuriyetçi Kadınlar Birliği, Diyarbakır Barosu Kadın Komisyo-

sadece kadın çalışanların esas alınması, kadınların çocuk bakımından sorumlu olduğuna ilişkin ataerkil bakış açısını yansıtmaktadır. Aynı bakış açısının bir diğer görünümü babalık izninin Türk hukuk sisteminde yer almamasıdır. Türkiye'de hukuksal düzenlemelere göre sadece formel sektörde çalışan kadınlara on altı haftalık ücretli doğum izni verilmektedir. Bu süre bilimsel ölçütler gözetilerek değil, farklı Avrupa ülkelerinde düzenlemeler örnek alınarak ortaya konulmuştur.[24] Ancak Dünya Sağlık Örgütü (WHO) raporlarına göre annenin bebeğinin ilk altı ayında sadece anne sütüyle beslemesi öngörülmektedir.[25] On altı haftalık süre bunun için yeterli değildir. Bu durumda kadınlar ücretsiz izin almak zorunda kalmaktadırlar. Zira verilen süt izinleri de pratikte bebeği beslemek için uygun değildir. Bebeklerin gün içinde ne zaman anneleri tarafından emzirilmeleri gerektiğine ilişkin artık bir şablon verilmemektedir. Bebeğin kendi biyolojik beslenme ihtiyacı bu süreleri belirlemektedir.[26] Bu nedenle kanunda öngörülen süreler dahilinde kadının evine gidip çocuğunu emzirmesi özellikle trafiğin yoğun olduğu kentlerde fiili bir imkânsızlıktır. Anneler süt izinlerini genellikle gün içinde değil, işten erken çıkmak için kullanmaktadırlar. Yapılması gereken kadınların ücretli doğum izinlerinin bilimsel ölçütlere uygun şekilde uzatılmasıdır.

Bir cinsiyetçi ilişkiler sistemi olarak ataerki pozitif hukuk içinde bütünüyle yer almaz. Pozitif hukuk düzenlemeleri evliliğe ilişkin kuralları, aile hukuku içinde kocanın belirli ayrıcalıklarını tanır ve korur, fakat ayrıcalıkların çoğu yasalarda bu biçimde tanımlanmamış olan fiili cinsiyetçi hiyerarşiden kaynaklanmaktadır. Kadınların çocuk doğurması gerekliliği ve onlara bakmasını açıkça belirten bir düzenleme bulmak günümüzde güçtür. Doğum kontrolü üzerine daha doğrudan müdahale örnekleri olmasına karşın, kadınların hayatlarını cinsel olarak kontrol eden yasalar üstü kapalı ve dolaylıdır. Annelik ve cinsellik konuları yasalarda doğrudan yer almamaktadır. Zira bu meseleler devlet tarafından özel alan konusu olarak ele alınmaktadır. Liberal devletin müdahalesi için uygun değildir.

---

nu, Ev Eksenli Çalışan Kadınlar Çalışma Grubu, Filmmor Kadın Kooperatifi, İRİS Eşitlik Gözlem Grubu, Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği, Kadınlarla Dayanışma Vakfı, Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler Derneği, KAHDEM–Kadınlara Hukuki Destek Merkezi, *Kaos GL*, *Kazete*, *Lambda*, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Türk Kadınlar Birliği, Uluslararası Af Örgütü-Türkiye, Van Kadın Derneği... Rapor için bkz.http://www.kadinininsanhaklari.org/files/CedawTR6.pdf, 30.03.2011.

24 http://www.iskanunu.com/icerik/icerik/gerekceli-is-kanunu-metni.html#78, 31.03.2011.

25 http://www.who.int/mediacentre/news/statements/2011/breastfeeding_20110115/en/, 30.03.2011.

26 http://www.wpro.who.int/NR/rdonlyres/5718C723-9536-44DF-8DA6-C882553944ED/0/Towards_healthier_mothers.pdf 30.03.2011.

Genellikle anneliğin kamusal alanı ilgilendiren boyutu yasalarda düzenlenmiştir (Eisenstein, 1994, s. 251). Çalışan annenin hukuksal statüsüyle ilişkili olarak kreş meselesi, doğum izninde olduğu gibi tüm modern hukuk sistemlerinde doğrudan düzenlenmiştir. Özel alana ilişkin konularda pozitif hukuk sessiz kalmaktadır. Bu bağlamda anneliğin özel alana ilişkin boyutu genellikle pozitif hukuk düzenlemelerinin dışında kabul edilmektedir. Örneğin Türkiye'de özel alanda çocuk bakımı konusu pozitif hukuk alanında düzenlenmemiştir. Ancak yaşayan hukuka bakıldığında Türkiye'de çocuk bakımı hizmetini veren çok sayıda kadının kayıt dışı çalıştığı görülmektedir. Bu durum hem çalışan hem de işveren açısından mağduriyetlere neden olmakta ve hukuk bu sorunu görmezden gelmektedir. Dolayısıyla hukuksal alanda düzenleme bulunmayışı diğer bir değişle yasa koyucunun sessizliği de ataerkil düşüncenin açık bir görünümü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda belirtilen vergi kanunundaki düzenleme eviçi bakım hizmetini veren kişilerin hukuk sistemi tarafından tanındığının bir göstergesidir. Ancak eviçi çocuk bakım hizmetlerine ilişkin detaylı düzenlemelerin olmayışı konunun yeterince önemsenmediğinin bir göstergesi, aynı zamanda bir çocuğun bakım sorumluluğunun anneye ait olduğuna ilişkin toplumsal cinsiyet normumun hukuki boyutudur. Türkiye'nin "Kadına Karşı Ayrımcılığı Önleme Komitesi"ne sunduğu 6. periyodik rapor için sivil toplum kuruluşlarının oluşturduğu gölge rapora göre Türkiye'de 0-3 yaş arası çocukların %1'den azı okulöncesi eğitim almaktadır. Bu yaş aralığının okulöncesi eğitimine katılımına dair resmi bir bilgi bulunmamaktadır. 4-5 yaş aralığındaki çocuklarda ise okulöncesi eğitime katılım oranı ancak %10'a ulaşmıştır. Sonuç olarak günümüz Türkiyesi'nde 0-5 yaş aralığındaki çocuklara tam zamanlı olarak anneleri bakmaktadır.[27]

Feminist hukukçu Kadriye Bakırcı, Türk İş Hukuku'nda ağır ve tehlikeli işlerde kadınlar için öngörülen çalıştırma yasakları ve sınırlamaların, kadınları, özellikle kadın mühendislerin istihdamını önemli ölçüde etkilediğini ve cinsiyet ayrımcılığına yol açtığını düşünmektedir. Bakırcı'ya göre "Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği"nde yer alan yasakların, kadınların sanayide çalışabileceği alanları sınırlamaktadır. Düzenlemede teknolojik ve bilimsel gelişmeler dikkate alınmamıştır (Bakırcı, 2010, s. 269). Burada kadınların üreme kapasitelerinden kaynaklanan fiziksel farklılıkları gerekçe gösterilerek kadınların çalışma hayatında dezavantajlı konuma getirilmeleri söz konudur.

Türkiye'de kadın örgütlerinin 2010 yılında CEDAW'a[28] ilettikleri gölge raporda çalışan kadınların doğum izinleri sonrasında iş hayatına döndüklerin-

27 http://www.kadininsanhaklari.org/files/CedawTR6.pdf 30.03.2011.

28 "Convention for the Elimination of All Form of Discrimination Against Women (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi)" için bkz. Özdamar, 2009, s. 552-62.

de aynı veya eşdeğer pozisyona yerleştirilmelerinin garanti altına alınmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Aynı zamanda doğum izninden sonra işe dönmelerine destek olacak mesleki eğitimlerin işveren tarafından sağlanmasının bir zorunluluk haline getirilmesi gerektiğini belirtmektedirler.[29] Bu bağlamda işçi ve devlet memurlarının izinlerini düzenleyen tüm pozitif hukuk düzenlemelerinin bu eleştiriler doğrultusunda değiştirilmesi gerekmektedir.

Kürtaj

Kürtaj kadının bir süreliğine de olsa hamilelik deneyimi yaşaması ve bunun sonlandırması talebi bağlamında annelik başlığı altında ele alınan konulardan birisidir (Weisberg, agy., s. 868). Kürtaj konusunun ele alındığı çalışmalarda anneliğin dolaylı ya da ikincil bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Ancak bu yaklaşım kürtaj ile annelik meselesi arasında ilişkinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Sadece feministlerin annelik konusunu temel bir sorun olarak ele almaktan çekinmelerinden kaynaklanmaktadır.

"Kürtaj" Fransızca kökenli bir sözcük olarak, "dölyatağının içini kazıyıp dölütü alma eylemi" biçiminde tanımlanmaktadır. Bu terim bugün için gebeliğin durdurulması, gebeliğe son verilmesi, çocuk düşürme ve düşürtme konusunda belki de en sık başvurulan yöntemlerden biri olarak, gebeliğin durdurulması kavramıyla neredeyse eşanlamlı kullanılmaktadır. Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarında nüfus planlamasına ve gebeliğin durdurulmasına karşı çıkılmaktaydı. Zira nüfusun artmasıyla doğal kaynakların istendiği gibi kullanılabileceği ve ülkede yaşam seviyesinin yükseltilebileceği düşüncesi kabul edilmekteydi. Bunun sonucu olarak kürtaj ağır cezalarla yaptırıma bağlanmaktaydı. 1960'lardan sonra hızlı nüfus artışı ile kalkınma ve gelişmişlik olgusu arasında ters orantılılık gerçeği görülünce, nüfus planlaması gerekliliği düşüncesi yayılmıştır. Buna bağlı olarak kürtaja ilişkin hukuksal düzenlemeler ortaya çıkmaya başlamış ve yasaklamalar ortadan kalkmıştır (Yurtcan, 1990, s. vii-x).

- 01.3.1926 tarihli, 765 sayılı "Türk Ceza Kanunu"nda[30] kürtaj suç olarak düzenlenmiş, hapis cezasıyla yaptırıma bağlanmıştır. Bu düzenleme 2827 sayılı "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun"un 9. maddesinde değiştirilmiş ve belirli süreler dahilinde kürtaj hukuken tanınan bir olgu haline gelmiş ve cürüm olmaktan çıkarılmıştır.

29 http://www.kadininsanhaklari.org/files/CedawTR6.pdf, 26.05.2011 s. 17.

30 *Resmi Gazete,* 13.3.1926, sayı: 320.

- 1.4.1965 tarihli, 557 sayılı "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun"la[31] hızlı nüfus artışını önlemek için devlete düşen görevler yanında, tıbbi zorunluluk halinde gebeliğin sonlandırılabileceği düzenlenmiştir. Kanunun düzenlemediği konuların ayrıntılarına ilişkin olarak 1965 yılında "Tıbbi Zaruret Halinde Gebeliğin Sona Erdirilmesi ve Sterilizasyon Yapılması Hakkında Tüzük"[32] çıkarılmıştır. 765 sayılı "Türk Ceza Kanunu"nda cürüm olarak kabul edilen kürtaja, söz konusu düzenlemelerle sınırlı bir gevşeme getirilmiştir. Kürtaja ancak gebeliğin anne sağlığını tehdit ettiği durumlarda izin verilmiştir. Ayrıca söz konusu kanun doğum kontrolünü de düzenlemiştir.
- 24.5.1983 tarihli, 2827 sayılı "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun"da[33] kürtaj hamile kadın için bir hak derecesine çıkarılmıştır. Kanunda on haftadan az ve çok gebelikler arasında ayrım yapılarak, bunlardan on haftadan az olanlar ya da en çok on haftalık olanlar için kürtaj kadın tarafından istendiği takdirde kullanılan bir yöntem olabilmektedir. Bu düzenlemeye göre kadının kürtaj olabilmesi için eşinin rızası aranmaktadır. Yasa düzenlenmesini istediği ayrıntıları 14.11.1983 tarih ve 83/7395 karar sayılı "Rahim Tahliyesi ve Sterilizasyon Hizmetlerinin Yürütülmesi ve Denetlenmesine İlişkin Tüzük"te[34] yer vermiştir. Bu yasa ve yasaya ilişkin tüzükle birlikte kürtaj belirli sınırlamalar dahilinde cürüm olmaktan çıkarılmıştır.
- 26.9.2004 tarihli, 5237 sayılı "Türk Ceza Kanunu"ndaki[35] kürtaja ilişkin düzenlemeler 765 sayılı "Türk Ceza Kanunu" ve 2827 sayılı "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun"la yapılan değişiklerin bir uzantısıdır. 5237 sayılı "Türk Ceza Kanunu"nda belirli süreler dahilinde kadının rızasıyla yapılan kürtaj eylemlerinde eşin rızası aranmamaktadır. Kanunun gerekçesinin 151. maddesinde kürtaj için öngörülen sürelerin kadının sağlığının esas alındığı belirtilmektedir. Kanunun 99. maddesinin son fıkrasında kadın mağduru olduğu bir suç dolayısıyla gebe kaldığında, süresi yirmi haftadan fazla olmamak ve kadının rızası olmak koşuluyla, gebeliği sona erdirene ceza verilmeyecektir.

Batıyla karşılaştırılınca Türkiye'de kürtaj konusunda feminist eleştiriler zayıf kalmışsa da, "Nüfus Planlaması Hakkında Kanun (NPK)"daki değişikliğin gerçekleşmesinde feministlerin etkisi olduğunu söylenebilir. *Kadınca* dergisi ilk sayı-

31 *Resmi Gazete,* 10.4.1965, sayı: 11976.

32 *Resmi Gazete,* 3.07.1967, sayı: 12637.

33 *Resmi Gazete,* 27.05.1983, sayı: 18059.

34 *Resmi Gazete,* 18.12.1983, sayı: 18255.

35 *Resmi Gazete,* 12.10.2004, sayı: 25611.

sında itibaren kürtaj konusunu ele almış, konuyu değişik boyutlarıyla incelemiş, konuyla ilgili röportajlar yapmış, uzmanların düşüncelerini almış, yetkililerle görüşmüş ve bu konuda ilgililer üzerinde bir baskı kurmaya çalışmıştır. 1983 yılında NPK'de yapılan değişik, *Kadınca* dergisinde "Dırdırcılığımız İşe Yaradı" başlığıyla yer almıştır. Ancak *Kadınca* dergisi kürtaj konusunu 1984 yılına kadar kadın sağlığı açısından ele almıştır. 1984'ten sonra, feminist grupların etkisiyle, *Kadınca* dergisi kürtaja kadının kendi bedenini kullanma hakkına sahip olması söylemi etrafında yaklaşmıştır.[36] *Kadınca* dışında *Somut* dergisinin feminist sayfalarında "kürtaj" hakkında feminist bakış açısına rastlamak mümkündür:

> [T]üm kadınların "kadınlık" sorunlarının başında "hayat verme/me hakkı" ile "kendi bedenine sahip olma" hakkı gelmektedir. Bu haklara ilişkin sorunlar sınıf, meslek, yaş ayrımı gözetmeksizin tüm kadınları etkilemektedir (*Somut*, 1983, s. 4).

Kürtajla ilgili yasa tasarısının hazırlıkları sırasında *Somut* dergisinin kadın okurlarından gelen mektuplar konunun feministlerce tartışılmasına neden olmuştur. Söz konusu mektuplar derginin kürtaj konusundaki çağrısında sonra gerçekleşmiştir.

Türkiye'de hukukçular kürtaj konusunu kadın bakış açısıyla tartışmamışlardır. Feminist hukukçu Ülker Gürkan, 1975 yılında Kadın Sağlığı Sorunları Konferansı'nda sunduğu "Kadın Sağlığı ve Hukuk" adlı bildirisinde rızalı çocuk düşürme fiilinin suç olmaktan çıkarılmasını savunmaktadır. Gürkan'ın konuyu hukuk camiası içinde devletin nüfus politikası açısından değil de sosyolojik boyutları ve "kadın" odaklı ele alması bağlamında önemlidir:

> [K]ürtajın sosyal nedenlerle ve tıbbın tayin edeceği belirli sürenin aşılmaması koşuluyla serbest bırakılması, fiil sayısında bir artışa yol açmayacağı gibi, gerekli tıbbi kontrolden uzak, çağ dışı ve tehlikeli yöntemlerle yapılan düşük sayısını azaltarak, kadının hayat ve sağlığının korunmasını sağlayacaktır (Gürkan, Ü. 1975, s. 24).

Feministler kürtajın belirli süreler ve koşullar dahilinde yapılması halinde suç olmaktan çıkarılmasını önemli bir kazanç olarak görmelerinin yanı sıra yasadaki "rıza" sınırlamasına tepki göstermişlerdir. Düzenlemeye göre reşit olmayanlar ancak velinin, mümeyyiz olmayanlar ancak vasinin ve sulh hâkiminin rızasıyla kürtaj olabilecektir. Evli kadınlar için kocalarının da rızasının aranması başka bir beden denetlenmesi olarak kabul edilmektedir. Feminist teorisyen Şirin

36 *Kadınca*, Temmuz, 1983, s. 30, aktaran Çaha, 1996, s. 196.

Tekeli söz konusu denetleme politikasının bir görümünü olan NPK düzenlemesini şu şekilde eleştirmektedir:

> [Ç]ocuğu taşıyan, doğuran ve bakan kişi olması hasebiyle onu doğurma ya da doğurmama kararını kendi fizyolojik, psikolojik ve sosyal durumunu değerlendirerek alabilecek tek kişi kadın olabilir. Ayrıca toplumun yerleşik değerleri göz önünde bulundurulduğunda bu hükmün kadının özgür iradesini kısıtlamak yönünde ciddi bir etki yapacağı açıktır. Toplumun pek çok kesiminde salt erkek çocuğa verilen değer nedeniyle kadın üzerinde, en az bir erkek çocuk doğurana dek sürekli doğurma baskısının sürdürüldüğü, bu yöndeki talebin de esas olarak kocalardan geldiği bilinen bir olgudur (Tekeli, 1983, s. 1200-1).

5237 sayılı "Türk Ceza Kanunu"na göre kürtaj için aranması gereken tek rıza kadının rızasıdır. Bu düzenleme feministler tarafından olumlu bir şekilde karşılanmıştır. Söz konusu değişiklik 2010 yılı CEDAW gölge raporunda yer almıştır.[37] Ancak 2827 sayılı NPK'de kürtaj için evli kadının eşinin rızası hala bir şekil şartı olarak öngörülmektedir.

Çocuk Bakımı ve Annelik

Türkiye'de bir toplumsal cinsiyet rolü olarak çocuğun bakım sorumluluğu anneye aittir. Türk hukuk düzenlemelerinde bu toplumsal cinsiyet rolünü yasal hale getiren birtakım düzenlemeler olmakla beraber, söz konusu bakım meselesini düzenleyen "Türk Medeni Kanunu," temel olarak çocuk bakım sorumluluğunu anne ve babaya ortak bir şekilde yüklemiştir.

- 17.02.1926 tarihli ve 743 sayılı "Türk Kanunu Medenisi"nde[38] evlilik birliği içinde eşlerin hak ve ödevleri ifade eden birkaç madde bulunmaktadır (madde 151-153). Gerek bu hükümler ve gerek Aile Hukuku kitabının diğer kısımlarındaki bazı hükümlere göre bu hak ve ödevler a) eşlerin karşılıklı durumu, b) kocanın durumu, c) karının durumu bakımında olmak üzere üç kısımda ortaya konulmaktadır. Kanunun 151/II fıkrasına göre çocukların bakım ve terbiyesine beraberce ihtimam etmek eşlerin karşılıklı görevleri olarak düzenlenmiştir. Kadının evlilik birliği içinde ödevlerini düzenleyen 153/II fıkrasında "kadın eve bakar" ifadesi yer almaktadır. Bu yaklaşım kimi hukukçular tarafından kadın eve ve çocuklara bakar şeklinde yorumlanmıştır (Velidedeoğlu, 1992, s. 719).

37 http://www.kadininsanhaklari.org/files/CedawTR6.pdf 30.03.2011.

38 *Resmi Gazete*, 4.4.1926; sayı. 339.

- 22.11.2001 tarih ve 4721 sayılı "Türk Medeni Kanunu"nun[39] çeşitli maddelerinde annelik ve çocuğa bakım yükümlüğü konusunda anne ve babanın ortak sorumlulukları olduğu düzenlenmiştir. Kadının evin ve çocuğun bakımına ilişkin yükümlülükler 4721 sayılı "Türk Medeni Kanunu"nda yer almamıştır.
- 26.9.2004 tarihli, 5237 sayılı "Türk Ceza Kanunu"nun[40] 233. maddesine göre aile hukukundan doğan sorumluluklarını yerine getirmeyen annelere cezai yaptırım uygulanması düzenlenmiştir.

Türkiye'de feminist hukuk yaklaşımlarını Türkiye kadın hareketinden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Türkiye'de kadın hareketinin hukuksal alanda en çok ses getiren ve sonuca ulaşan eylemler serisi Türk Medeni Kanunun Aile Hukukuna ilişkin bölümünün değiştirilmesine ilişkindir. 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin "Ailede Demokrasi=Toplumda Demokrasi" sloganı altında, kadınlar 743 sayılı "Türk Medeni Kanunu (TMK)"nun kendi talepleri doğrultusunda değiştirilmesi için ülke çapında 119 bin imza toplamışlardır (Moroğlu, 1999, s. 4). 2001 yılında kadın örgütlerinin tepkisi daha da yoğunlaşmıştır. TMK tasarısının Adalet Bakanlığı'nın raflarında tozlanmaya bırakılmaması ve bir an önce yasalaşması konusunda ısrarlı taleplerini birtakım kampanyalarla ortaya koymuşlardır. 2001 yılında TMK kampanyasının diğerlerinden önemli bir farkı, kadın sivil toplum kuruluşları (STK) arasındaki iletişimin artmasıdır. İletişimin artmasına yardımcı olan aslında salt kadın STK'ları içerisindeki düşünsel değişim değil, teknolojik ilerlemelerdir. Cep telefonlarının, internet kullanımının yaygınlaşması kadınlar ve kadın STK'ları arasında hızlı iletişimin sağlanmasına neden olmuştur. Bu konuda diğer önemli bir gelişme 18-20 Kasım 2000 tarihleri arasında düzenlenen "3. Kadın Sığınakları Kurultayı" sonrasında oluşturulan "kadın kurultayı e-grubudur." "Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı"nın kurmayı üstlendiği e-grup kadın STK'ları arasında iletişimin sağlanması açısından son derece önemli bir deneyim olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu iletişim olanaklarının kullanılması neticesinde kadınlar yurt çapında, tasarının kadınların taleplerini içerecek şekilde TBMM'den geçip yasalaşması için eylemler yapmışlardır. TBMM'ye gelerek adalet komisyonu üyeleriyle görüşmüş, faks, telefon ve e-posta aracılığıyla taleplerini siyasi partilere ve komisyon üyelerine ulaştırmışlardır. Altında 107 STK'nın imzasının ve tasarının içeriğine yönelik taleplerinin bulunduğu çağrı metni tüm milletvekillerine e-posta kanalıyla ulaştırılmıştır. Metinde kadın STK'larının 1030 maddelik TMK tasarısının özellikle aile hukukuna ilişkin bölümüne yönelik değişiklik talepleri bulunmaktadır.

39 *Resmi Gazete*, 8.12.2001, sayı. 24607.

40 *Resmi Gazete*, 12.10.2004, sayı. 25611.

Bu talepler, onlara genel hatlarıyla bakıldığında, geleneksel cinsiyet rollerini düzenleyen ve pekiştiren hukuktaki kalıplaşmış yapılara bir itiraz olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla kadının çocuk bakımına ilişkin yükümlülüğünün pozitif hukuk düzenlemelerindeki görünümünün değiştirilmesi konusunda kadın hareketinin büyük bir etkisi olduğunu söylemek hata olmayacaktır. Kadının tek başına evin ve çocukların bakımından sorumlu olması şeklindeki yorumlara izin veren maddeler yeni medeni kanunda çıkarılmıştır. Ancak kadının kocasının soyadını alması yükümlülüğü ve dolayısıyla çocuğun soyadının babanın soyadı olması gerekliliği yeni medeni kanunda da kural olarak devam etmektedir. 4721 sayılı TMK'nın kabulünden önceki görüşmeler sırasında "Özgürlük ve Dayanışma Partisi" mensubu kadınlar 17.02.2001 tarihinde yayımladıkları bildiride "çocuğumuza soyadımızı vermek istiyoruz" şeklinde bir talepte bulunmuşlardır.[41] Ancak bu talep belirli istisnai durumlar dışında kanunda yer almamıştır.

Türkiye feminist hareketi içerisinde birtakım farklılıklar olmakla beraber, TMK eylemleri sırasında bu farklılıkların ortadan kalktığı da gözlenmiştir. Nermin Abadan Unat Türkiye'de radikal feministlerin medeni kanun kampanyaları sırasında Kemalist feministlerle yan yana olduklarını belirtmektedir (Abadan Unat, 1998, s. 331). Dolayısıyla Türkiye'de tüm feministlerin medeni kanundaki zımni geleneksel annelik rollerine karşı durdukları kabul edilebilir.

Alternatif Annelik

Yeni Üreme Teknolojileri

Yeni üreme teknolojileri feminist eleştiride yeni kullanılan bir kavram olmakla beraber, kavramın içeriğine ilişkin tartışmalar yeni değildir.[42] Günümüzde özellikle annelikle ilişkili feminist tartışmalarda sıklıkla ele alınan bir konudur (Woliver, 1995; Weisberg, agy. 1996). Yeni üreme teknolojileri içinde feminist teoride en çok tartışılan başlıklar tüp bebek, embriyo transplantasyonu ve taşıyıcı anneliktir.[43] Türkiye'de pozitif hukuk yeni üreme teknolojilerinden tüp bebek ve

41 "Çocuğuma Soyadımı Vermek İstiyorum," *Bianet,* 19 Şubat 2001, http://bianet.org/bianet/kadin/816-cocuguma-soyadimi-vermek-istiyorum.

42 Lorber, 1988, s. 119; http://www.google.com/books?hl=tr&lr=&id=8zCKA6wOfG4C&oi=fnd&pg=PR11&dq=J.+Lorber+in+vitro+fertilization+E.+Baruch&ots=HWJMq94jMV&sig=GuWXNPzXdRrfea0bTuFLdESJUGg#v=onepage&q&f=false 30.03.2011.

43 Yeni üreme teknolojilerini geniş anlamda ele alan ve üremeyle ilişkili her türlü teknolojik gelişmeyi bu kavram içerisinde değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin

embriyo saklanmasına ilişkin düzenlemeler içermektedir. Zira taşıyıcı annelik[44] sözleşmeleri Türk hukukunun emredici hükümlerine aykırı kabul edilmektedir.

- 21.08.1987 tarih ve 19551 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş bulunan "İnvitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferi Merkezleri Yönetmeliğiyle"[45] yardımcı üreme teknikleri konusunda Türkiye'de ilk hukuki düzenleme yapılmıştır. Söz konusu yönetmelik, anneden alınan yumurta ile eşinden alınan spermin anne dışında döllenmesini veya embriyo haline getirildikten sonra annenin genital organına naklini ifade eden İnvitro Fertilizasyon ("İF") ve Embriyo Transferi ("ET") tekniğinin "eşler arası" uygulanmasına ilgili yönetmelikte getirilen sınırlamalar dahilinde imkân tanımıştır.

Sınırlamalar:

a) Uygulanacağı adaylardan alınan yumurta ve spermler ile elde edilen embriyoların bir başka maksatla veya başka adaylarda kullanılmaması ve uygulanmaması;

b) Aday olmayanlardan alınanların da adaylarda kullanılmaması ve uygulanmaması;

c) Bu yönetmelikle belirtilenlerin dışında her ne maksatla olursa olsun bulundurulmaması, kullanılmaması, nakledilmemesi, satılmaması ve İnvitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferi Bilim Kurulunca izin verilmeyen karı kocaya İVF-ET uygulanması yasaktır.

---

doğum öncesi tanıya yardımcı olan ultra sound teknolojisinin kullanılması, hastane ortamında tıbbi yardımla doğum yapma vb için bkz. Woliver, agm. s. 352-4.

44 1. Yabancı bir kadının yumurtası, kocanın veya başka bir erkeğin spermiyle döllenebilir ve bu döllemeden oluşan embriyo doğrudan doğruya çocuğu doğuracak olan anaya aktarılabilir. (Örnek; evli erkek A ile kadın B'nin çocukları olmamaktadır. Erkek A'nın spermi ile yabancı bir kadın olan C'nin yumurtası döllendirilerek, oluşan embriyo kadın B'nin rahmine nakledilir.) 2. Bundan başka, embriyo, çocuk doğuramayan ya da doğurmak istemeyen kadının yerine, doğurmayı üstlenen yabancı bir kadına transfer edilebilir. (Örneğin erkek A'nın spermiyle kadın B'nin yumurtası tüpte döllendirilerek oluşan embriyo, yabancı kadın C'ye nakledilir ve çocuğu o doğurur.)("Taşıyıcı Annelik ve Getirdiği Hukuki Sorunlar" başlıklı makalenin tüm hakları yazarı Doç. Dr. Şükran Şıpka'ya aittir ve makale, yazarı tarafından Türk Hukuk Sitesi (http://www.turkhukuksitesi.com) kütüphanesinde yayınlanmıştır.)

45 *Resmi Gazete*, 21.08.1987, sayı: 19551.

- İnvitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferi Merkezleri Yönetmeliğinde 19 Kasım 1996'da yapılan değişiklikle,[46] adaylardan fazla embriyo alınması durumunda, eşlerden her ikisinin rızası alınarak, embriyolar dondurulmak suretiyle üç yılı geçmemek şartıyla, saklanmasına imkân tanınmıştır. İlgili yönetmeliğe göre embriyoların kullanımı yasal süre içinde eşlerin ortak rızasıyla mümkün olmaktadır. Diğer taraftan, yönetmelik 3 yıllık yasal süre içinde eşlerden birinin ölümü veya eşlerin birlikte talebi veya boşanmanın hükmen sabit olması halinde, ilgili sürenin dolup dolmadığına bakılmaksızın ve ölüm durumunda sağ kalan eşin veya boşanma durumunda boşanan çiftlerin iradelerine bakılmaksızın saklanan embriyoların derhal imha edilme zorunluluğu getirmiş olması bakımından dikkat çekicidir. Saklama, kullanma ve imha bilgileri İnvitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferi Bilim Kurulu tarafından belirlenen sürelerde bakanlığa bildirilir. İlgili değişiklik, aynı zamanda IVF ve ET yardımcı üreme tekniğinin uygulama alanını başka bir yöntemle tedavi edilemeyeceğini "belgeleyen" ve kendilerine ait hücreleri kullanmak zorunda olan "evli" çiftlerle sınırlandırmıştır.

- İnvitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferi Merkezleri Yönetmeliği 06.03.2010 tarihinde 27513 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik"[47] ile yürürlükten kaldırılmıştır. Yeni yönetmelik de esasen ET ve IVF konusundaki mevcut rejimi devam ettirmekte ve çocuk sahibi olamayan evli çiftlerden tıbben uygun görülenlerin üremeye yardımcı tedavi metotları vasıtasıyla çocuk sahibi olmalarıyla ilgili koşulları düzenlemektedir. Çocuk sahibi olabilmek amacıyla donör kullanımı ve embriyo ticareti yasağı devam ettirilmektedir. Üreme ve gonad dokularının saklanması ancak tıbbi bir gereklilik olduğu hallerde 5 yıla kadar mümkün olabilmekte ve bu süre ancak Sağlık Bakanlığı izniyle uzatılabilmektedir. Embriyoların dondurularak saklanabilmesi ise adaylardan fazla embriyo elde edilmesi hallerinde mümkün olup, eşlerden her ikisinin rızasına bağlı bulunmaktadır. Saklama süresinin bir yılı aşması halinde her yıl embriyonun saklanması için çiftler mutlaka başvuruda bulunarak taleplerinin devam ettiğini ifade eden imzalı dilekçelerini vermelidir. Eski rejimde olduğu gibi, eşlerin birlikte talebi, eşlerden birinin ölümü veya boşanmanın hükmen sabit olması halinde ya da belirlenen sürenin son bulduğunda saklanan embriyolar müdürlükte kurulacak komisyon tarafından tutanak altına alınarak imha edilmektedir. Öte yandan, yönetmelik anne ve çocuk sağ-

46 *Resmi Gazete*, 19.11.1996, sayı: 22822.

47 *Resmi Gazete*, 06.03.2010, sayı: 27513.

lığını riske eden çoğul gebeliklerin önlenmesini temin eden düzenlemeler getirmiştir. Bu kapsamda:

a) Üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden biri olan klasik ovulasyon indikasyonuyla ikiden fazla folikülün gelişmemesinin hedeflenmesi esas koşulmuştur. Çoğul gebeliklerin önlenmesi için üç veya daha fazla folikül gelişmesi halinde artifisyel inseminasyon işlemi yapılması yasaktır.

b) Merkezlerde üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden uygulamasında birden fazla embriyo transfer edilmemesi esastır. Ancak, 35 yaşa kadar birinci ve ikinci uygulamada tek embriyo, üçüncü ve sonraki uygulamalarda iki embriyo, 35 yaş ve üzerinde tüm uygulamalarda en fazla iki embriyo transfer edilebilir.

Ayrıca, yönetmelikte cinsiyetle ilgili ciddi bir kalıtsal hastalıktan kaçma hali hariç, doğacak çocuğun cinsiyetini belirleme amaçlı gonad ve/veya embriyo seçimi ve transferi yapılamayacağı hükme bağlanmıştır. Yönetmelikte sayılan istisnai haller haricinde, üremeye yardımcı tedavi yöntem teknikleri kullanılarak oluşan çoğul gebeliklerde embriyonal ya da fetal redüksiyon yapılması mümkün değildir.

Özetle Türkiye'de yeni üreme teknolojilerinin kullanılabilmesi için kadının evli olması ve bilinen tıbbi tedavilerin, çocuk sahibi olmasına olanak vermemesi şartı aranmaktadır. Üreme hücreleri evli çifte ait bulunmalı ve her ikisinin de rızası alınmalıdır. Türkiye'de feminist hukukçular arasında yeni üreme teknolojileri ve buna ilişkin mevzuat üzerinde bir tartışma yoktur. Ancak dünyada feminist hukukçular arasında bu konuda bir çatışma olduğu görülmektedir. Bu konudaki çatışma feminist hukuk teorisyenlerinin aynılık ve farklılık karşıtlığı üzerinden yaptıkları tartışmalara benzemektedir. Genel olarak liberal feministler yeni üreme teknolojilerini savunmakta, radikal feministler ise karşı çıkmaktadırlar. Liberal feministler yeni üreme teknolojilerinin kadınları özgürleştireceğini ve kadınların bedenleri üzerindeki kontrolden kurtulmalarını sağlayacağını belirtmektedirler. Erken dönem radikal feminist *Shulamith Firestone* yeni üreme teknolojilerinin kadınların üzerindeki baskıyı gidereceğini belirtirken, çağdaş radikal feministler tam tersine bunun yeni bir sömürü sistemi olduğunu düşünmektedirler. Benzer şekilde sosyalist feministler de yeni üreme teknolojilerinin kapitalist ve ataerkil sistemin birer uzantısı olduğunu vurgulamaktadırlar (Weisberg, agy., s. 1041-9).

Türkiye'de yeni üreme teknolojilerine ilişkin hukuksal düzenlemelere bakıldığında birçok maddenin tüp bebek ve embriyo transferi yapmaya yetkili kurum ve kuruluşların yapısına ve işleyişine ilişkin olduğu görülmektedir. Konunun

etik boyutu sadece rıza kavramına ilişkin olarak ele alınmıştır (Aydın, 1999, s. 404-7). Söz konusu işlemlerin gerçekleşebilmesi için eşlerin ortak rızasının olması gerekmektedir. Tamamen kadının bedeni üzerinden gerçekleşen bu tıbbi işlemlerde sadece kadının rızasının aranmaması feminist bakış açısından eleştirilebilir niteliktedir. Hukuken eşlerin ortak rızasının aranması, evli bir çiftin iki ayrı beden ve iki ayrı kişilik değil, adeta tek bir beden ve tek bir kişilik olduğuna ilişkin toplumsal normun bir uzantısıdır (User, 2010, s. 158). Liberal yaklaşım çerçevesinde birey olarak kadının üreme istek ve hakları üzerinde engel konulmaması gerekmektedir. Bireylerin üreme konusundaki kararları yalnızca kendilerini ilgilendirmektedir (Metin, 2010, s. 480). Ancak Türkiye'de yeni üreme teknolojilerine ilişkin mevzuattaki bakış açısı aile ve soy bağını koruma odaklıdır. Birey özgürlüğü temel alınmamaktadır.

Yeni üreme teknolojilerine yönelik sosyalist feminist eleştiri Türkiye'deki mevzuat ve uygulamalar açısından da geçerlidir. Mevzuatın birkaç etik mesele dışında tamamen idari işleyişe yönelik oluşturulması, konunun ticari boyutunu engellememekte tam tersine daha da artırmaktadır. Günümüzde üreme teknolojileri uluslararası ticaretin bir parçası haline gelmiştir (Storrow, 2005) ve Türkiye de bu pazarın içerisindedir (Ikemoto, 2009, s. 289). Özellikle tüp bebek yönteminde gebelikleri çoğu, hayli pahalı ve kadın bedeni için hırpalayıcı nitelikte olan birkaç denemeden sonra, güçlükle gerçekleşmektedir.

Tüp bebek uygulaması doğal hamilelik sürecinden oldukça farklıdır. Gebeliğin gerçekleşmesi için verilen çeşitli ilaçlar, kadınların psikolojik durumunu oldukça olumsuz etkilemektedir. Yukarıda hukuki düzenlemelerde belirtilen koşullar çerçevesinde canlı bir doğumun gerçekleşmesi için kimi zaman birden fazla embriyo yerleştirilmekte ve bunlar içinde yaşama tutunanların bir bölümü gebelik ilerlerken tahliye edilmektedir. Gebe kalmak için uzun ve zorlu bir süreçten geçmiş bir kadının bedeninde büyüttüğü canlılardan bir ya da birkaçının yaşamlarına son verilmesine karar vermek zorunda kalması psikolojik sarsıntı yaratabilecek bir durumdur (User, agy., s. 158). Bu nedenle kadınların üremeye yardımcı tedavi uygulamaları sırasında psikolojik destek verilmesi önemlidir. Ancak hukuksal düzenlemelere bakıldığında üremeye yardımcı tedavi merkezlerinde kadınların psikolojik destek alabileceklerin birimlerin bulunması zorunlu kılınmamıştır.

Evlat Edinme ve Koruyucu Annelik

Evlat edinme ve koruyucu annelik statülerinde kadın biyolojik olarak değil, hukuksal olarak anne olmaktadır. Yargısal yoldan çocuğun velayet hakkını elde etmek evlat edinme içerisine girerken, koruyucu annelikte ise çocuk ile koruyucu anne arasında herhangi bir soy bağı kurulmamaktadır.

- 22.11.2001 tarih ve 4721 sayılı "Türk Medeni Kanunu"nun[48] 305-320. maddelerinde evlat edinmeye ilişkin hükümler yer almaktadır. 15 Mart 2009 tarihinde yürürlüğe giren "Küçüklerin Evlat Edinilmesinde Aracılık Faaliyetlerinin Yürütülmesine İlişkin Tüzük"le[49] küçüklerin kendi ülkesi içerisindeki veya ülkelerarası evlat edinilmesinde aracılık faaliyetlerinin yürütülmesine ilişkin usul ve esaslar düzenlemiştir.
- 25.5.1983 tarih ve 2828 sayılı "Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu"nun[50] 23. maddesinde korucu aile kurumu yasal hale gelmiştir. Söz konusu kanuna bağlı olarak koyucu aile hizmetlerinin uygulama esaslarına ilişkin olarak 14 Ekim 1993 tarihli *Resmi Gazete*'de "Koruyucu Aile Yönetmeliği"[51] yürürlüğe girmiştir.

Her iki kanun ve bunlara ilişkin tüzük ve yönetmeliklere göre kadınlar evli olmadan anne olabileceklerdir. Gerek evlat edinme gerekse koruyucu annelik statüsü feminist hukuk çalışmalarında çok fazla ele alınmamıştır. Ancak konu derinlemesine incelendiğinde kadınlar açısından tartışmaya değer konular içermektedir. Biyolojik anne ile evlat edinen anne arasındaki sorunlar, transseksüel ve lezbiyen annelik[52] deneyimleri, yeni aile tanımlamaları gibi konular etrafında tartışılması gereken bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır (Dowd, 1993, s. 913).

Ev Dışı Alanlar ve Annelik

Şehir planlaması ve bunun uzantısı olan hukuki düzenlemelerin annelik açısından büyük önemi vardır. Özellikle hamilelik döneminde biyolojik farklılığı nedeniyle kadınların hareket kabiliyeti sınırlanmaktadır. Anne olduktan sonra

48 *Resmi Gazete,* 8.12.2001, sayı: 24607.

49 *Resmi Gazete,* 15.03.2009, sayı: 27170.

50 http://www.shcek.gov.tr/userfiles/pdf/2828%20Sayılı%20SHÇEK%20Kanunu.pdf 23.03.2011; *Resmi Gazete,* 27.5.1983, sayı: 18059.

51 *Resmi Gazete,* 14.10.1993, sayı: 21728.

52 Lezbiyen annelik olgusuna ilişkin Türkiye'de pozitif hukuk düzenlemelerinde sessizlik vardır. Ancak yargıtay kararlarında genel ahlak bağlamında yapılmış yargısal yorumlar karşımıza çıkmaktadır. *Yargıtay 2. HD., 21.6.1982:* "... Boşanma sebebi toplumun hoş görmeyeceği 'eşcinselliğe' dayanmaktadır. Eşcinsel gibi hastalık derecesine varan bir alışkanlığı bulunan kadına kız çocuğun velayetinin verilmesi onun geleceğini tehlikeye düşüren bir durum doğurabilir. Velayet düzenlenirken çocuğun sadece o andaki değil, gelecekteki yararlarının korunması da göz önünde tutulmalıdır" (*Yargıtay Kararları* dergisi, 1982, sayı: 9, s. 1247).

da durum değişmemektedir. İster çocuk arabasıyla olsun ister kucağında taşısın ya da elinden tutsun çocukla bir yerden başka bir yere gitmek normalden daha zordur. Bu nedenle şehir planlamacılığının bu tür farklılıklar gözetilerek yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda kaldırımlar, toplu taşıma araçları, parklar, çocuk oyun alanları, emzirme ve çocuk bakım odalarına ilişkin şehir planlarının Türk pozitif hukuk düzenlemelerinde nasıl ve ne ölçüde ele alındığı önemlidir.

- "Sürücü Koltuğuna İlave Olarak Sekizden Fazla Koltuğu Bulunan ve Yolcu Taşımak Amacıyla Kullanılan Araçların Özel Hükümleri ile İlgili Tip Onayı Yönetmeliği (2001/85/AT)"[53] ile "hareket engelli" yolcuların araca giriş ve çıkışlarında kolaylık sağlanması zorunlu kılınmıştır. Yönetmelikte hareket engelli kişi tanımında hamile kadınlar, çocuklu (buna çocuk arabasıyla çocuk taşıyanlar dahil) yolcular da bulunmaktadır.
- "Yolcu Gemilerinin Emniyetine ve Gemilerdeki Yolcuların Kayıt Altına Alınmasına İlişkin Yönetmelik"[54] hareket yeteneği az olan kişilerin yolcu gemilerine biniş ve inişlerini kolaylaştırılması zorunlu hale gelmiştir. Burada hareket yeteneği az olan kişi tanımında hamile kadınlar ve küçük çocuklu kimseler de dahil edilmiştir.
- 2007/11882 sayılı "İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatlarına İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik"in[55] 12. maddesi uyarınca hipermarket, grosmarket ve mega marketlerde çocuk emzirme odalarının bulunması zorunlu hale gelmiştir.

Söz konusu mevzuata bakıldığında annelikle ilişkili durumlar ile engelli olmak arasında bir paralellik kurulduğu görülmektedir. Düzenlemelerde hamile ve çocuklu kadınlar "hareket engelli" ya da "hareket yeteneği az olan" kişiler içinde sayılmaktadırlar. Bu bağlamda yapılan düzenlemeler annenin kentsel hayatta özgürleşmesine katkıda bulunurken, bunu tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için pozitif hukuk düzenlemelerinin toplumsal cinsiyet farkındalığıyla yapılan sosyolojik araştırmalara dayanması gerekmektedir.

Ev dışı alan görünürde herkes için aynı gözükmektedir. Ancak gündelik yaşam içinde tüm farklılıkları ele aldığımızda meselenin bazı gruplar açısından sorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Feminist eleştiri şehir planlamacılığının eril bakış açısıyla oluşturulduğunu ve kadına ait farklılıkların görmezden gelindiğini ortaya koymaktadır (Luxton, 1989, s. 425).

---

53 *Resmi Gazete,* 02.07.2004, sayı: 25510.

54 *Resmi Gazete,* 12.12.2007, sayı: 2672.

55 *Resmi Gazete,* 13.4.2007, sayı: 26492.

Ayten Alkan'ın 2000 yılında Ankara'da yerel yönetimler ve kadınlar üzerine yaptığı araştırmasında kadınların dışarı çıkma nedenlerinin %28 oranında, evin gündelik gereksinimleri için alış veriş yapmak, çocukları gezmeye, kreşe ya da okula götürmekle ilgili işlerin oluşturduğu görülmektedir (Alkan, 2005, s. 118, 223). Bu oran göstermektedir ki, kadınların kentle kurdukları ilişkide annelik önemlidir. Bu önem doğrultusunda kadınlarının hayatlarını kolaylaştıracak yerel politikaların gerçekleştirilmesi ve buna uygun hukuksal düzenlemelerin ortaya konulması gerekmektedir.

Alkan'ın araştırması her beş kadından birinin ulaşım yöntemi olarak en çok yürümeyi tercih ettiklerini ortaya koymaktadırlar (agy. s. 122). Ancak yürümek kadınların hareket yeteneklerinin azaldığı hamilelik ve çocuklu hallerinde zorlaşmaktadır. Bu zorlukları giderecek düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Alkan'ın araştırmasında aktardığı derinlemesine görüşmelerde kadınlar yayalıkla ilişkili problemlerini dile getirmişlerdir:

> Küçük oğlum pusetteydi, büyük oğlumu ana sınıfına vermiştim, okul çok yakın, beş yüz metre eve, dört buçuk yaş farkı var aralarında, Kurtuluş İlkokulu'na gidiyoruz öğlenleri, Erinç'i almaya [...] Tesadüfen ithal bir puset buldum, hani güzel hafif bir şey, hani işlevsel bir puset bulmama rağmen, Kurtuluş İlkokulu arasındaki yolda yürütemiyorum. [...] Üç tane sokak var geçmem gereken okula gidene kadar, o üç sokağı ya çok zor geçiyordum ya geçemiyordum ya mutlaka birilerinin yardımını alıyordum filan yani şey, birisi pusetin önünden tutacak da, çünkü şey, 50 santimlik bir kaldırımdan in çıkar yapamıyorsun (Zerrin, 6 Aralık 2000, aktaran Alkan, 2005, s. 123).

Türkiye'de İmar Hukukuna ilişkin düzenlemelerde kadınların burada ortaya konulan sıkıntılarına ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak 1.7.2005 tarihli, 5378 sayılı "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"un geçici 2. maddesi uyarınca, kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevcut resmî yapılar, mevcut tüm yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanları ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış ve umuma açık hizmet veren her türlü yapılar, bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yedi yıl içinde engellilerin erişebilirliğine uygun duruma getirilmesi gerektiği düzenlenmiştir.[56]

Ev dışı etkinlikte ulaşım ve dolaşımın dışında spor, dinlence ve kültürel etkinlikler de annelik açısından son derece önemlidir. Türk pozitif hukuk düzenlemelerinde buna ilişkin olarak çok az sayıda düzenleme bulunmakta-

56 *Resmi Gazete*, 07.07.2005, sayı: 25868.

dır. Kadınların annelik deneyimlerini yaşadıkları zamanlarda sinema, tiyatro, spor tesisleri gibi mekânlarda rahat edebilmelerini sağlayacak düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda söz konusu mekânlarda çocuk bakım ve emzirme odalarının bulunması, gerektiğinde puset temin edilmesi, sinemalarda bebekli anneler için özel seanslar düzenlenmesi gibi konuları ele alan düzenlemelerin yapılması annelik deneyiminin sağlıklı geçirilmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca genel olarak annelikle barışık şehir planlamacılığının ve buna ilişkin hukuksal düzenlemelerin annelerin evlerine hapsolmalarını da engelleyecektir.

Sonuç

Modern devlet düşüncesine göre kadınların vatandaşlığa kabulünde olumlanan yer onların topluma vatandaş yetiştirmesi, yani doğurması ve anne olmasıdır. Kadın vatandaşların devletin bekası için yapması gereken "evlat yetiştirmek" ve anneliktir (Üşür, 1994, s. 59). Bu yaklaşım kadınları bir araç ve nesne haline getirmekte ve modern devlet bunu hukuksal düzenlemelerle sağlam bir zemine oturtmaktadır. Bu çalışmada ortaya konulan düzenlemeler ve onun arkasındaki dünya görüşü söz konusu vatandaşlık yaklaşımın bir görümünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira ortaya konulan düzenlemelerde amaçlanan kadına özgü bir olgu olan anneliğe ilişkin meseleleri düzenlemek değil, devletin bekasını ve toplumsal değer yargıları sistemi olan genel ahlakı korumaktır.[57]

Düzenlemelerde kültürel olarak belirlenmiş bir "anne" tanımından hareket edilmektedir. Bu "anne" evli, sağlıklı, bencil olmayan, çocuk bakımı konusunda bilgi ve beceriye sahip, çalışan, heteroseksüel bir kadındır. Ancak gerçek hayat deneyimleri bu tanımın dışına çıkan annelik durumlarıyla yüklüdür. Mahkûm anneler, uyuşturucu bağımlısı anneler, yaşlı anneler, çocuk anneler, çocuğuna bakmak istemeyen anneler, çocuğunu sevmeyen anneler, lezbiyen anneler, evli olmayan anneler gibi birçok farklı annelik deneyimleri ve bunlara bağlı annelik tanımlamaları vardır. Feminist hukuk teorisyenlerinin konuyu ele almaktan kaçınmak yerine, gerçek annelik olgusu üzerinden yeni annelik tanımı yapıp, bunun hukuksal düzenlemelere yansıması konusunda mücadele etmeleri gerekmektedir (Sanger, 1992, s. 19). *Fineman*'a göre bir kadın ister anne olsun ister olmasın, ataerkil hukuk onu anne ya da anne olma potansiyeli açısından ele almaktadır. Bu nedenle anneliğin hukuksal anlamda nasıl ele alındığının ortaya konulması tüm kadınlar ve feminist hukukçular açısından önemlidir (Fineman, ve Karpin, agy. s. xii).

57 Genel ahlak ve ataerki arasındaki ilişki için bkz. Uygur, "Ataerkilliğin Hukuka Dayatması," *Radikal 2*, 03.02.2008.

Pozitif hukuk düzenlemelerinin var olması toplumsal hayatta her türlü sorunun giderileceği anlamına gelmemektedir. Ancak insan değeri bilgisinden türetilen normların bulunması sorunun çözümü açısından son derece önemlidir. Feminist hukuk teorisyeni MacKinnon'un (1987) da belirttiği gibi hukuk her şey değildir ancak hiçbir şey de değildir. Hukukun kadınlar açısından bir şey olabilmesi için mevcut ataerkil yapının kadın bakış açısıyla yeniden ele alınması ve düzenlenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Alkan, Y. (2005) *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet,* Ankara: Dipnot.

Aydın, E. (1999) "Bioethics Regulations in Turkey," *Journal of Medical Ethics,* sayı: 5, s. 404-7.

Bakırcı, K. (2010) "İstihdamda Cinsiyetlerarası Eşitlik ve İş Mevzuatında Yapılması Gereken Değişiklikler," *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları-Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar* içinde, der. H. Durudoğan, F. Gökşen, B.E. Oder, D. Yükseker, s. 263-78, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Bernard, J. (1975) *The Future of Motherhood,* İngiltere: Penguin Books.

Bora, A. (2001) "Türk Modernleşme Sürecinde Annelik Kimliğinin Dönüşümü," *Yerli Bir Feminizme Doğru* içinde, der. A. İlyasoğlu ve N. Akgökçe, s. 77-105, İstanbul: Sel.

Çaha, Ö. (1996) *Sivil Kadın,* çev. E. Özensel, Ankara: Vadi.

Dowd, N.E. (1993) "A Feminist Analysis of Adoption," *Harvard Law Review,* cilt: 107, s. 913-31.

Eisenstein, Z. (1994) "Ataerkil Sistem, Annelik ve Kamusal Hayat," *İLEF'93,* sayı: 3, s. 245-60, Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

Fineman, M.A. (1995) *The Neutered Mother, The Sexual Family-and Other Twentieth Century Tragedies,* New York: Routledge.

Fineman, M.A. ve Karpin, I. (1995) *Mothers in Law-Feminist Theory and the Regulatin of Motherhood,* New York: Columbia University Press.

Finley, L. (1986) "Transcending Equality Theory: A Way Out of the Maternity and the Workplace Debate," *Columbia Law Review,* cilt: 86, 1986, s. 1118-82.

Gözler, K. (2010) *Hukukun Temel Kavramları,* Bursa: Ekin.

Gürkan, Ü. (1975) "Hukuk ve Kadın Sağlığı," *Kadın Sağlığı Sorunları Konferansı,* Ankara: Ankara Jinekoloji Derneği yayını.

Ikemoto, L. (2009) "Reproductive Tourism: Equality Concerns in the Global Market For Fertility Services," *Law and Inequality: A Journal of Theory and Practice,* cilt: 27, s. 277-307.

Law, S. (1984) "Rethinking Sex and the Constitution," *University of Pennsylvania Law Review,* cilt: 132, sayı: 5, s. 955-1040.

Lhamon, C. (1996) "Mother as Trobe in Feminist Legal Theory," *The Yale Law Journal,* cilt: 105, sayı: 5, s. 1421-6.

Littleton, C. (1986-1987) "Restructuring Sexual Equality," *California Law Review,* cilt: 75, sayı: 4, s. 1279-337.

Lorber, J. (1998) "In Vitro Fertilization and Gender Politics," *Embryos, Ethics and Women's Rights: Exploring the New,* der. E.H. Baruch, A.F. d'Adamo, J. Seager, s. 117-34 Hawoth.

Luxton, M. (1989) "Review: Life Spaces, Caroline Andrew, Beth Moore Milroy," *Canadian Journal of Political Science,* sayı 2, s. 424- 5.

MacKinnon, C.A. (1987) *Feminism Unmodified-Discourses on Life and Law,* ABD: Harvard University Press.

Metin, S. (2010) *Biyo-Tıp Etiği ve Hukuk,* İstanbul: On İki Levha.

Moroğlu, N. (1999) *First Decade in Women's Studies, İstanbul:* Kurtiş Matbaacılık.

Oder, B.E. (2010) "Anayasa'da Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası," *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları-Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar* içinde, der: H. Durudoğan, F. Gökşen, B.E. Oder, D. Yükseker, s. 207-38, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Özdamar, D. (2009) *Türk Kadın Hukuku Mevzuatı,* Ankara: Seçkin Kitapevi.

Rich, A. (1976) *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution,* ABD: W.W. Norton.

Sanger, C. (1992) "M is for the Many Things" *Southern California Review of Law&Women's Studies,* cilt: 1, s. 15-62.

Smith, P. (1993) "Feminist Jurisprudence and the Nature of Law," der. P. Smith, *Feminist Jurisprudence* içinde, New York: Oxford University Press, s. 3-15.

Storrow, R. (2005) "Quests For Conception: Fertility Tourists, Globalization and Feminist Legal Theory," *Hastings Law Journal,* cilt: 57, s. 295-330.

Tekeli, T. (1983) "Kadın", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* cilt: 5, s. 1189-204, İstanbul: İletişim.

Uluğtekin, M.G. (2002) "A Sociological Analysis of Motherhood Ideology in Turkey," yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

Unat, N. A. (1998) "Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü," der: A. B. Hacımirzaoğlu, *75 yılda Kadınlar ve Erkekler,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

User, İ. (2010) "Biyoteknolojiler ve Kadın Bedeni," *Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni,* der. Y. İnceoğlu ve A. Kar, s. 131-69, İstanbul: Ayrıntı.

Uygur, G. (2008) "Ataerkilliğin Hukuka Dayatması," *Radikal 2,* 3 Mart, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=7949.

Üşür, S.S. (1994) "Liberalizmin 'Cinsiyetten Arındırılmış Birey'i ve Feminist Eleştiri," *Mürekkep,* s. 57-64.

Velidedeoğlu, H.V. (1965) *Türk Medeni Hukuku-Aile Hukuku,* cilt: II, İstanbul: Nurgök Matbaası.

Weisberg, K. (1996) *Applications of Feminist Legal Theory to Women's Lives - Sex,Violence, Work, and Reproduction,* Philadelphia: Temple University Press.

Wishik, R.H. (1993) "To Question Everything: The Inquiries of Feminist Jurisprudence," *Feminist Legal Theory* içinde, s. 22-31, der. D. K. Weisberg, Philadelphia: Temple University Press, Philadelphia.

Woliver, L.R. (1995) "Reproductive Technologies, Surrogacy Arrangements and the Politics of Motherhood," *Mothers in Law-Feminist Theory and the*

Regulatin of Motherhood, der. M.A. Fineman ve I. Karpin, s. 346-60, New York: Columbia University Presss.

Yurtcan, E. (1990) *Türk Hukukunda Kürtaj ve Uygulaması*, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.

Zevkliler, A. (1992) *Medeni Hukuk,* Ankara: Savaş.

Internet Ağ Sayfaları, Gazeteler:

http://tez2.yok.gov.tr/

http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx

http://www.turkhukuksitesi.com.

http://www.kadinininsanhaklari.org/files/CedawTR6.pdf.

http://bianet.org/bianet

http://www.who.int/en/

http://www.ksgm.gov.tr/

Somut, 35/9, Nisan 11, 1983.

Hukuki Düzenlemeler:

Resmi Gazete, 06.05.1930, sayı:1489, Kabul Tarihi: 24.04.1930.
Resmi Gazete, 15.06.1936, sayı: 3330, Kabul Tarihi: 08.06.1936.
Resmi Gazete, 01.09.1971, sayı: 13943, Kabul Tarihi: 25.08.1971.
Resmi Gazete, 30.07.1983, sayı: 18120, Kabul Tarihi: 29.07.1983.
Resmi Gazete, 10.06.2003, sayı: 25134, Kabul Tarihi: 22.05.2003.
Resmi Gazete, 14.07.2004, sayı: 25522, Dayandığı Kanun Numarası: 4857.
Resmi Gazete, 29.07.1964, sayı: 11766, Kabul Tarihi: 17.07.1964.
Resmi Gazete, 16.06.2004, sayı: 25494, Dayandığı Kanun Numarası: 4857.
Resmi Gazete, 09.08.2004, sayı: 25548, Dayandığı Kanun Numarası: 4857.
Resmi Gazete, 06.01.1961, sayı: 10700, Kabul Tarihi: 31.12.1960.
Resmi Gazete, 20.07.1965, sayı: 12053, Kabul Tarihi: 14.07.1965.
Resmi Gazete, 20.07.2004, sayı: 25529, Kabul Tarihi: 20.07.2004.
Resmi Gazete, 26.08.2004, sayı: 25565, Tebliğ No: 2004/3
Resmi Gazete, 25.02.2011, sayı: 27857, Kabul Tarihi: 13.02.2011.
Resmi Gazete, 29.07.1964, sayı: 1166, Kabul Tarihi: 17.07.1964.
Resmi Gazete, 13.3.1926, sayı: 320, Kabul Tarihi: 01.03.1926.
Resmi Gazete, 10.4.1965, sayı: 11976, Kabul Tarihi: 01.04.1965.
Resmi Gazete, 03.07.1967, sayı: 12637.
Resmi Gazete, 27.05.1983, sayı: 18059, Kabul Tarihi: 24.05.1983.
Resmi Gazete, 18.12.1983, sayı: 18255, Kabul Tarihi: 14.11.1983.
Resmi Gazete, 12.10.2004, sayı: 25611, Kabul Tarihi: 26.09.2004.
Resmi Gazete, 04.04.1926, sayı: 339, Kabul Tarihi: 17.02.1926.
Resmi Gazete, 08.12.2001, sayı: 24607, Kabul Tarihi: 22.11.2001.
Resmi Gazete, 12.10.2004, sayı: 25611, Kabul Tarihi: 26.09.2004.
Resmi Gazete, 21.08.1987, sayı: 19551, Kabul Tarihi: 21.08.1987.
Resmi Gazete, 19.11.1996, sayı: 22822, Kabul Tarihi: 19.11.1996.
Resmi Gazete, 06.03.2010, sayı: 27513, Kabul Tarihi: 06.03.2010.
Resmi Gazete, 08.12.2001, sayı: 24607, Kabul Tarihi: 22.11.2001.
Resmi Gazete, 15.03.2009, sayı: 27170, Kabul Tarihi: 15.03.2009.
Resmi Gazete, 27.05.1983, sayı: 18059, Kabul Tarihi: 25.05.1983.
Resmi Gazete, 14.10.1993, sayı: 21728, Kabul Tarihi: 14.10.1993
Resmi Gazete, 02.07.2004, sayı: 25510, Dayandığı Kanun Numarası: 2918.
Resmi Gazete, 12.12.2007, sayı: 26728, 10.08.1993 tarihli ve 491 sayılı kanun hükmünde kararnameye dayanır.
Resmi Gazete, 13.04.2007, sayı: 26492, Karar Sayısı: 2007/11882.
Resmi Gazete, 07.07.2005, sayı: 25868, Kabul Tarihi: 01.07.2005.

"Koca, Birliğin Reisidir" Hükmünden "Edinilmiş Mal Rejimi"ne: Evli Kadının Hukuki Durumu

SEVGİ USTA

Doğada cinsiyet iki kutuplu değil bir bütünlüktür.
Onu toplum iki kutuplu hale getirir.[1]

Giriş

Medeni Hukuk açısından evli kadının hukuki durumu, feminist hukuk teorisinin ve kadının insan haklarının gelişimine de bağlı olarak, aile hukukunun değişim ve gelişim halinde olan en sorunlu ve zorlu alanıdır. Tanzimat'la birlikte başlayan batılılaşma süreci kanunlaştırma hareketini başlatmış ve etkilemişti. Lozan Antlaşması'nın da etkisiyle başlayan medeni kanun yapma çalışmaları sonucunda,[2] Cumhuriyet sonrası 1926 yılında kabul edilen 743 Sayılı Medeni Kanun (eMK) ile Roma Cermen Hukuk Ailesi'ne geçilmesi, Roma Cermen Hukuk Ailesi içinde de farklı bir kültürün ürünü olan 1912 tarihli İsviçre Medeni Kanunu'nun seçimi ve iktibası özellikle evlenme hukuku açısından kadın lehine reformdu.[3] Böylece, tek eşlilik, tek eşle ve resmi evlilik, evlenmede yaş sınırı, evlenmede temsil yolunun kapatılması, boşanmanın serbestliği, velayet ve miras kurumlarında kural olarak kadın erkek eşitliği kabul edilmişti. Yeni

1 MacKinnon, C.A (2003) *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru,* Kadın Araştırmaları 15, s. 267, İstanbul: Metis.

2 Özcan, 2004; Odyakmaz, 2000; Feyzioğlu, 1986, s. 10; Özsunay, 1981; Bozkurt, 1944; Velidededoğlu, 1944. Ayrıca bkz. Çakır, 2010; Berktay, 2004; Çaha, 1996; Alkan, 1990.

3 İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü, özellikle Aile Hukuku kısmı itirazlarla karşılanmıştır. Bu itiraz ve eleştirilerin esası; İsviçre Aile Hukuku'nun Katolik bir milletin bünyesine uygun olarak yapıldığı, bu itibarla Müslüman bir milletin âdet ve geleneklerine uygun olmayacağı için kendi bünyemize uyan bir kanun yapmak icap ettiği" görüşünde toplanmıştır (Özcan, 2004, s. 462-3).

bir dönemi başlatan Medeni Kanun'da evli kadın ve erkek eşit kabul edilmekle birlikte, evlilik hukuku "kocanın birliğin reisi" olduğu anlayışına dayanıyordu. Bu hükme bağlanan hukuki sonuç ise; kadın ve çocukların geçimi, birliği temsil etme, borçlardan sorumluluk, karar alınırken oylarda üstünlüğün esas olarak kocaya ait olmasıydı. Kadının yeri ise, kocanın yardımcısı olarak daha geride ve ikinci planda olmaktı. Bu durum ataerkil zihniyet ve cinsiyetçi ayrımın esas olduğu, ulus devlet sürecinde kadının henüz eşit vatandaş kabul edilmediği dönem açısından, bir gerçekliğe de tekabül etmekteydi.

2001 yılında yeni Medeni Kanun'un kabulüne kadar[4] geçen 74 yılda, kadının ulusal ve uluslararası olarak bireysel ve toplumsal konumundaki değişiklikler,[5] erkekten farklılığı nedeniyle içinde bulunduğu "eşitlik" içinde eşitsiz konumunun ortaya çıkarılması üzerine başlatılan teorik ve eylemsel çalışma ve çabaların sonucunda evli kadının durumunda da önemli değişiklik ve düzenlemelere gidilmiştir.[6] 19 Ocak 1986 tarihinde yürürlüğe giren Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, kadın hakları savunuculuğunda önemli bir sıçrama yaptı ve raporlar aracılığı ile Türkiye'de kadının hukuki durumunun tespitinde ve uluslararası alana taşınmasında etkili oldu. Evli kadının hukuki durumunda Medeni Kanun ve ilgili kanunlarda 1988 yılından itibaren devamlılık arz eden bir değişim süreci başladı.[7] 1990 yılında evli kadının "bir meslek veya sanatla iştigalini" kocasının iznine bağlayan eMK'nin 159. maddesi[8] ile 1998 yılında hem boşanma nedeni hem de Türk Ceza Kanunu'nun (TCK)

---

4 Medeni Kanun'un çeşitli maddelerinde yapılan değişikliklerden ayrı olarak kapsamlı bir değişiklik yapılması çalışmaları nerdeyse kabulü ile birlikte başlamıştır. Adalet Bakanlığınca ilki 1951, 1974, 1976 1980, 1994 yılında komisyonlar kurulmuştur. 18 Ekim 1999'da Bakanlar Kurulunda (Ecevit Hükümeti—57. Hükümet) görüşülerek kabul edilen ve 1926 tarihli 743 sayılı yasayı tümüyle yürürlükten kaldıran tasarı, 30 Aralık 1999'da TBMM'ye sunuldu. 22.11.2001 tarihinde kabul edilen kanun 1 Ocak 2001 tarihinde yürürlüğe girdi. Kanun metni için bkz. *Resmi Gazete*, 08.12.2001, sayı: 24607.

5 Bu konuda bkz. Gürkan, 1978.

6 Medeni Kanun'daki eski ve yeni düzenlemeler için bkz. Demir, 2004, s. 509; Genç Arıdemir, 2004, s. 1-2; Ergin, 2001, s. 963.

7 *Resmi Gazete*, 25.06.1985, sayı: 19792: Sözleşmeyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Moroğlu, N. (2009) Kadınların İnsan Hakları Sözleşmesi, XII İstanbul: Levha,. s. 27. Türkiye sözleşmeyi kabul ederken çekince koymamakla birlikte sonradan evli kadınlara ilişkin 15/ 2-4; 16/1-c, d, f, g hükümlerine Medeni Kanun'da erkekle eşit olmayan hükümlerin varlığından dolayı çekince koymuş, 1999 yılında bu çekinceleri kaldırmıştır.

8 Anayasa Mahkemesinin 29.11.1990 tarih 30/31 Sayılı Kararı, Resmi Gazete, 2.7.1992, sayı: 21272

441. maddesinde suç olarak kabul edilen zina fiilinin oluşması; evli kadın ve evli erkek açısından, kadın aleyhine farklı koşullara bağlanmış olmasının eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir.[9] 1997 yılında Medeni Kanun'da yapılan değişiklikle evli kadının kendi soyadını kocasının soyadından önce kullanabilme hakkı düzenlenmiştir.[10] 1998 yılında çok sayıda evli kadın ve çocuğun aile içi şiddete uğradığı gerçeğinin kabulü ile aile birliğinin varlığının korunması esası gözetilerek, şiddet failine uygulanacak yasaklayıcı, uzaklaştırıcı ve özgürlüğü sınırlayıcı cezalar içeren 4320 Sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun kabul edildi ve yürürlüğe girdi.[11]

Bu değişiklikler Türkiye'de evli kadının hukuki konumu açısından yasal dönüm noktalarıdır. Kadın hukukçular ve kadın kuruluşları yasalarda kadınlara karşı ayrımcılık içeren maddeleri taramış ve değişiklik taleplerini gündeme taşımışlardır.[12]Ancak Medeni Kanun'da öncelikle ve özellikle evli kadın için önem taşıyan, kadın ve erkek eşitliğine aykırı maddelerde değişiklik yapılması için sürdürülen çalışmalar uzun yıllar dikkate alınmamış, Avrupa Birliği'ne uyum çalışmaları kapsamında Türkiye'nin kısa vadede değiştirmeyi taahhüt ettiği yasalardan biri olduğu için Medeni Kanun değişikliği gündeme gelmiş ve TBMM'de hızla görüşülerek 22 Kasım 2001'de kabul edilmiş ve 1 Ocak 2002'de yürürlüğe girmiştir (Moroğlu, 2009, s. 29). Yeni Medeni Kanun'da kadını ve erkeği eşit sayan, anayasal eşitlik anlayışının yansıması olarak daha önce kaldırılan "aile birliğini reisi erkektir" hükmü ve buna bağlanan hukuki sonuçların tekrar düzenlenmesi yolu ile aile kurumu içinde evli kadının hukuki konumu erkekle "eşit"lenmiştir. Evlilik içinde kadınların en mağdur oldukları ve ekonomik güçlerini etkileyen mal ayrılığı rejimi yerine yasal mal varlığı rejimi olarak edinilmiş

9 23 Haziran 1998'de Anayasa Mahkemesi kadının zinasını suç olarak düzenleyen Türk Ceza Kanunu'nun 440. maddesini anayasanın eşitlik ilkesine aykırılığı gerekçesiyle iptal etti. Gerekçeli karar için bkz. *Resmi Gazete,* 13 Mart 1999, sayı: 23638. Anayasa Mahkemesi kararın gerekçesini yazmak için verilen bir yıllık süre içinde yasal düzenleme yapılmaması nedeniyle önce erkeğin zinası 27.12.1997 tarihinden itibaren suç olmaktan çıkarılmıştır. *Resmi Gazete,* 27 Aralık 1996, sayı: 228600.

10 *Resmi Gazete*, 22 .05.1997, sayı: 22996. .

11 *Resmi Gazete*, 17.01.1998 , sayı: 23233

12 Bu süreçteki çalışmalar için bkz. Bora, 2004; Moroğlu, 2000; İ.Ü. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından hazırlanan 743 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nun Değiştirilmesine, Bazı Maddelerinin Önlenmesine, Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun Teklifi Taslağı Metni, kadın kuruluşlarınca toplanan 100 bini aşkın imza ile 17 Şubat 1993 tarihinde TBMM Başkanlığına, Adalet Bakanlığına götürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Moroğlu, 1999a, s. 46-7; Çaha, Ayata, Eryılmaz, Dilek, 2010.

mallara katılma rejimi kabul edilmiştir. Böylece kadının hem evlilik sırasında hem de evliliğin sona ermesi ve miras hakkı açısından ekonomik güç elde etme yolu açılmıştır. Kadın ve erkeğin eşit kılınması sonucu, kararlarda eşit hak sahibi olma ve aile birliğini koruma esasından hareketle hâkimin takdir yetkisi çok genişletilmiştir. Aile hukukundaki bu değişikliklerin hayata geçirilebilmesi için; özellikle cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan kadın erkek eşitsizliğini ortadan kaldıran hükümlerin ve çocuk haklarının özenle korunmasını amaçlayan özel bir yargılama türü olarak ve 9 Ocak 2003 tarih ve 4787 sayılı "Aile Mahkemelerinin Kuruluş Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun" kabul edilmiştir.[13]

Bu değişiklikler, evli kadının karşı karşıya olduğu medeni hak ihlallerinin varlığını kabul etmek yanında, görünür de kılmıştır. Makalede evlilik kurumu içinde eş veya anne olan kadının, evlenme kararı vermekten evlenme, evlilik süreci ve evliliğin sona ermesi ve sonrasında hukuki ve fiili durumu ele alınacaktır. Alt başlıklar CEDAW'ın 15 ve 16. maddeleri dikkate alınarak sıralanacaktır. Evli kadının hak ve fiil ehliyeti, evlenmede erkeklerle eşit hak sahibi olma; özgür olarak eş seçme ve serbest ve tam rıza ile evlenme hakkı; evlilik süresince ve evliliğin son bulmasında eşit hak ve sorumluluklar, çocuk sayısına ve çocuklarını ne zaman dünyaya geleceklerine serbestçe ve sorumlulukla karar vermede ve bu hakları kullanabilme çerçevesinde evli kadının hukuki durumu yasa, doktrin ve uygulama esas alınarak irdelenecektir.

Ancak, evli kadının hukuki durumunun ortaya konmasında sadece Medeni Kanun hükümlerinin ele alınması yeterli değildir. Yirminci yüzyılın son yıllarından itibaren feminist hukuk teorisi anayasal eşitlik, evlilik, boşanma, tecavüz, kendini savunma, aile içi şiddet, ensest ve cinsel taciz gibi kavram ve kategorilerin doğmasına neden olmuştur. Henüz Aile Hukuku Doktrini'nde bu kavram ve konular yer almamıştır. Oysa evli kadının karşı karşıya olduğu bu fiiller, yaşam hakkının korunması başta olmak üzere anayasal temel haklarına karşılık gelen kişilik haklarının ihlalidir, bu haklar aynı zamanda ceza kanunu ve ilgili kanunlardaki cezai hükümler ile suç olarak kabul edilmiştir. Makalede ilgili başlıklar altında bu bağlantılar kurularak Türkiye'de evli kadının fiili olarak karşı karşıya olduğu hak ihlallerine, cezai ve koruyucu düzenlemelerle birlikte yer verilecektir.

Evli Kadının Hak ve Fiil Ehliyeti

Anayasadaki eşitlik ilkesi gereği yasa önünde herkes ayrımsız olarak eşittir. Bu anayasal prensibin yatay düzlemde Medeni Kanun'a yansıması herkesin hak ehliyetine sahip olmasıdır. Medeni Kanun'da; genellik ilkesi her insanın

13 *Resmi Gazete*, 18.01.2003, sayı: 24997.

hak ehliyetine sahip olduğunu ifade ederken eşitlik ilkesi; her insanın, kural olarak aynı kapsamda hak ehliyetine sahip olmasını ifade etmektedir. Medeni Kanun'da "hukuk düzeninin sınırları içinde," denerek bu ehliyette yasalarla istisnalar tanınabileceği baştan kabul edilmiştir. Ancak insanların fiilen birbirine eşit olmadıkları için eşitlik ilkesinin mutlak biçimde uygulanmasının bir başka açıdan adaletsizliğe yol açacağı gerekçesiyle biyolojik ve fiili farklılıklar açısından hak edinme ve borç altına girmede yasalarla özel sınırlamalar getirilmiştir. Cinsiyet farklılığı da yaş, yabancılık, nesep, sağlık, kötü şöhret ve mahkûmiyet gibi "haklı eşit olmama" nedenleri arasında yer almıştır.[14] Medeni Kanun'da esaslı değişiklik "aile birliğinin reisi kocadır," hükmünün kaldırılmasına bağlanan eşlerin eşitliği esası ve sonuçlarıdır. eMK'da cinsiyete dayalı ayırımcılık esas olarak evli kadın açısından yapılmıştı. Bu eşit olmama hali "aile birliğinin reisi kocadır," anlayışı ve gerçekliğine bağlanan eMK.m.152 hükmünden kaynaklanmaktadır. eMK m.153/II'de düzenlenen "[K]adın müşterek saadeti temin konusunda gücü yettiği kadar kocasının muavin ve müşaviridir, Eve kadın bakar," hükmü ile açık olarak evli kadının rolü belirlenmiş ve kocasına yardımcı olma görevi verilmiştir. Doktrinde, eşit olmamanın gerekçesi konusunda fikir birliğinin mevcut olduğu söylenebilir; bu konuda genel kabul görmüş olan görüş, "İnsanın doğuştan başlayan doğal gelişme evrelerinin ve doğanın insanlar arasında yarattığı farklılıkların hukuk tarafından görmezlikten gelinemeyeceği gerçeğinin kabulüdür."[15] Bu nedenle de cinsiyetin, kural olarak, hak ehliyetine sahip olmada rol oynamayacağı, kadının hak ehliyetine tam olarak sahip olduğu, bununla birlikte kadın erkek arasında eşitliği sağlayabilmek için eşyanın tabiatı icabı kadının çocuğunu tanıması, babanın doğum masraflarını istemesinin söz konusu olmayacağı gibi kadın ve erkeğe farklı muamele yapılması gereği ileri sürmüştür. Ayrıca kanun koyucunun bu hükümlerin çok büyük kısmının, evli kadını korumak amacıyla düzenlenmiş olduğu doktrinde ağırlıklı olarak ileri sürülmüştür.[16] Yeni Medeni Kanun'da aile hukukunda kadın erkek eşitliğini bozduğu iddia edilen hükümlerden sadece, kadının erkekten biyolojik farkı olan doğurganlığına bağlanan bir sonuç olarak, evliliği sona eren kadının, yeni

14 Bu konuda bkz. Arpacı, 1992, s. 10; Öztan, 1994, s. 39; Oğuzman ve Seliçi, 1993, s. 22; Hatemi, 2005, s. 15; Tekinay, 1992, s. 204.

15 Oğuzman ve Seliçi, s. 22; Öztan, s. 44; Feyzioğlu, s. 15-6. Bu konuda ayrıntılı ve karşılaştırmalı bilgi için bkz. Cansel, 1977.

16 Öztan, s. 47-8; Akıntürk, 2006, s. 13; Hatemi, s. 601. Bu konuda farklı görüş Koçhisarlıoğlu tarafından ileri sürülmüştür. Evli kadının erkekle aynı haklara sahip olduğuna göre; kocanın son karar verme hakkına sahip olmadığı; ancak yine de her topluluk gibi aile başkanının başkanlığı altında örgütlenmeli ve hiyerarşik bir düzene sahip olması gereğini ileri sürmüştür (Koçhisarlıoğlu, 1988, s. 256).

bir evlilik için konan 300 günlük bekleme süresi ile evlilik dışı çocuğun sadece babası ve babasının babası tarafından tanınabilmesi hükmüdür.

Doktrinde, Yeni Medeni Kanun'da aile hukukunda kadın erkek eşitliğini bozduğu iddia edilen hükümlerin hiçbirine, evli kadınların korunma amacı taşıyıp taşımadığına bakılmaksızın, bünyesinde yer verilmediği—boşanan kadının yeniden evlenmesi için bekleme süresi hariç—böylece eşler arasındaki yasal eşitliğin tam anlamıyla sağlandığı ifade edilmiştir (Akıntürk, agy., s. 13).

2001 yılında AY m.41 maddesinde 3.10.2001 tarihli ve 4709 sayılı Kanun'la yapılan değişiklikle ailenin eşler arasında eşitliğe dayandığı açık olarak ifade edilmiş ve böylece eşitlik ilkesi Anayasa'yla koruma altına alınmıştır.[17] Yine AY'da 7.5.2004 tarih ve 5170 sayılı kanunla bir değişiklik daha yapılmış ve AY'nın 10. maddesine "[K]adınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür," hükmü eklenmiştir.[18] Böylece Medeni Kanun'daki eşler arası eşitlik esası ve yaşama geçirilmesinin sağlanması anayasal bir yükümlülük haline getirilmiştir.

Fiil Ehliyeti Açısından Evli Kadının Konumu

Hak ehliyeti ile fiil ehliyeti kavram olarak ayrı olmakla beraber birbirinin tamamlayıcısıdır. Kadının kendi fiili ile hak edinip, borç altına girebilmesini ifade etmektedir. Fiil ehliyetine sahip olmak açısından kadın ve erkek arasında kural olarak ayırım yoktur. Ancak eMK döneminde, evli kadının tam ehliyetli olmakla birlikte; dışarıda çalışmasının kocanın iznine bağlı olması (eMK m.159); kocası lehine üçüncü şahıslarla yapacağı işlemler için sulh hâkiminin iznini alma zorunluluğu (eMK m.169/I) ve kocası ile yapacağı işlemlerin sulh hâkiminin onayına tabi olması (eMK m. 169/II) *doktrinde, ağırlıklı olarak evli kadının tam ehliyetli olduğu*, ancak bu ehliyete bazı sınırlamalar getirildiği yönünde yorumlanmıştır.[19] Karşı yorum olarak Arpacı (1993), bu hükmün, evli kadını kocasının muhtemel baskılarına karşı korumak için sevk edilmiş istisnai bir düzenleme niteliğinde olduğunu, bu nedenle de evli kadını sınırlı ehliyetli olarak kabul etmenin gerekçesini oluşturamayacağını ileri sürmüştür.[20] Bu tür

17 *Resmi Gazete*, 17.10.2001, sayı: 24556, mükerrer.

18 *Resmi Gazete*, 22.05.2004, sayı: 25469.

19 Hatemi, s. 58; Dural vd, 2008, s. 72; Tekinay, s. 224; Oğuzman ve Seliçi, s. 53. Karşı görüş için bkz. Öztan, s. 108; Saymen ve Köprülü,1964, s. 218-9; Feyzioğlu, s. 196-7.

20 Arpacı, evli kadınları sınırlı ehliyetli saymıyor. Çünkü kadının dışarıda çalışmasını kocasının iznine bağlayan bu hüküm, izin almadan çalışan kadının icra ettiği meslekle, yaptığı işle ilgili hukuki işlemlerin geçersizliği sonucunu doğurmuyordu. Ancak böyle bir halde, mal birliği ve mal ortaklığı rejimlerinde, kadın o işlemler bakımından sadece

onay zorunluluklarının kişiyi sınırlı ehliyetli konumuna koyması halinde, evli erkeklerin de bu kategoriye gireceği de ileri sürülmüştür (Arpacı, s. 35-6; Tekinay, 1990, s. 324). eMK'da, eşler arasındaki hukuki işlemlerde sulh hâkiminin izninin aranması kadın eşin kocasının baskısı altında kefil olmak zorunda kalmasının önlenmesi amaçlıydı. Ancak eMK döneminde hâkimin, kadın eşin kefil olmasına izin vermediği tek bir münferit olaya rastlanmadığı da ifade edilmiştir (Demir, s. 532).

Evlenme ve Aile İlişkileri Alanındaki Haklar

Evlenme, aile kurma, çocuk sahibi olma kadın ve erkek için temel haktır. Evlilik dışı birliktelik yasak olmamasına rağmen, Medeni Kanun, sadece Medeni Kanun'a göre evlenme sözleşmesi ile kurulan aile birliğine evlilik sonucu bağlamıştır. Evlilik sözleşmesi yapabilme açısından cinsiyete bağlı farklılıklar erkek esas alınarak aynı kılınmıştır. Sadece biyolojik farklılık olan kadının gebe kalabilmesi dikkate alınarak boşanan kadın için nesep karışıklığını engellemek amacıyla yeni bir evlilikten önce bekleme süresi (iddet müddeti) korunmuştur. Yasal olarak evlenme koşulları açısından da kadın ve erkek aynı hakka sahiptir.

Evlilik Sözleşmesi Yapabilmek Açısından Yaş Sınırı

Medeni Kanun'da evlenme yaşının belirlenmesi ve uygulaması kadın aleyhine en sorunlu konulardan biri olmuştur ve olmaya devam etmektedir. eMK iktibas edildiğinde İsviçre'deki düzenleme esas alındığından olağan evlenme yaşı erkek için on sekiz, kadın için on yediydi. Olağanüstü hallerde ve önemli sebepler varsa hâkim on beş yaşını bitirmiş erkek ve kadının evlenmesine izin veriyordu. Ancak,ülkemizde erken yaşta evlenmeler engellenemediğinden 1938 yılında 3453 Sayılı Kanun'un madde metninde değişiklik yapılarak evlenme yaşı indirilmişti (Akıntürk, 2006, s. 67-8).[21] Yürürlükteki Medeni Kanun'da evlenme yaşı kadın için 15, erkek için 17 iken, aralarındaki yaş farkı kaldırılmış her iki cins için de olağan evlenme yaşı 17'nin bitirilmesi olarak düzenlenmiştir (MK m.124).

mahfuz mallarının (eMK m.182) değeri oranında sorumlu olmaktaydı (eMK m.204/I-II; m. 217/I-II) (Tekinay, Aile Hukuku, s. 329). Bugün yürürlükte olmayan eMK m.159 hükmünün mal varlığı bakımından pratik sonucu koca yararına sorumluluk yönünden bir sınırlama getirmiş olmaktan ibaretti. eMK m.159'un yürürlükte olduğu dönemde bile karının izinsiz çalışması bu çalışma ile ilgili hukuki işlemler bakımından bir geçersizlik sebebi oluşturmadığı için, evli kadını sınırlı ehliyetli olarak görmek mümkün değildi. Üstelik ülkemizdeki kanuni mal rejimi mal ayrılığı olduğundan (eMK m.170) bu hüküm, hemen hemen hiçbir pratik önem taşımıyordu (Arpacı,1993, s. 35).

21 Geniş bilgi için bkz. Akıntürk, 1996; Edis, 1989, s. 107. Evlenme yaşının indirilmesinin yerinde olmadığı konusunda görüş için bkz. Arık, 1963, s. 207.

Kadının evlilik yaşının erkeğin yaşına eşitlenmesinin gerekçesi olarak; "[K] üçük yaştaki kızların evlendirilmesinin gerek biyolojik gerek psikolojik açıdan olumsuz etkiler gösterdiği; daha öğretim çağında bulunan on beş yaşındaki bir küçüğün evlenmesine izin vermemek gerektiği; Medeni Kanun'un kabul edilmesinden bu yana bu konuda halkın bilinçlendiği ve eğitildiği göz önünde tutulmak suretiyle önemli bir kurum olan aile hayatının kurulmasında kadınlar için on beş yaşının bitirilmesinin yeterli görülmediği ve bu kadar küçük yaşta evlenme yaşı itibariyle erkek ve kadın arasında ayırım yapılmasının da anlamlı olmadığı kabul edilmelidir," ifadesiyle amacın gene kadını korumak olduğu ifade edilmiştir.[22]

Doktrinde; kadının evlenme yaşının erkeğinkine eşitlenmesi; anayasal eşitlik ilkesinin gereği olarak görülmüş ve onaylanmıştır (Kılıçoğlu, 2003, s. 5). Farklı görüş Demir tarafından ileri sürülmüştür., Demir'e (2004) göre; "[K]adın ve erkeğin fizyolojik olarak olgunluklarının farklı yaşlarda kazanmaları doğa gereğidir, bu nedenle yaşın eşitlenmemiş olması CEDAW 16.maddesinin (a) bendine aykırı düşmeyecektir" (s. 512).[23]

Olağanüstü evlenme, ya da başka değişle erken evlenme yaşı da değiştirilerek korunmuş ve aynı gerekçelerle kadın için 14, erkek için 15 olan erken evlenme yaşının da her iki cins için de aynı kılınıp yükseltilerek 16 yaşın bitirilmesi olarak kabul edilmiştir. Reşit olmayan kadın (veya erkek) evlenebilmek için kanuni temsilcisinin iznine muhtaçtır. Evlenme hakkı kişiye bağlı haklardan olmakla birlikte yasal temsilcinin onayı aranır (MK m.126). Yaş, evlenme ehliyetinin kazanılması için gereklidir. Bu onay hak ehliyetinin sınırlı olması dolayısıyladır. Bu hüküm uygulama açısından önem taşımaktadır ve kanun koyucu madde gerekçesinde buna yer vermiştir ve haklı sebep olmaksızın evlenmeye izin vermeyen yasal temsilciye karşı dava açma hakkını özel olarak düzenlemiş ve hâkime bu konuda geniş takdir hakkı verilmiştir (MK m.128). Hakime bu konuda geniş takdir yetkisi tanınmasının nedeni de madde gerekçesinde ifade edilmiştir: "[A]ncak, uygulamada yasal temsilcilerin, evlenme yaşına erişmiş kişilerin evlenmelerine hiç de haklı olmayan sebeplerle karşı çıktıkları görülmektedir. Özellikle kırsal kesimde evlenme yaşına erişmiş olmalarına rağmen yasal temsilcilerin 'tarafların mutlu bir yuva kurma özlemi' dışındaki sebeplerle evliliğe karşı çıktıkları, bu

22 Gerekçe için bkz. Adalet Bakanlığı, 2002, s. 364.

23 Mehaz Kanun'a göre de İsviçre'de olağan evlenme yaşı erkek için 21, kadın için 18'dir. Olağanüstü durumlarda evlenme yaşı ise, kadın için 17, erkek için 18'dir. Almanya ve İsveç'te erkek ve kadın için 18, Fransız hukukunda kadın için 15, erkek için 18; Yunan hukukunda kadın için 14, erkek için 18; Danimarka hukukunda kadın için 18, erkek için 20; Avusturya hukukunda kadın için 16, erkek için 21; İtalyan hukukunda erkek için 16, kadın için 14 yaş evlenme yaşı olarak belirlenmiştir.

durumun ise 'kız kaçırma, aile kavgaları gibi' arzu edilmeyen sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Bu sebeple maddede yasal temsilcilerin haklı bir sebep göstermeksizin evlenmeye izin vermemeleri halinde, arzu edilmeyen sonuçları önlemek üzere," hâkime, yasal temsilcinin karşı çıkmasına rağmen evlenmeye izin vermesi imkânı vermektedir.[24]

Kanun koyucu, "olağanüstü durum ve pek önemli bir sebep," deyimlerini kullanmak suretiyle hâkime geniş bir takdir yetkisi tanımıştır. Hâkim her somut olayın şartlarına göre olağanüstü bir durum ve pek önemli bir sebebin bulunup bulunmadığını saptayacaktır. Doktrin olağanüstü duruma örnek olarak; öncelikle kadının gebe kalmış olması olmak üzere, erkeğin ölüm tehlikesi içinde bulunması, nişanlı kızın öksüz, bakımsız ve yoksulluk içinde yaşamakta olması, evlendiği takdirde ana babasına da yardım edebilecek olması, evlenme yaşının daha düşük olduğu yabancı bir ülkeye gelin gitmesi gibi durumlar gösterilmiştir.[25] Yargıtay 1967 tarihli bir İçtihadı Birleştirme Kararı ile hâkime ve doktrine yol göstermiştir, "[Ö]nemli sebebin kanunda tayin edilmeyerek hâkimin takdirine bırakıldığını, bunun sadece gebelik haline inhisar ettirilmesinin doğru olmadığını," ifade etmiştir.[26] 2003 ve sonraki yıllar Yargıtay kararlarında; hâkim açılan davada izin vermeden önce ayırt etme gücüne sahip küçüğün dinlenmesi, "evlenme için gerekli kişiliğe ve bedeni ve fikri olgunluğa erişip erişmediğini gözlenmesi ve gerekirse bu konularda uzman bilirkişilerden rapor alınmasının gereğine yer vermiştir.[27] Yargıtay'a göre "mahkemece olağanüstü durumun ve pek önemli nedenin varlığına ilişkin deliller sorulup toplanarak sonuca göre karar verilmesi gerekir.[28] Hâkim karar vermeden önce olanak bulundukça ana ve babayı veya vasiyi dinleyecektir (MK m. 124/II). Yani Kanun rızalarının olmasını değil, sadece dinlenmelerini yeterli görmüştür. Babanın dinlenip annenin dinlenmediğine ilişkin kararlar da, Yargıtay'ca bozmayı gerektirmiştir.[29]

---

24 Gerekçe için bkz. Adalet Bakanlığı (2002), s. 365.

25 Akıntürk, s. 70; Saymen, Elbir, s. 78-9; Velidedeoğlu, s. 59; Oğuzman, Dural, s. 65; Öztan, s. 107.

26 Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararı 7.6.1935, 103/15, Olgaç, 1967.

27 2. HD. 26.5.2003, 6480/7586, *Resmi Gazete*, 27.5.2003, sayı: 25151, s. 53.

28 2. HD. 8.12.2004, 12778/14697, *Resmi Gazete*, 9.1.2005, sayı: 25695; 2. HD. 28.03.2005, 2133/4855, *Resmi Gazete,* 17.04.2005, sayı: 25789.

29 Kararlar için: 2. HD. 28.02.2000, 644/2484, *Resmi Gazete,* 29.03.2000, sayı: 24004; 2. HD. 14.12.2000, 13900/15850, *Resmi Gazete*, 29.01.2001, sayı: 24302.

Kadın İçin Bekleme Süresi

Eşlerin eşitliği esasında cinsiyete ya da kadının gebe kalabilme özelliğine bağlı olarak, kadının evliliğin sona ermesinden başlayarak üç yüz gün geçmedikçe evlenemeyeceği kuralı kadın için getirilen bir sınırlamadır (MK m. 132).[30] Çocuğun soybağının karışmaması, biyolojik ana babasını bilme hakkı, hukukun gerçeği saptama ve koruma ilkesiyle bağlı olan bu sınırlama; soybağıyla ilgili karışıklığın doğması olasılığının ortadan kalkması halinde sona ermiş olur (MK m. 132/II-III). Kuralın uygulanamayacağı haller de düzenlenmiştir. Bu süre içinde doğurmakla süre biter ya da kadının önceki evliliğinden gebe olmadığının anlaşılması, erkeğin çocuk yapma iktidarının bulunmaması gibi durumda veya evliliği sona eren eşlerin yeniden birbiriyle evlenmek istemeleri hallerinde mahkeme bu süreyi kaldırır.

Amacı sadece soy karışıklığını önlemek olan bu hükmün hâlâ korunuyor olmasının nedeni, Türkiye'de kadınların haklara erişim ve sosyoekonomik bakımdan hâlâ ne kadar eşitsiz olduklarının bir ifadesi olmalıdır. Aksinin kabulü halinde, evlenmek isteyen kadın ve erkeğin özel hayatlarına ilişkin böyle bir bilgi vermek zorunda bırakılması kişilik haklarına açık bir müdahaledir.

Serbestçe Eş Seçmede ve Kendi Rızasıyla Evlenmede Aynı Hakka Sahip Olma

Evlilik kadın ve erkeğin özgür iradesi ile kurulan bir sözleşmedir. Yasaya göre hata, aldatma, korkutma gibi iradeyi sakatlayan bir neden evliliğin iptaline neden olur (MK m. 148 vd). Kadın eş seçmede ve kendi rızası ile evlenmede erkekle yasal olarak eşittir.

Bu hüküm 1926 tarihli eMK'da da yer almasına rağmen, gündemden neredeyse hiç düşmeyen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya atfedilen kadının kendi rızasının hiç önemsenmediği, gelenek ve törelerin varlığını engelleyememiştir (Gürkan, 1978, s. 384). Olağan karşılanan evlendirme yolları olarak kabul edilen; kız kaçırma, beşik kertmesi, başlık paralı evlilik, berdel, kan bedelli evlilik, kuma evliliği, kayın evliliği ve akraba evliliği kadınların iradelerini sakatlayan toplumsal gerçeklik olarak varlıklarını sürdürmektedir (Üskül Engin, 2008; İlkkaracan Ajas, 2008). Başlık paralı evlilik ya da nişan veya düğünde kız babası tarafından kalın, başlık, ağırlık, mehir,[31] drahoma adı ile istenen ve erkeğin verdiği para veya eşya konusunda ise kadının kişilik hakları açısından değil, Yargıtay ve doktrin tarafından nişanlılığın sona ermesinde geri verme borcu doğup doğmadığının

30 Eski MK'da, boşanan kadın için bir de cezai bekleme süresi öngörülmüştü. 96. maddede; 3444 sayılı kanunla kaldırılmış olup, artık boşanan kadın için cezai bekleme süresi söz konusu olmadığından, madde tek bir bekleme süresiyle sınırlı hale getirilmiştir.

31 Mehir, yeni tarihli bir karara da konu olmuştur. Bkz. Gümüş, 2007, s. 422-3.

belirlenmesi için hukuki niteliği tartışma konusu yapılmıştır.[32] Yargıtay'ın da katıldığı, "Çocuğun bedenini bir kazanç ya da bedel konusu yapan bu uygulama sonucunda kızlar istemedikleri kişilerle evlendirilmeye zorlandıkça, kız kaçırma eylemleri artmakta, aileler arasında husumet ve kan davalarına yol açılmaktadır."[33]

Türkiye'de yaygın olduğu bilinen, "çocuk gelinler" olarak da isimlendirilen "erken yaş birliktelikleri" de çocuğun iradesini hiçe sayan fiili bir durum olduğu gibi, temel haklarını da kapsayan, gelişim hakkını ihlal eden bir diğer gerçekliktir. Bu evlilikleri incelemek üzere TBMM Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu tarafından 2009 yılında Erken Yaşta Evlilikler Hakkında Komisyonu kurulmuştur. Komisyon'un, erken yaşta evlilikler olgusunu yerinde incelemek ve araştırmak adına Kırıkkale, İzmir, Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde inceleme programı sonucunda hazırlanan raporunda "Ülkemizde erken yaşta evlilikler uzun yıllardan beri var olan bir olgu olmasına rağmen toplumun çoğunluğu tarafından bir 'sorun' olarak değerlendirilmediği; halen ülkemiz genelinde yapılan her dört evlilikten birinin, bazı bölgelerimizde ise her üç evlilikten birinin çocuk evliliği olduğunun bilindiği; ancak tespitlerin doğru yapılabilmesi, sebeplerin ve sonuçların ortaya sağlıklı bir şekilde konulabilmesi için gerekli olan veri tabanının mevcut olmadığı, evliliğin en önemli meşruluk kaynaklarından birisinin toplumsal mutabakat olduğu ve bu evliliklerin de daha çok bu mutabakat çerçevesinde gerçekleştiğinin görüldüğü" ifade edilmektedir. Raporda ayrıca ataerkil ve geleneksel toplum yapısının erken yaşta evlilikleri normalleştirdiği ve meşrulaştırdığı, hemen hemen tüm toplumlarda evliliğin hukuki meşruluğundan çok toplumsal mutabakatın daha fazla önem arz ettiği ve bu durumun çoğu zaman kamu kurumlarının da evliliğe aynı çerçeveden bakmalarına neden olduğu ve kamu kurumlarının büyük çoğunluğunun bugüne kadar konuyla yeterince ilgilenemediğinin tespit edildiği belirtilmiştir.[34]

---

32 Yargıtay'ın bu konudaki görüşü; Y. 2. HD. eski kararlarında başlık adı altında verilen parayı ahlak ve adaba aykırı saymıştır. Yargıtay 6. HD daha yeni bir kararında bu amaçla verilen eşya ve paranın hediye kavramı içinde değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Doktrinde de ağırlıklı olarak aynı görüş hâkimdi. Feyzioğlu, s. 51; Y 2. HD. 7.7.1949, 2771/1858 sayılı kararı için bkz. Olgaç, 1950, s. 151; Akıntürk, 2006, s. 49; Abik, 2005a, s. 150.

33 Yargıtay 11. Hukuk Dairesi, 15.11.1976t. 4887 Esas, 4912Karar; Tanoruç, M.Ş. (2005) "Anayasa Hukuku Açısından Başlık Parası Geleneği," http://www.akader.info/sbard/sayilar/2005Eylul/5.pdf (3.07.2011); Akkaya Kia, R. (2009) "Hukukun Kadına Bakışı: Ergen ve Eşit Olamama Hali," *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: XIII, sayı: 1-2, s. 93-4.

34 http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/faaliyet_raporu_23d4y.pdf.

Cinsel özgürlük yaşı açık olarak düzenlenmemiş olmakla birlikte; Ceza Kanunu'nda cinsel dokunulmazlık yaşı 15'tir: "[O]nbeş yaşını tamamlamamış veya tamamlamış olmakla birlikte fiilin hukuki anlam ve sonuçlarını algılama yeteneği gelişmemiş olan çocuklara karşı gerçekleştirilen her türlü cinsel davranış" *çocuğun cinsel istismarı olarak kabul edildiği için* hukukumuzda kural olarak 15 yaşın cinsel özgürlük yaşı olarak kabul edildiği ileri sürülebilir (TCK m. 103). Bu maddeye göre, cinsel özgürlük hakkını henüz elde etmemiş kız çocuklarının resmi evlilik yapma hakkı olmadığı gibi, evlenme yaşının altındaki birliktelikler, karşı taraf açısından "çocuk istismarı" suçu oluşturmaktadır. eTürk Ceza Kanunu'nda 15 yaşını doldurmayan genç kızı kaçıran ve evlenme vaadiyle kızlığını bozan erkeğe hapis cezası verileceği hükme bağlanmıştır (eTCK m. 423).[35] Ancak evlenme halinde—kusuruyla boşanmaya hükmedilmedikçe—dava ve cezanın tecil edileceği hükmü erkeğe kurtulma imkânı vermekteydi (eTCK m. 423). Bu hükümle birçok çocuk kadın, tecavüzcüleri ile evlenerek hem 'namus'larını hem de cinsel suç failini kurtarmışlardı. Yürürlükteki Ceza Kanunu'ndan bu hüküm kaldırılmıştır, 15 yaşının üstündeki çocuklar için rızalarıyla olmayan cinsel ilişki suç olarak kabul edilmiştir. (TCK m. 104) Ancak cinsel istismarı düzenleyen 104. maddede 15 yaşının üstündeki bir çocuğa cinsel saldırıda bulunan kişi hakkında ceza yargılamasının başlayabilmesi, şikâyete tabi tutulmuştur. Suçun şikâyete tabi tutulmasının, bu ilişkiye rızası olmayan kadının şikâyette bulunmasının önündeki kültürel toplumsal ve bürokratik engellerin kaldırılmasını gerektirdiği de açıktır.[36] eTCK'da var olan kız/kadın kaçırma suçunun (eTCK m.423) Yargıtay uygulamasında mağdurun rızasının eylemin hukuka aykırılığına etkisi açısından, reşit olmayan mağdur kız çocuğunun rızasının bulunmaması durumunda, annenin aile hukukundan doğan hakları göz ardı edilerek, baba ailenin reisidir, gerekçesiyle babanın rızasına dayanarak eylemin suç teşkil etmediğini kabul etmekte, ancak aynı türdeki bir eyleme sadece mağdurun annesinin rızasının bulunması, babanın rızasının bulunmaması halinde ise, kaçırma eyleminin suç teşkil ettiğine karar vermekteydi (Ünver, s. 326). 16 yaşını bitirmemiş bir çocuğu veli, vasi veya bakım ve gözetimi altında bulunan kimsenin yanından kaçırması veya alıkoyması hali "çocuğun kaçırılması veya alıkonması suçu" olarak düzenlenmiştir (TCK m. 234/I). 2006 yılında maddeye eklenen bir hükümle kanuni temsilcisinin bilgisi veya rızası dışında evi terk eden çocuğu, rızasıyla da olsa, ailesini veya yetkili makamları durumdan haberdar

35 Ünver, 2001, s. 324; Yabancı hukukta ilk kez bu suç tipi düzenlenirken "kızlığı" bozulan bir kadının cinsel özgürlüğü yanında mağdurun maruz kalacağı toplumsal kınama ve o kişinin toplumdaki yerleşik gelenekler dolayısıyla evlenebilme olasılığının azalmasını engellemek amacı güdülmüştür (Selçuk, 1996, s. 22).

36 Bu konuda bkz. Çaltekin, 2010, s. 32; Düvenci, 2010, s. 28.

etmeksizin yanında tutma fiili de suç olarak kabul edilmiştir, ancak burada da yargılama şikâyet koşuluna bağlanmıştır (TCK m. 234/III). [37]

Töre cinayetleri de, serbest evlenme ve eş seçme iradesini sakatlayan bir şiddet türüdür. 18.05.2005 tarihinde Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu'nun raporunda kadının töre karşısındaki durumu açıklıkla ortaya konmuştur. [38] Raporda, "Türkiye'nin bazı bölgelerinde törelere dayanarak cinayetler işlenmekte, masum kadınlar ve erkekler öldürülmekte, aile fertleri cinayet işlemeye zorlanmakta ve bazen de cinayet zincirlerinin son bulması için 'bedel' olarak kadınlar bir aileden diğerine 'gelin' (barış hediyesi) olarak gönderilmektedir," denmektedir. Yine raporda, törelere dayanan "beşik kertmesi", "berdel" gibi uygulamalarla kadınların ve erkeklerin istekleri dışında evliliklere zorlanmasının söz konusu olduğu ifade edilmektedir (*Rapor,* s. III).

Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde işlense de bu bölgelerle sınırlı olmayan "itaatsiz, ayıplı kadın"ın ailesinin üyelerinden birinin cinayetle görevlendirildiği "gelenek" Eski Türk Ceza Kanunu'nda namus/töre cinayetlerinde indirim sebebi sayılıyordu. 2000 yılında yasa kapsamından çıkarılmış ve yeni Ceza Kanunu'nun 82. maddesinde "töre saikiyle öldürme" suçunun nitelikli hali olarak kabul edilmiş ve faillerinin yasada öngörülen en ağır hapis cezası ile cezalandırılması hükmü getirilmiştir. Kadın hukukçu ve kuruluşlarının tüm taleplerine rağmen, madde, fiilin "namus saikiyle" işlenmesi biçiminde düzenlenmemiştir. Oysa Yasada aranan "töre" koşulunun varlığının ispatı güçtür ve uygulama alanı çok daha dardır. [39] 2005 yılında çıkarılan Çocuk Koruma Kanunu'na özellikle töre nedeni ile öldürülme tehlikesi olan hamile kadınlar için barınma tedbiri uygulanması öngörülmüştür.(m.5 bent. e) Bu Kanuna göre; Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ve yerel yönetimler "(...) hayatı tehlikede olan hamile kadınlara uygun barınma yeri"sağlamakla görevli kılınmışlardır. [40]

Evlilik Dışı Birliktelikler

Medeni Kanun'a göre, evlilik dışı birliktelik yasak değildir, ancak bu birliktteliklere sonuç bağlanmamıştır. Doktrinde de esas olarak üzerinde durulmayan

37 6.12.2006, 5560/10 md. *Resmi Gazete*, 19 Aralık 2006, sayı: 26381.

38 http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss1140_BOLUM%20I%20(0001-0153).pdf(05.07.2010). Bu konuda ayrıca bkz. Diyarbakır Bağlar Belediyesi, 2007; KA-MER, 2004; Oktay Yılmaz, 2003; Köker, 2006; Pervizat, 2006; Kardam, 2006.

39 Bu konuda bkz. Sözüer, 2006, s. 292; Aydın, 2006, s. 283.

40 *Resmi Gazete*, 15/07/2005, sayı: 25876.

bir konu olmakla birlikte evlilik dışı birlikteliklerin hukuki nitelikleri Yargı kararlarına konu olmuş ve olmaktadır.

Dini nikâha dayalı birlikteliklerin engellenmesi konusunda Medeni Kanun ve Doktrin hassas görünmektedir. Yeni Medeni Kanun, eMK'ya göre bu birlikteliklere daha esnektir ve sadece "[A]ile cüzdanı gösterilmeden dini nikâh yapılamaz" (MK m. 143/II) hükmü ile bir ön koşul getirilmiştir. Ceza Kanunu ile de hem dinsel tören ile evlenenler hem de evlenme cüzdanını görmeden dinsel tören yapan kimse için hapis cezası öngörülmüştür. Ancak, medeni nikâh yapıldığında kamu davası ve hükmedilen cezanın bütün sonuçlarıyla ortadan kalkacağı da hüküm altına alınmıştır (TCK m. 230 bent, 5-6). Oysa imam nikâhını kimin kıyabileceği konusunda yasal bir düzenleme olmadığı için bu hükmün nasıl uygulanacağı ya da denetleneceği de belirsizdir. Dini nikâha dayalı birliktelikler yaygındır[41] ve fiili evliliklerden özellikle dini nikâha dayanan evlilik birlikteliklerinin geçerliliği—çoklukla Ailenin Korunmasına Dair Kanun'un uygulama kapsamı bakımından—çeşitli yargı kararlarına konu olmuştur. Anayasa Mahkemesi, 1999/27 Esas, 1999/42 Karar, 24.11.1999 tarihli bir kararında; evlendirme memuru önünde yapılmayan evlenmelerin kanun dışı birleşme olarak kabul edildiğini, dini esaslara göre yapılan evlenmeden vatandaşların bir anda vazgeçemediğini, çeşitli sebeplerle eski kanun hükümlerine göre birleşmelerin devam etmekte olduğunu, ancak bu evlilikler yok hükmünde sayıldığından, kadının evlilikten doğan haklarından mahrum kalmasına yol açtığını ifade etmiştir.[42] Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun 1985 ve 1989 tarihli aksi yöndeki kararlarında ise "[A]ralarında nikâh akdi olmaksızın imam nikâhıyla evlenen kadın ve erkekten, kadının bir başkasıyla ilişkisini öğrenen erkeğin, kadını öldürmesinde, erkek lehine eTCK'nın 51. maddesini uygulayarak ceza indirimine gitmiştir." Gerekçe olarak da; "[T]oplumumuzda sürdürülen gayri resmi evliliklere de, resmi evlilikler kadar değer verildiğinin bilinen bir gerçeklik olduğu, gayri resmi de olsa sanığın eşi bildiği ve birlikte yaşadığı kadının bir başkasıyla cinsel ilişkiye girmesinden duyacağı sadakat sözüne ihanetin verdiği elem ve gazabın önemli boyutlara

41 Bu tür evliliklerin/birlikteliklerin yaygınlığı nedeniyle birliktelikleri evlilik ve bu birliktelikten doğan çocuklarla baba arasında soybağı kurmak üzere, sonuncusu 1991 yılında çıkarılan, "Bir Evlenme Akdine Dayanmayan Birleşmelerin Evlilik Ve Evlilik Dışında Doğan Çocukların Düzgün Nesepli Olarak Tesciline İlişkin Kanun" adında özel kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlarla evli olmayan kadın ve erkeğin birlikteliği evlilik olarak tescil edilmiş, bu birliktelikten doğan çocuklar evlilik içi doğmuş çocuk sayılmış; evli erkek veya evli kadınla evli olmayan kişilerden doğan çocuklarla da baba arasında soybağı kurulmuştur. 1933, 1934, 1945, 1950, 1956, 1965, 1971,1981 ve 1991 yıllarında çıkarılan bu kanunlarla ilgili olarak bakınız; Kılıçoğlu, 1981, s. 105.

42 *Resmi Gazete*, 02.05.2002, sayı: 24743.

ulaştığının kabulünde zorunluluk olduğuna" dayanmıştır (Akkaya Kia, s. 96, dn 40). Evlilik dışı birlikteliklerin hukuki niteliği Yargıtay'ın yeni kararlarına da konu olmuştur. 2005 tarihli bir kararında "[Y]öresel âdetlere göre yapılan evlilik sonrası, davalı erkeğin resmi nikâh yapmaya yanaşmaması üzerine, kadına mehir adı altında verilen altının bedelinin iadesi ve manevi tazminat talebiyle ilgili davada, davalının altın bileziği davacıdan alarak bozdurup kendi borçları için kullandığı tespit edilmiş; gayri resmi evlilik bile olsa, davalı eşin evin ihtiyaçlarını giderme yükümlülüğü vardır. Davacının şahsi eşyası olan altınlar satılarak evin ortak ihtiyaçları giderilemez, dolayısı ile mehir olarak verilen altınların bedeline hükmedilmelidir."[43] Yargıtay'ın bu kararı, doktrinde "dinsel ve yöresel adetlere göre gerçekleştirilen evlilikleri, Medeni Kanun'a uygun gerçekleştirilen evliliklerle aynı hükümlere tabi tutulması (...)" açısından "tehlikeli" görülmüş ve bu bedelin hukuka ve ahlaka aykırı bir amaçla verildiği için geri istenemeyeceği yönünde görüş belirtilmiştir.[44] Yargıtay'ın 2006 tarihli bir kararında ise davacı ve davalının iki yıl karı koca gibi birlikte yaşadıkları, daha sonra geçinemeyerek ayrıldıkları, bu süre içinde davacının davalıya verdiği ve yaptığı harcamaları "[G]ayri ahlaki bir amacı sağlamak için verilen şeyler" *olarak değerlendirmiş ve geri istenemeyeceğine karar vermiştir.*[45] Bu konuda uluslararası yasalara da atıfla Ailenin Korunmasına Dair Kanun'un "resmi nikâh olmadan birlikte yaşayan kadına" da uygulanabileceği hakkında Ankara 8. Asliye Mahkemesi tarafından 2008'de verilen karar önemlidir. Kararda Mahkeme, yasanın koruma kapsamını resmi evlilikle sınırlandırmadığı, yasada geçen "yakın yaşam" arkadaşı olarak uzun süredir birlikte yaşanmasının sosyolojik anlamda bir aile kurulması için yeterli olduğu sonucuna ulaşmıştır.[46] Kararda CEDAW Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne atıf yapılmıştır. Avrupa Mahkemesi açısından evliliğin biçimsel değil, eylemsel olarak aile olup olmadığı önem taşımaktadır ve Mahkeme, sözleşmenin "özel hayatın ve aile hayatının korunması"nı düzenleyen 8. maddesinde düzenlenen, ailenin "anne, baba ile yasal olsun olmasın onların çocukları arasındaki ilişkiyi kapsadığını kabul etmektedir (Doğru, 2004, s. 31).

---

43 Y 4. HD, 2005/29 E. 2005713922 K. 22.12.2005 tarihli karar için bkz. Akkaya Kia, s. 96.

44 Gümüş, M.A. (2007) "Yargıtay'ın 2.ve 4.Hukuk Daireleri'nin Aile Hukukuna İlişkin Bir Kısım Kararları Üzerine Düşünceler," *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, sayı:1, s.* 422-3.

45 Y.13. HD, 2006/355 E., 2006/6349 K. 24.4.2006 tarihli karar (Akkaya Kia, s. 98).

46 8. Aile Mahkemesi, E. 2008/108, K. 2008/107, 18.12.2008 tarihli karar için bkz. Akkaya Kia, s. 98.

Bu konuda dikkat çekici bir karar AİHM tarafından verilmiştir. Şerife Yiğit, Türkiye Davası'nda (2009) başvurucu, uzun yıllar imam nikâhı ile birlikte yaşadığı eşi ve altı çocuğunun babası olan kocasının ölümü üzerine kocasının emeklilik maaşından yararlanmak için ilişkisinin evlilik olarak tanınmasını istemiştir.[47] Mahkeme, dörde üç çoğunlukla verdiği kararda sadece hükümetin savunmasındaki gerekçelerini dikkate almış, "Bu ilişkinin TCK'ya göre suç oluşturmasına rağmen, Ö.K. ile 1976 yılında imam nikâhıyla evlenen başvuranın aile hayatı hakkına müdahale edilmediği, birlikte yaşamalarının hiçbir zaman engellenmediği, kendileri beraber geçirdikleri otuz altı yıllık müşterek yaşamları boyunca durumlarını resmi hale getirmek için sayısız fırsat yakaladıkları, 8. maddenin yasa dışı evlilik kategorisi için özel bir sistem kurma zorunluluğu getiriyor şeklinde yorumlanamayacağı, Türk hukukunda aynı veya ayrı cinsiyetten iki kişinin resmi nikâh dışında medeni ortaklık oluşturarak resmi nikâhlı bir çiftle aynı veya benzer haklara sahip olmalarını sağlayacak hukuki bir düzenleme bulunmadığına" dayanmıştır. Mevcut davadaki özel koşullar çerçevesinde AİHM, ölüm yardımları konusunda resmi nikâhlı çiftler ile evli olmayan çiftler arasında gözlemlenen farklı uygulamaların meşru bir amacı gözettiğini, geleneksel resmi nikâhla kurulan ailelerin korunması gibi haklı ve makul bir dayanağının olduğunu dikkate alarak AİHS'nin 8. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir. Ancak mahkemenin yalnızca AİHS'deki düzenlemeleri dikkate alarak karar vermesi gerekirken bunu yapmamasına dayandırılan karşı oy gerekçesi tartışmaya değerdir; karşı oyda, AİHM'nin aile hayatı kavramıyla ilgili yerleşik içtihadına göre, özellikle müşterek yaşamın var olup olmadığı, bu müşterek yaşamın süresi ve daha genel anlamda örneğin müşterek çocukların mevcudiyeti gibi eşler arasındaki güçlü bağı kanıtlayan unsurlar olduğu ve mevcut davada tüm bu unsurlar bir arada bulunduğu; Hükümetin ise savunmasında "[Y]asaların öngördüğü şartları yerine getirmeyen bir kimse evlilikten doğan haklardan yararlanamaz" ilkesini savunmakla yetindiği, oysa AİHM'in verdiği birçok kararda, orantılı davranma zorunluluğunun makul ve objektif gerekçe kavramının özünü teşkil ettiğini anımsattığı ve ihtilaflı uygulamanın zorunluluk içermesi ve genel olarak istenilen meşru amaca hizmet etmesi gerektiğini belirtmiş olmasına rağmen, mevcut davada bu unsurun somut olarak ortaya konulmadığı gibi değinilmediği bile; yine AİHM'nin birçok kez anımsattığı gibi, AİHS'nin 8. maddesinin Sözleşmeci Devletlere, teminat altına alınan hakkın etkin bir şekilde uygulanmasını ve gerçekleştirilmesini amaçlayan pozitif sorumluluklar yükleyebildiği; ancak, mevcut davada, ret oyu veren çoğunluğun, başvuranın nüfus kütüklerinde yer alan bilgilere göre

47 www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihm/karar/serifeyigit12.05.2009.doc (3 Temmuz 2011).

ulusal makamların durumdan haberdar oldukları ve bu durumu meşru hale getirmek için hiçbir şey yapmadıkları yönündeki iddiasına cevap vermediğini ifade ederek "Oysa, bu kayıtları tutan sorumluların durumu yetkili mercilere bildirmesi gerekmez miydi?" sorusunu sormuştur. Son olarak, alınan kararda, başvuranın 14. maddeye atıfta bulunarak böyle bir durumda erkekler değil sadece kadınların mağdur edildiği ve dolaylı yoldan ayrımcılık yapıldığı yönündeki diğer iddiasına da değinilmediği ifade edilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Medeni Kanun'a göre evlenme sözleşmesi yaparak bir birliktelik oluşturmanın düzenlenmiş olması, evlilik dışı birliktteliklerin yasaklandığını ifade etmemektedir. Söze dayalı birliktelikler de yaygın olmasına rağmen Anayasa Mahkemesi, AİHM, Yargıtay kararlarına dini nikâha dayalı birliktelikler uyuşmazlık olarak yansımış ye Doktrin'de bu konuda görüşler öne çıkmıştır. 1926 yılından beri dinsel tören yapılmasının suç olarak kabul edilip, koşula bağlanmış olması, dinsel evliliklerin engelleme çabasını göstermekle birlikte yapılan evliliklere de asıl olarak müdahale edilmemiştir. Dini nikâhların aynı zamanda kadınların özellikle babalarından gelen maaş gibi sosyal güvenceleri kaybetmemek için kanunun dolanılması olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Bu birliktelikler kural olarak yasaklanmış olmamakla birlikte Medeni Kanun evlilik dışı bu birlikteliklere evliliğe ilişkin bir sonuç bağlamamıştır, bu nedenle kadınla erkek arasında hukuki bir bağ söz konusu değildir. Bu ilişkiden doğan çocuklarla ilgili olarak Medeni Kanun'un baba ile soy bağının kurulması halinde nafaka, soybağı ve velayet, miras hükümleri uygulama yeri bulacaktır (MK m. 282 vd). Soybağının kurulmadığı durumlarda da çocukların tek yasal sorumlusu anne olacaktır. Fiili evlilik ilişkisinin sona ermesi halinde, kadının—ve dolaylı olarak çocukların da—bu ilişkiden doğan nafaka, tazminat ve yasal mirasçılık hakları bulunmadığından hukuken korunmasız durumda oldukları açıktır. Özgürlük ve irade serbestisine dayanan hukuk sisteminde bu ilişkileri koruyan bu düzenlemenin yapılmamış olması, kanun koyucunun bu ilişkide erkekten yana taraf olduğunu da göstermektedir.

Yürürlükteki Ceza Kanunu tek eşlilik kuralını korumak üzere, aynı zamanda birden çok evlilik yapılmasını suç olarak düzenlemiştir. Bu hüküm sadece ikinci bir evlilik sözleşmesi yapılmasını yasaklamakta ve cezalandırmaktadır (TCK m. 230). Ancak, zina davalarına konu olanlar dışında, üzerinde açık olarak durulmayan ve konuşulmayan evli erkeklerin aynı zamandaki fiili birlikteliklerideir. Bu ilişki tarafların rızasına dayanıyor olsa da, günümüzde özellikle belli çevrelerdeki aile/evlilik kurumunun tartışmaya açılmasını gerektirmektedir. Erkeğin lehine olan bu ilişkide, kendini ve yaşamını evli bir erkeğe "vakfeden", "diğer kadın"ın "ve varsa" çocukların korunması ancak bu ilişkinin açık olarak yaşanması ve kabulü ile mümkün olabilecektir. Evli kadınların başka bir erkekle ilişkisini fark ettiğinde kocaların başlarını kuma gömdüğü de bilinmektedir. Belki de

artık, İslami yaşam tarzını benimsemiş kadınlarca dillendirilmeye başlanan,[48] birden çok kişi ile evlilik ya da evlilik kurumunun kendisi, hem kadın ve erkek için tartışmaya açılmalıdır. Böylece tek eşliliğin, değerleri üreten "ayrıcalıklı kesimin" bazı kadınlara dayattığı bir masal mı olduğu da ortaya çıkabilecektir.

Evlilik Döneminde Eşit Hak ve Yükümlülüklere Sahip Olma

Yeni Medeni Kanun ile, evlilik birliğinde eşlere eşit söz hakkı tanınmış ve eşlerin evlilik birliğini birlikte yönetmeleri ve temsilleri kabul edilmiştir. Böylece, evlilik birliğinin sürdürülmesinde kadın da erkekle eşit hak ve sorumluluklara sahip kılınmıştır. Eşler, bu birliğin mutluluğunu elbirliğiyle sağlamak ve çocukların bakımına, eğitim ve gözetimine beraberce özen göstermek, birlikte yaşamak, birbirine sadık kalmak ve yardımcı olmak zorundadırlar (MK m. 185). Bu hükümler eşler için hem hak hem de yükümlülüktür.

Eşitlik ilkesine bağlanan sonuçlardan biri, "eşler oturacakları konutu birlikte seçerler," hükmü ile kadının yerleşim yerinin, kocanın yerleşim yerine bağlanması esasının terk edilmesidir (MK m. 186/I). Böylece eşlerden biri diğer eşi kendi anne ve babasıyla oturmaya zorlayamayacaktır (Akıntürk, 2006, s. 104; Demir, s. 522). Kadının yerleşim yerinin kocasına bağlı olmaması, uygulamada kadının evi terke zorlandığı durumlarda tebligatların kocanın ikametgâhına gitmesini engelleyecektir ancak farklı ikametgâh edinme başka sorunlara da yol açacaktır (Demir, s. 522).

Aile konutu, aile hukukunda yapılan önemli değişikliklerden birisidir ve aile konutu ile ilgili işlemlerde diğer eşin rızasının alınması zorunluluğu getirilmiştir (MK. m. 194). Böylece aile konutu ile ilgili olarak kabul edilen yeni hükümlerle, aile konutu deyim yerinde ise adeta "zırh altına alınmıştır"[49] Aile konutu, kira ile temin edilmişse, eş, diğer eşin rızası olmadıkça kira sözleşmesini tek başına feshedemeyecektir ve böylece eşler, aile konutu konusunda birlikte hareket etmek zorundadır (MK. m. 194). Aile konutu eşlerden birinin mülkiyetinde ise malik, diğer eşin rızası olmadıkça, konut üzerindeki hakları sınırlayan hukuki işlemlerde bulunamayacaktır.

Birliğin yönetiminde; eMK'da birliğin yönetiminde kocayı ön plana çıkararak, birliğin başkanlığını kocaya, yardımcılık ve danışmanlık etme ödevini de karıya yüklemişti (eMK m. 152-153/II). Aynı fıkrada bu ödevinin yanında karıya "evin iç işlerini yönetme hakkı" da tanımıştı. MK'nın getirdiği yeni düzenleme ile her iki eşe de yönetime eşit şartlarla katılma imkânı tanımaktadır (Akıntürk, s. 115).

---

48 http://www.ntvmsnbc.com/id/25216108/ (erişim tarihi 2.08.2011).

49 Aile konutu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Demir, s. 532; Şıpka, 2002, s. 75; Kılıçoğlu, 2002a.

Yine evlilik birliğinin giderlerine katılma konusunda da eşitlik ilkesi öngörülmüş, kadın ve çocukların "infak ve iaşesinin" kocaya ait olduğuna ilişkin hüküm, İsviçre Medeni Kanunu'nun 163. maddesine paralel bir şekilde değiştirilmiş, her iki eşin de bu giderlere katılmak zorunda olduğu kabul edilmiştir. Giderlere katılmada ölçü olarak eşlerin "güçleri" esas alınmıştır. Bu katılma eşlerin emeklerini ya da mal varlıklarını ortaya koyma şeklinde öngörülmüştür. Böylece bir meslek ya da sanat sahibi olmamasına rağmen, kendi emeğini evlilik birliğine harcayan eşin de katkısı, maddi katkı şeklinde değerlendirilmiştir (MK m. 186/III).

Evlilik birliğini temsil yetkisi eMK'da kocaya aitti, koca aralarında hangi mal rejimi kabul edilmiş olursa olsun, aile birliğine ait tasarruflardan kişisel olarak sorumlu tutulmuştu (eMK m. 154). Kadın ise ancak günlük alışverişte aile birliğini temsil etme yetkisine sahipti, koca karısının bu yetkisini hâkim kararına ihtiyaç olmadan genişletme, kaldırma yetkisine sahip kılınmıştı. Evli kadını temsil ve sorumluluk açısından ergin olmayan çocukla bir tutan hükümdü (Demir, s. 527; Gören, 1998, s. 75-6). Yeni Medeni Kanun'da, evlilik birliğinin temsil yetkisi her iki eşe de verilmiş, istisnalar dışında, bir eşin tek başına hareket edebilmesi ise diğer eşin rızasına veya hakimden izin alınmasına bağlı kılınmıştır. Sorumluluk açısından ise, birliği temsil yetkisinin kullanıldığı hallerde müteselsilen, temsil yetkisi olmayan durumlarda kişisel mal varlığı ile sorumlu kılınmışlardır (MK m. 188-191) (Demir, s. 526; Akıntürk, s. 117).

Soyadı

Evlenmekle kadın kocasının soyadını alır, ancak isterse evlendirme memuruna yapacağı beyan veya sonradan nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir (MK m. 187). eMK'da evli kadının sadece kocasının soyadını taşıyacağı hükmü, 1997 yılında değiştirilmiş, kocasının soyadıyla birlikte kendi soyadını da kullanma hakkı kabul edilmişti.[50] Bu değişiklik Yeni Medeni Kanun'da da aynen korunmuştur. Bu hükme göre evli kadın evliliği süresince kocasının soyadını taşımak zorundadır. Kocasının soyadını taşıma zorunluluğu nedeniyle koca herhangi bir sebeple soyadını değiştirirse kadının soyadı da değişmiş olacaktır. Kocasının soyadından önce kendi soyadını taşımak ise seçimlik bir haktır ve talebe bağlıdır. Bu hüküm doktrin ve yargıda tartışma ve gelişme halindedir:

Hükmün Anayasa'nın eşitlik (m. 10), kişiliğine bağlı temel hak ve hürriyetlere sahip olma ve yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olmayı düzenleyen 10., 12. ve 17. maddelerine aykırılığı birden çok kez Anayasa Mahkemesi'nde ileri sürülmüştür: eMK'nın aynı içerikteki 153. maddesinin iptaline ilişkin istem, mahkeme tarafından 29 Ekim 1998 tarih ve

50 14 Mayıs 1997 tarih ve 4248 sayılı Kanun, *Resmi Gazete*, 22.5.1997, sayı: 22996.

esas 1997/61, 1998/39 karar sayılı kararı ile reddedilmiştir.[51] Yargıtay tarafından da bu anlayışı destekleyen kararlar verilmiştir.[52] 1996 yılında, Medeni Kanun'un hazırlık çalışmaları ve kanunlaşma sürecinde bu madde Tekeli Davası ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne götürülmüştür.[53] Davacı şikâyetini, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinde yer alan özel yaşamını koruma hakkına adil olmayan bir şekilde müdahale edildiğine, aynı zamanda evli erkeklerin evlendikten sonra kendi soyadlarını kullanmaya devam edebiliyor olmalarından dolayı 14. maddeye göre kendisine ayrımcılık yapıldığına dayandırmıştır. Avrupa Mahkemesi 16 Kasım 2004 yılında verdiği kararda, "erkeklerin soyadlarını kullanmaya devam ederken evli kadınların evlilik sırasında kızlık soyadlarını kullanamamalarının benzer durumdaki kişiler arasında cinsiyete dayalı "farklı muamele" anlamına geldiği; günümüzde Avrupa Konseyi üye devletleri için öncelikle cinsiyet eşitliğinin gelişmesinin başlıca hedef olduğu; Avrupa Konseyi taraf ülkeleri arasında eşin soyadının eşit şartlarda seçilmesi lehine görüş birliği çıktığı; Türkiye'nin çift başka türlü karar alsa dahi kocanın soyadının çiftin soyadı olması ve böylece kadının soyadının evliliğinde otomatik olarak kaybını empoze eden tek Üye Devlet olarak göründüğü, Kasım 2001'de Türkiye'de yapılan reformların çiftin temsil edilmesi, ekonomik faaliyetler ve aile ve çocukları etkileyen kararlar konusunda evli kadınları eşleriyle eşit konuma getirmeyi hedeflediği, ancak evli kadını soyadını almak zorunda bırakan hükümler de dahil olmak üzere, aile adı ile ilgili hükümlerin değişmeden kaldığı; devletin savunmasında dayandığı, Türk Devleti erkeğin soyadını aileye vermenin aynı ismi almakla aile birliğini yansıtmak üzere var olan bir gelenekten aldığına ilişkin söylemin belirleyici bir unsur olmadığını, aile birliğinin kadının kendi soyadı ile ilgili tercihi ya da evli çift tarafından tercih edilen ortak isimle de sağlanacağı; ayrıca diğer Avrupa Ülkeleri yasal sistemlerinde benimsenen çözüm ile de doğrulandığı üzere evli bir çiftin ortak bir aile adı tercih etmemesi durumunda da ailenin birliğinin korunabildiği ve sağlamlaştırılabileceği; buna bağlı olarak evlilik birliği yararına evli kadınlara uygulanan eşinin soyadını taşıma zorunluluğunun hiçbir nesnel ve makul bir gerekçesi olamayacağından AİHS'nin 8. maddesiyle birlikte 14. maddenin ihlal edildiğine dayanarak şikâyetçiyi haklı bulmuştur

Avrupa Mahkemesi'nin kararına rağmen yasada değişiklik yapılmamıştır.2010 yılında Anayasanın eşitlik ilkesine aykırı olduğu iddiası ile, hüküm Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüştür. Ankara 8. Aile Mahkemesi tarafından görülmekte

51 Karar AYMK 29.10.1998 tarih /1997/61 E.-1998/59 K. *Resmi Gazete, 15.11.2002, sayı: 24937.*

52 18. HD. 25.11.2002. 9072/11605, *Resmi Gazete*, 26.12.2002, sayı: 24975.

53 ÜnalTekeli, Türkiye Davası 29865/96 Strazburg, 16.11.2004.

olan "[K]ızlık soyadını evlilik halinde de kullanmaya izin istemi" konulu dava mahkemenin 15.03.2010 tarihinde verdiği ara kararla; "MK'nın 187. maddesinin 'Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memuruna veya daha sonra Nüfus idaresinin yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadını önünde önceki soyadını da kullanabilir' şeklindeki düzenlemesinin Anayasanın kanun önünde eşitlik başlıklı 10. maddesine, temel hak ve hürriyetlerin niteliği başlıklı 12. maddesine, kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı başlıklı 17. maddesi ile Ailenin Korunması başlıklı 41. maddesi ve ülkemizin imzaladığı başta CEDAW ile Ekonomik ve Sosyal Haklar Bildirgesi gibi Uluslararası Sözleşmelere aykırı olduğu düşünüldüğünden iptali için Anayasa mahkemesine başvurulmasına," karar vermiştir.[54] Bu konuda bir başka karar, Ankara 11. Aile Mahkemesi tarafından verilen, "[K]adınların evlendikten sonra da kocanın soyadını taşımaksızın sadece kendi bekârlık soyadlarını kullanabileceklerine" ilişkin karardır. Mahkemece kararda davacının mesleki bakımdan tanınırlığı nedeniyle evlendikten sonra da önceki soyadını kullanmakta hukuki yararı olduğu, bununla birlikte Türkiye'nin onayladığı uluslararası sözleşmeler ile protokollerin ve tavsiye kararlarının davada uygulanması gerektiği ifade edilmiştir.[55]

Evli kadının soyadı konusunda görüşler konusunda doktrin ikiye ayrılmıştır. Doktrinde bir görüş kocanın soyadını kullanılma zorunluluğunu, evli kadının yükümlülüğü ve hakkı olarak desteklemekte,[56] ağırlık kazanan diğer görüş ise evli kadının soyadı konusunda kadın ve erkeğe özgür seçim hakkı verilmesinden yanadır.[57]

Vatandaşlık

Evli kadının vatandaşlık durumu, Medeni Kanun'da düzenlenmemiştir. 5901 sayı ve 29.5.2009 tarihli Türk Vatandaşlığı Kanunu ile düzenlenmiş ve kadın ile erkek arasında ayırım yapılmamıştır.[58] Yasanın Genel Gerekçesinde Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi ve hükümlerine atıf yapılmıştır.[59] Yabancı kadın veya

54 Karar metni için bkz. http://www.kahdem.org.tr/?p=276, (erişim tarihi 12.06.2011).

55 18 Temmuz 2011, *Taraf*.

56 Dural, Öğüz ve Gümüş, 2008, s. 155-6; Akıntürk, s. 121-4; Hatemi (Hatemi, Serozan), s. 185-6; Tekinay, s. 334-5; Feyzioğlu, s. 191-2.

57 Çakırca, 2010, s. 703; Özdamar, 2009, s. 339; Göztepe, 2006; Nomer, 2002; Sirmen, 2000, s. 86; Moroğlu, 2000, s. 90, 130; Demir, s. 524.

58 *Resmi Gazete*, 12.6.2009, sayı: 27256.

59 Gerekçe için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss90.pdf (13 Haziran 2011).

erkeğin bir Türk vatandaşı ile evlenmesi doğrudan Türk vatandaşlığını kazandırmaz. Ancak bir Türk vatandaşı ile en az üç yıldan beri evli olan ve evliliği devam eden yabancılar Türk vatandaşlığını kazanmak üzere başvuruda bulunma hakkına sahiptirler (m.16.1). Kanun maddesinin Meclis'te görüşülmesi sırasında, bu hükmün özellikle, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'ye gelen kadınların çalışma ve oturma izni almak için "düzmece evlilikler" yapmalarının engellenmesi için değiştirildiği ve yeniden düzenlendiği ifade edilmiştir.[60]

Evli Kadının Çalışması

eMedeni Kanun'da kadın ve erkek arasındaki eşitlik ilkesine aykırı olduğu için eleştirilen maddelerden biri olan, evli kadının çalışmasının kocanın iznine bağlı olması ancak, koca bu izni vermezse; kadının bir iş veya sanatla uğraşmasının evlilik birliğinin veya bütün ailenin yararına olduğunu kanıtladığı takdirde, iznin hâkim tarafından verilebileceğini düzenleyen hüküm Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmişti.[61] Mahkeme kararında, "[M]edeni Yasanın 159. maddesinin kocanın, karının iş veya mesleği yürütmesine" izin veren düzenlemesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin de taraf olduğu, Türk iç hukuku bakımından kanun niteliği kazanmış olan uluslararası sözleşmelerde evrenselleşmiş, "kadın erkek eşitliği" ve "karı ile kocanın eşit medeni haklara sahip oldukları" kuralına ve bu kurallarla uyum içinde olan Anayasa'nın 10. maddesine aykırıdır. Kadının tıpkı erkek gibi mesleğini ve işini özgürce seçmeye, topluma yarar getiren etkinliklerde bulunmaya hakkı vardır. Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararından sonra, eşlerin meslek veya iş seçimi ve bunun yürütülmesi konusunda yeni bir düzenlemeye gidilmediği için karı, meslek veya iş seçiminde hiçbir izne bağlı olmaksızın hareket edebilecek, seçtiği iş veya mesleği yürütmesine koca karşı çıkamayacaktı.

Yeni Medeni Kanun'da bu konuda yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Eşlerden her biri, meslek veya iş seçiminde diğerinin iznini almak zorunda değildir. Tasarı'nın Adalet Komisyonunda görüşülmesi sırasında bu maddeye "[E]şlerden her birinin, meslek ve iş seçiminde ve bunların yürütülmesinde evlilik birliğinin huzur ve yararının göz önünde tutulacağı" hükmü eklenmiştir (MK m. 192). Böylece, eşlere meslek ve iş seçiminde büyük bir serbestlik tanımış, bir eşin diğerine müdahalede bulunmasına imkân vermemekle birlikte kanun koyucu, eşlere tanıdığı bu serbestliğin az da olsa bazı hallerde aile huzurunu bozabileceğini gözden uzak tutmayarak eşlere bir direktifte bulunmayı da uygun görmüştür. İsviçre Medeni Kanunu'nda yer alan "diğer eşin" ifadesinin yer almaması, Doktrinde de maddenin İsviçre Medeni Kanunu'nda düzenlendiği

60 Madde olduğu haliyle tartışmasız kabul edilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı 23. Dönem 3. Yasama Yılı 95. Birleşim 28Mayıs 2009, s. 60.

61 *Resmi Gazete,* 02.07.1992, sayı: 21272; Akıntürk, s. 119-20.

gibi diğer eşin görüşünün alınması ya da evlilik birliğinin huzurunun gözetilmesinin zaten diğer eşi de kapsayacağı biçiminde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Akıntürk, s. 120-1; Demir, s. 529).

Eşlerin Mallarına Sahip Olma, Kazanma, İşletme, İdare Etme, Kullanma ve Mallarını Bir Bedel Karşılığında veya Bedelsiz Olarak Elden Çıkarma Konusunda Aynı Haklara Sahip Olması

Medeni Kanun'da evli kadın ve erkek arasında mal varlığına ilişkin hak edinme, kazandırıcı veya borçlandırıcı işlem yapabilme açısından hukuki işlem yapma konusunda ayrım yoktur, Yeni Medeni Kanun'da, kadının emeğine değer biçilmemesinin hakkaniyete aykırı sonuçlar doğurduğu gerekçesiyle, kadını evlilikte erkeğe bağımlı kılan, evliliğin sona ermesinde kadını ekonomik olarak mağdur durumda bırakmış olan yasal mal ayrılığı rejimi yerine, edinilmiş mallara katılma rejimi kabul edilmiştir (MK m. 219).[62] Bu rejim malların tasfiye aşamasına kadar, mal ayrılığı rejimine benzemektedir. Her eş kendi malını yönetme, malından yararlanma ve tasarruf etme hakkına sahiptir. Ancak evlilik birliğinin, eşlerden birinin ölümü, iptali veya boşanma nedenlerinden biriyle son bulması veya eşlerin başka bir mal rejimi seçmesi halinde mal rejimi sona erer, mal rejiminin tasfiyesinde edinilmiş mal rejimi hükümleri uygulanır (Arıdemir, s. 22). Bu rejimde öne çıkan unsur emektir ve her iki eşin de bir mal edinirken buna emek ürünü olarak sahip oldukları esasından hareket etmekte ve bir eşin emeğiyle edindiği malda veya malvarlığı değerinde diğer eşin de belli ölçüde katkısı olduğunu farz ve kabul etmektedir (Kılıçoğlu, 2002b, s. 161). Eğer eşlerden birine bir mal karşılıksız kazandırma, miras yoluyla geçmişse, bu mal o eşin kişisel malıdır ve bu malın edinilmesinde hiçbir katkısı bulunmadığı için de, diğer eşin de bu mal üzerinde herhangi bir hakkı da söz konusu değildir. O halde edinilmiş mallara katılma rejiminin "emeği değerlendiren, emekte hak sahipliğinin, emek ürünlerine diğer eşin katkısının karşılanmasını sağlayan bir rejim olduğu söylenebilir."[63] Bu değişiklik özellikle ev içinde veya aile iş veya

62 Medeni Kanun Tasarısını hazırlamak üzere oluşturulan Bilim Komisyonu ülkemizde 1926 yılından beri uygulanmakta olan "mal ayrılığı" rejimi"nin doğurduğu sakıncalı sonuçları gözden uzak tutmayarak bu rejimi değiştirme kararı almış ve "paylaşmalı mal ayrılığı rejimi" adıyla yeni bir rejim yaratmıştır. Ancak bu yeni rejim Adalet Bakanlığınca uygun görülmeyerek yerini İsviçre'de uygulanmakta olan "edinilmiş mallara katılma rejimi"ne bırakmıştır. 1 Ocak 1988 tarihinde yürürlüğe giren 5 Ocak 1984 tarihli bir Kanunla yeni baştan düzenlenmiş, mal birliği olarak geçerli olan yasal mal rejimi bu değişiklikte "Edinilmiş Mallara Katılma" (*Errungenschaftsbeteiligung*) olarak kabul edilmiştir (Akıntürk, 2006, s. 159).

63 Kılıçoğlu, 2002b, s. 20; Gümüş, 2008; Özuğur, 2004; Acar, 2010; Akıntürk, s. 167; Demir, s. 540; Acabey, B., 2002.

işletmelerinde çalışan kadının emeğinin görünmesi ve bir değer olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Mal ayrılığı rejiminin değiştirilmesiyle ilgili taleplerde de bu anlayış yer almıştı. Ancak, Yeni Medeni Kanun'daki yasal mal rejimi Yasa'nın yürürlüğe girdiği tarihte geçerli olan evlilikleri kanun kapsamı dışında bırakıldığından, 11 milyonu aşkın evli kadının edinilmiş mallara katılma rejiminden yararlanamamasına ve ayrımcılığa uğramasına yol açmıştır (İlkaracan Ajas, 2004). Çok ayrıntılı hükümlerle düzenlenmiş olmakla birlikte İsviçre Medeni Kanun'daki hükümlerden ayrıldığı noktalarda doktrinde ve uygulamada tartışmaya açık olduğu konular vardır. Evlilik süresince eşler esas olarak edindikleri, malların yönetimi ve tasarrufunda serbesttirler, hükümler evliliğin sona ermesiyle uygulama yeri bulacaktır.

Edinilmiş mal rejimi, sağ eşin miras payının fiilen artmasını da sağlamıştır. Bu rejimin ölüm nedeni ile tasfiyesinde edinilmiş malların paylaşımından sonra kalan malvarlığı terekeye konu olacaktır. (MKm.149) Ölüm nedeni ile malvarlığının tasfiyesinde, özellikle sağ kalan eşin kadın olması halinde, koruyucu niteliği vurgulanan, aile konutu ve ev eşyasına ilişkin özel ve istisnai bir düzenleme getirilmiştir. Sağ kalan eş, eski yaşantısını devam ettirebilmesi için, ölen eşine ait olup birlikte yaşadıkları konutun mülkiyeti intifa veya oturma hakkı ile, ev eşyası üzerinde mülkiyeti hakkı talepte bulanabilecektir (MKm. 240)

Çocukların sayısına ve dünyaya getirilme zamanına serbestçe ve makulce karar verme konusunda aynı hakka sahip olma ve bu hakları kullanabilmeleri için gerekli bilgiye, eğitime ve araçlara sahip olma

Çocuk sahibi olma hakkı evlenmeye bağlı sonuçlardan biri olarak Medeni Kanun'da yer almaktadır. Bu konuda özel hüküm olmamakla beraber evlilik birliğini birlikte yönetme ve kararların birlikte verilmesi, çocuk sahibi olma konusundaki ortak iradenin gerekirliğini de içerir. Nüfus Planlaması Hakkında Kanun[64] "fertlerin istedikleri sayıda ve istedikleri zaman çocuk sahibi olmaları"nı sağlamak için çıkarılmıştır (m. 2). Dayanağı Anayasa'nın 41. maddesindeki "Devlet, [...] aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar" hükmüdür.

İstenmeyen gebeliğin sona erdirilmesi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır ve gebeliğin sona erdirilmesi ve çocuk doğurma yeteneğinin sona erdirilmesi de ancak Kanun'da sayılan hallerle sınırlandırılmıştır (NPHK m. 2). Gebelik, gebeliğin onuncu haftası doluncaya kadar annenin sağlığı açısından tıbbi sakınca olmadığı takdirde sona erdirilir (m. 5), Türk Ceza Kanunu'nda çocuk düşürme ve düşürtme fiilleri suç olarak düzenlenmiştir. Gebelik süresi on haftadan fazla olan kadının çocuğunu isteyerek düşürmesi halinde, bir yıla ka-

64 2827- 24.05.1983, *Resmi Gazete,* 27.05.1983, sayı: 18059.

dar hapis veya adli para cezasına hükmolunacaktır (TCKm. 100). Önceki Ceza Kanunu'nda çocuğun namus nedeni ile düşürülmesi, öldürülmesi, terk edilmesi anne ve belli derece akrabalar için indirim nedeni olarak kabul edilmişti (eTCK m. 453).[65] 1991 yılında 3756 Sayılı Kanun'la yapılan değişiklikle, hafifletici nedenin sadece anne için uygulanması kabul edilerek daraltıldı.[66] Yeni Ceza Kanunu'ndaki düzenleme ile; kadının mağduru olduğu bir suç sonucu gebe kalması halinde, süresi yirmi haftadan fazla olmamak ve kadının rızası olmak koşuluyla, gebeliği sona erdirene ceza verilmeyeceği, ancak, bunun için gebeliğin uzman hekimler tarafından hastane ortamında sona erdirilmesi gerektiği hüküm altına alınmıştır (TCK m. 99/bent 6).[67]

Evli kadın için sterilizasyon veya rahim tahliyesi için eşin de rızası aranmaktadır (m. 6). Kadının çocuk doğurmak istememesi halinde gebeliğe son verilmesine erkeğin izin vermemesi kadın açısından tartışılmalıdır. Çocuğu karnında taşıyan kadın olduğu için, kadın gebeliğin sürdürülmesinde de, sonsa erdirilmesinde de tehlike ve sorumluluğu üstlenen kişidir ve karar, yaşam hakkı ve bedensel bütünlük yani kişilik haklarıyla ilişkilidir.

CEDAW Türkiye Gölge Raporlarında; kadınların Türkçe bilmeme nedeniyle sağlık gibi bazı kamu kuruluşlarının hizmetlerinden doğrudan yararlanamaması; oluru alınmadan tüplerinin bağlanabilmesi; çok çocuk doğurmaya zorlanma; kız çocuk doğurma veya çocuksuzluğun sorumluluğunu tek başına üstlenmek zorunda kalma gibi durumlarla karşı karşıya olduğu kadına yönelik şiddetin türleri olarak sayılmıştır.[68]

Çocuk sahibi olma konusunda ise; olağan yol dışında yapay döllenme ve tüp bebek yoluyla çocuk sahibi olma hukuk sistemimizde özel olarak düzenlenmiştir. Doktrinde de, kocadan alınan spermlerin her ikisinin de rızasıyla karının rahmine şırınga edilmesi halinde kadının doğuracağı çocuğun soybağıyla ilgili sorun çıkmayacağı; ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığının da bu tür bir yapay döllenmenin dine aykırı olmadığı açıklamasına da atıfla, kabul edilebilir bulunmaktadır.[69] Ancak kocanın rızası ile yabancı bir erkekten sperm alınma-

65 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ünver, s. 328.

66 *Resmi Gazete*, 14.06.1991, sayı: 20901.

67 Eleştirel bakış için bkz. Ünver, s. 328-9.

68 Dördüncü ve Beşinci Dönem Birleştirilmiş Periyodik Ülke Raporuna İlişkin Cedaw-Türkiye Gölge Raporu Cedaw Türkiye Yürütme Kurulu, Kasım 2004, erişim tarihi,1.08.2011, http://www.ucansupurge.org/index.php?option=com_content&task=view&id=1344&Itemid=87.

69 Akıntürk, 2006, s. 357; Zevkliler, s. 433 dipnot 246; Hatemi, Serozan, s. 296-7; Oğuzman, Dural, s. 202-3.

sı durumunda kadının başka bir erkekten gebe kalmasına kocanın rıza göstermesinin Ülkemizde geçerli din ve ahlak anlayışı açısından kabul edilemeyeceği, bu olayın kadının zinada bulunması anlamına geleceği ve bir boşanma sebebi teşkil edeceği yönündedir (Akıntürk, 2006. s. 356-7). Buna rağmen koca rıza göstermişse de İsviçre Medeni Kanunu'nda düzenlenmiş olduğu (Feyzioğlu, s. 445-6) üzere nesebi reddedemeyecektir (Akıntürk, 2006. s. 357). Çocuk sahibi olmanın bir başka yolu olan tüp bebek uygulaması 1987 yılında İnvitro Fertililazyon Transferi Merkezleri Yönetmeliğinde düzenlenmiştir.[70] Tüp bebek yoluyla çocuk sahibi olma imkânı, normal yollar ve bilinen tedavi yöntemleriyle gebe kalamayan 35 yaşını doldurmuş evli kadınlara tanınmıştır. Yönetmeliğe göre, sadece kocadan sperm alınması yoluyla tüp bebek sahibi olunabilecektir (Akıntürk, 2006, s. 358). Taşıyıcı annelik kurumu ise düzenlenmemiştir. Medeni Kanun'a göre, "çocuğu doğuran kadın annedir," hükmü gereği kadına çocuğunu tanıma ve annelik davası hakkı verilmemiştir.

Çocuklarla ilgili konularda anne ve babanın hak ve sorumlulukları

Medeni Kanun'da evlilik süresince eşlerin; çocukların bakımına, eğitim ve gözetimine beraberce özen göstermekle yükümlü oldukları hüküm altına alınmıştır (MK m. 185/II). Çocuğun bakılması, korunması, genel, dini ve mesleki eğitimini kapsayan eğitimi, temsili, mallarının yönetiminde anne ve baba olarak, çocuğun gelişimi, yararı ve görüşünün alınması ilkeleri çerçevesinde yasal olarak eşit hak ve yetkiye sahiptirler. Bu ortaklık evlilik devam ettiği sürecedir, evliliğin sona ermesi yanında ortak hayata son verilmiş veya ayrılık hali gerçekleşmesi halinde hâkim velayeti çocuğun yararına aykırı olmadıkça eşlerden birine verebilir (MK m. 336). Boşanma halinde ana baba tarafından velayetin birlikte kullanılması tanınmamıştır. Velayetin kime verileceğinin belirlenmesinde hâkime geniş takdir yetkisi tanınmıştır (MK m. 182/I). Hâkim çocuğun yararı ve görüşünün alınması ilkelerini gözeterek kararını verecektir. Bu hükmün nasıl uygulandığına Doktrin'in eğilimi ve Yargıtay'ın verdiği kararlar ışık tutmaktadır. Yargıtay'ın[71]

---

70 *Resmi Gazete*, 21.8.1987, sayı: 19551.

71 Babanın velayeti ifa edemeyecek durumda olduğunun ispat edilemediği ve ananın başkası ile ilişkiye girdiğinin sabit olduğu durumda velayetin babaya verilmemesi kanuna aykırıdır. Y.2HD. -E. 2004/2151 K. 2004/3077 T. 11.3.2004;.Y.2.HD.E. 2004/7326 K. 2004/8201 T. 21.6.2004. Davalı annenin belirli bir yerleşim yeri ve toplum kurallarına uymayan yaşantısı nedeniyle küçüklerin velayetinin halen yanlarında bulunduğu babalarına verilmesi uygun olacaktır Y 2. HD. E. 2003/12750 K. 2004/972 T. 27.1.2004 ; Y.2.HD. E. 2003/196 K. 2003/2816 T. 4.3.2003; HGK 21.10.1987, 99/746 (YKD 1988, c.XIV,1483.

ve Doktrin'in[72] eğilimi, küçük çocukların velayetlerinin "anne bakım ve şefkatine ihtiyaç duydukları gerekçesi ile" anneye bırakılması,[73] annenin toplum kurallarına uymayan yaşam sürmesi, başkası ile ilişkiye girmiş olması halinde babaya bırakılması yönündedir. Görece yeni sayılan kararlarda annenin lezbiyen olması konusunda Yargıtay'ın farklı kararları vardır. 1982 tarihli bir kararında lezbiyenliği "marazi (hastalık derecesine varan) bir alışkanlık" olarak değerlendirerek, "[Ç]ocuk henüz kötü alışkanlıklar edinmeden gerekli tedbirin alınması zorunluluğu" gerekçesi ile çocuğun velayetini babaya bırakmıştır.[74] Yargıtay 2. Hukuk Dairesi'nin gazetelere yansıyan bir başka kararı ise aksi yöndedir.[75]

Medeni Kanun'da velayetin kaldırılmasına bağlanan yeni bir düzenleme dikkat çekicidir. 349. madde hükmüne göre; velayete sahip anne veya babanın yeni bir evlilik yapmak istemesi tek başına çocuğun velayetinin kaldırılmasını gerektirmeyeceği, ancak çocuğun yararı gerektiriyorsa; velayet sahibi değiştirilebileceği gibi, durum ve koşullara göre velayet kaldırılarak çocuğa vasi de atanabilecektir. Oysa Medeni Kanun'da çocuğun korunması için düzenlenen tedbirler hâkimi re'sen harekete geçirmesi gereken çekişmesiz yargıya tabidir, Çocuğun yararının tehlikeye düşme ihtimali, velayete müdahaleyi gerektirmektedir. Hâkim müdahalede çocuğun yararını esas alacaktır. Bu genel hükmün varlığına rağmen, tekrar evlenmenin özel olarak velayetin kaldırılma sebebi olabileceğine ilişkin düzenleme özellikle anne olan kadın açısından, onun bu hakkını kullanmasında engelleyici olabilecektir. Evliliği ölüm veya özellikle boşanma ile sona ermiş kadınların, annelerin, velayetin kız çocuklarını üvey babanın olası tacizinden "korumak" için evlenmemesi; eski eşin de, çocuklarının annesi olan kadının başka bir erkekle olmaması çocukları uğruna hak ehliyetini sınırlanması geleneksel olarak yaygın olan, desteklenen ve beslenen anlayıştır. Baba olan erkekler açısından ise, velayetin erkekte olduğu durumlarda da erkeğin

72 Dural, Öğüz ve Gümüş, s. 139; Akıntürk, 2006, s. 321vd; Oğuzman ve Dural, s. 140 dipnot 65.

73 Benzer kararlar için; Y2. HD - E. 2003/1375 K. 2003/2372 T. 24.2.2003 ;YHGK -E. 2002/2-451 K. 2002/466 T. 5.6.2002; Y2. HD - E. 2003/1375 K. 2003/2372 T. 24.2.2003; Y.2.HD. E. 2003/1396 K. 2003/2299 T. 24.2.2003; 2 HD. E. 2004/5448K. 2004/8252 T. 22.6.; Yargıtay 2. Hukuk Dairesi E. 2004/117 K. 2004/760 T. 22.1.2004.

74 Y.2. H.D.-E. 1982/5077 K. 1982/5531 T. 21.6.1982.

75 Baba, Yargıtay'a başvurarak, dokuz yaşındaki kızının velayetini anneye veren mahkeme kararına itiraz etti. Temyiz dilekçesinde, "Kızımın, lezbiyen ilişki yaşayan bir anneye verilmesine rıza gösteremem. Bu konuda, 'Sevici anneye kız çocuğu velayeti verilemez' şeklinde Yargıtay ilamı bulunmaktadır" dedi. Şahin'in temyiz isteğini yerinde bulmayan Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Kadıköy Mahkemesinin verdiği kararı onadı http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=56669 (3 Temmuz 2011).

evlenmesi, ancak bu durumda da ikinci kadın olan "üvey anne"nin olası kötü muamelede bulunma tehdidine rağmen desteklenen, normal bir durumdur. Ancak her iki durumda da öne çıkan "anne" veya "üvey anne" olarak kadındır. Anne veya babanın bu hükümden yararlanarak çocuğun velayetini değiştirtme veya kaldırtma tehdidi özellikle anne ve çocuk açısından düşünülmelidir.

Velayetin bırakıldığı taraf çocuğun bakım ve yetiştirilmesi ve eğitiminden sorumludur. Anne babanın evli olmaması halinde velayet doğumla anneye ait olur. Annenin küçük olması, kısıtlanmış olması veya velayeti kendisinden alınmışsa, çocuğun yararına göre çocuğa ya vasi atar ya da babaya verir (MK m. 337). Sıralamada öncelik vasi atanmasına verilmiştir.

Anne babanın evli olmaması halinde ise çocukla ilgili tüm sorumluluk anneye aittir. Babası ile soy bağı kurulmadıkça, baba ile arasında hukuki bir bağ olmadığı için hukuki bir ilişki de kurulmaz. Tanıma veya babalık davası ile çocukla baba arasında bağ kurulunca, soy bağına ilişkin hükümler uygulama yeri bulur. Yeni Medeni Kanun'da kadın ve erkek arasında eşitliği bozucu hükümlerden biri olarak korunmuş olan; evlilik dışında doğan çocuğun anne ve babasıyla soy bağı kurulmasına ilişkindir. Medeni Kanun'a göre; anne, çocuğu doğuran kadın olarak, doğumla çocuğu arasında soy bağı kurar, ancak çocuk, kural olarak evlilik içi doğmamışsa, babası ile arasında hukuki bir bağ kurulması gerekir. Bu yollardan biri olan tek taraflı irade ile çocuğu tanıma, babaya, babanın ölmüş veya temyiz kudretini kaybetmiş olması halinde babanın babasına verilmişken anne ve babaanneye bu hak tanınmamıştır.

Çocuğun terk edilmiş olduğu veya resmi nikâhlı eşin, kocasının birlikte yaşadığı kadından doğan çocuğun annesi olarak nüfusa kaydettirmiş olduğu hallerde anne ile çocuk arasındaki soy bağı çekişmeli olabilir. Pozitif hukuk fiili gerçekliği esas kabul ediyor, düzenliyor ve koruyorsa, bir kadının evlilik dışı bir ilişkiden doğurduğu çocuğu ile soy bağını kurma açısından da bir düzenleme yapmalıdır. Bir kadının çocuk doğurduğu bir muayene ile tespit edilebilir, ama belli bir çocuğun annesi olduğunun tespit edilebilmesi için babalığın tespitinde olduğu gibi, genetik test gerekecektir. Bir kadın da terk ettiği veya başka bir kadının nüfusuna kayıtlı olan kendi çocuğunu tek taraflı irade beyanı ile tanıma hakkına sahip olabilmelidir.[76] Anneye çocuğunu tanıma hakkı verildiğinde, annenin annesi ile babasına da bu hakkın tanınması konusu üzerinde durulmalıdır.

76 Bkz. Usta, 2010, 181; Acabey de, analığın tespiti davasının söz konusu olabileceğini ifade etmektedir (Acabey, M., 2002, s. 22). Annenin çocuğunu tanıması, Türkiye'nin de taraf olduğu Milletlerarası Ahvali Şahsiye Komisyonu Üyeleri arasında imzalanan Gayrimeşru Çocukların Ana Bakımından Nesebin Tashihine Müteallik Sözleşme"nin 2. maddesindeki "[A]na doğum ilmühaberinde gösterilmemiş ise akid devletlerden birinin yetkili makamında bir tanıma beyanında bulunabilir," hükmü ile tanınmıştır. Sözleşme metni için bkz. *Resmi Gazete*, 11.10.1965, sayı: 12123.

Soyadı, kişisel ilişki, bakım ve eğitim giderlerini karşılama (nafaka), vatandaşlık, çocuğun yetiştirilmesinde bakım ve eğitim masraflarının karşılanması ve kişisel ilişkin kurulması soy bağından kaynaklanan bir yükümlülüktür (MK m. 321 vd). Velayet hakkı kendisinde olmayan taraf çocuğun bakım ve eğitim giderlerine katılmak zorundadır. İştirak (bakım) nafaka miktarı, çocuğun ihtiyaçları ile ana ve babanın hayat koşulları ve ödeme güçleri ve çocuğun gelirleri dikkate alınarak belirlenir (MK m. 330). Nafaka davası açılınca hâkim, davacının istemi üzerine dava süresince gerekli olan önlemleri alır. Soy bağı tespit edilirse, davalının, uygun nafaka miktarını depo etmesine veya geçici olarak ödemesine karar verilebilir. Babalık davası ile birlikte nafaka istenir ve hâkim, babalık olasılığını kuvvetli bulursa, hükümden önce çocuğun ihtiyaçları için uygun bir nafakaya karar verebilir.

Boşanma

Medeni Kanun'da evlilik birliğinin boşanma ile sona ermesinde hükümler açısından kadın ve erkek arasında fark gözetilmemiştir. Kanunda zina, hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı davranış, suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme, terk ve akıl hastalığı özel boşanma nedenleri, evlilik birliğinin sarsılması genel boşanma nedeni olarak kabul edilmiştir. Sayılan boşanma nedenleri açısından zina, hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı davranış ve terk'te kadın daha dezavantajlı konumdadır. Bu nedenle bu üç boşanma nedeni üzerinde durulacaktır.

Evlilikte eşlerin "birbirine sadık kalmak" yükümlülüğüne (MK m. 185/III) cinsel açıdan aykırı davranma zina fiilini oluşturur ve boşanma nedenidir (MK m. 161). Zina fiili eMK'da bir boşanma nedeni olmak yanında, Ceza Kanunu'nda zina suç sayılan bir fiildi ancak, kadın ve erkek açısından suçun oluşması farklıydı ve ayrı hükümlerle düzenlenmişti. Evli kadının zina suçunu işlemiş sayılması için, bir defa evlilik dışı cinsel münasebette bulunması yeterliyken (eTCK m. 440); evli erkek, "[K]arısı ile birlikte ikamet ettiği evde yahut herkesçe bilinecek surette başka bir yerde karı koca gibi geçinmek için başkası ile evli olmayan kadını tutarsa" zina suçunu işlemiş sayılıyordu (TCK m. 441). Anayasa Mahkemesi 25.9.1996 tarih ve 15/34 sayılı kararıyla zina suçunun farklı evli erkek ve kadın yönünden farklı düzenlenmesini Anayasa'nın 10. maddesindeki eşitlik ilkesine aykırı bularak iptal etmiştir. Fakat Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu iptal kararının yayımlanması ile hemen yürürlüğe girecek olması halinde doğacak boşluğun kamu düzenini bozacağından hareketle, kanun koyucuya iptal kararına uygun yasal düzenleme yapabilmesi için, kararın bir yıl sonra yürürlüğe girmesini kararlaştırmıştır. Ne var ki, bu süre içinde yasal düzenleme yapılmamıştır, TCK m. 441 iptal edildiği için erkek için zina suç olmaktan çıkarılmış, ancak kadının zinasını düzenleyen 441. madde yü-

rürlükte olduğu için, kadın için zina suçu varlığını korumuştur. İki yıl sonra 1998 yılında, Anayasa Mahkemesi, bu durumun eşitlik ilkesine aykırı olduğunu belirterek bu hükmü, 23.6.1998 tarih ve 3/28 sayılı kararı ile iptal etmiştir.[77] Böylece zina suç olmaktan çıkarılmış ve sadece boşanma sebebi olarak kalmıştır. Ancak 1998 tarihli Ceza Kanunu Tasarısı'nda zina tekrar suç olarak düzenlenmişti (m. 329) (Ünver, s. 341).

Yasal olarak, zinanın gerçekleşmesi için kadın veya erkeğin bir defa cinsel ilişkide bulunması yeterli bulunmakta. Doktrinde, cinsel ilişkinin fiilen gerçekleşmiş olması aranmaktadır; cinsel ilişki girişiminde bulunmak; örneğin flört etme, mektuplaşma, hazırlıklara girişme veya yakın beden temaslar, sevişme, öpme ve sarılma biçimindeki davranışlar zina sayılmamıştır.[78] Doktrinde ayrıca zinadan söz edebilmek için eşin karşı cinsten biri ile cinsel ilişkide bulunması aranmakta, aynı cinsten biri ile cinsel ilişki ise, haysiyetsiz hayat sürmeden dolayı boşanma sebebi sayılmıştır (Akıntürk, 2006, s. 254; Dural, Öğüz, Gümüş, s. 102).

Zina eşlerin birbirine karşı sadakat yükümlülüğünü ihlal etmesiyken, Yargıtay' 4. HD'nin tepki çeken ve eleştirilen zina fiilinin "aile bütünlüğüne haksız bir saldırı oluşturduğu"[79] ve "evli bir kimsenin evlilik dışı birlikteliği, diğer eşin sosyal kişilik değerlerine saldırı niteliğinde olduğuna"[80] dair kararlarıyla,

---

77 *Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi* (2000) sayı: 35.

78 Akıntürk, 2006, s. 254 dn. 16'da sayılan yazarlar.; Zevkliler, Acabey ve Gökyayla, 1997, s. 803.

79 Davacı eş tarafından açılan, zina nedeniyle namus ve şerefinin ihlal edildiği iddiasıyla açılan ceza davasında, davacının eşi ile davalı arasındaki ilişkinin rızaya dayalı olduğu kanısına varıldığı, davalının cezalandırılmasına yeterli, kesin ve inandırıcı kanıt elde edilemediğinden unsurları itibariyle oluşmayan zina nedeni ile namus ve şerefinin ihlali söz konusu olmadığı gerekçesiyle istemin reddine karar verilmiştir. Davacı tazminat davası açmıştır, Yargıtay 4. HD'nin 2004/10434 E./K.2005/4506/T.28.4.2005 tarihli kararında; mahkeme "ceza mahkemesinin gerekçesinde belirlenen olgular itibariyle, davacının eşinin rızası ile de olsa, davacının eşi ile davalı arasında bir yakınlaşma bulunduğunun anlaşıldığı; bu durumun davacının aile bütünlüğüne haksız bir saldırı oluşturduğu benimsenerek kararı bozmuştur. Yerel mahkeme bu karara uyarak eş ve sevgiliyi 10 bin TL tazminat ödemeye mahkûm etti. Mahkeme, "10 bin TL manevi tazminatın, yasal faiziyle birlikte davalılardan (resmi nikâhlı eş ve metresi) müştereken ve müteselsilen alınarak davacıya verilmesine" karar verdi (http://www.hukuki.net/archive/index.php?t--5500.html&s=6e0109181d51df86d515dbd6c66a2a37 Erişim tarihi: 27 Haziran 2011).

80 Yargıtay 4. Hukuk Dairesi T.A.'nın, evli olduğunu bilmesine rağmen davacının eşi ile duygusal ve cinsel ilişkiye girdiğini kaydeden Yargıtay, bu nedenle tazminat ödemeye mahkûm edilmesi gerektiğini belirterek yerel mahkemenin kararını bozdu. Bozma ka-

üçüncü kişiyi de fiile dahil etmiştir. Kararlarında evli kadının kocasının sadakatsizlik eylemini onunla paylaşan kadından evliliğin ihlali nedeni ile tazminat isteyebileceğine hükmederek evlilik birliğinde sadakati hukuka aykırı biçimde haksız fiil normlarının koruma amacı ve alanına dahil etmiştir (Serozan, 2010, s. 36-40). Serozan'ın ifadesi ile, "[Y]argıçların evlilik ilişkisini ve bu ilişkideki sadakat yükümünü geçmişe bağlı muhafazakâr bir yaklaşımla, tekelci bir mutlak egemenlik, bir mülkiyet hakkı konusu olarak görmeleri olmuştur. Oysa evlilikte hiçbir eşin öteki eş üzerinde eski hukuklardakine benzer bir egemenlik hakkı olamaz" (agy, s. 38).

Eşlerden her biri için diğeri tarafından hayatına kastedilmesi veya kendisine pek kötü davranılması ya da ağır derecede onur kırıcı bir davranışta bulunulması boşanma davası açma sebebidir (MK m. 162). "Ağır derecede onur kırıcı davranış" Yeni Medeni Kanun ile eklenmiştir. Madde gerekçesinde, uygulamada ve özellikle yargısal içtihatlarda eşlerden birinin diğerine karşı onur kırıcı davranışta bulunmasının da boşanma sebebi sayıldığı belirtilmektedir.[81] Bu fiiller aynı zamanda, kadının kişilik haklarının ihlalini ve ceza kanununda müessir fiil olarak suçtur ve kadının korunmasını gerektiren hak ihlalleridir. Hayata kast, pek kötü veya ağır onur kırıcı davranış olduğu tartışma götürmeyecek fiiller olan evli kadınların karşı karşıya olduğu aile içi şiddet ve evlilik içi cinsel saldırı suçları hem suç hem de kişilik haklarının ihlali ve kadının korunması için özel düzenleme yapılan alandır. Türkiye'de evli kadınların boşanma nedeni olan ve her üç durumu da kapsayan aile içi şiddetle karşı karşıya olduğu 1998 yılında çıkarılan 4320 sayı, 14.01.1998 tarihli Ailenin Korunmasına Dair Kanun ile kabul edilmiştir.[82] Bu kanun, kadına şiddet uygulayan erkeği evden uzaklaştırma, şiddet uygulamasını kolaylaştıran madde ve araçları kullanmama, tedavisi ve hapis cezasını da içeren ve sınırlı sayıda olmayan tedbirlerin uygulanmasını öngörmektedir. Yasa ilk çıkarıldığında aynı çatı altında yaşayan eşlere uygulanırken; 2007 yılında yapılan değişiklikle çatı kavramında yapılan değişiklikle daha geniş bir uygulama alanı kazanmıştır.[83] Bu yasanın uygulanmasında ortaya çıkan sorunlar ve CEDAW Raporları ve AB İlerleme Raporlarında aile içinde kadına şiddetin yaygınlığı ve gündemde devamlı yer alması nedeni ile 2006 yılında Adalet Bakanlığı

---

rarında Medeni Kanun'un 185. maddesine atıf yapılarak, "Evli bir kimsenin evlilik dışı birlikteliği, diğer eşin sosyal kişilik değerlerine saldırı niteliğindedir" denildi. http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=1132983 (Erişim 27 Haziran 2011).

81 *Gerekçeli Medeni Kanun*, s. 172; Kılıçoğlu, *Medeni Kanun'da Yenilikler*, s. 11-2.

82 *Resmi Gazete*, 17.01.1998, sayı: 23233.

83 *Resmi Gazete*, 04 .05.2007, sayı: 26512.

Ceza İşleri Genel Müdürlüğü tarafından çıkarılan Ailenin Korunmasına Dair Kanunun Uygulanması Hakkında Genelge (01.01.2006, no: 35) ile savcılık ve kolluğun yasanın uygulanması konusunda gereken dikkat ve özenin gösterilmesi; 2008 yılında Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünce Ailenin Korunmasına Dair Kanunun Uygulanması Hakkında Yönetmelik ile yasanın uygulanması ayrıntılı olarak düzenlendi.[84]

Bu düzenlemelere rağmen şiddetin tespiti, ilgili yasaların uygulanmasındaki engelleri de araştırmak üzere; TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonunca 2009 yılında kurulan Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesinde Mevzuattaki ve Uygulamadaki Noksanlıkların Tespitine İlişkin Rapor 'da; kadına yönelik şiddetin nedeninin—başka hangi sebep gösterilirse gösterilsin—kadınla erkek arasındaki eşitsiz güç ilişkilerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Şiddete uğrayan kadınların devletin koruma mekanizmalarından neden faydalanmadığının sorulması üzerine, kadınların suçlanmaktan korktukları, utandıkları, ailelerinin adının kötüye çıkmasından çekindikleri, çocuklarının mutsuz olmasından endişe duydukları ve en önemlisi şiddet uygulayan eşin bir gün düzeleceğinden emin oldukları gerekçelerini sıklıkla ileri sürdükleri söylenmiştir (Rapor, s. 14).[85]

Aile içi şiddet 2002 yılında Opuz Davası ile, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine de götürülmüştür. Opuz, hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı davranış içinde yer alan dayak, bıçaklı saldırı başta olmak çeşitli işkencelerine maruz kaldığı, ancak delil yetersizliğinden veya para cezasıyla serbest bırakılan ve annesini öldüren kocasına karşı, devletin kendisini koruyamadığı gerekçesiyle şikâyetçi olarak 2002'de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurdu. Mahkeme, Türkiye'nin şiddet gören bir kadını, savcılığa başvurduğu halde, kocasından koruyamayarak ayrımcılık yaptığına, kötü muamele ve işkencenin yasaklanması ile ilgili 3, ayrımcılığın yasaklanmasıyla ilgili 14 ve yaşam hakkıy-

84 *Resmi Gazete*, 01.03.2008, sayı: 26803.

85 http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/komisyon_raporlari.htm Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (27 Haziran 2010), s. 14: Raporda; Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünün (KSGM) 2008 yılında kadına yönelik şiddetin yaygınlığının nedenlerini, boyutlarını ölçebilmek için ülke çapında bir araştırma gerçekleştirdiği, 24 bin kişiyle görüşüldüğü, bu görüşmelerin 51 ilde yapıldığı yer almıştır. Araştırmanın sonuçlarına bakıldığı zaman ülke genelinde kadınların %39'unun fiziksel şiddete, %15'inin cinsel şiddete, %23'ünün ekonomik şiddete ve %44'ünün duygusal ve psikolojik şiddete maruz kaldığı; kadına yönelik şiddetin refah seviyesi, bölge, kır-kent ayrımı tanımadan yaygın bir şekilde varlığını sürdürdüğü belirtilmiştir. Eğitim seviyesi düşük kadınların %56'sı şiddete maruz kalırken, lise üstü eğitime sahip kadınların %27'sinin şiddete maruz kaldığı; refah seviyesi yüksek kadınların %29'u şiddete maruz kalırken, refah seviyesinin düştüğü ailelerde bu oranın %50 olduğu da belirtilmiştir.

la ilgili 2. maddelerini ihlal ettiğine hükmetti. Böylece Türkiye aile içi şiddet konusunda Avrupa'da mahkûmiyet alan ilk ülke olmuştur.

Evlilik içinde erkeğin karısının rızası olmamasına rağmen cinsel birlikteliği, önceki Ceza Kanunu'nda tecavüz suçu oluşturmuyordu (TCK m. 414, 416). Uygulamada, kanunda ırza geçme suç tiplerini bu biçimde yorumlamaya elverişli herhangi bir ifade olmamakla birlikte Yargıtay Ceza Dairesi 1994, 1999, Ceza Genel Kurulu 1996 yıllarında, cinsel ilişkinin anal olanını aile efradına fena muamele sayan kararlar vermiştir (Ünver, s. 321). Türk hukukunda ırza geçme suçunun tanımında, karı koca olmak bir koşul olarak yer almadığı halde, kocanın bu suçun faili olmayacağı, aile ilişkilerine müdahalenin doğru olmayacağı düşüncesinin hâkim olduğu ifade edilmektedir (Centel,1997, s. 62). Ceza Hukuku Doktrininde, bu anlayışın kocaya karısının vücut bütünlüğü üzerinde tasarruf yetkisi vermediği gibi kanundaki düzenlemenin de böyle bir ayrıma gidilmesi biçiminde yorumunun kabul edilebilir olmadığı belirtilmiştir.[86] Yeni Ceza Kanunu'nda cinsel saldırı suçunun kapsamına eş de alınmıştır. Ancak eş açısından bu suçun oluşması için, cinsel birlikteliğin gerçekleşmiş olması aranmakta, soruşturma ve kovuşturmanın yapılması ise mağdur olan eşin şikâyetine bağlı kılınmıştır (TCK m. 102/II). Bu maddenin gazetelere yansıyan ilk uygulaması; 2007 yılında Antalya 3. Ağır Ceza Mahkemesi, eşine tecavüz ettiği kocayı hapis cezasına çarptırması olmuştur. Mahkemenin kararına karşı Yargıtay 5. Ceza Dairesi, "eşe karşı nitelikli cinsel saldırı" suçunda yerel mahkeme kararının yerinde olduğunu, sadece zincirleme hükümlerinin uygulanmasında yanılgıya düşüldüğü gerekçesiyle, davayı kısmen bozmuştur.[87]

Eşlerden birinin, evlilik birliğinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmemek maksadıyla diğerini terk etmesi veya haklı bir sebep olmadan ortak konuta dönmemesi de bir boşanma sebebidir (MK m. 164/I). Ayrılığın en az altı ay sürmüş ve bu durum devam etmekte ve istem üzerine hâkim tarafından yapılan ihtar sonuçsuz kalmış ise; terk edilen eş, boşanma davası açabilir. Diğerini ortak konutu terk etmeye zorlayan veya haklı bir sebep olmaksızın ortak konuta dönmesini engelleyen eş de terk etmiş sayılır. Terk eden genellikle erkek olduğu için terk süresinin altı aya çıkarılması aile yapısının aleyhine olduğu eMK'da yer aldığı gibi üç aylık sürenin korunması gereği ileri sürülmüştür (Moroğlu, 2000, s.

86 Artuk, Yenidünya, 1999, s. 64; Selçuk, 1996, s. 15-21; Centel, s. 63.

87 http://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/106406-evlilik-ici-tecavuz-baska-suclarla-birlikte-tekrar-eden-bir-suctur (28 Haziran 201. Aynı haberde Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği (KA-DER) Başkanı, avukat Hülya Gülbahar la yapılan röportajdan yer alan başka bir karar; Samsun'da sevişmek istemeyen karısının yataktan ittiği adam, karısını öldürdü, Hakaret edip yataktan attığı için erkeğe tahrik indirimi verildi. Sonra bozuldu, ama önce verildi, evlilik içi tecavüz girişiminden ceza verilmedi.

92). Doktrinde, eMK döneminde bu konudaki Yargıtay Kararları; "[K]oca ortak konuta başka bir kadın getirir ve hep birlikte yaşamayı arzularsa, karının ortak konutu terk etmesinin haklı sayıldığı,[88] kocanın ortak konut açma girişimine katılmayıp karısını ana ve babasıyla birlikte oturmaya zorlaması halinde, karının buraya girmemesi, veya gitmişse, terk etmesi" *haklı neden olarak kabul edilmiştir.* [89]

Boşanmanın Sonuçları

Evlenmekle soyadı değişen kadının boşanma halinde de, kural olarak, soyadı değişerek evlenmeden önceki soyadını yeniden almaktadır.. Kadının önceki soyadı dışında hangi soyadını kullanacağı konusunda hâkim takdir hakkına sahiptir, Kadın boşandığı erkeğin soyadını almak isterse, bu soyadını kullanmakta menfaati bulunduğu ve bunun kocaya bir zarar vermeyeceği ispatlanırsa, istemi üzerine hâkim, kocasının soyadını taşımasına izin verir. Erkeğin görüşünün alınması gereği hükümde belirtilmemektedir. Ancak sonradan, koşulların değişmesi hâlinde bu iznin kaldırılmasını isteyebilir (MK m.173). Eğer kadın evlenmeden önce dul idiyse hâkimden bekârlık soyadını taşımasına izin verilmesini isteyebilir. Bu hüküm kadının her medeni hal değişikliğinde, soyadının da değişeceğini düzenlemektedir,

Bu durum, cinsler arası eşitlik ilkesine aykırı olduğu gibi sonuçları açısından kadın mağdur duruma düşürülmüş olmaktadır. Erkek açısından hiçbir değişiklik olmamasına rağmen, kadının özel hayatına ilişkin bilginin ifşa edilmesi, çocuğu ile farklı soyadı taşımak zorunda bırakılması, özellikle ataerkil zihniyetin hâkim olduğu çevrelerde kadının cinsel temelli önyargı ile karşılaşacak olma ihtimali, soyadını seçme konusunda kadının serbest irade ile seçim yapmasını engelleme niteliğine sahiptir. Özellikle çalışan kadının boşanma sonucu tüm kart ve evraklarda soyadının değiştirilecek olması, boşandığı bilgisini üçüncü kişilere de belirtmek zorunda kalması görünmeyen başka bir maddi ve manevi yaptırım türü olarak ortaya çıkmaktadır.[90] Kadın aleyhine bir başka durum, birden çok evlilikten çocuk sahibi olması halinde, her çocuğunun farklı soyadına sahip olacak olmasıdır. Doktrin kadının soyadı konusunda ileri sürülen fikirler de eşlerden birinin soyadını veya ortak bir soyadı seçmek yönündedir.[91]

---

88 HGK 4.2.1987, 2.106/70 *Yargıtay Kararları Dergisi,* 1987 sayı: 4, s. 523. Akıntürk'ten naklen, s. 264 dn. 55a.

89 Y.2. HD-2003/9149 KARAR: 2003/10891; 2.HD. 29.9.1986, 7431/7966, *Yargıtay Kararları Dergisi,* 1987, sayı: 4, s. 523.

90 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Demir, s. 516-8.

91 Tuncer, 2011, s. 8-9; Abik, 2005b; Sirmen, s. 86; Moroğlu, 1999b, s. 147, 2000, s. 90, 130; Demir, s. 518; Ağırdemir, 2003, s. 17; Arın, 1996, s. 59; Gören, s. 103.

eMedeni Kanun'da, boşanmada tazminat isteme koşulu kusursuz olmaya bağlanmıştı, yeni Medeni Kanun'da daha az kusurlu olmak maddi tazminat istemek için yeterli sayılmıştır (MKm.174) Mevcut veya beklenen menfaatleri boşanma yüzünden zedelenen kusursuz veya daha az kusurlu taraf, kusurlu taraftan uygun bir maddî tazminat isteyebilir.

Manevi tazminat istemek için ise boşanmaya sebep olan olaylar yüzünden kişilik hakkı saldırıya uğrayan tarafın kusursuz olma şartı kaldırılmış, davalının kusurlu olması yeterli görülmüştür. Davacının da kusurlu olması halinde kusurun derecesine göre, mahkemece Borçlar Kanunundaki tazminata ilişkin hükümler uygulanarak indirim yapılabilir ya da tazminata hiç hükmedilmeyebilir, Bu değişikliğin kadın açısından önemi; şiddet suçları açısından görülebilecektir, Demir'in örneğinde olduğu gibi,. kocasından dayak yiyen kadın, kocasına bu olay yüzünden hakaret etmiş olsa da manevi tazminat talep edebilecektir (Demir, s. 518). Tazminat konusunda 2007 tarihli bir Yargıtay Kararı oldukça dikkat çekicidir. Kararda Yargıtay, boşanma yüzünden eşinin ev kadını hizmetinden yoksun kalan kocanın eşinden tazminat isteyebileceğini kabul etmiştir.[92] Yasal olarak böyle bir tazminat istemenin hiçbir nedensellik bağı yokken, Yargıtay'ın bu kararı, Serozan'ın (2010) açıkça ifade ettiği gibi, "ev kadınını kocasının bir hizmetçisi olarak algılayan ve aşağılayan muhafazakâr ideolojinin ve ev erkeğini de birliğin egemeni olarak el üstünde tutan erkek egemen anlayışın tarihsel bir uzantısıdır. Ancak böyle bir anlayış, patron gözüyle bakılan erkeğe işgücünden yoksunluk tazminatı sunabilir" (s. 40). Daha da ileri gidecek olursak; Yargıtay'ın bu kararı aynı zamanda kadının kişilik haklarının ihlali olarak da değerlendirilerek tazminat konusu yapılabilmelidir.

Yeni Kanun'la aile hukuku alanında getirilen bir başka değişiklik de, boşanma sonunda hükmedilen yoksulluk nafakası ile ilgilidir. eMedeni Kanun'da yoksulluk nafakası ödeyen genellikle erkekti. Zira, eMK. m. 144'de "Erkeğin kadından yoksulluk nafakası isteyebilmesi için kadının hali refahta bulunması gerekir"di. Yeni Kanun, kadın erkek eşitliğine uygun bir düzenleme ile bu şartı kaldırmıştır (MK. m. 175 vd). Buna göre, gerek erkek gerek kadın, refah halinde olup olmadıklarına bakılmaksızın, yoksulluğa düşecek olan diğer tarafa yoksulluk nafakası ödemek zorundadır. Nafakaya hükmedilebilmesi için, nafaka isteyenin kusurunun daha ağır olmaması koşulu aranmaktadır. Nafaka miktarı, talep edenin geçimini sağlamak, davalının da malî gücü oranında olacaktır ve kural olarak süresiz olarak nafaka isteyebilecektir. Uygulamada nafaka miktarının belirlenmesi konusunda yaşanan sorunlar nedeni ile kira bilirkişilerinden farklı bir bilirkişilik sistemi oluşturulması, yine aile mahkemeleri bünyesindeki bu bilirkişiler tarafların gerçek mali durum araştırmasını bizzat yerinde inceleme-

92 Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Esas 2-787, Karar.766, 24.10.2007; Serozan, 2010, s. 36.

leri, gerekirse banka kayıtları, şirket defterleri gibi unsurların da incelenmesi ve mahkeme heyetine ayrıntılı rapor verilmesi gereği ileri sürülmüştür (Moroğlu, 2000, s. 131).

Boşanma ile eşler, bu sıfatla birbirlerinin mirasçısı olmazlar. Bu konuda uygulamada özellikle kadın lehine kabul edilebilecek bir düzenleme, boşanma davası devam ederken davacı eşin ölmesi halinde, davalının buna rağmen mirasçı olabilmesinin belli koşullar altında engellenmesine ilişkindir. Boşanma davası sürerken eşlerden birinin ölümü halinde evlilik sona erer ve eşler birbirlerinin mirasçısı olurlar. Bu hükümle boşanma davası devam ederken, ölen davacının mirasçılarından birisinin davaya devam etmesi ve davalının kusurunun ispatlanması hâlinde, davalı eşin, ölen davacı eşin mirasçısı olamayacağı düzenlenmiştir (MK m. 181/II). Madde gerekçesinde; davacı eşin ölümüne rağmen, mirasçılardan birinin devam ettirdiği bu davanın, eşlerin boşanmasına yönelik olmayacağı, devam edilen davada, boşanmada davalının kusurlu olup olmadığının karara bağlanacağı, bu durumun özellikle zina, hayata kast, pek kötü davranış, haysiyetsiz hayat sürme sebeplerinden biriyle açılan boşanma davasında, davacının ölümü halinde, bu eylemlerde bulunan kusurlu davalı eşin buna rağmen mirasçı olabilmesi konusunda haksız ve adaletsiz sonuçların doğmasının önlenmesi amacıyla düzenlendiği ifade edilmiştir (Adalet Bakanlığı, s. 377).

Sonuç

Son yıllarda kadın bakışını esas alan akademisyen ve uygulamacılar kendilerini göstermeye başlamış olsa da, Aile Hukuku Doktrini ve uygulamasında esas olarak erkeksi bakış egemendir ve henüz feminist hukuk doktrinin tartıştığı ve ileri sürdüğü konu ve kavramlar aile hukuku kitaplarında yer almamıştır. Evli kadının bir insan olarak erkekten farklılığı gerçeği, bire bir "eşitlik ilkesi gereği" anlayışında ve yorumuyla gözden kaybolmuştur. Tam da Mackinnon'un ifade ettiği gibi, eşitlik ilkesi bir kandırmaca mıdır? Eşitlik ilkesinin varlığına rağmen kadının soyadı, çocuğun tanınması konusunda eşitlik ilkesi göz ardı edilmektedir. Hukuk Doktrini'nde en tartışmalı konu olarak soyadının öne çıkması ise ilgiye değerdir.

Makalede ortaya çıkan, evli kadının hukuki konumu ile fiili konumu arasında kadının aleyhine önemli bir mesafenin varlığıdır. Evli kadının hukuki durumunda yapılan değişikliklere rağmen, uygulamaya geçirilememesi, kadınların bu hakların varlığını bilme, içselleştirme ve en geniş olarak adalete erişimlerinin sağlanmasını da yakından ilgilendirmekte. Kadınların karşı karşıya olduğu rıza dışı evlilikler, rıza dışı birliktelikler hukuki olarak değerlendirildiğinde, sözleşmenin geçerliliğinde temel unsur olan kadının özgür iradesinin yokluğu, evliliğin de yokluğunu ifade eder. Hukuken bu evlilikler ve birliktelikler yok hükmündedir,

doğmamıştır. Kadının uğradığı şiddet ve aile içi şiddetin yaygınlığına rağmen aile hukuku literatüründe yer verilmemesinin, hukuk dalları arasındaki ayırımdan kaynaklandığı düşünülebilse de, evlilik hukukunun temel meselelerinden biri olduğunun kabulü, aile hukukunun dar çerçevesinin yıkılmasını gerekmektedir.

Bir birlik fikrinin ürünü olan evlilik/aile kurumunun kurulmasından sona ermesine kadar, devletin derece derece karışma ve kontrolü vardır ve hâkime hukukun diğer dallarına göre çok daha geniş takdir yetkisi tanınmıştır. Yani yasaların uygulanmasında toplumsal kalıp ve rollerin ya da başka bir ifadeyle ülkedeki toplumsal cinsiyet anlayışının önemli etkisi olacağı aile hukukuna hâkim ilkelerden anlaşılmaktadır. Yasanın uygulanmasında aile kurumunu oluşturan kadını (veya erkeği) değil onlara rağmen, aileyi koruma anlayışı egemen olmuştur. Anayasa'nın 90. maddesinde yer alan temel haklara ilişkin uyuşmazlıklarda uluslararası yasaların önceliği anayasal hüküm olmasına rağmen, üst mahkemelerin evli kadınla ilgili zikzak yapan kararları, en iyi ihtimalle, Yargı'nın bu konuda kafasının karışıklığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Abik, Y. (2005a) "Nişanlanma ve Nişanlılık," *AÜHFD,* cilt: 54, sayı: 2, Ankara.

Abik, Y. (2005b) *Kadının Soyadı ve Buna Bağlı Olarak Çocuğun Soyadı,* İstanbul.

Acabey, B. (2002), *Evliliğin Genel Hükümleri ve Yasal Mal Rejimi, 4721 Sayılı Medeni Kanun'un Hukuk Yapısındaki Yenilikleri,* Muğla Barosu Başkanlığı, Konferanslar Serisi 1, Bildiriler ve Tartışmalar, Muğla.

Acabey, B. (2002) Evliliğin Genel Hükümleri ve Yasal Mal Rejimi, 4721 Sayılı Medeni Kanun'un Hukuk Yapısındaki Yenilikleri, Muğla Barosu Başkanlığı, Konferanslar Serisi 1, Bildiriler ve Tartışmalar, Muğla.

Acabey, M.Ş. (2002) *Soybağı Kurulması, Genel Olarak Sonuçları, Özellikle Evlilik Dışında Doğan Çocuğun Mirasçılığı (Eski ve Yeni Medeni Kanuna Göre Karşılaştırmalı),* İzmir: Güncel Hukuk Yayınları.

Acar, F. (2010) *Aile Hukukumuzda Mal Rejimleri ve Eşin Yasal Miras Payı,* 2. baskı, Ankara: Seçkin.

Adalet Bakanlığı (2002) *Türk Medeni Kanunu, Türk Medeni Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun ve Gerekçeleri,* Ankara.

Ağırdemir, A. (2003) "Kadının Soyadı Yok," *Günışığı Aylık Hukuk Dergisi,* sayı: 3, Mayıs, s. 17.

Akıntürk, T. (1996) *Aile Hukuku.* 4. baskı, Ankara.

Akıntürk, T. (2006) *Türk Medeni Hukuku Aile Hukuku,* Yeni Medeni Kanuna Uyarlanmış, Yenilenmiş 12. baskı., Ankara: Beta.

Akkaya Kia, R. (2009) "Hukukun Kadına Bakışı: Ergen ve Eşit Olamama Hali," *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* cilt: XIII, sayı: 1-2.

Alkan, M.Ö. (1990) "Tanzimat'tan Sonra Kadının Hukuksal Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine," *Toplum ve Bilim,* sayı: 50, Yaz, s. 85-95.

Arık. K.F. (1963) "Medeni Kanun ve Yapılan Bazı Tenkitler," *SBFD,* sayı: 1.

Arın, M.C. (1996) "Medeni Kanun'un Vazgeçilmez Özü Eskiyen Sözü," İstanbul Barosu Kadın Hakları Komisyonu Türk Hukukçu Kadınları Derneği Çalışma Toplantısı, İstanbul.

Arpacı, A. (1992) *Kişiler Hukuku (Gerçek Kişiler),* İstanbul: Filiz Kitabevi.

Artuk, E. ve Yenidünya, C. (1999) "Evlilik İçinde Irza Geçme Suçu," *Cumhuriyet'in 75.Yıl Armağanı,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, s. 64.

Ayata, G. ve Eryılmaz Dilek, S. (2010) "Kadınlar İçin Gerçek Adalet," *Güncel Hukuk Aylık Hukuk Dergisi,* Kasım, sayı: 11-83.

Aydın, Ö.D. (2006) "Yeni Türk Ceza Yasası'nda Cinsel Suçların Düzenleniş Biçimi", Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006," *Feminizm ve Hukuk-Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk,* Ankara: Ankara Barosu Yayını.

Berktay, F. (2004) "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye," *Sivil Toplum ve Demokrasi. Konferans Yazıları,* no: 7.

Bora, A. (2004) "Türkiye'de Feminizm ve Feminist Hareketler," *Feminizm ve Hukuk- Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk,* Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006, s. 126-35, Ankara: Ankara Barosu Yayını.

Bozkurt, M.E. (1944) "Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı," *Medeni Kanun'un XV. Yıldönümü İçin,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Cansel, E (1977) "Medeni Kanunda Kadın Erkek Eşitliği İlkesinin Değerlendirilmesi, (Mukayeseli Hukuk)" *Medeni Kanun'un 50.Yılı,* s. 23-42 Ankara Üniversitesi Yayınları.

Centel, N. (1997) "Cinsel Suç Mağduru Kadının Korunması," *Kenan Tunçomağ'a Armağan,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, s. 62.

Çaha, Ö. (1996) *Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın,* çev. E. Özensel, Ankara: Vadi.

Çaha, Ö., Ayata, G., Eryılmaz, Dilek, S. (2010) "Kadınlar İçin Gerçek Adalet," *Güncel Hukuk Aylık Hukuk Dergisi,* Kasım, sayı: 11-83.

Çakır, S. (2010) *Osmanlı Kadın Hareketi,* genişletilmiş 3. baskı, İstanbul: Metis.

Çakırca, S.İ. (2010) "Kadın Erkek Eşitliği Açısından MK.m.187'nin Değerlendirilmesi," *Prof. Dr. Rona Serozan'a Armağan,* cilt: I, XII, İstanbul: Levha, s. 703.

Çaltekin, D.A. (2010) "Genital Muayene Suçu," *Güncel Hukuk,* Kasım, sayı: 11-63.

Demir, P.Ö. (2004) "Yeni Medeni Kanunda Evli Kadınların Hukuki Durumu İle İlgili Yenilik ve Değişiklikler," *Prof. Dr. Ergun Özsunay'a Armağan,* İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Diyarbakır Bağlar Belediyesi (2007) Gökyüzünde Asılı Çığlıklar, Namus Cinayetleri ve Kadın İntiharları Araştırması 2007 Raporu, Diyarbakır.

Doğru, O. (2004) *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları,* cilt: 1, İstanbul: Legal,

Dural, M.; Öğüz, T.; Gümüş M.A. (2008) *Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku, İstanbul*: Filiz Kitabevi.

Düvenci, N. (2010)"Şiddet Mağduru Kadınlar ve Ceza Yargılaması," *Güncel Hukuk, Kasım, sayı:* 11-63.

Edis, S. (1989) *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri,* 4. baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.

Ergin, B. (2001) "Yasalarda Kadınlara Yönelik Hükümlere Genel Bakış," *İstanbul Barosu Dergisi,* cilt:75, sayı: 10-12.

Feyzioğlu, N.F. (1986) *Aile Hukuku,* yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 3. baskı, yay. haz. C. Özakman, E. Sarıal, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Genç Arıdemir, A. (2004) "Tarihsel Gelişim İtibariyle Türk Hukukunda Evlilik Birliğinin Sona Erdirilmesi ve Mal Rejimleri Bakımından Kadın Erkek Eşitliği," *Prof. Dr. Ergun Özsunay'a Armağan, İstanbul: Vedat Kitapçılık.*

Gören, Z. (1998) *Türk -Alman- İsviçre Hukukuna Göre Farklı Cinslerin Eşit Haklara Sahip Olması (Genel Eşitlik İlkesinin Uygulanma Biçimi)*, 2. baskı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, no: 83.

Göztepe, E. (2006) "Normdan Bir Sapma Örneği Evli Kadının Soyadı," *Güncel Hukuk,* Nisan.

Gümüş, M. A. (2008) *Teoride ve Uygulamada Evliliğin Genel Hükümleri ve Mal Rejimleri,* İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Gümüş, M.A. (2007) "Yargıtay'ın 2. ve 4. Hukuk Daireleri'nin Aile Hukukuna İlişkin Bir Kısım Kararları Üzerine Düşünceler," *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı: 1.

Gürkan, Ü. (1978) "Türk Kadınının Hukuki Statüsü ve Sorunları," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 35, sayı: 1-4, Ankara.

Hatemi, H. (2005) *Gerçek Kişiler Hukuku,* İstanbul: Vedat Kitapçılık.

İlkkaracan Ajas, İ. (2008) *Birleşmiş Milletler CEDAW Sürecinde Sivil Toplum Örgütleri ile Savunuculuk ve Lobicilik, Türkiye Gölge Raporları: 1997 ve 2005 Deneyimleri,* İstanbul.

KA-MER (2004) *"Keşke" Dememek İçin, Namus Adına İşlenen Cinayetler, 2004 Raporu.*

Kardam, F. (2006) Namus Cinayetlerine Meşruiyet Zemini Hazırlayan Algılama ve Yaklaşımlar," *Feminizm ve Hukuk-Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk, Ankara Barosu Yayını,* s. 259-73, Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006.

Kılıçoğlu, A. (1981) "2526 Sayılı Kanuna Göre Fiili Birleşmelerin 'Evlilik' Olarak Tescili ve Evlilik Dışı Doğan Çocukların Neseplerinin Düzeltilmesi," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 38 sayı: 1.

Kılıçoğlu, A. (2002a) *Türk Medeni Kanunu'nda Diğer Eşin Rızasına Bağlı Hukuksal İşlemler ve Yasal Alım Hakkı,* Ankara: Turhan Kitabevi.

Kılıçoğlu, A. (2002b) *Edinilmiş Mallara Katılma Rejimi*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Kılıçoğlu, A. (2003) *Medeni Kanun'umuzun Aile-Miras-Eşya Hukukuna Getirdiği Yenilikler,* Ankara: Turhan Kitabevi.

Koçhisarlıoğlu, C. (1988) "Aile Hukukunda Eşlerin Eşitliği," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt: 40, sayı: 1-4, Ankara.

Köker, E. (2006) "Töre Kıskacında Kadın ve Yasa Nerededir, Ne Yapar?,"Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006, *Feminizm ve Hukuk- Hayat,Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk,* s. 189-97, Ankara: Ankara Barosu Yayını.

MacKinnon, C.A. (2003) *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru,* Kadın Araştırmaları 15, İstanbul: Metis.

Moroğlu, N. (1999a) *Kadınlarımızla Birlikte On Yıl,* İstanbul; Özel Basım

Moroğlu, N. (1999b) *Kadının Soyadı,* İstanbul: Beta.

Moroğlu, N.(2000) *Türkiye Barolar Birliği Kadın Hukuku Komisyonu*, TÜ-BAKKOM, Özel Basım.

Nomer, H.N. (2002) "Avrupa Birliği'ne Üye Devletlerde ve Türkiye'de Evlenen Kadın ve Ortak Çocuğun Soyadı," *Prof. Dr. Ergin Nomer'e Armağan, Milletlerarası Hukuk Mecmuası*, yıl: 22, sayı: 2.

Odyakmaz, Z. (2000) "Türk Kadının Geçmişten Günümüze Kadar Yasama, Yürütme ve Kamu Hizmetindeki Etkinlikleri ve Atatürk'ün Kadına Verdiği Önem," *Türk Hukuk Enstitüsü Dergisi*, Mart, yıl: 5, sayı: 52.

Oğuzman, K. ve Seliçi, Ö. (1993) *Kişiler Hukuku Dersleri (Gerçek ve Tüzel Kişiler),* İstanbul: Filiz Kitabevi.

Oktay Yılmaz, B. (2003) *"Geleneklerin Ardındaki Ölümler:* Töre Cinayetleri," *Kadın Araştırmaları Dergisi*, sayı:8, s. 69-86 İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi.

Olgaç, S. (1967) *İlmi ve Kazai Türk Medeni Kanunu Şerhi,* İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Olgaç, S. (1950) *Türk Kanunu Medenisi, I,* İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.

Özcan, M.T. (2004) "Modernleşme ve Medeni Hukuk: Türk Medeni Kanunu'nun Resepsiyonu ve Bu Olayın Politik Cephesi," *Bülent Tanör Armağanı,* s. 445-78, İstanbul: Legal.

Özdamar, D. (2009) *CEDAW Sözleşmesi,* Ankara: Seçkin.

Özsunay, E. (1981) "Yabancı Hukukun Benimsenmesi Yoluyla Bir Çağdaşlaşma Modeli: Kemalist Hukuk Devrimi Üzerine Gözlemler ve Değerlendirmeler," *III. Türk Hukuk Kurultayı,* Ankara: Adalet Bakanlığı.

Özuğur, A.İ. (2006) *Mal Rejimleri*, güncellenmiş 2. baskı, Ankara: Seçkin.

Öztan, B. (1994) *Şahsın Hukuku Hakiki Şahıslar,* 6. baskı, Ankara: Turhan.

Pervizat, P. (2006) "Namus Cinayetlerinin Kavramsal Tartışması," Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006, *Feminizm ve Hukuk-Hayat, Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk, Ankara Barosu Yayını,* s. 235-58.

Saymen, F.H. ve Köprülü, B. (1964), *Medeni Hukuk Dersleri*, Cilt I, İstanbul: Özel İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okul Yayını.

Selçuk, S. (1996) *Kızlık Bozma Suçu, Öğreti-İçtihat,* Ankara: Adil.

Serozan, R. (2010) "Yargıtay'ın Tepki Çeken Son Tazminat Kararlarında Göze Batan Hukuksal Yanılgılar ve Bunları Tetikleyen Muhafazakâr İdeoloji," *Güncel Hukuk*, Kasım, sayı: 11-63.

Sirmen, L. (2000) "Medeni Hukuktaki Son Gelişmelerin Işığı Altında Evlenme ve Boşanma Alanında Yeniden Düzenlenmesi Gereken Konular," Hukukta Kadın Sempozyumu, Ankara.

Sözüer, A. (2006) "Yeni Türk Ceza Kanunu'nda Cinsellikle İlgili Suçlar," Ankara Barosu Hukuk Kurultayı 2006, *Feminizm ve Hukuk-Hayat,Adalet ve Kadın-Kadın ve Hukuk,* Ankara: Ankara Barosu Yayını.

Şıpka, Ş. (2002) *Türk Medeni Kanunu'nda Aile Konutu ile İlgili İşlemlerde Diğer Eşin Rızası (TMK. m. 194)* İstanbul: Beta.

Tanoruç, M.Ş. (2005) "Anayasa Hukuku Açısından Başlık Parası Geleneği," erişim tarihi: 3.07.2011, http://www.akader.info/sbard/sayilar/2005Eylul/5.pdf.

Tekinay, S.S. (1990) *Türk Aile Hukuku, İstanbul*: Filiz Kitabevi.

Tekinay, S.S. (1992) Medeni Hukukun Genel Esasları ve Gerçek Kişiler Hukuku, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Tuncer, G. (2011) "Kadına Soyadı Özgürlüğü Yasak," *Güncel Hukuk Dergisi,* sayı: 5-89, İstanbul, s. 8-9.

Usta, S. (2010) "Ensest İlişkiden Doğan Çocuğu 'Tanıma Yasağı'nın Kaldırılmasına Eleştirel Bir Bakış," *Türkiye Barolar Birliği Dergisi,* sayı: 88, Nisan-Mayıs-Haziran, Ankara.

Ünver, Y. (2001) "Özellikle Cinsel Suçlar Alanında Olmak Üzere Kadınlarla İlgili Ceza Hukuku Normlarındaki Değişim ve Türkiye'deki Durum," *Adalet Yüksek Okulu 20. Yılı Armağanı.*

Üskül Engin, Z.Ö. (2008) *Hukuk Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Evlenmenin Evrimi,* İstanbul: Vedat Kitapçılık.

Velidededoğlu, H.V. (1944) "İsviçre Medeni Kanunu Karşısında Türk Medeni Kanunu," *Medeni Kanun'un XV. Yıldönümü İçin*, s. 339-406, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Zevkliler, A., Acabey, B., Gökyayla, E. (1997) *Medeni Hukuk (Giriş-Başlangıç Hükümleri-Kişiler Hukuku-Aile Hukuku)*, 5. baskı, Ankara.

Katkıda Bulunanlar

Aslı Güneş İstanbul Bilgi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümünden 2002'de mezun oldu. 2005'te Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümünde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Yıldız Teknik Üniversitesi ATA Bölümünde doktora çalışmalarına devam eden Güneş, edebiyat yazılarını, kitap ve film eleştirilerini *Agos*, *Amargi*, *Bilgi ve Düşünce*, *Birgün Kitap*, *kitap-lık*, *Parşömen*, *Pasaj*, *Radikal Kitap*, *Doğudan*, *Kirk*, *Yeni* gibi dergilerde yayımladı. Amargi Kadın Kooperatifi'nde iki yıl boyunca edebiyat ve film atölyeleri düzenledi. Bu atölyelerden biri *Kadınlar Dile Gelince* adı altında kitaplaştırıldı. İstanbul Bilgi Üniversitesinde çalıştı. Tül Akbal Süalp ile birlikte editörlüğünü üstlendiği *Taşrada Var Bir Zaman* adlı kitapla Uluslararası Eskişehir Film Festivali'nde En İyi Sinema Kitabı Ödülü'ne layık görüldü.

Ayşe Durakbaşa (Prof. Dr.) 1961 yılında İskenderun'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümünü bitirdi, aynı bölümden master derecesi aldı. İngiltere'de Essex Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde hazırladığı doktora tezi, *Halide Edib—Türk Modernleşmesi ve Feminizm* adıyla (İletişim, 2000) yayımlandı. 1986 yılından Ekim 2002'ye kadar Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde çalıştı; 2002-2008 tarihleri arasında Muğla Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde görev yaptı. Şubat 2009 tarihinden itibaren Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde profesör kadrosunda görev yapmaktadır. Toplumsal cinsiyet sosyolojisi, kadın çalışmaları, Türk modernleşmesi, milliyetçilik, feminist siyaset teorisi, toplumsal eşitsizlikler ve tabakalaşma üzerine çalışmaktadır.

Ayşe Gündüz Hoşgör (Doç. Dr.) Lisans ve yüksek lisans derecelerini Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) İstatistik Bölümünden almıştır. 1985-87 tarihleri arasında TÜBİTAK'ta çalışmış, 1987 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümüne araştırma görevlisi olarak katılmıştır. 1992-97 tarihleri arasında Kanada'da Western Ontario Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde yürüttüğü doktora çalışmasını "İnsani Kalkınma ve Kadın İşgücü: Türkiye Deneyimi 1923-90" başlıklı tezle tamamlamıştır. Halen ODTÜ Sosyoloji Bölümünde doçent statüsünde çalışmakta, Kadın Çalışmaları ve Sosyal Politika yüksek lisans programlarında kalkınma

sosyolojisi, sanayi ve modernleşme sosyolojisi, sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri gibi konularda ders vermektedir. Toplumsal cinsiyet ve etnisiteye dayalı sosyal eşitsizlik, kırsal kalkınma, çocuk işgücü ve eğitim sosyolojisi alanlarında araştırmalar yürütmektedir.

Ayten Alkan (Doç. Dr.) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden 1994 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını 1997'de, doktorasını 2003'te AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı'nda tamamladı. Prof. Dr. Serpil Sancar danışmanlığında yazdığı "Yerel Yönetimlerin Kadınların Toplumsal Cinsiyet Gereksinimlerine Duyarlılığı: Ankara Araştırması" başlıklı doktora tezi, Türk Sosyal Bilimler Derneği 2005 Genç Sosyal Bilimciler Ödülü'nü aldı. 1995-2008 arasında AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesinde görev yaptı, Kamu Yönetimi Bölümü ile Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programında ders verdi, Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KASAUM) grubuyla çalıştı. 2003-7 arasında, KA-DER Ankara Şubesi'nin öncülüğünde oluşan "Yerel Siyaset Çalışma Grubu-Yarın için Bugünden Kampanyası"nın aktif üyesiydi. İngiltere (Londra DPU-British Council Award), Makedonya, (Üsküp ve Ohrid, Euro-Balkan Ins.), Bosna-Hersek (Saraybosna, IfBosnia) ve Şili'de (Santiago, IPSA Congress) uluslararası akademik çalışmalara katıldı. Yerel yönetimler, yerel/kentsel siyaset ve cinsler arası eşitsizlik alanlarında, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde düzenlenen çok sayıda eğitim, uygulama projesi ve atölye çalışmasına katkıda bulundu. Eylül 2008'den bu yana İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde çalışıyor. Lisans ve yüksek lisans düzeyinde Yerel Yönetimler, Toplumsal Cinsiyet ve Politika, Mekân Politikası ve Cinsiyet, Metropoliten Yerleşim Sorunları, Bölgesel ve Yerel Gelişme Politikaları, Karşılaştırmalı Konut Politikası derslerini veriyor.

Belkıs Kümbetoğlu (Prof. Dr.) Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi. İlgi alanları, kadın ve istihdam, uluslararası göç, sosyal bilim metodolojisi ve kadın çalışmalarında yöntemdir. Marmara Üniversitesi ve Yeditepe Üniversitesinde uzun yıllar Sosyal Bilim Metodolojisi, Antropoloji ve Uluslararası Göç dersleri verdi. Birçok alan araştırmasında, yürütücü, alan koordinatörü ve uygulayıcı olarak görev yaptı. 2004-11 yılları arasında Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanlığı, yine aynı dönemde Marmara Üniversitesi Kadın İşgücü Araştırma ve Uygulama Başkanlığı görevlerini üstlenmiştir. Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma (2008) ve editörlerinden biri olduğu Gelenekten Geleceğe Antropoloji adlı yayımlanmış iki kitabı vardır. 2000-11 yılları arasında Antropoloji Derneği başkanlığı, Antropoloji Derneği'nin gerçekleştirdiği üç ulusal ve bir uluslararası toplantının düzenleyicisi olarak görev yapmıştır. TÜBİTAK ve Marmara Üniversitesi BAPKO tarafından des-

teklenen, 2005-7 yılları arasında Düzce'nin Marmara depreminden sonraki beş yılda geçirdiği değişimleri konu alan deprem araştırması ve 2008-10 yılında gerçekleştirilen ve yürütücülerinden biri olduğu, "Kadın ve İstihdam" başlıklı araştırma projesi yayındadır. Halen *Niteliksel Yöntemin Farklı Yaklaşımları* kitabı üzerinde çalışmaktadır.

Berna Arda (Prof. Dr.) Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinden 1987 yılında mezun oldu. Tıp etiği, deontolojisi ve tarihi konusunda 1990'da Tıpta Uzmanlık ve ardından 1993'te bilim doktorluğu derecelerini aldı. Araştırma ve yayın etiği, insan hakları ve etik, kadın ve biyoetik, hastalık kavramının tarihi ve etik eğitimi, başlıca ilgi alanları oldu. 2008 yılında İngiltere'de UCL'de beş ay süreyle konuk profesör olarak bulundu. WAML'de (World Association for Medical Law) Başkan Yardımcısı oldu, IAEE'yi (International Association for Ethics Education) kurdu. Çalışmalarını ve eğiticilik görevini Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinde sürdürüyor.

Çağla Ünlütürk Ulutaş (Dr.) Pamukkale Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. 2003 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünden mezun oldu, ardından aynı programda yüksek lisans ve doktora öğrenimine devam etti. 2011 yılında "Türkiye'de Sağlık Hizmeti Üretiminin Dönüşümü" başlıklı tez çalışmasıyla doktora derecesini aldı. 2006-11 yılları arasında Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak görev yapan Ulutaş'ın temel ilgi alanları kadın emeği, uluslararası göç, sosyal politika ve sağlık sosyolojisi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Çiler Dursun (Prof. Dr.) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik programından yüksek lisans ve doktora derecelerini aldı. 2005 yılında İletişim Bilimleri alanında doçent, 2010 yılında profesör oldu. İdeoloji ve söylem kuramları, haber sosyolojisi, kültürel çalışmalar, psikanaliz ve fenomenoloji başlıca çalışma alanlarındandır. Bu alanlarda *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Haber Medyası Alternatif Bir Habercilik* (2008, KSGM), *Kadın Odaklı Sivil Toplum Kuruluşları ve Medya* (ortak yazar, 2008, KSGM), *Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi* (2004, Elips Kitap) ile *TV Haberlerinde İdeoloji* (2001, İmge) kitaplarını yazmıştır. İletişim kuramları, haber sosyolojisi, ideoloji ve söylem analizi konularında ulusal ve uluslararası alanda yayımlanmış çok sayıda makalesi ve kitap bölümleri bulunmaktadır. Haber ve habercilik konularında, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının eğitim ve atölye çalışmalarına katılmaktadır. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesinde öğretim üyesidir.

Deniz Kandiyoti (Prof. Dr.) Londra Üniversitesi SOAS'ta, (School of Oriental and African Studies) kalkınma çalışmaları profesörü olarak çalışmaktadır. *Central Asian Survey* dergisinin editörüdür. Akademik derecelerini Paris Sorbonne Üniversitesinde ve London School of Economics and Political Science'ta almıştır. Orta Doğu Teknik Üniversitesinde (1969-74) ve Boğaziçi Üniversitesinde (1974-80) dersler vermiştir. Ayrıca Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünde (KSGM) uluslararası araştırma danışmanı (1994-98) olarak çalışmıştır. *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar* (1997) *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Yaşam* (2002), *Gendering the Middle East* (1996), *Women, Islam and the State* (1991) adlı yayımlanmış kitapları ve toplumsal cinsiyet, kadın, kadın hakları, İslam, kalkınma ve devlet politikaları konusunda yayımlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Elif Ekin Akşit (Doç. Dr.) 1998'de ODTÜ Kadın Çalışmaları Programında İsenbike Togan ile "Ankara'da Türbeler ve Kadınların İnanış Biçimleri" konulu yüksek lisans tezini, 2004'te Binghamton Üniversitesi Tarih Bölümünde Donald Quataert ile "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi ve Modernleşme ve Milliyetçiliğin Çelişkileri" konulu doktora tezini verdi. 2009 senesinde doçentlik ünvanını aldı. 2001'den beri Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde görev yapmaktadır. "Harem Education and Heterotopic Imagination," (*Gender and Education* 23/3, 2011, 299-311); "The Urban Patterns Woven around Women's Quarters in the Historical Hammam," (*Gender, Place Culture* 18/2, 2011, 277-293); "Politics of Decay and Spatial Resistance," *(Social & Cultural Geography* 11/4 (2010): 343-357); "Fatma Aliye's Stories: Ottoman Marriages Beyond the Harem," (*Journal of Family History* 35/3, 2010, 207-218); "Scientific Motherhood," (*Encyclopedia of Motherhood*, Andrea O'Reilly (ed.), Thousand Oaks: Sage Publications, 2010); "Kadınların Hamamı," (*Cins Cins Mekan*, Ayten Alkan (ed.), İstanbul: Varlık Yayınları, 2009); "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Kamusallık Kavramının Dönüşümü ve Dışladıkları," (*SBF Dergisi* 64/1, 2009); "Haydi Kızlar Okula: Kızların Eğitimi, Kadınların Bilgisi ve Kamusal Alan Tartışmaları," (*Toplum ve Bilim* 113, 2009) yakın tarihli çalışmalarından bazılarıdır. Türk Siyasal Hayatı, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, Osmanlı Devrinde Yönetenler ve Yönetilenler, Türkiye'nin Yakın Tarihi, Osmanlı İmparatorluğunun Toplumsal, Siyasi ve Ekonomik Tarihi konulu dersler verdi ve vermeyi sürdürüyor.

Elifhan Köse (Dr.) 1976 Fethiye doğumlu. Ankara Üniversitesi SBF'yi bitirdi. Aynı üniversitede Siyaset Bilimi doktorasını tamamladı. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesinde öğretim elemanıdır. Toplumsal cinsiyet araştırmaları, beden politikaları ve edebiyat ilgi alanları içindedir.

Emel Memiş (Yrd. Doç. Dr.) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü ve Kadın Çalışmaları Programı öğretim üyesidir. Aynı zamanda ABD'de Levy Enstitüsü'nde Cinsiyet Eşitliği ve Ekonomi Programında araştırmacı olarak görev yapmaktadır. Lisans ve yüksek lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümünde tamamlayan Emel Memiş, 2007 yılında Utah Üniversitesinden iktisat alanında doktora derecesini almıştır. Halen makro iktisat, mikro iktisat, feminist iktisat, toplumsal cinsiyet ve kalkınma alanlarında dersler vermekte ve araştırmalar yürütmektedir.

Eser Köker (Prof. Dr.) 1958'de Samsun'da doğdu, lise öğrenimi 19 Mayıs Lisesi'nde tamamlandı. Daha sonra adı Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi olan Şişli Siyasal'ı 1980'de bitirdi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yüksek lisans ve doktora yaptı. 1988'de Prof. Dr. Nermin Abadan Unat yönetimde hazırladığı doktora tezinde bilimsel örgütlenme içinde kadının konumunu irdeledi. 1986 yılından beri aynı üniversitenin İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Politikanın İletişimi İletişimin Politikası ve Kitapta Kurutulmuş Çiçekler yayınlanmış iki kitabının başlıkları. AÜ Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nda hocalar ve öğrenciler olarak anneannelerine ilişkin öykülerini bir araya getirdikleri Sırlarını Eskitmiş Aynalar: Anneanne adlı kitabın da yazarlarından biri. İletişim Fakültesi'nde ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde siyasal iletişim, sözlü kültür, siyaset bilimi, retorik, kadın iletişim ve siyaset derslerini halen yürütmektedir. Evli ve Neveser'in annesidir.

Feride Acar (Prof. Dr.) Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyesi olan Acar, sosyoloji, siyaset sosyolojisi, toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları konularında lisans ve lisansüstü düzeyde dersler vermektedir. ODTÜ Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı Kurucu Başkanlığı (1993-2001), Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi (CEDAW) üyeliği (1997-2005) ve Başkanlığı (2003-25) yapan Acar, Avrupa Konseyi Kadınlara Karşı Şiddet ve Eviçi Şiddetle Mücadele Sözleşmesi'nin hazırlıklarında da (2008-11) Türkiye'yi temsilen yer almıştır. Prof. Acar, halen (2011-4) CEDAW Komitesi üyesi olarak görev yapmaktadır.

F. İrem Çağlar (Yrd. Doç. Dr.) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden 1997 yılında mezun olan İrem Çağlar aynı fakültede yüksek lisans (2000) ve doktora (2009) çalışmalarını tamamlamıştır. Şu an Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Kürsüsü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Funda Şenol Cantek (Doç. Dr.) 1970'te Ankara'da doğdu. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümünden mezun oldu. Aynı

üniversitede, gazetecilik alanında yüksek lisans ve doktora yaptı. Doktora çalışmasını, yazılı ve sözlü anlatılar üzerinden başkent Ankara'nın fiziksel ve söylemsel inşası üzerine yaptı. Lisans eğitimi boyunca üç yıl basın sektöründe çalıştı. 1994'ten 2010'a kadar Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesinde görev yaptı. 2010'dan itibaren Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İletişim sosyolojisi, kent sosyolojisi, yeni medyalar, gazetecilik, basın tarihi, sözlü kültür, kadın çalışmaları ile ilgilenmektedir. Bu konularda çeşitli dergi ve kitaplarda makaleleri yayımlanmıştır. *Yabanlar ve Yerliler, Başkent Olma Sürecinde Ankara* (İletişim, 2003) ve *Sanki Viran Ankara* (der., İletişim, 2006) adlı iki kitabı bulunmaktadır. AÜ İletişim Fakültesi ve AÜ SBE Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nda Sözlü Kültür, Kent Kimlik İletişim, Temel Gazetecilik, Zaman Mekân Anlatı, Türkiye Modernleşmesi ve Medya, Mekânın Cinsiyeti başta olmak üzere çok sayıda ders vermektedir.

Gülay Toksöz (Prof. Dr.) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümünde öğretim üyesidir. Uluslararası emek göçü, toplumsal cinsiyet perspektifinden işgücü piyasaları, kalkınma ve kadın emeği konularıyla ilgilenen Toksöz'ün bu konulara ilişkin çok sayıda ulusal ve uluslararası yayını vardır.

Gülriz Uygur (Doç. Dr.) Lisans ve yüksek lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde, doktora öğrenimini ise Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde tamamladı. Halen Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalında öğretim üyesi ve bilim dalı başkanı olarak görev yapmaktadır. Başlıca çalışma konuları etik, kadına yönelik şiddet ve adalettir.

Güzin Yamaner (Doç. Dr..) Ankara Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Dans Bölümü Başkanı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalında öğretim üyesidir. 1968 yılında Elazığ'da doğdu. ODTÜ'de kimya mühendisliği okudu. 1991 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tiyatro Bölümü Sahne Tasarımı Anasanat Dalından mezun oldu. Ankara Üniversitesi DTCF'de "Postmodern Tiyatro" üzerine ilk yüksek lisansını, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalında "Feminist Tiyatro Tarihi" üzerine ikinci yüksek lisansını, Eğitim Bilimleri Fakültesinde "20. Yüzyılda Anlam Arayışı" konulu doktora tezini tamamladı. Sessizlik, Toplumsal Cinsiyet ve Dil, Sahne Tekniği, Sanat Tarihi, Yaratıcı Drama dersleri vermektedir. Akademik ilgi alanları, sözlü tarih, çocuk-genç-kadın gruplarıyla drama atölyeleri ve Doğu-Batı sanatlarının karşılaştırmalı çalışmalarıdır.

Hülya Durudoğan (Yrd. Doç.) Felsefe dalında lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesinde, yüksek lisans ve doktora derecelerini Duquesne Üniversitesinde tamamladı. Halen Koç Üniversitesi Felsefe Bölümünde görev yapmaktadır. Koç Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırma ve Uygulama Merkezinin (KOÇKAM) müdür yardımcılığı görevini de sürdürmektedir. Toplumsal cinsiyet, feminizm tarihi, 2. Dalga Fransız Feminizmi, *queer* kuramı ve kadının insan hakları konusundaki çalışmalarına devam etmekte ve toplumsal cinsiyet ve feminizm konusunda dersler vermektedir.

Meryem Koray (Prof. Dr.) 1974 yılında İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi; Personel Yönetimi Anabilim Dalında yüksek lisans (1979), Sosyal Politika alanında doktora (1983) yaptı. Akademik yaşama Dokuz Eylül Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde devam eden Koray, 1988'de doçent, 1994'te profesör oldu. 1998 yılında Yıldız Teknik Üniversitesine geçti. Koray, çalışma ilişkileri, sosyal politika, küreselleşme, Avrupa Birliği ve kadın meseleleri gibi alanlarda yoğunlaşmıştır; bu alanlarda yayımlanmış çok sayıda makale ve bildirisi bulunmaktadır. *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog* (A. Çelik ile birlikte, 2007, Belediye-İş Sendikası), *Avrupa Toplum Modeli* (2005, İmge) ve *Sosyal Politika* 3. Basım (2007, İmge Yayınları) yayımlanmış kitaplarından bazılarıdır. Son kitabı *Kapitalizm Küreselleşirken Dünya Ahvali*'dir (2011, Ayrıntı).

Mine Gencel Bek (Prof. Dr.) Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümünde öğretim üyesidir. En son Mutlu Binark ile yazdığı *Eleştirel Medya Okuryazarlığı: Kuramsal Tartışmalar ve Uygulamalar* kitabında odaklandığı (2007, Kalkedon Yayınları) toplumsal cinsiyet ve medya ilişkisi konusunda çeşitli yazıları bulunan Gencel Bek, aynı zamanda toplumsal cinsiyet duyarlılığının geliştirilmesi için akademi dışında da Uçan Süpürge, BİA, Ka-Der, Kaos-GL gibi alternatif ağlara, TGC gibi meslek örgütlerine, BYEGM, KSGM gibi resmi kurumlara eğitim çalışmaları, sunuşlar ve yazılar yoluyla katkıda bulunmaktadır. British Council, BBC ve TGC işbirliği ile medya profesyonellerine yönelik "Medya ve Çeşitlilik Projesi" kapsamında geliştirilen *Kadın, Cinsel Yönelim ve Medya: Medyanın Üretim Süreci ve İçeriğini Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yararına Dönüştürme İçin Kılavuz*'da (2006) danışman ve araştırmacı olarak görev almıştır

Oya Çitçi (Prof. Dr.) Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde tamamladı. Ankara Üniversitesinde siyaset bilimi alanında "Türkiye'de Kadın Sorunu ve Kamu Görevlisi Kadınlar" konulu tezi ile doktor unvanını aldı. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsünde (TODAİE) görev yapmakta olup siyasal ideolojiler, siyasal partiler, Türkiye'nin siyasal yapısı konularında yüksek lisans dersleri vermektedir. *Türkiye'de Kadın Sorunu ve Kamu Görevlisi*

Kadınlar, Yerel Yönetimlerde Temsil, Yerel Seçimler Coğrafyası adlı kitapların yazarı, *20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek, Türkiye'de İnsan Hakları, Yerel Seçimler Panoraması, Toplumsal-Ekonomik-Siyasal Yaşamda Kadın: Ülkelerden Örnekler* adlı kitapların editörüdür. Kadın sorunları, kamu görevlileri ve siyaset, yerel siyaset, siyasal temsil konularında çeşitli makaleleri bulunmaktadır.

Özge Özay (Yrd. Doç. Dr.) 1999'da ODTÜ İktisat Bölümü'nden mezun oldu. 2010'da iktisat alanındaki "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri, Teknolojik Değişim ve Ticaret" konulu doktorasını Salt Lake City'de University of Utah'ta tamamladı. Doktora tezi Halen Mersin'de Çağ Üniversitesi Uluslararası Ticaret Bölümünde yardımcı doçent olarak çalışmaktadır.

Özgen Dilan Bozgan 1982'de Bingöl'de doğdu. Bingöl'de başladığı öğrenimini, çeşitli nedenlerden ötürü göç ettiği İzmir, Gaziantep ve Ankara'da tamamladı. Diyarbakır'da yaşamakta ve Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsünde koordinatör olarak çalışmaktadır. Lisansını ODTÜ İktisat Bölümünde tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalında yüksek lisansına devam etmektedir. 2008 yılında Hollanda'da Utrecht Üniversitesi Kadın Çalışmaları Bölümünde "Toplumsal Cinsiyet ve Etnisite" başlıklı yüksek lisans programına katılmıştır. Kürt Kadın Hareketi üzerine tez çalışmalarına devam etmektedir. Başlıca ilgi alanları feminist metodoloji, postkolonyal feminist eleştiri, etnisite ve çatışmalı toplumlarda kadınların siyasal katılımıdır.

Pınar Melis Yelsalı Parmaksız (Yrd. Doç. Dr.) 1977 yılında Ankara'da doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden mezun oldu. Daha sonra ODTÜ Sosyololoji Bölümünde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Doktorasını Hollanda'da Leiden Üniversitesinde Türkiye Çalışmaları alanında gerçekleştirdi. Halen Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde görev yapan Yelsalı Parmaksız, sosyoloji ve bellek çalışmaları alanlarını kapsayan bir alanda akademik çalışmalarını sürdürmekte ve ders vermektedir.

S. Ruken Öztürk (Prof. Dr.) Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölüm Başkamdır. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı'nda da öğretim üyeliği yapan Öztürk, ayrıca ODTÜ'de Güzel Sanatlar ve Müzik Bölümünde de yarı zamanlı öğretim üyesidir. Başlıca kitapları arasında *Sinemada Kadın Olmak* (2000) ve *Sinemanın Dişil Yüzü: Türkiye'de Kadın Yönetmenler* (2004) sayılabilir. Ayrıca çeşitli dergi ve kitaplarda makaleleri de bulunmaktadır.

Sema Erder (Prof. Dr.) Bahçeşehir Üniversitesinde görev yapmaktadır. Uluslararası göç, kentleşme, yerel politika ve gecekondulaşma konularında çalışan Erder'in, bazı araştırmaları *Refah Toplumunda Getto, İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye, Kentsel Gerilim, Geleneksel Çıraklıktan Çocuk İşçiliğine* (K. Lordoğlu ile birlikte), *Yerel Siyasetin Yükselişi* (N. İncioğlu ile birlikte), *Irregular Migration and Trafficking in Women: The Case of Turkey* (S. Kaşka ile birlikte) adlı kitaplarda yayınlanmıştır. Erder halen, "Türkiye'de Değişen Göç ve İskân Politikaları" konulu bir proje üzerinde çalışmaktadır.

Serpil Çakır (Doç. Dr.) İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'nda siyaset bilimi doçentidir. Doktorasını aynı üniversiteden siyaset bilimi dalında aldı. "Kadın Tarihi", "Feminist Teori", "Kadın ve Siyaset", "Kadın Çalışmalarında Yöntem", "Sosyal Bilimlerde Yöntem", "Toplumsal Hareketler", "Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler", "Siyasal Kriz", "Frankfurt Okulu", "Devlet, Toplum, İktisat: Karşılaştırmalı Tarihsel Sosyolojinden Temel Örnekler" isimli dersleri verdi. "Cumhuriyet'in Öncü Kadınları", "Londra'daki Türkler, Kadınlar ve Temsil: Türkiye'de Kadın Parlamenterler", "İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kurum Tarihi" isimli sözlü tarih projelerini yürüttü. *Osmanlı Kadın Hareketi, Kadın Araştırmalarında Yöntem* (Necla Akgökçe ile), *Osmanlı Kadın Dergileri Bibliyografyası* (ortak çalışma) gibi kitaplarının yanı sıra, kadın tarihi, sözlü tarih, feminist yöntem, toplumsal cinsiyet ve siyaset konularında çeşitli makaleleri vardır.

Serpil Sancar (Üşür) (Prof. Dr.) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilim ve Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyesidir. Ankara Üniversitesi, Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezinin (KASAUM) (1993), Kadın Çalışmaları Anabilim Dalının ve Kadın Çalışmaları YL programının (1996), Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları doktora programının (2011) kuruluşunda yer aldı. Şu anda Siyasal Bilgiler Fakültesinde yeni kurulan (2010) Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Anabilim Dalı Başkanı. İktidarın cinsiyeti, cinsiyet eşitliği politikaları, kadın hareketleri, İslamcı kadın siyaseti, erkeklik, feminist araştırma metodolojisi alanlarında çalışıyor. *Erkeklik: İmkânsız İktidar/ Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler* (Metis, 2009), *Siyasal* Örgütlerde Cinsiyetçiliğe Karşı Eğitim Rehberi, (KASAUM, 2000), *Siyasal Yaşam ve Kadınlara Destek Politikaları,* (KSGM, 1997), *Din, Siyaset ve Kadın: İran Devrimi,* (Alan, 1991) ve İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme, (İmge, 2009, ikinci baskı) yayımlanmış kitaplarıdır ve bu çalışmaların yanı sıra yayımlanmış çok sayıda makale ve araştırması bulunmaktadır.

Sevgi Usta (Yrd. Doç. Dr.) Lisans öğrenimini İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesinde tamamladı, doktorasını aynı üniversitede çocuk koruma hukuku alanında tamamladı. Hukuka Giriş, Medeni Hukuk ve Medeni Hukuk Temelli Olarak Sosyal Koruma Hukuku, Hukukun Cinsiyeti, Çocuk Koruma Hukuku dersleri ve yayınlarıyla İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Hukuk Bilimleri Anabilim Dalında yardımcı doçent olarak akademik yaşamını sürdürmektedir. Doktora tez çalışmasını Çocuk Koruma Hukuku alanında tamamlayıp, devamında çocuk hakları, çocuk sorunları üzerine teorik ve uygulama düzeyinde çok sayıda yayın ve etkinlikte bulunan Sevgi Usta, Medeni Hukuk temelli olarak sosyal koruma hukuku, hukukun cinsiyeti, çocuk koruma hukuku dersleri ve yayınlarla akademik yaşamını sürdürmeye devam etmektedir. 2009 yılında İÜSBF Kamu Yönetimi Anabilim Dalı bünyesinde sosyal politika ve sosyal hizmetler yüksek lisans programının kurulmasını sağlamış, bugüne kadar bu alanın akademik ve toplumsal taraflarını bir araya getiren tematik atölye çalışmalarının yapılmasında etkin olmuştur. Akademik çalışmalarının yanı sıra Osmanlı Ebru Sanatı ve son dönem akademik mutfak örgütlülüğünün yaratıcı bir parçası olmuştur.

Yakın Ertürk (Prof. Dr.) Cornell Üniversitesinden kalkınma sosyolojisi alanında doktorasını (1980) alan Yakın Ertürk, ODTÜ Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yaptı (1986-2010). Ayrıca, çeşitli kuruluşlara kırsal kalkınma alanında danışmanlık (1986-2003); Birleşmiş Milletler (BM) araştırma ve eğitim kurumu INSTRAW'un (Santo Domingo) başkanlığı (1997-1999), BM Kadının İlerlemesi Bölümünün (DAW) başkanlığı (1999-2001) ve BM Kadına Yönelik Şiddet Özel Raportörlüğü (2003-2009) gibi uluslararası görevlerde bulundu. Kasım 2009'da Avrupa Konseyi İşkenceyi Önleme Komitesi'ne seçilmiştir. İlgi ve araştırma alanları: Uluslararası İnsan Hakları ve Eşitlik Rejimleri; Kimlik Politikaları, Çatışma ve Kadına Yönelik Şiddet; Küreselleşme ve Nüfus Hareketleri; Hane Halkı İşgücü Kullanım Örüntüleridir.

Yıldız Ecevit (Prof. Dr.) Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesidir. Aynı zamanda bu üniversitenin Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı Başkanıdır. Kadın konulu ilk çalışması, İngiltere'de Kent Üniversitesi Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji dalında kadın ücretli emeği üzerine hazırladığı doktora tezidir. 1980 tarihinden bu yana kadın emeği, örgütlenmesi, kadın girişimciliği, akademik kadın çalışmalarının gelişimi ve benzeri alanlarda araştırmalar ve yayınlar yapmaktadır. Aynı zamanda sosyal politika ve sivil toplum konularında da dersler vermekte ve araştırmalar yürütmektedir. Türkiye'deki üniversitelerde kurulan kadın araştırma merkezlerinin danışma kurullarında ve kadın konusunda çıkan akademik dergilerin yayın kurullarında çalışmaktadır. Son senelerde

çalışmalarını kadınların istihdamım artırıcı politikalar ve faaliyetler üzerine yoğunlaştırmıştır. Akademik çalışmaları yanında Türkiye'deki kadın hareketi içinde aktif olarak yer almıştır ve sivil toplum örgütlerinin destekleyicisidir.

Zehra Yılmaz Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Aynı bölümde küreselleşmenin İslamcı kadınlar üzerindeki etkisi konulu doktora çalışmasını sürdürmektedir. Doktora çalışması nedeniyle 2010 yılında bir yıl boyunca Georgetown Üniversitesinde misafir araştırmacı olarak bulunmuştur. 2005 yılında "28 Şubat Sonrası İslamcı Kadınlar" başlıklı tezi ile Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümünde yüksek lisansını, 2002 yılında ise Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde lisansını tamamlamıştır. Akademik ilgi alanları feminizm, İslam ve postkolonyalizmdir.

Dizin

3. Osman 379
8 Mart Dünya Kadınlar Günü 52

A

Aaah Belinda 684
ABD 53, 80, 82, 99, 100, 142, 192, 208, 211, 259, 310, 314-6, 330-3, 337, 404, 512, 514, 661, 766-7, 802, 940
adabımuaşeret romanları 732, 743
Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) 54-6, 84-5, 89, 95, 97-8, 324, 327, 426-7, 465, 467, 469-71, 766, 768, 808-10, 821, 837
Afyon 537, 568
AGİK 422
aile 33, 46, 55, 64, 66-7, 69, 73, 77, 84, 87, 89, 90, 92, 94, 97, 126-34, 137, 142-5, 147-8, 152, 170-1, 179, 182, 197-8, 213, 222, 224, 226, 229-31, 238-9, 241-3, 252, 254-5, 258, 260-6, 271, 285, 288, 289-90, 314, 319-24, 349-50, 352-3, 356, 358-9, 361-3, 364, 371, 373, 375-6, 418-29, 434-7, 449-52, 463-6, 471, 480, 494-5, 498, 506-7, 513, 522, 537, 539, 544, 553-8, 564, 571, 575, 584, 619, 623, 634, 649-50, 652, 654-8, 659, 661-72, 681, 709, 713-6, 737, 741-5, 749, 750, 760, 783, 809, 814, 818, 831, 838, 841, 859, 861, 863, 865, 872, 875, 883, 885, 889-91, 901, 908, 910, 916, 922, 928, 933, 934, 943-50, 954-66, 972-8
Aile Araştırma Kurumu 393, 426
aile çalışmaları 544
Aile Hukuku 466, 927, 940, 943, 946, 948, 978, 980-1, 984
aile hukuku 916, 922, 977, 978
aile içi şiddet 290, 320, 427, 649, 650, 654-8, 661-2, 665-72, 889, 946, 973, 974
aile tarihi 506, 513
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 50, 103
ailenin korunması 171
akademik feminizm 462
akraba evliliği 243, 952
aktivizm 54, 151, 772, 836
alışverişin feminenleşmesi 372
Almanya 23, 26, 35, 79, 127, 140, 167, 195, 212, 230, 245, 316, 494, 497, 515, 726, 735, 745, 837, 842, 950
alt sınıf kadın 363
Amargi 44, 103, 105, 113, 116, 154, 357-8, 366, 392, 399, 587, 771, 797
Amerikan Devrimi 514
ana akımlaştırma 45, 50-2, 76, 309, 320
Ana Vatan Partisi (ANAP) 89, 97, 438
analık izni 434-5
Anayasa 283, 319, 421, 425-6, 429-31, 916-7, 921, 940, 944-5, 948, 953, 956, 959, 961-6, 971, 978-9, 984
Ankara Devlet Konservatuvarı 714
Ankara Üniversitesi Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi (AÜ KASAUM) 391, 578
annelik 25, 27, 64, 66, 78, 97, 249, 366, 418, 423-4, 430, 432-5, 509, 511, 555, 558, 664, 763, 816-7, 832, 849, 875, 915-21, 924, 928-30, 933-37, 968
annelik politikaları 763

antiemperyalist hareket 506
Antik Yunan 512, 701, 707, 715
Antonia 681
araçsal feminizm 326, 744, 747, 753
Arkadaş 564, 683
ASAGM 448
Asiye Nasıl Kurtulur 717-8, 744, 747, 753
Aşk Fırtınası 744, 747, 753
Aşk ve Gurur 732, 744-7, 753
Aşka Tövbe 744, 747-8, 754
ataerkil düşünme sistemi 744, 747, 753
ataerkil kodlar 144
ataerkil toplum 319, 896
ataerkillik 44, 46, 56, 144-9, 223, 251, 307, 321, 494, 497, 650, 827
Atatürk 36, 532, 611, 644, 711, 729, 736, 753, 851, 869, 983
Atatürkçülük 80
Avrupa Birliği (AB) 55-6, 87, 100, 102, 106-7, 110, 124, 156, 167-9, 184-5, 192, 195, 198, 201, 211-2, 232, 237, 242, 245-6, 302, 310-1, 317, 319, 323, 326-8, 331, 340, 415, 419-21, 424-30, 438, 440, 445, 448-53, 457, 466, 636, 649, 705, 808, 817-9, 945, 973, 983
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) 292-3, 827, 957-9
Avrupa İstihdam Stratejisi 420
Avrupa Konseyi 28, 34, 282, 292-3, 299, 301, 422, 451, 858, 862, 890-1, 908, 912, 962
avukatlık hizmetleri 442
Avustralya 368
Aydınlanma çağı 511
ayrımcılığa uğramama hakkı 289, 290
ayrımcılık 65, 72, 79, 90, 93-4, 132, 134, 228, 285, 290, 293, 297, 300, 306, 386, 388, 416, 420, 425, 430-2, 435, 450, 478, 498, 514, 583, 627, 669, 781, 808, 814, 852, 856, 889, 891, 895, 901-2, 909, 945, 959, 962, 974

B
Bağımsız İletişim Ağı (BİA-NET) 625
Bağlar Kadın Kooperatifi 787
bakım 86, 143, 168, 170-4, 171, 176, 178-9, 182, 185, 236, 252, 255, 266-7, 305, 308-9, 314, 316, 319, 320-2, 328-9, 330, 332-8, 353, 420-1, 423-4, 435-6, 497, 857, 859, 864, 867, 886, 918-9, 923, 927-8, 935, 936, 954, 968, 970
bakım etiği 333-5, 337
başörtülü kadın 809-10
başörtülü kimlik 823
Batı Avrupa 36, 99, 167, 197, 229, 330, 376
Battalname 543-5, 565
bavul ticareti 173, 180, 185, 191, 208, 210
bebek ve çocuk ölümleri 235
beden 11, 48, 348, 351, 374, 378, 507, 536, 541, 690, 721, 760, 823-4, 829, 831, 840-1, 844, 926, 933, 972
beden politikaları 507
bellek çalışmaları 11, 571, 577
bellek mekânları 583, 585
beyaz kadın 74
bilgi üretimi 12, 17, 30, 50, 87, 101, 121-2, 132, 144, 151, 155, 175, 180, 185, 192, 196, 203-4, 225, 228-9, 233-4, 287, 296, 315, 318-9, 344, 376, 383, 427, 443, 475-9, 480-9, 491-5, 499, 506-7, 521-5, 535-8, 540, 541-9, 550, 552, 554, 556-9, 560-4, 571-2, 575, 577-8, 581, 603, 607, 609, 611, 615, 621, 628, 631, 634, 651, 654, 656, 665, 673, 704, 723-4, 824, 842, 849, 861-2, 866, 892, 923, 937, 944-5, 947, 949, 952, 960, 966, 976
bilginin cinsiyetlendirilmesi 479
bilimsel bilgi 376, 548
Bir Genç Kızın Romanı 748, 753
Birleşmiş Milletler (BM) 37, 45, 55, 72, 107, 125, 193, 234, 281, 283, 289, 305, 415, 416, 449, 453, 455, 651, 867, 889, 890, 897, 982

Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu 897
BM Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi 449
BM Pekin Dünya Kadın Konferansı 50
Brezilya 362
burjuva 18, 63, 252, 265, 513, 523, 683, 731, 746, 752, 833-4, 837

C

CEDAW 54, 56, 71-4, 88, 93, 102, 107, 116, 281-8, 290-3, 295-7, 299, 301-2, 305, 307, 309, 310, 319, 326, 415, 421-2, 427-8, 434-5, 448-9, 453-5, 892-3, 897, 921, 923, 927, 946, 950, 957, 963, 967, 973, 982-3
CEDAW Gölge Raporu 428, 453, 454
cinsel ayrışma 124
cinsel istismar 888
cinsel özgürlük 46, 55, 658, 954
cinsel taciz 54, 132, 134, 185, 946
cinsellik 46, 52, 78, 91, 181, 347, 357, 365, 386, 497, 542, 546, 552, 557, 623, 682, 684, 694, 704, 760, 871, 875, 916, 922
cinsiyet ayrımcılığı 63, 294, 351, 430, 874, 897, 902
cinsiyet eşitliği 43, 49, 50-3, 64, 77, 92, 101, 221, 281, 305-9, 310-4, 316-9, 320, 323-9, 330, 336-8, 416, 419, 420-1, 427, 650, 669, 884, 888, 896, 904, 912
Cinsiyet Eşitliği Endeksi 309
cinsiyet eşitsizliği 72, 128, 222, 319, 686, 889
cinsiyet ilişkileri 148, 152, 357, 359, 360, 378, 389, 493, 519, 633
cinsiyet kategorisi 353
cinsiyet rolleri 236, 286, 345, 352, 482, 493-6, 497, 705, 760, 850, 894, 901, 903
cinsiyet seçimi 863
cinsiyetçilik 11, 63, 64, 81, 150, 388, 508, 516, 612, 622, 635, 643, 665, 673, 693, 703, 902
cinsiyete dayalı ayrımcılık 432, 856
cinsiyete dayalı işbölümü 171, 228, 230
Cogito 113, 154, 526-7, 880
Cumhuriyet 7, 18, 37, 48, 54, 56, 223, 227-9, 230, 244, 249, 376, 390, 393, 395, 398, 401, 511-2, 518-9, 520-9, 530, 565, 572-4, 577-9, 581, 584, 587-8, 599, 616, 624, 631-2, 701-2, 706-7, 710-4, 722, 724-6, 729, 730, 734-9, 740-3, 746, 752-4, 758, 825, 838, 851, 865, 869, 910, 940, 943, 980
Cumhuriyet anneliği 511-2
Cumhuriyet dönemi aşk romanları 746
Cumhuriyet Kızı 722, 729

Ç

çalışan kadınlar 122, 133, 147, 179, 261, 267, 435, 438, 561, 631, 747, 792
çalışma hayatı 423
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı 168, 200, 428
çocuk bakımevi 423, 436, 437
çocuk bakımı 130, 179, 229, 251, 266, 320-1, 331, 364, 420, 424-6, 430, 433, 435-6, 438, 450-2, 537, 559, 560-1, 629, 637, 923, 937
çocuk yardımı 322, 434, 437
Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) 428, 770

D

DAPHNE 11 904
Deli Dumrul 719, 720, 730
Demokrat Parti (DEP) 623, 764, 767, 769, 774-6, 780
Demokratik Halk Partisi (DEHAP) 767, 769, 778-9, 780-5, 788-9, 790-3
Demokratik Kadın Birliği 521
Demokratik Özgür Kadın Hareketi (DÖKH) 757, 762, 769, 788, 792, 794
Demokratik Toplum Hareketi (DTH) 767, 788-9, 790, 792, 794
Demokratik Toplum Partisi (DTP) 83, 95, 98, 388, 767-9, 788-90, 767, 789, 792-5, 797

devlet feminizmi 65, 79, 838, 887
Devlet Memurları Kanunu (DMK) 429, 430, 432-4, 437
Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 26, 35, 123, 208, 229, 237-8, 245, 404, 426-8, 441, 454-5, 869
Devlet Su İşleri (DSİ) 431
devrimci kadınlar 510
dışlanma 65, 168, 295, 317, 367, 515, 807, 836
dindar kadın edebiyatı 823, 842
Diyanet İşleri Başkanlığı 443-4, 454, 894, 896, 903, 907
Diyarbakır Cezaevi 760
Diyarbakır Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİKASUM) 83, 786-7
doğum izni 423-4, 433, 452, 917-8, 922
Dünya Bankası 68, 129, 193, 208, 231, 245, 265, 297, 311, 332, 817-9
Dünya Kadın Konferansları 267
Dünya Sosyal Forumu 335
düzensiz göç 167, 169, 172, 192

E

ebeveyn izni 328, 425, 433
eğitim 9, 12, 29, 30, 33, 41, 65, 80, 86-8, 98, 103, 125-6, 170, 172, 197-8, 219-21, 225-8, 232-4, 240, 242, 244, 252, 255, 266, 269, 294, 309, 319, 331, 380-1, 416, 418, 420, 422-3, 432, 436-7, 440, 442, 444-9, 451, 477, 481, 509, 514, 516, 519, 537, 541-2, 544-5, 552, 558-60, 564, 626, 629, 631, 639, 649, 666, 669, 672, 701, 717, 721, 725, 737, 743, 766, 768, 806, 809, 818, 826, 828, 836-9, 842, 852, 867, 870, 887-93, 896-9, 900-1, 905-7, 911, 923, 960, 968, 970
ekofeminizm 308
emek 61, 67-8, 90, 121, 127, 129-31, 135-9, 140-9, 141, 148-9, 152-4, 168-70, 172, 175-6, 196, 204-5, 212, 242, 249-59, 261, 263-9, 270-2, 308, 315, 318, 321, 329-30, 334-5, 338, 353-4, 357-8, 364-5, 505, 605, 724, 775, 786, 814, 862-3, 965
emeklilik 422-4, 430, 437-8, 450, 957
Emma 746, 753
endogamik evlilik 747
enformel ekonomi 170, 185
eril dil 91
eril ideoloji 223, 228, 242
eril yurttaşlık 512
erillik 369, 371
erkek egemen 64, 69, 73, 75-6, 79, 88, 95, 206, 209, 239, 243, 288, 294, 572, 613, 629, 634, 690, 702, 841, 906, 977
erkek merkezcilik 64, 150
Ermeni kadınların belleği 583
Eski Roma 509
Eski Yunan 508, 516, 742
esnek hukuk 290, 293
eşcinsel hakları 46, 61
eşcinsellik 29, 31, 367
eşitlik 54-7, 61, 64-5, 69, 70, 72, 78, 84-5, 94, 97, 99, 100, 250, 285, 288, 294-5, 299, 300, 305-9, 310-15, 318-9, 320-9, 330-1, 335, 337, 415-9, 425, 428, 451, 511, 616, 801, 803, 886, 889, 893, 897, 902, 916, 944, 945, 946-8, 950, 960-4, 971, 976, 978
eşitlik politikaları 306-7, 311-2, 325-6, 329
eşitsizlik 52, 129, 313, 323, 330, 333, 336, 338, 386, 479, 629, 885
etik sorunlar 489
ev eksenli çalışma 90, 135, 261-3
ev işi 222, 241, 252, 263, 265, 315, 331, 541, 550, 560, 584
ev kadını 68, 92, 222, 240-1, 258, 260, 269, 350, 363, 450, 568, 569, 977
eviçi eğitim 544
eviçi emek 141, 176, 251, 253, 255, 259, 271, 357, 358, 505, 775
eviçi şiddet 54, 90, 290, 883, 886

eviçi üretim 254, 265
evli kadın 944, 945, 947, 961, 965
evlilik 19, 47, 55, 64, 66, 73, 78, 91, 94, 143, 148, 198, 213, 230, 239, 258, 294, 332, 356, 371, 509, 521, 552, 554-8, 562, 584, 612, 623, 658, 663-71, 681, 690, 706-9, 725, 732, 733-4, 743-9, 784, 793, 835, 839, 841, 849, 874, 908, 927, 943-9, 952-9, 960-9, 970-8

F

Fadik Kız 718
fahişelik 197, 212
Fazilet Partisi (FP) 807-8
Fehim Paşa Konağı 719, 730
feminist akademik yazın 19
Feminist Atölye 482
feminist bilgi 144, 151, 475-7, 481, 499
feminist çalışmalar 14, 22, 146, 581, 604
feminist eleştiri 64, 933
feminist epistemoloji 479, 484
feminist hareket 67, 100, 249, 305-6, 310, 332, 334, 336, 518, 769, 796
feminist hukuk teorisi 915, 946
feminist kuram 12, 22, 43, 478, 484, 499, 606, 624
feminist medya çalışmaları 604, 614
feminist milliyetçilik 758
feminist örgütlenme 71, 93, 95, 101
Feminist Politika 44, 103, 105, 113, 117, 154, 388, 400
feminist siyaset 67, 78, 151
feminist söylem 328
feminist tarih 10, 11, 505, 507, 514, 524
feminist teori 57, 352-5, 384, 476, 479, 499, 915
feminist tiyatro 706, 707, 715, 722, 727-8
Feminist Yaklaşımlar 7, 103, 109, 154, 391, 397, 407, 412, 414, 599, 603, 647
feminist yöntem 141, 475, 480, 482, 492, 493, 506
feminizm 12, 42, 44, 53, 63, 69, 76, 78, 83, 93, 103, 144, 154, 251, 305-9, 325, 326, 328, 329, 331, 332, 335, 336-9, 479, 507, 572, 606-7, 616, 625, 632, 652, 654, 656, 758, 771-2, 795, 806, 884
Fransız Devrimi 510
fuhuş sektörü 170, 180-1

G

Garip Bir İzdivaç 749, 750, 753
gay kültürü 366
Gayri Resmi Hürrem 722
gecekondu kadını 352
geçimlik emek 251, 259, 261, 271
geçimlik üretim 264
Genç Kız 742, 753
Genç Kızlara Muaşeret Usülleri 739, 742
göç araştırmaları 494
göçmen kadın emeği 172, 496, 497
göçmen kadınlar 148, 168, 172, 175, 180, 183, 494
göçün kadınlaşması 168, 179, 197, 496
Gölgeler 713
gönüllü emek 251, 259, 271
görgü kitapları 731, 732
görünürlük 42, 45, 50, 55, 79, 361, 366, 383, 623, 660
güç ilişkileri 308, 484, 486
Gülnihal 708, 729
Güney Amerika 317
Güneydoğu Anadolu 84, 225, 231, 242, 247, 428, 721, 952

H

hakkaniyet 294-5, 804
Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) 388, 764, 775-9, 780-2, 789
Halkın Emek Partisi (HEP) 763-4, 769, 774-6, 780
hane ekonomisi 258

Hanımlar Alemi 611
harem 361, 377, 379, 382, 542
Has Parti 810
hegemonik erkeklik 372
hegemonya 75, 79, 361, 572
heteroseksüellik 73
homofobi 668
Huzur Sokağı 582
hükümet programları 421, 450

I
ikinci dalga feminist hareket 249
ikinci dalga feminizm 42, 572
iktidar 21, 46, 56, 57, 63, 75-8, 80, 99, 104, 137, 148-9, 171, 228, 320, 323-4, 345-7, 351, 356, 359, 379, 422, 505, 508, 576, 579, 581, 584, 614, 651-2, 704, 767, 783-4, 788, 790, 805, 809-14, 816-8, 823, 829, 832, 840
iktidar ilişkileri 80, 137, 171, 228, 351, 356, 379, 579, 832
İktisat 110, 154, 156, 163, 164, 165, 255-6, 258, 273, 276, 278, 326, 341
İlerici Kadınlar Derneği (İKD) 109, 521, 532, 573
İlerleme Raporu 428, 430
ilk dalga feministler 516
insan hakları 27, 51-2, 71-6, 84-5, 193, 281-9, 291-9, 300, 305, 312, 319, 335, 371, 496, 520, 582, 672, 760, 775, 801, 803, 866-8, 867, 889, 891-2, 894, 903
İnsan Hakları Derneği (İHD) 763, 867
İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 283
insan ticareti 180, 199, 213
İnsani Gelişme Endeksi 309
İran Devrimi 825-8
İslamcı kadın dergileri 828
İslamcı kadın hareketi 82
İslamcı kadınlar 80-1, 580-1, 806
İslamcılık 48, 80, 108, 112-3, 801, 814, 816, 823, 825-6, 828-9, 833, 835, 839, 843, 845
İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunlarını Araştırma ve Uygulama Merkezi (İÜ KASAUM) 577
istihdam 12, 65, 68, 124-5, 128-2, 139, 147, 167-8, 170-1, 174-9, 180-5, 193, 208-11, 220, 224, 237-9, 241, 243, 257, 260-1, 269, 311, 314-7, 319, 320, 322, 332, 418-9, 420, 424-5, 427, 481, 629, 669, 813, 850, 902
İş Yasası 132, 319, 321-2
işgücü piyasaları 126
işgücüne katılım 41, 129, 171-2, 223, 260, 269-70, 321, 349, 363, 920
işkence 284, 290, 377, 760
işsizlik 91, 129, 130, 138, 167, 169, 170, 175, 198, 270, 317, 323, 329

J
Jakobenler 510
Jin û Jiyan 759, 778
Jujin 114, 620, 759, 770, 778

K
Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği (KA-DER) 94, 95, 107, 110, 113, 391, 455, 518, 810, 975
Kadın Bakanlığı 100
kadın bedeni 80, 207, 370, 686, 690, 716, 718, 723, 726-7, 874, 933
kadın belleği 571, 572, 575, 577, 583, 585
kadın bilgisi 477, 480
kadın biyografileri 11, 20
kadın çalışmaları 9, 10, 12-4, 17-8, 25, 28-9, 42-3, 49, 50, 57, 121-2, 151, 154-5, 261, 327, 385, 475-9, 477, 480, 496, 505, 635, 687, 770, 778, 785, 794, 903
Kadın Çiftçiler Daire Başkanlığı 428
kadın dayanışması 14, 70, 93, 96, 691
kadın dergileri 521, 641, 826, 828
kadın emeği 50, 68, 121-8, 130-2, 136-8, 150-5, 172, 241, 321, 353, 384, 496-7, 814

kadın erkek eşitliği 125, 281-2, 285, 295, 299, 327, 897, 943, 964
Kadın Eserleri Kütüphanesi 516, 518-9, 522-3, 527, 528-9, 531, 533, 576-7, 586
Kadın Gazetesi 623-4
kadın girişimciliği 138, 427
kadın göçü 494, 498
kadın hakları 12, 42, 46, 50-2, 55, 63-5, 68, 71-2, 76-7, 79, 80, 82, 85, 87, 94-8, 100, 125, 281-2, 285, 287-8, 292, 294, 296, 299, 352, 354, 416, 513, 574, 619, 624-5, 632, 659, 709, 774, 803-4, 806, 808, 835, 894, 944
kadın hareketi 12, 54, 55, 63-4, 71, 74-9, 80, 82-5, 94-6, 102, 121, 287-8, 290, 300, 306-7, 326-7, 476, 496, 516-7, 519, 520-2, 572, 650-1, 679, 757-9, 761, 769, 771-4, 779, 784-9, 792, 795-6, 802-3, 805, 818
kadın istihdamı 125, 151, 171, 429, 633
kadın işçi 132, 144
kadın işgücü 420
kadın işsizliği 129
kadın memur 430, 439, 442, 444
kadın örgütleri 67, 70-1, 74-6, 81-9, 91-7, 92, 100-3, 152, 786, 808-9, 819, 921
kadın politikaları 786, 793-4
Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KASAUM) 95, 110, 113, 117, 391, 577-8, 636
kadın sorunu 27, 31, 41, 72, 96, 123, 149, 345, 347, 427
kadın tarihi 122, 507, 514-9, 520-1, 523, 525, 571-3, 577-9, 580
kadın temsili 446, 806, 815
kadın ticareti 91, 198, 496
Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı 103, 324
kadın yönetmenler 685, 688, 694, 714
Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2007-2010 650, 676
kadına yönelik şiddet 12, 29, 83, 88, 615, 627, 651, 653, 660, 666, 673, 695, 883, 888-9, 891-4, 896, 898, 901, 903, 906-7, 912
Kadınca 402, 611-3, 623, 632, 644, 683, 925-6
Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı 895, 904
kadının insan hakları 27, 71-6, 84-5, 903
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM) 50, 110, 129, 159, 322, 324, 340, 425-6, 429, 444, 446-8, 450, 455, 457, 614, 616-7, 621, 627, 633, 636, 643, 645-6, 649-51, 660, 674-6, 895, 898-9, 904, 907, 909, 911, 913, 974
Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM) 50, 123, 156, 158-9, 160, 162-3, 424, 426, 454, 614, 644, 798
Kadınlar Halk Fırkası 117, 310, 532, 574, 588
kadınlar matinesi 375
Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığı Önleme Sözleşmesi (CEDAW) 50, 54, 56, 71-4, 88, 93, 102, 107, 116, 281, 283, 285-8, 290-3, 295-7, 299, 301-2, 305, 307, 309, 310, 319, 326, 415, 421-2, 427-8, 434-5, 448-9, 453-5, 892-3, 897, 921, 923, 927, 946, 950, 957, 963, 967, 973, 982-3
kadınlara yönelik şiddet 97, 281, 290-3, 297, 909
kadınların eğitimi 47, 80, 512, 543, 731
kadınların istihdamı 133, 632
kadınların işgücüne katılımı 123
Kadınların Kalkınma Fonu 296
Kadınların Medya İzleme Grubu (MEDİZ) 622-3, 657, 921
kadınların modernleştirilmesi 87
Kaktüs 44, 107, 154, 250
kalkınma planları 421, 423-4
kamunun cinsiyetlendirilmesi 86
kamusal alan 21, 64, 176, 226, 332, 355, 357, 373, 375, 539, 576, 584, 744, 749, 806, 838, 885
kamusallık 737, 760

Kaos-GL 367, 997
kapitalizm 67, 68, 127, 142, 145, 147-9, 251-4, 263, 265, 272, 313, 321-2, 325, 329, 334, 336, 338-9, 353, 497, 743, 805, 817, 834
Kardelen Kadın Evi 787
karşılıksız emek 141, 143, 249, 250-2, 255-9, 261, 266, 267-9, 270-2
kayıt dışı ekonomi 320
Kemalizm 80, 112, 146, 156, 734, 736, 807
kentsel kadın 127, 243
kentsel mekân 584
kırsal kadın 136, 138, 225, 229, 242-4
kırsal kalkınma programları 233
kız çocukları 225, 236
kız *enstitüleri* 536, 548
kız meslek liseleri 548
kimlik siyaseti 68, 83, 84, 98
kota 79, 98, 320, 447, 632, 761, 780-3, 787-8, 795
Kürdistan Halklar Konfederasyonu (KCK) 762, 768, 769, 771, 788
Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi (KADEK) 766
küresel kadın hakları 72
küresel kadın hareketi 71, 74-6, 290, 300
küresel kapitalizm 68, 336, 805, 817
küresel neoliberal politikalar 51
Kürt Açılımı 768
Kürt feminist dergileri 618
Kürt hareketi 582, 759, 760-1, 765-6, 769, 771, 778-9, 780, 790-1, 794
Kürt Kadın Hareketi 7, 599, 757
Kürt sorunu 355
kürtaj 29, 33, 540, 859, 860, 877, 924-7

L

lezbiyen annelik 934
LGBT 367
liberal feminizm 606

M

Marksist feminist 126, 142
Marksizm 61, 142, 145
Medeni Kanun 42, 54, 55, 908, 943-9, 950, 955, 957, 959, 960-9, 970-3, 976, 980-2, 984
mekânın örgütlenmesi 345, 359
mekik göç 169
mevsimsel göç 237
Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) 87, 428, 437, 447, 456, 714, 720, 729, 903
modernleşme 47, 61, 66, 68, 76-7, 86-7, 126, 137, 221-5, 241, 310, 318, 358-9, 361, 480, 519, 520, 522, 548, 572, 574, 584, 713, 735, 737, 740, 835
Mor Çatı Vakfı 524
müktesebatı 424
Müslüman kadın 81, 581, 802, 803, 805-7, 810, 813-9, 824, 827, 829, 830, 832, 834, 844
Müslüman kadın hareketi 802, 803, 805, 818

N

namus cinayetleri 55, 88, 626, 655, 872, 892, 896, 898, 906, 907
neoliberal devlet 416, 418
neoliberal politikalar 51, 307, 313, 327, 438, 450
neoliberalizm 416, 417-9

O

OECD 123, 161, 422, 425-6, 440, 456
okuma grupları 542, 545
Olağanüstü Hal Bölgesi (OHAL) 231, 760, 766
olumlu ayrımcılık 65, 79, 94, 388, 416, 432, 450
Osmanlı 18, 112, 114, 212, 249, 310, 367, 370, 372-3, 376, 378, 380, 381-3, 391, 396-7, 400-4, 411, 413, 509-10, 515-20, 523-4, 527-

9, 530-3, 542-4, 565, 573-4, 583, 586, 588, 620, 682, 703-7, 711, 713, 719, 722, 735-8, 744, 754, 825, 850, 865, 981
Osmanlı İmparatorluğu 382, 391, 411, 509, 542, 544, 583, 707, 711
Osmanlı kadınları 18, 383
özel alan 21, 64, 129, 176, 226, 288, 295, 355-7, 359, 511, 539, 560, 576, 584, 624, 681, 737, 829, 884-5, 888, 922
özelleştirme 87, 265, 333, 417, 439, 442, 445, 450, 451, 811
Özgür Kadın Partisi (PJA) 766, 779
özgürleşme 48, 78, 305, 327, 494, 506, 563

P

patriarka 146, 253-5, 263, 272, 505
patriarkal kapitalizm 142
Pazartesi 44, 154, 365, 408, 618, 626, 645, 770
popüler feminizm 103
pornografi 684, 694, 902
postkolonyal feminizm 83, 308
postyapısalcı eleştiri 44
pozitif özel yaşam 885
Praksis 154, 156, 273
proje feminizmi 101, 771

Q

queer 366, 386, 991

R

radikal feminizm 76, 308, 606, 607
refah devleti 68, 139, 172, 332, 415, 419
Refah Partisi (RP) 807-9, 827, 837, 841

S

Saadet Partisi (SP) 810
sağlık hizmetleri 440, 442
sağlık politikaları 416
seks işçiliği 69, 182, 198-9, 206-8, 211-3, 365
seks turizmi 211, 673
sendikalar 31, 61, 91, 205, 207, 254, 765, 908
sendikalaşma 31, 254, 260, 262, 630
sınıfsal oluşum 365
sivil haklar 43, 516
sivil toplum 50, 52, 54, 75-6, 138, 152, 199, 259, 305, 332, 429, 628, 636, 757, 765, 770-1, 786, 794, 801, 805-6, 811, 813-8, 883, 890-9, 903-9, 911, 923, 928
siyasal İslam 80, 805, 815, 817-8
sol harekette kadın deneyimi 573
sosyal adalet feminizmi 333
Sosyal Demokrat Halk Partisi (SHP) 426, 763, 764
sosyal güvenlik 12, 193, 241, 259, 322, 331, 364, 423, 450, 917
Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) 320, 896, 903, 905, 910
sosyal sigorta 423, 438
sözlü tarih 11, 225, 484, 520-2, 525, 538, 571, 576-9, 580-4, 838
Suffrage hareketi 63
sürekli göç 236, 237
süt izni 432-4, 917, 920

Ş

şehir çalışmaları 359, 388
şehir planlaması 344
şehirli kadın 350, 524
şiddet 12, 29, 33, 54, 83-6, 88, 90, 97, 181, 185, 194, 197, 281, 287, 290-4, 297, 319, 320, 324-5, 347, 351, 370-2, 427, 479, 496, 499, 555, 614-5, 620, 626-9, 649, 650-6, 658-9, 660-8, 670-3, 692, 695, 726-7, 784, 793, 795, 803-4, 871, 883, 886-9, 890-9, 901-9, 910-12, 916, 945-6, 955, 973-6, 978

T

Tanzimat 367, 527, 543, 550, 565, 701-2, 706-9, 729, 736, 740, 744, 752, 845, 943, 980
tarih eğitimi 512

tarih yazımı 505, 507, 512-3, 518, 524
tarihsel aktör 510
taşıyıcı annelik 930
tecavüz 19, 54-5, 371-2, 509, 626, 651-2, 654, 662-5, 670-2, 726, 784, 875, 888, 946, 974-5
temizlik ideolojisi 538, 540
tesettürlü kadın 366
Tezkire 107, 108, 112, 114, 846, 847
toplumsal cinsiyet eşitliği 49, 50-3, 306, 308, 324, 327, 330, 416, 419, 421, 427, 650, 669, 884, 888, 896, 904, 912
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eylem Planı 340, 427
toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri 49, 721, 722
toplumsal cinsiyet ilişkileri 152, 357, 389, 493, 633
Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri 428
toplumsal cinsiyet politikası 43
toplumsal cinsiyet rolleri 236, 286, 482, 493-4, 496, 497, 705, 760, 850, 894, 901, 903
toplumsal cinsiyetçi 418, 633, 887
Torba Kanun 433-4, 437
töre cinayeti 661, 898
TÜBİTAK 234, 237, 246, 427, 449, 650
tüketim kültürü 812
Türk Kadınlar Birliği 574, 922
Türk milliyetçiliği 76, 519
Türk modernleşmesi 12, 519, 661
Türkiye Cumhuriyeti 283, 358, 406, 531, 583, 754, 916, 964
Türkiye İşçi Partisi Kadın Komisyonu 521
Türkiye kadın hareketi 757, 769, 771, 796
Türkiye Kadın Sözlü Tarihi Pilot Projesi 577

U

ucuz kadın işgücü 420
Uçan Süpürge 107, 116, 431, 626, 645
Uluslararası Ceza Mahkemesi 282
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 37, 115, 159, 274, 297, 312, 315, 316, 340
uluslararası göç 197, 316, 494, 498
Uluslararası Göç Örgütü (IOM) 106, 169, 187, 192, 194-5, 197-9, 207, 211-6
UNIFEM 296
uyum süreci 429
ücret farklılığı 328
ücretsiz aile işçisi 224, 231, 241-2, 363
ücretsiz izin 435, 918, 922
üçüncü dalga feminist hareket 334
üreme sağlığı 88, 862
üreme teknolojileri 929, 932-3
üretim dışı özel alan 357
üretim ekonomisi 364

Y

yardımcı hizmetler 442, 444
yasadışı göç 192
yaşlı bakımı 222, 242, 435, 545
yeni kamu istihdamı 417
yeni sağ 416, 419
yeni toplumsal hareketler 62
yerinden edilme 355, 582
Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu 573
yoksulluk 138, 209, 231, 234, 270, 312, 319, 322, 325, 337, 484, 486, 752, 859, 951, 977
Yurtsever Kadın Derneği (YKD) 772-5, 780, 968
Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) 9, 692-3, 722, 826, 869

Z

zorla kaybedilme 284
zorunlu göç 231-2, 242, 355, 583, 760

Türkiye'de 1980'lerin başından bu yana kadın çalışmalarının akademik alanda görünür hale gelmesinin üstünden otuz yıl geçti. Bu sürenin, yeterince uzun ya da yerleşik bir akademik gelenek oluşturmak için çok kısa olduğu söylenebilir. Yine de bugünden geçmişe baktığımızda akademik alanda gelişen kadın çalışmalarının kaç arpa boyu yol aldığını düşünmek, yapılanları veya yapılamayanları sorgulamak, bir durum saptaması yapmak için uygun bir dönemde olduğumuzu görüyoruz.

Böyle bir bilanço çıkarmayı amaçlayan bu kitap, kadın çalışmalarının mevcut durumunun eleştirel bir resmini sunmaya soyunuyor. Bu kitapta yazısını okuyacağınız otuz beş kadın yazarın çoğunu daha önce bu alandaki öncü araştırmaları ve yayınlarıyla tanıyoruz. Öte yandan bu alanda henüz yeni ama o ölçüde önemli genç feminist akademisyenler de derlemeye katıldılar.

Bu derlemedeki yazıların her biri kendi alanından, son otuz yılın temalarını, bakış açılarını, yapılmış çalışma ve araştırmaları, yazarları ve görüşleri tartışıyor. Yazıların ortaya koyduğu literatüre göz atıp yapılmış çalışmaların temalarına, öne çıkan araştırma alanlarına baktığımızda, feminist tarih çalışmaları ve kadın araştırmalarında metodoloji sorunlarından tıp etiğinde kadın tartışmalarına kadar çok geniş bir yelpazede çok farklı ilgi alanlarının ortaya çıktığını görüyoruz. Kadınların yaşam deneyimleri, sorunları, kadın biyografileri, otobiyografileri, sözlü tarih ve bellek çalışmaları, kadın emeğinin farklı biçimlerini araştıran çalışmalarla ele alınıyor. Ayrıca hukuki hakların ve kadınların insan haklarını koruma mekanizmalarının ulusal ve uluslararası durumu; edebiyat, medya ve sanatta cinsiyetçilik üzerine yapılan araştırmalar; kent, mekân ve beden üzerine yapılan çalışmalar ile Türkiye'de kadın hareketinin farklı boyutlarına değinen çalışmalar da bu derlemede yer alıyor. Kitap, Türkiye'de kadın çalışmaları alanının gelişimini ve mevcut durumunu tanımak isteyen okurlar için bir başucu kitabı olmaya aday.

Kapak Fotoğrafı: JP Laffont

Takım ISBN: 978-605-61411-7-1

Cilt 2 ISBN: 978-605-61411-9-5

ISBN 978-605-61411-9-5
9 786056 141195 >

KOÇ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI